

ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl / Year: 17 Sayı / Number:46 Nisan / April 2024

ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ / ADYAMAN UNIVERSITY
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ / JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
(Uluslararası Hakemli E-Dergi/ Referee International E-Journal)
ISSN: 1308–9196/ e-ISSN: 1308-7363

Sahibi / Owner

Adiyaman Üniversitesi Rektörlüğü

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ

Editör Yardımcısı / Co-Editor in Chief

Doç. Dr. Cem Koray OLGUN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Cihan BULUNDU

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Mahmut GÜRSOY

Doç. Dr. M. Çağlar KURTDAŞ

Doç. Dr. Samet ZENGİNOĞLU

Doç. Dr. Sefa Salih AYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Cihan BULUNDU

Dr. Öğr. Üyesi Aygül ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Başak DANACI POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ÇETİNKAYA

Dr. Öğr. Üyesi Murat Şakir CEYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba GÜCENMEZ

Dr. Gülçin AYITGU METİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Ali DUMAN- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ- Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem SABBAĞ- Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih DOĞANOĞLU- Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet HÜLÜR- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YERLİKAYA- Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Kasım KARAMAN-Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Metin KILIÇ-Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Recep ÖZMAN-İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Tayfun SERVİ-Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar KAYA-İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Ayça AVCI- Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut DÜNDAR- Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Burak TELLİ-Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ÖZTÜRK-İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat ŞANCI-Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR- Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Metin KOPAR- Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer Çağlar KURTDAAŞ- Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit YETİŞ- Adıyaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Şakir CEYHAN-Adıyaman Üniversitesi

İngilizce Redaksiyon/English Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN

Adres / Address

Adıyaman Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü-ADİYAMAN

e-mail: adyusbd@gmail.com

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayımlanma Tarihi: 30.04.2024

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN-İstanbul Gedik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN-Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Melek KÖSEOĞLU-Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TALAS-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. M. Kemalettin ÇONKAR-Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Nalan AKDOĞAN-Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Nevin Güngör ERGAN-Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Nezahat GÜÇLÜ-Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan YAZICI-İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Sevinç ÜRETEN-Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK-İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR-Amasya Üniversitesi

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayımlanma Tarihi: 30.04.2024

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ AŞAĞIDAKİ
VERİ TABANLARI TARAFINDAN İNDEKSLENMEKTEDİR.
ADİYAMAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS INDEXED IN

**“ASOS (AKADEMİA SOSYAL BİLİMLER), ACADEMICKEYS, AKADEMİK DİZİN,
ARASTIRMAX, DRJI, İSAM, NEWJOUR, OAJI, OCLC WORLD CAT, RESEARCH
BİBLE, TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ, EBSCOHOST, INDEX COPERNICUS, TR DİZİN
ULAKBİM”**

YAYIN İLKELERİ / PUBLICATION PRINCIPLES

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan ADYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ Sosyal Bilimler alanındaki kuramsal ve uygulamalı özgün araştırma, inceleme ve derlemelerin yayınlanacağı uluslararası, hakemli bilimsel elektronik bir dergidir.

- Dergi **Nisan, Ağustos ve Aralık** aylarında olmak üzere yılda üç defa **online** olarak yayınlanır.
- Dergide daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış çalışmalara yer verilir. Daha önce herhangi bir yerde yayınlandığı belirtilmediği ya da belirlenmediği için yayınlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)a aittir.
- Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak, dergi her kurumdan ve her ulustan bilim insanlarının çalışmalarına açık olup farklı dillerde yazılmış çalışmalar da Yayın Kurulu'nun onayı alınarak yayınlanabilir.
- Çalışmalar herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmişse, bu kurum veya kuruluş çalışmada dipnot olarak belirtilmelidir.
- Dergiye gönderilen çalışmalar Yayın Kurulu kararıyla en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur. Yayın Kurulu gerekli gördüğü durumlarda çalışmayı ikiden fazla hakeme inceletebilir. Yayınlanacak çalışma ile ilgili nihai karar hakem çoğunluğunun görüşü de dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir. Dergi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak haklarına sahiptir.
- Yayın Kurulu'nun gerekli görmesi halinde, hakem görüşleri de dikkate alınarak yazar(lar)dan gerekli düzeltme istenebilir. Yazar, hakemin ve kurulun belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır.
- Yazar(lar) hakemlerin olumsuz görüşlerine karşı kanıt göstermek koşuluyla itiraz edebilirler. Bu itiraz Yayın Kurulu'nda incelenir ve gerekli görülürse farklı hakem görüşüne başvurulur.
- Çalışmaların yayınlanabilmesi için yazar(lar), Hakem ve Yayın Kurulu'nun görüş ve önerilerini dikkate almak zorundadırlar.
- Dergide yayınlanması için gönderilen çalışmalar yayınlansın ya da yayınlanmasın iade edilmez.

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayınlanma Tarihi: 30.04.2024

- Yayınlanmış yazıların yayın hakları **ADYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ'**ne aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Yazar(lar)a herhangi bir şekilde telif ücreti ödenmez.
- Hakemler, Yayın Kurulu'nun belirleyeceği makul süre içerisinde çalışmayı değerlendirmezler ise Yayın Kurulu ilgili çalışmayı değerlendirmek üzere farklı hakemlere gönderebilir.
- Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazar(lar)ın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.
- Dergiye gönderilen çalışmalarda dil bilgisi kurallarına (imla, noktalama, açıklık, anlaşılabilirlik vs.) azami derecede riayet etme mecburiyeti vardır. Bu nedenle oluşabilecek problemler ve eleştirilerden tamamen yazar sorumludur.
- İçindekiler bölümü, alan bazında gruplandırılmakta olup alan isimleri kendi içinde alfabetik olarak verilmektedir. Alan başlıkları altında çalışmalara yer verilirken ise yazarların soyadları esas alınarak yine alfabetik olarak sıralanmaktadır. Birden çok yazarlı çalışmalarda ise ilk yazarın soyadı sıralamada esas alınmaktadır.
- Dergide yayınlanan çalışmaların içeriğinden kaynaklanan yasal sorumluluklar, tamamen yazar(lar)ına aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI / ARTICLE WRITING RULES

Makalelerin aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- Yazı, **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden raporların gelmesi **beklenmelidir**. Çünkü yazarlar, sisteme **bir kez düzeltme** ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.
- **Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **12 punto** ile koyu harflerle yazılmalıdır.
- **Yazar ad(lar)ı ve adresi:** Yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılacak e-posta adresi gibi bilgilere yer **verilmemelidir**. Yazar adları, sistem yöneticisi tarafından görülebildiğinden, bu bilgiler, yazıya editör tarafından eklenecektir. Yazılar sisteme eklenirken, yazara ait herhangi bir bilginin yazıda yer almadığından emin olunmalıdır. Bu husus, makaleyi inceleyecek hakemlere daha rahat hareket imkânı tanınması açısından önemlidir.
- **Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla **200** kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet (Abstract) bulunmalıdır. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az **3**, en çok **5** sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet metni **9 punto, 1 satır aralığıyla** yazılmalıdır. Özet metinleri sağ ve soldan **1cm.** içten yazılmalıdır.
- **Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, Calibri yazı karakteri ile **10 punto, 1.5 satır aralığıyla** yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında **2.5 cm.** boşluk bırakılmalı ve sayfalar **numaralandırılmamalıdır**.
- Makale metninde paragraf başı **yapılmamalı**, paragraf araları **1 satır (12 nk)** boşluk bırakılarak belirginleştirilmelidir (*Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar- Aralık-Sonra-12 nk*).
- Dipnotta yer alan bütün bilgiler **9 punto, 1 satır aralığıyla** yazılmalıdır.
- **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir.

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayımlanma Tarihi: 30.04.2024

- **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller renkli baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortali şekilde yazılmalıdır.
- **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.
- **Alıntı ve Göndermeler:** Dergimize gönderilecek makalelerde aşağıdaki alıntı ve gönderme standartlarına uyulmalıdır. Bu kurallara uymayan çalışmalar, düzeltilmesi için yazarına iade edilecektir. Metin içinde birkaç cümleyi geçen alıntılar, sağdan ve soldan **1 cm.** içte yazılmalıdır.
- Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için asılı paragraf biçimi uygulanmalıdır (*Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar-Girinti-Özel-Asılı Paragraf*).

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Alev ÜSTÜNDAĞ- Mine KARAKURT- Arife EMEKLİ

Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Examination of Attitudes of Health Sciences Faculty Students Towards Children's Rights

1-28

Bahadır GÜLDEN- Emre DEMİRER

Türk Dil Kurumu Okul Sözlüğü'nün Biçim ve İçerik Standartlarına Uygunluğu Açısından İncelenmesi

Analysis of the Turkish Language Institution School Dictionary for Compliance with Form and Content Standards

29-59

Mustafa YÜCEL- Fatih CAMADAN

Öz Şefkat ile İntihar Bilişleri Arasındaki İlişki: Umutsuzluğun Aracı Rolü

The Relationship Between Self-Compassion and Suicide Cognitions: The Mediating Role of Hopelessness

60-97

Oğuzhan KURU- Fatma TAŞ

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sınavlara Dair Düşünceleri

Thoughts of Primary School Fourth Grade Students About Exams

98-132

Salih IŞIK- Elvan YALÇINKAYA

Afanti Aslında Nasrettin Hoca Mıdır?

Is Afanti Actually Nasreddin Hodja?

133-157

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayınlanma Tarihi: 30.04.2024

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Eyyüp GÜNEŞ

Modern Gazel Şairi Osman Sarı'nın "Kurşun Gazeli" Üzerine

On Modern Ghazal Poet Osman Sari and His "Kurşun Gazeli"

158-171

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND

ADMINISTRATIVE SCIENCES

Emrah KAYA

Azerbaycan-Türkmenistan İlişkileri ve Son Dönemdeki Yakınlaşmanın Ana Dinamikleri

Azerbaijan-Turkmenistan Relations and The Main Dynamics of The Recent Rapprochement

172-207

Erdinç YILMAZ- Ömer Yavuz ÖZASLAN

Kara Film Türünün Dönüşümü Bağlamında Suçlular Aramızda ve Abluka Filmlerinin Türsel İncelemesi

A Genre Analysis of The Guilty Are Among Us and Blockade in The Context of The Transformation of Film Noir Genre

208-243

Erkan PERKTAŞ

Gençlik Liderlik Özellikleri: Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Youth Leadership Characteristics: A Study on Vocational School Students

244-275

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayınlanma Tarihi: 30.04.2024

Hakan ÇALIŞKAN- Arzu KIZBAZ

Sosyal Medya Kullanımının Bireylerin Hedonik Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi

The Impact of Social Media Usage on Individuals' Hedonic Consumption Habits

276-307

Hüseyin ATAŞ Selim GÜNDÜZ*** Hakan USLU******

Çukurova'da Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinliği: Nominal Grup Tekniği Uygulaması

Effectiveness of Agricultural Support Policies In Çukurova: Application of Nominal Group Technique

308-339

Hüseyin ŞENHANLIOĞLU

Türkiye'nin Siyasi Hayatında Necmettin Cevheri'nin Yeri ve Önemi (1951-2002)

The Place and Importance of Necmettin Cevheri in Turkey's Political Life (1951-2002)

340-375

İbrahim ÖZTÜRK

1927 Nüfus Sayımına Göre İçel Vilayetinin Nüfus Özellikleri

According To The 1927 Census, Population Characteristics of İçel Province

376-395

İlhan YILDIZ

Mevlana'da İman Felsefesi ve Evrensel Kuramlar

Philosophy of Faith and Universal Theories in Mevlâna

396-430

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayınlanma Tarihi: 30.04.2024

Kürşat KURTULGAN

Konya Konevi Mahallesinde Rum Varlıkları (1924)

Rum (Greek) Properties in Konya Konevi Neighborhood (1924)

431-460

Muhammet Elyasa KOYTAK

Evrimsel Medeniyet Görüşüne Erken Bir Eleştiri: Franz Boas'ın Antropolojisi

An Early Critique of Evolutionist Concept of Civilization: The Anthropology of Franz Boas

461-493

Oğuzhan ACAR- Çağatan TAŞKIN

Elektrikli Araç Pazarında Tüketici Satın Alma Davranışlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Bibliyometrik ve Sistemik Analiz

A Bibliometric and Systematic Analysis for The Evaluation of Consumer Purchasing Behavior in The Electric Vehicle Market

494-529

Onur YAĞIŞ

Uluslararası Turizm Gelirleri, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme: Dinamik Panel Veri Analizi

International Tourism Revenues, Foreign Trade and Economic Growth: Dynamic Panel Data Analysis

530-557

Özlem COŞKUN

Medrese-İdeoloji İlişkisine Dair Yeni Bir Değerlendirme

A New Evaluation of The Madrasa-Ideology Relationship

558-586

Yıl: 17 Sayı: 46 Yayınlanma Tarihi: 30.04.2024

Perihan HAZEL KAYA- Sümeyra EVREN

Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Kamu Harcamaları Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Uygulama

The Effect of Economic Growth on Public Expenditure in Selected OECD Countries: An Empirical Application

587-604

Sultan BİLGET GÜÇLÜER- Serdar ERKAN

Etnografik Bir Saha Araştırmasının İzinde Türkiye’de Şaman Müziğinin Kullanımları: Tarih ve Günümüz

Usage of Shaman Music in Turkey Following an Ethnographic Field Research: Today and History

605-639

Yusuf ÇUHADAR

Eskişehir’de Faaliyet Gösteren Çibörek Restoranlarına Yönelik Çevrimiçi Tüketici Şikayetlerinin İncelenmesi

Investigation Of Online Consumer Complaints Against Çibörek Restaurants Operating in Eskişehir with Content Analysis

640-678

SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÇOCUK HAKLARINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ*

Alev ÜSTÜNDAĞ Mine KARAKURT†*** Arife EMEKLİ******

Öz

Araştırma Sağlık Bilimleri Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının çeşitli faktörlere göre incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu araştırma nicel araştırma olup, genel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya farklı lisans programlarında eğitim gören 243 öğrenci katılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Genel Bilgi Formu" ve "Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans, yüzde analizleri, Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular genel

* Bu çalışma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 07.01.2021 tarih ve 22/11 karar numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

** Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı. alevustundag@gmail.com, İstanbul/Türkiye

*** mineekarakurt@gmail.com, Türkiye

**** a.emekli19@outlook.com, Türkiye

olarak öğrencilerin çocuk haklarına yönelik olumlu tutum içinde olduklarını göstermektedir. Araştırma sonucunda öğrencilerin cinsiyetlerine, okudukları bölüme, devam ettikleri sınıfa, kendilerini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görme durumlarına ve çocuk haklarıyla ilgili ders alma durumlarına göre çocuk haklarına yönelik tutumlarının anlamlı şekilde farklılaştığı belirlenmiştir. Kadın öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu, sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu, çocuk hakları savunuculuğu konusunda kendilerini yeterli gören öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu ve çocuk haklarıyla ilgili ders almış öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk hakları, sağlık, çocuk haklarına yönelik tutum, öğrenci

EXAMINATION OF ATTITUDES OF HEALTH SCIENCES FACULTY STUDENTS TOWARDS CHILDREN'S RIGHTS

Abstract

The research was conducted to examine the attitudes of the students studying at the Faculty of Health Sciences towards children's rights according to various factors. This research is a quantitative research and was carried out using the general survey model, one of the quantitative research methods. Two hundred forty three students studying in different undergraduate programs participated in the research. "General Information Form" and "Attitude Scale Regarding Children's Rights" were used as data collection tools in the research. Frequency, percentage analysis, Mann Whitney U Test and Kruskal Wallis Test were used in the analysis of the data. The findings show that the students generally have a positive attitude towards children's rights. As a result of the research, it was determined that the students' attitudes towards children's rights differed significantly according to their gender, the department they attended, the class they attended, whether they saw themselves as competent in advocating for children's rights, and whether they took lessons on children's rights. The attitudes of female students towards children's rights are more positive, as the grade level increases, students' attitudes towards children's rights are more positive, students who consider themselves competent in child rights advocacy have more positive attitudes towards children's rights has been determined.

Keywords: *Children's rights, health, attitude towards children's rights, student*

1. GİRİŞ

Bir toplumun geleceğini çocuklar oluşturmaktadır. Çocuklar neslin devamlılığını sağladığı gibi toplumu bulunduğu noktadan ileriye taşıyacak ve şekillendirecek bireylerdir. Bu nedenle çocukların fizyolojik veya psikolojik gelişimlerine etki edecek tüm ihtiyaç ve gereksinimlerinin uygun şekilde karşılanması gerekmektedir. Tüm çocukların ihtiyaç ve gereksinimlerinin karşılanması ve korunması “çocuk hakları” kavramı temelinde ele alınmaktadır (Uğurlu & Gülsen, 2014). Çocuk hakları metni, insan hakları metnine ait maddeleri kapsamaktadır. Yani çocuklar, insanların sahip oldukları tüm haklara sahiptir. Çocuklara özgü olup onları korumayı hedefleyen bazı haklar da daha ayrıntılı olarak, çocukların yaşlarına ve gelişim özelliklerine uygun bir şekilde yazılmıştır (Uğurlu & Gülsen, 2014).

Türk Medeni Kanunu, Madde 28'e göre: Kişilik, çocuğun sağlam olarak doğduğu anda başlayan ve ölümle sona eren süreci kapsamaktadır. Çocuk sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyetine sahiptir (Çüçen, 2003). Hukukun kişilere tanıdığı pek çok hak bulunmaktadır. Bu haklar; özel haklar, kamu hakları ve temel haklar gibi gruplara ayrılmaktadır (Ataman, 2008). Hakların korunmasında devletler önemli bir rol oynamaktadır. Çocukların en önemli haklarının başında yaşama hakkı ve kendilerini koruyan bir ortamda büyümeye hakkı gelmektedir. Çocukların haklarının korunması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde öncelikli bir konudur (Ataman, 2008; Çüçen, 2003).

Çocuğun erişkinlerden farklı ihtiyaçlarının olduğu ve yetişkin olmadığı 19. YY'da anlaşılmış ve böylelikle çocuk hakları kavramı gündeme gelmeye başlamıştır (Karadoğan, 2019). Milletlerarası alanda I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar

çocukların haklarını kapsayan herhangi bir beyanname yayımlanmamıştır. Bu alanda yayınlanan ilk belge 1924'te Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'dir (Doğan, 2000). Uluslararası Çocuk Refahı Birliği tarafından hazırlanan bu metin, çocukların maddi, manevi ve ahlaki gelişme; açlık, hastalık, özürsüzlük ve öksüz/yetimlikte özel yardım görme; yardımlardan ilk yararlanma, ekonomik sömürüden korunma ve sosyal sorumluluk duygusu taşıyacak şekilde yetiştirilme haklarını içermektedir (Serozan, 2000). Çocuk haklarına yönelik yapılan ikinci milletlerarası düzenleme ise 1959 yılında yayınlanan "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi'dir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, ayırım gözetmeksizin tüm çocukların aynı haklara sahip olduğunu ve bütün haklarının eşit derecede önemli olduğunu vurgulamaktadır. Sözleşmede toplam elli dört maddeye yer verilmiş olup, her biri ayrı bir hakkı özetleyen dört kısımdan oluşmaktadır. Bu dört kısım şunlardır; "hayatta kalma hakkı", "gelişme hakkı", "korunma hakkı" ve "katılım hakkı" (Çüçen, 2003). Hayatta Kalma Hakkı: Bu kısım, çocuğun yaşam hakkını ve hayatta kalması için gerekli olan temel ihtiyaçlarını ifade etmektedir. Çocuk haklarının en önemli kısmını oluşturmaktadır. Beslenme, barınma, yeterli yaşam standardı ve sağlık hizmetlerinden faydalanma bu gruba girmektedir. Gelişme Hakkı: Çocukların potansiyellerini gerçekleştirebilmek için gereksinim duydukları şeyleri özetlemektedir. Eğitim, dinlenme, kültürel faaliyetler, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü haklarını kapsamaktadır. Korunma Hakkı: Bu haklar çocukların her türlü ihmal, istismar ve sömürüden korunmaları gerektiğini vurgulayan haklardır. Bu kısımda mülteci çocuklar için özel güvence, ihmal ve istismara uğramış çocukların korunması ve rehabilitasyonu gibi konuları kapsamaktadır. Katılım Hakkı: Çocukların ait olduğu toplumda ve toplulukta etkin bir şekilde rol almalarını ifade etmektedir. Bu haklar çocukların yaşamlarını etkileyen konularda söz sahibi olmalarını ve kendi görüşlerini ifade edebilmelerini kapsamaktadır.

Çocuk hakları konusunda, toplumdaki tüm bireylerin ve çocukların farkındalık sahibi olması önemlidir. Çocukların haklarını bilmesi, hakların uygulanma sürecinde önemli bir yere sahiptir. Literatür incelendiğinde yapılan araştırmaların da farkındalık konusunda yetersiz bilgiye sahip oldukları ve farkındalık çalışmaları yapılmasının önemi vurgulanmıştır (Ersoy, 2012; Gültekin vd., 2016; Kepenekçi & Aslan, 2011; Türkyılmaz & Kuş, 2014; Uçuş & Şahin, 2012). Bu araştırmaların da gösterdiği gibi çocukların yanı sıra özellikle çocuklarla çalışan meslek gruplarının ve kurumların çocuk hakları konusunda kendilerini geliştirip, çalışmalar düzenlemeleri ve bu hakların korunması konusunda farkındalık sahibi olmaları gerekmektedir. Çünkü yetişkinlerin sahip olmadığı bilgileri uygulaması ve çocuklara öğretebilmeleri güç olacaktır.

Çocuklarla çalışan önemli meslek gruplarından bir diğeri de sağlıkçılardır. Tüm sağlık çalışanlarının çocuk haklarının ihlalini fark ettiklerinde bildirim yükümlülükleri bulunmaktadır. Kurt (2012) tarafından sağlık hizmetlerinin çocuk hakları sözleşmesine uygunluğu ve sağlık profesyonellerinin çocuk hakları konusunda tutum ve farklılıklarının değerlendirilmesine dair yapılan araştırmada, incelenen hastanenin çocuk hakları ile ilgili uygulamalar konusunda yetersiz olduğu görülmüştür. Bu çalışmada da görüldüğü üzere sadece kişiler değil kurumlar da çocuk haklarını konusunda gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Kahrıman ve arkadaşları (2016) da pediatrik yaş grubuna sağlık hizmet sunan ebe ve hemşirelerin çocuk hasta hakları konusundaki düşüncelerini inceledikleri çalışmalarında hemşire ve ebelerin %60,8'inin çocuk hasta hakları konusunda eğitim almadığını belirlemişlerdir. Küçük Alemdar ve Yılmaz (2019) tarafından yapılan araştırmada pediatri hemşirelerinin çocuk haklarına yönelik olumlu tutum gösterdikleri fakat çoğunluğunun çocuk hakları konusunda bilgi sahibi olmadığı belirlenmiştir.

Literatür incelendiğinde farklı alanlarda hizmet sunan meslek gruplarının çocuk hakları konusunda yeterli bilgi ve eğitime sahip olmadıkları görülmüştür. Çocuk haklarının bilinmesinin, uygulanması ve çocuklara öğretilmesi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Farkındalık sahibi olunması, sağlık hizmetlerinin yanı sıra çocukların yüksek yararı için girişimlerde bulunulmasını da sağlayabilecektir. Bu kapsamda gelecekte çocuklarla sağlık alanında çalışacak olan öğrencilerin de çocuk hakları konusunda tutumlarının incelenmesinin önemli ve gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle bu araştırmanın temel amacı Sağlık Bilimleri Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının çeşitli faktörlere göre incelenmesi olarak belirlenmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sağlık Bilimleri Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumları nasıldır?
2. Sağlık Bilimleri Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumları cinsiyetlerine, yaşlarına, yaşadıkları yerleşim yerine, okudukları bölüme, sınıf düzeylerine ve çocuk hakları ile ilgili genel bilgilerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel araştırma olup, nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Tarama modelinde bireyi veya nesneyi etkilemeye çalışma amacı bulunmamaktadır. Evren hakkında genel bir yargıya varmak için evrenden alınacak bir grup örneklem üzerinden yapılan tarama düzenlemeleri olarak ifade edilebilir (Metin, 2014).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ankara ilinde bulunan devlet üniversitesine bağlı bir Sağlık Bilimleri Fakültesinde 2021-2022 eğitim ve öğretim yılı içerisinde eğitimini sürdüren tüm öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde olasılıklı örnekleme yöntemlerinden, tabakalı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Sağlık Bilimleri Fakültesinde bulunan Çocuk Gelişimi, Ergoterapi, Sağlık Yönetimi, Sosyal Hizmet, Beslenme ve Diyetetik, Ebelik ve Odyoloji bölümleri örneklem grubunun tabakalarını oluşturmaktadır. Tabakalama sonrasında araştırmaya katılacak öğrencilerin seçiminde ise basit tesadüfi örnekleme yönteminden yararlanılarak, her bir tabakadan aynı oranda örneklem seçilmeye çalışılmıştır. (Metin, 2014). Örneklem etki büyüklüğünde; r istatistiği etki büyüklüğü 0,3; alfa 0,05; gücü minimum 0,95 düzeyinde alınmıştır. Güç analizi 0,95 düzeyinde 184 kişi ile çalışılmasının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde farklı lisans programlarında eğitim gören ve araştırmaya katılmaya gönüllü 243 öğrenci katılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları olarak "Genel Bilgi Formu" ve "Çocuk Haklarına İlişkin Tutum Ölçeği" kullanılmıştır.

Genel Bilgi Formu: Araştırmacıların hazırlamış olduğu bu form iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde lisans öğrencilerinin demografik özelliklerini belirleyebilmek için 6 genel soru bulunmaktadır. Bu sorular öğrencilerin bölümü, sınıfı, yaşı, cinsiyeti, yaşamını geçirdiği yerleşim yeri ile ilgili sorulardır. Formun ikinci bölümünde ise öğrencilerin çocuk hakları ile ilgili genel bilgilerini öğrenmeyi amaçlayan 9 soruya yer verilmiştir. Bu sorularda çocuk hakları ile ilgili ders alma, eğitim/seminer/konferansa katılma ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi bilme gibi genel soruları kapsamaktadır.

Çocuk Hakları Tutum Ölçeği (ÇHTÖ): Karaman-Kepenekçi ve Baydık (2009) tarafından bireylerin çocuk haklarına yönelik tutumlarını ölçmek için geliştirilen ölçek 5'li likert formunda hazırlanmış olup, ölçekte çocukların yaşamsal, gelişimsel, korunma ve katılım haklarına ilişkin 22 madde bulunmaktadır. İfadelere verilen tepkiler 1 ile 5 arasında puanlanmakta olup, ölçekten alınan puanın yüksek olması olumsuz tutumu göstermektedir. Ölçek ifadelerinin 19'u olumlu, 3'ü de olumsuz ve ters olarak kodlanmaktadır. Ölçekten alınan puanlar 22 ve 110 arasında değişmektedir. Ölçeğin geçerliğine ve güvenilirliğine ilişkin yapılan çalışma sonucunda madde toplam korelasyon katsayılarının .32 ile .61 arasında değiştiği, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının .85, test güvenilirlik katsayısının ise .77 olduğu belirlenmiştir (Karaman-Kepenekçi & Baydık, 2009). Bu araştırmada güvenilirlik oranı ise ,89 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri 2022 Şubat-Mart ayları arasında toplanmıştır. Etik kurul izninin alınmasının ardından uygulama izni alınmıştır. Veri toplama araçları araştırmacılar tarafından tüm bölümlere ve sınıflara gidilerek yüz yüze uygulanmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alındığı için gönüllü olan öğrenciler formları doldurmuştur.

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS 25,0 paket programı kullanılmıştır. Öğrencilerin genel bilgiler formuna ilişkin bulgularının analizinde frekans ve yüzde analizleri yapılmıştır. Elde edilen veriler normal dağılım göstermediği için analizlerde parametrik olmayan analizlerin kullanılması tercih edilmiştir. Öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının; cinsiyet, sınıf düzeyi, eğitim görülen bölüm, çocuk haklarına dair genel bilgileri değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirleyebilmek amacıyla Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis Testi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın örneklem grubunda bulunan katılımcıların cinsiyete, yaşa, sınıf düzeyine, en uzun yaşanan yerleşim birimine, okunan bölüme, sınıfına göre frekans ve yüzde dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Kadın		Erkek	
	n	%	n	%
Cinsiyet	228	93,8	15	6,2
Yaş				
18	6	2,6	0	0,0
19	10	4,4	0	0,0
20	36	15,8	3	20,0
21	62	27,2	3	20,0
22	72	31,6	7	46,7
23+	42	18,4	2	13,3
Toplam	228	100,0	15	100,0
Katılımcıların en uzun süre yaşadığı yerleşim birimi				
Köy	13	5,7	2	13,3
Kasaba	3	1,3	0	0,0
İlçe	54	23,7	5	33,3
Şehir	40	17,5	1	6,7
Büyükşehir	118	51,8	7	46,7
Toplam	228	100,0	15	100,0
Katılımcıların okuduğu bölüm				
Sağlık Yönetimi	32	14,0	5	33,3
Ebelik	15	6,6	0	0,0
Sosyal Hizmet	19	8,3	1	6,7
Ergoterapi	16	7,0	0	0,0
Beslenme ve Diyetetik	31	13,6	3	20,0
Odyoloji	13	5,7	0	0,0
Çocuk Gelişimi	102	44,7	6	40,0
Toplam	228	100,0	15	100,0
Katılımcıların devam ettiği sınıf				
1.sınıf	25	11,0	1	6,7
2.sınıf	22	9,6	1	6,7
3.sınıf	100	43,9	6	40,0
4.sınıf	81	35,5	7	46,7
Toplam	228	100,0	15	100,0

Tablo 1’de görüldüğü üzere, yapılan araştırmaya 228 kadın, 15 erkek olmak üzere toplam 243 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılanların %6,2’sini erkek, %93,8’ini kadın öğrenciler oluşturmaktadır. Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Bu nedenle yapılan araştırmaya da kadın öğrencilerin katılım oranları daha fazla olmuştur. Yaş açısından yapılan değerlendirmede araştırmaya 18-23+ yaş aralığında öğrencinin katıldığı ve hem kadınlarda hem erkeklerde çoğunlukla 22 yaşında bulunanların daha fazla katıldığı görülmektedir. Uzun süre yaşadıkları yerleşim birimi açısından yapılan incelemede, katılımcıların en uzun yaşadığı yerleşim biriminin büyükşehir olduğu görülmüştür. Araştırmaya en fazla çocuk gelişimi bölümü öğrencileri katılmış olup katılımcıların çoğunluğunu son sınıf öğrencileri oluşturmuştur.

Araştırmaya katılan öğrencilerin çocuk hakları ile ilgili genel bilgilerinin frekans ve yüzde dağılımı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Çocuk Hakları ile İlgili Genel Bilgilerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Kadın		Erkek	
	n	%	n	%
Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesini duydunuz mu?				
Evet	190	83,3	15	100,0
Hayır	38	16,7	0	0,0
Toplam	228	100,0	15	100,0
Sizce ülkemiz bu sözleşmeyi imzaladı mı?				
Evet	174	76,3	14	93,3
Hayır	54	23,7	1	6,7
Toplam	228	100,0	15	100,0
Sağlık çalışanları çocuk hakları konusunda aktif rol almalı mıdır?				
Evet	225	98,7	12	80,0
Hayır	3	1,3	3	20,0
Toplam	228	100,0	15	100,0
Kendinizi çocuk hakları savunuculuğunda yeterli görüyor musunuz?				
Evet	87	38,2	6	40,0
Hayır	141	61,8	9	60,0
Toplam	228	100,0	15	100,0
Mesleğe başladığınızda çalışma programınızı düzenlerken çocuk haklarını gözetir misiniz?				
Evet	225	98,7	13	86,7

Hayır	3	1,3	2	13,3
Toplam	228	100,0	15	100,0
Siz çocukken sağlık hizmetleri alanında haklarınıza saygı gösterildiğini düşünüyor musunuz?				
Evet	82	36,0	6	40,0
Hayır	146	64,0	9	60,0
Toplam	228	100,0	15	100,0
Çocuk haklarıyla ilgili bir ders aldınız mı?				
Evet	81	35,5	4	26,7
Hayır	147	64,5	11	73,3
Toplam	228	100,0	15	100,0
Çocuk haklarıyla ilgili herhangi bir seminere/konferansa katıldınız mı?				
Evet	56	24,6	3	20,0
Hayır	172	75,4	12	80,0
Toplam	228	100,0	15	100,0
Çocuk haklarının korunduğunu düşünüyor musunuz?				
Evet	18	7,9	3	20,0
Hayır	210	92,1	12	80,0
Toplam	228	100,0	15	100,0

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan üniversite öğrencileri erkeklerin tamamı Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesini duyduğunu ifade ederken bu oran kadınlarda %83,3 olarak belirlenmiştir. Ülkemizin bu sözleşmeyi imzaladığını bilen öğrenci oranı da kadınlarda %76,3, erkeklerde de %93,3 olarak belirlenmiştir. Sağlık çalışanlarının çocuk hakları konusunda aktif rol alması gerektiğini düşünen kadın öğrencilerin oranı %98,7 iken erkeklerde %80,0'dir. Kadın öğrencilerin %61,8'i, erkek öğrencilerin de %60,0'ı kendini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görmemektedir. Mesleğe başladığında çalışma programını düzenlerken çocuk haklarını gözetebileceklerini ifade edenlerin oranları ise kadınlarda %98,7, erkeklerde %86,7 olarak belirlenmiştir. Katılımcı kadınların %64,0'ü, erkeklerin de %60,0'ı çocukken sağlık hizmetleri alanında haklarına saygı gösterildiğini düşünmediğini ifade etmiştir. Kadınların sadece %35,5'i, erkeklerin de %26,7'si çocuk haklarıyla ilgili bir ders almıştır. Çocuk haklarıyla ilgili herhangi bir seminere/konferansa katılma oranları da kadınlarda %24,6, erkeklerde de %20,0 olarak belirlenmiştir. Kadın öğrencilerin %92,1'i, erkek öğrencilerin de %80,0'i çocuk haklarının korunduğunu düşünmemektedir.

Araştırmada Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin çocuk haklarına yönelik tutumları incelenmek istenmiş olup, bu amaçla katılımcılara Çocuk Hakları Tutum Ölçeği uygulanmıştır. Ölçek ile ilgili genel analiz sonuçlarında ölçek ortalama değeri, minimum-maksimum değerler ve normallik testi sonuçları incelenmiş ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeğe İlişkin Genel Analiz Sonuçları

Değişken	n	Min	Max	x ²	ss	Çarpıklık		Basıklık	
						Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
ÇHTÖ	243	1,00	5,00	1,32	,750	4,071	,156	16,288	,311

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan 243 öğrencinin ölçek ortalamasının 1,32 ve standart sapmanın 0,750 olduğu görülmektedir. Ölçek sonuçlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirleyebilmek için yapılan analiz sonucunda da çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,500 ve -1,500 değerleri arasında olması dağılımın normal olduğunu göstermektedir. Analiz sonucunda elde edilen değerlerin yüksek olması dağılımın normal olmadığını göstermektedir.

Sağlık Bilimleri Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin ÇHTÖ puanlarının demografik değişkenlerine göre Kruskal Wallis Testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların ÇHTÖ Puanlarının Demografik Değişkenlerine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Değişkenler	N	Mean Rank	Chi-Square	df	p
Yaş					
18	6	159,42	9,429	5	0,09*
19	10	157,05			

20	39	138,13			
21	65	108,41			
22	79	116,34			
23+	44	124,89			
Katılımcıların en uzun süre yaşadığı yerleşim birimi					
Köy	15	144,27			
Kasaba	3	151,33			
İlçe	59	133,69	5,859	4	0,21*
Şehir	41	108,00			
Büyükşehir	125	117,70			
Katılımcıların okuduğu bölüm					
Sağlık Yönetimi	37	138,19			
Ebelik	15	146,90			
Sosyal Hizmet	20	102,03			
Ergoterapi	16	121,25	13,974	6	,030*
Beslenme ve Diyetetik	34	115,54			
Odyoloji	13	170,54			
Çocuk Gelişimi	108	113,00			
Katılımcıların devam ettiği sınıf					
1.sınıf	26	151,35			
2.sınıf	23	126,65			
3.sınıf	106	109,99	8,254	3	,041*
4.sınıf	88	126,59			

* $p < 0.05$

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin yaşlarına ve en uzun süre yaşadıkları yerleşim birimine göre çocuk haklarına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir. Elde edilen bulgular öğrencilerin okudukları bölüm ve devam ettikleri sınıfa göre çocuk haklarına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla sıra ortalamalarına bakıldığında, odyoloji bölümü öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının diğer bölüm öğrencilerinin tutumlarından daha olumsuz olduğu söylenebilir. Katılımcıların devam ettiği sınıf değişkeni açısından yapılan incelemede de 1. sınıf öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının diğer sınıflarda eğitim gören öğrencilerin tutumlarından daha olumsuz olduğu söylenebilir.

Sağlık Bilimleri Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin ÇHTÖ puanlarının demografik değişkenlerine göre Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların ÇHTÖ Puanlarının Demografik Değişkenlerine Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Değişkenler	n	x	sd	U	Z	p
Cinsiyet						
Kadın	228	119,57	27262,50	1156,500	-2,118	,034*
Erkek	15	158,90	2383,50			
Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesini duydunuz mu?						
Evet	205	121,00	24805,50	3690,500	-,519	,604
Hayır	38	127,38	4840,50			
Sizce ülkemiz bu sözleşmeyi imzaladı mı?						
Evet	188	121,98	22933,00	5167,000	-,007	,995
Hayır	55	122,05	6713,00			
Sağlık çalışanları çocuk hakları konusunda aktif rol almalı mıdır?						
Evet	237	120,74	28614,50	411,500	-1,778	,075
Hayır	6	171,92	1031,50			
Kendinizi çocuk hakları savunuculuğunda yeterli görüyor musunuz?						
Evet	93	107,14	9964,00	5593,000	-2,619	,009*
Hayır	150	131,21	19682,00			
Mesleğe başladığınızda çalışma programınızı düzenlerken çocuk haklarını gözetir misiniz?						
Evet	238	121,09	28819,00	378,000	-1,408	,159
Hayır	5	165,40	827,00			
Siz çocukken sağlık hizmetleri alanında haklarınıza saygı gösterildiğini düşünüyor musunuz?						
Evet	88	120,25	10582,00	6666,000	-,295	,768
Hayır	155	122,99	19064,00			
Çocuk haklarıyla ilgili bir ders aldınız mı?						
Evet	85	108,42	9216,00	5561,000	-2,229	,026*
Hayır	158	129,30	20430,00			
Çocuk haklarıyla ilgili herhangi bir seminere/konferansa katıldınız mı?						
Evet	59	119,93	7076,00	5306,000	-,262	,793
Hayır	184	122,66	22570,00			
Çocuk haklarının korunduğunu düşünüyor musunuz?						
Evet	21	149,21	3133,50	1759,500	-1,873	,061
Hayır	222	119,43	26512,50			

* $p < 0.05$

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin cinsiyetlerine, kendilerini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görme durumlarına ve çocuk haklarıyla ilgili ders alma durumlarına göre çocuk haklarına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Cinsiyet değişkenine göre farklılığın hangi grubun lehine olduğunu belirlemek amacıyla sıra ortalamalarına bakıldığında, erkek öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının kadın öğrencilerin tutumlarından daha olumsuz olduğu söylenebilir. Öğrencilerin kendilerini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görme durumları değişkenine göre belirlenen anlamlı farkın kendilerini yeterli gören öğrenciler lehine olduğu görülmektedir. Kendilerini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görmeyen öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının, çocuk hakları savunuculuğu konusunda kendilerini yeterli gören öğrencilerin tutumlarından daha olumsuz olduğu söylenebilir. Çocuk haklarıyla ilgili ders alma değişkenine göre belirlenen anlamlı farkın da ders almış olanların lehine olduğu görülmektedir. Ders almamış öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının ders almış öğrencilerin tutumlarından daha olumsuz olduğu söylenebilir. Diğer değişkenler kapsamında yapılan incelemede herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı görülmektedir.

Ölçekten alınan puanın yüksek olması olumsuz tutumu göstermektedir. Bu nedenle Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin ÇHTÖ'nde bulunan her maddeye katılım düzeyleri ve her bir maddeden alınan puan belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 6'da katılımcıların ÇHTÖ'nde bulunan her maddeye katılım düzeylerinin frekans, yüzde ve puan olarak analizleri verilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere ÇHTÖ'de bulunan maddeler incelendiğinde katılımcıların "*Çocukların savaşıardan korunmaları gerektiğine inanıyorum*" olan 20. maddeye en yüksek katılım düzeyinde buldukları görülmektedir (%93,0). Diğer maddeler incelendiğinde; "*Devletler istismara ve ihmale uğramış çocukların tedavi ve terapileri için her türlü önlemi almak zorundadır*" olan 21. maddeye katılımcıların %91,8'i olumlu görüş

bildirirken, katılımcıların %3,3'ü bu görüşe tamamen katılmadığı belirtmiştir. “Çocukların istismar ve ihmalin tüm türlerine karşı korunması gerekir” olan 19. maddeye katılımcıların %91,4'ü tamamen katıldığını belirtirken, %3,3'ü tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Evsiz çocukların devlet tarafından korunması ve yetiştirilmesi gerektiğini düşünüyorum” olan 11. maddeye katılımcıların %90,8'i tamamen katıldığını belirtirken, %3,7'si tamamen katılmadığı belirtmiştir. “Çocukların madde kullanımına karşı korunmaları gerektiğine inanıyorum” olan 18. maddeye katılımcıların %89,7'si tamamen katıldığını belirtirken, %4,1'i tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Çocukların hakları devlet tarafından korunma altına alınmalıdır” olan 3. maddeye katılımcıların %88,9'u tamamen katıldığını belirtirken, %4,5'i tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Suç işlemiş çocuklara, sağlıklı ve sosyal yurttaşlar olabilmeleri için yardım edilmesi gerektiğine inanıyorum” olan 22. maddeye katılımcıların %86,0'sı tamamen katıldığını belirtirken, %2,9'u tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Çocuğun en temel hakkının yaşama hakkı olduğuna inanıyorum” olan 5. maddeye katılımcıların %87,2'si tamamen katıldığını belirtirken, %3,7'si tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Çocukların düşüncelerini yazarak ya da çizerek anlatma hakları olduğunu düşünüyorum” olan 8. maddeye katılımcıların %85,6'sı tamamen katıldığını belirtirken %4,5'i tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Devletlerin ailelere çocuklarına daha iyi yaşam standartları sağlamaları konusunda yardım etmeleri gerektiğine inanıyorum” olan 16. maddeye katılımcıların %84,4'ü tamamen katıldığını belirtirken, %4,1'i tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Çocukların özel yaşamı vardır bu yüzden de özel yaşamlarının gizliliğine saygı duyulmalıdır” olan 9. maddeye katılımcıların %83,1'i tamamen katıldığını belirtirken %3,7'si tamamen katılmadığını belirtmiştir. “Sadece yetişkinlerin sosyal güvenlik hakkı olmalıdır” olan 15. maddeye katılımcıların %82,7'si tamamen katılmadığını belirtirken, %5,3'ü tamamen katıldığını belirtmiştir. “Devletler çocukların daha iyi yetişmeleri için ailelere

yardımcı olmalıdır” olan 4. maddeye katılımcıların %82,3’ü tamamen katıldığını belirtirken, %4,5’i tamamen katılmadığını belirtmiştir. *“Annesinden, babasından ya da her ikisinden de ayrı olan çocukların anne babasını görme hakkı vardır”* olan 6. maddeye katılımcıların %81,9’u tamamen katıldığını belirtirken, %3,3’ü tamamen katılmadığını belirtmiştir. *“Çocuk hakları konusunda özel bir uluslararası sözleşme hazırlanmasına gerek yoktur”* olan 2. maddeye katılımcıların %81,1 tamamen katılmadığını belirtirken, %3,3’ü tamamen katıldığını belirtmiştir. *“18 yaşın altındaki herkesin çocuk olmaktan kaynaklanan özel haklara sahip olduğuna inanıyorum”* olan 1. maddeye katılımcıların %72,0’si tamamen katıldığını belirtirken, %3,7’si tamamen katılmadığını belirtmiştir. *“Çocukların sağlıkları ile ilgili sorumluluk sadece ailelerde olmalıdır; devletler çocukların sağlık sorunlarına karışmamalıdır”* olan 14. maddeye katılımcıların %5,8 tamamen katıldığını belirtirken, %70,0 tamamen katılmadığını belirtmiştir. *“Anne-babasıyla yaşama şansı olmayan çocukların, uygun ailelere evlatlık olarak verilme veya koruyucu aile yanına yerleştirilme hakkı vardır”* olan 12. maddeye katılımcıların %66,7’si tamamen katıldığını belirtirken, %4,5’i tamamen katılmadığını belirtmiştir. Olumlu tutum maddelerinde en düşük katılım yüzdesi 7. maddede görülmektedir. Buna göre *“Devletler farklı ülkelerde yaşayan parçalanmış ailelere bir arada yaşamaları için gerekli yardımı sağlamalıdır”* olan 7. maddeye katılımcıların %63,0’ü tamamen katıldığını belirtirken, %2,9’u tamamen katılmadığını belirtmiştir.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada, Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin çocuk haklarına yönelik tutumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde; katılımcıların ölçek madde puan ve toplam puan ortalamalarının düşük olduğu görülmektedir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması olumsuz tutumu gösterdiği için elde edilen bu sonuç öğrencilerin çocuk haklarına yönelik olumlu tutum

içinde oldukları şeklinde yorumlanabilir. Literatür incelendiğinde araştırma sonucunu destekleyen çalışmaların olduğu görülmüştür (Ergün & Arat, 2021; Erkut ve ark., 2022; Küçük Alemdar & Yılmaz, 2019). Sağlık lisansiyeri olarak meslek hayatına devam edecek öğrencilerin çocuk hakları konusunda olumlu tutum sahibi ve farkındalık geliştirmiş olmalarının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle araştırma sonucunda öğrencilerin çocuk haklarına karşı olumlu tutum sahibi olmalarının olumlu bir sonuç olup, bu öğrencilerin gelecekte meslek hayatlarında çocuk haklarının uygulanması ve gözetimi konusunda etkili olabileceklerini düşündürmektedir.

Öğrencilerin çocuk haklarına yönelik tutumları yaşlarına ve en uzun süre yaşadıkları yerleşim birimine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmazken, okudukları bölüm ve devam ettikleri sınıfa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Literatür incelendiğinde de benzer şekilde lisans öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının yaş değişkenine göre farklılaştığını destekleyen araştırmalar olduğu gibi (Ekici, 2014; Karaman Kepenekçi ve Baydık, 2009; Küçük Alemdar & Yılmaz, 2019), yaşın anlamlı farklılaşmaya neden olmadığı sonucunu destekleyen araştırmalar da bulunmaktadır (Merey, 2013; Yılmaz Aldemir, 2014). Katılımcıların devam ettikleri bölüm açısından yapılan incelemede ise öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının devam ettikleri bölüme göre farklılaştığını belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde yapılan araştırma bulgusunu destekleyen araştırma sonuçları olduğu görülmüştür (Kaynak, Ergün ve Arat, 2021; Yılmaz Aldemir, 2014). Araştırma sonucu, literatür ile tutarlılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine, kendilerini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görme durumlarına ve çocuk haklarıyla ilgili ders alma durumlarına göre çocuk haklarına yönelik tutumlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre erkek öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının kadın öğrencilerin tutumlarından daha olumsuz

olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde kadınların çocuk hakları konusunda erkeklere oranla daha olumlu tutum içerisinde olduğunu ortaya koyan çalışmalar olduğu görülmektedir (Değirmenci, 2011; Leblebici & Çeliköz, 2017; Yıldız vd., 2018). Elde edilen bulgularda, öğrencilerin kendilerini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görme durumları değişkenine göre belirlenen anlamlı farkın kendilerini yeterli gören öğrenciler lehine olduğu belirlenmiştir. Kendilerini çocuk hakları savunuculuğu konusunda yeterli görmeyen öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının, çocuk hakları savunuculuğu konusunda kendilerini yeterli gören öğrencilerin tutumlarından daha olumsuz olduğu görülmektedir. Çocuk haklarıyla ilgili ders alma değişkenine göre belirlenen anlamlı farkın da ders almış olanların lehine olduğu görülmektedir. Ders almamış öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının ders almış öğrencilerin tutumlarından daha olumsuz olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde çocuk hakları konusunda eğitim almış olmanın çocuk haklarına yönelik olumlu tutum geliştirilmesi üzerinde etkileri olduğunu ve eğitim almanın kişilerin tutumlarını olumlu etkilediğini ileri süren araştırmalar olduğu (Gallitto, Veilleux ve Romano, 2021; Karaman Kepenekçi ve Baydık, 2009; Kaynak, Ergün ve Arat, 2021; Vagnoli ve ark., 2019) gibi bilgi sahibi olmanın çocuk haklarına yönelik tutumu anlamlı şekilde farklılaştırmadığını ortaya koyan araştırma da bulunmaktadır (Yılmaz Aldemir, 2014). Araştırma bulgularıyla tutarlı olan bu çalışmalarında gösterdiği gibi çocuk hakları konusunda eğitim almış olmanın olumlu tutum geliştirilmesini sağlamanın yanı sıra bireylerin çocuk hakları savunuculuğu konusunda kendilerini yeterli görmelerini de sağladığı ifade edilebilir.

Araştırma öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının çeşitli faktörlere göre incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Elde edilen bulgular genel olarak öğrencilerin çocuk haklarına yönelik olumlu tutum içinde olduklarını göstermektedir. Araştırma eğitim almış olmanın öğrencilerin tutumları üzerinde etkili olduğunu

ortaya koymuştur. Bu nedenle meslek grubu fark etmeksizin çocukla çalışan tüm sağlık çalışanlarının çocuk hakları konusunda farkındalık kazanabilmesi için Sağlık Bilimleri Fakültesi lisans programlarında çocuk haklarına ilişkin derslerin zorunlu olması ya da benzer ders içeriklerinin çocuk hakları temasını içerecek şekilde düzenlenmesi önerilebilir. Ayrıca 20 Kasım Dünya Çocuk Hakları gününde üniversitelerde konferanslar düzenlenebilir, konuyla ilgili afişler hazırlanıp panolara asılabilir, farkındalık çalışmaları yapılabilir. Araştırma için yapılan literatür taramasında, çocuk hakları ve sağlık profesyonelleriyle ilgili çok fazla çalışma olmadığı görülmüştür. Bu alanda yapılacak çalışmalar çocuklar için olumlu gelişmelere yol açacaktır. Bu nedenle sağlık profesyonellerinin bilgi ve tutumlarını ortaya çıkaracak araştırmalar yapılabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finans Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Araştırma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 07.01.2021 tarihli ve 22/11 kayıt numaralı etik kurul izni alınmıştır.

Tablo 6. Katılımcıların ÇHTÖ'nin Maddelerine Katılım Düzeylerinin Dağılımları

	Ölçek maddeleri	Tamamen Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Tamamen Katılmıyorum		Puan
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
1	18 yaşın altındaki herkesin çocuk olmaktan kaynaklanan özel haklara sahip olduğuna inanıyorum	175	72,0	36	14,8	14	5,8	9	3,7	9	3,7	1,52
2	Çocuk hakları konusunda özel bir uluslararası sözleşme hazırlanmasına gerek yoktur.	197	81,1	23	9,5	8	3,3	7	2,9	8	3,3	1,38
3	Çocuk hakları devlet tarafından koruma altına alınmalıdır.	216	88,9	15	6,2	0	0,0	1	0,4	11	4,5	1,25
4	Devletler, çocuklarını daha iyi yetiştirmeleri için ailelere yardımcı olmalıdır.	200	82,3	27	11,1	5	2,1	0	0,0	11	4,5	1,33
5	Çocuğun en temel hakkının "yaşama hakkı" olduğuna inanıyorum.	212	87,2	16	6,6	3	1,2	3	1,2	9	3,7	1,27
6	Annesinden, babasından ya da her ikisinden de ayrı olan çocukların anne-babasını görme hakkı vardır.	199	81,9	24	9,9	9	3,7	3	1,2	8	3,3	1,34
7	Devletler farklı ülkelerde yaşayan parçalanmış ailelere bir arada yaşamaları için gerekli yardımı sağlamalıdır.	153	63,0	47	19,3	33	13,6	3	1,2	7	2,9	1,62
8	Çocukların düşüncelerini yazarak ya da çizerek anlatma hakları olduğunu düşünüyorum.	208	85,6	21	8,6	3	1,2	0	0,0	11	4,5	1,29
9	Çocukların özel yaşamı vardır bu yüzden de özel yaşamlarının gizliliğine saygı gösterilmelidir.	202	83,1	24	9,9	7	2,9	1	0,4	9	3,7	1,32
10	Devlet çocuğu her türlü kötü muameleden korumalıdır.	222	91,4	8	3,3	2	0,8	3	1,2	8	3,3	1,21
11	Evsiz çocukların devlet tarafından korunması ve yetiştirilmesi gerektiğini düşünüyorum.	221	90,9	9	3,7	2	0,8	2	0,8	9	3,7	1,23
12	Anne-babasıyla yaşama şansı olmayan çocukların, uygun ailelere evlatlık olarak verilme veya koruyucu aile yanına yerleştirilme hakkı vardır.	162	66,7	40	16,5	28	11,5	2	0,8	11	4,5	1,60

13	Devlet engelli çocukları korumak, eğitmek ve istihdam etmek için gerekli önlemleri almalıdır.	214	88,1	17	7,0	3	1,2	0	0,0	9	3,7	1,24
14	Çocukların sağlıkları ile ilgili sorumluluk sadece ailelerde olmalıdır; devletler çocukların sağlık sorunlarına karışmamalıdır.	170	70,0	42	17,3	13	5,3	4	1,6	14	5,8	1,56
15	Sadece yetişkinlerin sosyal güvenlik hakkı olmalıdır; çocuklara sosyal güvenlik hakkı tanımaya gerek yoktur.	201	82,7	21	8,6	6	2,5	2	0,8	13	5,3	1,37
16	Devletlerin ailelere çocuklarına daha iyi yaşam standartları sağlamaları konusunda yardım etmeleri gerektiğine inanıyorum.	205	84,4	22	9,1	5	2,1	1	0,4	10	4,1	1,31
17	Oyun oynamanın ve farklı etkinliklere katılmanın çocukların hakkı olduğunu düşünüyorum.	214	88,1	16	6,6	2	0,8	2	0,8	9	3,6	1,25
18	Çocukların madde kullanımına karşı korunmaları gerektiğine inanıyorum.	218	89,7	15	6,2	0	0,0	0	0,0	10	4,1	1,23
19	Çocukların istismar ve ihmalin tüm türlerine karşı korunması gerekir.	222	91,4	11	4,5	0	0,0	2	0,8	8	3,3	1,20
20	Çocukların savaşlardan korunmaları gerektiğine inanıyorum.	226	93,0	5	2,1	2	0,8	1	0,4	9	3,7	1,97
21	Devletler istismara ve ihmale uğramış çocukların tedavi ve terapileri için her türlü önlemi almak zorundadır.	223	91,8	9	3,7	2	0,8	1	0,4	8	3,3	1,97
22	Suç işlemiş çocuklara, sağlıklı ve sosyal yurttaşlar olabilmeleri için yardım edilmesi gerektiğine inanıyorum	209	86,0	20	8,2	5	2,1	2	0,8	7	2,9	1,26
Toplam puan											29,20	

KAYNAKÇA

- Ataman, H. (2008). *Eğitim hakkı ve insan hakları eğitimi*. İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Çuçen, A. K. (2003). İnsan hakları düşüncesinin gelişimi. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 2*, 27-35.
- Değirmenci, T. (2011). Öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının incelenmesi. 20. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı Bildiri Özeti. Burdur.
- Doğan, İ. (2000). *Akıllı küçük*. İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Ekici, F. Y. (2014). Öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(8), 66-77.
- Erkut, Z., Saygın, B., Afşar, N., & Yıldız, S. (2022). Hemşirelik Fakültesi son sınıf öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 5*(2), 61-67.
- Ersoy, A. F. (2012). Vatandaşlık eğitiminde ihmal edilen bir alan: Evde ve okulda çocuk haklarının eğitimi. *International Onile Journal of Educational Sciences, 4*(2), 359-376.
- Gallitto, E., Veilleux, G. J., & Romano, E. (2021). How do knowledge and attitudes about children's rights influence spanking attitudes? *Journal of Interpersonal Violence, 36*(17-18), 8974-8991.
- Gültekin, M., Gürdoğan Bayır, Ö., & Balbağ, N. L. (2016). Haklarımız var: Çocuklarımızın gözünden çocuk hakları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(24), 971-1005.
- Kahrıman, İ., Topbaş, M., Çan, G., Göker, Z., & Deryal, Y. (2016). Pediatrik yaş grubuna sağlık hizmeti sunan ebe ve hemşirelerin çocuk hasta hakları konusundaki düşünceleri. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, 5*(1), 18-29.

- Karadoğan, U. C. (2019). Çocuk ve çocukluk kavramının tarihsel süreçte değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(7), 195-226.
- Kaynak, S., Ergün, S., & Arat, N. (2021). Hemşirelik ve çocuk gelişimi bölümünde okuyan üniversite öğrencilerinin, çocuk haklarına yönelik bilgi ve tutumları. *Türkiye Klinikleri J Nurs Sci*, 13(1), 18-25.
- Kepekci, Y., & Aslan, Y. (2011). *Okul öncesi döneme seslenen kitaplarda çocuk hakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kepekçi Karaman, Y., & Baydık, B. (2009). Zihin engelliler öğretmen adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(1), 329-350
- Kurt, D. G. (2012). *Yataklı sağlık kuruluşlarında çocuk ile ilgili sağlık hizmetlerinin çocuk hakları sözleşmesine uygunluğunun ve sağlık profesyonellerinin çocuk hakları konusundaki farkındalık ve tutumlarının değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Küçük Alemdar, D., & Yılmaz, G. (2019). Pediatri hemşirelerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 121-126.
- Leblebici, H., & Çeliköz, N. (2017). Prospective teachers' attitudes towards children rights. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(1), 307-318.
- Merey, Z. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çocuk haklarına karşı tutumları. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(3), 243- 253.
- Metin, M. (2014). *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Serozan, R. (2000). *Çocuk hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Türkyılmaz, M., & Kuş, Z. (2014). İlköğretim 100 temel eserde çocuk hakları. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 39-63.

Uçuş, D., & Şahin, D. (2012). Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne yönelik öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin görüşleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 25-41.

Uğurlu, Z., & Gülsen, İ. A. (2014). Çocuk hakları ve hukuki bağlamda çocuğun ihmal ve istismardan korunması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-24.

UNICEF. Çocuk haklarına dair sözleşme. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>

Vagnoli, L., Mammucari, M., Graziani, D., & Messeri, A. (2019). Doctors and nurses' knowledge and attitudes towards pediatric pain management: An exploratory survey in a children's hospital. *Journal of Pain & Palliative Care Pharmacotherapy*, 33(3-4), 107-119.

Yıldız, İ., Yıldız Tok, F., Yılmaz Altun, E., & Doğan Aras, Ş. (2018). Attitudes of nursing students towards children's rights: A sample from Turkey. *International Journal of Caring Sciences*, 11(2), 1059-1065.

Yılmaz Aldemir, E. (2014). *Hemşirelik Yüksekokulu öğrencilerinin çocuk hakları konusundaki tutumlarının belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Children are the future of society. Children are the individuals who will carry and shape society and ensure generational continuity. For this reason, it is necessary to meet all the needs and requirements of children that affect their physiological or psychological development. Meeting and protecting the needs and requirements of all children is based on the concept of "children's rights".

It is important that all individuals and children in the society are aware of children's rights. Children's knowledge of their rights has an important place in the implementation process of rights. When the literature is examined, it is emphasised that the studies conducted have insufficient information about awareness and the importance of conducting awareness studies (Ersoy, 2012; Gültekin et al., 2016; Kepenekçi & Aslan, 2011; Türkyılmaz & Kuş, 2014; Uçuş & Şahin, 2012). As these studies show, in addition to children, especially professional groups and institutions working with children should develop themselves on children's rights, organise studies and be aware of the protection of these rights. Because it will be difficult for adults to apply the information they do not have and teach it to children.

Another important professional group working with children is health professionals. All healthcare professionals have an obligation to report violations of children's rights when they notice them. In the study conducted by Kurt (2012) on the compliance of health services with the Convention on the Rights of the Child and the evaluation of the attitudes and differences of health professionals on children's rights, it was observed that the hospital examined was inadequate in terms of practices related to children's rights. As seen in this study, not only individuals but also institutions should make the necessary arrangements regarding children's rights. Kahrıman et al. (2016) examined the thoughts of midwives and nurses who provide health services to the paediatric age group on child patient rights and found that 60.8% of nurses and midwives did not receive training on child patient rights. In the study conducted by Küçük Alemdar and Yılmaz (2019), it was determined that paediatric nurses showed a positive attitude towards children's rights, but the majority of them did not have knowledge about children's rights.

A review of the literature has shown that professionals providing services in different areas do not have sufficient knowledge and training on children's rights. It is believed that it is very important to know, implement and teach children about their rights. Awareness can also enable initiatives to be taken for the benefit of children. In this context, it is considered important and necessary to

investigate the attitudes towards children's rights of students who will work with children in the field of health in the future. For this reason, the main purpose of this research is to examine the attitudes of students of the Faculty of Health Sciences towards children's rights according to various factors. In accordance with the defined purpose, answers were sought to the following questions:

1. What are the attitudes of students at the Faculty of Health Sciences towards children's rights?
2. Do the attitudes of students at the Faculty of Health Sciences towards children's rights differ significantly according to their gender, age, place of residence, faculty, year of study and general knowledge about children's rights?

Method

The research was conducted to investigate the attitudes of students studying at the Faculty of Health Sciences towards children's rights according to various factors. This research is a quantitative research and was carried out using the general survey model, which is one of the quantitative research methods. Two hundred and forty-three students studying in different undergraduate programmes participated in the research. "General Information Form" and "Attitude Scale Regarding Children's Rights" were used as data collection tools in the research. Frequency, percentage analysis, Mann-Whitney U test and Kruskal-Wallis test were used to analyse the data.

Findings

The results show that students generally have positive attitudes towards children's rights. As a result of the research, it was found that students' attitudes towards children's rights differed significantly according to their gender, the department they attended, the class they attended, whether they considered themselves competent to advocate for children's rights, and whether they had taken lessons on children's rights. Female students' attitudes towards children's rights are more positive, students' attitudes towards children's rights are more positive as the grade level increases, students who consider themselves competent in advocating for children's rights have more positive attitudes towards children's rights, and students who consider themselves competent in advocating for children's rights have more positive attitudes towards children's rights.

Conclusion and Discussion

The results show that students generally have a positive attitude towards children's rights. The literature review for the research found that there are not many studies on children's rights and health professionals. Research in this area will lead to positive developments for children. For this reason, research can be conducted to reveal the knowledge and attitudes of health professionals.

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl: 17 Sayı: 46 Nisan 2024

Yayın Geliş Tarihi: 01.05.2023 Yayına Kabul Tarihi: 14.04.2024

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1290624>

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Gülden, B. & Demirer, E. (2024). Türk Dil Kurumu Okul Sözlüğü'nün Biçim ve İçerik Standartlarına Uygunluğu Açısından İncelenmesi. *Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 29-59.

TÜRK DİL KURUMU OKUL SÖZLÜĞÜ'NÜN BİÇİM VE İÇERİK STANDARTLARINA UYGUNLUĞU AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bahadır GÜLDEN* Emre DEMİRER**

Öz

Bu araştırma, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Okullar İçin Türkçe Sözlük'ün biçim ve içerik özellikleri açısından hedef kitleye uygunluğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Bulgular, nitel araştırma veri toplama tekniklerinden doküman incelemesiyle toplanmıştır. Biçim ve içerik özellikleri alan yazın taranarak belirlenmiş, elde edilen bulgular betimsel analize tabi tutulmuştur. Sözlüğün biçim özellikleri açısından incelenmesi gereken yönleri alan yazın taramasındaki ölçütlerden hareketle ağırlık, ebat, sırt, kapak, birleştirme yöntemi, kâğıt, yazı tipi ve puntosu olarak belirlenmiştir. Sözlüğün içerik özellikleri ise kullanılmakta olan Türkçe ders kitaplarının söz varlığı etkinliklerindeki kelimelerden ve 5, 6, 7 ve 8. sınıf seviyesi hedef kelime listelerindeki kelimeleri inceleme nesnesinin bu kelimeleri karşılama durumuna göre saptanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle sözlüğün biçimsel standartlarının yalnızca yazı puntosu açısından uygunluk taşımadığı, diğer ölçütlerinse uygun olduğu saptanmıştır. İçerik özellikleri açısından sözlük, sınıf seviyelerine göre hedef kelime listelerindeki kelimeleri %87-%96 oranda karşılayabilmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, bahadirdgulden@hotmail.com, Bayburt/Türkiye

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, emredemirer84@gmail.com, Bayburt/Türkiye

Anahtar Kelimeler: Sözlük, okul sözlükleri, biçimsel özellikler, içeriksel özellikler, hedef kelimeler.

ANALYSIS OF THE TURKISH LANGUAGE INSTITUTION SCHOOL DICTIONARY FOR COMPLIANCE WITH FORM AND CONTENT STANDARDS

Abstract

This research aimed to reveal the suitability of the Turkish Dictionary for Schools prepared by the TDK for the target audience in terms of form and content features. Findings were collected through document review, one of the qualitative research data collection techniques. Form and content characteristics were determined by scanning the literature, and the findings were subjected to descriptive analysis. The aspects that should be examined in terms of the format features of the dictionary were determined as weight, size, spine, cover, combination method, paper, font type and size, based on the criteria in the literature review. The content features of the dictionary were determined from the words in the vocabulary activities of the Turkish textbooks in use and the words in the target word lists of the 5th-8th grade levels, based on whether the object of study corresponds to these words.

As a result of the research, it was determined that the formal standards of the dictionary were not only suitable in terms of font size, but also other criteria. In terms of content features, the dictionary was able to cover the words in the target word lists at a rate of 87%-96% according to grade levels.

Keywords: Dictionary, school dictionaries, stylistic features, contextual features, target words.

1. GİRİŞ

Eğitim öğretim sürecinin temel materyallerinden biri ders kitaplarıdır ancak özellikle yapılandırmacı felsefenin benimsenmesinden bu yana ders kitaplarına ek olarak öğrencinin daha kaliteli ve nitelikli öğrenme faaliyetlerinde bulunabilmesi için çeşitli materyaller de ders içi ve ders dışı öğrenme

süreçlerinde kullanılmaktadır. Bu materyallerden biri de sözlüklerdir. Sözlük "Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat." şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2022). İlk Türkçe sözlük Kâşgarlı Mahmud tarafından başta Araplar olmak üzere İslam toplumlarına Türkçe öğretmek için yazılan Dîvânu Lügâti't-Türk'tür. Dîvânu Lügâti't Türk'te 7000 civarında sözcük olduğu tahmin edilmektedir. Kaşgarlı, sözcüklerin anlamını vermenin yanı sıra bu sözcüklerin geçtiği atasözlerinden, deyimlerden vs. örnekler de vererek konunun pekiştirilmesini sağlamış ve sözlü kültürümüze ait olan bu öğelerin okurlara aktarılmasını hedeflemiştir.

Sözlükler başta Türkçe dersleri olmak üzere diğer derslerde de kullanılan önemli materyallerden biridir. Baskın'a göre (2017: 766) sözlükler dil, eğitim ve öğretiminin en eski materyallerindendir. Bununla birlikte sözlük deyince akla gelen ilk derslerden biri Türkçe dersidir ancak sözlükler tüm derslerde özenli ve üstünde durularak kullanılmalıdır. "Zira sözlükler sadece dilin kullanımında değil, hayata dair diğer konularda da öğrencilerin ihtiyaç duyacağı kaynaklardır" (Maden, 2020: 452).

Derslerle birlikte öğretim programlarında sözlükle ilgili ifadeler yer almaktadır. Maden ve Demir'in (2019) cumhuriyet tarihi boyunca hazırlanan ikinci kademe Türkçe öğretim programlarının (1924-2018) sözlük kullanma alışkanlığıyla ilgili özelliklerini inceledikleri çalışmada 1924 yılından bugüne her programda sözlük kullanmaya yönelik bir amaç ve uygulama açıklamasının olduğunu ve özellikle 2005'ten sonraki programlarda bu açıklamaların arttığını tespit etmiştir. Güncel Türkçe Dersi Öğretim Programında ise (MEB, 2019) sözlük kullanımına yönelik kazanımlar bulunmaktadır. Bu kazanımlar doğrultusunda Türkçe ders kitaplarında öğrencileri sözlük kullanmaya yönlendiren çeşitli etkinlikler yer almaktadır. Buna ek olarak öğretmenler de ders kitabı etkinliklerinden bağımsız

olarak öğrencilerin sözlükle etkileşime girmesine olanak sağlar. Bu durum öğrenciler için faydalıdır. “Sözlük kullanma öğrencilere sözlü ve yazılı iletişimde ihtiyaç duyduğu ve bilmediği sözcüklerin anlamını öğrenmeyle beraber kendini güven içinde ifade, iletişim zorluklarını aşma, sözcüklerin günlük dilde hangi işlevde ve nasıl yer aldığını görme gibi çok yönlü faydalar sunar” (Maden ve Demir, 2019: 421).

Sözlükler, birer bilgi kaynağı olmanın yanı sıra kültür aktarım aracı olarak da değerlendirilebilir. Nitekim sözlüklerin milletlerin ve toplumların kültür, duygu ve düşünce belleğinin yazılı kaynağı olduğunu, milletlerin düşünce ve kültürel birikimini ifade ettiğini belirten çalışmalar (Kahraman, 2016; Karadüz, 2009) mevcuttur. Dolayısıyla sözlükler, öğrencilerin yalnızca bilgi edindikleri kaynaklar değil, aynı zamanda kültürel birikim ihtiyaçlarını da karşılayan baş ucu eserleridir. Bu sebeple sözlüklerin hazırlanışında hedef kitlenin ihtiyaçlarının ve ilgili derslerin amaçlarının mümkün olduğunca göz önünde bulundurularak hazırlanmasının önemi büyüktür. Sözlüklerin, özen gösterilerek ve hedef kitleye uygun olarak hazırlanması çocukların söz dağarcığı ve kavram gelişiminin zenginleşmesine olanak sağlar (Okur, 2011). Sözlüklerin içerik ve biçim özellikleri bakımından bazı ilkelere uygun olması gerekmektedir. İlhan (2009: 536) bu ilkeleri şu şekilde ifade etmektedir:

- Tarihi kaynaklara, halk söyleyişine bağlılık.
- Dil ve gramer açısından kelimelerin doğru kullanımı.
- Amaca uygunluk esası.
- Madde başlarının düzenlenmesinin doğru ve düzenli tarzda yapılması.

- Madde başı olan kelimelerin anlamlarının doğru olarak verilmesi.

Bu beş ilkeyi biraz açmak gerekirse sözcüklerin tarihi süreçte yer almış kaynaklardan alınması, halk kullanımının göz önünde bulundurulması, hazırlanış hedefine göre uygun olarak hazırlanması, madde başı ifadelerinin nizami bir şekilde ifade edilmesi ve madde başı sözcüklerinin anlamlarını gerçekten mecaza doğru verilmesi gerekmektedir. Sözlükler hazırlanırken içerik özellikleri kadar uyulması gereken biçimsel standartlar da mevcuttur. Karadağ (2011: 198-201) sözlüklerin biçimsel özelliklerini ise şu şekilde sıralamaktadır:

- Taşınabilir olmalıdır.
- Kapağı ile cildi kaliteli ve dayanıklı olmalıdır.
- Albenisi olmalıdır.
- Yazı tipi sade, yazı büyüklüğü yaş düzeyine uygun olmalıdır.
- Baskı-renk kalitesi yüksek olmalıdır.
- Sözlüğün başında, kullanma yönergeleri, kısaltmalar listesi ve alfabe bulunmalıdır.

Biçimsel özelliklere bakıldığında sözlüklerin dayanıklı, öğrenciye hitap eden ve kaliteli bir şekilde hazırlanması gerektiği söylenebilir. Biçimsel özellikler, içerik özellikleri kadar önemlidir. Dolayısıyla sözlükler hazırlanırken öğrencilere faydalı olacak nitelikli bir ürün çıkarmak için bu iki husustaki niteliklere mümkün olduğunca riayet edilmesi gerekmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'ne (2021: 3) bakıldığında da ders kitapları ve eğitim araçlarının niteliklerine ilişkin şu hususlara dikkat çekilmiştir:

- Anayasa ve kanunlara aykırı hususları içermez.
- Bilimsel hata içermez.
- Eğitim ve öğretim programının amaçladığı kazanımları kapsar.
- Dil ve anlatıma uygunluk yönünden hata içermez.

Görsel tasarım ve içerik tasarımı öğrenmeyi destekleyecek nitelikte ve öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınarak yazılır.

Bazı sözlükler madde başı tanımlarının yanı sıra anlamın pekişmesi amacıyla örnek cümlelere de yer vermektedir. Dolayısıyla sözlüğün biçim ve içerik özellikleri kadar içinde yer alan örnek cümleler de önemlidir. Serin (2022: 59-65) örnek cümlelerin seçiminde kullanılacak ölçütleri aşağıdaki gibi belirtmektedir:

- Okul sözlükleri öğrencilerin ders kitaplarında yer alan söz varlığıyla uyumlu olmalı, öğrenciler anlamını bilmedikleri sözcükleri ve bu sözcüklerin geçtiği örnek cümleleri sözlükte bulabilmelidir.
- Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler sözcüğün tanımının anlaşılmasına yardımcı olmalı, anlam ayırıcı nitelikte olmalıdır.
- Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler gerçekçi ve inandırıcı olmalıdır.
- Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler hedef kitlenin seviyesine uygun olmalıdır.
- Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümlelerin çok uzun veya çok kısa olmamasına dikkat edilmelidir.

- Okul sözlüklerinde eş sesli sözcükler ayrı madde başı olarak verilmeli ve ayrı ayrı örneklendirilmelidir.
- Okul sözlüklerinde çok anlamlı sözcükler için verilen bütün anlamlar örneklendirilmelidir.
- Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler nitelikli metinlerden, Türkçeyi güzel kullanan şair ve yazarların eserlerinden, çocuk edebiyatı ürünlerinden veya derlemlerden seçilebilir.
- Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler için pedagojik bağlamlar oluşturulabilir.
- Okul sözlüklerde yer alan örnek cümlelerde yazım ve noktalama hatalarından kaçınılmalıdır.
- Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler sözlükte belirgin bir şekilde gösterilmelidir.

Alan yazına bakıldığında öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlıklarını ve sözlüklere yönelik tutumlarını tespit etmeye yönelik çeşitli çalışmalar olduğu görülmektedir. Melanlıoğlu (2013) ortaokul öğrencilerinin sözlük kullanma alışkanlıklarının sınıf seviyesi arttıkça yükseldiğini belirtmiş ancak sözlüklerin daha nitelikli ve hedef kitlenin özelliklerine uygun olarak hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Can ve Deniz (2016) ise ortaöğretim öğrencileri ile yaptıkları çalışmada öğrencilerin sözlük kullanmaya yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğunu belirlemiştir. Elde edilen bu sonuçlar, ilköğretim öğrencileri için hazırlanan sözlüklerin yardımcı kaynaklar olarak sözlüklerin öğrenciler tarafından yoğun olarak başvurulan kaynaklar olduğunu göstermektedir. Buna

bağlı olarak da hazırlanan sözlüklerin hedefe kitleye yönelik standartların ve ihtiyaçların gözetilerek hazırlanmasının önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türk Dil Kurumu tarafından ilköğretim öğrencilerine yönelik olarak hazırlanan Okul Sözlüğü'nün biçim ve içerik özelliklerinin hangi açılardan hedef kitleye uygun olup olmadığını tespit etmektir. Böylelikle Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan sözlüğün niteliklerine ve ilköğretim öğrencilerine yönelik hazırlanan diğer sözlüklerin standartlarına dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Bu bilgiler çerçevesinde araştırmanın temel problemini "Türk Dil Kurumu tarafından ilköğretim öğrencilerine yönelik olarak hazırlanan Okul Sözlüğü'nün biçim ve içerik özellikleri hangi açılardan hedef kitleye uygun olarak hazırlanmıştır?" sorusu oluşturmaktadır. Bu problem doğrultusunda araştırmanın alt problemleri ise şunlardır:

1. TDK tarafından hazırlanan Okul Sözlüğü hangi biçimsel özellikler bakımından hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılamaktadır?
2. TDK tarafından hazırlanan Okul Sözlüğü kullanılmakta olan Türkçe ders kitaplarının söz varlığına yönelik hedef kelimelerini ne oranda karşılayabilmektedir?
3. TDK tarafından hazırlanan Okul Sözlüğü 5, 6, 7 ve 8. sınıf yaygın olarak kullandığı hedef kelimeler listelerindeki ve hedef kelime listesindeki kelimeleri ne oranda karşılamaktadır?

2.2. Araştırma Modeli

Bu çalışmada Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Okul Sözlüğü hedef kitleye uygunluk açısından incelenerek sözlüğün nitelik ve nicelik özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırma verileri nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi ile toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2016: 191).

2.3. İnceleme Nesnesi ve Ölçütleri

İnceleme standartları hem inceleme nesnesi açısından hem de inceleme ölçütleri açısından amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle detaylı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Amaçlı örnekleme (purposive sampling), araştırmacının kota örneklemesinde olduğu gibi belli bir örnek sayısına gelinceye kadar en yakını, sevdiği, beğendiği, hoşlandığı, çevresinden kişileri örnekleme almasıdır (Aziz, 2018). Ölçüt örneklemede araştırmadaki gözlem birimlerinin belli niteliklere sahip nesnelere oluşması halinde örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan birimler (nesnelere, olaylar vb.), örnekleme alınır (Büyükoztürk vd., 2019).

İncelenen sözlüğün ölçüt örnekleme yöntemi doğrultusunda seçilmesindeki ölçütler şunlardır:

- Sözlüğün okul sözlüğü olarak hazırlandığının içeriğinde ve/veya adında belirtilmiş olması.
- Yayınevinin uluslararası nitelikte olması.
- Yayınevinin sözlük konusunda çeşitli türlerde yayınlara sahip olması.

- İncelenen sözlüğün beş yıldır satışta olması ve satışının devam ediyor olması.

İlköğretim öğrencilerine yönelik satışa sunulan sözlük çeşitliliği çok fazladır. Buna karşın inceleme nesnesi olarak tercih edilen sözlük, Türk Dil Kurumu tarafından hedef kitlenin özellikleri dikkate alınarak hazırlanmış, referans bir eser konumundadır. Bu nedenle sözlüğün biçim ve içerik özelliklerinin ortaya koyulması diğer yayınevleri tarafından öğrenciler için hazırlanmış ve hazırlanacak olan eserler için de ölçüt olma niteliği taşımaktadır. Türk Dil Kurumunun Türkçeye yönelik resmi bir kurum olması da inceleme nesnesinin seçilmesinde önemli bir ölçüttür. Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük başta olmak üzere Türkçeye yönelik çeşitli kaynakların yayımlandığı sözlükler konusunda da deneyimli bir kurumdur.

İnceleme nesnesi olarak seçilen sözlüğün okul ya da ilköğretim sözlüğü olduğunun belirtilmesi araştırmada dikkate alınan hedef kitleye yönelik hazırlandığının bir göstergesidir. Bu nedenle sözlüğün adında ya da içeriğinde bu şekilde bir ibarenin olması dikkate alınmıştır.

Sözlüğün son beş yıldır kullanımda olması, inceleme ölçütleri olarak tercih edilen ders kitaplarının dikkate alınmasıyla alakalıdır. 2022-2023 eğitim-öğretim yılında kullanılan ders kitaplarının bir kısmı Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın yayımlandığı yıldan itibaren kullanımda olan kitaplardır. Sözlüğün içerik özelliklerinin tespit edilmesinde ve değerlendirmek için ders kitaplarının ölçüt olarak belirlenmesi, sözlüğün ve ders kitaplarının yayım yıllarında da paralellik olmasını gerektirir çünkü sözlük yazarları madde başlarının tercihinde ders kitaplarını da dikkate almaktadır. Söz konusu sözlüğün içerik özelliklerine yönelik bulgulara erişilmesinde bu nedenle okutulmakta olan Türkçe ders kitapları ölçüt olarak belirlenmiştir.

İnceleme nesnesi, içerik olarak iki ayrı ölçüt dikkate alınarak analiz edilmiştir. Bu ölçütlerden ilki ders kitaplarının söz varlığına yönelik etkinliklerdir. 2022-2023 eğitim- öğretim yılında kullanılan ders kitaplarındaki söz varlığı etkinliklerindeki hedef kelimeler listelenerek sözlükte bu kelimeler taranmış, böylelikle sözlüğün Türkçe derslerine yönelik temel materyal olan ders kitaplarındaki kullanılabilirliği hakkında veriler elde edilmiştir. İkinci olarak ise hedef kitlenin (5, 6, 7, 8. sınıf) ihtiyaç duyduğu söz varlığını sözlüğün karşılayabilme durumu ölçüt olarak benimsenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Kurudayıoğlu (2005) ve Karadağ (2005) tarafından hedef kitleye yönelik ortaya koyulan hedef kelime listeleri dikkate alınarak sözlüğün bu listeleri karşılayabilme durumuna yönelik bulgulara ulaşılması amaçlanmıştır.

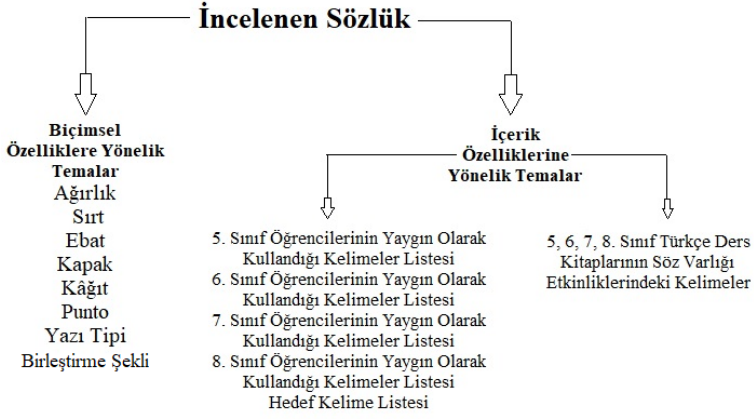
2.4. Veri Toplama Araçları

İncelenen sözlüğün biçimsel standartları alan yazın taramasıyla (Arı, 2020; Çotuksöken, 1999; Göçer, 2020; Gülden, 2019; Karadağ, 2011; Kılıç ve Seven, 2003; MEB, 2021) belirlenmiştir. Bu çerçevede sözlüklerin biçimsel özelliklerinin ağırlık, sırt, ebat, kapak, kâğıt, punto ve yazı tipi belirlenmiş ve inceleme nesnesi bu ölçütler doğrultusunda incelenmiştir. İçerik özellikleri içinse incelenen sözlüğün hedef kitleye Türkçe öğretimi bağlamında hitap edebilmesi açısından iki ölçüt benimsenmiştir. Ölçütlerden biri Türkçe ders kitaplarıdır. İkinci olarak ise sözlüğün hitap ettiği hedef kitle için belirlenen hedef kelime listeleri ölçüt olarak belirlenmiştir. Ders kitaplarının söz varlığı etkinlikleri ile bilimsel araştırmalarda hedef kitleye yönelik olarak tespit edilen hedef kelime listeleri veri toplama araçları olarak belirlenmiştir. 2022-2023 eğitim- öğretim yılında MEB tarafından okullarda okutulan 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları iki alan uzmanı tarafından ayrı ayrı taranarak söz varlığı etkinliklerinde yer alan hedef kelimeler tespit edilmiş ve sınıf seviyelerine göre listelenmiştir.

Kurudayıoğlu (2005) ve Karadağ (2005) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda 5, 6, 7 ve 8. sınıf seviyesi öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı hedef kelimeler listeleri (Karadağ, 2021) veri toplama aracı olarak tercih edilmiştir. Böylelikle hedef kitlenin ihtiyaç duyacağı söz varlığı bilimsel zemine dayalı olarak ortaya koyulan çalışmalardan hareketle belirlenmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

İncelenen sözlüğün içerik özelliklerinin ve ders kitaplarının söz varlığı etkinliklerindeki hedef kelimelerin analizinde betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. “İçerik analizi, kitap, dergi, gazete gibi belgesel materyallerin içeriklerinin ve sözlü veya basılı olabilen diğer tüm sözlü materyallerin içeriklerinin analiz edilmesinden oluşur” (Kothari, 2004: 110). “Betimsel analizde elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır” (Yıldırım & şimşek, 2016: 224). Bu doğrultuda inceleme nesnesi olan sözlüğe yönelik biri biçime, ikisi içeriğe yönelik olmak üzere üç tema oluşturulmuştur. Sözlüğün biçimsel özelliklerine yönelik temalar şekil 1’de gösterilmiştir:

Şekil 1. Biçim ve İçerik Analiz Temaları

Veriler bu üç tema alanına göre iki uzman tarafından betimsel içerik yapılarak ortaya koyulmuştur. Veriler analiz edilirken kodlayıcılar arasındaki uyum göz önünde bulundurulmuştur. Bu çerçevede elde edilen verilerin güvenilirliği için Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülü çerçevesinde kodlayıcıların verileri güvenilirlik ölçümüne tabi tutulmuştur. Kodlayıcılar arası tutarlık; tablolar oluşturulurken tema, alt temaların ve ortaya çıkan frekansların benzerlik ve farklılık oranları ortaya koyulmuştur. Sırasıyla verilerin azaltılması, verilerin sunulması, kodlama, not alma, soyutlama ve karşılaştırma aşamaları uygulanmıştır (Balcı, 2021). Kodlayıcıların temalar doğrultusunda elde ettiği frekans değerlerinin sayısal uyumluluk bakımından %81 oranında benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçtan hareketle araştırma verilerinin iç tutarlılığına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak için incelenen sözlüğün biçimsel özelliklerine yönelik şekiller ve içerik özellikleri doğrultusunda her tema için sözlükte tespit edilemeyen madde başlarının listeleri ayrı ayrı paylaşılmıştır.

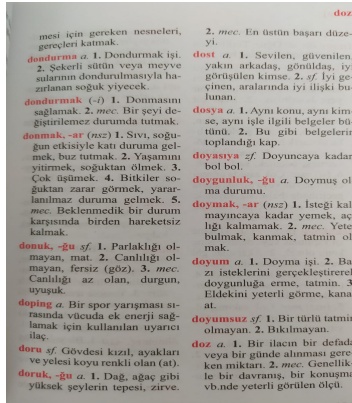
3. BULGULAR

Bu bölümde TDK Okul Sözlüğü'nün biçim ve içerik açısından incelemesi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. İncelenen Sözlüğün Biçimsel Özellikleri

Ağırlık	Sırt	Ebat	Kapak	Kâğıt	Punto	Yazı Tipi	Birleştirme Şekli
342 gr.	Plastik	15,4x 11,5 cm.	Plastik	80 gr. Birinci Hamur	9	Times new roman	Sicim

İncelenen sözlüğün biçimsel özellikleriyle ilgili verilerin gösterildiği Tablo 1'e bakıldığında sözlük ağırlığının 342 gr.; ebadının ise 15,4x11,5 cm. ölçülerinde olduğu görülmektedir. Sözlüğün ebadı ve ağırlığı kolay taşınabilir olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. İncelenen Sözlüğün Sayfa Özellikleri

Kaynak: (TDK, 2019: 151).

Sözlükte kullanılan kâğıt, 80 gr. ağırlığında 1. hamur kâğıttır. Kılıç ve Seven (2003: 147) basılı materyallerde kâğıt kalınlığının arka yüzdeki içeriğin ön yüzde

belirmeyeceği kadar kalınlığa sahip olması gerektiğini ifade ederler. Sözlüğün sayfa yapısı incelendiğinde ön yüzdeki yazı ve şekillerin arka yüze geçmediği, dolayısıyla da okumaya olumsuz bir etki yapmadığı gözlenmiştir. Buna ek olarak Arı (2020: 41) ders kitabı gibi basılı materyallerin 1. hamur kâğıtla oluşturulması gerektiğini ifade eder. Bu bilgiler ve standartlar doğrultusunda incelenen sözlüğün kâğıt kalitesinin hedef kitleye uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Times new roman yazı tipinin kullanıldığı sözlükte tercih edilen yazı puntosu ebadı ise 9'dur. Yazı puntosu öğrenci seviyesine uygun değildir çünkü Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nde (2021: 4) beşinci sınıflar için 11, altı, yedi ve sekizinci sınıflar için ise 10 puntodan aşağı olmaması gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla sözlüğün yazı puntosu öğrenci seviyesinin gerektirdiği standardın altında kalmıştır.

Şekil 3. İncelenen Sözlüğün Kapak Görselleri

Kaynak: (TDK, 2019).

Sözlüğün sırt ve kapağı ise plastik olarak tasarlanmıştır. Sırtın plastik ve esnek tasarlanmış olması, kullanılabilirliği ve dayanıklılığı artırmaktadır. Sözlük sicimle birleştirildiği için kullanım esnasında sırt esnemekte, böylelikle sayfalar, gerilime maruz kalmamaktadır. Bu da kullanıma bağlı olarak sayfaların dağılma riskini

asgariye indirgemektedir. Kapağın plastik olması da sözlüğün kullanıma ya da darbelere bağlı yıpranmaları önleyici mahiyettedir. Sözlüğün kapağında görsel olarak A harfi ve bu harfe doğru kollarını açarak ilerleyen öğrenciler tasvir edilmiştir. Sözlüğün arka kapağında ise herhangi bir görsele yer verilmemiş, sadece lacivert fona yer verilmiştir. Sözlüğün ilk sayfalarında kısaltmalar dizini yer alırken alfabeyle yer verilmemiştir.

Tablo 2. Sözlüğün 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Söz Varlığı Etkinliklerinde Geçen Kelimeleri Karşılama Durumu

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Söz Varlığı Etkinliklerinde Bulunan Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılıdığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılıyamadığı Kelime Sayısı
194	169	13
%100	%87,12	%6,70

Tablo 2'ye göre 5.sınıf Türkçe ders kitabındaki söz varlığı etkinliklerinde 194 kelime olduğu görülmektedir. İncelenen sözlükte bu kelimelerin 169'unun yer aldığı tespit edilmiştir. Söz varlığı etkinliklerindeki 13 kelime ise sözlükte yer almamaktadır.

Ders kitabının söz varlığı etkinliklerinde yer alan 12 adet deyim veya kalıp söz (Baş başa kalmak, dillere destan, göz yummak, hak etmek, halt etmek, hoşça kalın, içine sinmemek, ortaya çıkmak, sinirine dokunmak, su ısıtıcısı, şok olma, yolunu gözlemek) incelenen sözlük atasözleri ve deyim sözlüğü olmadığı için kapsam dışında bırakılmış ve inceleme verilerine dâhil edilmemiştir.

Tablo 3. Sözlüğün 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Söz Varlığı Etkinliklerinde Geçen Kelimeleri Karşılama Durumu

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Söz Varlığı Etkinliklerinde Bulunan Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılıdığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılıyamadığı Kelime Sayısı
229	206	17
%100	%89,96	%7,42

Tablo 3'e bakıldığında 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki söz varlığı etkinliklerinde 229 madde başının olduğu tespit edilmiştir. İncelenen sözlükte bu kelimelerin yaklaşık %90'ının yer aldığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 17 kelime, sözlükte yer almamaktadır.

Ders kitabının söz varlığı etkinliklerinde yer alan 6 adet deyim, sözcük grubu veya kısaltma (Dikkat kesilmek, ipin ucunu kaçırmak, nutku tutulmak, soluğu kesilmek, TBMM, yönetim şekli) incelenen sözlük atasözleri ve deyim sözlüğü olmadığı için kapsam dışında bırakılmış ve inceleme verilerine dâhil edilmemiştir.

Tablo 4. Sözlüğün 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Söz Varlığı Etkinliklerinde Geçen Kelimeleri Karşılama Durumu

7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Söz Varlığı Etkinliklerinde Bulunan Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılıdığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılayamadığı Kelime Sayısı
142	125	13
%100	%88,02	%9,15

Tablo 4'te 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki söz varlığı etkinliklerinde 142 kelime olduğu görülmektedir. İncelenen sözlükte bunların 125 tanesinin yer aldığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 13 kelime sözlükte yer almamaktadır. 7. sınıf Türkçe ders kitabının söz varlığı etkinliklerinde yer alan kelimelerin %88'lik kısmı okul sözlüğünde yer almaktadır.

Ders kitabının söz varlığı etkinliklerinde yer alan 4 adet deyim (Başının etini yemek, evirip çevirmek, göçüp gitmek, kapısını çalmak) incelenen sözlük atasözleri ve deyim sözlüğü olmadığı için kapsam dışında bırakılmış ve inceleme verilerine dâhil edilmemiştir.

Tablo 5. Sözlüğün 8.Sınıf Türkçe Ders Kitabı Söz Varlığı Etkinliklerinde Geçen Kelimeleri Karşılama Durumu

8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Söz Varlığı Etkinliklerinde Bulunan Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılacağı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılalamadığı Kelime Sayısı
223	183	36
%100	%82,07	%16,14

Tablo 5'e göre 8.sınıf Türkçe ders kitabındaki söz varlığı etkinliklerinde 223 kelime bulunmaktadır. İncelenen sözlükte bunların 183 tanesinin yer aldığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 36 kelime sözlükte yer almamaktadır. 8. sınıf Türkçe ders kitabının söz varlığı etkinliklerinde yer alan kelimelerin %82'si okul sözlüğünde yer alırken %16'sı sözlükte tespit edilememiştir.

Ders kitabının söz varlığı etkinliklerinde yer alan 4 adet deyim (Damga vurmak, rehin almak, relaks solmak, start almak) incelenen sözlük atasözleri ve deyim sözlüğü olmadığı için kapsam dışında bırakılmış ve inceleme verilerine dahil edilmemiştir.

Tablo 2, 3, 4 ve 5'teki verilere dikkat edildiğinde ders kitaplarının söz varlığı etkinliklerindeki hedef kelimelerin incelenen sözlükte %82-90 aralığında karşılanabilmektedir.

Tablo 6. Sözlüğün 5. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelimeleri Karşılama Durumu

5. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılacağı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılalamadığı Kelime Sayısı
588	561	27
%100	%95,40	%4,59

Tablo 6'da 5.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelime sayısının 588 olduğu görülmektedir. İncelenen sözlükte bunların 561 tanesinin yer aldığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 27 kelime sözlükte yer almamaktadır. 5.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin tamamına yakınının (%95,40) Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan okul sözlüğünde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 7. Sözlüğün 6. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelimeleri Karşılama Durumu

6. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşıladığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılayamadığı Kelime Sayısı
622	588	34
%100	%94,53	%5,46

Tablo 7'ye bakıldığında 6.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelime sayısının 622 olduğu görülmektedir. İncelenen sözlükte bunların 588 tanesinin yer aldığı tespit edilmiştir. Listedeki 34 kelime sözlükte yer almamaktadır. 6.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin %94,53'ü Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan okul sözlüğünde yer aldığı, tespit edilemeyen kelimelerin ise %5,46'lık seviyede kaldığı görülmektedir.

Tablo 8. Sözlüğün 7. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelimeleri Karşılama Durumu

7. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşıladığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılayamadığı Kelime Sayısı
649	611	38
%100	%94,15	%5,85

Tablo 8'de 7.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelime sayısının 649 olduğu görülmektedir. İncelenen sözlükte bunların 611 tanesinin yer aldığı

tespit edilmiştir. Geriye kalan 38 kelime sözlükte yer almamaktadır. 7.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin tamamına yakınının Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan okul sözlüğünde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 9. Sözlüğün 8. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelimeleri Karşılama Durumu

8. Sınıf Öğrencilerinin Yaygın Olarak Kullandığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşıladığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılayamadığı Kelime Sayısı
627	593	34
%100	%94,57	%5,42

Tablo 9'a göre 8.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelime sayısı 627'dir. İncelenen sözlükte bunların 593 tanesinin yer aldığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 34 kelime sözlükte yer almamaktadır. 8.sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin tamamına yakınının Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan okul sözlüğünde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 6, 7, 8 ve 9'daki verilere dikkat edildiğinde incelenen sözlüğün 5, 6, 7 ve 8. Sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimeleri %94-95 oranında karşılayabildiği dikkat çekmektedir.

Tablo 10. İncelenen Sözlüğün Hedef Kelime Listesinde Yer Alan Kelimleri İçerme Durumu

Hedef Kelime Listesindeki Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşıladığı Kelime Sayısı	Sözlüğün Karşılayamadığı Kelime Sayısı
1250	1173	77
%100	%93,84	%6,16

Hedef kelime listesinde 1250 kelimenin yer aldığı görülmektedir. Tablo 10'a göre bu kelimelerin 1173 tanesi incelenen okul sözlüğünde yer almaktadır. Geriye kalan 77 kelime sözlükte tespit edilememiştir. Bu sayılar hedef kelime listesinde yer alan kelimelerin çok büyük bir bölümünün (%93,84) Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan okul sözlüğünde yer aldığını göstermektedir.

Tablo 11. Türkçe Ders Kitaplarının Söz Varlığı Etkinliklerindeki Kelimelerden Sözlük'te Tespit Edilemeyenlerin Listesi

5. sınıf: Ahilik, Bilinçli, Body, Daim, Derin dondurucu, Duyarsız, Fast food, Güle güle, Nusrat, Şuurlu, Yatmak, Zeval, Zifirî.

6. sınıf: Ahd-ü Peyman, Amortisör, Asit, Center, Cevahir, Debdebe, Düzenek, Gidon, Hazne, Kaya balığı, Meşum, Millî egemenlik, Millî irade, Nadan, Server, Süpernova, Zağlı.

7. sınıf: Biyolog, Edim, Gergef, Göğce, Gök kubbe, İletişimsel, Kaleydoskop, Kitre, Perdah, Sağır, Üzüncü, Yağlık, Yörük.

8. sınıf: Acemce, Animasyon, Asosyal, Bağrı yanık, Center, Çapara, Çevale, Debelenmek, Deniz feneri, Ehlikeyif, E-mail, Emmi, Esenlemek, Fakfon, Ferik elması, Had safha, Hâlihazır, İrip, İhtimam, Kallavi, Keza, Küpeşte, Nezdinde, Neftî, Okey, Sezinlemek, Sıtkı, Sosyolojik, Teşrif (etmek), Tetikte [(veya tetik) olmak (veya beklemek veya bulunmak veya durmak)], Trend, Türüm türüm tütmek, Vaveyla, Yer çekimi, Yetikleşmek, Zifirî.

Tablo 11'de Türkçe ders kitaplarının söz varlığı etkinliklerindeki hedef kelimelerden sözlükte tespit edilemeyenlerin listesine yer verilmiştir. Kelimelere genel olarak bakıldığında belirli temalara yönelik terimler (kaleydoskop, biyolog gibi) öğrencilerce anlamı tahmin edilmesi görece kolay olan kelimeler (sağır gibi), yabancı kökenli kelime veya kelime grupları (Süpernova, e-mail, animasyon gibi) ya da **deyim türündeki kelime gruplarının (ortaya çıkmak, sinirine dokunmak, dillere destan, göz yummak...)** sözlükte yer almadığı dikkat çekmektedir.

Tablo 12. Hedef Kelime Listesinde Yer Alıp İncelenen Sözlükte Yer Almayan Kelimelerin Listesi

5. sınıf: Bence, Beşinci, Bir sürü, Bir şey, Bir tane, Biri, Birinci, Boyunca, Bulabilmek, Bura, Dördüncü, Erte, İkinci, İyice, İzmir, Koyulmak, Nere, Olabilmek, Öldürmek, Saklanmak, Unutabilmek, Üçüncü, Yapabilmek, Yapılmak, Yemyeşil, Yorulmak, Yüzden (sebeb).

6. sınıf: Adlı, Anlatılabilmek, Anlatılmak, Aslında, Bir iki, Bir kere, Bir sürü, Bir şey, Bir tane, Biri, Boyunca, Bulabilmek, Dördüncü, Geçen, Gezdirmek, Görebilmek, Hakkında, İkinci, İmek, Koyulmak, Nere, Neyse, O sırada, Olabilmek, Öğretmek, Öldürmek, Söyleyebilmek, Unutabilmek, Üçüncü, Yapabilmek, Yapılmak, Yemyeşil, Yorulmak, Yüz (sebepl).

7. sınıf: Alabilmek, Altıncı, Anlatılabilmek, Aslında, Belli olmak, Beşinci, Bilebilmek, Bir iki, Bir kere, Bir sürü, Bir şey, Bir tane, Biri, Birinci, Boyunca, Bulabilmek, Çıkartmak, Dördüncü, Geçen, Gelebilmek, Hakkında, İkinci, Koyulmak, Mu, Nere, O sırada, Öldürmek, Şimdiden, Unutabilmek, Üçüncü, Verebilmek, Yapabilmek, Yapılmak, Yaşama, Yedinci, Yemyeşil, Yıkılmak, Yüzden (sebepl).

8. sınıf: Adlı, Alabilmek, Aslında, Bir iki, Bir sürü, Bir şey, Bir tane, Biri, Birinci, Boyunca, Bulabilmek, Çıkartmak, Dayanabilmek, Edebilmek, Geçen, Gezilmek, Gidilmek, Görebilmek, Hakkında, İkinci, Koyulmak, Nere, Neyse, Olabilmek, Öğretmek, Öldürmek, Sekizinci, Şimdiden, Üçüncü, Verilmek, Yapabilmek, Yapılmak, Yorulmak, Yüzden (sebepl).

Tablo 12’de ise yaygın olarak kullanılan kelime listelerindeki kelimelerden sözlükte tespit edilemeyenlere yer verilmiştir. Kelimelere genel olarak bakıldığında sözlükte bu kelimelere yer verilmemesinin sebebinin gündelik hayatta sıklıkla kullanılan kelimeler olmasına bağlı olarak öğrencilerce tanımlarının aşikâr olacak kadar genel geçer ifadeler olduğunun düşünülmesi ile ilgili olacağı tahmin edilebilir.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Okul sözlükleri açısından referans niteliğinde olan TDK Okullar İçin Türkçe Sözlük’ün biçim ve içerik özelliklerine yönelik yapılan değerlendirmeler çerçevesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmanın ilk problemi olan sözlüğün alan yazından hareketle belirlenen biçimsel özellikleri (ağırlık, sırt, ebat, kapak, kâğıt, punto ve yazı tipi) açısından genel itibarıyla standartlara uygundur. Sözlüğün ağırlık, ebat, sırt, kapak, kâğıt ve yazı tipi standartları hedef kitlenin ihtiyaçlarına ve gelişim özelliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Sözlük yardımcı materyal olarak taşınabilir ağırlık ve ebatlarda tasarlanmıştır. Dayanıklılık açısından tutkal yerine sicim tercih edilirken kapak ve sırt yapısı da esnek plastik malzemeden hazırlanarak hedef kitle açısından hem dayanıklı hem de kullanışlı niteliklerde üretilmiştir. Buna

karşın alan yazındaki ve MEB Ders Kitapları Yönetmeliği'ndeki (2021) yazı puntosu standartları dikkate alındığında basılı bir kaynak olarak sözlüğün punto büyüklüğü en az 10 olması gerekirken sözlükteki punto büyüklüğü 9 olarak belirlenmiş ve bu nedenle standardın altında kalmıştır. Bu durum, hem sözlüğün kullanılabilirliği hem de öğrencilerin göz sağlığı açısından olumsuzluk teşkil etmektedir.

Araştırmamızın ikinci ve üçüncü alt probleminde sözlüğün içerik özellikleri irdelenmiştir. İkinci alt problemde MEB tarafından okullarda okutulmakta olan Türkçe ders kitaplarının söz varlığı etkinliklerindeki hedef kelimeler listelenerek incelenen sözlüğün bu kelimeleri ne oranda karşılayabildiği irdelenmiştir. Elde edilen verilere bakıldığında sözlüğün 5. sınıf ders kitabındaki hedef kelimeleri karşılama oranı %87, 6. sınıf ders kitabındaki hedef kelimeleri karşılama oranı %90, 7. sınıf ders kitabındaki hedef kelimeleri karşılama oranı %88, 8. sınıf ders kitabındaki hedef kelimeleri karşılama oranı ise %82 civarındadır. Sınıf seviyeleri açısından genel olarak bakıldığında incelenen sözlüğün hedef kelimeleri (788) %87 oranında (685) hedef kelimeleri içeriğinde bulundurduğu %13 oranında ise (103 Kelime) kelimeleri karşılayamadığı tespit edilmiştir. Bu oranlar, hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılayabilmek açısından sözlüğün yeterli olup olmadığına alan yazındaki benzer araştırmalardaki verilere bakılarak değerlendirilebilir. Alan yazın taramasında Türkçe sözlüklerin ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan sözcükleri karşılama oranına yönelik ise sadece bir çalışmaya rastlanılmıştır. Yılmaz ve Koçmar (2013) ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki anlatı metinlerinden oluşturdukları alfabetik dizinin "a" harfine yönelik madde başları ortaokullar için hazırlanmış beş farklı sözlükte taranmış ve sözlüklerin, Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığını yansıtmaya düzeylerine yönelik oranlar sunulmuştur. Sözlüklerde taranan kelime sayılarına (194 madde başı) ve bu kelimelerin incelenen sözlüklerdeki oranına bakıldığında incelenen beş sözlük hedef kelimeleri %57-%82 oranında karşılamaktadır. Bu oranlar genel itibarıyla

sözlükler açısından yeterli olarak değerlendirilmiştir. Taranan kelime sayıları ve bu kelimelerin karşılanma durumu açısından TDK Okullar İçin Türkçe Sözlük'ün verileri karşılaştırıldığında hem oran olarak çok yüksek bir düzeydedir hem de taranan kelime miktarı açısından sözlük çok fazla kelime açısından incelemeye tabi tutulmuştur.

Araştırmanın üçüncü alt probleminde Karadağ, (2005) ve Kurudayıoğlu, (2005) tarafından ortaya koyulan 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelime listeleri ve hedef kelime listesindeki kelimeler taranarak sözlüğün bu kelimeleri karşılayabilme durumuna yönelik saptamalar yapılması amaçlanmıştır. Yapılan incelemelere göre incelenen sözlük 5. sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin yaklaşık %96'sını (561 kelime), 6. sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin yaklaşık %95'ini (588 kelime), 7. sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin %94'ünü (611 kelime), 8. sınıf öğrencilerinin yaygın olarak kullandığı kelimelerin yaklaşık %95'ini (593 kelime) karşılayabilmiştir. Genel olarak bakıldığında sözlüğün kelime listelerinin %94,65'ini (2353 kelime) karşılayabildiği %4,35 oranında (133) kelimeyi ise karşılayamadığı sonucuna ulaşılmıştır.1250 kelimelik hedef kelime listesindeki kelimelerden ise %93,84'ü (1173 kelime) incelenen sözlükte tespit edilebilmiştir. Elde edilen oranlar hem ders kitaplarındaki söz varlığı listelerinin karşılanma oranı ile hem de öğrencilerin yaygın olarak kullandığı kelime listelerinin karşılanma oranlarıyla yakınlık göstermektedir. Oranlar alan yazında Yılmaz ve Koçmar'ın (2013) inceledikleri sözlüklerin oranların açısından mukayese edildiğinde Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'ün çok daha geniş kelime listelerini karşılayabilme durumunun oldukça yeterli oranlarda olduğunu ve hedef kitlenin ihtiyaçlarının dikkate alınarak kelime tercihlerinde bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Hazırlanacak ilköğretim öğrencilerine yönelik sözlüklere yönelik yapılacak önerilerden biri sözlüklerde yer verilmesi kararlaştırılan kelimelerin hedef kitlenin gelişimsel özelliklerine ve ders temalarının kavram alanlarına uygunluğunun gözetilmesi ile alakalıdır. İncelenen sözlükte bekâret (TDK, 2019, s.53), dansöz (s. 129), fuhuş (s. 199), jartiyer (s. 281) gibi ders kitabı temalarıyla ilişkilendirilemeyecek madde başları da bulunmaktadır. Bu tarz kelimelerin yerine öğrenci ihtiyaçları ve söz varlığına yönelik bilimsel çalışmaların verileri daha çok gözetilerek sözlüklerin içerik açısından işlevselliği daha da artırılabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Arı, G. (2020). Türkçe ders kitaplarında biçimsel ve fiziksel görünüm. H. Ülper (Ed.), *Türkçe ders kitabı çözümleri* içinde (s. 43-56). Pegem Akademi.
- Aziz, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Nobel.
- Balcı, A. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9789756802403>
- Baskın, S. (2017). 5. Sınıf öğrencilerinin sözlük ihtiyacı ve ortaokul sözlükleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(3): 765-789.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Aygün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9789944919289>
- Can, A. ve Deniz, E. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin sözlüklere yönelik tutumları. *Milli Eğitim Dergisi*. 210: 319-336.
- Çotuksöken, Y. (1999). Okul sözlükleri üzerine. *Kebikeç*, 7-8: 61-65.
- Göçer, A. (2020). Okul sözlüklerinin biçimsel özellikleri ve akademik çalışmalarda değinilen sorunlar bağlamında Türkçe okul sözlüğü hazırlama süreç, ilke ve ölçütleri üzerine bir öneri: tematik okul sözlükleri. *Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7: 66-83. <https://doi.org/10.30900/kafkasegt.686488>
- Gülden, B. (2019). Türkçe ders kitaplarının deyim varlığı ve okullar için hazırlanan deyim sözlüklerinin işlevsellikleri üzerine bir araştırma. *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 2344-2355). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. *Electronic Turkish Studies*, 4(4): 534-554.

- Kahraman, M. (2016). Sözlük bilim kuram, ilke ve yöntemler üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8): 3288-3312.
- Karadağ, Ö. (2005). *İlköğretim I. kademe öğrencilerinin kelime hazinesi üzerine bir araştırma*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Karadağ, Ö. (2011). İlköğretim Türkçe sözlüklerinin hazırlanmasında temel ölçütler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (30): 193-207.
- Karadağ, Ö. (2021). *Kelime öğretimi*. Pegem Akademi. <https://doi.org/1000,341551855>
- Karadüz, A. (2009). Sözlük, sözcük anlamı ve öğrenme üzerine. *Electronic Turkish Studies*, 4(4): 636-649.
- Kılıç, A., ve Seven, S. (2003). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kothari, C. R. (2004). *Research methodology*. New Age International Publishers.
- Kurudayıoğlu, M. (2005). *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Maden, A. (2020). Sözlük kullanmaya yönelik araştırmaların eğilimleri: Betimsel bir içerik analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24): 449-472.
- Maden, S. ve Demir, R. (2019). Ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarında sözlük kullanma alışkanlığı kazandırmaya dair tespitler. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (2): 419-436. DOI: <https://doi.org/10.17860/mersinefd.533593>
- MEB. (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. Sınıflar) <https://mufredat.meb.gov.tr>
- MEB. (2021, Ekim 14). *Resmî Gazete*. Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211014-1.htm>

- Melanlioğlu, D. (2013). Ortaokul öğrencilerinin sözlük kullanma alışkanlıkları: nitel bir araştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2): 266-284. DOI: <https://doi.org/10.7884/teke.142>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Sage.
- Okur, A. (2011). İlköğretim Türkçe sözlükleri üzerine. *Turkish Studies*, 6(1): 1567-1583.
- Serin, N. (2022). Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümlelerin seçiminde kullanılacak ölçütler. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9: 53-70. DOI: <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1179406>
- TDK (2022, Mart 18). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Yılmaz, E. ve Koçmar, Y. (2013). İlköğretim okulları (6.,7.,8. sınıflar) için hazırlanan Türkçe sözlüklerin Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığını yansıtması bakımından değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18): 79-98.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Araştırmada İncelenen Sözlüğün ve Ders Kitaplarının Kaynakçası

- Ceylan, S., Duru, K., Erkek, G., Pastutmaz, M. (2021). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 6 ders kitabı. MEB.
- Çapraz Baran, Ş. ve Diren, E. (2022). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu *Türkçe 5. Sınıf ders kitabı*. Anıttepe.
- Eselioğlu, H., Set, S., Yücel, A. (2021). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu *Türkçe 8 ders kitabı*. MEB.
- Kır, T., Kirman, E., ve Yağız, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe ders kitabı 7*. MEB.
- TDK. (2019). Okullar için Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Dictionaries are one of the important materials used in other lessons, especially in Turkish lessons. According to Baskin (2017, p.766), dictionaries are among the oldest materials of language education and training. However, one of the first lessons that comes to mind when talking about a dictionary is Turkish, but dictionaries should be used with care and emphasis in all lessons. 'Because dictionaries are the resources that students will need not only in the use of language, but also in other matters related to life' (Maden, 2020. p. 452). Therefore, dictionaries are not only sources of information for students, but also bedside works that meet their cultural accumulation needs. For this reason, it is of great importance in the preparation of dictionaries that the needs of the target audience and the objectives of the relevant courses are taken into account as much as possible. Preparing dictionaries with care and in accordance with the target audience allows children to enrich their vocabulary and concept development (Okur, 2011). The purpose of this research is to determine in which respects the format and content features of the School Dictionary prepared for primary school students by the Turkish Language Institution are suitable for the target audience or not. Thus, it is aimed to draw attention to the qualifications of the dictionary prepared by the Turkish Language Association and the standards of other dictionaries prepared for primary school students.

Method

Within the framework of this information, the main problem of the research is "In which aspects the format and content features of the School Dictionary, which was prepared for primary school students by the Turkish Language Institution, was prepared in accordance with the target audience?" poses a question.

Two criteria were adopted for the content features of the examined dictionary. One of the criteria is Turkish textbooks. Secondly, the target word lists determined for the target audience addressed by the dictionary were determined as criteria. Vocabulary activities of textbooks and target word lists determined for the target audience in scientific research were determined as data collection tools. In the 2022-2023 academic year, the 5th, 6th, 7th and 8th grade Turkish textbooks taught in schools by the Ministry of National Education were scanned separately by two field experts, and the target words in the

vocabulary activities were determined and listed according to grade levels. The second criterion is the list of target words commonly used by 5th, 6th, 7th and 8th grade students as a result of scientific research in the literature (Karadağ, 2021). The data were revealed by making descriptive content by two experts according to these three theme areas. While analyzing the data, the compatibility between the encoders was taken into consideration.

Findings (Results)

The dictionary, which is the first problem of the research, is generally in accordance with the standards in terms of its formal features (weight, back, size, cover, paper, font and font) determined from the literature. The weight, size, back, cover, paper and font standards of the dictionary have been prepared in accordance with the needs and developmental characteristics of the target audience. The dictionary is designed as an auxiliary material in portable weights and dimensions. In terms of durability, twine was preferred instead of glue, while the cover and back structure were prepared from flexible plastic material and produced in terms of both durable and useful qualities for the target audience, but the font size remained below the needs of the target audience.

In the second and third sub-problems of the research, the content features of the dictionary were examined. In the second sub-problem, the target words in the vocabulary activities of the Turkish textbooks taught in schools by the Ministry of National Education were listed and it was examined to what extent the examined dictionary could meet these words. Looking at the data obtained, the ratio of meeting the target words in the 5th grade textbook is 87%, 90% in the 6th grade textbook, 88% in the 7th grade textbook, and 82% in the 8th grade textbook. In terms of grade levels, it has been determined that the examined dictionary contains target words (788) 87% (685), and 13% (103 words) cannot meet the target words.

In the third sub-problem of the research, it was aimed to determine the condition of the dictionary to meet these words by scanning the word lists and the words in the target word list that 5th, 6th, 7th and 8th grade students put forward by Karadağ, (2005) and Kurudayıoğlu (2005). According to the examinations, the dictionary examined contains approximately 96% (561 words) of the words commonly used by 5th grade students, approximately 95% (588 words) of the words commonly used by 6th grade students, and % of the words commonly used by 7th grade students. It was able to cover 94 (611 words) and approximately 95% (593 words) of the words commonly used by 8th grade students. In general, it was concluded that the dictionary could meet 94.65%

(2353 words) of the word lists and 4.35% (133) words could not. could be detected.

Conclusion and Discussion

The dictionary, which is the first problem of the research, is generally in accordance with the standards in terms of its formal features (weight, back, size, cover, paper, font and font) determined from the literature. The rates obtained are close to both the coverage rate of vocabulary lists in textbooks and the coverage rates of commonly used vocabulary lists by students. When the ratios are compared in terms of the ratios of the dictionaries examined by Yılmaz and Koçmar (2013) in the literature, it has been concluded that the Turkish Language Institution Turkish Dictionary's ability to meet much wider word lists is quite adequate and word choices are made considering the needs of the target audience.

ÖZ ŞEFKAT İLE İNTİHAR BİLİŞLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: UMUTSUZLUĞUN ARACI ROLÜ*

Mustafa YÜCEL** **Fatih CAMADAN*****

Öz

Bu araştırmada öz şefkat ile intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun aracı rolünün olup olmadığı incelenmektedir. Araştırmaya yaşları 17-30 arasında değişen 231 kişi katılmıştır. Katılımcılar, 95'i (%41.1) 17-21 yaş aralığında, 87'si (%37.7) 22-25 yaş aralığında ve 49'u (%21.2) 26-30 yaş aralığında bireyden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin 154'ü kadın (%66.7) ve 77'si erkektir (%33.3). Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Öz Şefkat Ölçeği, İntihar Bilişleri Ölçeği ve Beck Umutsuzluk Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın verileri Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilmiştir. Yapılan analizlerin sonucuna göre öz şefkat ile umutsuzluk arasında negatif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca öz şefkat ile intihar bilişleri arasında da negatif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öz şefkat ile intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun tam aracı rolünün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

* Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 25/11/2022 tarihli ve 2022/10 numaralı toplantısı ile araştırmanın etik açıdan uygun olduğuna dair onay alınmıştır.

** Millî Eğitim Bakanlığı, mustafa_yucel15@erdogan.edu.tr, Türkiye

*** Doç. Dr. Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, fatihcamadan@uludag.edu.tr, Bursa/Türkiye

Araştırmanın sonuçlarından hareketle genç yetişkinler ve beliren yetişkinler gibi çeşitli risk gruplarındaki bireylere yönelik intihar risk faktörlerini önleme, umutsuzluğu azaltma ve öz şefkati ve umudu artırma temelli psikoeğitim programlarının uygulanması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öz şefkat, intihar bilişleri, umutsuzluk.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-COMPASSION AND SUICIDE COGNITIONS: THE MEDIATING ROLE OF HOPELESSNESS

Abstract

This study is to examine whether hopelessness has a mediating role in the relationship between self-compassion and suicide cognitions. 231 people aged between 17-30 years participated in the study. Participants; 95 of them (41.1%) are between the ages of 17-21, 87 of them (37.7%) are between the ages of 22-25, and 49 of them (21.2%) are between the ages of 26-30. Of the individuals participating in the research, 154 (%66.7) were female and 77 (%33.3) were male. It was collected using the Personal Information Form, Self Compassion Scale, Suicide Cognitions Scale, and the Beck Hopelessness Scale. Structural Equation Model was used in the analysis of the data. It was revealed that there is a negative, moderate, and significant relationship between self-compassion and hopelessness. In addition, it was determined that there is a negative, moderate, and significant relationship between self-compassion and suicide cognitions. With this, it was concluded that hope has a mediating role in the relationship between self-compassion and suicide cognitions. Based on the results of the study, it has been suggested to implement psychoeducational programs based on preventing suicide risk factors, and increasing self-compassion and hope for individuals in various risk groups.

Keywords: Self-compassion, suicide cognitions, hopelessness.

1. GİRİŞ

İntihar, günümüzde bütün toplumlar için ciddi bir halk sağlığı problemidir (Eskin, 2012; Zıvrallı Yarar vd., 2023). Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, dünyada her sene yaklaşık 800.000'den fazla kişi intihar etmektedir. Bunun dışında intiharı

deneyen çok daha fazla insan bulunmaktadır. Ayrıca WHO'ya göre intihar, 2019 yılında, dünya çapında 15-29 yaşları arasında dördüncü önde gelen ölüm nedeni olarak raporlanmıştır (World Health Organization, 2021). Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan en son veriye göre Türkiye'de intihar oranı 2018 yılında yüz binde 3,88'dir. Bu intihar oranlarında yaş gruplarına göre dağılımda en yüksek oranı 18-30 yaş arasındaki genç yetişkin bireyler oluşturmaktadır (TÜİK, 2018). Bu veriler çerçevesinde intiharın psikolojik ve sosyolojik boyutlu ve ciddi bir halk sağlığı sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla intiharın risk faktörlerine yönelik koruyucu tedbirler üzerinde inceleme yapmanın önemli olduğu değerlendirilmektedir.

İntihar düşüncelerinin oluşumunu ve intihar davranışına neden olan etmenleri açıklayan pek çok görüş mevcuttur. Bunlardan biri, Beck'in (1996) bilişsel kuramıdır. Bu kurama göre intihar düşüncesinin oluşmasında şemalar ve modlar önemlidir. Beck, şemaları yaşam içerisinde edinilen ve birbiriyle tutarlı bilişsel yapılar olarak tanımlamıştır. Modları ise bireyin oluşturduğu şemalar ve kişiliğin temelini oluşturan bilişsel altyapılar şeklinde tanımlamıştır. Wenzel ve diğerlerinin (2009) Beck'in (1996) bilişsel kuramından etkilenecek geliştirdikleri bilişsel modele göre intihar davranışında sürekli umutsuzluk ve dayanamazlık şemalarının etkili olduğu öne sürülmüştür. Birey tetikleyici bir olayla karşılaştığında umutsuzluk şemaları etkili olmakta ve ortaya çıkan umutsuzluk intihar eğiliminin temelini oluşturmaktadır. Abramson ve diğerlerinin (2000) geliştirdikleri umutsuzluk kuramında, karakter olarak kötümserliğe yatkın bireylerin yaşamlarında bir olumsuzlukla karşılaştıklarında umutsuzluk yaşamaya başladıkları ve intihar eğilimlerinin arttığı ifade edilmiştir. Rudd'un (2006) geliştirdiği "akıcı yatkınlık kuramına" göre bazı bireylerin intihara yatkın olduğu ve bu yatkınlığı belirleyen şeyin temelinde bireyin intihar inanç sistemi olarak tanımlanan intihar yönelimli modlar yer almaktadır. Rudd, bu modlar

etkinleştirdiğinde bireyin, olumsuz duygu, düşünce ve davranışlara güdülendiğini belirtmiştir. Bireyin tüm yaşamı boyunca edindiği olumsuz inanç ve şemaları bireyin intihar inanç sistemini oluşturmaktadır (Rudd vd., 2001).

İntihar düşünceleri ile ilişkili olduğu öngörülen değişkenlerden birisinin öz şefkat olduğu değerlendirilmektedir. Öz şefkat bireyin kendi özünü olduğu gibi kabul etmesi olarak tanımlanmıştır. Daha geniş anlamda ise öz şefkat; bireyin yaşadığı yetersizlik duygusuna, problem ve acılarına yönelik kendisine karşı yargılayıcı olmadan şefkat, merhamet ve anlayışla yaklaşması ve yaşanan durumu insanların ortak deneyimlerinin bir parçası olarak görmesidir (Neff, 2003a,2003b). Farklı bir tanımda ise öz şefkat, yaşanan yetersizlik veya başarısızlık durumlarında bireyin öfke, kızgınlık veya aşağılama gibi olumsuz duygulara karşılık kendisine karşı pozitif bir bakış açısı edinmesi ve kendisine karşı şefkat ve merhametle yaklaşmasıdır (Neff ve Beretvas, 2012). Neff'e (2003b) göre öz şefkat bir tarafta merhamet diğer tarafta ise acımasızlık olmak üzere birbirine zıt iki kutuptan oluşmakta ve üç bileşenden meydana gelmektedir. Bu bileşenler, (a) öz yargılamaya karşı bireyin kendisine şefkat, merhamet ve anlayış göstermesi, (b) izole edilmişlik ve yalnızlık duygularına karşılık ortak insanlık duygusuna sahip olmak, yani bireyin yaşadığı olumsuzlukların sadece kendi başına gelmediği ve tüm insanların başına gelebileceğinin farkına varmasıdır. Son olarak ise (c) bireyin kendini başka insanlarla özdeşleştirmesine karşılık kendi iyi ve kötü yönleri ile dengeli bir şekilde duygu ve düşüncelerinin farkında olmasıdır (Neff, 2016).

İlgili alan yazında yer alan araştırmalar incelendiğinde bireylerin öz şefkatlerinin yüksek olmasının depresyonlarını azalttığı ortaya koyulmuştur (Deniz ve Sümer, 2010; Körner vd., 2015; Neff ve Dahm, 2015). Bununla birlikte öz şefkat temelli terapilerle öz şefkat düzeyinin artırılmasının, bireyin depresyon ve kaygısını azalttığı bulunmuştur (Wilson vd., 2019). Ayrıca bireyin kendisine karşı şefkatli

yaklaşması bireyin kaygısını azaltarak depresyondan korumaktadır (Neff vd., 2007). Birtakım araştırmalarda ise öz şefkatin intihar riskini azaltabileceği bulunmuştur (Chang vd., 2017; Hasking vd., 2018; Özden, 2021).

Öz şefkat, temel olarak bireyin kendisine yönelik pozitif bir yaklaşım içerisinde olmasıdır (Neff, 2003a). Bu bağlamda kişinin kendisine bir tür zarar verme davranışı olan intiharın öz şefkat ile negatif yönlü ilişkisi olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü (WHO) intiharı, bireyin kendini öldürme niyetiyle gerçekleştirdiği ve ölüm ile sonuçlanan davranış olarak tanımlamaktadır (World Health Organization, 2021). Bu bağlamda bireyin kendisine yönelik şefkat göstermemesi ve olumsuz aşırı yargılayıcı düşüncelerinin olmasının intihar davranışı üzerinde artırıcı etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda öz şefkatin intihar ile olumsuz yönlü ilişkisinin olabileceği değerlendirilmektedir.

İntihar girişiminde ya da davranışında bulunan bireylerin sıkça yaşadıkları duygulardan biri de umutsuzluktur. İntihar davranışı, bireyin içinde bulunduğu umutsuzluk ve çözümsüzlüğe yegâne bir çözüm olarak algılanır ve birey sonuçta intihar davranışında bulunabilir (Eskin, 2012). Amerikan Psikoloji Derneği (APA) (2022) umutsuzluğu, bireyin algısına göre seçim özgürlüğünün olmadığını düşünmesi ve harekete geçme motivasyonunu kaybetmesi olarak açıklamaktadır. Abramson ve diğerlerine (1989) göre umutsuzluk, kişinin geleceğe yönelik olumsuz beklentiler içinde olmasıdır. Stephenson (1991) umudu; düşünme, eylemde bulunma, hissetme ve ilişkilendirmenin etkileşimini içeren ve gelecekteki bir eylemi gerçekleştirmeye yönelik motivasyon süreci olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle umutsuzluk intihar girişimleri için motivasyonlardan biridir (Bulut ve Demirbaş, 2021). Snyder ve diğerlerine (1991) göre umut, “agency” ve “pathway” olmak üzere iki boyutludur. Agency, bir hedefe ulaşmaya yönelik kararlılık duygusunu ifade etmektedir. Pathway ise

hedeflere ulaşmaya yönelik planlama yapmaktır. Bu iki boyut birbiri ile etkileşim halindedir. Rideout ve Montemuro (1986) umutsuzluğu, bir amacı gerçekleştirmeye yönelik motivasyon kaybı olarak tanımlamaktadır. Burns (1989) ise umutsuzluğu, bireyin problemlerinin çözülmeyeceğine olan inancı olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda umutsuzluk düşüncelerinin bilişsel sistemi harekete geçirdiği vurgulanmıştır (Demirbaş ve Bulut, 2021).

Bireyin geleceğe yönelik yüksek beklenti içinde olduğu durumlarda beklentilerinin istedik şekilde gerçekleşmemesi ya da beklenmedik bazı durumların gerçekleşmesi umutsuzluğa neden olabilmektedir (Hankin vd., 2001). Köknel'e (1985) göre yaşam enerjisi ve gücünü kazanmak için "ben kimim?", "amacım ne olmalı?", "potansiyelimi nasıl kullanmalıyım?", "benim için doğru, nedir yanlış nedir", "benim için değerli olan nedir?" gibi sorulara cevap bulunması gerekmektedir. Bu sorulara cevap bulunamadığı takdirde ise kişi umutsuzluk yaşayabilmektedir. Rose ve Abramson (1992), umutsuzluğun gelişimsel süreçten kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu görüşe göre çocukluk döneminde yaşanan olumsuz deneyimler kişinin geleceği kötümser yorumlama stilinin oluşmasına neden olabilmektedir. Bu şekilde birey olumsuz yorumlama stilini yaşamın tümüne genelleyebilmekte ve sonuçta geleceğe yönelik beklentilerini ve inançlarını yitirebilmektedir. Bu durum ise intihar ile sonuçlanabilmektedir.

İntihar, kişinin içinde bulunduğu çaresizliğe ve umutsuzluğa karşı bir çıkış yolu olarak görülmektedir (Minkoff vd., 1973). Beck ve diğerlerine (1975) göre intihara teşebbüs eden kişiler "umutsuz" durumları için tek olası çözüm yolu olarak bu davranışı gördüklerini belirtmişlerdir. Bazı araştırmacılar bireyin geleceğe yönelik beklenti içerisinde olmadığı durumda intihar eğiliminin artabileceğini ve bu davranışı bir çözüm yolu olarak gördüğü ortaya koymuştur (Linehan vd., 1987; Minkoff, 2001). Birtakım araştırmalarda umutsuzluk intihar

davranışını artırabilen önemli bir risk faktörü olarak görülmektedir (Baumeister, 1990; Beck vd., 1974; Beck vd., 1975; Beck vd., 2006; Hung Kuo vd., 2004; Neufeld ve O'Rourke, 2009). Weishaar ve Beck'in (1992) yaptığı çalışma bu araştırmaları destekler nitelikte olup umutsuzluğun intihar düşünce, biliş ve davranışıyla olumlu yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bireylerin olumsuz olaylarla ve bunaltıcı acılarla karşılaştıklarında, olumlu öz anlayış geliştirmeleri, kendilerine hoşgörülü ve nazik davranmaları, duygularına önem vermeleri ve kendileri hakkındaki olumsuz düşünceleri azaltma davranışları sayesinde intihar risklerinin azalabileceği vurgulanmıştır (Kaniuka vd., 2020; Krieger vd., 2013; Raes, 2010). Clum ve arkadaşlarının (1979) yaptığı araştırmaya göre stres altındaki bireyler katı bilişsel yapıya sahipse ve problem çözme becerilerinde yetersizse bireyin intihar davranışında bulunma riski de bu doğrultuda artmaktadır. Bu bağlamda birey yetersizlik yaşıyor ve kendisine karşı yargılayıcı yaklaşıyorsa bireyin öz şefkatinin düşük olabileceği ve bunun sonucunda bireyin intihara eğiliminin artabileceği vurgulanmıştır.

Araştırmada ele alınan değişkelerden öz şefkatin umutsuzluk ile olumsuz yönde ilişkili olduğu düşünülmektedir. Öz şefkatin sıkıntı ve umutsuzluk zamanlarında aktive olduğu değerlendirilmekte ve olumsuz yaşam deneyimlerinin etkilerini tamponlamada özellikle yararlı olabileceği vurgulanmaktadır (Allen ve Leary, 2010; Kelliher Rabon vd., 2019). Bu nedenle, öz şefkatin uyumsal başa çıkma üzerinde olumlu etkilerinin olabileceği ve bunun da intihar riskini azaltabileceği ifade edilmektedir (Sirois vd., 2015). Öz şefkat, stresli zamanlarda olumsuz duyguları olumluya dönüştürmeye yardımcı olabilmekte ve stres ile başa çıkma stratejisine katkı sağlayabilmektedir (Neff, 2003b). Bu noktada öz şefkat, olumsuz bir yaşam olayından sonra dayanıklılığı besleyebilir, olayın aşırı derecede felaket olarak algılanmasına karşı koyabilir ve umuda destek sağlayabilir (Neely vd., 2009). Bu açıklamaları destekler nitelikteki birtakım

araştırmalarda, öz şefkat ile umutsuzluk arasında olumsuz yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Chu vd., 2018; Hirsch vd., 2019; Kelliher Rabon vd., 2021; Wise vd., 2015).

Birey olumsuz yaşam deneyimiyle karşılaştığında bireyin bilişsel yapısı bozulabilmekte, sağlıklı düşünememekte, kendisine karşı şefkat ve merhamet göstermeyip yargılayıcı tutum içine girebilmektedir. Bu da bireyin geleceğe yönelik bakışını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Yapılan bu çalışmada öz şefkat ile intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun aracı bir rolünün olduğu düşünülmektedir. Farklı bir ifadeyle öz şefkati yüksek olan bireyin umutsuzluğunun düşük olabileceği bunun ise intihar düşüncelerini azaltabileceği değerlendirilmektedir. Alanyazında bu önermeyi destekler nitelikte araştırmalar bulunmaktadır. Schotte ve Clum (1982), yaptıkları araştırmaya göre aşırı stres durumuyla karşılaşan birey esnek düşünce yapısına sahip değilse, kendisine karşı aşırı yargılayıcıysa ve bununla birlikte yetersizlik algısına sahipse birey bu durumda umutsuzluğa kapılabilmekte ve bu da bireyin intihara eğilimini artırabilmektedir.

Bu çalışmada bireyin kendine karşı aşırı yargılayıcı ve olumsuz düşüncelere sahip olmasının kendine yönelik algısına olumsuz etki edebileceği değerlendirilmektedir. Bu durum kişide intihar bilişlerinin gelişmesine ve intihar davranışına neden olabilir. Bu noktada bireyin kendine karşı öfke, nefret ve aşırı yargılayıcı tutum yerine şefkat ve merhametle yaklaşması ile ilgili olan öz şefkat kavramının önemi açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla kişide öz şefkatin yükselmesinin intihar bilişlerini azaltabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde bireyin geleceğe yönelik olumsuz duygu ve düşünceleri ile ilgili olan umutsuzluğun intihar bilişlerini artırabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca intihar bilişleri ile ilişkisi olduğu tahmin edilen umutsuzluk ve öz şefkatin birbiriyle de ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir. Bu açıklamalardan hareketle öz şefkat ile

intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun intihar bilişleri üzerinde artırıcı bir etki edebilmesi bakımından aracı rolünün olup olmadığının araştırılması önemli görülmüştür. Bu çalışmanın ilgili alan yazına katkı sağlayabileceği gibi sonuçlarının intihar açısından risk altındaki bireyler için yapılacak psikoeğitim çalışmalarında dikkate alınabileceği değerlendirilmektedir. Bu açıklamalardan hareketle araştırmanın amacı öz şefkat, intihar bilişleri ve umutsuzluk arasındaki ilişkileri incelemek ve umutsuzluğun öz şefkat ve intihar bilişleri arasındaki ilişkide aracı bir rolünün olup olmadığını tespit etmek olarak belirlenmiştir. Bu amaçla aşağıda yer alan ve araştırma kapsamında belirlenen hipotezler test edilmiştir.

Hipotez 1: Öz şefkat ve intihar bilişleri arasında olumsuz bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Öz şefkat ve umutsuzluk arasında olumlu bir ilişki vardır.

Hipotez 3: İntihar bilişleri ve umutsuzluk arasında olumlu bir ilişki vardır.

Hipotez 4: Öz şefkat ve intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun aracı bir rolü vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nicel yaklaşımına dayalı korelasyon türü araştırma modeli çerçevesinde tasarlanmıştır. Korelasyon türü araştırmalar değişkenlerin birlikte değişip değişmediği ve bir değişim söz konusu ise bunun ne şekilde olduğunu ortaya koymak için yapılmaktadır (Karasar, 2008). Bu kapsamda araştırmada öz şefkat, intihar bilişleri ve umutsuzluk değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma 2023 yılında Bursa ilinde yaşayan bireyler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu zaman ve emek açısından avantajlı olması nedeniyle uygun örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Uygun örnekleme yönteminin araştırmacıya sağladığı avantaj katılımcılara ulaşabilmenin kolay olmasıdır (Fraenkel ve Wallen, 2006). Araştırmaya yaşları 17-30 (\bar{x} =22.7) arasında değişen 231 kişi katılmıştır. Katılımcılar, 95'i (%41.1) 17-21 yaş aralığında, 87'si (%37.7) 22-25 yaş aralığında ve 49'u (%21.2) 26-30 yaş aralığında bireyden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan 231 kişinin 154'ü kadın (%66.7) ve 77'si erkektir (%33.3).

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Öz Şefkat Ölçeği, İntihar Bilişleri Ölçeği ve Beck Umutsuzluk Ölçeği uygulanmıştır.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacıların hazırladığı bu formda katılımcıların cinsiyet, yaş ve öğrenim gördükleri program ile ilgili bilgileri toplanmıştır.

2.3.2. Öz Şefkat Ölçeği

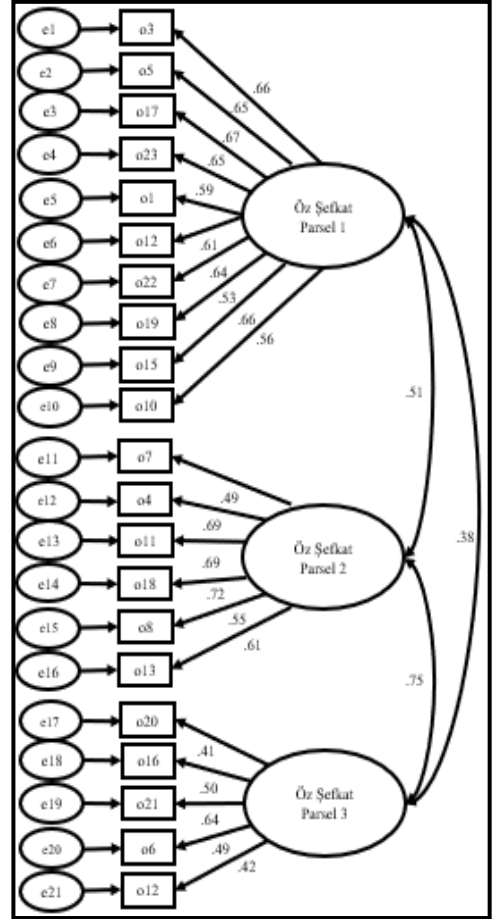
Neff'in (2003b) geliştirdiği ölçek Türkçeye Deniz vd. (2008) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek 24 maddeli olup tek boyutlu bir yapı göstermektedir. Ölçekten alınacak puanların yükselmesi öz şefkat düzeyinin de yükseldiği anlamına gelmektedir. (Madde 4. Duygusal olarak acı yaşadığım durumlarda

kendime sevgiyle yaklaşıma çalışırım). Ölçek Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde; $\chi^2/df=5.09$, RMSEA=0.12, RMS=0.12, SRMR=0.25, GFI=0.69 ve AGFI=0.63 olarak hesaplanmıştır. Ölçüt bağıntılı geçerliliğe yönelik yapılan korelasyon analizine göre; Öz Şefkat Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği arasındaki r değeri: .62 ve Öz Şefkat Ölçeği ile Yaşamdan Memnuniyet Ölçeği arasındaki r değeri: .45 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğe ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .89'dur (Deniz vd., 2008). Bu araştırmada ölçme aracı toplam puanı dikkate alınmış ve ölçeğin toplamına ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı .88'dir.

YEM'de yer alan değişkenlerden Öz Şefkat, Öz Şefkat Ölçeği'nin toplam puanı hesaplanarak elde edilmiş ve tek boyutlu bir yapı göstermiştir. Tek göstergeli değişkenler YEM'de düşük uyum iyiliği değerlerinin ortaya çıkması gibi birtakım sorunlara yol açabilmektedir (Hall vd., 1999). Bu nedenle YEM'de analiz edilecek değişkenlere yönelik madde parselleme yönteminin kullanılması önerilmektedir (Bollen, 1989). Bu araştırma kapsamında ölçek Öz Şefkat Ölçeği tek boyuttan ve 24 maddeden oluştuğu için tek değişkenli yaklaşımlardan rastgele parselleme yöntemi kullanılmıştır. Bu uygulamada parseller ortak faktör varyansına sahip olacak şekilde maddelerden rastgele olacak şekilde oluşturulmaktadır (Little vd., 2002). Rastgele parsellemede öncelikle çok boyutlu olup olmadığını anlamak için önce açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve daha sonra ilgili yapının maddeleri arasındaki ilişkiyi anlamak için doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Parselleme sonrasında oluşan yapının uyum iyi değerleri şu şekildedir: $\chi^2/sd = 2.24$; CFI = .84; TLI = .81; AGFI = .81; GFI = .85; RMSEA = .07. Bu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (Kline, 2011). Sonuçlar Tablo 1'de ve Şekil 1'de gösterilmiştir.

**Tablo 1. Keşfedici Faktör Analizi
Dönüştürülmüş Bileşenler Matrisi**

Maddeler	Ölçek/Faktör		
	Öz Şefkat Parsel 1	Öz Şefkat Parsel 2	Öz Şefkat Parsel 3
o3	.75		
o5	.74		
o17	.72		
o23	.68		
o1	.65		
o22	.63		
o12	.63		
o19	.61		
o15	.59		
o10	.53		
o7		.46	
o4		.83	
o11		.71	
o18		.64	
o8		.59	
o13		.55	
o20			.71
o16			.64
o21			.47
o6			.44
o2			.36

Şekil 1. Ölçüm Modeli DFA

2.3.3. İntihar Bilişleri Ölçeği

Rudd ve diğerlerinin (2010) geliştirdikleri ölçek, Türkçeye Guzey Yiğit ve Yiğit (2017) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek 18 maddeden ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanların yükselmesi bireyin intihara yönelik bilişlerinin yükseldiği anlamına gelmektedir (*Madde 2. Yaşamı sonlandırmak, sorunlarımı çözmemin tek yoludur*). Ölçeğin iki faktörlü (sevilemezlik ve dayanamazlık) yapısı için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde ulaşılan uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2/df=3.06$, CFI=.90, GFI=.87, RMSEA=.08). Ayrıca İntihar Bilişleri Ölçeği ile İntihar Olasılığı Ölçeği arasında .57; Beck Depresyon Ölçeği ile arasında .51 ve Beck Umutsuzluk Ölçeği ile arasında .50 düzeyinde korelasyon olduğu bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .91 ile .97 aralığındadır (Guzey Yiğit ve Yiğit, 2017). Bu çalışmada ölçeğin toplamına ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı toplam ölçek için .93, sevilemezlik alt boyutu için .89 ve dayanamazlık alt boyutu için .88 olarak bulunmuştur.

2.3.4. Beck Umutsuzluk Ölçeği

Beck ve diğerlerinin (1974) geliştirdiği ölçek Durak ve Palabıyıkoglu (1994) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 20 maddeden oluşmakta olup ölçekten alınan puanların yükselmesi bireyin umutsuzluk düzeyinin arttığını göstermektedir (*Madde 11. Gelecek benim için hoş şeylerden çok tatsızlıklarla dolu görünüyor*). Ölçeğin “Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler” faktörü toplam varyansın %27,9'unu, “Motivasyon Kaybı” faktörü %8.1'ini, “Umut” faktörü ise %6.6'sını açıklamaktadır. Ayrıca her bir faktör için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmış ve “Gelecek ile İlgili Duygular ve Beklentiler” için .78, “Motivasyon Kaybı” için .72 ve “Umut” için .72 olarak bulunmuştur. Ölçeğin toplamına ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı .85 olarak tespit edilmiştir (Durak ve Palabıyıkoglu, 1994). Bu çalışmada ölçeğin toplamına ilişkin hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .87, gelecek ile ilgili duygular ve

beklentiler alt boyutu için .72, motivasyon kaybı alt boyutu için .73 ve umut alt boyutu için .70 olarak bulunmuştur.

2.4. İşlem

Verilerin toplanması aşamasında öncelikle ölçekleri hazırlayan araştırmacılardan kullanım izinleri alınmıştır. Daha sonra Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 25/11/2022 tarihli ve 2022/10 numaralı toplantısı ile uygulamanın etik açıdan uygun olduğuna dair onay alınmıştır. Ölçekleri doldurmayı kabul eden bireyler uygulamaya katılmıştır. Ölçme araçları doğrudan araştırmacılar tarafından 1 ay süre içerisinde uygulanmıştır. Uygulamalar dikkat dağıtıcı uyaranların olmadığı ortamda yaklaşık 10-15 dakikada yüz yüze olacak şekilde gerçekleştirilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın hipotezleri doğrultusunda Öz Şefkat, İntihar Bilişleri ve Umutsuzluk arasındaki ilişkiler Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) çerçevesinde analiz edilmiştir. YEM'de bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkilerin incelenmesinin yanı sıra değişkenlerin birbirlerini doğrudan veya dolaylı şekilde açıklama durumları da değerlendirilebilmektedir (MacCallum ve Austin, 2000). Bu kapsamda öz şefkat ile intihar bilişleri arasındaki doğrudan ilişkinin varlığının incelenmesinin yanında bu değişkenler arasındaki olası bir ilişkide umutsuzluğun aracı bir rolünün olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Verilerin analizinde SPSS25 ve AMOS24 programları tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 17, Sayı: 46, Nisan 2024

Araştırma kapsamında, öncelikle araştırmanın değişkenlerine ilişkin betimleyici istatistikler hesaplanmıştır. Ulaşılan sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öz şefkat, İntihar Bilişleri ve Umutsuzluk Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	<i>n</i>	En düşük	En yüksek	Ort.	S	Çarpıklık	Basıklık
Öz Şefkat	231	40.0	113.0	78.0	14.68	.08	-.20
İntihar Bilişleri	231	18.0	67.0	28.0	11.22	1.21	.68
Umutsuzluk	231	20.0	37.0	25.3	4.61	.89	-.18

Tablo 2’ye göre çarpıklığın -3 ile +3 arasında ve basıklığın -10 ile +10 olduğundan araştırmanın verilerinin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır (Kline, 2011). Araştırmanın hipotezleri olan “Hipotez 1: Öz şefkat ve intihar bilişleri arasında olumsuz bir ilişki vardır.”, “Hipotez 2: Öz şefkat ve umutsuzluk arasında olumlu bir ilişki vardır.” ve “Hipotez 3: İntihar bilişleri ve umutsuzluk arasında olumlu bir ilişki vardır.” hipotezlerini test etmek amacıyla korelasyon katsayısı hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Öz şefkat, İntihar Bilişleri ve Umutsuzluk Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Öz Şefkat	İntihar Bilişleri	Umutsuzluk
Öz Şefkat	-	-.37**	-.43**
İntihar Bilişleri		-	.60**

** $p < .01$

Tablo 3 incelendiğinde Öz Şefkat ile İntihar Bilişleri ($r = -.37, p < .01$) ve Umutsuzluk ($r = .43, p < .01$) arasında negatif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki; İntihar Bilişleri ile Umutsuzluk ($r = .60, p < .01$) arasında ise pozitif yönlü ve

orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bulgulardan elde edilen sonuca göre Hipotez 1, Hipotez 2 ve Hipotez 3'ün doğrulandığı görülmektedir.

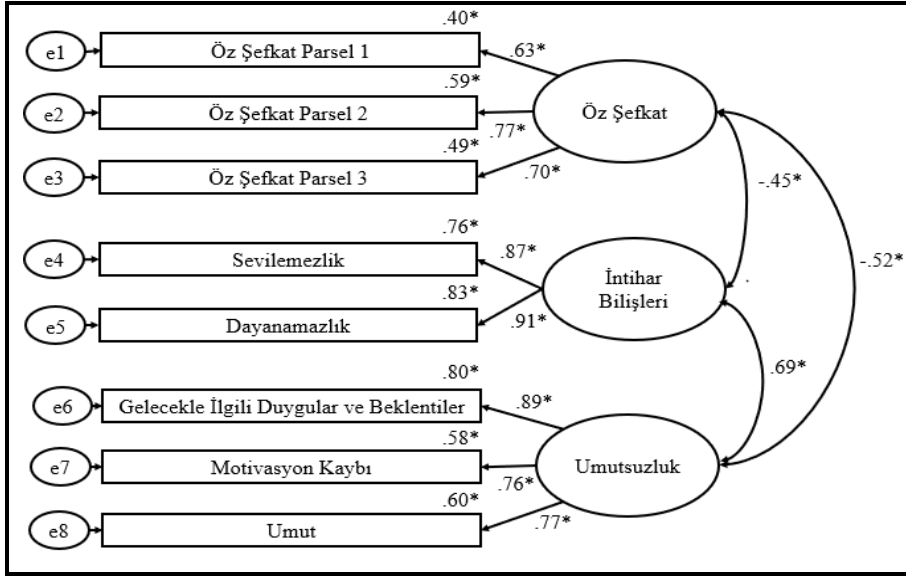
Araştırmanın problem cümlesi olan “Öz şefkat ve intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun aracı bir rolü var mıdır?” sorusunun cevaplanması için YEM uygulanmıştır. YEM yapılabilmesi için değişkenlere ait verilerin normal dağılım göstermesi beklenmektedir (Çokluk vd., 2010). Bu amaçla değişkenlere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda 21 kişiye ait verinin çarpıklık değerinin -3 ile +3 arasında ve basıklık değerinin -10 ile +10 arasında olmadığı dolayısıyla bu verilerin uç değer olduğu oluşturduğu anlaşılmıştır (Kline, 2011). Uç değerlerin veri setinden çıkarılabileceği ifade edilmektedir (Can, 2013). Bu doğruluda 21 kişiye ait verilerin araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu işlemten sonra YEM'deki değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler hesaplanmış ve ulaşılan sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Gözlenen Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Ort.	S	Çarpıklık	Basıklık
Öz Şefkat Parsel 1	31.00	8.45	.01	-.50
Öz Şefkat Parsel 2	19.93	4.81	-.24	-.29
Öz Şefkat Parsel 3	16.36	3.54	-.08	-.29
Sevilemezlik	17.85	7.05	1.37	1.07
Dayanamazlık	10.24	4.77	1.06	.36
Gelecekle İlgili Duygular ve Beklentiler	6.12	1.40	1.10	.15
Motivasyon Kaybı	10.53	2.10	.72	-.34
Umut	8.78	1.78	1.16	.80

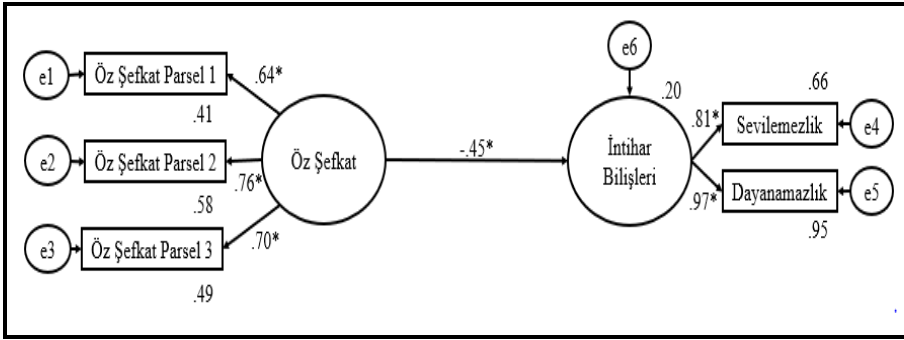
Tablo 4 incelendiğinde YEM'deki değişkenlere ilişkin ulaşılan verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır (Kline, 2011). Bu aşamadan sonra YEM'e

ilişkin ölçüm modelinin standardize edilmiş katsayıları hesaplanmış ve sonuçlar Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. YEM’e ilişkin Ölçüm Modeli

Şekil 2’de yer alan modelin uyum iyiliği değerleri: $\chi^2/sd = 1.17$; CFI = .99; TLI = .99; AGFI = .95; GFI = .97; RMSEA = .02 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (Kline, 2011). Bu aşamadan sonra YEM’in uygulanmasına geçilmiştir. YEM kapsamında oluşturulan modelde Öz Şefkatin (bağımsız değişken) İntihar Bilişlerini (bağımlı değişken) doğrudan açıklama durumu test edilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Öz Şefkatin İntihar Bilişlerini Doğrudan Açıklama Durumu

Şekil 3 incelendiğinde Öz Şefkatin faktör yükleri .58, .49 ve .41 ve İntihar Bilişlerinin faktör yüklerinin .95 ve .66 olduğu görülmektedir. İntihar Bilişlerindeki değişimin %20'lik kısmının Öz Şefkat tarafından açıklandığı anlaşılmaktadır. Test edilen modelin uyum iyiliği değerleri şu şekildedir: $\chi^2/sd = 1.34$; CFI = .99; TLI = .99; AGFI = .96; GFI = .99; RMSEA = .03. Bu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (Kline, 2011). Öz Şefkatin İntihar Bilişlerini doğrudan açıklama durumuna ilişkin sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir.

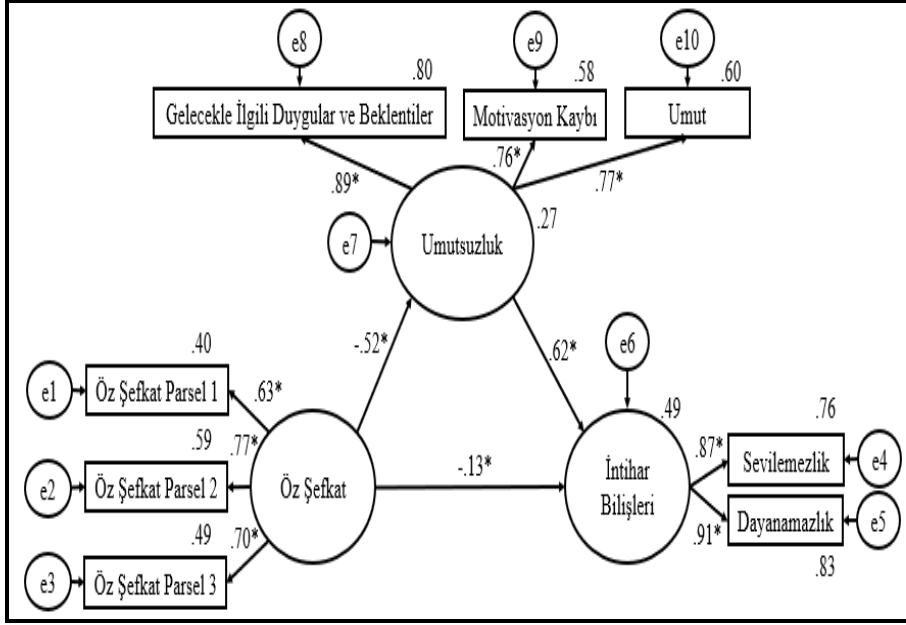
Tablo 5. Öz Şefkatin İntihar Bilişlerini Doğrudan Açıklama Durumuna İlişkin Elde Edilen Sonuçlar

Bağımsız Değişken	Yön	Bağımlı Değişken	β	Standardize Edilmemiş Tahmin	Standart Hata	Kritik Oran	p
Öz Şefkat	→	İntihar Bilişleri	-.45	-1.03	.22	-4.54	.000***

*** $p < .001$

Tablo 5 incelendiğine Öz Şefkatin İntihar Bilişlerini açıklamasındaki yol katsayısının anlamlı olduğu görülmektedir. Yapılan aracılık analizinde birinci aşama gerçekleşmiş ve ikinci aşama olarak aracılık modelinin testine geçilmiştir. İkinci aşamada Öz Şefkat ile İntihar Bilişleri arasındaki ilişkide Umutsuzluğun

aracılık rolünün olup olmadığı incelenmiştir. Oluşturulan aracılık modeli Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Aracılık Modeli

Şekil 4 incelendiğinde değişkenlerin faktör yüklerinin Öz Şefkat için .59, .49 ve .40; İntihar Bilişleri için .83 ve .76; Umutsuzluk için .80, .60 ve .58 ve olduğu görülmektedir. Umutsuzluktaki değişimin %27'sinin Öz Şefkat tarafından açıklandığı görülmektedir. İntihar Bilişlerindeki değişimin %49'unun ise Öz Şefkat ve Umutsuzluk tarafından açıklandığı görülmektedir. Test edilen aracılık modeline ilişkin uyum iyiliği değerleri şu şekildedir: $\chi^2/sd = 1.17$; CFI = .99; TLI = .99; AGFI = .95; GFI = .97; RMSEA = .02. Bu değerlerin kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır (Kline, 2011). Öz Şefkat ile İntihar Bilişleri arasındaki ilişkide Umutsuzluğun aracı rolüne ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Öz Şefkat ile İntihar Bilişleri Arasında Umutsuzluğun Aracı Rolüne İlişkin Sonuçlar

Bağımsız Değişken	Yön	Bağımlı Değişken	β	Standardize Edilmemiş Tahmin	Standart Hata	Kritik Oran	p
Öz Şefkat	→	İntihar Bilişleri	-.13	-.32	.20	-1.59	.11
Öz Şefkat	→	Umutsuzluk	-.52	-.26	.04	-5.91	.000***
Umutsuzluk	→	İntihar Bilişleri	.62	3.05	.43	7.12	.000***

*** $p < .001$

Tablo 6 incelendiğinde Öz Şefkat ile İntihar Bilişleri, Öz Şefkat ile Umutsuzluk ve Umutsuzluk ile İntihar Bilişleri arasındaki yol katsayılarının sırasıyla -.13, -.52, ve .62 olduğu ve Umutsuzluk modele dâhil edildiğinde Öz şefkat ile İntihar Bilişleri arasındaki ilişkinin anlamlılığının kaybolduğu görülmektedir ($\beta = -0.32$, %95 Güven Aralığı [-0.45, -0.21], $p < .000$). Bu sonuca göre Öz Şefkat ile İntihar Bilişleri arasındaki ilişkide Umutsuzluğun tam aracı rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın bu bulgusuna göre “Hipotez 4: Öz şefkat ve intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun aracı bir rolü vardır.” hipotezi doğrulanmıştır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma öz şefkat, intihar bilişleri ve umutsuzluk arasındaki ilişkileri incelemek ve umutsuzluğun öz şefkat ve intihar bilişleri arasındaki ilişkide aracı bir rolünün olup olmadığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara

göre öz şefkat ile intihar bilişleri arasında negatif yönlü, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu sonuca göre bireyin öz şefkat düzeyi yükseldikçe intihar bilişlerinin azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonucun yapılan araştırmalarca desteklendiği anlaşılmıştır (Cleare vd., 2019; Collett vd., 2016; Hasking vd., 2018; Hirsch vd., 2019; Kaniuka vd., 2020; Özden, 2021; Suh ve Jeong, 2021). Kelliher Rabon vd. (2017) yaptığı araştırmada öz şefkat ile intihar davranışı arasında olumlu yönlü ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Bununla birlikte öz şefkatin, depresif semptomların azalması ve sağlıklı yaşam davranışlarının artması noktasında intihar davranışına karşı koruma sağladığı tespit edilmiştir. Diğer bir araştırmada Kelliher Rabon vd. (2019) öz şefkat yeteneğini terapötik olarak desteklemenin, kriz zamanlarında uygulamaya konulabilecek proaktif bir başa çıkma stratejisi sağlayabileceğini ve intihar riskini azaltabileceğini ortaya koymuşlardır. Liu vd. (2020) yaptıkları araştırmada öz şefkat düzeyinin düşük olmasının minnettarlık ve TSSB aracılığıyla intihar riski üzerinde artırıcı bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Değerlenen araştırmalardan farklı olarak Zeifman vd. (2019) yapmış oldukları çalışmada öz şefkatin, öz-bildirilen intihar davranışlarıyla anlamlı bir şekilde ilişkili olmasına karşın örtük intihar eğilimi ile anlamlı ilişkisinin olmadığı saptanmıştır. Bu sonuçlar bağlamında bireyin kendisine yönelik olumlu bir yargı ve şefkat geliştirmesinin kendisini intihar düşüncelerinden koruyan bir durum olduğu anlaşılmıştır.

Araştırmada öz şefkat ile umutsuzluk arasında negatif yönlü, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre kişinin öz şefkat düzeyi yükseldikçe umutsuzluk düzeyinin düştüğü tespit edilmiştir. Bu sonuç ile bazı araştırmaların sonuçlarının örtüştüğü anlaşılmaktadır (Allen ve Leary, 2010; Chu vd., 2018; Hirsch vd., 2019; Kelliher Rabon vd., 2019; Kelliher Rabon vd., 2021; Khosrobeigi vd., 2022; Zhou vd., 2013). Değerlenen araştırmalardan farklı olarak Budakoğlu vd. (2014) yaptıkları araştırmada öz şefkat ile umutsuzluk arasında

anlamli bir ilişkinin olmadığını saptamışlardır. Bu sonuca göre kişinin kendisine yönelik acımasız ve olumsuz yargılayıcı geliştirmesinin geleceğe yönelik olumsuz beklenti geliştirmesine ve umutsuzluk yaşamasına katkı sağladığı anlaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen diğer bir sonuç da intihar bilişleri ile umutsuzluk arasında pozitif, orta düzeyde ve anlamli bir ilişkinin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu sonuca göre bireyin umutsuzluğu arttıça intihar eğilimine yönelik dűřüncelerinin de arttığı anlaşılmaktadır. Bu sonucun yapılan araştırmalar tarafından desteklendiği tespit edilmiştir (Berardelli vd., 2019; Cengiz, 2018; Hirsch vd., 2019; Korkmaz vd., 2019; Minkoff vd., 1973; Tsujii vd., 2020). Bireyin geleceğe yönelik umutsuz bir beklenti içerisinde olmasının yaşamaya ilişkin isteğini ve enerjisini de azalttığı anlaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuca göre öz şefkat ve intihar bilişleri arasındaki ilişkide umutsuzluğun tam aracı rolünün olduğu belirlenmiştir. Birey olumsuz bir durum yaşadığında veya intihar bilişlerini tetikleyebilecek bir unsurla karşılaştığında kendisine şefkat ve merhametle yaklaşmasının intihar bilişlerini azaltıcı bir etkisi olurken umutsuzluğun ise bu değişkenler arasındaki ilişkide tam aracı rolünün olduğu ve intihar dűřüncelerini artırdığı bulgulanmıştır. Farklı bir ifadeyle bireyin öz şefkat düzeyinin yüksek olmasının umutsuzluk düzeyinin azalmasında önemli rolünün olduğu bunun da intihar bilişlerini azaltıcı bir etkisinin olduğunu ortaya koyulmuştur. Bu sonucun yapılan araştırmaların sonuçlarıyla tutarlı olduğu tespit edilmiştir. Örneđin; Kelliher Rabon vd. (2021) öz şefkat ve intihar davranışı arasındaki ilişkiyi ve depresyon, kayđı ve umutsuzluğun arabulucu rollerini inceledikleri bir araştırmada öz şefkat ve intihar davranışı arasında umutsuzluğun dolaylı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Araştırmada öz-şefkat, intihar riskini azaltabilecek bir dizi semptomla (depresyon, kayđı ve umutsuzluk) negatif olarak ilişkili bulunmuştur. Ayrıca öz şefkatin, hem dűřük riskli (örn. topluluk örnekleme) hem de yüksek

riskli katılımcılar (örn. kanser hastaları) dâhil olmak üzere daha az intihar riski ile doğrudan ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Önceki araştırmalar öz şefkatin artan sıkıntı zamanlarında daha belirgin olması gerektiğini öne sürse de (Leary vd., 2007; Neff, 2003b), Kelliher Rabon vd. (2021) yaptıkları araştırmada öz şefkatin önleyici bir fayda sağlayabileceğini, belki de olumsuz duruma karşı tampon görevi görebileceğini bulgulamıştır. Benzer şekilde Wise vd. (2015) yaptıkları araştırmada öz şefkat ile intihar davranışı arasında umutsuzluğun anlamlı bir aracı rolünün olduğunu saptamıştır. Hirsch vd. (2019) üniversite öğrencileri ile yaptıkları ve olumsuz yaşam olayları ile intihar davranışı arasındaki ilişkide umutsuzluğun aracı rolünü ve öz şefkatin tüm model yolları üzerindeki düzenleyici etkisini inceledikleri araştırmada olumsuz yaşam olaylarının, umutsuzluk ve intihar davranışı ile ilişkili olduğu, ancak öz şefkatin bu etkiyi zayıflatan önemli bir faktör olduğu saptanmıştır. Farklı bir araştırmada ise acı veren duygulardan rahatsız olan bireylerin, öz eleştiri yaşayabildikleri, öz şefkat düzeylerinin düşebildiği, bunun da umutsuzluklarını ve çaresizliklerini arttırabildiği ve sonuçta ise intihar risklerinin yükselebileceği vurgulanmıştır (Rogers vd., 2017). Bu bağlamda gençlerde bilişlerin ve düşünce yapılarının anlaşılmasının intihar gibi durumlar için koruyucu ve önleyici müdahalelerin planlanması açısından önemli görülmüştür (Bekaroğlu vd., 2023).

Araştırmanın değişkenlerinden intihar bilişleri, bireyin sadece bilişsel süreçlerini ifade ettiği için araştırmanın önemli bir sınırlılığını oluşturmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda intihar davranışının duygusal ve davranışsal süreçlerine ilişkin değişkenler bu araştırmadaki modele eklenerek incelenebilir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı verilerin toplanması ile ilgilidir. Araştırmanın verileri öz bildirim dayalı olarak toplandığı için katılımcıların verdikleri cevaplarda yanlılık oluşabilmektedir. İleride yapılacak nitel araştırma temelli görüşmelerde katılımcıların söylem ve davranışları daha derinlemesine

incelenabilir. Ayrıca ileride yapılacak çalışmalarda bu araştırmada test edilen model, öz şefkat ve intihar bilişleri arasındaki ilişkiye anlamlı etkisin olabileceği tahmin edilen farklı değişkenler (affetme, bilişsel esneklik, belirsizliğe tahammülsüzlük) eklenerek yeniden test edilebilir. Bu araştırmanın katılımcıları 17-30 yaş arasındaki bireylerle sınırlıdır. Türkiye’de intihar oranları 18-30 yaş arasında diğer yaş gruplarına göre 3 kat daha fazla olduğu için bu yaş grubu araştırmanın çalışma grubu olarak seçilmiştir. İleride yapılacak araştırmalarda farklı yaş veya risk gruplarıyla da çalışmalar yapılabilir. Ayrıca araştırmanın sonuçlarından hareketle genç yetişkin ve beliren yetişkin bireylere yönelik olarak intihar risk faktörlerini önleme, öz şefkati ve umudu artırma temelli psikoeğitim programları uygulanabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırmanın Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 25/11/2022 toplantı tarih ve 2022/10 toplantı numarası ile etik açıdan uygun olduğuna dair etik kurul onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Abramson, L. Y., Alloy, L. B., Hogan, M. E., Whitehouse, W. G., Gibb, B. E., Hankin, B. L., & Cornette, M. M. (2000). "The Hopelessness Theory of Suicidality". In T. Joiner & M. Rudd (Eds.), *Suicide Science: Expanding the Boundaries* (pp. 17-32). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Abramson, L. Y., Metalsky, G. I., & Alloy, L. B. (1989). "Hopelessness Depression: A Theory-Based Subtype of Depression". *Psychological Review*, 96(2): 358-372. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.96.2.358>
- Allen, A. B., & Leary, M. R. (2010). "Self-Compassion, Stress and Coping". *Social and Personality Psychology Compass*, 4(2): 107-118. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2009.00246.x>
- Amerikan Psikoloji Derneği (2022). *Umutsuzluğun tanımı*. <https://dictionary.apa.org/hopelessness>
- Baumeister, R. F. (1990). "Suicide as Escape from Self." *Psychological Review*, 97: 90-113. <https://doi.org/10.1037/0033-295x.97.1.90>
- Beck, A. T. (1996). "Beyond Belief: A Theory of Modes, Personality, and Psychopathology". In P. Salkovskis (Ed.), *Frontiers of Cognitive Therapy* (pp. 1-25). New York: Guilford Press.
- Beck, A. T., Brown, G., Berchick, R. J., Stewart, B. L., & Steer, R. A. (2006). "Relationship Between Hopelessness and Ultimate Suicide: A Replication with Psychiatric Outpatients". *Focus*, 4(2): 291-296. <https://doi.org/10.1176/foc.4.2.291>
- Beck, A.T., Kovacs M., & Weissman, A. (1975). "Hopelessness and Suicidal Behavior: An Overview". *Jama*, 243: 1146-1149. <https://doi.org/10.1001/jama.1975.03260240050026>

- Beck, A.T., Weissman A., Lester, D., & Trexler, L. (1974). "The Measurement of Pessimism: The Hopelessness Scale". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42: 861-865. <https://doi.org/10.1037/h0037562>
- Bekaroğlu, E, Bulut, B.P, & Demirbaş, H. (2023). "Reliability and validity of the Suicide Cognitions Scale-Revised (SCS-R) in emerging adulthood in Turkey". *Death Studies*, 48(5): 500-510. <https://doi.org/10.1080/07481187.2023.2240742>
- Berardelli, I., Sarubbi, S., Rogante, E., Hawkins, M., Cocco, G., Erbutto, D., Lester, D., & Pompili, M. (2019). "The Role of Demoralization and Hopelessness in Suicide Risk in Schizophrenia: A Review of the Literature". *Medicine*, 55(5): 200. <https://doi.org/10.3390/medicina55050200>
- Bollen, K. A. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: John Wiley and Sons Inc.
- Budakoğlu, I. İ., Karaoğlu, N., & Coşkun, Ö. (2014). "Loneliness, Hopelessness, Anxiety and Self Compassion of Medical Students: Gazi Example". *Gazi Medical Journal*, 25(4A). <https://doi.org/10.12996/gmj.2014.52>
- Bulut, B.P., & Demirbaş, H. (2021). "Kırılma Noktası: İkinci Nesil İntihar Kuramları". *Nesne Dergisi*, 9(20): 418-431. <https://doi.org/1082021131421>
- Burns, D. D. (1989). *The feeling good handbook*. New York: William Morrow and Co.
- Can, A. (2013). *Spss ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cengiz, A. (2018). *Üniversite Mezunu İşsiz Bireylerde Benlik Saygısı, Psikolojik Dayanıklılık, Umutsuzluk ve İntihar Bilişleri Arasındaki İlişkiler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.

- Chang, E. C., Yu, T., Najarian, A. S. M., Wright, K. M., Chen, W., Chang, O. D., Du, Y., & Hirsch, J.K. (2017). "Understanding the Association between Negative Life Events and Suicidal Risk in College Students Examining Self-Compassion as a Potential Mediator". *Journal of Clinical Psychology*, 73: 745-755. <https://doi.org/10.1002/jclp.22374>
- Chu, X. W., Fan, C. Y., Liu, Q. Q., & Zhou, Z. K. (2018). "Cyberbullying Victimization and Symptoms of Depression and Anxiety Among Chinese Adolescents: Examining Hopelessness as a Mediator and Self-Compassion As a Moderator". *Computers in Human Behavior*, 86: 377-386. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.04.039>
- Cleare, S., Gumley, A., & O'Connor, R. C. (2019). "Self-Compassion, Self-Forgiveness, Suicidal Ideation and Self-Harm: A Systematic Review". *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 26(5): 511-530. <https://doi.org/10.1002/cpp.2372>
- Clum G.A., Patsiokas A., & Luscomb R. (1979). "Empirically Based Comprehensive Treatment Program for Parasuicide." *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47(5): 937-945. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.47.5.937>
- Collett, N., Pugh, K., Waite, F., & Freeman, D. (2016). "Negative Cognitions about the Self in Patients with Persecutory Delusions: An Empirical Study of Self-Compassion, Self-Stigma, Schematic Beliefs, Self-Esteem, Fear of Madness, and Suicidal Ideation." *Psychiatry Research*, 239: 79-84. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psychres.2016.02.043>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik spss ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.

- Demirbaş H., & Bulut, B.P. (2021). "İntihar ve Psikoloji". D. Ayan, İ.H. Hancı, H. & Demirbaş (Ed.). İçinde Bilim ve Kültür Aynasında İntihar (ss: 104-127) Nobel Yayıncılık.
- Deniz, M. E., & Sümer, A. S. (2010). "Farklı Öz Anlayış Düzeylerine Sahip Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Anksiyete ve Stresin Değerlendirilmesi". Eğitim ve Bilim, 35(158): 115-117. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/350>
- Deniz, M., Kesici, Ş., & Sümer, A. S. (2008). "The Validity and Reliability of the Turkish Version of the Self-Compassion Scale". Social Behavior and Personality, 36(9): 1151-1160. <https://doi.org/10.2224/sbp.2008.36.9.1151>
- Durak, A., & Palabıyıkoglu, R. (1994). "Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması." Türk Psikoloji Dergisi, 9(31): 1-11. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000071
- Eskin, M. (2012). *İntihar*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Fraenkel, R. J. & Wallen, E. N. (2006). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill, New York.
- Guzey Yiğit, M., & Yiğit, İ. (2017). "İntihar Bilişleri Ölçeğinin Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi: Geçerlik Güvenirlik Çalışması". Nesne, 5(11): 363-383. <https://doi.org/10.7816/nesne-05-11-02>
- Hall, R. J., Snell, A. F., & Foust, M. S. (1999). "Item Parceling Strategies in SEM: Investigating the Subtle Effects of Unmolded Secondary Constructs". Organizational Research Methods, 2(3): 233-256. <https://doi.org/10.1177/109442819923002>
- Hankin, B. L., Abramson, L. Y., & Siler, M. (2001). "A Prospective Test of the Hopelessness Theory of Depression in Adolescence". Cognitive Therapy and Research, 25(5): 607-632. <https://doi.org/10.1023/A:1005561616506>

- Hasking, P., Boyes, M. E., Finlay-Jones, A., McEvoy P. M., & Rees C. S. (2018). "Common Pathways to NSSI and Suicide Ideation: The Roles of Rumination and Self-Compassion". *Archives of Suicide Research*, 23(2): 247-260. <https://doi.org/10.1080/13811118.2018.1468836>
- Hirsch, J. K., Hall, B. B., Wise, H. A., Brooks, B. D., Chang, E. C., & Sirois, F. M. (2019). "Negative Life Events and Suicide Risk in College Students: Conditional Indirect Effects of Hopelessness and Self-Compassion". *Journal of American College Health*, 69(5): 546-553. <https://doi.org/10.1080/07448481.2019.1692023>
- Hung Kuo, W., Gallo, J. J., & Eaton, W. W. (2004). "Hopelessness, Depression, Substance Disorder, and Suicidality: A 13-Year Community-Based Study". *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*, 39: 497-501. <https://doi.org/10.1007/s00127-004-0775-z>
- Kaniuka, A. R., Kelliher Rabon, J., Chang, E. C., Sirois, F. M., & Hirsch, J. K. (2020). "Symptoms of Anxiety and Depression and Suicidal Behavior in College Students: Conditional Indirect Effects of Non-Suicidal Self-Injury and Self-Compassion". *Journal of College Student Psychotherapy*, 34(4): 316-338. <https://doi.org/10.1080/87568225.2019.1601048>
- Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (18. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kelliher Rabon, J., Hirsch, J. K., Kaniuka, A. R., Sirois, F. M., Brooks, B. D., & Neff, K. (2019). "Self-Compassion and Suicide Risk in Veterans: When the Going Gets tough, Do the Tough Benefit from More Self-Compassion?". *Mindfulness*, 10(12): 2544-2554. <https://doi.org/10.1007/s12671-019-01221-8>
- Kelliher Rabon, J., Sirois, F. M., & Hirsch, J. K. (2017). "Self-Compassion and Suicidal Behavior in College Students: Serial Indirect Effects Via Depression and Wellness Behaviors". *Journal of American College*

- Health, 66(2): 114-122.
<https://doi.org/10.1080/07448481.2017.1382498>
- Kelliher Rabon, J., Sirois, F. M., Barton, A. L., & Hirsch, J. K. (2021). "Self-Compassion and Suicidal Behavior: Indirect Effects of Depression, Anxiety, and Hopelessness Across Increasingly Vulnerable Samples". *Self and Identity*, 21(2): 223-243.
<https://doi.org/10.1080/15298868.2021.1884592>
- Khosrobeigi, M., Hafezi, F., Naderi, F., & Ehteshamzadeh, P. (2022). "Effectiveness of Self Compassion Training on Hopelessness and Resilience in Parents of Children with Cancer". *Explore*, 18(3): 357-361.
<https://doi.org/10.1016/j.explore.2021.04.003>
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Korkmaz, H., Korkmaz, S., & Çakar, M. (2019). "Suicide Risk in Chronic Heart Failure Patients and its Association with Depression, Hopelessness and Self Esteem". *Journal of Clinical Neuroscience*, 68: 51-54.
<https://doi.org/10.1016/j.jocn.2019.07.062>
- Köknel, Ö. (1985). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Körner, A., Coroiu, A., Copeland, L., Gomez-Garibello, C., Albani, C., Zenger, M., & Brähler, E. (2015). "The Role of Self-Compassion in Buffering Symptoms of Depression in the General Population". *PloS One*, 10(10).
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0142027>
- Krieger, T., Altenstein, D., Baettig, I., Doerig, N., & Holtforth, M. G. (2013). "Self-Compassion in Depression: Associations with Depressive Symptoms, Rumination, and Avoidance in Depressed Outpatients". *Behavior Therapy*, 44: 501-513. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2013.04.004>
- Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Allen, A. B., & Hancock, J. (2007). "Self-Compassion and Reactions to Unpleasant Self-Relevant Events: The

- Implications of Treating Oneself Kindly”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5): 887-904. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.5.887>
- Linehan, M. M., Camper, P., Chiles, J. A., Strosahl, K., & Shearin, E. (1987). “Interpersonal Problem Solving and Para Suicide”. *Cognitive Therapy and Research*, 11(1): 112. <https://doi.org/10.1007/BF01183128>
- Little, T. D., Cunningham, W. A., Shahar, G., & Widaman, K. F. (2002). “To parcel or not to parcel: Exploring the question, weighing the merits.” *Structural Equation Modeling*, 9, 151-173.
- Liu A., Wang, W., & Wu, X. (2020). “Understanding the Relation Between Self-Compassion and Suicide Risk Among Adolescents in a Post-Disaster Context: Mediating Roles of Gratitude and Posttraumatic Stress Disorder”. *Frontiers in Psychology*, 11:1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01541>
- MacCallum, R. C., & Austin, J. T. (2000). Applications of structural equation modeling in psychological research. *Annual Reviews Psychology*, 51, 201-226.
- Minkoff, K. (2001). “Best Practices: Developing Standards of Care for Individuals with Cooccurring Psychiatric and Substance Use Disorders”. *Psychiatric Services*, 52(5): 597-599. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.52.5.597>
- Minkoff, K., Bergman, E., Beck, A. T., & Beck, R. (1973). “Hopelessness, Depression and Attempted Suicide”. *American Journal of Psychiatry*, 130(4): 455-459. <https://doi.org/10.1176/ajp.130.4.455>
- Neely, M. E., Schallert, D. L., Mohammed, S. S., Roberts, R. M., & Chen, Y.J. (2009). “Self-Kindness when Facing Stress: The Role of Self-Compassion, Goal Regulation, and Support in College Students’ Well-Being”. *Motivation and Emotion*, 33(1): 88-97. <https://doi.org/10.1007/s11031-008-9119-8>

- Neff, K. D. (2003a). "Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself". *Self and Identity*, 2(2): 85-102. <https://doi.org/10.1080/15298860309032>
- Neff, K. D. (2003b). "The Development and Validation of a Scale to Measure Self-Compassion". *Self and Identity*, 2(3): 223-250. <https://doi.org/10.1080/15298860309027>
- Neff, K. D. (2016). "The Self-Compassion Scale is a Valid and Theoretically Coherent Measure of Self Compassion". *Mindfulness*, 7(1): 264-274. <https://doi.org/10.1007/s12671-016-0560-6>
- Neff, K. D., & Beretvas, S. N. (2012). "The Role of Self-Compassion in Romantic Relationships". *Self and Identity*, 12(1): 78-98. <https://doi.org/10.1080/15298868.2011.639548>
- Neff, K. D., & Dahm, K. A. (2015). "Self-Compassion: What It Is, What It Does, and How It Relates to Mindfulness". In B. D. Ostafin, M. D. Robinson & B. P. Meier (Eds.), *Handbook of Mindfulness and Self-Regulation* (pp. 121–137). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-2263-5_10
- Neff, K. D., Kirkpatrick, K. L., & Rude, S. S. (2007). "Self-Compassion and Adaptive Psychological Functioning". *Journal of Research in Personality*, 41: 139-154. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.03.004>
- Neufeld, E., & O'Rourke, N. (2009). "Impulsivity and Hopelessness as Predictors of Suicide-Related Ideation among Older Adults". *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(10): 684-692. <https://doi.org/10.1177/070674370905401005>
- Özden, E. (2021). *Kendini Mükemmeliyetçi Gösterme Eğilimi ile İntihar Düşüncesi Arasındaki İlişkide Öz Şefkat, Öz Tiksınme ve Sosyal Desteğin Aracı Rolünün İncelenmesi*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Raes, F. (2010). "Rumination and Worry as Mediators of The Relationship Between Self-Compassion and Depression and Anxiety". *Personality and Individual Differences*, 48: 757-761. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.01.023>
- Rideout, E., & Montemuro, M. (1986). "Hope, Morale and Adaptation in Patients with Chronic Heart Failure". *Journal of Advanced Nursing*, 11: 429-438. <http://dx.doi.org/10.1111/j.13652648.1986.tb01270.x>
- Rogers, M. L., Kelliher Rabon, J., Hagan, C. R., Hirsch, J. K., & Joiner, T. E. (2017). "Negative Emotions in Veterans Relate to Suicide Risk Through Feelings of Perceived Burdensomeness and Thwarted Belongingness". *Journal of Affective Disorders*, 208: 15-21. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.09.038>
- Rose, D. T., & Abramson, L. (1992). "IX Developmental Predictors of Depressive Cognitive Style: Research and theory". *Developmental Perspectives on Depression*, 4: 323-350.
- Rudd, M. D. (2006). "Fluid Vulnerability Theory: A Cognitive Approach to Understanding the Process of Acute and Chronic Suicide Risk". In E. Thomas (Ed.), *Cognition and Suicide: Theory, research, and Therapy* (pp. 355-368). Washington, DC: American Psychological Association.
- Rudd, M. D., Joiner, T., & Rajab, M. H. (2001). *Treating suicidal behavior: An effective, time-limited approach*. New York: Guilford Press.
- Rudd, M. D., Schmitz, B., McClenen, R., Joiner, T., Elkins, G., & Claassen, C. (2010). *The Suicide Cognitions Scale: A Suicide-Specific Measure of Hopelessness. Unpublished manuscript*.
- Schotte, D. E., & Clum, G. A. (1982). "Suicide ideation in a college population: A test of a model". *Journal of consulting and clinical psychology*, 50(5): 690.

- Sirois, F. M., Kitner, R., & Hirsch, J. K. (2015). "Self-compassion, Affect, and Health-Promoting Behaviors". *Health Psychology*, 34(6): 661-669. <https://doi.org/10.1037/hea0000158>
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., Yoshinobu, L., Gibb, J., Langelle, C., & Harney, P. (1991). "The Will and The Ways: Development and Validation of an Individual-Differences Measure of Hope". *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4): 570-585. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.4.570>
- Stephenson, C. (1991). "The Concept of Hope Revisited for Nursing". *Journal of Advanced Nursing*, 16: 1456-1461. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1991.tb01593.x>
- Suh, H., & Jeong, J. (2021). "Association of Self-Compassion with Suicidal Thoughts and Behaviors and Non-Suicidal Self Injury: A Meta-Analysis". *Frontiers in Psychology*, 12: 1-15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.633482>
- Tsujii, N., Shirakawa, O., Niwa, A., Yonemoto, N., Kawanishi, C., Yamamoto, K., Sugimoto, T., & Hirayasu, Y. (2020). "Hopelessness is Associated with Repeated Suicidal Behaviors after Discharge in Patients Admitted to Emergency Departments for Attempted Suicide". *Journal of Affective Disorders*, 272: 170-175. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.04.037>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *Ölüm nedeni istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-Nedeni-Istatistikleri-2018-30626>
- Weishaar, M. E., & Beck, A. T. (1992). "Hopelessness and Suicide". *International Review of Psychiatry*, 4: 177-184. <https://doi.org/10.3109/09540269209066315>

- Wenzel, A., Brown, G. K., & Beck, A. T. (2009). *Cognitive therapy for suicidal patients: Scientific and clinical applications*. Washington, DC: Psychological Association.
- Wilson, A. C., Mackintosh, K., Power, K., & Chan, S. W. Y. (2019). "Effectiveness of Self Compassion Related Therapies: A Systematic Review and Meta-Analysis". *Mindfulness*, 10, 979-995. <https://doi.org/10.1007/s12671-018-1037-6>
- Wise, H. A., Brooks, B. D., Tucker, R., Wingate, L., & Hirsch, J. K. (2015). "Negative Life Events and Suicidal Behavior in College Students: Conditional Indirect Effects of Hopelessness and Self Compassion". Poster presentation. 30th Annual Appalachian Student Research Forum, Johnson City, TN. https://www.researchgate.net/publication/331232255_Negative_Life_Events_and_Suicidal_Behavior_in_College_Students_Conditional_Indirect_Effects_of_Hopelessness_and_Self-Compassion
- World Health Organisation. (2021). *Suicide rates*. <https://www.who.int/newsroom/factsheets/detail/suicide>
- Zeifman, R. J., Ip, J., Antony, M. M., & Kuo, J. R. (2019). "On Loving Thyself: Exploring the Association Between Self-Compassion, Self-Reported Suicidal Behaviors, and Implicit Suicidality Among College Students". *Journal of American College Health*, 1-8. <https://doi.org/10.1080/07448481.2019.1679154>
- Zıvrallı Yarar, E., Bulut, B.P., & Demirbaş, H. (2023). "Does Gender Really Matter: Childhood Trauma, Trait Anger, and Suicide Risk in Early Adulthood". *Violence of Interpersonal Violence*, 38(1-2): 1222-1238. <https://doi.org/10.1177/08862605221087704>
- Zhou, L., Chen, J., Liu, X., Lu, D., & Su, L. (2013). "Negative Cognitive Style as a Mediator Between Self-Compassion and Hopelessness Depression".

Social Behavior and Personality: An International Journal, 41(9): 1511-1518. <https://doi.org/10.2224/sbp.2013.41.9.1511>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

WHO defines suicide as a behavior that an individual commits with the intention of killing himself, resulting in death (World Health Organization, 2021). According to the "fluid susceptibility theory" developed by Rudd (2006), there are suicidal-oriented modes, which are defined as the suicide belief system of the individual, on the basis of which some individuals are prone to suicide and what determines this tendency. It has been stated that when these modes are activated, the individual is motivated to negative emotions, thoughts and behaviors (Rudd et al., 2001). Self-compassion is the individual's taking a positive point of view towards herself in response to negative emotions such as anger, anger or humiliation in situations of inadequacy or failure, and approaching herself with compassion and compassion. It is thought that the individual's lack of self-compassion and negative over-judgmental thoughts may have an increasing effect on suicidal behavior. In this context, it is considered that self-compassion may be related to suicide. One of the emotions frequently experienced by individuals who attempt or commit suicide is hopelessness (Eskin, 2012). Abramson et al. (1989), hopelessness is a person's negative expectations for the future. Suicide is seen as a way out of the helplessness and hopelessness one is in (Minkoff et al., 1973). Beck et al. (1975), people who attempted suicide stated that they saw this behavior as the only possible solution for their "hopeless" situation. The aim of this study is to examine the relationships between self-compassion, suicide cognitions and hope and to reveal whether hopelessness has a mediating role in the relationship between self-compassion and suicide cognitions. For this purpose, the following hypotheses were tested:

Hypothesis 1: There is a negative relationship between self-compassion and suicidal cognitions.

Hypothesis 2: There is a positive relationship between self-compassion and hopelessness.

Hypothesis 3: There is a positive relationship between suicidal cognitions and hopelessness.

Hypothesis 4: There is a mediating role of hopelessness in the relationship between self-compassion and suicidal cognitions.

Method

This research was carried out within the framework of the relational survey model based on quantitative research. The study group of the research was determined by random sampling method. 231 people aged between 17-30 ($\bar{x}=22.7$) participated in this research conducted in 2023. Participants; 95 of them (41.1%) are between the ages of 17-21, 87 of them (37.7%) are between the ages of 22-25, and 49 of them (21.2%) are between the ages of 26-30. Of the individuals participating in the research, 154 (%66.7) were female and 77 (%33.3) were male. Within the scope of the research, the Personal Information Form, Self-Compassion Scale, Suicide Cognitions and Beck Hopelessness Scale were applied to the participants. Structural Equation Model (SEM) was applied to determine whether hopelessness has a mediating role in the relationship between self-compassion and suicide cognitions.

Findings (Results)

According to the results of the study, it was revealed that there is a negative, moderate and significant relationship between self-compassion and suicide cognitions. According to this result, it was determined that as the self-compassion level of the individual increased, the suicide cognition decreased. In the study, it was determined that there was a negative, moderate and significant relationship between self-compassion and hopelessness. According to this result, it was determined that as the level of self-compassion increased, the level of hopelessness decreased. Another result of the study revealed that there is a positive, moderate and significant relationship between suicide cognitions and hopelessness. According to this result, it is understood that as the individual's thoughts about suicidal tendency increase, his hope decreases. According to the results obtained in the study, it was determined that hopelessness has a mediating role in the relationship between self-compassion and suicide cognitions.

Conclusion and Discussion

According to the results obtained in the study, it was determined that hopelessness has a mediating role in the relationship between self-compassion and suicide cognitions. It has been revealed that when the individual experiences a negative situation or encounters an element that may trigger suicidal cognitions, approaching himself with compassion and mercy has a

reducing effect on suicidal cognitions, while hopelessness has a full mediator role in the relationship between these variables. In other words, it has been determined that hope has a positive and significant contribution to the effect of self-compassion on individuals' suicide cognition. It has been determined that this result is consistent with the results of the studies conducted. For example; Kelliher Rabon et al. (2021), in a study examining the relationship between self-compassion and suicidal behavior and the mediating roles of depression, anxiety and hopelessness, it was revealed that hopelessness has a specific indirect effect between self-compassion and suicidal behavior. In the study, self-compassion was negatively associated with a range of symptoms (depression, anxiety, and hopelessness) that may reduce the risk of suicide. It has also been demonstrated that self-compassion is directly associated with a lower risk of suicide, including both low-risk (eg, community sample) and high-risk participants (eg, cancer patients). While previous research has suggested that self-compassion should be more prominent in times of increasing distress (Leary et al., 2007; Neff, 2003b), Kelliher Rabon et al. (2021), their research revealed that self-compassion can provide a preventive benefit, perhaps acting as a buffer against the situation. Wise et al. (2015) similarly found that hopelessness had a significant mediating role between self-compassion and suicidal behavior in a different study. Hirsch et al. (2019) conducted a study with 338 university students in which they examined the mediating role of hopelessness in the relationship between negative life events and suicidal behavior and the moderating effect of self-compassion on all model pathways. proved to be a factor. In a different study, it was emphasized that individuals who are disturbed by painful emotions may experience self-criticism, their level of self-compassion may decrease, which may increase their hopelessness and helplessness, and as a result, the risk of suicide may increase (Rogers vd., 2017). Determining the cognitions and mindsets of young people is important for protective and preventive interventions (Bekaroğlu et al., 2023).

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363
	Yıl: 17 Sayı: 46 Nisan 2024 Yayın Geliş Tarihi: 03.01.2024 Yayına Kabul Tarihi: 14.04.2024 DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1413902 Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article Atıf/Citation: Kuru, O. & Taş, F. (2024). İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sınavlara Dair Düşünceleri. <i>Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> , (46), 98-132.

İLKOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SINAVLARA DAİR DÜŞÜNCELERİ*

Oğuzhan KURU* Fatma TAŞ**

Öz

Bu araştırmada ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sınavlara dair görüşleri değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın amacı, ilkokul dördüncü sınıfta yapılan sınavlara dair öğrencilerin görüşleri alınarak bu duruma ilişkin tespitler yapmaktır. Görüşleri tespit etmek amacıyla nitel araştırma desenlerinden olgubilim çalışması tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılında Kahramanmaraş İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilkokullarda öğrenim gören dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma grubu uygun örnekleme ile belirlenmiş 77 dördüncü sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Bu araştırmada nitel araştırma veri toplama tekniklerinden yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen verilerin çözümlenmesinde nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre; ilkokul dördüncü sınıf öğrencileri çoğunlukla sınavlara dair olumlu görüşler belirtmiş olup; sınavların yapılması gerektiğini, sınavlar sayesinde seviyelerini öğrendiklerini, dersi daha iyi anladıklarını, başarılarının arttığını, geleceğe (ortaokula) hazırlandıklarını ifade etmişlerdir.

* Bu çalışma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 24.11.2023 tarih ve E-72321963-044-263812 karar numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

** Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, okuru82@hotmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye

*** 0009-0004-3179-7152, Öğretmen, MEB, fatmatas0189@hotmail.com, Türkiye

Anahtar Kelimeler: İlkokul dördüncü sınıf öğrencileri, sınav, ilkokulda sınav

THOUGHTS OF PRIMARY SCHOOL FOURTH GRADE STUDENTS ABOUT EXAMS

Abstract

In this study, the views of primary school fourth grade students on exams were evaluated. The aim of this research is to determine the opinions of students about the exams held in the fourth grade of primary school and to make determinations about this situation. In order to determine the opinions, a phenomenological study from qualitative research designs was preferred. The study group of the research consists of fourth grade students studying in primary schools affiliated to Kahramanmaraş Provincial Directorate of National Education in the 2022-2023 academic year. The study group consists of 77 fourth grade students determined by convenient sampling. In this study, structured interview technique, one of the qualitative research data collection techniques, was used. Content analysis, one of the qualitative data analysis techniques, was used to analyze the data obtained as a result of the research. According to the results of the research; fourth grade primary school students mostly expressed positive opinions about the exams; they stated that exams should be held, they learned their level thanks to the exams, they understood the lesson better, their success increased, and they prepared for the future (secondary school).

Keywords: Primary school fourth grade students, exam, exam in primary school.

1. GİRİŞ

Eğitim sistemi, öğrencide kalıcı izli istendik davranış değişikliği geliştirme sürecidir. Bu istendik davranışlar Milli Eğitimin hazırladığı Eğitim Programında yer alan kazanımları içermektedir. Bu kazanımların gerçekleşme derecesinin belirlenmesi eğitim ve öğretim sürecinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ölçme ve değerlendirme süreci, eğitim amaçlarına ne kadar ulaşıldığının tespit

edilmesinde belirleyici bir rol üstlenir. Bu süreçte yanlış veya eksik davranışlar belirlenerek düzeltme yoluna gidilir (Pullu,2008; Taştekinöğlü, 2014; Özbaşı, 2009).

Ölçme değerlendirme (geribildirim) eğitim sistemimizin ayrılmaz bir parçasıdır. Ölçme ve değerlendirme uygulamaları sayesinde öğrencilerimize, ailelerine, okul yönetimine, eğitimin her bir ögesine doğru, etkili geri bildirimler verilir (Yılmaz, 2004:32). Öğrenme-öğretme süreci içinde “Ben eğitimimde ne durumdayım?”, “Benim çocuğum okulda ne durumda?”, “Benim öğrencilerim seviye olarak ne durumda?”, “Bizim okulumuzdaki öğrenciler hangi seviyede?” ya da “Bizim ülkemizdeki öğrenciler ne seviyede?” gibi soruların yanıtlanması ölçme ve değerlendirme ögesinin gerekliliğini göstermektedir (Semerci, 2007, 5). Ayrıca, ölçme ve değerlendirme tüm bu katkılarının yanında öğrencilerin farklı özelliklerine göre yönlendirilme konusunda rehberlik hizmetleri olarak da katkı sağlamaktadır (Yaşar, 2014).

Ülkemizde ölçme ve değerlendirme uygulamaları denilince akıllara ilk olarak sınavlar gelmektedir. Eğitim-öğretim sürecindeki her öğrenci zaman geçtikçe bu sınav maratonuna kendiliğinden dahil olmaktadır (Baysan, 2019). Bu sınavlardan biri de öğrencilerin belirlenen kazanımlara ulaşip ulaşmadığını veya ne kadarına ulaştığını ölçmek ve öğrenciye not vermek amaçlı yapılan, geleneksel ölçme değerlendirme yönteminin kullanılarak yapıldığı sınavlardır (Gelbal ve Kelecioğlü, 2007). Bu sınavların geçerli ve güvenilir olması için amacına uygun yazılı sorularının hazırlanması gerekir. Öğretmenlerin yazılılarda sorduğu soruların öğrencinin seviyesine uygun olması, öğrencilerin düşünme düzeylerinin gelişimi ve belirlenmesi ayrıca program üzerindeki eksikliklerin ve hataların varlığının ortaya çıkarılması yönünden önemlidir. (Büyükalın Filiz ve Delal Turan, 2018).

Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği 20.maddesinin 2. ve 3. Bentlerine göre ülkemizde ilkokullarda 1.2.3. sınıflarda öğrenci başarısının değerlendirilmesinde derse katılımlarına göre değerlendirme yapılır ve sınavlar yer almaz; 4. sınıflarda ise sınavlar, not verme amacıyla ana başarı değerlendirici konumunda yer alarak ders etkinliklerine katılım çalışmaları ile desteklenerek yapılır. Yönetmelik maddelerine göre ilkokul başlangıç düzeyi olan 1.2.3.sınıflarda değerlendirme, daha çok öğrenme eksiklerinin saptanması, öğrenci gelişiminin izlenmesi ve öğretimin değerlendirilmesi ön plana çıkar (MEB,2014). Bu dönem çocukların henüz temel kazanımlar olanlar ilk okuma yazma, okuduğunu anlama, matematiksel ifadeleri tanıma gibi hedefleri gerçekleştirdiği kritik dönem olduğundan dolayı sınav ve not verme yoktur (MEB, 2018). Öğretmen öğrencilerin sınıf içindeki performanslarına göre başarı değerlendirmesi yapmaktadır. Bu değerlendirmeleri yaparken alternatif ölçme değerlendirme yöntemleri kullanılabilir. Okula yeni başlayan ilkokul çocuğunda hala somut düşünce hakimdir ve bu çocuklar en kolay yaparak ve yaşayarak öğrenir. Dikkat süreleri ortalama 10 dakikadır. Yaşın artması ile çocukların dikkatinin de arttığı tespit edilmiştir. 10 yaşına ulaştıklarında dikkat süreleri 20 dakikaya ulaşmaktadır. Eğitim-öğretim sürecinde yapılan sınavların uzun süre dikkat gerektirmesi ve çocukların gelişim özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde sınav yapılması MEB tarafından uygun görülmemektedir. (Özmen, 2011; Akt. Özcan, 2018).

İlkokul 4. sınıf öğrencileri ise somut işlem döneminden soyut işlem dönemine geçiş evresinde bulunmaktadır. Bu evrede çocuklar; artık mantıksal neden-sonuç ilişkileri kurabilmekte, olaylara farklı bakış açıları geliştirerek, başkalarının perspektifinden bakabilmektedirler. İleri seviyede düşünebilmekte ve zihin gücü, beden gücü kadar hızlı gelişmektedir. Bu yaştaki çocuklarda zaman kavramı net olarak gelişir. Problem kurma ve kurdukları problemlere farklı

çözüm yolları geliştirmeye, sonuçları ile ilgili çıkarımlarda bulunmaya başlarlar. Dikkat süreleri bu evrede de gelişmeye devam etmektedir. Ayrıca süreç içerisinde kendi kendine öğrenme becerisini kazandığı için araştırma yapabilmektedir.4. sınıf öğrencileriyle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde çocukların, konsantrasyon ve dikkat becerilerinin bu dönemde gelişim gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Okul çocukların hayatının ana noktalarından biridir. Bu sebeple 4. sınıfta ilk defa karşılaştıkları sınavlar ve bu sınavlardan alınan notlar çocuk için büyük bir önem arz etmektedir. 4. sınıfta yapılan sınavlar aracılığıyla öğrenciler ortaokula hazırlanmaktadır (Doğan,2007).

4.sınıfta ilk üç sınıfa göre ders sayısı ve konu içeriklerinde artış görülmektedir. Örneğin İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Din kültürü ve Ahlak Bilgisi, Trafik Eğitimi dersleri 4. sınıfa eklenmiştir. İlk 3 sınıfta temel derslerden olan Hayat Bilgisi dersi yerine, 4. sınıfta bu dersin devamı niteliğinde olan Sosyal Bilgiler dersi eklenmiştir. Programdaki kazanımlar incelendiğinde içeriğin diğer ilk üç sınıf seviyesine göre daha soyut ve zengin bilgilerden oluştuğu, bu yüzden de sınavla ölçmeye dönük olduğu anlaşılmaktadır (MEB, 2018). 4. sınıf öğrencilerinin yukarıda bahsedilen gelişim özelliklerinin uygunluğu ve öğretim programlarındaki ders içeriklerinin sınavla ölçülmeye dönük olması, ayrıca eğitim sistemimizin sınav üzerine kurulu olması gibi sebeplerden dolayı 4. sınıfta ölçme ve değerlendirme sınavla yapılmaktadır.

4.sınıf öğrencilerinin sınavlarla ilgili düşüncelerine dair alanyazın incelendiğinde bu konuda yapılan çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu çalışma 4.sınıf öğrencilerinin sınavla ilk defa karşılaşmaları durumunun; eğitim-öğretim ve ölçme değerlendirme sürecine olumlu-olumsuz yansımalarının ortaya çıkarılmasına, araştırma sonucunda elde edilebilecek pozitif sonuçların bu sürece sağlayacağı katkılar ile ulaşılabilecek olumsuz sonuçlara yönelik çözümler üretilmesi açısından alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı ilkokul 4.sınıf öğrencilerinin sınavlara dair düşüncelerini belirlemektir. Araştırmanın genel amacı doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sınavlar hakkındaki düşünceleri
2. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sınavların gerekliliği hakkındaki düşünceleri
3. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sınavlara hazırlanma yöntemleri
4. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sınav anında yaşadıkları duygular
5. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sınav sonuçlarını öğrendiği zamanki düşünceleri
6. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin, sınavların derse olan katkılarına dair düşünceleri
7. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin, sınavlardaki rekabet hakkındaki görüşleri

2. YÖNTEM

İlkokul 4.sınıf öğrencilerinin sınavlara dair düşüncelerinin belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim araştırması deseni kullanılmıştır. Yaşamımızda her an, bireyden bireye değişebilecek olgular ve olaylarla karşılaşmaktayız. Bu durumlara tek bir bakış açısı ile bakmak ve bu şekilde olaylardan çıkarımlarda bulunmak ne kadar yanlış ise; nitel araştırmalarda da olayları tek bir kanaat ile değerlendirip çözmeye çalışmak o kadar yanlıştır. Nitel araştırmalarda olaylar kendi içinde değerlendirilmelidir. Bu sebeple nitel araştırmalar, yalnızca kendi yer, zaman, imkânlar çerçevesinde ve

durumun içinde yer alan kişilerin düşünce yapılarına göre farklılık gösterir (Baysan, 2019).

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kahramanmaraş İli, Onikişubat İlçesinde bulunan bir devlet okulunda öğrenim görmekte olan 32'si kız, 45'i erkek toplam 77 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde uygun örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu örnekleme yönteminin en önemli faydası araştırmacının katılımcılara kolayca erişilebilmesidir. (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2021)

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Demografik özellikler		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	32	41,5
	Erkek	45	58,5

2.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Veri toplama sürecinde yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacının önceden hazırlayıp belli bir sıraya koyduğu, verilerin hızlı kodlanıp analiz edilmesine imkân sağlayan, ölçüm kolaylığı olan görüşme tekniğidir. (Büyüköztürk vd., 2021). Görüşme soruları hazırlanırken öncelikle araştırmacı tarafından 15 soruluk soru havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra bu soru havuzundaki sorulardan 8 tanesi alan uzmanı tarafından elenerek kalan 7 soru veri toplama aracına dahil edilmiştir.

Veriler toplanırken öğrencilerle yapılan görüşmelerin tümü yazılı olarak yapılmıştır. Görüşmeler esnasında öğrencilere yedi adet soru sorulmuştur. Görüşme öğrencilerin etkileşimde bulunamayacağı düşüncelerini rahatça ifade edeceği bir ortamda gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucu elde edilen veriler, nitel araştırma veri analiz tekniklerinden içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde öncelikle kodlar bulunur. Kodlama yaparken belirlenen kelime, cümle ve paragrafı işaretler koyarak etiketler vermek pratik bir yol olarak görülmektedir (Silverman, 2018). Kodlar kategoriler, kategoriler de temalar altında bir araya getirilir.

3. BULGULAR

Tablo 2. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sınavlar Hakkındaki Düşünceleri

Tema	Kategori	Kodlar	f
Sınavın Öğrencilerde Çağrıştırdıkları	Duygusal	Güzel, iyi, sevmek	36
		Heyecan	9
		Mutluluk, eğlenceli	7
		Stres	6
		Kötü, sevmemek	4
		Korku, üzüntü	2
	Akademik	Ölçme	13
		Başarı	12
		Kendini Geliştirme	8
		Öğrenme	7
		Konu tekrarı	3
		Ortaokula hazırlık	2
	Kişisel	Zorlanmak	6
		Deneyim (Tecrübe)	4
	Yeterlilik	3	
	Ciddiyet	2	

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin “Sınav olmak hakkındaki düşüncelerin nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle “Duygusal Çağrışımlar”, “Akademik Çağrışımlar” ve “Kişisel Çağrışımlar” olmak üzere üç kategori oluşturulmuş ve bu kategoriler, “Sınavın Öğrencilerde Çağrıştırdıkları” teması altında toplanmıştır. Sınavın öğrencilerde çağrıştırdıkları teması altında bulunan, Duygusal Çağrışımlar kategorisi içerisinde “Güzel, iyi, sevmek” kodu en fazla

görüşü alırken, Akademik Çağrışımlar kategorisi içerisinde “Ölçme” kodu, Kişisel çağrışımlar kategorisi içinde de “Zorlanmak” kodu en fazla görüşü almıştır.

Duygusal çağrışımlar kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=36) sınavların güzel, iyi olduğunu ve sınav olmayı sevdiğini, bazı öğrenciler (n=9) sınavın heyecan verici olduğunu, bazıları (n=7) sınav olduğunda eğlenip mutlu olduğunu, bazıları (n=6) sınavın stres yaptığını, bazıları (n=4) sınavın kötü bir şey olduğunu ve sevmediklerini, bazıları ise (n=2) sınavın üzücü bir durum olduğunu ve sınavdan korktuklarını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö1: *“Sınav çok güzel bir şey.”*

Ö5: *“Sınav olmayı seviyorum. En sevdiğim ders matematik.”*

Ö50: *“Ben sınava girdiğimde çok heyecanlanıyorum ama sınav iyi bir şey.”*

Ö26: *“Sınav çok güzel eğlenceli bir şey.”*

Ö33: *“Çok heyecanlanırım ve çok mutlu olurum.”*

Ö59: *“Sınav olmak çok stresli bir şey.”*

Ö36: *“Sınav olmak kötüdür. Çok zor sorular var.”*

Ö13: *“Beni biraz korkutuyor ama çalışınca çok kolay yapıp korkmuyorum.”*

Ö14: *“Çok yanlışım çıkar diye üzülüyorum.”*

Akademik Çağrışımlar kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=13) sınavların seviyelerini ölçtüğünü, bazı öğrenciler (n=12) sınavın başarı getirdiğini, bazıları (n=8) sınavlar sayesinde kendilerini geliştirdiğini,

bazıları (n=7) sınavın öğrenmeyi sağladığını, bazıları (n=3) sınavlara hazırlanarak konu tekrarı yaptıklarını, bazıları (n=2) ise sınavın kendilerini geleceğe hazırladığını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö75: *“Sınav öğrendiklerimizi test etmek için oluyor ve gerçekte ne kadar öğrendiğimizi gösterdiği için seviyorum.”*

Ö25: *“Sınav olarak konu tekrarları yaparız, beynimizin seviyesini ölçeriz.”*

Ö11: *“Sınav olmak hakkında düşüncelerim bizim başarımızı artırır.”*

Ö24: *“Çok güzel bir his yaptığımda kendimi geliştiriyorum az yanılsım olduğunda öğretmenim benimle gurur duyduğunda daha da mutlu oluyorum.”*

Ö71: *“Çok güzel hem kendimizi deniyoruz hem de öğreniyoruz.”*

Ö39: *“Sınav olmak iyidir. Çünkü öğrendiğimiz konuları tekrarlıyoruz.”*

Ö57: *“Zor bir şey ama geleceğimizi belirliyor.”*

Ö76: *“Beni hazırlar ve geliştirir.”*

Kişisel Çağrışımlar kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=6) sınavların kendilerini zorladığını, bazı öğrenciler (n=4) sınavın deneyim(tecrübe) kazandırdığını, bazıları (n=3) sınavlar sayesinde kendini yeterli hissettiğini, bazıları (n=2) sınavın ciddiyet gerektiren bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö17: *“Bazenleri zor olsa da yine de sınavları seviyorum.”*

Ö16: “Sınavlar hakkında iyi düşünüyorum, deneyim yapıyorum ve heyecanlanıyorum.”

Ö43: “Sınav olmak güzel çünkü ne kadar öğrendiğimi öğreniyorum. Yanlış yaptığım konuları bir daha gözden geçirip daha iyi öğreniyorum. Kendimin ne kadar çalışkan olduğunu öğreniyorum.”

Ö56: “Sınavların ciddi bir konu olduğunu düşünüyorum.”

Duygusal çağrışımlar kategorisinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun sınav hakkında güzel şeyler düşünmesinin ve sınav olmayı sevmesinin sebebi, öğrencilerin sınavların öneminin farkında olarak sınavlara karşı olumlu tutum geliştirmesinden kaynaklı olabilir. Akademik çağrışımlar kategorisinde çoğunluğun ölçme kodunda birleştiğini görmekteyiz ve bu durumun sebebi, öğrencilerin sınavlar sayesinde kendi seviyelerini ve hangi konuda eksikliklerinin olduğunu görmeleri olabilir. Kişisel çıkarımlar kategorisinde öğrencilerin çoğu zorlandığını belirtmiştir. Öğrencilerin zorlanma sebebi, kazanımların fazla olması ve öğretmenlerin sınavlarda zorlayıcı sorular sorması olabilir.

Tablo 3. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sınavların Gerekliliği Hakkındaki Düşünceleri

Tema	Kategori	Kodlar	f
Sınavların Gerekliliği	Olumlu Görüşler	Gereklidir	38
		Ölçer	24
		Öğretir	14
		Yanlış Gösterir	9
		Derse Yardımcıdır	8
		Geleceğe Hazırlar	6
		Zihni Açar	4
		Meslek Sahibi Yapar	4
		Özgüveni Arttırır	3
		Kararsızlar	Kararsız
	Olmasa da Olur		2
	Olumsuz Görüşler		Gerekli Değil

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin “Sınavların gerekliliği hakkındaki düşüncelerin nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle “Olumlu Görüşler”, “Kararsızlar” ve “Olumsuz Görüşler” olmak üzere üç kategori oluşturulmuş ve bu kategoriler, “Sınavların Gerekliliği” teması altında toplanmıştır. Sınavların gerekliliği teması altında bulunan, Olumlu Görüşler kategorisi içerisinde “Gereklidir” kodu en fazla görüşü alırken, Kararsızlar kategorisi içerisinde “Kararsızım” kodu, Olumsuz Görüşler kategorisi içinde de “Gerekli değil” kodu en fazla görüşü almıştır.

Olumlu Görüşler kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=38) sınavların gerekli olduğunu, bazı öğrenciler (n=24) sınavların seviyelerinin ölçtüğünü, bazıları (n=14) sınavların düşünmeyi, çalışmayı, çabalamayı öğrettiğini, bazıları (n=9) sınavların yanlışlarını gösterdiğini, bazıları (n=8) sınavların derse yardımcı olduğunu, bazıları (n=6) sınavın kendilerini geleceğe hazırladığını, bazıları (n=4) sınavların zihinlerini açtığını, bazıları (n=4) sınavların meslek sahibi yaptığını, bazıları ise (n=3) sınavların özgüvenlerini arttırdığını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö3: *“Bence gerekli çünkü yanlışlarımızı öğreniyoruz.”*

Ö1: *“Sınavlar gereklidir. Çünkü bizi ölçüyorlar hangi derste yanlışımız var hangi konuda yanlışımız var bunu ölçüyorlar.”*

Ö16: *“Bence sınavlar gereklidir, çünkü bana düşünmeyi ve çalışmayı, çabalamayı öğretiyor.”*

Ö27: "Sınavlar bize zihin açıklığı veriyor ve ders çalışmayı öğretiyor ve derse katılımımızı etkiliyor."

Ö2: "Sınavlar bize hangi konuda yanlışlarımız olduğunu gösterir. (Gereklidir)"

Ö41: "Dersleri daha iyi anlarım."

Ö59: "Sınavların gelecek kariyerimiz ile bir ilişkisi var böyle düşünüyorum."

Ö37: "Bizim zekamızı geliştiriyor kendimizi geliştiririz."

Ö53: "Sınavlar bence gereklidir ileride ihtiyacımız olacak, meslek ve iş sahibi olmak için."

Ö13: "Bence sınavlar gerekliler. Çünkü özgüvenimi artırıyor ve derslerime yardımcı oluyorlar."

Kararsızlar kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=3) sınavların olması gerektiği konusunda kararsız olduklarını, bazı öğrenciler ise (n=2) sınavlar olmasa da olur şeklinde görüş belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö38: "Bana hem gerekli geliyor hem gelmiyor."

Ö6: "Bilemiyorum."

Ö11: "Benim sınav hakkında düşüncelerimi yani bilemiyorum."

Olumsuz Görüşler kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=2) sınavlar gerekli değil şeklinde görüş belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö36: "Çok zor sınav olduğu için gerekli değildir."

Ö67: “Bence gerekli değil.”

Olumlu görüşlerin belirtildiği kategoride çoğunluğun sınavların kesinlikle gerekli olduğu görüşünde toplanması, öğrencilerin sınavları seviyelerini görüp öğrenme eksikliklerini giderebilmeleri için şart olarak görmesinden kaynaklı olabilir. Kararsızlar kategorisinde toplanma sebepleri sınavların yapılsa da yapılmasa da kendileri için çok bir öneminin olmaması olabilir. Öğrencilerin olumsuz görüşler kategorisinde gerekli değil şeklinde görüş belirtmeleri sınavlara hazırlanmanın zor gelmesi ve konuları yeterince anlamamalarından kaynaklı olabilir.

Tablo 4. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Sınavlara Hazırlanma Yöntemleri

Tema	Kategori	Kodlar	f	
Öğrencilerin Sınavlara Hazırlık Süreci	Kaynak Kullanarak	Kitaplardan	25	
		Test Çözerek	21	
		Video İzleyerek	11	
		Ders Defterlerinden	6	
		Deneme Sınavı Yaparak	5	
	Bireysel Çalışma ile	Disiplinli Ders Çalışma ile	21	
		Konu Tekrarı Yaparak	16	
		Hazırlanmayan	3	
			Çalışmam	3

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin “Sınavlara nasıl hazırlanırsın?” sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle “Kaynak Kullanarak”, “Bireysel Çalışma ile” ve “Hazırlanmayan” olmak üzere üç kategori oluşturulmuş ve bu kategoriler, “Öğrencilerin Sınavlara Hazırlık Süreci” teması altında toplanmıştır. Öğrencilerin Sınavlara Hazırlık Süreci teması altında bulunan, Kaynak Kullanarak kategorisi içerisinde “Kitaplardan” kodu en fazla görüşü alırken, Bireysel Çalışma ile kategorisi içerisinde “Disiplinli ders çalışma ile” kodu, Hazırlanmayan kategorisi içinde de “Çalışmam” kodu en fazla görüşü almıştır.

Kaynak Kullanarak kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=25) sınavlara kitaplardan hazırlandığını, bazı öğrenciler (n=21) test

çözerek, bazıları (n=11) video izleyerek, bazıları (n=6) defterlerinden, bazıları ise (n=5) sınavlardan önce evde deneme sınavları yaparak hazırladıklarını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö13: *“Ailem satın aldığı test kitapları ve ders kitaplarını okuyarak.”*

Ö42: *“Dersimi yaparım sonra kitapları gözden geçiririm.”*

Ö66: *“Test çözerek, video dinleyerek.”*

Ö29: *“Test çözerek, kitap okuyarak, derslerime çalışarak yani bunun bayağı bir çalışma şekilleri var video izleyerek.”*

Ö28: *“Hangi üniteden çıkacağını ve şimdiye kadar gördüğüm bütün konuları tekrar ederim ve defterlerimden çalışırım.”*

Ö35: *“Kitaplarımı, defterlerimi baştan sona okurum.”*

Ö52: *“Test, deneme, çalışma kâğıdı ile çalışırım.”*

Ö54: *“Deneme sınavı yaparak.”*

Bireysel Çalışma ile kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=21) disiplinli bir şekilde düzenli ders çalışarak hazırladığını, bazı öğrenciler (n=16) konu tekrarı yaparak hazırladıklarını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö18: *“Disiplinli, güzel çalışırım. Farklı kaynaklardan test yapıp, tekrar yaparım bu sayede farklı konular ve farklı tip sorular görebilirim.”*

Ö69: *“Derslerimin üzerinden geçip tekrar ederim.”*

Ö36: *“Soru çözerek, konu tekrarı yaparak.”*

Hazırlanmayan kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=3) sınavlara çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö14: *“Sınav olduğunu unuturum ve çalışmayı da unuturum o yüzden çalışmayı unuturum.”*

Ö15: *“Genelde hazırlanmam her şeyi akışına bırakırım.”*

Ö67: *“Genelde hazırlanmam.”*

Sınavlara kaynak kullanarak hazırlanma kategorisinde kitaplardan çalışarak hazırlanmak yöntemi öğrencilere kitapları okuyarak hazırlanmanın daha kolay gelmesinden kaynaklı olabilir. Bireysel çalışma kategorisinde disiplinli ders çalışma yönteminde birleşmelerinin sebebi konuları unutmamak için düzenli olarak konu tekrarlarının kalıcı öğrenmeyi sağlaması olabilir. Hazırlanmayan kategorisinde çalışmam düşüncesinin oluşmasının sebebi öğrencilerin sınavlara çalışmayı vakit kaybı olarak görmesi ve derslerine yeterince önem vermemesi olabilir.

Tablo 5. Öğrencilerin Sınav Anında Yaşadıkları Duygular

Tema	Kategori	Kodlar	f
Öğrencilerin Sınav Esnasındaki Hisleri	Olumlu Duygular	Heyecan	45
		Sevinç	8
		Mutluluk	7
		Merak	5
	Olumsuz Duygular	Başarı	4
		Kendine Güven	4
		Stres	20
		Korku	16
		Panik	5
		Üzüntü	5

Endişe	3
Fiziksel Tepki	3
Sıkıcı	2

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiğiinden toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin “Sınav anında yaşadığın duygular nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle “Olumlu Duygular” ve “Olumsuz Duygular” olmak üzere iki kategori oluşturulmuş ve bu kategoriler, “Öğrencilerin Sınav Esnasındaki Hisleri” teması altında toplanmıştır. Öğrencilerin Sınav Esnasındaki Hisleri teması altında bulunan, Olumlu Duygular kategorisi içerisinde “Heyecan” kodu en fazla görüşü alırken, Olumsuz Duygular kategorisi içerisinde “Stres” kodu en fazla görüşü almıştır.

Olumlu Duygular kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=45) sınav esnasında çok heyecanlandıklarını, bazı öğrenciler (n=8) çok sevindiğini, bazıları (n=7) sınav olmaktan mutluluk duyduklarını, bazıları (n=5) sonucunun nasıl olacağını merak ettiklerini, bazıları (n=4) sınav olurken başarılı olma isteği hissettiklerini, bazıları ise (n=4) sınav anında soruları kendilerine güvenerek çözdüğünü belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö1: “Sınav anında heyecanlanıyorum.”

Ö16: “Sınav anında heyecanlanıyorum ve biraz panik oluyorum.”

Ö42: “Duygularım; çok heyecanlı olurum.”

Ö20: “Çok güzel oluyor ve çok seviyorum.”

Ö62: “Yani heyecan, mutluluk biraz da korku.”

Ö27: “Çok heyecanlanırım ve acaba kaç alacağım diye merak ederim.”

Ö29: *"Başarı ama çok da şey yok full olmayı düşünüyorum olamıyorum ama güzel bir şey."*

Ö24: *"Mutluluk, içime güzel bir his geliyor, kendime güvenmek istiyorum güveniyorum ve başarıyorum."*

Ö76: *"Kendimle gurur duyma, korku, mutluluk."*

Olumsuz Duygular kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=20) sınav esnasında strese girdiklerini, bazı öğrenciler (n=16) çok korktuğunu, bazıları (n=5) panik yaptıklarını, bazıları (n=5) sınavda bilmediği soru ile karşılaştığında üzüldüğünü, bazıları (n=3) sınav anında endişeli olduklarını, bazıları (n=3) sınav anında fiziksel olarak vücudunun tepki verdiğini, bazıları ise (n=2) sınav anlarında çok sıkıldıklarını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö7: *"Sınav anında stres yaşıyorum."*

Ö28: *"Çok streslenirim ve çok heyecanlanırım."*

Ö25: *"Stresteyim, korkuyorum iyi yapamazsam diye."*

Ö14: *"Korku çünkü çok yanlışım olursa diye süreyi yetiştiremezsem diye"*

Ö54: *"Korku, heyecan."*

Ö5: *"Korku, heyecan, panik yapıyorum."*

Ö18: *"Heyecanlanırım, bazen panik oluyorum."*

Ö40: *"Korku, stres, endişe, düşünce."*

Ö67: *"Gerginlik, zorluk, endişelenme."*

Ö4: “Çok şiddetli kas kasılmaları oluyor.”

Ö19: “Ben düşük alırım yoksa yüksek not mu alırım diye stres yapıyorum. Elim titrer hep.”

Ö43: “Sıkılıyorum, eğlence arıyorum.”

Ö65: “Heyecan, tedirginlik, sıkılmak.”

Olumlu duygular kategorisinde öğrenciler çoğunlukla heyecanlandıklarını belirtmişlerdir. Bu heyecanın sebebi; öğrencilerin sınavı çok önemsemesi, sınav sonucuna göre ailesinin, öğretmenin ona karşı bakışının değişeceğini düşünmesi ya da başarılı olursa alacağı ödül olabilir. Olumsuz duygular kategorisinde ise büyük çoğunluk stres kodunda birleşmiştir. Bu stresin sebebi başarısız olma korkusu, sınava yeterince hazırlanamama gibi durumlardan kaynaklı olabilir.

Tablo 6. Öğrencilerin sınav sonuçlarını öğrendiği zamanki düşünceleri

Tema	Kategori	Kodlar	f
Sınav Sonuçları Hakkındaki Çıkarımlar	Duygusal Çıkarımlar	Sevinç	48
		Üzüntü	32
		Pişmanlık	5
		Korku	2
		Heyecan	2
		Şaşkınlık	2
		Sinirlenmek	2
	Akademik Çıkarımlar	Yanlışların Doğrusunu Öğrenir	10
		Çalışmaya devam eder	3
		Başarı	3
		Sınav Soruları	3
		Başarısızlık	2
		İlerleyeceğini düşünmek	2

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin “Sınav sonuçlarını öğrendiğinde neler düşünürsün?” sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle “Duygusal Çıkarımlar”

ve “Akademik Çıkarımlar” olmak üzere iki kategori oluşturulmuş ve bu kategoriler, “Sınav Sonuçları Hakkındaki Çıkarımlar” teması altında toplanmıştır. Sınav Sonuçları Hakkındaki Çıkarımlar teması altında bulunan, Duygusal Çıkarımlar kategorisi içerisinde “Sevinç” kodu en fazla görüşü alırken, Akademik Çıkarımlar kategorisi içerisinde “Yanlışların Doğrusunu Öğrenir” kodu en fazla görüşü almıştır.

Duygusal Çıkarımlar kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=48) sınav sonucunu öğrendiğinde eğer iyiyse çok sevindiklerini, bazı öğrenciler (n=32) sonuçları kötü ise üzüntü duyduğunu, bazıları (n=5) sınava iyi hazırlanamadığı için pişmanlık duyduklarını, bazıları (n=2) sonucuna dair korku duyduğunu, bazıları (n=2) heyecanlandığını, bazıları (n=2) şaşkınlık duyduğunu, bazıları ise (n=2) sınav sonucunu öğrendiğinde çok sinirlendiğini belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö2: *“İyi bir sonuç yaptıysam sevinirim, kötü sonuç yaptıysam yanlışlarıma bakar onları öğrenirim.”*

Ö4: *“Kötüyse üzülür, güzelse sevinirim.”*

Ö43: *“İyi not aldığımda seviniyorum. Kötü not aldığımda üzülüyorum.”*

Ö7: *“Daha iyi olabilirdim diye düşünüyorum.”*

Ö52: *“Bu sonuç bana yakıştı mı diye düşünürüm.”*

Ö77: *“Sonuçlara bakmadan önce korkarım, çünkü benim için ya full ya da hiç. Sonuçlarımdan korkarım.”*

Ö71: *“Sevinç, heyecan, üzgün.”*

Ö11: "Sınav sonuçlarımı gördüğümde şaşırıyorum."

Ö29: "Sinir krizi ama kendi başarım olduğu için ağlamam çünkü kendi başarım yani çok da bir şey yok o yüzden."

Ö32: "Sınav sonuçlarını öğrendiğimde notum kötü olduğunda canım sıkılıyor ve kendime diyorum ki niye başaramadın niye yapamadın? İyi olduğunda mutlu oluyorum, seviniyorum."

Akademik Çıkarımlar kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=10) sınav sonucunu öğrendiğinde yanlışlarının doğrusunu öğrenmesi gerektiğini düşündüklerini, bazı öğrenciler (n=3) sonuçları iyi de olsa kötü de olsa çalışmaya devam edeceklerini, bazıları (n=3) sınav sorularını düşündüklerini, bazıları (n=3) başarılı olduklarını, bazıları (n=2) başarısız olduğunu, bazıları ise (n=2) daha da ilerleyeceğini düşündüğünü belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö27: "Yanlış mı çıktı hemen o yanlışlarıma bakar, onların doğrularını öğrenirim."

Ö50: "Eğer sınavdan düşük aldıysam sınav bana ders vermiş oluyor yani ben sınavda yaptım yanlışları görüp derste bu yanlışlarımın doğrusunu öğrenmiş oluyorum."

Ö76: "Yanlışlarımın doğrusunu ders kitabından cevaba bakarak yaparım."

Ö3: "Eğer kötüyse çalışırım, eğer iyiye yine çalışırım."

Ö16: "Sınav sonucum düşükse üzülürüm o yerden hep çalışırım. Yüksekse çok sevinirim ama o konu üzerinde de çalışmayı ihmal etmem."

Ö17: "Sınavın sorularını düşünürüm."

Ö45: "Başarılı olduğumu düşünürüm."

Ö15: "Az ya da hiç yanlışıma yoksa mutlu olurum çünkü başarı belgesi alırım. Çok yanlışıma varsa içimden kendimle ilgili kötü şeyler düşünürüm."

Ö55: "Daha da ilerleyeceğimi düşünürüm."

Ö59: "Kendimi nasıl yükseltirim diye düşünürüm."

Duygusal çıkarımlar kategorisinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun sınav sonucum iyiyse sevinirim, kötüyse üzülürüm düşüncesine sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durumun sebebi; öğrencilerin sınav için emek, zaman harcıyıp karşılığını alma ya da alamama düşüncesi olabilir. Akademik çıkarımlar kategorisinde ise öğrencilerin büyük çoğunluğu sınav sonucunu öğrendiklerinde yanlış yaptıkları soruların doğrusunu öğrenerek bir sonraki sınavda öğrenme eksikliklerini giderip daha başarılı olmak istemeleri olabilir.

Tablo 7. Öğrencilerin, Sınavların Derse Olan Katkılarına Dair Düşünceleri

Tema	Kategori	Kodlar	f	
Sınavların Akademik Başarıya Katkıları	Olumlu düşünceler	Başarımız artar	19	
		Konu tekrarı yaptırır	16	
		Bilmediğimizi öğretir	13	
		Ölçer	7	
		Derse ilgiyi arttırır	5	
		Kendimizi geliştirir	4	
		Derse hazırlar	3	
		Dersi daha iyi anlamayı sağlar	2	
		Olumsuz düşünceler	Katkısı yok	7

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin "Sınavların derslerine ne gibi katkılar sağladığını düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle "Olumlu Düşünceler" ve "Olumsuz Düşünceler" olmak üzere iki kategori oluşturulmuş ve bu kategoriler, "Sınavların Akademik Başarıya Katkıları" teması altında

toplanmıştır. Sınavların Akademik Başarıya Katkıları teması altında bulunan, Olumlu Düşünceler kategorisi içerisinde “Başarımız Artar” kodu en fazla görüşü alınırken, Olumsuz Düşünceler kategorisi içerisinde “Katkısı Yok” kodu en fazla görüşü almıştır.

Olumlu Düşünceler kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=19) sınavlar sayesinde başarılarının arttığını, bazı öğrenciler (n=16) sınavlar sayesinde konu tekrarı yaptığını, bazıları (n=13) sınavların bilmediklerini öğrendiklerini sağladığını, bazıları (n=7) sınavlar sayesinde seviyelerini ölçtüklerini, bazıları (n=5) sınavların derse olan ilgiyi arttırdığını, bazıları (n=4) kendilerini geliştirdiğini, bazıları (n=3) sınavların kendilerini derse hazırladığını, bazıları ise (n=2) sınavların dersi daha iyi anlamalarını sağladıklarını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö3: *“Sınavlar ders başarılarımızı artırır.”*

Ö16: *“Sınavlar benim için bir deneyim oluyor o dersleri tekrar etmiş oluyorum yani benim için iyi oluyor bana katkı sağlıyor.”*

Ö71: *“Yeni şeyler öğrenmemi sağlıyor.”*

Ö22: *“Öğrendiğim konuları tekrarlayıp kendim iyi miyim diye test etmiş olup derslerim iyi diye öğretmen sözlü notumu yükseltir.”*

Ö77: *“Sınavda yanlışım çıktığında dersi daha iyi dinlerim. Bu da iyi bir şey.”*

Ö37: *“Kendimizi geliştirmemizi, kendimizi görmemizi sağlar.”*

Ö13: *“Sınavların soruları derse hazırlık gibi.”*

Ö64: *“Dersi daha iyi anlıyoruz ve bu iyi bir katkı oluyor.”*

Olumsuz Düşünceler kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=7) sınavların akademik başarıya katkısının olmadığını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö38: “Bir şey sağladığını düşünmüyorum.”

Ö43: “Bence hiçbir katkısı yok. Çünkü sadece Hoca bilgilerimizi ölçüyor.”

Ö58: “Hiçbir katkı sağlamıyor.”

Ö61: “Bence sınavlar derslere katkı sağlamıyor.”

Olumlu düşünceler kategorisinde öğrencilerin çoğunluğu sınavlar sayesinde başarılarımız artar görüşünü belirtmiştir. Böyle düşünmelerinin sebebi; sınavlarda gördükleri eksikliklerini tamamlayarak ders kazanımlarının tamamını öğrenme düşünceleri olabilir. Olumsuz düşünceler kategorisinde sınavların derse katkısı yok görüşünün ortaya çıkma sebebi derse ilgisi olmayan öğrencilerin sınavlara da hazırlanmaması ve sınav sonuçlarını önemsemeyip eksiklerinin telafisini yapmaması olabilir.

Tablo 8. Öğrencilerin, Sınavlardaki Rekabet Hakkındaki Görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	f
Sınavlardaki Rekabetin Yansımaları	Olumlu yansımaları	Rekabeti severim, Rekabet Ederim	35
		Daha çok çalışmamızı sağlar	7
		Mutlu eder	5
		Başarı getirir	4
		Rekabet etmek iyidir	4
	Olumsuz yansımaları	Rekabet etmem	13
		Kötüdür	11
		Moral bozar	6
		Kişiye kendini eksik hissettirir	3
		Herkes kendi ile rekabet halinde olmalı	3

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 8 incelendiğinde öğrencilerin “Sınavlardaki rekabet hakkındaki düşüncelerin nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan hareketle “Olumlu Yansımaları” ve “Olumsuz Yansımaları” olmak üzere iki kategori oluşturulmuş ve bu kategoriler, “Sınavlardaki Rekabetin Yansımaları” teması altında toplanmıştır. Sınavlardaki Rekabetin Yansımaları teması altında bulunan, Olumlu Yansımaları kategorisi içerisinde “Rekabeti Severim, Rekabet Ederim” kodu en fazla görüşü alınırken, Olumsuz Düşünceler kategorisi içerisinde “Rekabet Etmem” kodu en fazla görüşü almıştır.

Olumlu Yansımaları kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=35) sınavlarda rekabet etmeyi sevdiklerini ve rekabet ettiklerini, bazı öğrenciler (n=7) sınavlardaki rekabetin daha çok çalışmalarını sağladığını, bazıları (n=5) rekabetin mutlu ettiğini, bazıları (n=4) rekabetin başarı getirdiğini, bazıları ise (n=4) sınavlardaki rekabetin iyi bir şey olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö4: “Ben rekabeti severim, insan geçmek için daha çok çalışıyor.”

Ö77: “Ben diğer benim seviyemdeki arkadaşlarımı geçmek için çabalarım. Onlar beni geçince üzülürüm ve daha çok çalışırım.”

Ö12: “Sınavlarda birilerine geçmem beni çok mutlu ediyor.”

Ö45: “Arkadaşlarım çok hırslı ve çalışkan oldukları için başarılı.”

Ö29: “Yani rekabet iyi, çünkü arkadaşlar içinde beyni açar.”

Olumsuz Yansımaları kategorisinde bulunan öğrenci görüşleri incelendiğinde; öğrenciler (n=13) sınavlarda rekabet etmediklerini, bazı öğrenciler (n=11) rekabetin kötü bir şey olduğunu, bazıları (n=6) rekabetin moral bozduğunu, bazıları (n=3) rekabetin kişiye kendini eksik hissettirdiğini, bazıları ise (n=3)

herkesin kendi ile rekabet halinde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ö23: *“Arkadaşlarımdan önce bitirmek önemli değil, yeter ki sakın ve düzgün okuyarak sınavdan full çekmek asla arkadaşlarımla rekabet etmem.”*

Ö2: *“Bence yanlış bir şey diğerleri bunu yaparsa kötü bir şey olabilir.”*

Ö50: *“Bence rekabet derste veya sınavda olmamalı. Çünkü diğer kişinin morali bozulur.”*

Ö15: *“Çok hırslıysan ve yanlışın çıkarsa kendini eksik hissettirir. Eğer hırslı değilsen iyi arkadaşını tebrik eder daha fazla çalışırsın.”*

Ö17: *“Bence başkalarıyla rekabet yapmak yerine kendimizle rekabete girmeliyiz.”*

Olumlu yansımalar kategorisinde öğrencilerin büyük kısmı rekabetin iyi bir şey olduğunu ve rekabet ettiği görüşünü belirtmiştir. Bu düşüncenin sebebi; öğrencilerin birinci olma isteğinden, hırslı olmalarından ve rekabetin kendilerine başarı getireceğini düşünmelerinden, ayrıca başarının sağladığı hazdan kaynaklı olabilir. Olumsuz yansımalar kategorisinde rekabetin kötü bir şey olduğu ve rekabet etmediğini belirten öğrencilerin çoğunlukta olmasının sebebi; rekabetin moral bozması, kendini eksik hissettirip özgüveni kaybetmeye yol açabileceği, önemli olanın öğrenme olduğu herkes kendi seviyesine göre kendini kıyaslaması gerektiği düşüncesi olabilir.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmaya katılan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerine araştırmanın birinci alt problemi, “Sınav olmak hakkındaki düşüncelerin nelerdir?” şeklinde olup elde

edilen sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin çoğunluğu sınav olmanın güzelliğini belirterek, kendilerinde iyi bir düşünce ve sınava dair sevmeye hissiyatı oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca sınavların kendi seviyelerini ölçtüğünü ve içlerinde başarılı olma isteği uyandırdığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin sınavlar hakkında böyle düşüncelerinin sebebi; ilk defa bu sınıf seviyesinde sınavla karşılaşmaları ve ilk üç sınıfta başarılarına karşılık somut bir dönüt (karne notu, sayısal sonuç) verilemezken, dördüncü sınıftaki sınavlarla bu dönüt verildiği için olabilir. Sınavların hangi derste, hangi konularda eksikliklerinin olduğunu belirlemesi de onlara net bir geri bildirim sağlaması açısından yol gösterici olabilir.

Araştırmanın ikinci alt problemi, “Sınavların gerekliliği hakkındaki düşüncelerin nelerdir?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda, öğrencilerin büyük çoğunluğu sınavların kesinlikle gerekli olduğunu, sınavlar sayesinde seviyelerini gördüklerini, sınavların onlara çalışmayı, çabalamayı, düşünmeyi ve bilmediklerini öğrettiğini belirtmişlerdir. Buradan hareketle ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin, sınavları öğrenme aracı olarak gördüklerini ve kesinlikle yapılması gerektiğini düşündükleri sonucuna ulaşabiliriz. Benzer şekilde Baysan (2019)’ın yaptığı çalışmada da öğrencilerin sınavların kesinlikle yapılması gerektiğine inandıkları ve sınavları hatalarını telafi etmede ve akademik başarılarını artırmada önemli yol olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın üçüncü alt problemi, “Sınavlara nasıl hazırlanırsın?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin çoğunluğu sınavlara ders kitaplarından konu tekrarı yaparak, test kitaplarından test çözerek ve disiplinli bir şekilde planlı ders çalışarak hazırladıklarını belirtmişlerdir. Buradan hareketle öğrencilerin sınavları önemseydiği ve başarılı olabilmek için bilinçli olarak hazırladığı sonucuna ulaşabiliriz. Bu bilinçli hazırlanma; sınıf öğretmeni ve velilerin sınavlara olumlu bakarak, önem vermelerinden kaynaklı olabilir.

Bunu destekler nitelikte çalışma olan, Yıldırım (2000)'in yaptığı araştırmanın sonuçlarında da çocuklara; ailelerinin ve öğretmenlerin verdiği desteğin onların akademik başarılarını arttırarak, derslerine pozitif yönde katkı sağlamaktadır. Benzer şekilde Baysan (2019)'ın yaptığı çalışmada öğrencilerin ifadelerine göre deneme sınavı olacağı zamanlarda öğrencilerin büyük bir çoğunluğu hazırlık yapmakta bunu da genellikle sınavdan önce test çözerek gerçekleştirmektedir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi, "Sınav anında yaşadığın duygular nelerdir?" şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda, öğrenciler çoğunlukla sınav anında heyecanlandıklarını, strese girdiklerini ve korktuklarını belirtmişlerdir. Bu durumun sebebi öğrencilerin sınav sonuçlarına ailelerin, öğretmenlerinin ve arkadaşlarının vereceği tepkiler olabilir. Ayrıca bu stresin, korkunun sebebi; başarısız olma düşüncesi ile özgüven eksiliğinden kaynaklı olabilir. Benzer şekilde Baysan (2019)'ın yaptığı çalışmada da öğrencilerin sınavlar öncesinde korku ve heyecan yaşadıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Bunun aksine Yaşın (2016)'ın araştırmasında sınavların öğrencilerin yaşadığı heyecanı, sınav kaygısını azaltmada ve öğrencilerin sınava güdülenmelerine olumlu etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın beşinci alt problemi, "Sınav sonuçlarını öğrendiğinde neler düşünürsün?" şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda, öğrenciler çoğunlukla sınav sonuçlarını öğrendiğinde sonuç iyiye sevindiklerini, kötüye üzüldüklerini ve yanlışlarının doğrusunu öğrenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durumun sebebi; öğrencilerin sınava değer vermeleri ve sınavları eksiklerini görüp, tamamlamaları için fırsat sunan bir öğrenme aracı olarak görmeleri olabilir. Ayrıca hatalarından ders çıkarıp bir dahaki sınavda aynı yanışı yapmamaları gerektiğine inanmalarından kaynaklı olabilir. Benzer olarak Baysan (2019)'ın yaptığı çalışma da öğrenciler deneme sınavlarında başarısız

olduklarında mutsuz olmakta ve bazı öğrenciler ise bu durumu, hatalarını fark ederek düzeltmek için bir şans olarak görmektedir.

Araştırmanın altıncı alt problemi, “Sınavların derslerine ne gibi katkılar sağladığını düşünüyorsun?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda, öğrenciler çoğunlukla sınavların başarılarını arttırdığını, sınavlar sayesinde konu tekrarı yaptıklarını ve bilmediklerini öğrendiklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin böyle düşünmelerinin sebebi, sınavlarda derste verilen kazanımlardan sorular sorulduğu ve sınavlar sayesinde bu konuları öğrenip öğrenmedikleri belirlendiği için, öğrenme eksikliklerini telafi ederek başarıya ulaşabileceklerini düşünmeleri olabilir. Ayrıca arkadaşlarıyla soruları tartışarak konuyu derinlemesine öğrenmeleri, soruların cevaplarını kitaplardan araştırarak bilinçli olmasa da konu tekrarı yapmalarından dolayı başarılarının artmasına katkı sağlamış olabilir.

Araştırmanın yedinci alt problemi, “Sınavlardaki rekabet hakkında düşüncelerin nelerdir?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda, soruya olumlu yanıt veren öğrencilerin büyük çoğunluğu rekabet ettiklerini ve rekabeti sevdiklerini belirtmiş olup, olumsuz yanıt veren öğrencilerin büyük bir kısmı ise rekabetin kötü bir şey olduğunu ve rekabet etmediklerini belirtmiştir. Rekabeti olumlu bulan öğrencilerin çoğu, başka bir öğrenciyi geçmenin oluşturduğu hissi sevdiğini belirtmişler. Arkadaşlarında gördüğü başarının onu da tetikleyerek kendi başarısını arttırdığını ifade etmişlerdir. Rekabeti olumsuz görenlerde kendi aralarında iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup rekabeti empati yaparak düşünmüş, arkadaşını geçtiğinde morali bozulacağını ifade ederek rekabeti olumsuz görmüşlerdir. Diğer ikinci grup ise arkadaşları tarafından geçilmenin üzücü olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin başarı durumu da bu cevaplarda etkili olabilir. Başarılı öğrencilerin arkadaşlarıyla rekabet ederek kendi başarısını daha da artırmak istemeleri rekabeti sevmesine yol açmış olabilir. Başarısız öğrencilerin de tekrar aynı başarısızlığı döngüsel olarak yaşama korkusu;

rekabet hakkında olumsuz fikirler edinmesine sebep olabilir. Nitekim Ediger'e göre (2001) rekabet sağlıklı olabildiği gibi yıkıcı da olabilmektedir. Eğer çaba ve azim için içinde ise sağlıklı rekabette birey içindeki en iyiyi ortaya çıkarabilir. O zaman, rekabet eğlenceli ve ilgi çekici hale gelir. Sağlıklı bir rekabette öğrenciler, eş değer beceri ve yetenekte olmalı, birbirlerine karşı olumlu tutum geliştirmeli, öğrenme amacıyla olmalı ve her bireyin kazanamayacağını farkında olmalıdır. Rekabet düşmanlık geliştirmemeli, öğrencileri hedeflerinden ayırmamalı, yetenek ve ilgi alanları yönünden eş değer olmayan öğrencileri karşılaştırmamalı, öğrencilerin öğrenme tarzlarına uygun olmalı ve başarılarını artırmalıdır.

Öneriler

- 1.Araştırmamız sonucunda ilkokul dördüncü sınıfta öğrencilerinin çoğu, sınava karşı olumlu tutum geliştirdiğinden bu sınıf seviyesinde sınavların yapılmasına devam edilebilir.
- 2.Yapılan sınavlar, öğrencilerin kendilerini daha iyi ifade edebileceği şekilde açık uçlu soruların olduğu sınavlar şeklinde olabilir.
- 3.Sınav esnasında öğrenciler heyecan, korku ve stres yaşadıklarından uygun bir sınav ortamı oluşturularak, onları rahatlatıcı konuşmalar ve egzersizler yaptırılabilir.
4. Sınavlar ve sınav sonuçlarına yaklaşım konusunda velilere yönelik bilgilendirici seminerler yapılabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışmamız yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma 24.11.2023 tarihli ve E-72321963-044-263812 sayılı kararla Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu onayı almıştır.

KAYNAKÇA

- Baysan, B. (2019). İlkokullarda Ölçme Değerlendirme Amaçlı Yapılan Deneme Sınavlarının Öğretmen, Öğrenci ve Veli Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Büyükalan Filiz, S. ve Delal Turan, S. (2018). 4. Sınıf Öğretmenlerinin Temel Derslerde Sordukları Yazılı Sınav Sorularının Bloom Taksonomisi Açısından İncelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number:5, Autumn, p. 11-20.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., ve Demirel F. (2021).Eğitimde Bilimsel araştırma yöntemleri. (31. Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan,Y. (2007). İlköğretim Çağındaki 10-14 Yaş Grubu Öğrencilerinin Gelişim Özellikleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (13), 155-187.

- Ediger, M. (2001). Cooperative learning versus competition; Which is better? Educational Resources Information Center, 1-12. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED461894.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Gelbal, Selahattin. ve Kelecioğlu Hülya. (2007). Öğretmenlerin Ölçme ve Değerlendirme Yöntemleri Hakkındaki Yeterlik Algıları ve Karşılaştıkları Sorunlar, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 33, s. 135-145.
- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (Dördüncü Bölüm), 2014. Ölçme ve Değerlendirmenin Genel Esasları (Madde 20)
- MEB (2018). İlköğretim Öğretim Programı, Ankara.
- Özbaşı, D. (2009). Sınıf Öğretmenleri İçin Öğrenci Başarısını Ölçme ve Değerlendirme ile İlgili Yeterlik Göstergelerinin Ve Bunlara İlişkin Algılarının İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi
- Özcan, M. (2018). İlkokul Öğrencilerinin Dikkat Durumlarının İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), Yakın Doğu Üniversitesi
- Özmen, K. S. (2011). *Dikkat toplama becerisini geliştiren etkinlikler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pullu, S. (2008). Sınıf Öğretmenlerinin ilköğretim Programlarındaki Ölçme ve Değerlendirmeye Yönelik Görüşleri ve Uygulamaları (Elâzığ ili Örneği) (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Semerci, Ç. (2007). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme. Ölçme ve Değerlendirme. (Edt: Emin Karip), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Silverman, D. (2018). Nitel verileri yorumlama. (E. Dinç, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Şimşek, N. (2012). Sosyal bilgilerde Ölçme Değerlendirme. Mustafa Safran (ed.) *Sosyal Bilgiler Öğretimi* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- Taştekinöğlü, E. (2014). 4.Sınıf Matematik Sınav Sorularının Bilişsel Alan Kapsamında Güncellenmesi; Tıms Sınav Sorularıyla Karşılaştırmalı Bir Analiz (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi
- Yaşar, M. (2014). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4 (1).
- Yaşın, E. (2016). Deneme Sınavlarının Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Başarı, Güdüleme ve Yılsunu Sınav Kaygısı Düzeylerine Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir
- Yıldırım, İ. (2000). Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Yalnızlık, Sınav Kaygısı ve Sosyal Destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 167-176
- Yılmaz, H. 2004 Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme (7. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

When measurement and evaluation practices are mentioned in our country, the first thing that comes to mind is exams. Every student in the education process is automatically included in this exam marathon as time passes (Baysan, 2019). One of these exams is the exams that are conducted using the traditional measurement and evaluation method in order to measure whether or not or how much the students have achieved the determined outcomes and to give grades to the students (Gelbal & Kelecioğlu, 2007). Primary school 4th grade students are in the transition phase from the concrete operational period to the abstract operational period. At this stage, children are able to establish logical cause-effect relationships, develop different perspectives on events, and see things from the perspective of others. Due to the suitability of 4th grade students' developmental characteristics mentioned above and the fact that the course contents in the curriculum are oriented towards being measured by exams, as well as the fact that our education system is based on exams, measurement and evaluation in the 4th grade is carried out by exams. It is thought that this study will make important contributions to the field in terms

of revealing the positive and negative reflections of 4th grade students' first encounter with the exam on the education-teaching and measurement and evaluation process, the contributions that the positive results that can be obtained as a result of the research will provide to this process and the solutions for the negative results that can be achieved.

The aim of this study is to determine the thoughts of 4th grade primary school students about exams. In line with the general purpose of the research, answers to the following sub-problems were sought: Fourth grade primary school students'; opinions about exams, opinions on the necessity of exams, preparation methods for exams, emotions experienced during the exam, thoughts when they learned their exam results, opinions on the contribution of exams to the lesson, views on competition in exams

Method

In this study, in which the thoughts of primary school 4th grade students about the exams were tried to be determined, phenomenological research design, one of the qualitative research methods, was used. The study group of the research consists of 77 primary school fourth grade students, 32 female and 45 male, who are studying in a public school in Onikişubat District of Kahramanmaraş Province. Convenient sampling method was preferred in the selection of the study group. Structured interview technique was used in the data collection process. While collecting the data, all of the interviews with the students were conducted in writing. The data obtained as a result of the research were analyzed by content analysis, one of the qualitative research data analysis techniques.

Conclusion and Discussion

Regarding the first sub-problem of the research, the majority of the students stated that it was good to have an exam and that it created a good thought and a feeling of love for the exam. The reason why the students think this way about the exams may be that they encountered exams at this grade level for the first time and while they could not be given concrete feedback (report card grade, numerical result) for their achievements in the first three grades, this feedback was given with the exams in the fourth grade.

In the second sub-problem of the study, the majority of the students stated that exams are absolutely necessary, that they see their level through exams, and that exams teach them to work, to strive, to think and to know what they do not know. From this point of view, we can conclude that fourth grade primary

school students see exams as a learning tool and think that they should definitely be done.

Regarding the third sub-problem of the study, the majority of the students stated that they prepared for the exams by repeating the subjects from textbooks, solving tests from test books and studying in a disciplined and planned manner. From this point of view, we can conclude that students care about the exams and consciously prepare for them in order to be successful.

In the fourth sub-problem of the study, students stated that they were mostly excited, stressed and scared during the exam. The reason for this situation may be the reactions of their families, teachers and friends to the results of the exam. In addition, the reason for this stress and fear may be the thought of failure and lack of self-confidence.

In the fifth sub-problem of the research, the students stated that when they learned the results of the exam, they were happy if the result was good, sad if it was bad and that they should learn the right way to correct their mistakes. The reason for this situation may be that students value the exam and see exams as a learning tool that offers them the opportunity to see and complete their deficiencies. It may also be because they believe that they should learn from their mistakes and not make the same mistake in the next exam.

In line with the results related to the sixth sub-problem of the research, the students mostly stated that the exams increased their success, that they repeated the subjects and learned what they did not know thanks to the exams. The reason why the students think this way may be that they think that they can achieve success by compensating for their learning deficiencies, since the exams ask questions from the learning outcomes given in the course and the exams determine whether they have learned these subjects or not.

In the seventh sub-problem of the study, the majority of the students who responded positively to the question stated that they compete and like competition, while the majority of the students who responded negatively stated that competition is a bad thing and they do not compete.

AFANTI ASLINDA NASRETTİN HOCA MIDIR?*

*Salih IŞIK** Elvan YALÇINKAYA ****

Öz

Fıkralar gündelik hayatımızda bazen gülmek, bazen karşımızdaki düşünürmek, bazen de eleştirmek için başvurduğumuz sözlü kültür geleneğimizin bir ürünüdür. Türkiye’de fıkra denince akla ilk gelen kişi Nasrettin Hoca’dır. Halk tarafından çok sevilen Hoca, Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Milletler Hoca’yı benimsemiş ve kendilerine mal etmişlerdir. Uygurlar arasında da bulunan Afanti isimli karakter Hoca’ya benzerliği nedeniyle dikkat çekmiştir. Afanti halkın çıkarlarını koruyan, feodal yönetici sınıfa karşı çıkan, emekçi halkı savunan bir karakter olarak halk tarafından sevilmiştir. 1950’lerden sonra Çin’e gelen Afanti, Çin halkı tarafından kabul görmüş ve zamanla fıkraları ülke sınırlarını aşmıştır. Bu çalışmanın amacı Uygur karakteri Afanti’nin Nasrettin Hoca olup olmadığını ortaya koymaktır. Nasrettin Hoca’nın ününün kıtaları aşarak diğer milletlerde kendine yer bulması bu çalışmanın önemini göstermektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizinin kullanıldığı bu çalışmada elde edilen bilgiler sonucunda Afanti ve Nasrettin Hoca’nın benzer karakterler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

* Bu makale Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA danışmanlığında Salih IŞIK tarafından hazırlanan “Değerler Eğitimi Açısından Nasrettin Hoca ve Afanti Fıkraları: Türk ve Çin Kültürü Karşılaştırması” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir."

** salihsanchez@gmail.com, Kayseri/Türkiye

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, elvanykaya@erciyes.edu.tr, Kayseri/Türkiye

Anahtar Kelimeler: Nasrettin Hoca, Afanti, Fıkra, Türk kültürü, Çin kültürü.

IS AFANTI ACTUALLY NASREDDIN HODJA?

Abstract

Jokes are a product of our oral cultural tradition, which we sometimes turn to in our daily lives to laugh, sometimes to make others think, and sometimes to criticize. When it comes to jokes in Turkey, the first person that comes to mind is Nasreddin Hodja. Hodja, greatly beloved by the people, has become an integral part of Turkish culture. Nations have embraced Hodja and attributed him to themselves. The character named Afanti, also found among the Uyghurs, has drawn attention due to its similarity to Hodja. Afanti, similar to Hodja, has been loved by the people as a character who protects the interests of the public, opposes the feudal ruling class, and advocates for the working class. Afanti, who came to China after the 1950s, was accepted by the Chinese people and over time, his jokes transcended national borders. The purpose of this study is to determine whether the Uyghur character Afanti is Nasreddin Hodja. The fact that Nasreddin Hodja's fame has transcended continents and found a place in other nations demonstrates the importance of this study. Through the use of content analysis, a qualitative research method, it is concluded in this study that both characters have similar characteristics.

Keywords: Nasreddin Hodja, Afanti, Joke, Turkish culture, Chinese culture.

1. GİRİŞ

Türk-İslam kültüründe bilge ve gülmece ustası olarak kabul edilen Nasrettin Hoca tarih boyunca dilden dile yayılmış ve ona atfedilmiş fıkralarıyla sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada nam salmıştır. Nasrettin Hoca’nın adı bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Türkiye’de hocanın adının kullanımı “Nasrettin” ve “Nasreddin” olmak üzere iki şekildedir. Türk Dil Kurumu tarafından “Nasrettin Hoca” ismi kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Nasrettin Hoca diğer ülkelerde farklı isimlerle anılmaktadır: “Azerbaycan’da “Molla Nesreddin”, Doğu Türkistan’da “Afanti” ve “Nesirdin Ependi”,

Kırgızistan'da "Ependi", Kazakistan'da "Koca Nasır", Türkmenistan'da "Ependi", Özbekistan'da "Nasreddin Afandi" olarak kullanılmakta ve isimler başka şekilde de geçebilmektedir" (Sakaoğlu & Alptekin, 2014, s. 89-103). Türk Kültürü'ndeki Nasrettin Hoca hem bir halk bilgisi hem de bir fıkra tipi olarak tanınmaktadır. Türk halkının mizah anlayışını, zekâsını, aklını ve sağduyusunu yansıtan bir kültür simgesidir.

Fıkralarında, toplum hayatındaki aksaklıkları, çarpıklıkları, zıtlıkları gülünç bir şekilde eleştirirken, aynı zamanda sevgi, yergi, övgü ve alaya alma gibi duyguları da dile getirir. Nasrettin Hoca'nın kişiliği, fıkralarında ortaya çıkan çeşitli özelliklerle tanımlanabilir. Hazırcevap, doğruyu söyleyen, yeri geldiğinde kendisiyle de alay eden bir bilge olarak yansıtılır. Nasrettin Hoca, halkın duygularını yansıtan ve onun sesini duyuran bir kültür simgesidir. Nasrettin Hoca'nın esprili kişiliği insanları güldürürken düşündürür. Hoca'nın tatlı dilli, güler yüzlü, samimi özlü olması insanlar tarafından sevilmesini sağlamıştır. Öyle ki ününün yayıldığı milletler onu kendilerine mal etmişlerdir. Uygur karakteri olan Afanti, "1950'li yıllardan sonra Çin kültürüne girmiş, Çinliler tarafından da benimsenerek aynı isimle dünyaya tanıtılmıştır" (Shijie, 1995, s. 56). Afanti karakterinin tıpkı Nasrettin Hoca gibi hazırcevap olması, insanları fıkralarıyla güldürmesi, ezilen halkın yanında olması, güçlüye karşı güçsüzü savunması gibi özellikler taşımaktadır. Taşdığı bu özelliklere bakıldığında Afanti'nin aslında Nasrettin Hoca olup olmadığı sorusu ortaya çıkmıştır.

1. NASRETTİN HOCA KİMDİR?

Nasrettin Hoca'nın doğum yerini araştıran Köprülüzade, Sivrihisar Müftüsü Hasan Efendi'nin yarım bıraktığı Mecmua-i Maarif adlı eserinden hareketle kendisine ait Nasrettin Hoca adlı eserinin başlangıcında "Nasrettin Hoca'nın 1208 yılında Sivrihisar'a bağlı Hortu köyünde doğduğunu" belirtmiştir (Köprülüzade, 1918, s. 8-9; Özdemir, 1968, s. 23).

Aycı (2006, s. 26), Özbek (2004, s. 17) ve Banarlı (1983, s. 304), Nasrettin Hoca'nın ilk dini bilgilerini bir köy imamı olan babasından öğrendiğini, babası ölünce ondan boşalan yere kendisinin imam olduğunu, bir süre imamlık yaptıktan sonra görgüsünü ve bilgisini artırmak, ilim irfan sahibi olmak için imamlığı Mehmet adında bir dostuna bırakarak Akşehir'e geldiğini söylemişlerdir. Hoca'yı Akşehir'e çeken sebebi ise ünlerini duyduğu dönemin bilginlerinden Seyyid Mahmut Hayrani ile Seyyid İbrahim Sultan olduğunu belirtmişlerdir. Akşehir'e yerleşen Hoca'nın, âlimlerden dersler aldığına; Konya medreselerinde okuduğuna ve Akşehir'de, Sivrihisar'da dersler verip imamlık ve hatiplik yaptığını değinmişlerdir. "Hocanın ölümüyle ilgili Köprülüzade, 1284 yılında Akşehir'de öldüğünü, tarih bilgini Prof. Dr. Altundağ ise Hasan Efendi'nin Mecmua-i Maarif adlı eserine dayandırarak 1284-1285 yılında Akşehir'de öldüğünü öne sürmüştür" (Sakaoğlu & Alptekin, 2014, s. 60).

Nasrettin Hoca'nın gerçekte yaşayıp yaşamadığına dair araştırmacıların farklı görüşleri mevcuttur. "Fransız Bilgini Rene Basset'e göre Nasrettin Hoca adlı kimse yaşamamıştır. Halk, fıkraları "hayali" bir karakter olan Nasrettin Hoca'ya bağlamıştır. Fıkraların 10.yüzyılda yaşayan Arap halk kahramanı Cuha'dan geldiğini, Dhoja adının ise Hoca'ya dönüştüğünü öne sürmüştür" (Sakaoğlu & Alptekin, 2014, s. 27-28). Saim Sakaoğlu ve Ali Berat Alptekin, Nasreddin Hoca adlı kitaplarında hocanın yaşayıp yaşamadığı konusuna Batı ve Azerbaycan bilginlerinin fazlasıyla eğildiklerini, yaşadığını pek düşünmediklerini ele almışlardır. Aynı zamanda Hocanın yaşadığı konusunda kesin görüş bildiren bazı Türk bilginlerden bahsetmiş ve bu kişilere Sakaoğlu ve Başgöz'ü örnek göstermişlerdir.

"Ülkemizde, Türk dünyasında ve komşu ülkelerde adeta bir güldürme ustası olarak bilinen Nasreddin Hoca aslında Anadolu Türlüğü'nün; Yunus Emre gibi, Hacı Bektaş Veli gibi tepe

noktalarından biridir. Yaşadığını kabul ettiğimiz 13.yüzyıldan günümüze kadar artan bir ilgi ve sevgiyle taşınan Nasreddin Hoca fıkraları günümüzde inanılmaz bir sayıya ulaştırılmıştır” (Sakaoğlu, 2006, s. 13).

“Bize göre 13. Yüzyılda yaşamış Nasreddin Hoca adında bir insan vardır. Fıkra kahramanımızın bu yüzyılda yaşadığından kuşku duymak için bir neden göremiyoruz” (Başgöz, 1999, s. 17). Nasrettin Hoca konusunda önde gelen araştırmacılardan Saim Sakaoğlu, Hoca'nın gerçekten var olduğunu dillendirmiştir. Başgöz de aynı yönde bir açıklama yapmıştır. Benzer bir açıklama kanıtlarıyla Prof. Dr. Tuncer Baykara'dan gelmiştir.

Baykara (1996, s. 19-20), Nasreddin Hoca'nın yaşamış olduğunun birçok delil ile kesinleştiğini belirtmiştir. Bu delilleri kısaca; ilki Akşehir'de türbesinin bulunması, ikincisi içerisinde tarihi ve kesin bilgiler içeren Saltukname'nin kaydının -ki Saltukname Sarı Saltuk'un Nasrettin Hoca'yı ziyaretini anlatır- olması, üçüncüsü Osmanlı döneminde Nasrettin Hoca'nın türbesi ve öteki hatıraları ile ilgili kayıtlarının bulunması, dördüncüsü Hoca'nın kendi fıkralarından hayatıyla ilgili bilgi edinmesi olarak anlatmıştır. Doğru ve Aya (2023, s. 377), Nasreddin Hoca'ya ait en eski bilgilerin 1480 yılında yazılmış olan Saltuknâme adlı eserde bulunduğunu belirtmişlerdir.

Hoca'nın ailesi hakkında kesin bilgiler yoktur. Halkın anlattıkları, fıkralarında geçenlerden hareketle bir şeyler söylenebilir ancak doğruluğu şüphede kalacaktır. Sadece Hoca'nın mezar taşında kızlarıyla ilgili bilgiler elde edilmektedir. Nasrettin Hoca'nın babasıyla ilgili Köprülüzade şu bilgiden bahsetmektedir: “Babası Abdullah Efendi karye (köy) imamıydı” (Köprülüzade, 1918, s. 9). Sakaoğlu, bu cümleden önce gelen Hoca'nın Hortu kayresinde kayıtlı olduğu bilgisini göz önüne aldığına babası Abdullah Efendi'nin Hortu köyünün imamı olabileceğini dile getirmektedir. Sakaoğlu'nun araştırmasına göre

annesiyle ilgili bazı kaynaklarda adının Sıdika olduğu geçmektedir ancak araştırmaya göre bu bilginin kesinliği yoktur. Hoca'nın eşiyle ilgili Köprülüzade tarafından paylaşılan bilgi şu şekildedir: "Hoca'nın zevcesi Akşehir şehrinin Kozağaç kayresi mezarlığında medfun [gömülü] imiş" (Köprülüzade, 1918, s. 10). Saim Sakaoğlu ve Ali Berat Alptekin'in, Hoca'nın çocuklarıyla ilgili araştırmalarıyla ulaşılan bilgilerde, fıkralarda Hoca'nın çocuklarıyla ilgili bir oğlu ve bir kızı olduğunun bilgisinin yer aldığı ancak gerçekte oğluyla ilgili bir bilgi yer almazken iki kızına ait mezar taşı olduğu bilinmektedir. Kızlarının mezar taşlarının bulunması yaşadıklarını kanıtlamaktadır. 1957 yılında Sivrihisar'daki bir mezarlık kaldırılırken toprak altından Fatıma Hatun'a ait olan mezar kitabesi toprak altından çıkartılmıştır. Ölüm tarihi olarak 1326-1327 yılları geçmektedir. Bu tarihler hocanın ölümünden 42-43 yıl sonrasına denk gelmektedir. Mezarlık taşı bugün Akşehir'de koruma altına alınmış durumdadır. Hocanın diğer kızı Dürrü Melek Hatun'un mezar kitabesi ise hocanın Akşehir'deki türbesinin etrafında, babasının ayak ucunda gömülü olarak bulunmuştur. Dürrü Melek Hatun'un mezar taşı Akşehir Müzesi'ndedir (Sakaoğlu & Alptekin, 2014, s. 33-34). Görüldüğü üzere Nasrettin Hoca'nın yaşamı ve ailesi ile ilgili bilgiler net değildir. Fıkralarında yer alan bilgilerle gerçek hayattaki aile bilgilerinin çıkarım yapılmasının doğru olmadığı kanısındayım. Bulunan mezar taşları ve taşlarda yazan tarihlerin Hoca'nın çocuklarının yaşamış olabileceği tarihlere denk gelmesi çocukların var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Hoca'nın diğer aile bireyleri hakkında kimler olduğuna dair net kanıtlar bulunmamaktadır.

Özçelik (2005, s. 61-64) Hoca'nın kişiliğini madde madde değerlendirmiş, kısaca şu durumlara değinmiştir: "Nasrettin Hoca, bilge bir kişi, cemiyet insanı ve iyi bir gözlemcidir. Hoca herkes tarafından sevilmekte ve danışılan kişi konumundadır. Tatlı dili, güler yüzü, nüktedan ve hazır cevap yönüyle insanları güldürmekte ve düşündürmektedir ancak o bir komedyen değildir. Hocanın zekiliğini kurnazlıkla karıştırmamak gerekir. O, inançlara, ahlak kurallarına, devlete, yasalara, toplum

kurallarına bağlı ve saygılıdır. Ama bu tutumu onu devlet adamlarını, bürokratları, din adamlarını eleştirmekten vazgeçirmez. Nasreddin Hoca samimi bir Müslümandır. İbadetlerini yerine getirir. Zaten din adamıdır. Mutaassıplık onda yoktur. Katı kuralcılığı sevmez.”

Nasreddin Hoca, acılarını, kederlerini, sıkıntılarını nükte ile geçirmeye çalışan, insanlara doğru yolu gösteren, aykırı konuşmayı seven, neşeli, babacan, çok akıllı, tutumlu, eleştirci, hoşgörülü, şakacı, tatlı dilli, güler yüzlü bir halk kahramanıdır (Tokmakçioğlu, 1981, s. 19-33). Çok yakın bir görüş de Kurgan’dan gelmiştir: “Hikayelerinde beliren kişiliğine göre Hoca, hayatının yoksulluklarını güler yüzle karşılayan, insanların bencil yönlerini taşlarken merhametsiz, toplumun değersiz inançlarını maskaraya alan bir insandır” (Kurgan, 1986, s. 19).

Kurgan (1986), Özçelik (2005) ve Tokmakçioğlu (1981) Nasrettin Hoca’nın kişiliğini aynı doğrultuda açıklamıştır. Hoca halk tarafından kabul görmüş, her sözünün altında bir derinlik barındıran bilge, haksıza karşı haklının yanında duran adaletli, inançsızlığa karşı inançlı, yanlışla karşı doğru, en kötü durumlarda dahi nüktedanlığıyla güldürebilen, kendini özeleştiren bir kişiliğe sahiptir.

“Fıkralar, mizah sanatının temel unsurlarıdır. Eğitici, düşündürücü özelliği her ne kadar ön planda olmasa da aslında her fıkrada fark ettirmeden terbiye eden, hissettirmeden ders veren, ama belirgin bir şekilde olgunlaştıran düşünsel bir öz de vardır” (Taşdelen, 2009, s. 6). Hoca’nın bilge kişiliğe sahip olması, insanlara ve olaylara hoşgörü ile yaklaşması, sorunlara karşı eleştiri yaparak çözüme yönelik tavır sergilemesi fıkralarına konu olmuş ve Hoca’nın tüm dünyada tanınmasını, anlaşılmasını ve sevilmesini sağlamıştır. “Gerek Türk dünyasında gerekse dünya kültüründe küçümsenmeyecek bir yere sahip olan Nasreddin Hoca fıkraları, geçtiği her devirden, yaşatıldığı her muhitin, sözlü geleneğin kuralları içinde etkiler taşıyarak günümüze ulaşan folklor mahsulleridir” (Oğuz,

1996, s. 73). Nasrettin Hoca kendini mekân sınırı olmaksızın tarihe ve kültüre mal etmiş bir karakterdir. Nüktedanlığı ve fıkralarıyla günümüzde dahi dünyanın her köşesinde kendine yer bulmaktadır.

2. AFANTİ KİMDİR?

Afanti, Uygurlar tarafından kullanılan bir diğer adıyla Nesirdin Ependi, Uygur halkını fıkralarıyla eğlendiren, düşündüren ve harekete geçiren bir gülmece ustasıdır. “Türkçe konuşulan her bölgede halkın nüktedan bir kahramanı olan Nasreddin Hoca, Uygur Türkleri arasında da Ependi adıyla bilinen tipik bir halk sözcüsüdür” (Sönmez, 2020, s. 183). Nesirdin Ependi isminin Nasrettin Hoca ismiyle karşılaştırıldığında “Nasrettin” isminin “Nesirdin”e dönüştüğü, “Hoca” yerine ise “Ependi” dendiği görülmektedir. “Ependi kelimesi Türkçedeki “Efendi” kelimesinden gelmiştir” (Batu, 2018, s. 28). Çin’e taşınan Nesirdin Ependi, daha çok Afanti adıyla anılmıştır. “Afanti, özel bir isim değil, tıpkı 'Hoca' ve 'Molla' gibi bir unvandır. 'Afanti' Türk dilinden gelir, erkekler için kullanılan 'Bay' ve bilgili insanlar için 'öğretmen' anlamına gelen saygılı bir unvandır” (Ge, 1981). Elde edilen bilgilerden hareketle Türkçe “Efendi” kelimesinin Uygurlar’da “Ependi” olarak karşılık bulduğu, karakterin isminin ise zamanla “Afanti” olarak dillendirildiği çıkarılmaktadır.

Afanti’nin batı Çin’deki felsefe ve mizahın en ünlü tipik karakteri olduğunu ifade eden Feng, onu halkın gücünün ve bilgeliğinin bir simgesi olarak tanımlamaktadır. Afanti’nin fıkraları için “halk mücadelesinin büyük zaferinin ve insanların iyimserliğinin sanatsal kristalleşmesinin kayıtları” ifadesini kullanmıştır. Afanti’nin halk tarafından sevilen bir kahraman olduğunu, onun alaycı keskinliğinin feodal yönetici sınıfa yönelik olduğunu belirterek bu konu hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Uygur halkı tarihte uzun bir süre feodal yönetici sınıf tarafından vahşice sömürüldüğü ve ezildiği için, emekçi halk bu

duruma kızgındır. Bu yüzden fıkraların birçoğu sömürü ve zulmü teşhir eden fıkralardır” (Feng, 2007, s. 98).

Halk bu kötü durumlar karşısında duygularını, isteklerini, öfkelerini Afanti ve onun fıkraları aracılığıyla dillendirmişlerdir. Çaresizliğe karşı bir umut, zulme karşı bir dik duruş, kötülüğe karşı mücadele o dönem Afanti imajını oluşturmuştur. “Afanti imajı, Xinjiang[†]'da uzun süredir nesilden nesile aktarılan efsanevi bir figürdür ve Uygur uyruklu emekçi insanlar tarafından yaratılan idealize edilmiş bir figürdür” (Zhu D., 2014, s. 85). Abduwaili'ye (2015, s. 16) göre Afanti aslen medresede geleneksel eğitim almış bir Türk'tü. Bilgeydi, hızlı düşünürdü, esprili konuşurdu.

Uygurlar tarafından değer gören, kendilerinden biri gibi kabul edilen Afanti'nin Xinjiang'a ilk ne zaman yayıldığı, Xinjiang'daki çeşitli etnik gruplardan insanlar arasında nasıl geniş çapta yayıldığı konularının üzerine çalışılması gerektiğini söyleyen Liu, Afanti'nin adının Uygurlar arasında çok iyi bilinmesi ve esprilerinin Uygurlar tarafından genel olarak sevilmesi göz önünde bulundurulursa bu durumun hiç de kısa vadeli bir mesele olmadığını söylemiş, nedenlerini de şu şekilde açıklamıştır (Liu, 2004, s. 509):

“Birincisi, dil bakımından Uygur, Türkiye, Azerbaycan, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Orta Asya'daki diğer etnik gruplar Türk dil ailesine aittir. İkincisi, dini inanç açısından hepsi İslam'dır. Üçüncüsü, tarihsel ilişki açısından Xinjiang, Orta Asya ve Orta Doğu, uzun süredir ünlü “İpek Yolu”nun geçtiği yerler olmuştur ve Doğu ile Batı arasındaki ekonomik, ticari ve kültürel alışveriş için önemli bir yoldur. Buradan Nasrettin Hoca'nın fıkralarının yüzlerce yıl önce nesilden nesile aktarıldığı düşünülmektedir. Yüzlerce yıl

† 新疆 Xīnjiāng: Çin'in kuzeybatısında bulunan bir özerk bölge.

boyunca bu fıkralar, tüm etnik gruplardan insanlar tarafından sevildiği ve nesilden nesile aktarıldığı için sürekli olarak yeni topraklarda ve yeni tarihsel koşullarda işlendi, tamamlandı, geliştirildi ve korundu.”

Nasrettin Hoca fıkralarının yüzlerce yıl önce nesilden nesile aktarılarak etnik gruplara kadar ulaştırıldığı, o anki dönemin koşullarına göre işlenerek korunduğu belirtilmiştir. İpek Yolu'nun aynı zamanda kültürel alışveriş için bir yol olduğunu, Nasrettin Hoca'nın da bu yolla o bölgeye ulaştığını dile getirmiştir. Bu konuda yakın bir görüşü de Zhu (2014, s. 86) bildirmiştir:

“Orta Çağ'dan sonra Hoca Nasrettin'in hikâyesi “İpek Yolu”nun gelişmesiyle birlikte Xinjiang'daki etnik azınlık bölgelerinde, özellikle Uygur halkı arasında yayılmaya başladı. Uygurlar aslen İslam'a inanan tüm etnik gruplardan insanlarla dini inanç, dil, yaşam alışkanlıkları ve psikolojik olarak birbirine yakındır. Yani bu görüntü Xinjiang'a adım atar atmaz Xinjiang'daki etnik azınlıkların yaşam tarzları ve kültürel gelenekleri ile birleşti ve onlardan biri oldu.”

Afanti'nin aslında Nasrettin Hoca olduğu, Türkiye'den Uygurların yaşadığı Xinjiang bölgesine İpek Yolu aracılığıyla taşındığı kabul edilmektedir. Uygur kültürüne yerleşen Nasrettin Hoca, Afanti ismiyle yayılmıştır. Afanti'nin Çin kültürüne girmesini ve oradan yayılmasını sağlayan Zhao Shijie'dir. Afanti'yi tanıdıktan sonra hakkında araştırmalar yapan ve fıkralarını toplayan Zhao Shijie, onu Çin kültürüne tanıtmakta kararlıydı. Nitekim bu hedefini gerçekleştirmek için çok da beklemedi. “1955'te Halk Edebiyatı adlı derginin Temmuz sayısında, Zhao Shijie'nin “Nasrettin Afanti'nin Hikâyesi” makalesi ilk kez tanıtıldı ve Afanti karakteri Çin dünyasına girdi” (Shijie, 1995, s. 56). Yazar, Afanti hakkında araştırmalarına devam ederek birçok yayına imza atmıştır. Bu yayınlarla beraber

Afanti'yi sadece Çin'e değil, tüm dünyaya tanıtacaktı. Nitekim kitabının birçok dile çevrilmesiyle bu amacına ulaşmıştı: "Yabancı Diller Yayınevi, "Afanti'nin Hikâyesi"ni Fransızca, Bengalce, İspanyolca ve diğer yabancı dillere de çevirerek yurt dışında yayınladı" (Shijie, 1995, s. 56).

Afanti sadece hikayeleriyle kitaplarda, makalelerde kalmadı. Çok kısa zamanda animasyon filmlerine de dönüştü. "1970'lerin sonlarından beri CCTV[‡], Afanti'nin animasyon filmlerini defalarca üretiyor ve yayınlıyor" (Can, 2019, s. 2). Bu durum Afanti'nin Çin'de çocuklar tarafından öğrenilmesin ve daha hızlı yayılmasını sağlayacak bir gelişmedir.

"Afanti denilince aklımıza onun kişiliği, komik ve esprili konuşma tarzı, güldüren şakaları, keçi sakalı, dünyayı dolaşırken eşeğe ters binme alışkanlığı vs. geliyor" (Zhu D., 2014, s. 85). Afanti'ye atfedilen özelliklerden en dikkat çeken "dünyayı dolaşırken eşeğe ters binme alışkanlığı", Nasrettin Hoca'nın eşeğe ters binmesiyle birebir aynı durumdur. Bu durum da Afanti'nin aslında Nasrettin Hoca olduğunu kanıtlayabilecek nitelikte bir özelliktir.

"Afanti, feodal sınıfın cehaletini, saçmalıklarını ve zulmünü zekice, esprili ve mizahi bir dille hicvediyor ve emekçilerin çalışkanlığını, nezaketini ve bilgeliğini övüyor." (Abduwaili, 2015, s. 15) Halkın yanında duran Afanti, onları her türlü güce karşı zekice düşünülmüş mizahıyla korumakta, onlara güç vermektedir.

Afanti'nin tam anlamıyla nüktedan ve cesur bir savaşçı, mükemmel bir halk kahramanı olduğunu söyleyen Duan (1988, s. 1), Afanti'nin sözlerinin keskin ve esprili olduğunu, feodal yöneticilere ve gericî dindarlara karşı acımasızca bu dilini kullandığını ve asla yanlış bir şey yapmadığını belirterek onu şöyle tasvir etmiştir: "... en zeki, nüktedan ve hayal kurmayı seven, sorunlarla karşılaştığında en metodik olan, her soruyu cevaplarken karşı tarafa sözünü anlatabilen, çok

[‡] Çin Merkezi Televizyonu

komik biri.” Aynı zamanda Afanti için “Dürüsttür ve adalet duygusuna sahiptir. Dışarıdaki adaletsizliklere karşı savaşmak için sık sık eşeğe biner.” ifadesini kullanmıştır. Buradaki “eşeğe binmek” ifadesi dikkate değerdir. Savaşlarda at kullanılır ve at gücü, makamı, asaleti temsil eder. Eşek ise köylünün taşıma, sürme gibi işlerinde kendilerine yardımcı olan bir hayvandır. Afanti'nin adaletsizlere karşı savaşırken ata değil de eşeğe binmesi onun tıpkı Nasrettin Hoca gibi tamamen halktan yana olan, halkı düşünen bir karakter olduğunu göstermektedir. Duan, Afanti'nin yönetici sınıfın baskı ve sömürüsüne karşı sesini yükselttiği ve direnme cesareti gösterdiği için kitleler tarafından sevildiğini belirterek “Aynı zamanda tamamen dürüst sıradan bir çiftçi gibi, çalışkan ve fakir bir hayat yaşayan, tek kelimeyle, emekçiler arasında adaleti ve bilgeliği temsil eden tipik bir figürdür.” sözleriyle onu halkın arasından biri olduğunu vurgulamıştır.

“Nasrettin Hoca Xinjiang'a “yerleştiğinde” doğal olarak yeni özellikler edindi ve yeni bir yaşam biçimini benimsedi. Afanti'nin bir emekçi imajının kaynağı budur. Sonuç olarak Xinjiang'da yetişen Afanti, Xinjiang'ın bölgesel özelliklerini taşımaktadır” (Zhu D., 2014, s. 86).

Yaşanılan coğrafya ve bulunulan dönemler insanların söylemlerini değiştirebilir. Türkiye'de Nasrettin Hoca o dönem insanların yaşadığı sorunlara, olaylara göre şekillenmiş, o konulara eğilmiştir. İpek Yolu aracılığıyla farklı coğrafyalara dilden dile ulaşan Hoca'nın sözleri, kişiliği; o yörenin insanının o dönem ihtiyacı olan durumlara göre şekillenmiştir.

Afanti'yi günlük hayatta sıradan insanların bir ferdi haline getirmek de Uygur halkının hayatından renkli bir kesit görmemizi sağlamaktadır. Bu konuda Feng, “Afanti'nin ilerici fikirleri yoktan var edilmedi, sağlam bir kitle temeli vardı. Onu uzun süreli pratik faaliyetlerinde edindiği yeni fikirler ve yeni anlayışlarla donatan, onu halkın kahraman yapan yine Uygur halkıdır.” demiş ve Afanti

fıkralarını “asırlık ruh hali ve yaşamların tarihi” olarak tanımlamıştır (Feng, 2007, s. 99).

Afanti insanları sadece zeki fıkralarıyla güldürmemiş, aynı zamanda onlara acıyı ve kederi nasıl yeneceğini öğretmişti. Bu durumu Abduwaili şu şekilde özetlemiştir: “İnsanlar zamanla Afanti'nin sadece zekasını değil, Afanti'nin bilgelik üstünlüğünü ve kişiliğe olan özgüvenini severek ondan acıyla kederi nasıl yeneceklerini öğrendiler: Trajedilerin, olumsuzlukların üstesinden mizah zihniyetiyle gelerek sonunda pozitif enerji kazanacaklardı (Abduwaili, 2015, s. 17).

Değişim sadece Hoca'nın ismiyle, sözleriyle, kişiliğiyle sınırlı kalmadı. Hoca için yeni bir görünüm oluşturuldu. Zhu (2014, s. 87), Afanti'nin başının büyük gövdesinin ise küçük gövdeli bir şekilde tasarlandığını, tasarımın odak noktasının ise kafası olduğunu belirtmiştir. Bu tasarımın sebebinin “sanatçının dünyayı bir çocuk masumiyetiyle görmesinden ve olayları bir çocuk masumiyetiyle kabul etmesinden kaynaklanmakta” olduğuna değinerek bu durumu da “Çocukların doğal dünya hakkında derin bir anlayışları yoktur. Bir insana bakarken önce yüzüne sonra gözlerine bakarlar. Bu çocukların bir şeyleri kabul etmeleri için bir sınırlamadır.” diyerek açıklamıştır. Yaratıcısının Afanti'nin gözlerini öne çıkarmak için bir boncuk kullandığını, böylece gözleri net, keskin ve parlak hale getirdiğini söyleyen Li, bu durumun bir espri duygusunu ortaya çıkardığından bahsetmiştir. Kafa kısmının tasarımında ise Afanti'nin keçi sakalının burun ucuna bakacak şekilde kıvrık ve ara ara hareket eder şekilde tasarlandığını; az konuşmanın zekice olduğuna ve güzel konuşma özelliğine vurgu yapmak amacıyla ağzının çok küçük çizildiğini belirtmiştir. Zhu, tasarımla ilgili yorumunda “Kurnaz ama sevimli, esnek ama kaygan olmayan bir Afanti yaratılmıştır. Bu sadece karakterin kişiliğine ve kültürel geçmişine çok iyi uymakla kalmamış, aynı zamanda Afanti'ye yakınlık duyulmasını sağlamıştır.” ifadelerine yer vermiştir (Zhu D.,

2014, s. 87). Afanti'nin yüzü oluşturulurken Afanti'ye atfedilen kişilik özellikleri dikkate alınarak yüzüne yansıtılmıştır. Ortaya çıkan görüntüde Afanti'nin Türkiye'deki Nasrettin Hoca'nın aksine daha zayıf, yüzü daha uzun, sakalı daha kısa olduğu görülmektedir.

Afanti karakterinin tasarımında memleketi Xinjiang'ın etnik özelliklerinin baz alındığını belirten Zhu, özellikle Afanti kaşlarının çiziminde yaratıcı Qu Jianfang'ın çok çaba sarf ettiğini, bu konuda bilgi aramak için Xinjiang'daki bir müzeye gittiğinde Uygur sanatı harflerinin yaprak kanatlarından oluşan bir desenden olduğunu keşfederek bundan ilham aldığını belirtmiştir. Tasarımda Afanti'nin kaşları burnun ortasından çizilir ve ardından bir yaprak oluşturacak şekilde kıvrılır. İlhamın Uygur sanatından alınması nedeniyle Afanti'nin kaşları Uygur milliyetinin özelliklerini yansıtmak için o şekilde kullanıldığından bahsetmiştir. Zhu, milliyet özelliklerini yansıtan bir örneği de şu şekilde vermiştir: "Afanti beyaz bir cüppe[§] ve bir sarık** giymiştir. Böylece Afanti ulusal özelliklerle donatılmıştır" (Zhu D., 2014, s. 87). Kıyafeti ve sarığı seçilirken Uygur sanatından ve kültüründen ilham alınarak Türk-İslam özelliklerine bağlı kalınmıştır. Afanti imajı bu şekilde oluşturulmuştur.

Li (2006, s. 99), Afanti'yi tipik bir mizahi edebi imgesi olarak tanımlamış ve onda belirli bir kişiliğin hâkim olduğu çeşitli ve birleşik bir karakteri gösterdiğinden söz etmiştir. Afanti'nin karakterinde bulunan çelişkili taraflara "dürüst ve kibar ama bazen kurnaz; esprili ama bazen saçma; akıllı ama bazen aptal; şefkatli ama bazen bencil; meydan okur ve bazen hoşgörülü; alaycı ve bazen gülünç; kiskanç ve bazen gerçeklerden kaçan; yardımsever ve bazen alaycı; cömert ve bazen açgözlü" açıklamaları getirerek dikkat çekmiştir. Afanti öyküsünün oluşumunun, farklı dönemlerin, farklı sosyal geçmişlerin, farklı yaşam kültürlerinin, farklı

§ Uygurlara özgü uzun bir ceket.

** Genellikle pamuklu veya ipek kumaştan yapılmış, doğrudan başa veya fes, kavuk gibi bir başlığın üzerine sarılan kumaş baş örtüsü.

dinsel ve kültürel özelliklerin uzun soluklu bütünleşme ve birikim süreci olduğunu belirtmiş, “azla çok yapmak” ve “on binden bir çıkarmak” gibi devasa olarak nitelendirdiği bir ideolojik kapasiteye sahip olduğunu, bu durumun da onun zenginliğini oluşturduğunu belirtmiştir. Afanti’nin karakterinin karmaşık olmasının, onun çok yönlü karakterini de belirlediğinden bahseden Li, bu çelişkili yönlerin sebebini toplumun en dibinde olmak ve baskılara maruz kalmak olarak açıklamaktadır. Li, Afanti’nin kişiliği ile ilgili yorumunu “Afanti, çeşitli farklı karakter özelliklerini bir araya getirir ve her karakter özelliğinin arkasında, karmaşık ideolojik içerikle dolu tarihin bir kırılması vardır. Afanti’nin çoklu kişiliğini barındırabilen ve birleştirebilen tek şey Afanti’nin esprili kişiliğidir.” sözleriyle tamamlamıştır (Li, 2006, s. 99).

Afanti zıt özellikleri de kendi içerisinde barındıran bir figürdür. Bu sayede birçok farklı yaşama, kültüre ve olaya göre fıkraları şekillendirilebilecek zenginliğe sahiptir. Afanti’nin tipik şekillenmesi, çok sayıda kısa ve net fıkralar ile gerçekleştirilir. Bu çok sayıda fıkra, bu esprili ve sevilen komedi karakteri etrafında döner ve farklı temalara ve farklı olay örgüsüne sahip çeşitli hikâyeler anlatır. Halk tarafından yaratıldığı için bu gezgin karakter bazen çiftçi, bazen berber, bazen kumaş boyacısı, bazen doktor, bazen de din adamı veya memurdur. “Bu muhtemelen hayatın her kesiminden ve ona bağlı her kesimden esprili insanların şakasıdır. İnsanların umutları ve idealleri ona bağlıdır” (Zhu Y., 1984, s. 71).

“Afanti’nin fıkraları, toplumsal çelişkilerden yaşamdaki küçük sorunlara kadar her şeyi yansıtan geniş içerik yelpazesine ve derin temalara sahiptir. Bu fıkralar, feodal toplumdaki yöneticiler (krallar, din hakimleri vb.) adına zimmete para geçirme, israf, açgözlülük ve yolsuzluk olgularını eleştirir ve teşhir eder” (Patiguli, 2016, s. 21). Afanti fıkralarını edebiyat ve estetik açısından ele alan çalışmalardan birini yapan Liu Yinliang ise içeriğe göre Afanti’nin fıkralarını dört

kategoriye ayırdı: “Gerici yönetici sınıfı ifşa eden, alay eden ve cezalandıranlar; emekçileri eğitenler, insanlara doğanın sırlarını keşfetmeleri için ilham verenler ve insanları eğlendirenler” (Zheng, 2016, s. 59). Uygur toplumunun bir kahramanı olarak ortaya çıkan Afanti, fıkralarıyla içinde bulunduğu dönemde halkın sorunlarına değinmiş, onlara destek olmuş ve güç vermiştir. “2014 yılında Afanti fıkraları, ulusal somut olmayan kültürel mirası temsil eden öğeler listesinin dördüncü grubuna dahil edildi” (Chen, 2022, s. 41). Bu durumla beraber Afanti'nin kültürel etkileşimdeki önemi görülmüştür.

3. SONUÇ

Nasrettin Hoca hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların başında Saim Sakaoğlu ve Pertev Naili Boratav gibi yazarlar gelmektedir. Yazarlar Nasrettin Hoca'nın doğumu, yaşamı ve ölümü ile ilgili ulaşabildikleri tüm belgeleri incelemiş ve yaşamıyla, fıkralarıyla ilgili elde ettikleri tüm bilgileri paylaşmışlardır. Hoca'nın fıkralarının Türkçe öğreniminde kullanılması, değerler eğitimi açısından incelenmesi, fıkralarının altında yatan algılar, kültürel unsurlar gibi birçok alanda da araştırmalar yapılmıştır. Nasrettin Hoca'nın ününün yurt dışına da yayılmasıyla Türk coğrafyasında Nasrettin Hoca türü karakterler ortaya çıkmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizinin kullanıldığı bu çalışmada ise daha önce hiç araştırılmamış olan Uygur halkı tarafından sevilen ve benimsenen, mizahıyla hocaya benzerliği söz konusu olan Afanti'nin aslında Nasrettin Hoca olup olmadığı araştırılmıştır. Nasrettin Hoca'nın ününün kıtaları aşarak diğer milletlerde kendine yer bulması ve oradan da dünyaya yayılması bu çalışmanın önemini göstermektedir. Çalışmada Afanti ve Nasrettin Hoca'nın hayatıyla ilgili bilinenlerden, fıkralarından ve ortak yanlarından bahsedilmiştir.

Nasrettin Hoca'nın mizah yoluyla insanları düşünmeye iten, aynı zamanda güldüren fıkraları; hazırcevap, doğruyu söyleyen, yeri geldiğinde kendisiyle de alay eden bir bilge kişiliğinin olması, haksızlığa karşı kıvrak zekâsıyla karşı

koyması gibi birçok özelliği halk tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Dilden dile, nesilden nesile aktarılan fıkralarıyla gündelik hayatta kendine yer bulmuştur. Aynı zamanda dünya üzerindeki diğer milletlere de uzanan bu fıkralar onlar tarafından da sevilmiş, hocayı kendilerinden biri olarak görmüşlerdir.

Afanti ile Nasrettin Hoca halk arasında sevilen, mizah yoluyla öğüt veren, zeki ve şakacı kişilerdir. İkisinin de eşeği vardır. Eşek, köylü olduklarını, halkın yanında, onlardan biri olduklarını göstermektedir. Her durumda halkın sesi olmuş, haklı olanın tarafını tutmuş, haksızlığa karşı durmuşlardır. Afanti ve Nasrettin Hoca'nın birebir aynı olan veya ufak değişikliklere uğramış ama anlamca aynı noktada bulunan fıkraları mevcuttur. Bu fıkraların varlığı da Afanti'nin aslında Nasrettin Hoca olduğunu kanıtlamaktadır.

Afanti'nin bulunduğu coğrafya ve dönemden ötürü Nasrettin Hoca'dan kişisel, sözel ve fiziksel olarak farklılıkları da mevcuttur. Afanti Uygur halkıyla bütünleşmiş bir karakterdir ve Uygur kültürü özelliklerini taşır. Afanti uzun boylu, ince ve genç yaşta bir görünüme sahipken, Nasrettin Hoca orta boylu, şişman ve yaşlı bir görünüme sahiptir. Afanti'nin yüzü düz bir yapıda, Nasrettin Hoca'nın yüzü ise yuvarlak bir yapıdadır. Afanti uzun keçi sakalına sahipken, Hoca'nın kabarık tek biçimli sakalı vardır. Görünüş olarak birbirlerinden oldukça farklı yapıdadırlar.

Afanti fıkraları daha çok hikâye tarzında iken Nasrettin Hoca fıkraları kısa ve öz bir yapıdadır. Fıkralarına bakıldığında Uygur toplumunda ortaya çıkan Afanti'nin daha çok feodal sisteme karşı duruşu öne çıkmaktadır. Feodal yöneticilerin zulmü altında ezilen ve sömürülen Uygur halkı, tarih boyunca süregelen bir öfke taşır. Afanti, bu feodal sınıfın cahilliğine, saçmalığına ve zorbalığına karşı zekice, komik ve mizahi bir dille meydan okur ve emekçilerin çalışkanlığını, kibarlığını ve bilgeliğini öne çıkarır. Halk bu öfkeyi, duygularını, arzularını, kızgınlıklarını Afanti

ve onun fıkralarıyla ifade eder. Afanti ve fıkraları onlar için içlerini boşaltıp rahatlayabileceği, haklarını arayabilecekleri bir ortam yaratır. Bundan ötürü Afanti'nin halkı yansıttığına inanılır ve ona saygı duyulur. Nasrettin Hoca ise yönetimden daha çok toplumsal konulara odaklanmaktadır. Halk arasındaki anlaşmazlıklara çözüm arar, toplumsal eleştiri yapar. Fıkralarının genelinde kendisini alaya alır. İçerdiği mesajlar toplumdaki yanlışlıkları mizah yoluyla insanlara fark ettirmektedir.

Araştırmalar sonucunda coğrafi ve kültürel etkenler sebebiyle Nasrettin Hoca ve Afanti karakterlerinin aralarında farklar yer alsada yukarıda açıklanan nedenler ve kaynaklara dayandırılarak Afanti'nin aslında Nasrettin Hoca olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Afanti'nin kim olduğu araştırıldığında kökeninin Türkiye olduğu, 13.yüzyılda Türkiye'de doğup öldüğü bilgileri edinilmiştir. Türkiye'den Doğu Türkistan bölgesine ulaşımının İpek Yolu'nda kültürel alışverişi aracılığıyla olduğu belirtilmiştir. Uygur halkı İpek Yolu aracılığıyla kulaktan kulağa duyarak öğrendiği Nasrettin Hoca'yı benimsemiş, adını Afanti, sözlü kültür geleneğinin bir parçası olan Nasrettin Hoca fıkralarını Afanti hikayeleri olarak alıp kendi kültürüne, yaşanan her olaya ve duruma göre şekillendirerek nesilden nesile aktarmıştır. Afanti 1950'li yıllarda Çinli Zhao Shijie tarafından keşfedilmiş, bilgi ve fıkraları toplanarak hakkında makaleler yayınlanmış ve sonucunda Çin kültürüne girmiştir. Çin kültürüne taşınan Afanti ise Nasrettin Hoca gibi gündelik ve toplumsal konulara odaklanmıştır. Çinliler tarafından da benimsenen Afanti, hakkında yapılan yayınlar ve çevirilerle dünyaya tanıtılmıştır. Türk topraklarının bir karakteri olan Nasrettin Hoca, Çin'de Afanti olarak, dünya üzerinde ise farklı isimlerle anılarak tüm dünyada kendine yer edinmiştir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu çalışmada yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırması, yazarlığı ve yayını için herhangi bir mali destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Etik kurul kararı gerektirmeyen bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

- Abduwaili, K. (2015, 7). Qunzhong, Wenhua, Rentong: Afanti Gushi Zhong de Zheng Nengliang 群众,文化,认同:阿凡提故事中的正能量 (Kitle, Kültür, Kimlik: Afanti'nin Hikâyesindeki Pozitif Enerji). *Zhongguo Minzu Bolan 中国民族博览 (Çin Ulusal Sergisi)*, s. 15-18.
- Aycı, M. (2006). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Başgöz, İ. (1999) *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Batu, K. (2018). *Uygur Halk Mizahının Önemli Tipleri (Nesirdin Ependi, Seley Çakkan, Molla Zeydin, Hisam Kurban)*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Baykara, T. (1996). Nasreddin Hoca: Bir Tarihi Şahsiyet. *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni* (s. 19-22). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Can, G. (2019). *Nasreddin Efendi (Afanti) in The Chinese Media: A State Instrument For Coping With The Uyghur Issue*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Chen, Q. (2022). Afanti Gushi de Duoyuan Wenhua Kaoshi 阿凡提故事的多元文化考释 (Afanti'nin Hikâyesinin Çok Kültürlü Araştırılması ve Yorumlanması). *Zhongguo Fei Wuzhi Wenhua Yichan 中国非物质文化遗产 (Çin Somut Olmayan Kültürel Miras)*, s. 41-47.
- Doğru, M., & Ayva A. (2023). Nasreddin Hoca Fıkralarında Ahilik Değerlerinin İzleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 371-386.
- Duan, B. (1988). *Xiao Zhi Yanjiu-Afanti Xiaohua Pinglun Ji 笑之研究—阿凡提笑话评论集 (Bir Kahkaha Çalışması - Afanti Şaka İncelemeleri Koleksiyonu)*. Xinjiang: Xinjiang Renmin Chuban She 新疆人民出版社 (Xinjiang Halk Yayınevi).
- Feng, X. (2007). Afanti Xinxiang: Shengming, Wenhua, Shenmei de Fuhao 阿凡提形象：生命、文化、审美的符号 (Afanti'nin İmajı: Yaşam, Kültür ve Estetiğin Sembölü). *Xinjiang Shifan Daxue Xuebao 新疆师范大学学报 (Xinjiang Normal Üniversitesi Dergisi)*, s. 97-100.
- Ge, B. (1981). *Afanti de Gushi 阿凡提的故事 (Afanti'nin Hikâyesi)*. Pekin: Zhongguo Minjian Wenyi Chuban She 中国民间文艺出版社 (Çin Halk Edebiyatı ve Sanat Yayınevi).
- Köprülüzade, M. F. (1918). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Kurgan, Ş. (1986). *Nasrettin Hoca*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Li, S. (2006). Tongshe Zhengge Shengming di XinggeTezheng-Afanti Youmo Wenxue Xingxiang Lun Xi 统摄整个生命的性格特征-阿凡提幽默文学形象论析 (Tüm Hayatı Yöneten Karakter Özellikleri - Afanti'nin Mizahi Edebi İmajının Analizi). *Minzu Wenxue Yanjiu 民族文学研究 (Etnik Edebiyat Araştırması)*, s. 97-100.

- Liu, Y. (2004, 08). Afanti Xiaohua de Duo Minzu Xing Toushi 阿凡提笑话的多民族性透视 (Afanti'nin Şakalarına Çok Etnik Bakış Açısı). *Wuhan Ligong Daxue Xuebao 武汉理工大学学报 (Wuhan Teknoloji Üniversitesi Dergisi)*, s. 509-512.
- Oğuz, M. Ö. (1996). Nasreddin Hoca: İki Yaklaşım, Bir Problem. In *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni* (s. 71-74). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Özbek, A. (2004). *Bir Eğitimci Olarak Nasreddin Hoca*. Konya: Esra Yayınları.
- Özçelik, M. (2005). *Nasreddin Hoca*. Eskişehir: Kültür Yayınları.
- Özdemir, H. (1968). Nasreddin Hoca. *İslam Medeniyeti Dergisi*, s. 21-25.
- Patiguli, O. (2016). Qian Tan Afanti XiaoHua Ji Qi Fen Lei 浅谈阿凡提笑话及其分类 (Afanti Fıkraları ve Sınıflandırılması Hakkında Konuşmak). *Zhongguo Minzu Bolan 中国民族博览 (Çin Ulusal Sergisi)*, 21-23.
- Sakaoğlu, S. (2006) *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S., & Alptekin, A. B. (2014). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Shijie, Z. (1995). Afanti Gugu - Weiwuer Renmin Zhihui de Jiejing 阿凡提故事—维吾尔人民智慧的结晶 (Afanti Gugu - Uygur Halkının Bilgeliğinin Kristalleşmesi). *Xiyu Yanjiu 西域研究 (Batı Bölgeleri Üzerine Araştırmalar)*, s. 56-60.
- Sönmez, T. G. (2020). Uygur Halk Mizahında Anlatmalık Türler ve İcracıları. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, s. 169-186.
- Taşdelen, V. (2009). Tefekkür Geleneği Açısından Nasreddin Hoca Fıkraları. *Temrin Dergisi*, 6-10.
- Tokmakçioğlu, E. (1981). *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Türk Dil Kurumu. (tarih yok). *Nasrettin Hoca*. “<https://sozluk.gov.tr/>” adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 07.05.2023).
- Zheng, Y. (2016). “Afanti Yanyu Youmo de Yuyong Fenxi 阿凡提言语幽默的语用分析 (Afanti'nin Sözlü Mizahının Pragmatik Bir Analizi). *Kashen Daxue Xuebao 喀什大学学报 (Kaşgar Üniversitesi Dergisi)*, s. 59-63.
- Zhu, D. (2014, 02 12). Donghua Dianying “Afanti de Gushi” Zhong de Afanti Xingxiang Suzao 动画电影《阿凡提的故事》中的阿凡提形象塑造 (“The Story of Afanti” Adlı Animasyon Filminde Afanti'nin Görüntüsünün Oluşturulması). *Xinjiang Daxue Renwen Xueyuan 新疆大学人文学院 (Beşeri Bilimler Okulu, Xinjiang Üniversitesi)*, s. 85-89.
- Zhu, Y. (1984). Lun Afanti Gushi de Sixiang Yishu Tese 论阿凡提故事的思想艺术特色 (Afanti'nin Öykülerinin İdeolojik ve Sanatsal Özellikleri Üzerine). *Sixiang Zhanxian 思想战线 (ideolojik Cephe)*, s. 70-76.

EXTENDED ABSTRACT

Nasreddin Hodja, a great sage and humorist of Turkish-Islamic culture, has become famous not only in Türkiye but all over the world with his jokes that have been passed from mouth to mouth throughout history and attributed to him. The name of Nasreddin Hodja varies from region to region, from country to country. Nasreddin Hodja's personality can be defined by various characteristics expressed in his jokes. He is portrayed as a witty, truthful and wise person who can make fun of himself when necessary. Nasreddin Hodja is a cultural symbol that reflects the feelings of the people and makes their voice heard.

It is generally believed that Nasreddin Hodja was born in the village of Hortu, which is associated with the Sivrihisar district of Eskişehir. There are different opinions of researchers about whether Nasreddin Hodja actually lived or not. According to French scholar Rene Basset, there was no one named Nasreddin Hodja. People have attributed the jokes to a "fictional" character named Nasreddin Hodja. The authors, who also mention the opinion of some Turkish scholars that the teacher lived, have also expressed their opinion that the teacher lived. There is no clear information about Hoca's family. Something can be deduced from people's stories and jokes he made, but the accuracy remains doubtful. Only information about his daughters can be gleaned from Hoca's tombstone.

Whether Afanti, known in Uyghur areas for his resemblance to Nasreddin Hodja, is Nasreddin Hodja or not is the subject of this study. 'Afanti' is not a proper name, but a title like 'Hoca' and 'Molla'. Afanti is a Uyghur character who entered Chinese culture after the 1950s and was adopted by the Chinese and brought into the world under the same name. Afanti's character is characterized by being witty like Nasreddin Hodja, making people laugh with his jokes, being on the side of the oppressed and defending the weak against the strong. Given these qualities that he carries, the question arises whether Afanti is actually Nasreddin Hodja.

It is said that Afanti is the most famous typical figure of philosophy and humor in Western China. Some describe him as a symbol of the power and wisdom of the people. According to scientific research and documents, Afanti was originally a Turk who received a traditional education in a madrasa. He was wise, quick-thinking and witty. Afanti is believed to be Nasreddin Hodja, who moved across the Silk Road from Turkey to the Xinjiang region, where the Uyghurs live. Nasreddin Hodja, who settled in the Uyghur culture, spread the

name Afanti. The most striking characteristic attributed to Afanti is his “habit of riding a donkey backwards while traveling the world”, which is exactly the situation in which Nasreddin Hodja rides a donkey backwards. This situation is also a feature that can prove that Afanti is actually Nasreddin Hodja. Horses are used in wars and horsepower represents position and nobility. The donkey is an animal that helps the villagers in their work, such as carrying and driving. The fact that Afanti rides a donkey instead of a horse while fighting injustice shows that he is a character who is completely on the side of the people and thinks of them, just like Nasreddin Hodja.

Geography and lived times can change what people say. Nasreddin Hodja in Turkey has formed himself according to the problems and events that people experienced in that time, he has based himself on these issues. By Afanti being a member of the common people in daily life, we can also see a colorful section of Uyghur life. Afanti not only made people laugh with his clever jokes, but also taught them how to overcome pain and sorrow. When creating Afanti’s face, the personality traits attributed to Afanti were taken into account. In the resulting image, it can be seen that Afanti is thinner than Nasreddin Hodja in Turkey, his face is longer, his beard is shorter. In choosing his clothes and turban, he has been inspired by the Uyghur art and culture and has remained faithful to the Turkish-Islamic features. This is how the image of Afanti was created. Afanti is also a character who has opposite characteristics in him. This gives him the richness of being able to form jokes according to many different lives, cultures and events. The typical shaping of Afanti is realized through many short and clear jokes.

Many researches have been carried out about Nasreddin Hodja. Authors such as Saim Sakaoğlu and Pertev Naili Boratav are at the forefront of this research. Our authors have studied all the documents they could reach about the birth, life and death of Nasreddin Hodja and shared all the information they obtained about his life and jokes. Hoca’s jokes have found their place in daily life, being passed from language to language, from generation to generation. At the same time, these jokes, extending to other nations around the world, were loved by them and they considered him one of their own. Investigation revealed that Afanti was actually Nasreddin Hodja. When research was done to find out who Afanti was, it was learned that he was from Türkiye and was born and died in Türkiye in the 13th century. There are jokes attributed to Afanti and Nasreddin Hodja that are exactly the same or have undergone minor changes, but are the same in meaning. The existence of these jokes also proves that Afanti is actually Nasreddin Hodja.

The Uyghurs adopted Nasreddin Hodja, whom they met by word of mouth through the Silk Road, called him Afanti, and shaped him according to their own

culture, each event and situation they experienced. Afanti was discovered by Chinese Zhao Shijie in the 1950s, his information and jokes were collected and articles about him were published, and thus he entered Chinese culture. Afanti, who was adopted into Chinese culture, like Nasreddin Hodja, focused on everyday and social issues. Afanti, who was also adopted by the Chinese, was made known to the world through publications and translations about him.

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl : 17 Sayı : 46 Nisan 2024

Yayın Geliş Tarihi: 06.03.2024 Yayına Kabul Tarihi: 20.04.2024

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1448199>

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Atf/Citation: Güneş, Eyyüp. (2024). Modern Gazel Şairi Osman Sarı'nın "Kurşun Gazeli" Üzerine. *Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 158-171.

MODERN GAZEL ŞAİRİ OSMAN SARI'NIN "KURŞUN GAZELİ" ÜZERİNE

*Eyyüp GÜNEŞ**

Öz

Bu makalede Osman Sarı'nın hayatı, eserleri ve "Kurşun Gazeli" adlı şiiri incelenmiş ve çeşitli açılardan ele alınmıştır. Şiirin temaları, dil ve üslup özellikleri, ses sanatları kullanımı ve gazel formundaki yapısı üzerinde durulmuştur. Şiir, geleneksel Türk edebiyatının önemli bir örneği olarak değerlendirilmiş ve Osman Sarı'nın ustalığı ve duygusal derinliği vurgulanmıştır. Osman Sarı'nın gazeli ile Fuzuli'nin 'Beni' redifli gazeli benzerlikler yönünden değerlendirilerek ortak özellikler biçim ve içerik başlıkları ile ortaya konmuştur. Osman Sarı'nın "Kurşun Gazeli" adlı şiiri, bestelenerek büyük ilgi gören bir eserdir. Şiirin derin duygusal içeriği ve etkileyici dili, birkaç müzisyeni bestelemeye seslendirmeye teşvik etmiştir. Bestelenen versiyonlar genellikle melankolik melodilere sahiptir ve dinleyiciler tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Bu bestelenmiş eserler, Osman Sarı'nın şiirinin müzik dünyasındaki etkisini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osman Sarı, Kurşun Gazeli, Geleneksel Türk Edebiyatı

* Dr. Adiyaman Bilim Sanat Merkezi, MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni,
egunes02@gmail.com, Adiyaman / Türkiye

ON MODERN GHAZAL POET OSMAN SARI AND HIS "KURŞUN GAZELİ"

Abstract

In this article, Osman Sarı's life, his works and his poem "Kurşun Gazeli" are analyzed and discussed from various perspectives. The themes of the poem, its language and stylistic features, the use of sound arts and its structure in ghazal form are emphasized. The poem is evaluated as an important example of traditional Turkish literature and Osman Sarı's mastery and emotional depth are emphasized. Osman Sarı's ghazal and Fuzuli's ghazal with the redif 'Beni' are evaluated in terms of similarities and common features are revealed under the headings of form and content. Osman Sarı's poem "Bullet Gazelle" is a work that has been composed and attracted great attention. The poem's deep emotional content and expressive language have encouraged several musicians to compose and perform it. The composed versions often have melancholic melodies and have been met with great interest by listeners. These compositions reflect the influence of Osman Sarı's poetry in the world of music.

Keywords: Osman Sarı, Kurşun Gazeli, Traditional Turkish Literature

1. GİRİŞ

Osman Sarı (şair, yazar, müfettiş) 1947 yılında Kahramanmaraş'ın Sarımolla köyünde dünyaya gelmiştir. Orta öğrenimini Maraş İmam Hatip Okulu ve Maraş Lisesinde yapmıştır. Bu yıllarda Kahramanmaraş şairlerinden Erdem Beyazıd'ın şiirleriyle ilgilendiğini, Nuri Pakdil (Erken, 2009:87) aracılığı ile takip ettiğini ve o dönemin sanatçılarıyla tanıştığını Erdem Beyazıd'ın şiiri üzerine yazdığı metinden anlıyoruz.

Yükseköğrenimini ise Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Kahramanmaraş Barosunda avukatlık stajını yapmış, Çalışma Bakanlığında bir müddet iş müfettişliği görevinde bulunmuştur. Sakarya Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisinde iş hukuku asistanı olarak görev yapmıştır (Doğan,

2020: 98). Akademik kariyerine devam eden Sarı; İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1993 yılında 'Türkiye'de İş Denetimi' başlıklı tezi ile doktora eğitimini tamamlamıştır.

Şiirleri *Gonca* (Maraş), *Oku, Çıkış, Edebiyat, Maveria, Diriliş, İlim ve Sanat* dergilerinde yayımlandı. Şiirlerini genellikle gazel tarzında, klasik söyleyişe uygun bir tarzda yazdı. Ritmik unsurların düzenine özen gösteren Sarı, gazellerinde yeni bir nesil yetiştirmenin ve manevi değerlerin önemine dikkat çekmeye çalışmıştır.

Köşe yazarlığı da yapan Osman Sarı, ülkenin sorunlarına yönelik düzyazılar da kaleme almıştır. Sarı, kaleme aldığı düşünce yazılarında çağın eşya çağı olarak nitelenmesi gerektiğini ifade eder. Çağı anlamadan insanları anlamının ve sorunlara çözüm bulmanın imkânsız olduğunu dile getirir(Sarı 1978:28). Aynı şekilde eşya çağı üzerinden Batı Uygarlığı'nın maddeci anlayışını şöyle dile getirir: "Eşyaya tutunan bir uygarlıktır Batı Uygarlığı. Onun ürettiği kapitalizm de Marksizm de eşyaya tutunan dünya görüşleridir. Eşyadaki sonluluk, eşyadaki çürüme özelliği bu görüşlere de yansiyacaktır, bu görüşleri kendine temel alan devlet ve toplum yapılarına da yansiyacaktır. Zaten Batı Uygarlığı'nın oluşturduğu insan tipi, bu uygarlığın kendi özelliğini de çok iyi yansıtmaktadır. Bütün dışı dönük, dış evrene, eşyaya dönük bir insan tipi ortaya çıkmıştır"(Sarı, 1977a:23). Sarı, şairin kendi benini aşmadan dış evrene açılmayacağını ifade eder (Sarı, 1977b:17) .Osman Sarı hukuk fakültesi mezunu olması ve Çalışma Bakanlığında müfettiş olarak görev yapması nedeniyle hak, eşitlik, işçi sorunları gibi toplumsal temalara değinen bir şair olarak karşımıza çıkar.

Şair, toplum ve devlet ilişkisi üzerine Batılılaşma hareketinden sonra oluşan savrulmanın önüne geçmek için halka yakınlaşmak gerektiğini düşünür: "Devletle halk yönlerini birbirine çevirmelidir. Özellikle devlet, kendi yönünü yeniden gözden geçirmeli, bu yönde gerekli tedbirleri almalı, halka yaklaşmalıdır Yoksa tarihte, batılılaşma dönemine girdiğimizden beri, bir türlü yerine oturmayan,

sürekli kımıldayan sosyal yapı büsbütün dağılma ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır"(Sarı, 1987:24).

Şiir, geçmişini geleceğe aktaran en doğal kaynaklardan birisidir. Duyguları, hayalleri, hatıraları; zaman zaman, zamanı ve mekânı yok sayarak gelecek nesillere aktarır. Bu taşıyıcılık görevi yanında edebiyatın ve şiirin bir diğer yönü ise gelecek nesillerin derin hafızalarını, edebî gelenek ve edebî alt yapılarını oluşturmaktır. 1980 sonrası Türk Şiirinde divan edebiyatından, gelenekten yararlanan aynı klasik özelliklere uygun yazmaya çalışan şairlerimiz vardır. Atilla İlhan, Behçet Necatigil, Asaf Halet Çelebi, Turan Oflazoğlu, Hilmi Yavuz, Beşir Ayvazoğlu, Sezai Karakoç, Akif İnan, Osman Sarı bunlardan bazılarıdır. Osman Sarı'nın şiiri geleneğe yaslanan, geçmişten ve kültürden beslenen buradan hareketle modern insanın sıkıntılarını, çıkmazlarını merkeze alan bir anlayışa sahiptir.

2. KURŞUN GAZELİ ÜZERİNE

Osman Sarı, "Kurşun Gazeli, Bir Leyla Gazeli, Kırgın Gönül Gazeli..." gibi bazı şiirlerinin isminde "gazel" başlıklarını tercih etmiştir. Sadece bu şiirleri değil birçok şiiri beyitler halinde ve kafiyelenişi de klasik gazel kafiyelenişine uygun olarak kullanmıştır. Şairin; serbest ve dördü, beşli, altılı dizelerle kurulmuş bentlerden oluşan şiirleri de vardır. Sarı; bu şiirlerin çoğunda da kafiye kullanmıştır. Vezin ve mahlas kullanımı hariç gazel nazım şeklini şiirlerinde görmek mümkündür. 14'lü hece ile yazılmış "Kırgın Gönül Gazeli", mahlasın olmaması, bir isminin olması ve veznin aruz değil hece vezni olması dışında gazele benzemektedir. Osman Sarı'da birçok şairde görülen büyük harf kullanmama özelliği görülmez (Çakır, 2016:673). Şairin Kurşun Gazeli şiiri klasik geleneğe yaslanan bir şiir olarak karşımıza çıkar.

Kurşun Gazeli

Savaşa girdin kalbim bin yara aldı beni
Ne denli acı varsa aradı buldu beni

Seni bir bomba gibi taşımak bu göğüste
Bir Ebubekir kıldı bir Ömer kıldı beni

Kurmak bize düştü bu kalbi sökülmüş çağı
Buyruk en ağır yükün altına saldı beni

Atıldık kurşun gibi kentin alanlarına
Bir kaç put ve taş gördü birden irkildi beni

Parça parça bir yürek delik deşik bir bağır
Bir beş değil sevgili bin kurşun deldi beni

Bir de bakışlarındır kurşun gözlerin senin
Kılı kıpırdamadı el gördü geldi beni

Yine seni özlemek birikti bir dağ gibi
Ve yürüdü üstüme altına aldı beni

Bir katılık döşenmiş upuzun bulvarlara
Adım atar atmaz bir donma aldı beni

Böyle çıktım alana ve yürüdüm yürüdüm
Ne görebildi kimse ne anlayabildi beni

Ve put alanlarından geçtim İbrahim gibi

Bir savaş bildi beni bir eylem bildi beni

Osman Sarı'nın 'Kurşun Gazeli' şiiri Edebiyat dergisinin 1974 yılı Ekim sayısında (4. cilt 10. sayı) yayınlanır. Şiiri daha iyi anlamak için şairi etkileyen döneme ait önemli olaylara bakmak gerekir. Ekim 1973'te İsrail ile Arap ülkeleri arasında Yom Kippur savaşı başladı, kefaret günü anlamına gelen kutsal Yom Kippur gününde (14 Ekim 1973) Mısır ve Suriye, İsrail ile savaşa başladı. Filistin topraklarında büyük sıkıntılara maruz bırakılan Müslümanların bir kısmı Lübnan'a sığındı. Mayıs 1973'te Lübnan ordusunun Filistinli mültecilere saldırmamasıyla Lübnan iç savaşı başladı. Ocak 1974'te İsrail askerleri Süveyş Kanalı'nın batısına çekildi. Bu olaylar İslam âlemini derinden etkilemiştir. Dünyada yaşanan bu önemli olayların yanı sıra ülkemizde de şairi etkileyen tarihi hadiseler yaşanmıştır. 20 Temmuz 1974'te Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs'a hava indirme ve çıkarma harekâtına başladı. Başbakan Bülent Ecevit, "Biz aslında savaş için değil, barış için ve yalnız Türklere değil, Rumlara da barış götürmek için adaya gidiyoruz" tarihi demecini verdi. 1 Eylül 1974'te Magosa'ya bağlı Muratağa ve Sandallar köylerinden 88 Türk'ün, öldürülüp yakılarak çukura gömüldükleri, büyük bir zulmün yaşandığı anlaşıldı. Türkiye ve İslam coğrafyasında yaşanan bu olayların Osman Sarı'nın Kurşun gazeli şiirini kaleme alırken etkisi olduğu düşünülebilir.

Bu gazel, manevi değerleri için ötekileştirilen, baskıya maruz bırakılan insan üzerindeki derin etkilerini ve içsel çatışmalarını ele alır. Şair, ülkede yok sayılan insanların yaşadığı trajedi ile kalbine binlerce yara açtığını ve acının her köşesine sızdığını ifade ederken, aynı zamanda manevi değerlerden uzaklaşmanın insanın ruhunu ve bedenini nasıl değiştirdiğini, nasıl bir yük getirdiğini ve nasıl bir kaosa yol açtığını anlatır. Şiirde, bu durumu sembolik olarak benzettiği savaşın şehirlerdeki yıkımı, insan yapımı sembollerin boşluğu, iç dünyadaki yıkım ve sevilen birinin yokluğunun verdiği acı gibi temalar işlenir. Şair, inanca dair savaşın

insanı nasıl derinden etkilediğini ve kendini bulma sürecinde yaşanan zorlukları ifade ederken aynı zamanda içsel bir mücadele ve özlem temasını da işler.

Birinci beyitte, yaşanan değişim ve yozlaşma karşısında bütün yüreği ile savaşa katıldığını kalbinin binlerce yara aldığını ve acı dolu bir süreçten geçtiğini ifade ediyor. Şair, manevi duyguların varlığını kalbinde bir bomba gibi taşıdığını ve bu yükü Hz Ebubekir ve Hz Ömer'in yaşamına atıf yaparak ortaya koyuyor. Bu benzetme ile yaşanan sürecin ancak böyle önemli şahsiyetleri model alarak bir duruş sergilenmesi gerektiği mesajını ifade ediyor.

Sarı; üçüncü beyitte inanç ve manevi değerlere ilişkin içinde bulunduğu kaotik zaman dilimini düzene koyma sorumluluğunu üstlendiğini ve bu yük altında ezildiğini ifade ediyor. Şair, dördüncü beyitte bu manevi savaşın şehirlerdeki yıkımını İslam'dan uzaklaşan toplumun imajını put metaforu üzerinden dile getiriyor ve bu manzaralar karşısında dehşete düştüğünü belirtiyor.

Beşinci beyitte Osman Sarı; din ve inanç ekseninden koparılan memleket karşısında iç dünyasında yaşadığı yıkımı ve sevdiği değerlerin yokluğunun verdiği acıyı ifade ediyor. Şair, sonraki beyitte, içinde yaşadığı manevi hisleri sevgilinin yüzüne benzeterek bakışlarının kendisi için büyük bir tehlike olduğunu ve bu bakışlar karşısında savunmasız kaldığını söyler

Yedinci beyitte şair; inanca dair değerlerin yokluğunun kendisinde büyük bir acı ve özlem oluşturduğunu söyleyip bu duygunun şiddetini dağ metaforu üzerinden dile getiriyor. Şair, sonraki dizelerde çevresindeki manzaranın soğukluğunu, insanların duyarsızlığı ve donukluğunu şikâyet ediyor.

Dokuzuncu beyitte, şairin içsel bir yolculuğa çıktığını ve çevresindeki insanların onun durumunu anlamakta zorlandığını, kendisine duyarsız kaldığını ifade ediyor.

Şair, son beyitte bu manevi savaşın yıkımını ve içsel mücadelesini Hz İbrahim'in hikâyesiyle özdeşleştiriyor ve bu deneyimin onu nasıl etkilediğini belirtiyor.

Osman Sarı'nın 'Kurşun Gazel'i ile Fuzulî'nin 'Beni' Redifli Gazeli arasında önemli ortak izler vardır. Her iki gazelin de 'beni' redifli olması önemli bir noktadır.

Gazel- Fuzuli

Yârab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ beni
Bir dem belâ-yı âşkdan etme cüda beni

Az eyleme inâyetini ehl-i derdden
Yâni ki çok belâlara kıl mübtelâ beni

Temkinimi belâ-yı mahabbetde kılma süst
Tâ dost ta'nedüb demeye bî-vefâ beni

Gittikçe hüsnün eyle ziyâde nigârımın
Geldikçe derdine beter et mübtelâ beni

Öyle zâif kıl tenimi firkatinde kim
Yaslına mümkin ola yetürmek sabâ beni

Nahvet kılub nasîb Fuzulî gibi bana
Yârab mukayyed eyleme mutlak bana beni

İki gazel arasında biçim ve içerik özellikleri açısından benzerlikler şunlardır:

1. Gazel Formu: Her iki şiir de gazel formunu kullanır. Gazel, klasik Türk edebiyatında kullanılan bir nazım biçimidir ve genellikle aşk, doğa, özlem gibi temaları işler.
2. Dil ve Üslup: Hem Osman Sarı'nın "Kurşun Gazeli" adlı şiiri hem de Fuzuli'nin gazeli, klasik Türk edebiyatının dil ve üslubunu yansıtır. İki şiirde de ahenkli ve

akıcı bir dil kullanılır, klasik Türk şiiri geleneğine uygun olarak ustaca kafiyelenmiş beyitler bulunur.

3. Ahenk Sanatları: Her iki şiirde de çeşitli ses sanatlarına başvurulmuştur. Kafiye, redif, tekrar gibi ses oyunları şiirlerde dikkat çeker. Bu ses oyunları, şiirin akıcılığını ve ritmini sağlar.

4. Beyit Sayısı: Her iki gazel de benzer bir beyit sayısına sahiptir. Geleneksel olarak gazelerde genellikle 5 veya 7 beyit bulunur. İki gazel de bu geleneksel yapıyı takip eder.

5. Mısra Dizimi: Her iki şiirde de mısra dizimi geleneksel gazel yapısına uygun olarak kurulmuştur. Beyitlerin uzunluğu ve yapıları, klasik Türk edebiyatı normlarına göre şekillendirilmiştir.

Bu özellikler, her iki gazelin de Klasik Türk edebiyatı şairlerinin nazım biçimi ve üslup özelliklerine uygun olarak yazıldığını gösterir.

Bu iki gazel, farklı yüzyıllarda yaşamış iki farklı şairin eserleridir. Ancak, her iki gazel de aşk, acı, özlem ve içsel çatışmalar gibi temaları ele alır. İkisi de aşkın getirdiği zorlukları ve aşkın acılarını ifade ederken, insanın iç dünyasındaki çatışmaları ve ruhsal sıkıntıları işleme yönünden benzerlikler gösterir.

1. Aşkın Belası ve Acısı: Her iki gazelde de aşk, bela ve acı ile ilişkilendirilir. İki şair de aşkın getirdiği zorlukları, acıları ve sıkıntıları dile getirir. Osman Sarı'nın gazelinde bu aşk yaşanan manevi yozlaşma sonrasında inanca duyulan aşktır.

2. Özlem ve Ayrılık: Her iki gazelde de özlem ve ayrılık teması işlenir. Şairler, sevdiklerinden ayrı kalmak ve onları özlemekten kaynaklanan içsel çatışmaları ve acıları ifade ederler. Osman Sarı'nın dile getirdiği özlem İslam'a ve manevi değerlere duyulan derin özlemdir.

3. İçsel Mücadele: Her iki gazelde de içsel mücadele ve ruhsal çatışmalar vurgulanır. Şairler, duygusal zorluklarla başa çıkmak için mücadele ederken, aynı zamanda aşkın getirdiği acıları kabullenme çabası içindedirler.

4. İfade Edilen Duygular: Her iki gazel de duygusal derinlik taşır. Şairler, aşkın verdiği acıyı ve içsel çatışmalarını ustalıklı ifade ederler, duygularını okuyucuya derin bir şekilde aktarırlar.

Bu benzerlikler, farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin eserlerinde ortak temaların ve duyguların olduğunu gösterir, ayrıca insanın duygusal dünyasının zamandan bağımsız olarak benzer özellikler taşıdığını da yansıtır.

'Kurşun Gazeli' Osman Sarı'nın en çok tanınan şiirlerinden birisidir. Şiir, edebiyat çevrelerinde geniş ilgi uyandırmış ve bestelenmiş bir eserdir. Şiirin derin duygusal içeriği ve etkileyici dili, birçok müzisyeni ve besteciyi eseri bestelemeye ve seslendirmeye teşvik etmiştir. Bestelenen versiyonlar genellikle şiirin içerdiği duygusal yoğunluğu ve insanın iç dünyasındaki karmaşıklığı yansıtan melankolik ve etkileyici melodilere sahiptir. Şiirin bestelenmiş olması, Osman Sarı'nın sanatının ve duygusal derinliğinin müzik dünyasında da önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Bu bestelenmiş eserler, şiirin duygu yüklü sözlerini ve içsel zenginliğini müzik aracılığıyla dinleyiciye aktarmakta ve dinleyicilerin kalplerinde derin izler bırakmaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Osman Sarı'nın "Kurşun Gazeli" şiiri, manevi yozlaşmanın, değerleri kaybetmenin insan üzerindeki derin etkilerini ve içsel çatışmalarını ustalıklı işleyen bir eserdir. Şiir, inancı toplumdaki uzaklaştırmanın getirdiği acıları, yıkımı ve insanın iç dünyasındaki çatışmaları dile getirirken aynı zamanda manevi aşk, özlem ve yalnızlık gibi temalara da değinir. Şair, bu manevi savaşın insanın ruhunu nasıl parçaladığını ve aşkın verdiği acının insanı nasıl etkilediğini derin bir duyarlılıkla anlatır. Osman Sarı'nın "Kurşun Gazeli" ve Fuzuli'nin gazeli arasında yapılan karşılaştırma, her iki şiirin de geleneksel Türk edebiyatının önemli birer örneği olduğunu göstermektedir. İki şairin eserlerindeki benzerlikler, aşk, acı, özlem ve içsel çatışmalar gibi temaları ustalıklı işlediklerini göstermektedir. Her iki gazelde

de gazel formunun ve geleneksel Türk şiiri üslubunun özellikleri görülmektedir. Şiirlerde kullanılan dil ve üslup, ses sanatları, beyit sayısı ve mısra dizimi gibi özellikler, geleneksel Türk edebiyatı şairlerinin nazım biçimi ve üslup anlayışına uygun olarak şekillendirilmiştir. Bu karşılaştırma, Osman Sarı ve Fuzuli gibi farklı dönemlerden gelen şairlerin eserlerinin, aşk ve insanın iç dünyasındaki derinlikleri anlatma konusunda benzer bir estetik ve duygusal derinlik taşıdığını göstermektedir diyebiliriz. Osman Sarı'nın "Kurşun Gazeli " adlı şiiri, bestelenerek büyük ilgi görmüş bir eserdir. Şiirin derin duygusal içeriği ve etkileyici dili, birden çok müzisyeni eseri bestelemeye teşvik etmiştir. Bestelenen versiyonlar, genellikle melankolik ve etkileyici melodilere sahiptir. Bu bestelenmiş eserler, dinleyiciler tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Osman Sarı'nın şiirinin müziğe uyarlanması, sanatının ve duygusal derinliğinin müzik dünyasında da etkili olduğunu göstermektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makale herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akça, N. Ceyhan. (2008). "Seksen Sonrası Türk Şiirinde Geleneğe Yöneliş: Yeniden Dîvan Şiiri mi?", Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Dîvân Edebiyatı Sempozyumu, 27- 28 Mayıs, Beykoz Belediyesi Kültür Yay., s. 357-364, İstanbul.
- Çakır, M. (2016). 1980 Sonrası Türk Şiirinde Divan Şiiri Nazım Şekillerinin Kullanımına Dair. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 653-684.
- Doğan, M. (2020). Çağdaş Türk şiirinde yabancılaşma (1950'den günümüze). Birinci basım. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Erken, V., ed. (2009). Erdem Bayazıt kitabı. Kızılay, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği.
- Kara, A. (2014).1980 Kuşağı Türk Şiiri'nde Poetik Bir Yönelim Olarak "Gelenekçilik", T.C. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Haziran, Kırşehir.
- Kurnaz, C. (1997). "Dîvân Şiiri Geleneğinden Yararlanma", Dîvân Edebiyatı Yazıları, Akçağ Yay. Ankara.
- Macit, M. (1996). Gelenekten Geleceğe, Akçağ Yay. Ankara.
- Macit, M. (2006). "Dîvân Edebiyatı Tartışmaları ve Gelenekten Yararlanma Sorunu", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, Yıl: 7, Sayı:77-78, Temmuz – Ağustos.
- Sarı, O. (1995), Şiirler, Önden Giden Atlılar- Bir Savaşçıdır Kalbim, İz. Yay., İstanbul.
- Sarı, O. (1977)a. "Eşyaya Tutunmak". Mavera 1(8):23.
- Sarı, O. (1977)b. "Nefsim İtin". Mavera 5(1):17.
- Sarı, O. (1978). "Eşya Çağı". Mavera 2(14):28.
- Sarı, O. (1987). "Yön Farkı". İslam Aylık Mecmua, Haziran, 24.
- Türkçe Sözlük (1988): Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

In this article, Osman Sarı's life, his works and his poem "Kurşun Gazeli" are analyzed and discussed from different angles. The themes of the poem, its language and stylistic features, the use of sound arts and its structure in ghazal form are emphasized. The poem is evaluated as an important example of traditional Turkish literature and Osman Sarı's mastery and emotional depth are emphasized. Osman Sarı's ghazal and Fuzuli's ghazal with the redif 'Beni' are evaluated in terms of similarities and common features are revealed under the headings of form and content. Osman Sarı's poem "Bullet Gazelle" is a work that has been composed and attracted great attention. The poem's deep emotional content and expressive language have encouraged several musicians to compose and perform it.

Osman Sarı's poem 'Kurşun Gazeli' was published in the October 1974 issue (Volume 4, Issue 10) of Edebiyat magazine. In order to better understand the poem, it is necessary to look at the important events of the period that affected the poet. In October 1973, the Yom Kippur war broke out between Israel and the Arab countries. On the holy day of Yom Kippur (October 14, 1973), which means the Day of Atonement, Egypt and Syria went to war with Israel. Some of the Muslims who had suffered great hardship in the Palestinian territories sought refuge in Lebanon. In May 1973, the Lebanese civil war began when the Lebanese army attacked Palestinian refugees. In January 1974, Israeli troops withdrew west of the Suez Canal. These events deeply affected the Islamic world.

On July 20, 1974, the Turkish Armed Forces began airborne and landing operations in Cyprus. Prime Minister Bülent Ecevit made the historic statement: "We are not going to the island for war, but for peace and to bring peace not only to the Turks but also to the Greeks". On September 1, 1974, 88 Turks from the villages of Muratağa and Sandallar in Magosa were killed, burned and buried in a pit, and it was understood that a great atrocity had taken place. It can be thought that these events in Turkey and the Islamic geography had an impact on Osman Sarı's writing of the poem Kurşun ghazal.

This ode deals with the deep effects and inner conflicts of people who are marginalized and oppressed for their spiritual values. The poet expresses that the tragedy experienced by the people who are ignored in the country has opened thousands of wounds in his heart and that pain seeps into every corner of his heart, while at the same time describing how moving away from spiritual values changes the human soul and body, what kind of burden it brings and what kind of chaos it leads to. The poem deals with themes such as the destruction of cities by war, the emptiness of man-made symbols, the destruction of the inner world and the pain of the absence of a loved one. While the poet expresses how deeply

the war on faith affects people and the difficulties experienced in the process of finding oneself, he also deals with the theme of inner struggle and longing.

These similarities show that there are common themes and emotions in the works of poets who lived in different centuries, and also reflect that the emotional world of human beings has similar characteristics regardless of time.

'Kurşun Gazeli' is one of Osman Sarı's most well-known poems. The poem has aroused widespread interest in literary circles and has been composed. The poem's deep emotional content and expressive language have encouraged many musicians and composers to compose and perform it. The composed versions usually have melancholic and expressive melodies that reflect the emotional intensity of the poem and the complexity of the human inner world. The fact that the poem has been composed shows that Osman Sarı's art and emotional depth have also gained an important place in the world of music. These composed works convey the poem's emotionally charged words and inner richness to the listener through music and leave deep traces in the hearts of the listeners.

Osman Sarı's poem "Kurşun Gazeli" is a work that skillfully deals with the deep effects of spiritual degeneration and loss of values on human beings and their inner conflicts. While the poem expresses the pain, destruction and conflicts in the inner world of human beings brought about by the removal of faith from society, it also touches on themes such as spiritual love, longing and loneliness. The poet describes with a deep sensitivity how this spiritual war tears the human soul apart and how the pain of love affects people. The comparison between Osman Sarı's "Bullet Gazelle" and Fuzuli's gazelle shows that both poems are important examples of traditional Turkish literature. The similarities in the works of the two poets show that they skillfully deal with themes such as love, pain, longing and inner conflicts. Both ghazals display the characteristics of the ghazal form and the style of traditional Turkish poetry. Features such as language and style, sound arts, number of couplets and verse order are shaped in accordance with the verse form and style of traditional Turkish literature poets. We can say that this comparison shows that the works of poets from different periods, such as Osman Sarı and Fuzuli, have a similar aesthetic and emotional depth in describing the depths of love and the inner world of human beings. Osman Sarı's poem "Kurşun Gazeli" is a work that has been composed and attracted great attention. The poem's deep emotional content and expressive language encouraged several musicians to compose it. The composed versions often have melancholic and expressive melodies. These compositions have been met with great interest by listeners. The adaptation of Osman Sarı's poetry to music shows that his artistry and emotional depth are also influential in the world of music.

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl : 17 Sayı : 46 Nisan 2024

Yayın Geliş Tarihi: 01.01.2024 Yayına Kabul Tarihi: 26.02.2024

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1415930>

Makale Türü: Araştırma Makalesi/ Research Article
Atf/Citation: Kaya, E. (2024). Azerbaycan-Türkmenistan İlişkileri ve Son
Dönemdeki Yakınlaşmanın Ana Dinamikleri. *Adiyaman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 172-207.

AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE SON DÖNEMDEKİ YAKINLAŞMANIN ANA DİNAMİKLERİ

Emrah KAYA*

Öz

Hazar Denizi'nin doğu ve batı kıyılarında yer alan Azerbaycan ile Türkmenistan'ın arasında dil, etnik köken, din ve kültür gibi çeşitli güçlü bağlar bulunmaktadır. Ancak söz konusu bağlara rağmen iki devletin ilişkileri sürekli olarak olumlu seyretmemiş, belirli dönemlerde inişli-çıkışlı bir hal almış ve hatta kopma noktasına gelmiştir. Özellikle Hazar Denizi'nde bulunan çeşitli sahalardaki enerji kaynaklarının kime ait olduğuna dair tartışmalar ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2014 yılından bu yana ise Türk dünyasının önemli aktörleri olan Azerbaycan ile Türkmenistan ilişkilerinde çeşitli gelişmeler yaşanmaktadır. Aşkabat ile Bakü hattındaki yakınlaşmada farklı faktörler etkili olmaktadır. Çalışmada 2014 sonrası süreçte iki devlet arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyen faktörler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Enerji, Türk Devletleri Teşkilatı.

Dr., Bağımsız Araştırmacı, dremrhkaya@gmail.com, Ankara/Türkiye

AZERBAIJAN-TURKMENISTAN RELATIONS AND THE MAIN DYNAMICS OF THE RECENT RAPPROCHEMENT

Abstract

There are various strong ties such as language, ethnicity, religion and culture between Azerbaijan and Turkmenistan, located on the eastern and western shores of the Caspian Sea. However, despite these ties, the relations between the two states were not always positive, had ups and downs in certain periods, and even ties reach breaking point. Particularly, disputes about who owns the energy resources in various fields in the Caspian Sea have negatively affected relations. Since 2014, there have been various developments in the relations between Azerbaijan and Turkmenistan, which are important actors of the Turkish world. Different factors are effective in the rapprochement between Baku and Ashgabat. The study examines the factors that positively affected the relations between the two states in the post-2014 period.

Keywords: Azerbaijan, Turkmenistan, Caspian Sea, Energy, The Organization of Turkic States.

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile Türkmenistan, Hazar Denizi'nin iki farklı kıyısında bulunmakla birlikte Kafkasya ile Orta Asya'yı ve Türk dünyasını birbirine bağlayan kilit ülkelerdir. İki halk da Oğuz Türklerindedir. Söz konusu devletler, zengin enerji kaynaklarıyla da ön plana çıkmaktadır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) verilerine göre Türkmenistan'da 600 milyon varil petrol ve 19,5 trilyon metreküp doğalgaz bulunmaktadır (Walinga ve Aminjonov, 2022: 6). BP'nin 2021 yılında yayınladığı rapora göre ise Azerbaycan'ın 7 milyar varil petrol ve 2,5 trilyon metreküp doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir (British Petroleum, 2021). Bu nedenle iki devlet arasındaki ilişkilerin Türk dünyasını yakından ilgilendirdiği aşikardır. Bakü-Aşgabat hattındaki ilişkilerin soy, dil, tarih gibi çeşitli güçlü bağlara rağmen olumsuz seyrettiği dönemler olmuştur. Hazar Denizi'nin

dibindeki enerji kaynaklarının neden olduğu gerginlik, bir dönem ikili ilişkilerin seyrini belirleyen ana etkenler arasındadır. Hatta ilişkilerin gergin olduğu dönemlerde Nabucco ve Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı (TCP) gibi çeşitli uluslararası projelerin hayata geçmesini engelleyebileceği tartışmaları yaşanmıştır (Valiyev, 2009a: 2-3). Bu durum, gerginliğin ikili ilişkilerle birlikte bölgesel ve küresel projeleri de etkilediğini göstermektedir.

Gergin ilişkiler, özellikle liderler boyutunda kendisini göstermiştir. Ayrıca sadece iki devlet arasındaki ilişkilerin değil, aynı zamanda Türk dünyasındaki bağların kuvvetlenmesine de engel teşkil etmiştir. Diğer yandan iki ülke arasındaki gergin ilişkiler, kazan-kaybet çerçevesinde şekillenirken yaşananların ülkelerin ekonomik kayıplara uğramasına neden olduğu ve Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesini zorlaştırdığı söylenebilir. Taraflar arasında 2014 yılına kadar süren inişli-çıkışlı ilişkiler, özellikle Türkiye'nin devreye girmesiyle birlikte normalleşmeye ve iyileşmeye başlamıştır. 2014 yılından bu yana gelişen ilişkilerde Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyen anlaşmayla birlikte önemli bir eşik aşılırken bu süreçte Bakü ile Aşkabat'ın farklı politikalarından ortak politikalara yöneldiği anlaşılmaktadır.

İlişkilerdeki en önemli gelişme ise Hazar Denizi'nin dibindeki enerji kaynaklarının paylaşılmasına dair atılmıştır. Taraflar arasında 2021 yılının başında imzalanan "Dostluk" petrol yatağına dair anlaşma bu açıdan kritik öneme sahiptir. Neticede 2014 yılında normalleşmeye başlayan ikili ilişkilerin bu tarihten itibaren hızla geliştiği görülmektedir. Bunun nedenleri arasında farklı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin ayrıca Türk dünyasındaki ikili ve çok taraflı ilişkilerde de etkili olduğu söylenebilir.

Çalışmada Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilere odaklanılacaktır. İki ana başlıktan oluşacak olan çalışmanın ilk kısmında iki ülkenin ilişkileri incelenecek ve zaman çizelgesi yöntemi kullanılacaktır. Böylelikle tarafların

birbirlerine karşı olan politikaları da analiz edilebilecektir. İkinci kısımda ise özellikle 2014 yılı sonrası süreçte ilişkileri etkileyen ana etkenler ele alınacaktır. Bu sayede tarafların kazan-kaybetten kazan-kazana dönüşen yaklaşımları ve politikaları farklı boyutlarıyla analiz edilecektir.

2. AZERBAYCAN İLE TÜRKMENİSTAN ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan ve Türkmenistan, çeşitli iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği'nden miras kalan çeşitli sorunlar, ülkelerin iç ve dış politikalarına etki etmiştir. İlk dönemlerde ilişkilerin güçlendirilmesi noktasında bir politika izleyen Bakü ve Aşkabat, enerjiden gümrüğe, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadeleden güvenliğe kadar birçok konuda anlaşmalar yapılmıştır. 18 Kasım 1999 tarihinde Türkiye ve Gürcistan'ın da katıldığı TCP'ye ilişkin Hükümetlerarası Deklarasyon ve çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır (Hasanoğlu, 2021: 25-26). Diğer yandan tarihi İpek Yolu güzergahı çerçevesinde 1993 yılından itibaren geliştirilmeye çalışılan Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru (TRACECA) da iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu etkileyen ve Hazar Denizi üzerinden jeopolitik bağlarını güçlendiren bir faktör olmuştur (TRACECA, t.y.).

İlişkilerde olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen özellikle Hazar Denizi'nde bulunan enerji sahaları üzerindeki hak iddiaları ve sahaların paylaşılmasında yaşanan anlaşmazlık, ilişkileri sekteye uğratan sorun kaynağı olarak ön plana çıkmıştır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki bölgede 100 milyar metreküp doğalgaz ve 60 milyon ton petrol bulunduğu tahmin edilmektedir (Jalilov, 2021). Hazar Denizi'nin yatağı için nasıl bir prensibin belirleneceği ve Kepez (Türkmenistan'a göre Serdar), Çıracık (Türkmenistan'a göre Osman) ve Azeri (Türkmenistan'a göre Hazar) gibi enerji sahalarının iki tarafı da tatmin edecek şekilde paylaşılmaması ayrışmaya ve jeopolitik rekabete yol açmıştır. Taraflar sınırların belirlenmesinde ortay hat yönteminin kullanılmasını desteklerken

Abşeron Yarımadası ve Azerbaycan'ın egemenliğindeki Cilov Adası nedeniyle deniz yatağındaki sınırı belirleme konusunda anlaşmamıştır. Bu iki bölgenin hattın belirlenmesinde sayılması ya da göz ardı edilmesi, tartışmalı alanların kimin kontrolünde olacağını etkilemekteydi (Karataeva, 2020: 252-253). Azerbaycan, 1994 yılında Hazar Denizi'ndeki tartışmalı bölgeleri içerecek şekilde çeşitli ülkeler ve şirketlerle Asrın Sözleşmesi'ni imzalamıştı (Azerbaijan.az, t.y.). Ayrıca dönemin Azerbaycan lideri Haydar Aliyev, Türkmenistan'la sorunları çözmeden ve anlaşmadan British Petroleum (BP) aracılığı ile Çırac/Osman ve Azeri/Ömer sahalarında aramalar başlatmıştı (Panniyer, 2021).

Diğer yandan Azerbaycan, 1997 yılında tartışmalı sahaları içerecek şekilde Rus Lukoil ve Rosneft şirketleriyle bir anlaşma imzalamıştır. Ancak Türkmenistan, anlaşmaya tepki göstermiş ve bunun üzerine anlaşma hayata geçmemiştir. Buna karşılık 1998 yılında Türkmenistan, Amerikan şirketi Mobil'le sözleşme imzalamıştır. Fakat Azerbaycan'ın tepkisi üzerine Amerikalılar anlaşmadan çekilmiştir (Bayramova, 2021). Gergin ilişkiler, Hazar'a dair yapılan toplantıları da etkilemiş ve 2002 yılında Türkmenistan'da Hazar'a dair yapılan zirvede önemli bir karar alınamamıştır. Ayrıca Azeri/Hazar ve Çırac/Osman sahalarının üretime başlamasıyla Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri daha da gerilmiştir (Panniyer, 2021). Taraflar arasındaki güvensizlik, Hazar Denizi'nin akıbetini de etkilemiştir. Örneğin Azerbaycan, %18'i kendisine, %19'u Rusya'ya ve %29'u Kazakistan'a ait olacak şekilde Hazar Denizi'ndeki sınırların belirlenmesine dair anlaşma imzalamış ancak İran ve Türkmenistan'la benzer bir anlaşma imzalamamıştır (Hafeznia vd., 2016: 183). İran'la Azerbaycan arasında bir anlaşmanın imzalanmamasının nedeni İran'ın Hazar Denizi'ni eşit paylaşım çerçevesinde bölünmesini istemesiydi. Ancak Türkmenistan'la bir anlaşmanın yapılamamasının nedeni ise tartışmalı bölgelerdi.

İlham Aliyev'in 2003 yılında Azerbaycan'ın ve Gurbangulu Berdimuhammedov'un 2006 yılında Azerbaycan'ın yönetimine geçmesiyle Bakü-Aşgabat hattında yeni bir dönem başlamıştır. Ancak Çırak/Osman ve Azeri/Ömer sahalarına dair uzlaşının sağlanamamış olmasına rağmen 2007'de dönemin Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov, Buried Hill şirketi ile anlaşarak şirkete tartışmalı sahada araştırma yapma izin vermiştir. Ayrıca Berdimuhammedov, 2009 yılında sorunu uluslararası tahkime götürmeyi düşünmüştür. Lakin Berdimuhammedov ve Aliyev, yaptıkları görüşmeler neticesinde sahalar konusunda anlaşıncaya kadar bütün çalışmaları durdurma kararı almışlardı (Bayramova, 2021). Bu durum özellikle tarafların ilişkilerin daha da gerilmesini istemediğinin göstergesi olarak okunabilir. Bununla birlikte 2008 yılında liderler tarafından karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiştir. Mayıs ayında Berdimuhammedov Bakü'yü ziyaret ederken, Kasım ayında ise Aliyev Aşgabat'a gitmiştir. Bu ziyaretler, devletler arasındaki ilişkilerin gelişmesi noktasında bir beklenti yaratmıştır. Hatta Aliyev'in ziyareti sırasında ekonomik iş birliği için komisyon oluşturulması, Bakü-Türkmenbaşı limanları arasında feribot seferi düzenlenmesi gibi konularda yapılan anlaşmalar beklentileri arttırmıştır (Hasanoğlu, 2021: 28).

Liderler arasındaki uzlaşmaya rağmen Hazar merkezli gerginlik devam etmiştir. 24 Temmuz 2009 tarihinde Türkmenistan, sorunun çözülmesi için Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne (ICA) gideceğini açıklamış ve Azerbaycan'la iş birliği yapan yabancı şirketleri, uluslararası hukuka aykırı hareket ettikleri için tazminat talebinde bulunacakları konusunda uyarılmıştı. Söz konusu adımın Hazar'a dair görüşmeleri bozacağı, Türkmenistan'ın bir kazanç sağlayamayacağını ve Hazar'ın statü sorunun çözülmesini engelleyeceği dile getirilmiştir. Ayrıca Türkmenistan'ın Avrupa'ya enerji ihraç etmek isterken bu adımın Nabucco'ya dair beklentileri zayıflatacağı iddia edilmişti (İsmailzade, 2009).

19 Haziran 2012 tarihinde Azerbaycan devriye botu, tartişmalı bölgelerde araştırma yapan bir gemiyi durdurmuştu. Türkmenistan, sismik araştırmalar yapıldığını dile getirirse de bu, taraflar arasında uzlaşılan bölgede bütün çalışmaların durdurulmasına aykırı bir durum teşkil etmiştir. Bunun zerine iki ülkeyi ilgilendiren konu, uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Taraflar, birbirini suçlamış ve dönemin Türkmenistan Dışışleri Bakanı Kakageldi Abdullayev, konuyu Birleşmiş Milletler (BM) Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) götüreceklerini, Kepez/Serdar sahasının tamamen Türkmen kesiminde yer aldığını, Bakü'nn statüsü belirlenmemiş olan ırak/Osman ve Azeri/mer sahalarındaki faaliyetleri durdurması gerektiğini ve yabancı şirketlerin de dahil olduğu faaliyetlerin uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir (Azernews, 2012). Azerbaycan da Türkmenistan'ı Kepez/Serdar gibi tartişmalı bölgedeki enerji kaynaklarını araştırmaması konusunda uyarımıştır. Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı, Türkmenistan Büyükelçisi Toyly Komekov'u Bakanlığa çağırarak bir nota vermiştir. Azerbaycan, araştırmanın yasa dışı olduğunu açıklarken, egemenlik haklarını savunmak için gerekli önlemleri alma hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir. Bunun zerine Türkmenistan Dışışleri Bakanlığı, Bakü'ye tepki göstererek "Azerbaycan'a ait olmayan" kısımda sivil bir geminin gerçekleştirdiği bilimsel araştırmayı durdurma girişimini protesto etmiştir (Reuters, 2012).

Yaşanan gerilimlere rağmen Azerbaycan, Avrupa'daki enerji ihtiyacının farkında olarak Türkmenistan'ın da bu pazara girmesini istemektedir. Bu hem Azerbaycan'ın hem de Hazar'ın Avrupa ve Rusya bazındaki stratejik önemini arttıracaktı. Bu bağlamda Bakü, Türkmen gazını da TCP ve Güney Gaz Koridoru'na (SGC) dahil ederek elini gclendirmek istemektedir (Kuchins vd., 2016: 12, 19). Türkmenistan'ın ise 2030 Kalkınma Planı kapsamında benimsediği stratejik önceliklerinden biri Türkmen enerji kaynaklarını yeni pazarlara ulaştırmaktı (Arınç ve Elik, 2010: 175). Bu süreçte iki ülkenin düşüncelerinin

değişmeye başlamıştır. Artan tansiyon yerine alternatif enerji rotalarının yaratılması noktasında iş birliğinin her iki ülkenin de çıkarına olduğuna dair ortak bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Özellikle Türkmenistan'ın Orta Asya-Çin Gaz Boru Hattı (CACG) ile Türkmenistan'ın ihracatını %80'lik bir kısmının doğalgaz üzerinden Çin'e yapıyor olması tek taraflı bir bağımlılığı beraberinde getirme riski taşımaktaydı (Liakopoulou ve Indeo, 2021: 8-9).

2012 yılında azalmaya başlayan tansiyon ve taraflar arasındaki ilişkilerin kazan-kazan çerçevesinde normalleşmesi aşamasında önemli bir rol oynayan ülke ise Türkiye olmuştur. Uzun süredir iki ülke arasındaki sorunların çözülmesinde arabuluculuk yapan (Türk, 2010: 59) Türkiye'nin de etkisiyle 2014 yılının Mayıs ayından itibaren belirli dönemlerde Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 26 Mayıs 2014 tarihinde Bakü'de düzenlenen ilk toplantı sırasında yapılan açıklamalarda tarafların başta enerji ve ulaştırma olmak üzere üç ülkeyi ilgilendiren bölgesel konulara odaklandıkları dile getirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014). Gerçekleştirilen toplantının odağında Hazar'daki enerji kaynaklarını üzerinde uzlaşa, enerji hatları ve Orta Koridor gibi Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak olan güzergahların olduğu söylenebilir. Bu süreçten sonra Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin iyileştiği, tartışmalı konuların çözülmesinde önemli bir ilerleme kaydedildiği, tarafların Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi uluslararası örgütler üzerinden ilişkilerini daha yapısal bir çerçeveye oturttukları ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından Hazar'daki iş birliklerini yoğunlaştırdıkları görülmektedir.

Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilere hız veren ve bölgedeki iş birliğini arttıran gelişmeler 2014 tarihinden sonra daha net bir şekilde görülmektedir. Bu kapsamda Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi, taraflar arasındaki Dostluk sahasına dair anlaşmanın imzalanması, Türkmenistan'ın

TDT'ye gözlemci üye olarak katılması, Hazar Denizi'nde artan iş birlikleri, Hazar Denizi'ne bölgesel ve küresel aktörlerin yoğunlaşan ilgisi ve son olarak ikili ilişkilerde yakalanan ivme bunu net şekilde kanıtlamaktadır.

Hazar Denizi, Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyen ana başlıklardan biri olarak ön plana çıkmıştır. Zira Hazar'ın statüsünün belirlenmesiyle önemli bir eşğin aşıldığı da söylenebilir. Hazar Denizi'ne dair ilk görüşmeler, 1996 yılında bakanlık seviyesinde başlarken, 2002 yılından itibaren bir zirve haline gelmiş ve liderler sürece doğrudan müdahil olmuştur. Bu kapsamda liderler 2002 yılında Aşkabat'ta, 2007 yılında Tahran'da, 2010 yılında Bakü'de ve 2014 yılında Rusya'nın Astrahan'da toplanmıştır (Ülger ve Erol, 2019: 851). 12 Ağustos 2018 tarihinde ise Kazakistan'ın Aktau gerçekleştirilen 5. Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme ile tarafların Hazar Denizi'nin suları, deniz tabanı, toprak altı, doğal kaynakları ve deniz üzerindeki hava sahası dahil kullanım hususları belirlenmiştir (Kahraman, 2019). Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Rusya ve İran tarafından imzalanan Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ile aşağıdaki kararlar alınmıştır (Raimbekova, 2018):

- Hazar Denizi'nde her devletin 15 deniz mili mesafeye kadar kara suları, 10 deniz mili genişliğinde de balıkçılık alanı olacak.
- Devletler, Hazar'ın dibinde deniz altı su altı kabloları ve ana boru hatlarını uluslararası anlaşmalarda kabul edilen düzene uygun olarak yerleştirebilecek.
- Boru hatlarının ve deniz altı kablolarının yerleştirilmesi için güzergâhın kararlaştırılması, deniz dibi bölgesinden geçecek devletle anlaşma hâlinde gerçekleştirilecek.
- Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler haricinde, bölgede yabancı askerî güçler bulunmayacak.

- Bölgeye kıyısı olan ülke, yapay adaları, tesisleri ve yapıları inşa etme, kullanma ve işletme hakkına sahip olacak.
- Hazar Havzası ile ilgili tüm sorunlar barış yolu ile çözülmeye çalışılacak.

Söz konusu maddeler açısından bakıldığında üçüncü maddedeki boru hatlarının hangi devletlerin denizinin dibinden geçecekse aralarında bir anlaşmanın yapılmasının yeterli olacağına dair ayrıntı, Hazar Denizi'nde Bakü ile Aşkabat arasında varılacak bir uzlaşma sayesinde dış aktörlerin etkisinden uzak çeşitli bağların kurulmasına hukuki imkan tanımıştır. Bu gelişme ikili ilişkiler, bölgesel ve küresel projeler, koridorlar ve enerji hatları için önem arz etmektedir.

Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki sorunların çözülmesine, taraflar arasında uzlaşının sağlanmasına ve kazan-kaybet yerine karşılıklı saygı çerçevesinden kazan-kazan yaklaşımına dönülmesine dair en önemli gösterge Dostluk sahası üzerinde sağlanan uzlaşmadır. 21 Ocak 2021 tarihinde Aliyev'in ve Berdimuhamedov'un online katıldığı ve dönemin dışişleri bakanları tarafından söz konusu bölgedeki kaynakların ortak araştırılması, geliştirilmesi ve üretimine ilişkin bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Berdimuhamedov, anlaşmanın Hazar Denizi'nde karşılıklı çıkar temelli bir enerji ortaklığının kurulmasında kilometre taşı olduğu dile getirmiştir. Tarafların meclislerince de onaylanan anlaşmaya göre, tahminen en az 1.4 milyar varil petrol bulunan (Panniyer, 2021) sahadaki kaynakların %30'u Azerbaycan'a ve %70'i Türkmenistan'a ait olacak ve üç ila beş yıl içinde ise üretime geçilecektir (Liakopoulou ve Indeo, 2021: 9-10).

Bakü ile Aşkabat hattında önemli bir eşik aşılrken bunda liderlerin ikili temaslarının ve artan ekonomik ilişkilerin etkili olduğunu söylemek mümkündür (Hasanoğlu, 2021: 30-31). 2017 yılında düzenlenen ziyaret, ilişkilerdeki atılımın habercisi olmuş ve liderler devam eden sorunlara rağmen Stratejik Ortaklık Bildirgesi'ni imzalamışlardır (Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, 2017). Söz konusu ziyaret sırasında liderlerin yaptığı açıklamalarda özellikle Azerbaycan

ile Türkmenistan'ın yeni deniz limanları inşa etmesi, kargo taşımacılığının kapasitesinin artırılması, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun inşa edilmesi, tarafların çeşitli uluslararası örgütlerde birbirlerini desteklemeleri, artan ticari ilişkileri ve enerji konusundaki iş birlikleri ana başlıklar olmuştur (President of the Republic of Azerbaijan, 2017). Daha sonraki süreçlerde liderler arasında temaslar ve ziyaretler devam ederken, tarafların meclisleri arasında iş birliğine dair mutabakata benzer anlaşmalarla ilişkilere daha yapısal bir form kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir (News Central Asia, 2022).

Tablo 1: Azerbaycan-Türkmenistan Ticaret Hacmi (Bin dolar)

Yıl	Miktar
2005	516.529,4
2006	378.532,1
2007	53.893,5
2008	72.561,4
2009	63.649,8
2010	214.596,4
2011	56.835,2
2012	91.629,8
2013	88.152,4
2014	51.201,2
2015	52.433,9
2016	152.276,0
2017	164.135,7
2018	133.042,7
2019	225.652,1
2020	108.651,5
2021	105.023,6
2022	535.397,1

Kaynak: Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

Azerbaycan ile Türkmenistan arasında güçlü bağlar bulunmasına rağmen ticari ilişkileri oldukça zayıftır. Tablo 1’de görüleceği üzere 2005 yılında 500 milyon dolardan fazla olan karşılıklı ticaret hacminin ilişkilerin de gerginleşmesiyle 2014 yılında 50 milyon dolara kadar düşmüştür. Ancak 2015 yılından itibaren gözle görülür bir iyileşme söz konusudur. 2019 sonrasında yaşanan düşüş muhtemelen COVID-19’un neden olduğu olumsuz etkidir. Ancak 2022 yılında yaşanan artışla birlikte ticaret hacminin 105 milyon dolardan 535 milyon dolara çıktığı görülmektedir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2023). Bunun ana nedeni ise hem COVID-19 kısıtlamalarının bitmesi hem de 2014 yılından beri ilişkilerin güçlendirilmesi noktasında atılan adımlardır.

3. AZERBAJYCAN İLE TÜRKMENİSTAN’IN YAKINLAŞMASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Azerbaycan ile Türkmenistan, aralarında soy, dil, din, tarih ve kültür gibi güçlü bağlar olmasına rağmen doğrudan kara bağlantısı bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hazar Denizi, jeopolitik açıdan ülkeler arasındaki en önemli coğrafi engeldir. Bu coğrafi engelin derinliklerinde barındırdığı çeşitli enerji kaynakları ise bağımsızlık sonrası süreçte farklı bir sorunun kaynağı olmuştur. Ancak 2014 yılının ardından ülkeler arasındaki ilişkiler gözle görülür bir şekilde iyileşme ve güçlenme sürecine girmiştir. Bunu ülkeler arasında artan temaslardan, liderlerin ziyaretlerinden ve yapılan anlaşmalardan anlamak mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde ikili ilişkileri olumlu yönden etkileyen faktörler incelenecektir.

3.1. Türkiye

Türkiye, Asya’nın Avrupa’ya bağlanmasında jeopolitik açıdan kritik ülkelerden biridir. Asya’da yükselen üretim merkezleri, bölgenin yeraltı kaynakları ve kıtalara arası artan ticaret, taşımacılık ve ulaşım, Türkiye’nin jeopolitik önemini arttırmaktadır. Ayrıca Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya’da önemli nüfuzu bulunan

bir devlettir. Diğer yandan ise izlediği dengeye dayalı dış politika ve arabuluculuk tecrübesi Türkiye'nin çeşitli aktörlerle ilişki kurmasına ve kolaylaştırıcı rolü oynamasına imkan tanımaktadır. Bu noktada Türkiye, Soğuk Savaş sonrası uyum sağladığı yeni realitede Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk devletleriyle yakınlaşarak önemli kazanımlar elde etme beklentisine girmiştir (Aydın, 2004: 4). Türk devletleri bağımsızlıklarını kazandıkları ilk süreçte Türkiye'nin ana politikası ilişkilerin güçlendirilmesi, "Türk Modeli"nin benimsetilmesi ve uluslararası sisteme entegre olmuş istikrarlı devlet olmalarına katkı vermektir. Bu amaçla Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuş ve Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Toplantısı gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ankara, Türk devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi, enerji konusunda iş birliği yapılması, ulus devlet inşa süreçlerine katkı verilmesi, bölgesel sorunların çözülmesi ve ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini güçlendirmesi politikasını sürdürmeye devam etmiştir (Wheeler, 2013: 3-4).

Son iki politika, Türkiye açısından oldukça önem taşımaktadır. Türkiye'nin Orta Asya ile Kafkasya'da oluşan bir istikrarsızlık, çatışma ve güvensizlik durumunu kendi çıkarlarına da aykırı olarak görmektedir. Örneğin Bakü ile Aşkabat arasındaki sorunlar, Türkiye'yi de çeşitli açılardan etkilemektedir. Bu sorunlar, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılmasını zorlaştırırken Türkiye'nin jeopolitik önemini zayıflatmaktadır. Ya da Türkiye, Çok Taraflı Ulaştırma Politikası kapsamında Orta Koridor'u hayata geçirmek istemektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki bir kazan-kaybet yaklaşımı doğrudan Türkiye'nin de kaybetmesine neden olmaktadır. Ancak Bakü-Aşkabat hattındaki kazan-kazan durumu, Türkiye'yi de doğrudan kazanan olarak konumlandırmaktadır.

Türkiye, Azerbaycan'la çeşitli seviyelerde ve konularda ilişkilerini ilerletirken Türkmenistan'la ise benzer bir süreci geliştirememiştir. Özellikle coğrafi

engeller, Hazar Denizi'ndeki altyapı eksikliği ve Türkiye'nin Mavi Akım projesine önem vermesi Türkmenistan'la ilişkilerin geliştirilmesini engellemiştir. İlk dönemlerde Niyazov, Türkiye'nin doğalgaz konusunda kendilerini tercih etmesi gerektiğini dile getirirken 1999 yılında Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Gürcistan arasında Türkmen gazını Hazar üzerinden Türkiye'ye ulaştıracak bir anlaşma imzalanmıştır. Yukarıdaki etkenlerin yanı sıra Hazar'ın statü sorunu bu anlaşmanın hayata geçmesini engellemiştir. 2012-2014 yılları arasında liderlerin kurduğu temasların neticesinde ikili ilişkiler büyük ivme kazanmış ve Türkmenistan, Orta Koridor'a dahil edilmiştir. Bu süreçte ana konulardan biri koridorlarken diğeri ise enerji olmuştur (Kasım, 2016: 107-110). 30 Mayıs 2013 tarihinde imzalanan Türkmenistan'dan Türkiye'ye doğalgaz sevk edilmesi konusundaki iş birliğine dair anlaşma, bölgedeki denklemleri değiştirecek bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanı sıra Türkmenistan'la güçlendirmeye başladığı ilişkiler, Bakü-Aşkabat hattında olumlu etkiler yaratmıştır. Öncelikle Türkmenistan'ın Orta Koridor'a dahil edilmesi, Azerbaycan limanları ile Türkmenistan limanları arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi demektir. Daha sonra Ankara ile Aşkabat arasındaki enerji iş birliği ve Türkmen doğalgazının Türkiye'ye taşınması, Hazar'da Azerbaycan ile Türkmenistan arasında bir enerji hattının ve Hazar'daki sorunların çözülmesine dair bir oluşumun inşası manasına geldiği söylenebilir. Zira Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan 2014 yılında dışişleri bakanları seviyesinde gerçekleştirilen toplantılar bunun kanıtı olarak görülebilir. Ayrıca Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı'nın ikincisi 29 Ocak 2015 tarihinde Aşkabat'ta, üçüncüsü 28 Ağustos 2015 tarihinde Antalya'da, dördüncüsü 19 Temmuz 2017 tarihinde Bakü, beşincisi 23 Şubat 2021 tarihinde Ankara'da (Tarhan, 2021) ve altıncısı 13 Aralık 2022 tarihinde Türkmenistan'ın Avaza kentinde düzenlenmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu üç devletin enerji ve ulaştırma bakanlarının da

ayrı ayrı toplantılar gerçekleştirdiğini dile getirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Bu kapsamda üç devletin ilişkilerinde enerjiyi ve ulaştırmayı temel aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte ilişkilerin en üst seviyede geliştirilmesi amacıyla Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi hayata geçirilmiş ve ilk zirve, Erdoğan, Berdimuhamedov ve Aliyev'in katılımıyla 14 Aralık 2022 tarihinde Türkmenistan'da gerçekleştirilmiştir. Zirve öncesi ayrıca dışişleri, enerji ve ulaştırma bakanlıklarının da çeşitli görüşmeler düzenlediği bilinmektedir. Görüşmelerde gümrük, ticaret, bilim ve lojistik gibi konularda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2022). Bu bağlamda Türkiye'nin Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki normalleşme sürecinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

3.2. Türk Devletleri Teşkilat

Temelleri 1992 yılına kadar dayanan TDT'nin amaçlarından biri Türk devletleri arasında sosyal ve kültürel alanda başlamak üzere ilerleyen sürece paralel olarak taraflar arasında birliktelik duygusunun yaratılması, dış politikada ortak tutum benimsenmesi, ikili ve bölgesel ilişkilerin geliştirilmesi, entegrasyonun ve yaklaşmanın sağlanmasıdır (Türk Devletleri Teşkilatı, t.y.). Bu noktada 1992 yılında hayata geçirilen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'ne ardından muhtelif zamanlarda gerçekleştirilen zirvelere Azerbaycan ile Türkmenistan liderleri ya doğrudan katılmış ya da çeşitli seviyelerde temsilci göndermiştir. Ancak Türkmenistan, 1995 yılında Daimi Tarafsızlık Statüsü aldıktan sonra zirvelere biraz daha mesafeli yaklaşmaya başlamıştır (Amirbek vd., 2017: 166-177). Ayrıca Aşkabat yönetimi, 2009 yılında kuruluşun adının "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" (Türk Konseyi ya da Türk Keneşi olarak da bilinmektedir) olarak değiştirildiği zirvedeki Nahçıvan Anlaşması'nı tarafsızlığını gerekçe göstererek imzalamamıştır (Amirbek vd., 2017: 185). Bu

durum Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerde Türk Konseyi veya TDT'nin süreliğine bir etkili olmasını engellemiştir.

Türk Konseyi'nin kurulmasından sonra 1. ve 2. zirvelere temsilci göndermeyen Türkmenistan'ın zamanla bu tutumunun değiştiği görülmektedir. Aşkabat yönetimi, örgütün 3., 5. ve 7. zirvelerine temsilci göndermiştir. Özellikle 3 Eylül 2018 tarihinde düzenlenen 6. Zirve ile 15 Ekim 2019 tarihinde düzenlenen 7. Zirve'nin Türkmenistan için bir kırılma noktası olduğu iddia edilebilir. Zira Macaristan 6. Zirve'de gözlemci ve Özbekistan ise 7. Zirve'de tam üye olmuştur. Bu durum ise Türkmenistan'da Türk devletlerinden kopuk ve onlardan izole olduğuna dair bir algı yarattığı söylenebilir. Ayrıca Türk Konseyi'nin daha sistemli ve yapısal bir şekilde hareket ederek enerjiden lojistiğe kadar birçok alanda ülkelerin hassasiyetlerine saygı gösterilerek eşitlik ve kazan-kazan yaklaşımı çerçevesinde ilişkileri genişletmelerinin ve derinleştirmelerinin de Aşkabat yönetimini cezbediği aşikardır. Bunun neticesinde ise 2020'deki 1. Olağanüstü Zirve'ye ve Mart 2021'deki Gayriresmi Zirve'ye katılan Türkmenistan, 12 Kasım 2021 tarihindeki 8. Zirve'ye gözlemci üye statüsüyle katılmıştır. Söz konusu zirve, örgütün "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" adının "Türk Devletler Teşkilatı" olarak değiştirilmesi (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023) ve Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinin kabulü açısından kritik bir öneme de sahiptir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021). Bu noktada Türkmenistan'ın söz konusu örgüt nazarında kurulan ikili ve bölgesel ilişkilere karşı tarafsızlığını bir gerekçe olarak kullanmak yerine daha aktif bir dış politika izlediği ve TDT'de yaşanan süreci onayladığı anlaşılmaktadır.

Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin bir noktada Türkmenistan'ın Türk devletlerinin oluşturduğu örgütlere dair yaklaşımını etkilediği söylenebilir. Ancak Türkmenistan hem Azerbaycan'la sorunlu ilişkileri hem de tarafsızlık statüsü gerekçesiyle bu süreçten uzak dursa da günümüzde TDT'nin Türk

devletleri arasındaki entegrasyonun ana çatısı olmasının Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkileri olumlu etkilediği aşıkardır. Zira TDT'nin amaçlarına ve dinamiklerine bakıldığında bünyesinde bulunan tam ve gözlemci üyeler arasındaki iş birliğini derinleştirmek ve sorunları çözmek amacının yattığı görülmektedir. Bu durum özellikle 2016 yılından bu yana Türk dünyasında yaşanan yakınlaşmada kendisini göstermektedir. TDT'nin Türk dünyasındaki yakınlaşmanın ana çatı yapısı olması ve Türkmenistan'ın TDT'ye gözlemci üye olması iki ilişkilere katkı sunmaktadır. TDT'nin Genel Sekreteri Büyükelçi Kubanıçbek Ömüraliyev'in bu noktada yaptığı açıklama da önemlidir. Zira Ömüraliyev, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'nin ardından yaptığı açıklamada Türkiye'nin de dahil olduğu süreçte üç devlet arasındaki ilişkilerin temasların genişletilmesinin Türk dünyasını birleşme ve bütünleşme sürecine hizmet edeceğini dile getirmiştir (Tarhan, 2022).

3.3. Rusya ve İran

Bağımsızlık sonrası süreçte ülkedeki Rus etkisini kırmak ve İran'ın rejim ihracı politikalarını (Nissman, 1983: 58; Başaran ve Kaya, 2023: 103) engellemek isteyen bölge devletleri birbirleriyle ve Türkiye gibi farklı aktörlerle olan ilişkilerini güçlendirme politikası izlemiştir. Özellikle Rusya'nın bölgedeki nüfuzu bir sorun olarak algılanırken Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali sırasında İran'ın izlediği politika önemli bir tehdit kaynağı olarak görülmüştür. Bu durum Azerbaycan'ın özellikle İran'a karşı daha temkinli yaklaşmasına neden olurken Orta Asya'ya ulaşma sürecinde İran'a ve Rusya'ya olan coğrafi bağımlılığını azaltmak için Hazar Denizi'ne yöneldiği söylenebilir (Sarıkaya, 2021: 91-93; Kaya, 2011: 635). Özellikle Asrın Sözleşmesi'nin nedenlerinden biri bölgedeki Rusya, İran ve Ermenistan arasındaki iş birliğini dengelemek, Rusya'nın olası revizyonist politikasını engellemek, Ermenistan ile İran'a karşı bir koz kazanmaktı (Ismayilov, 2019: 5-6). İran'ın da Tacikistan'daki iç savaşta etkisi ve Orta Asya

devletlerine yönelik dini temelli politikalarla ve amaçlarla hareket etmesi önemli bir sorun olarak algılanmıştır (Khan, 2004: 48-49). Bununla birlikte Türkmenistan da Rusya ve İran'a olan hem jeopolitik hem de enerji ihracı konusundaki bağımlılığını azaltmak için bir yandan çeşitli ilişkiler geliştirerek Çin'e yönelirken (Kelkitli, 2019: 73-74) diğer yandan Türkiye ve Batı'ya ulaşabilmek için Hazar üzerinden Azerbaycan'la bağlarını güçlendirdiği görülmektedir (Hancock, 2006: 74-83; Roy, 2000: 252-261). Özellikle Rusya'yı dengeleme düşüncesi ve Aşkabat-Moskova hattında Nisan 2009'da yaşanan doğalgaz krizi, Türkmen-Rus ilişkilerini olumsuz etkilemiştir (Arınç ve Elik, 2010: 178-181). Bu durum Rusya'nın ve İran'ın hem Hazar Denizi'ndeki hem enerji konusundaki hem de Azerbaycan ile Türkmenistan üzerindeki etkisinin kırılmasını beraberinde getirmiştir.

Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan'a saldırması ve bu ülkenin toprak bütünlüğüne zarar vermesi, Türk devletleri üzerinde bir endişe yaratmıştır. Zira Rusya, Gürcistan'a saldırarak aslında saldırgan/revizyonist politika izleyebileceğini, yakın coğrafyasında renkli devrimlere karşı olduğunu, Sovyetlerden kalan bölgesel anlamsızlıkları ya da donmuş çatışma bölgelerini gerekçe kullanabileceğini, yakın çevresindeki ülkelerin Batı'yla ilişkilerinde bağımsız bir politika izleyemeyeceğini ve bölgede etkili aktör olarak kalmaya devam etmek istediğini göstermiştir. Rusya'nın Gürcistan saldırısı, bir noktada Batı'yla çeşitli ilişkileri bulunan ve Karabağ bölgesi Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan'a (Valiyev, 2009b: 269-270) ve hatta Türkmen gazını da Avrupa'ya taşıyacak olan projelere karşı da bir uyarı olarak görülebilir (Cornell, 2008: 309-313). Rusya-Gürcistan Savaşı'nı analiz eden Cornell vd., Orta Asya ile Kafkasya'daki Türk devletlerinin savaştan çıkarması gereken sonuçlar arasında Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki Rus gücünü domine etmeyi amaçlayan "Putin Doktrini" ile karşı karşıya olduklarını, Rusya ve İran'ın bölgedeki bir saldırısı karşısında Batı'nın saldırıya uğrayan devletlerin çıkarlarını savunmak için öne çıkmayacağını ve Batı'nın bu başarısızlığı karşısında ülkelerin Çin'e

yönelebileceğini saymaktadır (2008: 31-32). Bu tespitler doğru olmakla birlikte Azerbaycan ve Türkmenistan'ın da dahil olduğu Türk devletlerinin denge ya da çok yönlü bir politika izleyerek Batı'yla da ilişkilerini koparmadan Çin'le yakınlaşmalarının nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Rusya'nın çeşitli dönemlerde yayınladığı dış politika konseptleri incelendiğinde özellikle 12 Ocak 2008 tarihli konsepti ön plana çıkmaktadır. Zira Rusya, konseptin *Bölgesel Öncelikler* başlığı altındaki kısımlarda Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) dikkat çekmekte, BDT üyeleriyle entegrasyon süreci yürütmek istediğini belirtmekte ve BDT'nin daha etkili bir örgüte dönüştürülmesini vurgulamaktadır. Ayrıca ve en önemlisi Moskova yönetimi, BDT bölgesindeki Rusya'nın dahil olmadığı çeşitli bölgesel ve uluslararası kuruluşlara yönelik politikasının bölgedeki ilişkileri iyi komşuluk ve istikrarı sağlama, Rusya'nın çıkarlarını dikkate alma ve Rusya'nın dahil olduğu örgütlenmelere saygı gösterme isteklilikleri üzerinden belirleyeceğini ilan etmiştir (President of Russia, 2008). Bu durum BDT üyesi olan Türk devletlerinin bağımsızlıklarının ve dış politikalarının da kısıtlanması demektir. Neticede ise Rusya'ya karşı olan tehdit algısını ve güvensizliği arttırmıştır. 12 Şubat 2013 (Russian Embassy in China, 2013), 30 Kasım 2016 (Committee on International Affairs of the State Duma, 2016) ve 31 Mart 2023 (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2023) tarihlerinde kabul ettiği konsept belgelerinde Rusya, özellikle bölgede üye olmadığı örgütlenmelere dair tutumunu belirleyen kriterlere dair maddeyi kaldırsa da Moskova yönetiminin BDT üyeleri üzerinde etkisini sürdürmek istediği resmi olarak görülmüş ve söz konusu devletlerin hafızlarında yer etmiştir.

Yaşanan gelişmeler Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk devletlerinde tehdit algısını arttırırken bunun daha da güçlenmesinin ana faktörlerinden biri Rusya-Ukrayna Krizi'dir. Zira Rusya'nın Kiev'deki yönetimin Moskova'ya yakın olmasını istemesi,

Batı ile kurulan güçlü ilişkileri ve bağımsız siyasi ve askeri politikaları kendi çıkarları için tehdit olarak görmesi, gerekli gördüğü durumlarda uluslararası hukuku yok sayması, hibrit savaş yöntemleriyle ülkeyi istikrarsızlaştırması, Rus nüfusu ve etnik kimliği üzerinden saldırgan bir tutum izlemesi ve Kırım gibi stratejik noktaları uluslararası hukuka aykırı bir biçimde ilhak etmeye çalışarak revizyonist politikalar benimsemesi Türk devletlerini de rahatsız etmiştir (Batsaikhan ve Dabrowski, 2017: 300).

İran'ın ve Rusya'nın Bakü ve Aşkabat'ta neden olduğu endişe ve güvenlik algısı bu ülkeleri çeşitli yollar aramaya itmiştir. Bu noktada Türk devletleri, öncelikle ikili sorunları çözme konusunda bir irade sergilemiştir. İkinci olarak özellikle Türkmenistan, Türk dünyasıyla olan bağlarını güçlendirerek ve Azerbaycan, Türk devletlerinin inşa ettiği örgütleri daha aktif bir tutum benimsemesini sağlayarak kendilerine güvenlik bir alan inşa etmeye çalıştıkları aşikardır. Son olarak ise denge ya da çok yönlü dış politikayla söz konusu aktörlere karşı ellerini güçlendirmek istedikleri görülmektedir. Denge ya da çok yönlü dış politika noktasında Azerbaycan için Çin'e ve Türkmenistan için Batı'ya ulaşmak kritik öneme sahiptir. Bu durumda Hazar Denizi'nin güneyinde İran'ın ve kuzeyinde Rusya'nın olduğu düşünüldüğünde Bakü ile Aşkabat arasında bir jeopolitik bağımlılık oluşmaktadır. Bu nedenle Türkmenistan, Hazar'daki sorunları aşarak ve Türk devletleriyle yakınlaşarak yeni alternatifler yaratma politikası benimsemiştir (Abdrakhmanov, 2007: 135-137). Söz konusu bağlamda Rusya ve İran'ın yaratmış olduğu tehdit algısının Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin güçlenmesine hizmet ettiği söylenebilir. Kısaca Azerbaycan ve Türkmenistan, İran ve Rusya'ya tek taraflı bir bağımlılık yerine ikili ilişkilerini güçlendirerek karşılıklı bağımlılığı tercih etmişlerdir.

3.4. Değişen Jeopolitik Dinamikler ve Koridorlar

Hazar üzerinden birbirine komşu olan Azerbaycan ile Türkmenistan'ın ilişkileri, bölgesel ve küresel projeleri ve dinamikleri de etkilemektedir. Örneğin Türkiye ve Avrupa'nın Orta Koridor'la doğuya açılmayı hedeflemesi ya da Çin'in Kuşak-Yol Projesi'yle batıya ulaşmak istemesi, Hazar Denizi'yle de alakalıdır. Bu durum Bakü-Aşkabat arasındaki ilişkilerle doğrudan ilgiliyken taraflar arasında jeopolitik açıdan karşılıklı bağımlılık güçlenmektedir. Diğer yandan Rusya ve İran faktörü, Avrupa'yı ve Çin'i yeni güzergahlara yönlendirmektedir. Avrasya coğrafyasına bakıldığında Avrupa'yı Orta Asya ve Çin'e bağlayan karasal güzergahta kuzey-güney boyunca Rusya, Hazar Denizi ve İran en kritik bölgelerdir. Tahran'a yaptırım uygulanması ve Moskova'yla Ukrayna Savaşı nedeniyle cephe alınması nedeniyle söz konusu iki ülke de sorunlu alanlar olarak görülmektedir. Bu nedenle hem ticareti yapılan ürünün güvenliği hem de uygulanan yaptırımlardan kaçma düşüncesi Avrupa'nın ve Çin'in alternatif rotalara yönelmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda ise Kafkasya-Hazar Denizi-Orta Asya güzergâhı önem kazanmaktadır (Donnellon-May, 2023). Yaşanan gelişmelerin farkında olan Bakü ve Aşkabat yönetimleri, yeni dinamikleri ulusal çıkarları doğrultusunda değerlendirmeye çalışmaktadır (Kupfer, 2017).

Değişen bölgesel ve küresel denklemlerde Hazar Denizi'nin artan önemi, Çin'in de bu bölgeye yoğunlaşmasına yol açmıştır. Türkmenistan'dan doğalgaz ithal eden Çin, Azerbaycan enerji sektörüne yatırım yaparken çeşitli şirketleri üzerinden bölgede varlık göstermektedir (Kuchins vd., 2016: 22). İki ülkenin de zengin enerji kaynaklarına sahip olması, Avrasya'daki büyük güçlerin bölgeye yönelmesini teşvik etmiştir. Zira Rusya'ya enerji açısından bağımlı olan Avrupa, enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikasını benimsemiştir. Bu süreçte Avrupa Birliği (AB), Doğu Ortaklığı Programını hayata geçirerek Azerbaycan, Ermenistan

ve Gürcistan'la ilişkilerini güçlendirmek istemesinde Hazar'daki enerji ve geçiş güzergâhları da etkili olmuştur (Novikova, 2015: 39-40).

Avrupa'nın etkisinin Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Tarihsel açıdan bakıldığında Avrupa'nın da dahil olduğu TRACECA, TCP ve SGC gibi projeler, Bakü-Aşkabat hattında kazan-kazan yaklaşımının zemin kazanmasında etkili olmuştur. Rusya'nın sert güce başvurduğu dönemde AB'nin Doğu Ortaklığı ile Kafkasya ve Orta Asya devletleriyle güçlendirmeye çalıştığı ilişkilerin bir benzeri 2021 yılındaki Rusya-Ukrayna Savaşı'yla tekerrür etmiştir. Başta AB olmak üzere Batılı aktörler, yaptırımlar nedeniyle Rusya'dan enerji ithal etmemeye ve Kuşak-Yol Projesi'yle bağlantılı olan Trans-Rusya Kuzey Koridoru'ndaki aksamalar yüzünden bu hattın uzaklaşmaya başlamıştır. Asya-Pasifik'te artan gerginliğin de etkisiyle AB, Orta Koridor olarak da bilinen Türkiye-Kafkasya-Hazar Denizi-Orta Asya güzergahına yönelmiştir (Huseynov, t.y.: 8-9). Söz konusu politika enerji temini amacıyla da benimsenirken diğer yandan SGC ve TCP gibi projelerle AB'nin Hazar'daki Rus ve Çin etkisine karşı varlığını arttırması için bir araç olarak görülmektedir (Skripnikova ve Taghon, 2022: 5-6). 24 Temmuz 2023 tarihinde Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı bir açıklamada Türkmen gazının Avrupa'ya gönderilmesi konusunda 2007 yılından bu yana çeşitli seviyelerde temasların gerçekleştirildiği, Türkmenistan, Azerbaycan ve AB arasında üçlü ortaklık mekanizması kurulduğu ve Hazar Denizi'nin statüsüne dair 2018 yılında imzalanan sözleşmenin Türkmenistan'dan Azerbaycan'a doğru bir gaz hattının inşasını mümkün kıldığı dile getirilmiş ve Türkmenistan'ın TCP'nin hayata geçirilmesi noktasında ortaklarıyla iş birliğini sürdürmeye hazır olduğu belirtilmiştir (Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan, 2023).

Enerji kaynaklarının yeni pazarlara aktarılması nasıl Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki bağları güçlendirdiyse Orta Koridor'un ve Kuşak-Yol Projesi'nin de

benzer bir etkisi olmuştur. Zira Rusya üzerinden Avrupa ile Çin arasında kurulan hattın Ukrayna Savaşı'nın ardından kesintiye uğramasıyla Çin'in de Rusya'ya yönelik yaptırımlardan etkilenmemek amacıyla Orta Koridor'a yönelmesi yeni bir denklem ve dinamik yaratmıştır. Bakü ile Aşkabat hattındaki gerginlik nedeniyle Avrupa, uzun bir süre Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan-Kazakistan hattına odaklansa da başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya ülkeleriyle artan ilişkileri, Türkmenistan'ın zengin enerji kaynakları ve Çin-Kırgızistan-Özbekistan-Türkmenistan arasındaki hattın inşası (Kaya, 2022), dikkatlerin Azerbaycan-Türkmenistan hattında da toplanmasına yol açmıştır. Özellikle Özbekistan'ın Kafkasya'ya, Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaşmak için Türkmenbaşı Limanı'na önem vermesi Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki olumlu ilişkilerle de doğrudan ilgilidir (Walter, 2022; Kenderdine ve Bucsky, 2021).

4. SONUÇ

Hazar Denizi üzerinden komşu olan Azerbaycan ve Türkmenistan, güçlü bağlara rağmen ilişkileri üst düzeyde değildir. Aralarında uluslararası hukukun ötesinde kardeşlik hukuku şeklinde tanımlanabilecek bir bağ olmasına rağmen ilişkiler ancak 2017 yılında stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmiştir. Çeşitli dönemlerde taraflar arasındaki ilişkiler inişli-çıkışlı bir hal alsa da özellikle 2014 yılından itibaren güçlendiğine dair net bir ivmeden bahsedilebilir. İki devletin 2014 yılından bu yana ilişkilerinin olumlu seyretmesindeki temel etkenlere bakıldığında ise dört faktörden bahsetmek mümkündür. Öncelikle Türkiye, Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilere olumlu katkıda bulunan aktördür. Zira Orta Asya'ya sorunsuz bir şekilde ulaşmak isteyen Türkiye için Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin güçlü olmasına ihtiyacı vardır. Bu durum Türkiye'nin Orta Koridor noktasında elini güçlendirirken ayrıca Orta Asya, Hazar ve Kafkasya'daki enerji kaynaklarını ve üretilen mamullerin taşınması noktasında da jeopolitik önemini arttıracaktır. Bu temelde Türkiye,

Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkileri destekleyen bir aktör olarak konumlanmaktadır.

Diğer yandan TDT de ilişkilerin güçlenmesinde itici bir aktördür. Zira örgütün kuruluş amacı ve çeşitli dönemlerde ilan ettiği belgelerdeki temel vurgular, üyelerinin ikili ve çok taraflı olarak ilişkilerinin geliştirilmesine ve entegrasyon süreçlerinin güçlendirilmesine yöneliktir. Bu kapsamda TDT, üyeleri arasındaki ilişkilerde takındığı eşit yaklaşım, Azerbaycan'a ve özellikle Türkmenistan'a güvenli bir alan inşası anlamına gelmektedir.

Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkiler, sadece destekçi aktörler üzerinden değil, tehdit olarak algılanan aktörler nedeniyle de güçlenmektedir. Post-Sovyet devletler olan Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Rusya ve İran'la çeşitli ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişkiler özellikle jeopolitik açıdan ve enerji hatları üzerinden bir bağımlılık yaratırken, Tahran'ın ve Moskova'nın özellikle Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik izledikleri politikalar güvensizliğe neden olmaktadır. Buna karşı ise Azerbaycan ile Türkmenistan'ın karşılıklı ilişkilerini güçlendirerek üçüncü aktörlerin etkilerini kırmak istedikleri söylenebilir.

Son olarak bölgesel ve küresel denklemler ve dinamikler sürekli olarak değişmektedir. Asya'da yükselen güç merkezleri, Batı'ya ulaşmak için güvenli rotalara ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte ucuz üretim için Asya'ya yönelen aktörlerin de istikrarlı bir güzergaha ihtiyacı bulunmaktadır. Bu kapsamda Orta Koridor, gittikçe önem kazanmaktadır. Azerbaycan ile Türkmenistan ise güçlü bir bağ oluşturdukları durumda kazanımlarını arttırabileceklerdir. Bu açıdan Avrupa'nın ve Çin'in bölgeye olan ilgisinin artması, Orta Koridor ile Kuşak-Yol Projesi ve Azerbaycan ile Türkmenistan'ın jeopolitik konumlarını kazanıma çevirme politikaları, ilişkilerdeki iyileşmenin ana teşvik edici unsurları olmuştur.

İlişkilerde yaşanan normalleşme tarafların kazan-kazan yaklaşımı çerçevesinde uzlaşmasını kolaylaştırırken, çeşitli somut sonuçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi sürecinde takındıkları ortak tavır ve Dostluk üzerinde sağlanan uzlaşma bunlardan biridir. Bu noktada daha net bir şekilde iki devletin, benzer politikalar izlemeye başladıkları ve birbirlerini jeopolitik açıdan tamamlayan adımlar attıklarını söylemek mümkündür. Zira Türkmenistan, Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya daha kolay ulaşabilirken, Azerbaycan ise Türkmenistan üzerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Çin'e ulaşma imkanı elde etmiştir. Ayrıca iki devletin ilişkilerini etkileyen söz konusu faktörlerin Türk dünyasındaki ilişkileri de olumlu etkilediği söylenebilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdrakhmanov, A. (2007). "Turkmenistan: changing state power constructs and politics." *Central Asia and the Caucasus*, 3(45): 130-138.
- Amirbek, A., Anuarbekuly, A. ve Makhanov, K., (2017). "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması." *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3): 164-204.
- Arıncı, İ. ve Elik, S. (2010). "Turkmenistan and Azerbaijan in European Gas Supply Security." *Insight Turkey*, 12(3): 169-190.
- Aydın, M. (2004). "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus." *Turkish Studies*, 5(2): 1-22.
- Azerbaijan.az (t.y.) The Contract of the Century, <https://azerbaijan.az/en/related-information/132>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2023). https://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/xt002_1.xls, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Azernews (2012). Turkmen-Azeri oil dispute to go to UN court, https://www.azernews.az/oil_and_gas/42624.html, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Başaran, D. ve Kaya, E. (2023). "İran'ın Orta Asya Politikası: Siyasi, Askerî, İktisadi ve Kültürel İlişkiler Üzerinden Bir Değerlendirme." *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 14(2): 87-108.
- Batsaikhan, U. ve Dabrowski, M. (2017). "Central Asia—twenty-five years after the breakup of the USSR." *Russian Journal of Economics*, 3: 296-320.
- Bayramova, P. (2021). Azərbaycan və Türkmənistan Xəzərdəki mübahisəli yataqla bağlı razılığa gəlib. *VoA*, <https://www.amerikaninsesi.org/a/az%C9%99rbaycan-v%C9%99-t%C3%BCrkm%C9%99nistan-x%C9%99z%C9%99rd%C9%99ki->

m%C3%BCbahis%C9%99i-yataqla-ba%C4%9Ff%C4%B1-raz%C4%B1%C4%B1%C4%9Fa-g%C9%99lib-/5746199.html, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

British Petroleum (2021). Statistical Review of World Energy 2021. 70th Edition. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Committee on International Affairs of the State Duma (2016). Foreign Policy Concept of the Russian Federation (approved by President of the Russian Federation Vladimir Putin on November 30, 2016), <https://interkomitet.com/foreign-policy/basic-documents/foreign-policy-concept-of-the-russian-federation-approved-by-president-of-the-russian-federation-vladimir-putin-on-november-30-2016/>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Cornell, S. E. (2008). "War in Georgia, Jitters All Around." *Current History*, 107(711): 307-314.

Cornell, S. E., Popjanevski, J. ve Nilsson, N. (2008). Russia's War in Georgia: Causes and Implications for Georgia and the World. *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*, https://silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2008_08_PP_CornellPopjanevskiNilsson_Russia-Georgia.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Donnellon-May, G. (2023). Beijing's interest in the Middle Corridor. *The Interpreter*, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/beijing-s-interest-middle-corridor>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Hafeznia, M. R., Pirdashti, H. ve Ahmadipour, Z. (2016). "An expert-based decision making tool for enhancing the consensus on Caspian Sea legal regime." *Journal of Eurasian Studies*, 7: 181-194.

- Hancock, K. J. (2006). "Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan Pins Hopes on China's Thirst for Natural Gas." *China and Eurasia Forum Quarterly*, 4(3). 67-87.
- Hasanoğlu, M. (2021). "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-Türkmenistan Arasındaki Siyasi ve Sosyo-Ekonomik İlişkiler." *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1): 23-36.
- Huseynov, V. (t.y.). "European Union – Azerbaijan Relations and the Armenia – Azerbaijan Conflict." *European Union – Azerbaijan Relations. New Direction-AIR Center*, <https://aircenter.az/uploads/JQtZi6TBPadh.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Ismailzade, F. (2009). Baku Surprised by Berdimuhamedov's Inflammatory Statement. *Eurasia Daily Monitor*, 6(151), <https://jamestown.org/program/baku-surprised-by-berdimuhamedovs-inflammatory-statement/>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Ismayilov, M. (2019). "Azerbaijan and Russia: Towards a Renewed Alliance, for a New Era." *Caucasus Analytical Digest*, 109: 5-10.
- Jalilov, O. (2021). Azerbaijan, Turkmenistan Agree to Deepen Cooperation on Dostlug Offshore Field. *Caspian News*, <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-turkmenistan-agree-to-deepen-cooperation-on-dostlug-offshore-field-2021-7-30-0/>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Kahraman, Ş. T. (2019). "Hazar Denizinin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme." *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2): 603-621.
- Karataeva, E. (2020). "The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: The Final Answer or an Interim Solution to the Caspian Question?." *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 35: 232-263.
- Kasım, K. (2016). "Türkmenistan Dış Politikası." *Türkmenistan. (Ed.) Kemer Kasım*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. 97-130.

- Kaya, E. (2011). "İran İslam Cumhuriyeti - Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1991- 2010)." Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler: 1991-2010. (Ed.) Necati İyikan. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Kaya, E. (2022). Orta Hat'tın ve Kuşak-Yol'un Eksik Halkası: Kırgızistan. Ankasam, <https://www.ankasam.org/orta-hattin-ve-kusak-yolun-eksik-halkasi-kirgizistan/>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Kelkitli, F. A. (2019). "Russia's Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region." *Gazi Akademik Bakış*, 12(24): 67-89.
- Kenderine, T. ve Bucsky, P. (2021). Middle Corridor—Policy Development and Trade Potential of the Trans-Caspian International Transport Route. *Asian Development Bank Institute, Working Paper 1268*, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/705226/adbi-wp1268.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Khan, S. A. (2004). "Iran's Relations with Central Asia – A strategic analysis." *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 9(1): 45-60.
- Kuchins, A. C., Mankoff, J. ve Backes, O. (2016). Azerbaijan in a Reconnecting Eurasia: Foreign Economic and Security Interests. *Center for Strategic and International Studies*, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/160718_Kuchins_AzerbaijanReconnectingEurasia_Web.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Kupfer, M. (2017). Azerbaijan-Turkmenistan: Energy Cooperation or Competition?. *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/azerbaijan-turkmenistan-energy-cooperation-or-competition>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Liakopoulou, M ve Indeo, F. (2021). The Agreement on the Dostluk Field and the Outlook for Caspian Energy Security. *NATO Association of Canada*

Energy Security Program Research Study, 2,
https://natoassociation.ca/wp-content/uploads/2022/01/Dostluk-Agreement-Caspian-Energy-Security_ESPRS2.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan (2017). Official visit of the President of Turkmenistan to Azerbaijan, <https://www.mfa.gov.tm/en/news/364>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan (2023). Statement for Media, <https://mfa.gov.tm/en/news/3969>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

News Central Asia (2022). Turkmenistan and Azerbaijan strengthen inter-parliamentary cooperation, <https://www.newscentralasia.net/2022/12/08/turkmenistan-and-azerbaijan-strengthen-inter-parliamentary-cooperation/>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

Nissman, D. (1983). "Iran and Soviet Islam: The Azerbaijan and Turkmenistan SSRs." *Central Asian Survey*, 2(4): 45-60.

Novikova, G. (2015). "The South Caucasus Between Russia and the West: How Pragmatic are the Stakeholders' Approaches?" *Connections*, 14(2): 37-50.

Panniýer, B. (2021). Analiz: Türkmenistan we Azerbaýjan Hazar ýatagy üstündäki 30 ýyllyk dawany çözdü. *Azatlyk Radiosy*, <https://www.azathabar.com/a/31064740.html>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

President of Russia (2008). The Foreign Policy Concept of the Russian Federation, <http://en.kremlin.ru/supplement/4116>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

- President of the Republic of Azerbaijan (2017). Azerbaijani, Turkmen presidents made press statements, <https://president.az/en/articles/view/24919>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Raimbekova, A. (2018). 5 lke Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda anlaştı. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Reuters (2012). Azeris protests at Turkmen energy search in Caspian, <https://www.reuters.com/article/azerbaijan-turkmenistan-caspian-idINL5E8HJ3ZA20120619/>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. ev., Mehmet Moralı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Russian Embassy in China (2013). Foreign Policy of the Russian Federation, https://beijing.mid.ru/en/countries/rossiya/kontseptsiya_vneshney_politiki_rossii/, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Sarıkaya, Y. (2021). "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Dşt Kel Grnd." *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1): 84-103.
- Skripnikova, N. ve Taghon, S. (2022). The European Union's Approach to the Caspian Sea Region: The Energy-Environment Nexus. *United Nations University Institute on Comparative Regional Integration Studies*, 04, <https://cris.unu.edu/sites/cris.unu.edu/files/PB22.04%20-%20Skripnikova%20and%20Taghon.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (2014). Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Dışışleri Bakanları çl Toplantısı'nın ilki T.C. Dışışleri Bakanlığı, Bakü'de gerçekleştirildi., https://www.mfa.gov.tr/turkiye_-azerbaycan-ve-turkmenistan-disisleri-bakanlari-uclu-toplantisi_nin-ilki-baku_de-gerceklestirildi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı Sonrası Basını Bilgilendirme Toplantısı, 13 Aralık 2022, Avaza., <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi-bilgilendirme-toplantisi-13-12-2022.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.). Türkiye'nin Çok Tarafli Ulaştırma Politikası, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Tarhan, M. (2021). Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Dışişleri Bakanları 5. Toplantısı'nın ardından ortak bildiri imzalandı. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-azerbaycan-turkmenistan-uclu-disisleri-bakanlari-5-toplantisinin-ardindan-ortak-bildiri-imzalandi/2154829>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Tarhan, M. (2022). TDT: Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi, Türk dünyasını birleştirmek için çok önemli bir adım. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tdt-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-zirvesi-turk-dunyasini-birlestirmek-icin-cok-onemli-bir-adim/2763876>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (2023). The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- TRACECA (t.y.). TRACECA History, <https://www.traceca-org.org/en/about-traceca/history-of-traceca/>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Türk Devletleri Teşkilatı (2021). Türk Dünyası 2040 Vizyonu, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

- Türk Devletleri Teşkilatı (2023). Temel Belgeler, <https://www.turkicstates.org/tr/temel-belgeler>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Türk Devletleri Teşkilatı (t.y.). Türk Devletleri Teşkilatı, <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Türk, F. (2010). "Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2): 57-64.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'ne katıldı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/142112/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-zirvesi-ne-katildi>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Ülger, İ. K. ve Erol, M. (2019). "Aktau Hazar Denizinin Statüsü Sözleşmesi: Arka Planı ve Temel Hükümleri." *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, 26-27 Ağustos 2019, Adıyaman: 850-864.
- Valiyev, A. (2009a). Azerbaijan and Turkmenistan's Dispute over the Caspian Sea: Will It Impede the Nabucco Project?. *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 87, https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/pepm_087.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Valiyev, A. (2009b). "Victim of a "War of Ideologies": Azerbaijan after the Russia-Georgia War." *Demokratizatsiya*, 17(3): 269-288.
- Walinga, I. ve Aminjonov, F. (2022). Advancing Energy Security in Central Asia. *Organization for Security and Co-operation in Europe*, https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/513787_0.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

- Walter, W. (2022). Challenges and opportunities of the Middle Corridor. *German Economic Team*, https://www.german-economic-team.com/wp-content/uploads/2022/12/GET_NL_UZB_21_2022_en-1.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2023.
- Wheeler, T. (2013). Turkey's role and interests in Central Asia. *Saferworld*, <https://www.files.ethz.ch/isn/172943/turkeys-role-and-interests-in-central-asia.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2023.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Azerbaijan and Turkmenistan, which gained their independence with the dissolution of the Soviet Union, are states with various strong ties such as language, ethnicity, religion, culture and history. However, they are found in different parts of the Caspian Sea. States wishing to strengthen their relations in the early periods of their independence, discussions about determining the borders at the bottom of the Caspian Sea and how to share the energy resources at the bottom of the sea disrupted the relations. The tensions between the two states brought relations to the breaking point for a while. However, since 2014, there has been a process of normalization and strengthening in relations. The factors affecting Baku and Ashgabat, which once adopted a win-lose approach, have adopted a win-win approach since 2014 are important. In this study, the factors that led to the change in the policies of the two states will be examined.

Method

The study basically consists of two main parts. In the first part, the relations between Azerbaijan and Turkmenistan are examined. The timeline method was adopted in dealing with relationships. In this way, it will be possible to analyze the attitude of the parties. The second part focuses on examining the factors that have a positive impact on relationships. At this point, it can be said that there are four main headings.

Findings (Results)

The impact of relations between Azerbaijan and Turkmenistan is not limited to the bilateral dimension. Because various regional and global actors have policies towards both Azerbaijan and Turkmenistan, as well as the Caucasus, Central Asia and the Caspian Sea. These policies and the goals of third actors allow the relationship between Azerbaijan and Turkmenistan to influence regional and global dynamics and projects. In this respect, Türkiye comes to the fore first. While the Ankara administration has actively had policies towards Baku and Ashgabat since 1991, it also sees these states as important actors of the Turkish world. On the other hand, the Organization of Turkic States (OTS) is also a factor in the development of bilateral relations. While OTS promotes relations between Turkish states, it also offers these countries a safe environment within the framework of mutual respect and equality. In addition to Türkiye and OTS, there are also states such as Russia and Iran that negatively affect the security perception in the region. Russia's aggressive and revisionist policies, Iran's religious discourses and its support of Armenia during the occupation process in Karabakh have increased distrust towards these actors. Against this, Azerbaijan and Turkmenistan saw improving their bilateral relations as an option. Finally, changing global and regional equations in the world have made rapprochement between Azerbaijan and Turkmenistan necessary. While the policies of Europe and China in terms of both energy and corridors increase the importance of the Caspian region, Azerbaijan and Turkmenistan have turned to cooperation to achieve their national interests.

Conclusion and Discussion

In conclusion, there are four factors that encourage the strengthening of relations between Azerbaijan and Turkmenistan. These are the Türkiye, OTS, threat of Russia and Iran, and the increasing importance of the Caspian in terms of changing global equations and corridors. Türkiye needs good relations between Azerbaijan and Turkmenistan in order to realize the Middle Corridor and become an energy center for Europe. In this respect, if Azerbaijan and Turkmenistan adopt a win-lose approach, Türkiye is also the losing actor. However, Azerbaijan and Turkmenistan's adoption of a win-win approach puts Türkiye in the winners category. Secondly, OTS supports rapprochement between Azerbaijan and Turkmenistan. In this way, stability will be achieved in the Turkish world and OTS will be able to turn into a more effective actor. In this respect, an example of OTS's promotion of cooperation between Turkish states can be seen in the process between Azerbaijan and Turkmenistan. Thirdly, Russia and Iran pose a security threat to both states. Because Russia's revisionist policies and its attitude in the Ukraine Crisis, as well as Iran's religious discourses and support for Armenia in Karabakh, were seen as threats

by Baku and Ashgabat. In addition, the possibility of unilateral dependence on these states is an important security problem. On the other hand, interdependence on the Baku-Ashgabat line is seen as a more reasonable option. Finally, it can be said that the changing global and regional equations in world politics have accelerated the development process of relations between Azerbaijan and Turkmenistan. Because Russia and Iran are under sanctions, the importance of the Caspian Sea in terms of corridors has increased. In this case, it can be said that it encourages geopolitical relations between Azerbaijan and Kazakhstan, as well as relations in the corridors between Azerbaijan and Turkmenistan. In particular, Europe and China's orientation towards the region means that two important markets and actors are heading towards the region. In this way, relations in the Caspian Sea have gained importance for projects such as the Middle Corridor and the Belt and Road Project. In this way, Azerbaijani-Turkmenistan relations in the Caspian Sea have gained importance for projects such as the Middle Corridor and the Belt-Road Project.

KARA FİLM TÜRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA SUÇLULAR ARAMIZDA VE ABLUKA FİMLERİNİN TÜRSEL İNCELEMESİ

Erdinç YILMAZ*

Ömer Yavuz ÖZASLAN**

Öz

Sinema endüstrisinin ortaya çıkışından bu yana, sinemada türler, belirli süreçlerden geçerek tanımlanabilir anlatılar haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yükselen kara film (film-noir) türü, dönemin toplumsal dinamiklerinin ve düşünce sistemlerinin dönüşümüyle birlikte belirli temaları öne çıkarmış ve meşru bir film türü olarak kabul görmüştür. 1960'lı yıllarda ise, modernleşme sürecinin belirsiz bir hal almasıyla birlikte postmodern düşünce içerisinde şiddet, korku, öfke, endişe, güvensizlik gibi duyguların yükselmesi, kara film türünün yeniden bir dönüşüm süreci içine girmesine sebep olmuştur. 'Neo-noir' olarak adlandırılan bu yeni tür, kara film türü içinde yeni bir kırılmayı ifade etmektedir. Bu çalışmada, toplumsal ve düşünsel dönüşüm süreçleri dikkate alınarak kara film türünde meydana gelen değişimin Türk Sineması özelinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Suçlular Aramızda (1965) ve Abluka (2015) filmleri, türün anlatısal ve görsel uyulaşmaları bağlamında çözümlenmiştir. "Tür Eleştirisi" yönteminden yararlanılarak yapılan analizden elde edilen sonuca göre, Türk Sineması'nın kara film türünün dönüşümünü takip ettiği ve incelenen

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, eyilmaz@gantep.edu.tr, Gaziantep/Türkiye

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Film Tasarımı Ana Sanat Dalı, o.ozaslan24@gmail.com, Gaziantep/Türkiye

iki filmin türün iki dönemine uygun estetik ve anlatısal özellikler taşıdığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kara Film, Postmodern Anlatı, Suçlular Aramızda, Abluka, Dönüşüm.

A GENRE ANALYSIS OF *THE GUILTY ARE AMONG US* AND *BLOCKADE* IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION OF FILM NOIR GENRE

Abstract

*Since the emergence of the film industry, film genres have evolved into recognizable narratives through specific processes. The film-noir genre, which gained prominence in the years following World War II, highlighted certain themes in conjunction with the transformation of the social dynamics and thought systems of that era, ultimately gaining recognition as a legitimate film genre. In the 1960s, as the process of modernization took an uncertain turn and postmodern thinking led to the rise of emotions like violence, fear, anger, anxiety, and insecurity, the film noir genre underwent another transformation, known as 'neo-noir.' This new subgenre represented a new rupture within film noir. In this study, considering social and intellectual transformation processes, the changes in the film noir genre are examined specifically in the context of Turkish cinema. To achieve this goal, the films *The Guilty Are Among Us* (1965) and *Blockade* (2015) are analyzed in terms of their narrative and visual aspects. Using the method of "Genre Critique", the analysis suggests that Turkish cinema follows the transformation of the film noir genre and that the two examined films exhibit aesthetic and narrative characteristics corresponding to the two periods of the genre.*

Keywords: Film Noir, Postmodern Narrative, *The Guilty Are Among Us*, *Blockade*, Transformation.

1. GİRİŞ

Hollywood’da stüdyo sisteminin gelişim göstermesiyle birlikte, birbiri ardına çekilen ve belirli ikonografilerin sıklıkla kullanıldığı seri filmler üretilmeye başlanmıştır. Bu durum, gün geçtikçe sinema sanatının belirli sinematografik ve anlatısal kalıpların etrafında şekillenerek çeşitli kategorilere bölünmesine ve türlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sinemada türlerin toplumsal alanda karşılık bularak popülerlik kazanmasıyla birlikte, sinema sanat olmanın ötesine geçerek endüstriyel bir kültür alanı haline gelmiştir. Hollywood’da 1910’lardan itibaren kurulan film stüdyolarının egemen varlığıyla oluşan sinema ekonomisi, kapitalist üretim ilişkilerine eklenerek devasa bir sinema endüstrisinin oluşumuna öncülük etmiştir. Sinemanın endüstrileşmesiyle birlikte, tür olgusu gelişmiş ve bu alanda western filmleri, korku, bilim kurgu ve tür sinemasının ilk örnekleri olan müzikaller izleyiciye sunulmuştur.

Tür olgusunun net bir zemin üzerine oturması film eleştirmenlerinin, izleyicilerin ve sektörel yazarların söylemleri ile gerçekleşmiştir (Abisel, 1995: 22). Türlerin ortaya çıkması, her tür filminin kendi türüne uygun biçim ve içerik özelliklerini taşıyacak şekilde planlanmasına sebep olmuştur. Bu filmler bazı ayrık özelliklerle donatılarak fark edilir bir biçimde belli bir türe aidiyet sergilemektedir. Dolayısıyla, aynı türün örnekleri olan filmlerin “tekrarlama veya çeşitleme yoluyla tanıdık karakterlerle, tanıdık durumlarda, tanıdık hikâyeler” (Grant, 2012: 17) anlattığı söylenebilir. Filmler belirli anlatı kalıplarına, temalara ve ikonografiye sahip kalıplar içerisinde şekillenmektedir. Kullanılan renkler, müzikler, kostümler, kamera açıları, karakterler ve anlatı biçimi bir film türü içerisinde anlam bütünlüğü oluşturmaktadır.

Sinema tarihi içerisinde ortaya çıkan türler arasında hem seyircinin hem de sinema yazarlarının ve araştırmacılarının ilgisini çeken önemli bir örnek ise II.

Dünya Savaşı'nı takip eden ilk birkaç yılda yükselişe geçen kara film (film-noir) türüdür. Kara film, ilk örneklerinin seyirciye sunulduğu 1940'lardan itibaren hem anlatısal hem de ikonografik yönden bir tür oluşturabilecek olgunluğa kısa sürede erişmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında toplumsal yaşamın zorlaşması, insanların birçok negatif duyguyu açığa çıkarmasında etkili olmuştur. Şiddet, korku, öfke, endişe ve güvensizlik gibi duyguların artmasıyla birlikte, dünya daha tekinsiz bir hal almaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler sosyal yaşamdaki karamsar tavrın, sanat içerisine sızmasına imkân tanımıştır. Bu durum, Amerikalı birçok yönetmen tarafından filmlere konu edinilmiştir. İlgili tür, dönemin getirdiği karanlık toplumsal yaşamı anlatısının bir parçası haline getiren filmlerin sayısının artmasıyla birlikte eleştirmenler tarafından 'film noir' olarak adlandırılmıştır. Bir tür olarak kara film, Fransız şiirsel gerçekliğinin etkisiyle, gerçekçi sinema içinde bir ilham kaynağı oluşturmuştur. Fransız yönetmenleri etkisi altına alan şiirsel gerçeklik, Fransız Sineması'nda da kara film örneklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Mutluer, 2008: 42).

Kara film olarak literatüre giren bu türün ilk örneklerini ortaya koyan yönetmenler dahi filmlerinin kara film kategorisine ait olacağından habersizdi. Türün bir başlık altında değerlendirilmesi ise Nazi işgali sonrası Fransa'da *Malta Şahini* (1941, Huston), *Kanlı Gölge* (1944, Preminger), *Cinayet*, *Sevgilim* (1944, Dmytryk), *Çifte Tazminat* (1944, Wilder) ve *Penceredeki Kadın* (1944, Lang) gibi suç temalı Amerikan filmlerinin yeniden gösterime girmesiyle, 1946 yılında Nino Frank'ın türü Fransızca kara film anlamına gelen "film noir" olarak adlandırmasıyla olmuştur (Bilkan, 2022: 5).

Kara film türündeki filmler, teması gereği karamsarlığın yanında, görsel atmosferi içerisinde de karanlığın ve siyahın hâkim renk tonu olduğu

yapımlardır. Kara filmlerdeki bu karanlık atmosfer, Dışavurumcu Alman Sineması'nın izlerini yansıtmaktadır (Biryıldız, 2012: 122). Amerikan menşei bu filmlerin Türkiye piyasasına girmesiyle Türk sinema sektöründe de Kara film örnekleri, az sayıda da olsa, görülmeye başlanmıştır. Kara film türü özellikle 1990'lı yıllar ve sonrasında gelişim gösteren Yeni Türk Sineması'nda büyük ilgi görmüş ve kendisine geniş bir yer edinmiştir (Bilkan, 2022: 23).

Bu çalışmada, kara film türünün estetik ve anlatısal dönüşümünün Türk Sineması'nın farklı dönemlerinden seçilen örnekler özelinde ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda *Suçlular Aramızda* (Erksan, 1964) ve *Abluka* (Alper, 2015) filmleri amaçlı örnekleme yoluyla seçilerek Tür Eleştirisi yöntemi ile çözümlenmiştir. Türk Sineması'nda kara film türünün erken bir örneği olarak *Suçlular Aramızda* filmi ve neo-noir örneği olarak Emin Alper'in 2015 yılında yönettiği *Abluka* filmi, temalar, anlatı yapısı, karakter inşası ve görsel ikonografi çerçevesinde bir Tür Eleştirisine tabi tutulmuş ve her iki filmde de kara film türünün dönemsel özelliklerine bağlı kalındığı gözlemlenmiştir.

2. BİR TÜR OLARAK KARA FİLM

2.1. Kara Film Türünün Tanımı ve Düşünsel Temeli

Bu çalışmalar türün tanımlanmasında ve bir tür olarak nitelendirilmesinde rol oynamalarının yanı sıra türün genel özelliklerinin ve ikonografisinin de tanımlanması noktasında katkı sunmuşlardır. Kara film türünün tanımlanması ve düşünsel temelini anlamlandırılması açısından kara filmler üzerine çalışmaları bulunan önemli yazarların ifadelerine bu bölümde yer vermek önem taşımaktadır.

Kara film, 1940'lı yıllarda Amerika menşei ve birbiriyle ortak özellikler taşıyan filmlerin 1946 yılında Fransız film eleştirmenleri tarafından bir başlık altında

toplanması ile kavramsallaşmıştır. François Truffaut, Frank Krutnik ve Jean-Luc Godard'ın da içerisinde bulunduğu bazı Fransız eleştirmenler bu tür hakkında oldukça verimli tartışmalar yürütmüşlerdir. Eleştirmeler, önceki yapımlardan dramatik ve sinematik açıdan belirgin bir biçimde ayrışan bu filmlerde ortaya çıkan sinizmi, karamsarlığı ve yoğun karanlık atmosferi gözlemlemişlerdir (Schrader, 1972: 8). Her ne kadar ilk aşamada bir tür olarak değil, bir tema, renk veya olgu olarak açıklanmış olsa da Kara film türü Fransız eleştirmenler tarafından benimsenmiş ve diğer filmlerden ayrışan özellikleri sıklıkla belirtilmiştir (Elmacı, 2017: 269).

Bu tür, hem Hollywood'un en iyi dönemlerinden biri olarak nitelendirilmekte hem de en az bilinen yönlerini açığa çıkartmaktadır (Schrader, 1972: 581). Kara filmin ne olduğu konusunda yaygın bir anlaşmazlık olduğu dönemler göz önüne alındığında, aynı şekilde hangi filmlerin kara film sayılacağı konusunda da anlaşmazlıklar mevcuttur (Conard, 1965: 8). Kara filmlerin ele aldığı temalar ile örtüşen birçok konu, karakter, mekân, psikolojik unsurlar veya biçimsel özellikler bulunmaktadır. Ancak, kara film türü altında toplanan filmlerin ortak yapısal özelliklerinin türe ait her örnekte mevcut olmasının mümkün olmadığı söylenebilir (Naremore, 2008: 282). Bununla birlikte Andrew Spicer, (2002: 17) kara film türünü "1940'ların derin gölgelerle yıkanmış, siyah-beyaz filmlerinin özü" olarak tanımlamıştır. Bu muğlak tanımlamadan da anlaşılacağı üzere, Kara film türünün tanımlanması oldukça zordur ancak bu filmlerin belli temaları takip ettiği söylenebilir.

Aynı zamanda Kara filmler Amerikan toplumuna 'kara bir ayna' tutmakta ve Amerikan toplumunun temel iyimserliğini de sorgulamaktadır. Kara filmler, özellikle Amerikan toplumunda gerçekleşen deformasyonun bir dışavurumu olarak Amerikan rüyasını sorgulamaktadır (Mayer ve McDonnell, 2007: 4).

Dolayısıyla, Kara film türünün inşa ettiği estetik dışavurumun temelinde toplumsal çürümenin yer aldığı söylenebilir. İlgili türün tanımlanmasını zorlaştıran bu karışıklığa rağmen, bu janra ait filmlerin ortak toplumsal huzursuzluklara bir tepki olarak doğduğu düşünülmektedir. Kara filmler, kökeninde bulunan sosyolojik koşulları yorumlamış ve onları eleştirmiştir, aynı zamanda basit bir sosyolojik yansımanın ötesinde yeni bir sanatsal dünya yaratmıştır. Kara film türü, Amerikan yaşamının bir kâbusa dönüşen yeni görünümünü yansıtan bir sanatsal dışavurum olarak tanımlanmaktadır (Schrader, 1972: 591).

Kara filmler, suç faaliyetlerini çeşitli perspektiflerden ele alır. Filmlerde genel bir yersiz yurtsuzluk ve kasvetli bir hava mevcuttur. Kara film türünün işlevsel hale getirdiği baskın bir ton ve toplumsal meselelere karşı duyarlı duruş ile birlikte farklı bir film yapım tarzı ortaya çıkmıştır. Kara film türü ile birlikte bir dizi yeni anlatı ve kurgu unsuru türe dâhil edilerek hem anlatı bakımından hem de sinematografik olarak benzersiz bir tür ortaya çıkmıştır. Kara film, hikâyelerini belirli bir şekilde anlatmakta ve belirli bir görsel tarzda sunmaktadır. Bu türe ait olan örneklerin, anlatı ve görselliğin tekrarlanan kuralları uyguladığı kolayca görülebilir; bu da onun kesinlikle bir tür olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır. Kara filmlerin hemen hemen hepsinde yer alan şiddet, psikolojik işaretler ve suç konularının ortak unsur olduğu vurgusu yapılmaktadır (Conard, 1965: 10). Bir tür olarak kara film, bir dizi ya da film döngüsü olarak tanımlanabilmekte ve izleyicide yabancılaşma yaratmaktadır. Bu döngünün tüm filmleri, birbirine benzer bir duygusal etki yaratmaktadır. İzleyiciye aşılana gerilim durumu, psikolojik referans noktalarını ortadan kaldırır ve izleyicide bir yabancılaşma hissi yaratır (Borde ve Chaumeton, 1947: 25).

Kara filmler, şiddet temasına hayat vermesiyle sinema tarihine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Her şeyden önce, macera filmlerinin geleneklerinden biri

olan eşit silahlar anlayışını terk ederek, adil dövüşün yerini hesaplaşmaya bırakır ve soğukkanlı bir infaz üslubunu benimser (Borde ve Chaumeton, 1947: 9). Görüldüğü üzere, her ne kadar kara film türünü tanımlamak zor olsa da, tekrarlanan temalar, anlatı yapıları ve sinematografik özellikler bazı filmlerin kara film kategorisi içerisinde değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki kara film türünün gerçeklikle bir bağı olması sebebiyle onu tanımlama çabası aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrası toplumsal ve düşünsel alanda gerçekleşen dönüşümleri de incelemeyi gerektirmektedir.

Sinema, tarihi boyunca değişik toplumsal olaylardan etkilenmiş, çağın gereksinimlerine ayak uydurmuş, dolayısıyla ideolojik bağlama eklemlenmiş, aynı zamanda birçok başka akıma öncülük etmiş kolektif bir sanattır. Sinemanın etkileşimci doğası, onu yalın yapısının dışına itmiş ve ona çeşitlilik sunmuştur. Bu bağlam üzerinden kara film türünün Amerikan sinemasının öncülüğünde ortaya çıkan bir film türü olması ve çeşitli toplumsal dönüşüm süreçleriyle kökten bağlantılı olduğu düşüncesi desteklenmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika, savaş nedeniyle ağır yaralar almış olan Avrupa ülkelerinin kaçış noktası haline gelmeye başlamıştır. Almanya'dan ve Fransa'dan gelen yönetmenler gibi İtalya'daki faşist rejimden kaçan mafya çeteleri de Amerika'ya göç etmişlerdir. Bu durum Amerika'nın birçok yerinde göçmen mahallelerinin oluşmasına ve bu mahallelerde kumar, fuhuş, cinayet ve uyuşturucu alanlarında rol oynayan bireylerin örgütlenmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda sinemacıların getirmiş olduğu tekniklerin yanında suç örgütlerinin getirmiş olduğu zihniyet harmanlanarak kara film türünün oluşumunda aktif rol oynamıştır (Ulağlı, vd., 2012: 43).

Kara film kavramının gelişim göstermesinde, siyasi, politik ve toplumsal dönüşümlerin etkisi de gözlemlenmektedir. Aydınlanma Dönemi ve ardından gelişen Sanayi Devrimi'nin bireyin varoluşuna eklediği idealist akıl, 20. yüzyılda ekonomik buhranlar ve büyük savaşlar sebebiyle eleştirilen bir şey haline gelmiştir. 1960'larla birlikte ise idealizm düşüncesi yerini, korku, belirsizlik, iletişimsizlik ve şizofreniye bırakmıştır. Bütün bunların yanı sıra Vietnam Savaşının kaybedilmesi, Watergate Skandalı, feminist hareketler, sosyo-kültürel olaylar, bireylerin daha içe dönük ve karamsar olmasına neden olmuştur (Ulağlı vd., 2007: 42). Tüm bu gelişmeler ve bu gelişmelerin sonucunda oluşan yeni insan psikolojisi yönetmenler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Yönetmenler bu yeni toplumsal durumu, filmlerine karanlık bir atmosfer olarak yansıtmıştır.

2.2. Kara Filmlerin Sinematografik Dönüşümü

Bir tür olarak kara film, farklı dönemlerde üretilen tüm filmleri kapsayacak şekilde bir estetik uyum sergilememekle beraber, seyircinin dikkatini çeken ve sanat yönetimi ekipleri tarafından sıklıkla tekrarlanan bazı estetik öğelere sahiptir. Yağmurdan kayganlaşmış şehir sokakları, sade ve gölgeli ışıklandırma, klostrofobik kompozisyonlar, sarsıcı, eğik açılar, sert mizaçlı bir dış-ses anlatımı ve kıvrımlı bir olay örgüsü ile karakterize edilen kara filmler, II. Dünya Savaşı öncesi Hollywood stüdyo sisteminin geliştirdiği film yapım tarzına ve estetiğine karşı bir duruş sergilemektedir (Fay ve Nieland, 2010: 186). Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki bu karşı duruş sadece entelektüel bir yaklaşımın değil aynı zamanda ekonomik şartların da zorunlu bir sonucudur. Özellikle ortaya çıktığı ilk dönem olan 1940'larda kara filmler B sınıfı filmler olarak kategorize edilmiş ve düşük bütçelerle üretilmişlerdir. Dolayısıyla, bu türe ait filmlerin üretimi sırasında verilen estetik kararların tek sebebi toplumsal sorunların ve ahlaki çöküşün bir yansımaları sağlamanın dışında bütçenin düşük olması ve

imkânların sınırlı olmasıdır. Ancak, yapımcılar bu sınırlı imkânları bir fırsata çevirerek yaratıcı fikirlerle yeni bir estetik inşa etmeyi başarmışlardır. Landau'ya (2017: 99) göre kara filmler, onları takip eden ve önceden gelen filmlerin yaptığı gibi, gerçek dünyayı doğru bir şekilde yansıtmadılar; bunun yerine, olabilecek potansiyel gerçekliklerin stilize bir görünümünü sundular.

Kara film, sinemanın kolektif yapısından yararlanarak gangster ve suç türlerinden 'suç' olgusunu almış, Alman Dışavurumcu Sinema'dan ise ışık kullanımını alarak, ışığı psikolojik bir etki yaratmak amacıyla kullanmıştır. Kara filmlerin bir ortak özelliği yüksek kontrast ve düşük dolgu ışık tekniklerinin estetize edilerek eğik bir açıyla kullanılmasıdır. Bunlara ek olarak, atmosfer bütünlüğünün oluşturulması adına Fransız Şiirsel Gerçekliği'nin, sisli ve yağmurlu tavrına sahiplik etmiştir (Avcı, 2022: 245). Böylelikle kara film türü, kendi ikonografisini, görsel anlatı noktasında oluşturmuş ve biçimsel tavrına şekil vermiştir. Karanlık bir atmosfer içerisinde şekil alan kara film, hem görsel anlatı unsurlarının kullanımıyla hem de benzersiz diliyle bir bütünlük oluşturmuş ve izleyicisine sunulmuştur (Yücel, 2019: 47).

Sinema sanatı içerisinde yaşanan tüm bu gelişmeler çerçevesinde yönetmenler neo-noir film örneklerini hayata geçirerek bu konu çerçevesinde bir pazar oluşturmuşlardır. Klasik kara film türü içerisine yerleştirilen suç, korku, belirsizlik, ahlaki çöküş, anti kahraman, femme fatale, anlamın kaybolması, yabancılaşma gibi türün öne çıkan unsurlarında kırılmalar yaşanmış veya tam bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Avcı, 2022: 247). Süreç neo-noir filmleri içerisinde de kendisini kaotik bir düzlem üzerinde dönüşüme uğratarak yenilemektedir. Bu yeni serüvende popüler kültür ve postmodernizmin etkilerini içerisinde barındıran neo-noir, geriye doğru bir adım atarak, Amerikan sinema kültürüne ait kodları kullanmaya başlamıştır. Bireyi farklı bir şekilde ele alan bu yapı

içerisinde, salt bir kaygı unsuru kullanılmamıştır. Şekil değiştiren bu kaygı unsuru, adeta bir potpori oluşturmaktadır. Ancak, en belirgin özelliği olan karanlık hiçbir değişiklik göstermemiştir (Tanrıdağlı, 2017: 5). Neo-noir film türünde, kullanılan karanlığın getirisi olarak karamsarlık ve melankolik ögelerin onun psikolojik unsurlar barındırdığı düşüncesini de dışa vurmaktadır (Yücel, 2019: 51). Bunun yanında tüm bu karanlık atmosferin içerisinde neo-noir film örnekleri, psikolojiyi bir unsur olarak kullanmak yerine, anlatıyı tamamen onun üzerine inşa ederek yeni bir gerçeklik oluşturmaktadır. Gotik havası içerisinde, bilinçaltında kalan birçok temanın işlendiği kara filmler kendine has bir psikolojik altyapıya sahiptir. Bu bağlamda, kurgusal dizilişte de klasik Hollywood sinemasında aksi bir durum tercih edilmiştir. İçeriğin bir noktada önem yitirdiği, biçimin ise ön planda olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, postmodern sinema anlatısında da kendisini göstermektedir. Ryan ve Kellner'e (2010: 139-140 akt. Öztürk, 2019: 220) göre neo-noir filmleri içerisinde kullanılan geriye dönüşler (flashback), geçmişin bugünü nasıl şekillendirdiğinin önemini göstermektedir. Bu bağlamda postmodern sinema içerisindeki pastişler gibi geçmiş ile bugün harmanlanmakta ve nostaljik bir anlatı sunulmaktadır. Zamanın kullanılış biçimi ise netlik taşımadığı gibi nostaljiktir.

Neo-Noir türünün ikonografik okuması yapılacak olduğunda, filmlere belirli temalar çerçevesinde bakılması gerekmektedir. Bu bağlamda, neo-noir türünde yağmur, tekinsiz ve ıslak sokaklar, ıssız rıhtımlar, caddeler ve dar sokaklar tedirgin duyguları açığa çıkarmak ve karanlık bir atmosfer yaratmak amacıyla kullanılan bazı sinematografik öğelerdir (Varmazi ve Erensoy, 2017:191). Tüm bu seçimler hem kara filmde hem de neo-noir filmleri içerisinde kullanılmakta ve genel ağırlık olarak dış mekânlar ve gece çekimleri tercih edilmektedir. Postmodern dönemde de mekân üzerinde bir sınırlılık yaratılmamış ve bu durum neo-noir, filmleri içerisinde de kendisine yer bulmuştur. Diğer bir unsur

ise alan derinliği kullanımı sayesinde, mekân içerisindeki karakterlerin psikolojik derinliğinin algılanmasıdır.

Belirtilen noktalara ek olarak, mekân içerisine yerleştirilen oyuncular ve dekorların aydınlatma teknikleri ile yaratılan atmosferin psikolojik derinliğini yansıtmaları türün öne çıkan diğer bir unsurudur. Diğer bütün türlerde de olduğu gibi, ışık kullanımının psikolojik bir etkisi olduğu bilinmektedir. Neo-noir filmlerde ışık kullanımındaki kontrastlar ve görece daha soluk renklerin tercih edilmesi, mistik bir atmosfer yaratmakta ve bu sayede izleyici üzerinde belirli bir duygu yaratımı sağlamaktadır. Filmde kullanılan renk skalası içerisinde, pastel tonların kullanımının yanında, cinayet silahları daha canlı renkler ile gösterilmektedir. Kullanılan bu ikonografik öğeler filmler içerisinde değişiklik gösterebilmektedirler. Teknolojik gelişmeler ışında neo-noir filmlerde kullanılan görsel efektler ve yenilikçi kamera hareketleri de tercih edilmektedir (Bilkan, 2022: 33).

2.3. Kara Film Karakterlerinin Dönüşümü

Tema olarak, birçok tür içerisinde kullanılan suç olgusu, neo noir türünde, karanlığı ve belirsizliği estetize edilmiş şekliyle harmanlayan ve bu süreci başarılı bir şekilde izleyicisine sunan belirgin bir tür olarak görülmektedir. 1940'lar ve 1950'ler ile karakterize edilen klasik dönem sonrasında 1960'lardan itibaren yükselişe geçen neo-noir filmlerde dönüşüme uğrayan bazı öğeler mevcuttur. Öncelikle değişen toplumsal, ekonomik ve siyasi yapıya paralel olarak kara filmlerin temaları da değişime uğramıştır. Temaların değişimi ise karakterlerin değişimi ile donatılmıştır.

Daha önce de ele alındığı üzere, kara filmler izleyici üzerindeki gücünü, sosyal hayatın içerisindeki gerilim unsurlarından almaktadır. En nihayetinde sosyal

yaşam içerisinde artış gösteren güvensizlik hissi, aile ve çevresel faktörler ile yayılım göstermektedir. Yönetmenler ise umutsuzluk, karamsarlık, kültürel çatışmalar, yalnızlık ve acılarını kara filmler ile eleştirel bir üslup kullanarak dışa aktarmaktadırlar. Neo-noir filmlerin, klasik kara film içerisindeki varoluşçu temayı nesnel bir tema olarak almak yerine, onu öznelleştirerek kullanmaları ve daha karamsar bir tonla ele almaları dolayısıyla klasik kara film türünden ayrılmışlardır. Ortak bir tema olarak işlenen bireysellik kavramı süreç içerisinde kendini koruyan bir tema olarak devam etmiştir. Neo-noir filmler konu bütünlüğü olarak kaotik yapılarıyla öne çıkmaktadır. Anlamın kaybolması, işlenen konular arasında karamsarlık yaratırken, ölüm teması sıkça tekrarlanmaktadır. Böylelikle, varoluşçu felsefe neo-noir filmler içerisinde de varlığını sürdürmüş ve filmlerin genel atmosferini oluşturmuştur.

Kara filmlerin karakter inşasında önemli bir etken ise benliktir. Kara filmlerde benlik sorunsallaştırılarak bireylerin iyi-kötü karşıtlığı içerisinde tek boyutlu temsili eleştirilmiştir. Benlik unsuru içerisinde değişiklik gösteren karakter arketipleri “toplum dışı bırakılmış bireyler, dedektifler, suçlular ve femme fatallerdir” (Çetin, 2022: 55). Böylelikle neo-noir filmlerdeki bu karakterlerin psikolojik maskelerinin düşürülmesi hedeflenmiştir. Karanlık bir tema çerçevesinde şekillenen bu türde, ahlaki değerlere sahip karakterler çökertilmiştir. Karakterlere yönelik bu yaklaşımlar, duylara hitap ederek samimi bir ilişki kurulması sağlanmıştır.

Neo-noir türünde yaşanan dönüşüm ile birlikte tür içerisinde en kolay tanımlanacak karakterin femme fatale olarak adlandırılan karakter olacağı vurgulanmaktadır. Bu karakterler güzellikleri ve gizemli yanlarıyla dikkat çeken kadınlardır. Femme fataleler kimi filmlerde cezasız kalırken, cezalandırıldıkları filmlerde intikam için yanan bir canavara dönüşmektedirler. Femme fatale karakterlerin sunuluş biçimleri içerisinde ön planda tutulan unsurlar, para,

cinsellik ve güç hırısır (Erol, 2018: 41). Femme fatale karakterler ile ilgili önemli başka bir nokta ise bu karakterlerin otorite ile gerilimli ilişkisidir. Bu karakterler genellikle Tanrı, baba veya eş gibi otorite simgelerine karşı konumlanmalarıyla karakterize edilmektedir (Özkantar, 2022: 235). Bu bağlamda ilgili karakterler kara filmlerdeki toplum temsiliyle tematik bir benzerlik kurmaktadır. Toplumun mutlak kabul edilen yönleri nasıl yapı bozumuna uğrıtılıyorsa, sakinlikleriyle dikkat çeken kadın temsilleri de psikoz semptomlar göstererek yekpare bir benlik kavramı ters-yüz edilmektedir.

Neo-noir filmlerde dikkat çeken diğere bir karakter ise dedektiflerdir. Bu karakterler, kara film ve neo-noir filmlerde benzerlik göstermelerine karşın, neo-noir filmler içerisinde daha kapsamlı ve gelişmiş bir çerçeveden elle alınırlar. Klasik kara film türünde dedektifler suçlunun peşinde koşarken, şehrin dar sokakları arasında kaybolacaklarının ve bu durumun bir çözümünün olmadığı bilincinde ilerlemektedirler. Bu durum karşısında neo-noir filmlerde dedektifler, beyinleri tarafından köşeye sıkıştırılır ve bu sanrılardan kaçamayacakları düşüncesi içerisinde hareket ederler. Dedektifler, sürekli olarak kendi benliklerine karşı yabancılaşırken, kendi benliklerine ulaşma konusundaki çabaları devam etmektedir (Abrams, 2007: 19 akt. Erol, 2018: 42). Neo-noir türü içerisinde dedektifler, kurban olma olasılıkları en yüksek olan karakterlerdendir. Diğere yandan iyi ve kötü ayırımının yapılabilmesi güçleşmiştir. Lakin bu karakterlerin ölümleri onların bu durumu hak ettiğini göstermemektedir.

2.4. Türk Sinemasında Bir Tür Olarak Kara Film

Daha önce bahsedildiği gibi bir film türü olarak kara film, ortaya çıktığı toplumun yapısıyla ve dönüşüm süreçleriyle yakından ilişkilidir ve toplumsal kriz anlarından beslenerek sosyal yapılara karşı sanatsal bir eleştiri pratiği olarak işlev görmektedir. Kara film, Amerika Birleşik Devletleri'nin otantik bir film türü

olarak ortaya çıksa da zamanla diğer toplumların yapısal dönüşüm süreçlerine eklenilerek birçok ülkede rağbet görmüştür. Türkiye’de kara film, 1950’lerde ortaya çıkmış ve 1960’lar ve 1970’lerde zirveye ulaşmıştır. Bu dönemden itibaren çekilen kara filmler, Amerikan kara filminden büyük ölçüde etkilenmiş, ancak genellikle yerel kültürel unsurlar ve toplumsal sorunlarla harmanlanmıştır. Bu karışıma Türk seyircisinin 1950’lerden itibaren sorgulamadan kucakladığı melodram karakteri ve kara mizah öğeleri eklenmiş ve türlerin bir aradalığıyla karakterize edilen bir çeşit Türk kara film anlayışı oluşmuştur (Elmacı, 2017: 275). Bu dönemde Türkiye’de sinemacılar, ahlaki açıdan muğlak karakterleri, tehlikeli şehir mekânları ve karmaşık anlatılarla karakterize edilen suç dramalarını üretmeye ve beyaz perdeye yansıtmaya başlamıştır. Anlatı unsurları büyük ölçüde yereldir ve yerel olaylar, karakterler ve mekânlar senaryoları besler. Konu, çoğunlukla farklı motivasyonlarla cinayet ve soygun şeklinde görülen suçtur. Bu filmler genellikle toplumun karanlık yüzünü tasvir etmekte, yolsuzluk, ihanet ve varoluşsal kaygı temalarını işlemektedir. Bu dönemde kara film türünün özelliklerini taşıyan bazı filmler arasında *Kanun Namına* (Akad, 1952), *Cingöz Recai* (Erksan, 1954), *Kanlarıyla Ödediler* (Seden, 1955), *Ölüm Peşimizde* (Ün, 1960), *Kanlı Firar* (Elmas, 1960), *Ölüm Film Çekiyor* (Arakon, 1961) ve *Rıfat Diye Biri* (Göreç, 1962) adlı filmler sayılabilir. Bu filmlerde kara filmin özü, aksiyon dolu suç sahneleri, karakterlerin ruh hallerinin karmaşık tasviri ve geçmişteki eylemlerinin açığa çıkarılması yoluyla nüfuz etmektedir. Kara film tarzı sadece dekoratif bir özellik olmanın ötesine geçerek, bir amaca hizmet eder hale gelmiştir. Bu filmlerde kara film özellikleri ruh halini belirlemekte, tempoyu kontrol etmekte, gerilimi yoğunlaştırmakta ve klasik bir sinema geleneğine modern bir dokunuş katmaktadır. Türk Sinemasında çeşitli dozlarda kara film özellikleri taşıyan bu filmlerde birlikte, kara filmin ambiyası ve tonu, stilize bir anlatı dünyası ile

bütünleştirilerek Türk izleyicisine sunulmuş ve yeni bir sinema deneyimi ortaya çıkmıştır (Kocatürk, 2019: 287).

Her ne kadar Türk Sinemasında kara film türünün izleri 1950’li yıllardan itibaren suç temasını irdeleyen çeşitli melodramlarda ve dedektif hikâyelerinde görülsede organize bir şekilde kara film türüne ait yapımların üretilmesinden bahsetmek zordur. Ancak, çoğunlukla Yeni Türk Sineması olarak tabir edilen 2000’ler sonrası dönemde ortaya çıkan çeşitli sinema anlayışlarının kara film türünden geniş bir şekilde yararlandığı görülmektedir. Başlangıç noktası olarak Yavuz Turgul’un *Eşkîya* (1996) filmiyle ifade edilen dönem, Türk sinemasında yeni bir bakış açısının doğuşuna işaret etmektedir. Bu dönemde, geleneksel Yeşilçam kalıplarının dışına çıkan, teknik açıdan yetkin ve özgün bir sinemacı kuşağı ortaya çıkmıştır. Bu kuşağı temsil eden yönetmenler arasında, sonradan ulusal ve uluslararası alanda tanınan isimler olan Derviş Zaim, Nuri Bilge Ceylan, Reha Erdem, Zeki Demirkubuz, Yeşim Ustaoglu, Tayfun Pirselimoglu gibi isimler bulunmaktadır. Bu yeni dönemde postmodernitenin getirisi olan eklektik bir anlatı yapısı ile bazen Yeşilçam’ın melodramatik yapısından sıyrılan, bazen ise melodramın özellikleriyle kara filmi birleştiren filmler üretilmiştir. Bu dönemin yenilikçi yönetmenlerinin varoluşsal sorunlarla suç temalarını harmanlamaları ve postmodern bir kara film türü sunmaları, dönemin dikkat çekici özelliklerindedir (Elmacı, 2017: 276).

Görüldüğü üzere, kara filmin Amerika Birleşik Devletleri’nde içinden geçtiği dönüşüm sürecinin bir benzeri Türkiye’de de gözlemlenmiştir. Karakterlerin iyi veya kötü olarak tanımlanabildiği ve türün ilk dönem özelliklerinin bazılarını taşıyan dedektif anlatılarının yerini 1990’ların ikinci yarısından itibaren gerçeğin sorunsallaştırıldığı ve bulanıklaştırıldığı, karakterlerin tam olarak iyi-kötü kalıplarına uymadığı neo-noir filmlere bıraktığı görülmüştür. Türk Sinemasının iki

farklı döneminden *Suçlular Aramızda* (Erksan, 1964) ve *Abluka* (Alper, 2015) filmleri bu dönüşümü gösterir niteliktedir.

3. Yöntem

Daha önce bahsedildiği üzere bu araştırmanın amacı, Türk Sineması'nın çeşitli dönemlerinden seçilen iki örnek üzerinden kara film türünün estetik ve anlatsal evrimini açığa çıkarmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, amaçlı örneklem yoluyla seçilen *Suçlular Aramızda* (Erksan, 1964) ve *Abluka* (Alper, 2015) filmleri, Tür Analizi yöntemiyle incelenerek Türk Sinemasında kara film türünün dönüşümünün izleri sürülmüştür.

Amaçlı örnekleme yöntemi, *“araştırmacının kendi kişisel gözlemlerinden hareket ederek araştırmanın sorunsalına uygun geldiğini düşündüğü belirli özellikleri taşıyan deneklerin seçildiği”* örnekleme tekniğidir (Gürbüz & Şahin, 2017, 132). Bu bağlamda, genel hatlarıyla türün ilk dönemlerine yakınlık göstermesi sebebiyle *Suçlular Aramızda* filmi seçilmiştir. Görsel ikonografisi, teması ve anlatı yapısı ile kara film türü içerisinde değerlendirilen bu film ile *Abluka* filmi karşılaştırılarak türün Neo-Noir'a dönüşümü ortaya konulmuştur. Bu çerçevede kara film türünün iki döneminin estetik ve anlatı özellikleri ortaya konmuş ve ilgili filmler bu dönüşüme paralel bir şekilde Tür Eleştirisi'ne tabi tutulmuştur. Tür filmleri, tanıdık senaryolarda tanıdık karakterlerle tanıdık hikâyeleri anlatmak için tekrar ve varyasyon kullanan ticari filmlerdir (Grant, 2007: 1). Dolayısıyla, film türlerinin incelenmesi, filmlerin kurumsal, sosyal ve kültürel bağlamı; estetik, biçimsel, tematik ve stilistik boyutları; ve bu boyutların seyirciye nasıl ulaştığı ile ilgili üçgen bir yapıya yerleştirilmektedir. Tür çalışmalarının ortaya koyduğu bu boyutlar sayesinde tür analizi çerçevesinde yürütülen çalışmalar, filmler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ve tarihsel değişim ve gelişmeleri bulmak için belirli film gruplarının biçimsel, anlatsal, görsel, ikonografik ve tematik yapısını vurgulamaktadır (Bondebjerg, 2015: 160).

Benzer olarak, Buscombe (2003: 14) de belli bir türe ait filmlerin bir ortak payda içerisinde birleştiği ve bir araştırmacının sağduyu (common sense) ile tür filmlerinin ortak özelliklerini listeleyebileceği üzerinde durmaktadır. Bu şekilde, bir türe ait ortak elementler görülür hale getirilebilmektedir. Sanatçılar bir türe kendi tarzlarını ve yaratıcılıklarını katarken, aynı zamanda o türün doğasında var olan biçimsel kalıplardan etkilenmekte ve bu kalıplar tarafından yönlendirilmektedir. Bu durum bazı sınırlamalar getirirse de, izleyicilerin türün biçimsel unsurlarına aşına olması ve bunlara anlam yüklemesi nedeniyle faydalar da sağlamaktadır. Bu unsurlar bazen eleştirmenler tarafından "ikonlar" olarak adlandırılmaktadır. Kişisel ifade ve tür normlarına bağlılık arasındaki bu denge, sanatsal süreci zenginleştirmekte ve tanınabilir semboller ve kalıplar aracılığıyla izleyici katılımını artırmaktadır (Buscombe, 2003: 22). Başka bir ifadeyle, tür olgusu, filmlerde yer alan baskın temalarla, göstergelerle, atmosferle ve öykü anlatımıyla ve tüm bunların oluşturduğu harmoniyle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda tür olgusu önem kazanmış ve filmlerin bu bakış esasına dayandırılarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Ait olduğu tür içerisinde değerlendirilecek olan filmler, türü oluşturan kıstaslara uyumluluğu bağlamında değerlendirilmektedir. Filmin tür içerisindeki konumlanışı, tarihsel süreçler içerisinde oluşan türsel kıstaslarla ne denli uyumlu olduğuna göre anlam kazanmaktadır. Böylelikle ortak özellikler barındıran yapımlar tür eleştirisinin yapılabilmesine imkân tanımaktadır (Abisel, 1995: 34).

Bu bağlamda, yapılan literatür taraması sonucunda kara film türünün çeşitli anlatı öğeleri, karakterleriyle ilgili özellikler ve bu film türünde sıklıkla tercih edilen ikonlar belirlenmiş ve çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde belirtilmiştir. Tür eleştirisinde bu öğelerin kullanımı ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Nuray Hilal Tuğan'ın Tür Sinemasının Evrimi: Kovboylar ve Uzaýlılar (2011) Filminin Türsel Yapısı (2017) adlı makalesinde tür eleştirisi, "Anlatı

Yapısı”, “Türsel Karakterler” ve “İkonografi” başlıklarından yararlanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada da benzer bir yaklaşım benimsenerek, kara film türünün özelliklerini taşıdıkları gözlemleriyle tür analizi çerçevesinde incelenmesi uygun görülen *Suçlular Aramızda* (Erksan, 1964) ve *Abluka* (Alper, 2015) filmleri, “Filmin Teması, Anlatı Yapısı ve Öyküsü”, “Karakterler” ve “Görsel İkonografi” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

4. TÜRK SİNEMASINDA KARA FİLM TÜRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

4.1. *Suçlular Aramızda* Filminin Türsel Analizi

Metin Erksan’ın yönettiği ve senaryosunu yazdığı 1964 yapımı *Suçlular Aramızda*, Türk Sineması’nın 1960’lardaki genel görünümünün dışında kalan, ayrıksı bir kara film örneği olarak tanınmaktadır. Filmin başrollerinde Ekrem Bora, Belgin Doruk, Tamer Yiğit ve Leyla Sayar yer almaktadır. Amaçlı örneklem olarak seçilen ‘*Suçlular Aramızda*’ filmi, tür eleştirisi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Bu analiz yapılırken filmin kara film anlatı kalıplarına olan bağlılığı dikkate alınmış ve filmin temalarına, zaman ve mekân kullanımına, türsel ikonografisine ve karakter inşasının nasıl oluşturulduğuna bakılarak, klasik kara film türü ile ne denli bütünlük içerisinde olduğu değerlendirilmiştir.

4.1.1. Filmin Teması, Anlatı Yapısı ve Öyküsü

Suçlular Aramızda serim, düğüm ve çözüm aşamalarına katı bir şekilde sadık kalan klasik anlatı yapısını takip etmektedir. Türk Sineması’nın önemli bir kara film örneği olan film, İstanbul’da yaşayan zengin bir ailenin konağından zümrüt olduğu iddia edilen bir kolyenin çalınmasıyla birlikte gelişen karmaşık olayları konu etmektedir. Kolyenin çalınmasının ardından gelen ilk sahnede armatör Halis Bey’in, kendisi gibi zengin oldukları anlaşılan bir zümreye verdiği akşam yemeğinde işlerini oğlu Mümtaz’a devrettiğini açıklaması ile karakterler

tanıtılmaya başlanır. Halis Bey'in kendi yaşamından kesitleri dinleyicilere aktardığı esnada gerçekleşen sohbetler, karakterin kişiliği ve geçmişi hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Yemek masasının etrafında konumlanan karakterler aracılığıyla Halis Bey'in insan kaçakçılığı gibi illegal yollarla ekonomik kaynaklara ulaştığı seyirciye iletilir. Bu sırada, maddi ve manevi değerinin yüksek olduğu iddia edilen kolye, Halil ve Yusuf tarafından çalınmıştır. Halil ve Yusuf kolyeyi satmak için bir kuyumcuya başvurduklarında onun sahte taşlardan yapıldığını öğrenirler. Yaşanan bu gelişme üzerine Halil gerçekleri yüzlerine vurmak için Halis Bey'in iş yerini arar, ancak telefona Mümtaz bakar. Gerçekler karşısında şaşırان Mümtaz, Halil'e sessiz kalması ve bildiklerini kamuoyuna anlatmaması karşılığında para teklif eder. Daha sonra ıssız bir mekânda Yusuf ile buluşan Mümtaz, Yusuf'u öldürür ve parayla birlikte kolyeyi de alıp kaçar. Sırasıyla kolyenin çalınması, sahte olduğunun anlaşılması ve Mümtaz'ın cinayet işlemesi eylemleri filmin serim bölümünü oluşturmaktadır.

Kolyenin çalınması öykünün ana çatışmalarını tetikleyen eylemdir. Daha sonra sahte olduğu anlaşılan kolye, filmin karakterlerinin derinliklerinde bulunan olumsuz özelliklerin ortaya çıkmasını sağlayan bir meta haline gelmiştir ve öykünün düğüm bölümünde yer alan eylemlerin ana sebebidir. Temelde sinematik bir aksesuar olan kolye, karakterlerin paraya verdikleri değeri görünür kılarken aynı zamanda ahlaki bir muhakemenin de tetikleyicisi olur. Meta değeri yüksek olduğu düşünülen kolyenin sahte olduğu ortaya çıkınca dengeler bozulur ve karakterlerin ahlaki bir çöküş içinde oldukları ifşa olur. Kolyenin artık sadece simgesel değeri vardır ve karakterlerin toplum içindeki statülerini ve kişisel çıkarlarını korumak için kullanılan bir araç haline gelir.

Temelinde ekonomik unsurların yer aldığı öykü, suç temasının baskın olduğu bir anlatı sunmaktadır. Güvensizlik ve şüphe temasının yer aldığı film içerisindeki

belirsizlikler, tüm karakterler üzerinde şekillenirken, oluşturulan karanlık atmosferin de katkısıyla tekinsizlik, çarpık ilişkiler ve şiddet unsurlarına değinilmektedir. Bu durum içerisinde kara filmlerin odağındaki ahlaki çöküş hem gerdanlığın sahte olması ile hem de karakterlerin sergileniş biçimleri dikkate alındığında en önemli unsurlardan biri niteliğindedir. Film içerisinde görsellik kazanan ahlakın çöküşü suç temasını beslemektedir. Toplumun ahlaki çöküşü özellikle Mümtaz karakteri özelinde görünür olur. Mümtaz sürekli olarak yalan söyler, eşine karşı sadakatsizdir, insanlara şantaj yapar ve cinayet işler. Film boyunca Mümtaz'ın bu suçları işlemekteki motivasyonu belirsizdir, ancak filmin çözüm bölümünde karakter varoluşundaki çarpıklığın sorumluluğunu topluma yükler. Mümtaz'ın "suç bende değil. Ben içinde yaşadığım çevrenin şartlarına uydum. Sizensiz o çevre. Benim yerimde sizler olsaydınız aynı şeyleri yapardınız" sözleri kara film türünün toplumsal arka planı ile örtüşmektedir. Bu sözlerle bir karakter aracılığıyla iletilen hırsızlığın, cinayetlerin, çarpık ilişkilerin ve güvensizliğin yaratmış olduğu kaotik ortam toplumsal alana yayılmış olur.

Ahlaki çöküşün topluma yayılan bir sorun olduğunun vurgulanmasının yanında sürekliliği de filmde ele alınan bir noktadır. Halis Bey'in illegal işlerle edindiği servetinin yönetimi, oğlu Mümtaz tarafından da aynı şekilde yapılmaktadır. Mümtaz ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla kanuna aykırı bir şekilde çalışmaktadır ve hatta şirketin yönetim kurulunu da aynı şekilde kanunsuzluğa zorlamaktadır. Suç temasının bir kuşaktan diğerine devam etmesi ahlaki çöküşün de devam edeceğini bildirmektedir.

Film içerisinde işlenen cinayetler kaotik bir atmosfer oluştururken, insan ilişkilerindeki yozlaşmaya vurgu yapılmaktadır. Ahlaki değerlerin tüketildiği, kişisel hırsın ortaya çıktığı film içerisinde oluşturulan gerçeklik kara film anlatisıyla örtüşmektedir. Şiddet temasının yoğun olarak işlendiği filmde, eşit haklar veya adil bir mücadele ortamı da bulunmamaktadır ki bu durum kara

filmlerin ortak özelliklerindedir. Kara filmlerin güçlü teması *Suçlular Aramızda* filminde olduğu gibi sosyal hayat içerisindeki belirsiz ve kaotik atmosferin suç ve gerilim unsurları ile birleşiminden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kara film türünün ortaya koyduğu yabancılaşma durumu ortaya çıkmakta ve toplumun gizli kalmış yönleri deşifre edilmektedir.

4.1.2. Karakterler

Suçlular Aramızda filmi bağlamında yapılan bir karakter analizinde değinilmesi gereken asıl noktanın ahlaki çöküşün yaşandığı toplumsal düzen içerisinde birbirleri ile karşıtlık ilişkisi içerisinde temsil edilen sınıfların çıkar çatışmaları yaşadığı gerçekliğidir. Farklı ekonomik sınıflardan gelen karakterler kendi menfaatlerini ve arzularının tatminini başkaları üzerinde tahakküm kurarak gerçekleştirmeye çalışmakta ve bu durum filmin ana çatışmalarının bir parçası haline gelmektedir. Karakter inşasında oluşturulan ikili karşıtlıklar, karakterlerin sınıfsal farklarını göstermekle birlikte onların ahlaki durumlarını da gözler önüne sermektedir. Örneğin, alt sınıfa mensup Halil ve Yusuf karakterleri hırsız olarak temsil edilmelerine karşın üst sınıftan gelen Mümtaz'la karşılaştırıldıklarında ahlaki açıdan üstün görünmektedirler. Bu da ekonomik değerler etrafında şekillenen bir toplumun sorunlu yönlerini ifşa etmektedir. Yozlaşmadan ekonomik kaynaklara ulaşmakta zorluk çeken alt sınıfın sorumlu olduğu algısı topluma yayılmış olsa dahi gerçeğin farklı olduğu sürekli olarak filmde vurgulanmaktadır. Alt sınıftan gelen karakterler adaleti sağlamak için çalışmakta ve üst sınıfa ait karakterler ise suçun hâkim olduğu bir düzene hizmet etmektedir. Dolayısıyla, karakterler nezdinde kurulan ikili karşıtlıklar suç unsurunun ve toplumsal yozlaşmanın seyirciye iletilmesinde önemli bir işlev görmektedir.

Klasik kara film anlatısında sıklıkla kullanılan stereotip karakterlere *Suçlular Aramızda* filminde de rastlanmaktadır. Kara film türü içerisinde şekillenen karakterlerden biri olan dedektifin film özelinde birden çok temsilcisi bulunmaktadır. Lakin bir görev uğruna harekete geçen tek kişinin Halil olması, okların onun üzerine çevrilmesine sebebiyet vermektedir. Halil'in, Demet'in isteği üzerine Mümtaz'ı takibe alması ve gerçeklerin ortaya çıkması için verdiği çaba, kara filmlerde yer alan dedektif karakteri ile örtüşmesine neden olmaktadır. Suçlunun peşinde koşan, şehrin dar sokakları arasında kaybolacağını ve bu durumun bir çözümünün olmadığı düşüncesi çerçevesinde kurban olarak gördüğü Demet'i korumaya yönelik gösterdiği azim, karakterin tanımlanmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda Halil karakterinin hırsız olması, kara filmdeki anti kahraman kavramı ile örtüşmesinin de önünü açmaktadır. Lakin film içerisinde anti kahraman olarak nitelendirilecek olan birden fazla karakter bulunmaktadır. Menfaatleri uğruna zengin bir adamla evlilik yapan Demet karakteri, ahlaki çöküşüyle ön plana çıkan armatör Halis Bey, hem aşığıyla birlikte olan hem de parası için Mümtaz'la birlikte olan Nükhet karakteri gibi anti kahramanlar bulunmaktadır. Anti kahramanın bu film özelindeki asıl taşıyıcısı ise Mümtaz karakteridir. İki farklı cinayet işlemesi, birden fazla kadınla ilişki yaşaması ve çıkarları doğrultusunda kanunları bile hiçe saymasıyla kara film içerisindeki anti kahraman unsurunun taşıyıcısı niteliğindedir. Bu bağlamda genel olarak hiçbir karakterle seyirci arasında özdeşim mekanizması işlevini yerine getirememektedir ki bu durum zaten türün en belirgin özelliklerinden biri olması yanında, düşünsel zeminini de oluşturmaktadır. Kara film türü içerisinde şekillenen tüm bu karakterler arasında iyi ve kötü ayrımının yapılamaması da yine türün amaçladığı diğer bir unsurdur.

Tür içerisinde netlik kazanan diğer bir karakter ise Nükhet'tir. Nükhet güzelliği ve gizemli yanlarıyla dikkat çekmektedir. Nükhet, ekonomik kaynaklara ulaşabilmek için erkekleri kullanmaya çalışan bir karakterdir. Mümtaz ile

ilişkisinin temelini para oluşturmaktadır. Nükhet yaşamını yönlendirecek kararları ekonomik çıkarları çerçevesinde vermektedir. Femme fatale olarak nitelendirilebilecek Nükhet, filmin sonunda cezasız kalırken, intikam için yanan bir canavara dönüştüğü de gözlemlenmektedir. Femme fatale karakterlerin sunuluş biçimleri içerisinde ön planda tutulan para, cinsellik ve güç hırsı gibi unsurların tümü Nükhet karakterinin özellikleri arasında yer almaktadır.

4.1.3. Görsel İkonografi

Kara film türü içerisinde değerlendirilen *Suçlular Aramızda*, türün yapısıyla örtüşerek gangster ve suç teması içerisinde 'suç' olgusunu almıştır. Türün Alman dışavurumculuktan aldığı ışık kullanımı ile özellikle şiddetin dışı vurulduğu sahneler içerisinde yüksek kontrast ve düşük dolgu ışık teknikleri eğik bir açıyla kullanılmıştır. Atmosfer bütünlüğünün oluşturulması için karanlık bir yapı içerisinde bütünlük oluşturmuş ve izleyicisine sunulmuştur. Filmin türe olan bağlılığını sağlayan temel unsur ise güvensizlik hissi, aile ve çevresel faktörler ile yayılım göstermesidir.

Filmin görsel ikonografisi içerisinde suç temasının anlam kazandığı sahneler ön plana çıkmaktadır. Bu sahnelerin çekildiği mekânların ıssız, karanlık ve gözden uzak yerler olması filmin kara film türü ile örtüşmesine zemin hazırlamaktadır. Sahte kolye için değiş tokuşunun yapılacağı mekânın şehrin kalabalığından uzak izbe bir yer olması bu duruma örnek gösterilebilmektedir. Bunun yanı sıra işlenen suçların gece çekimleri ile desteklenmesi filmin karanlık atmosferini oluşturmaktadır. Işık kullanımının önem kazandığı bu sahneler içerisinde hırsızlığın yapıldığı sahne veya Yusuf'un öldürüldüğü sahnelerde kontrast oluşturulmuş ve karakterler üzerinden gizem yaratılmıştır. Işığın bu şekilde kullanılıyor olması izleyici üzerinde psikolojik bir unsur olarak işlev görmüş ve istenilen gerilim yaratılmıştır.

4.2. *Abluka* Filminin Türsel Analizi

2015 yapımı *Abluka* filminin yönetmenliğini ve senaristliğini, Emin Alper yapmıştır. Filmin başrollerinde Mehmet Özgür, Tülin Özen, Berkay Ateş, Ozan Akbaba yer almaktadır. Mehmet Özgür'ün oynadığı Kadir, karakteri çevresinde gelişim gösteren senaryo, yan olaylar ve karakterler ile birlikte, karanlık bir atmosfer oluşturmaktadır. Suç temasının yer aldığı film içerisindeki belirsizlikler, yap-boz parçaları gibi, şekillenen olaylar genele bakılınca büyük bir resim ortaya koymaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, '*Abluka*' filmi, yine amaçsal örneklem yöntemi ile seçilmiş ve türsel eleştiri yöntemi kullanılmıştır. Filmin, postmodern anlatı kalıplarıyla olan ilişkisi ve neo-noir film türü içerisindeki, anlatı kalıplarına, temasına, zaman ve mekân kullanımlarına, türsel ikonografisine ve karakter yapısının nasıl oluştuğuna bakılarak, neo-noir türü ile ne denli bütünlük kurduğuna değinilmiştir.

4.2.1. Filmin Teması, Anlatı Yapısı ve Öyküsü

Abluka filmi, şartlı tahliye sonucu hapisaneden çıkartılan Kadir'in, polisler için casusluk yapması ekseninde gelişmektedir. Kadir'in, bu durumu fazla ciddiye alması, adeta bir dedektif edasıyla hareket etmesine sebep olmuş ve filmin genel anlatı yapısı itibari ile postmodern anlatı unsurlarını içerisinde barındıran, "suç" filmi özelliği taşımasına katkı sağlamıştır. Film teması nedeniyle neo-noir film anlatısı ile bağlantılı göstermektedir. Film, dedektiflik ve cinayet temaları etrafında şekillenmektedir. Filmde, giriş, gelişme ve sonuç aşamaları tek tek kat edilirken, neden sonuç ilişkisi dağıtılarak karakterin yaşamış olduğu psikozlar nedeniyle sürüklendiği son kurgulanmıştır. Film içerisinde karamsarlığın ve melankolik öğelerin bulunması, karakterlerin de bir çeşit psikoz içerisinde temsil edilmesine imkân sağlamıştır. Aynı zamanda, karakterlerin psikolojik olarak dengesiz bir durumda resmedilmeleri filmin anlatısında yer alan dramatik kırılmaları inandırıcı kılmıştır.

22 yıl hapis cezasına çarptırılan Kadir, cezasının 20 yılını tamamladıktan sonra, polisler için casusluk yapması karşılığında şartlı tahliye edilmiştir. Bu sırada İstanbul büyük bir siyasal kargaşa içindedir. Polis ise suçluları yakalamak için tedbirlerini gün geçtikçe arttırmaktadır. Yüksek rütbeli bir polis olduğu gözlemlenen Hamza, Kadir'in şartlı tahliye edilmesi ve bir iş bulması konusunda yardımcı olur. Kadir, şartlı tahliyenin gereği olarak çöp toplayıcılığı yapmak ve kargaşanın yoğun olduğu mahallelerde casusluk yapmak durumunda kalır. Polis tarafından ufak bir eğitim de alan karakter, çöp kutularının içerisinde, eylemlerde ve gösterilerde kullanılan malzemelerin olup olmadığına bakmakta ve buna göre istihbarat bilgisi hazırlamaktadır. Kadir, kardeşi Ahmet'in çalıştığı semtte oturduğunu öğrenir ve onunla daha samimi bir ilişki içerisine girme hevesindedir. Ahmet ise belediyede personel olup, mahallesini sokak köpeklerinden arındırmakta ve görevi neticesinde köpekleri öldürmektedir. Ahmet, Kadir'in içten bir abi-kardeş ilişkisi kurma çabalarına karşı tepkisizdir, fakat abisini yarı yolda bırakmaz ve ona ev bulma konusunda yardımcı olur. Böylelikle, Ali ve Meral'in, kiracısı olmuştur. Ahmet ise karısının çocukları alıp evi terk etmesi üzerine sarsılmış ve kendi iç dünyasına gömülmüştür. Kadir işini ciddiye almış ve onu yaşamının merkezine yerleştirmiştir. Kadir bir gözlemci gibi yaşadığı mahalledeki olaylara karşı aşırı ilgili davranmaktadır. Kardeşi ile Meral arasında bir ilişki olduğundan şüphelenmektedir. Aynı zamanda kendisinin de Meral'e karşı ilgisi olduğunu fark eder. Polisin, Meral'in evine baskın yapması sonucunda, onların da birer suçlu olduğunu anlamaktadır. Bütün bu olaylar gerçekleşirken ortanca kardeşinin de bu olaylar içinde olabileceğini söyleyen komiserin etkisinde kalır ve bütün bu yaşananlardan kardeşi Ahmet'i uzak tutmak ister. Kardeşinin onunla olan ilişkisi iyice kopmuştur, çünkü Ahmet, yaptığı işin tersine, kendi yaradığı bir köpeği beslemektedir. Bu durum, onu bir ikileme sürüklemiştir.

Abluka filmi içerisinde, karamsarlığın ve melankolik öğelerin bulunması onun psikolojik öğeler barındırdığı gerçeğini de dışa vurmaktadır. Bu durum ise tipik bir neo-noir anlatısı oluşturmaktadır. Kadir, yanlış anladığı ve kendince kafasında kurduğu senaryoyu komiserine anlatarak Ahmet'in evine baskın yapılmasını sağlar. Kardeşi bu baskın sonucunda ölür. Bütün bunlar yaşanırken suçlular tarafından fark edilen Kadir, infaz edilir. Hareketliliğin fazla olduğu film içerisinde herhangi bir ahlaki ders verilmezken, seyirciye karmaşık bir yapı sunulur ve bu durum postmodern düşünce çerçevesinde değer kazanmaktadır.

4.2.2. Karakterler

Karakter merkezli ilerleyen film içerisinde, birden fazla karaktere derinlik atfedilmesine karşın, filmin kaotik atmosferinden ve şizofrenik tonundan uzaklaşmamıştır. Atfedildiği dönem içerisinde bir durum hikâyesi sunan yönetmen öznel bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu bakış karakterlerin maskesini düşürmektedir. Kadir karakteri, neo-noir türü içerisinde belirginleşen dedektif arketipi ile tam bir uyum göstermektedir. Kadir, suçluların izini sürerken, şehrin dar sokakları arasında kaybolacağını ve bu durumun bir çözümünün olmadığını bilincinde ilerlemektedir. Bu durum karşısında neo-noir filmlerde dedektif arketipini taşıyan Kadir, beyni tarafından köşeye sıkıştırılır ve gördüğü sanrılardan kaçamayacağı düşüncesi içerisinde hareket etmektedir. Kadir, sürekli olarak kendi benliğine karşı yabancılaşırken, kendi benliğine ulaşma konusundaki çabaları da devam etmektedir. Aynı zamanda postmodern anlatı çerçevesinde bakıldığında, Kadir, anti kahraman olarak; şiddete meyilli, beceriksiz ve başarısız kişiliğiyle sunulmaktadır. Ahlaki değerlere sahip olan, hatta bu konuda Ahmet'e nasihat veren Kadir'in Meral'e karşı olan cinsel ama kimi noktalarda saplantılı arzuları onun ahlaki değerleri savunan karakter arketipini çökertmiştir. Bu bağlamda, neo-noir anlatı içerisinde şekillenen Kadir

karakterinin, izleyici ile arasında özdeşleşme kurulması beklenmediği gibi filmin anlatısı ile de bir bağ kurulması arzulanmamaktadır.

Ahmet, karakteri yaptığı iş ve ailesinin onu terk etmesinden dolayı yalnızlık çekmesi ve evinde bir köpek beslemesi ikilemi içerisine sıkışmıştır. Neo-noir türünde, psikolojiyi basit bir unsur olarak kullanmak yerine, anlatının tamamen onun üzerinde inşa edildiği, Ahmet karakteri aracılığıyla kolayca görülmektedir. Filmin gotik havası içerisinde bilinçaltının ön plana çıkması ve karakter oluşum sürecinde aktif olarak kullanılması, türün kendine has bir psikolojik altyapıyı oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

Meral, karakteri güzelliği ve gizemli yanlarıyla dikkat çekmektedir. Kadir tarafından arzulanmakta ve çağdaş, özgür ve girişken bir yapıda tasarlanmıştır. Diğer bir açıdan kara film türünde sıklıkla görülen femme fatale karakterin biçimsel özelliklerinin tam karşısında duran Meral, neo-noir türü içerisinde ortaya konulmuş kimi filmler için sıradan bir kadının temsilcisi niteliğindedir.

4.2.3. Görsel İkonografi

Film içerisinde oluşturulan kaotik yapı kullanılan aydınlatma teknikleri ile görsel bir anlatı oluşturmaktadır. Yönetmenin kullanmış olduğu cameo, siluet, rembrandt aydınlatma teknikleri ile aydınlık ve karanlık kontrastı oluşturulmuştur. Bu durum, Fransız Şiirsel Gerçeklik akımına da vurgu yapmaktadır. Kullanılan aydınlatma yöntemleri ile Ahmet ve Kadir'in yaşadığı psikozlar güçlendirilmiştir. Kullanılan bu aydınlatma teknikleri filmin, estetik ve biçim yönünden geliştirildiğini de göstermektedir.

Kullanılan pastel tonlar ile filmin ritmi ve temanın uyumluluğu açısından neo-noir türü içerisinde sıklıkla tercih edilmektedir. Tercih edilen estetik unsurların

kullanımı da dikkat çekmektedir. Yağmurlu veya karlı hava şartları, tekinsiz ve ıslak sokaklar, karanlık bir atmosfer, tedirgin duyguların oluşmasında kullanılan ıssız evler hem film anlatısı içerisinde bir bütünlük sağlarken hem de neo-noir filmleri içerisinde sıklıkla tercih edilen unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Kullanılan mekânların postmodern düşünce çerçevesinde şekillendiği ve sadece tasarım ilkelerine sadık kalarak estetik bir görünüm elde etmeyi amaçladığı da görülmektedir.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Suçlular Aramızda ve *Abluka* filmlerinin türsel incelemesi çerçevesinde suç temasının film anlatısında önemli bir tema oluşturduğu görülmektedir. Bu tema, hırsızlık ve cinayet suçları aracılığıyla her iki filmin de ana çatışmalarında yer almaktadır. Filmlerin ortak yönlerinin bireysel hırslar olduğu ise aşikârdır. Her iki film içerisinde de türün uyuşmalarının önemli bir parçası olan karakterler yer almaktadır. Örneğin, dedektif karakteri her iki filmde de önemli bir unsurdur. Ancak iki filmin dedektif karakterleri belirli farklarla tasarlanmıştır. Bu farklar ile kara film türünün dönüşümü görünürlük kazanmaktadır. Klasik kara film örneği olarak ele alınan *Suçlular Aramızda* filmi içerisinde Halil karakterinin dedektif olarak göreve atıldığı gözlemlenmiş ama karakterin duygu durumu yüzeysel sunulmuştur. *Abluka* filminde ise beyni tarafından köşeye sıkıştırılan Kadir karakteri psikolojik sanrılar ile mücadele etmektedir. Bu durum tür içerisinde dönüşüme uğrayan *Abluka* filmindeki Kadir'in trajik sonu, neo-noir türü içerisindeki dedektiflerin kurban olma olasılıkları yüksek olması yönünden anlam kazanmaktadır. Diğer bir açıdan iyi ve kötü ayrımının yapılabilmesi her iki karakter için de güçtür. *Suçlular Aramızda* filminde Halil'in saldırıya uğraması ve *Abluka* filmindeki Kadir'in öldürülmesi sonucunda seyirci net bir katarsise ulaşamaz, çünkü iki karakter de ne tamamen iyi ne de tamamen kötüdür. *Suçlular Aramızda* filmindeki Nühket karakteri klasik kara film anlatısındaki

femme fatale ile özdeşleşirken *Abluka* filminde yer alan Meral, karakteri femme fatale özelliklerini andırmasının yanında ne dış görünüşüyle ne de ruhsal nitelikleri açısından, katı hatlar ile oluşturulmuş femme fatale karaktere benzememektedir. Bu durum onu neo-noir anlatısı içerisinde dönüşüme uğrayan femme fatale karakterin özgür kadın tipografisi içerisinde değerlendirilmesini sağlamaktadır.

İki filmde de kaotik bir atmosfer yaratılmakta ve şiddet, korku, öfke, endişe ve güvensizlik duyguların yaratıldığı bir atmosfer oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu atmosferler içerisinde kimi farklılıklar da bulunmaktadır. *Abluka* filmi içerisinde oluşturulan genel kaotik atmosfer *Suçlular Aramızda* filmi özelinde karakterler üzerinden iletilmekte ve kimi mekân kullanımları ile desteklenmektedir. Mekânların tercih edilmiş biçimleri içerisinde *Abluka* filmi neo-noir türünün postmodern düşünce pratikleri ile daha fazla özdeşim kurmakta ve suç unsuru tetiklenmektedir. Filmlerin her ikisinde de tercih edilen mekânlar çoğunlukla tekinsizlik hissi yaratmakta ve özellikle *Abluka* filmi özelinde şizofrenik duygular ve belirsizlik oluşturmaktadır. Bunun yanında *Abluka* filmi özelinde tercih edilen mekân kullanımı neo-noir filmlerinin sıklıkla tercih ettiği şehrin kenar mahalleleri olması da dar sokaklar arasındaki gerilime dikkat çekmektedir. Ağırlıklı olarak iç mekânların kullanılması ve gece çekimlerinin yapılması, iki filmin ortak özelliklerdendir. Özellikle "*Abluka*" filminde karakterlerin yaşamış olduğu psikolojik sanrılara yer verilmiştir.

Sonuç olarak, *Suçlular Aramızda* filminin klasik kara film özelliklerini başarılı bir şekilde taşıdığı, derin gölgeler ve karmaşık karakter ilişkileri aracılığıyla izleyiciyi gerilime sürüklediği söylenebilir. Öte yandan, *Abluka* filmi, postmodern bir yaklaşımla neo-noir türünün özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Karanlık ve rüya benzeri atmosferi ile karakterlerin içsel çatışmalarını ön plana çıkaran bu

film, geleneksel polisiye unsurları çağdaş bir perspektifle harmanlayarak izleyicilere yeni bir kara film deneyimi sunmaktadır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makale herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. (1995). Popüler Sinema ve Türler (1. Baskı), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Avcı, İ. B. (2022). Sinemanın Tehlikeli Bir Sokağı Olarak Neo-Noir: Blood Simple ve Fargo. İnif E-Dergi, 7: 242-259.
- Bilkan, A. E. (2022). Yeni Kara Film Olarak Tayfun Pirselimoglu Sineması: Filmlerin Sinematografi ve Anlatı Analizleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biryıldız, E. (2012). Western'ler, Gangster Filmleri ve Kara Filmlerde Erkeğin Sunumu Üzerine Bir Deneme. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 117-130.
- Bondebjerg, I. (2015). Film: Genres and Genre Theory. Wright, J. D. İçinde, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (2. Baskı). Oxford: Elsevier.
- Borde, R., Chaumeton, E. (1947). A Panorama Of American Film Noir 1941-1953 (1. Baskı), San Francisco: City Lights Books.

- Buscombe, E. (2003). The Idea of Genre in the American Cinema. Grant, B. K. İçinde, Film Genre Reader III. Austin: University of Texas Press
- Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2018). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri (34. Baskı) Ankara: Pegem Akademi.
- Conard, M. T. (1965). The Philosophy Of Film Noir (1. Baskı), American University Presses.
- Çetin, D. (2022). A Generic Evaluation Of Movie Cape Fear (1962). Erciyes İletişim Dergisi, 3: 41-55.
- Elmacı, T. (2017). Kara Film Anlatısı Olarak Bir Zamanlar Anadolu'da Otopsi. International Periodical For The Languages, 21: 265-286.
- Erol, E. (2018). Amerikan Sinemasında Neo-Noir Türünün Göstergibilimsel Açıdan İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fay, J., Nieland, J. (2010). Film Noir Hard-boiled Modernity and the Cultures of Globalization (1. Baskı), Londra: Routledge
- Grant, B. K. (2007). Film Genre: From Iconography to Ideology. Londra: Wallflower.
- Grant, B. K. (2012). Introduction. B. K. Grant İçinde, Film Genre Reader IV (4. Baskı), Austin: University Of Texas Press.
- Gürbüz, S., & Şahin , F. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe - Yöntem – Analiz. (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1: 62-80.
- Kocatürk, A., H. (2008). The Narrative and Formal Elements of Film Noir in Turkish Cinema in the Filmmakers Period (1952-1962). Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Landau, D. (201). Film Noir Production (1. Baskı), New York: Routledge.

- Mayer, G., McDonnell, B. (2007). *Encyclopedia Of Film Noir* (1. Baskı), London: Greenwood Press.
- Mutluer, O. (2008). *Yeni Yönelimler Çerçevesinde "Kara Filmler". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1-105.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Naremore, J. (2008). *More Than Night, Film Noir In Its Context* (1. Baskı), University Of California Press. .
- Özkantar, M. Ö. (2022). *Eril Bakışın Gölgesinde David Lynch Sineması ve Kadın: Göstergebilimsel ve Psikanalitik Bir Yaklaşım* (1. Baskı), İstanbul: Efe Akademi.
- Öztürk, A. (2019). *Sinemada Klasik Kara Filmden (Film Noir) Yeni Kara Filme (Neo Noir) Geçiş: Dönüşü Olmayan Yol (Point Blank).* Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 94: 215-231.
- Schrader, P. (1972). *Notes On Film Noir* (1.Baskı), *Film Comment*, 8-13.
- Spicer, A. (2002). *Film Noir* (1. Baskı), London: Routledge.
- Tanrıdağlı, D. (2017). *Kara Film - Film Noir.* Mysnippets, 1-27.
- Tuğan, N. H. (2017). *Tür Sinemasının Evrimi: Kovboylar ve Uzaylılar* (2011) *Filminin Türsel Yapısı.* ASEAD, 4(12): 699-710.
- Ulağlı, S. Emek, F., Yücel, L. (2007). *Post-Modern Söylemde Dünya Düzeninin/Düzensizliğinin Anlatısı: Kara Film.* *Dilbilim*, 17: 39-47.
- Varmazi, E., Erensoy, Ş. (2017). *Chiaroscuro Alleys, Psychological No-Way-Outs And Urban Space İn Classic Film Noir.* *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 27: 181-195.
- Yücel, Y. T. (2019). *Türk Sinemasında Kara Film ve Film Öykülerine Etkisi.* *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 8: 45-62.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The development of Hollywood's studio system led to the creation of genre-based serial films, shaping cinematic narratives around specific conventions. Genres gained popularity, transforming cinema into an industrial cultural domain. Film noir holds a mirror to American society, questioning its underlying optimism and the American Dream, often portraying a darker reality. These films emerged as a reflection of societal transformation after the WWII, criticizing and interpreting social conditions while creating a distinct artistic world. The genre's aesthetics are grounded in the decay of society, making it a form of artistic expression. Film noir delves into crime from various perspectives, characterized by an atmosphere of displacement and gloom, featuring a distinct film style that incorporates social criticism and a unique narrative structure. Born right after WWII in the 1940s, film noir went through a process of transformation under the influence of postmodern thought. Within the realm of postmodern cinematic narrative, the question of whether the heroes created amid violence are genuinely heroic arises, driven by the altered image of the postmodern hero. Postmodernism's embrace of multiple meanings has rendered the traditional stereotype of the hero obsolete, giving way to anti-heroes characterized by vulnerability, violence-proneness, schizophrenia, insecurity, and chaos. In this context, postmodern cinema, particularly film noir, capitalizes on ambiguity, straying from traditional narrative structures to create its own interpretations and disrupting moral absolutes, revealing the complexities of human psychology. The emergence of film noir as a genre, influenced by post-World War II societal changes, can be observed in Turkish cinema through films like *The Guilty Are Among Us* (1964) and *Blockade* (2015), showcasing the evolution from classic film noir to neo-noir aesthetics. Within this scope, this study aims to examine the aesthetic and narrative transformation of the film noir genre within Turkish Cinema.

Method

Using carefully chosen examples from various historical periods, this study applies the Genre Analysis Method to explain the aesthetic and narrative development of the film noir genre within the context of Turkish Cinema. To achieve this goal, the films *Blockade* (Alper, 2015) and *The Guilty Are Among Us* (Erksan, 1964) have been specifically selected and examined via Genre Analysis Method. The Purposeful Sampling Method has been utilized to evaluate the research object and offer a comparative analysis. *The Guilty Are Among Us* was

chosen because of its resemblance to the early eras of the genre, because it is identified as belonging to the film-noir genre in terms of theme, narrative structure, and visual iconography. After that, a comparative study is conducted by contrasting it with *Blockade* in order to highlight the genre's transition into Neo-Noir.

Findings

Following the aforementioned two phases of film noir genre, it can be stated that certain changes in the aesthetic and narrative style have been observed. As a genre, film noir doesn't exhibit a consistent aesthetic harmony across all films produced in different periods; however, it features certain recurring aesthetic elements that capture the viewer's attention and are frequently reiterated by artistic teams. Film noir is characterized by rain-slicked city streets, stark and shadowy lighting, claustrophobic compositions, jarring tilted angles, a detached voice-over narration, and a convoluted plot. These elements challenge the traditional Hollywood studio system's style and aesthetics, representing a response not only driven by intellectual considerations but also economic constraints. The emergence of neo-noir films further transformed this genre, incorporating elements of pop culture and postmodernism, resulting in a dark and melancholic atmosphere accompanied by complex narratives and innovative visual techniques. The genre critiques the one-dimensional representation of individuals in a good-versus-evil dichotomy, often problematizing the self within the characters. The transformation within neo-noir films highlights characters like femme fatales and detectives, revealing psychological complexities and challenging conventional moral values.

The films *The Guilty Are Among Us* (1964) and *Blockade* (2015) both explore the theme of crime, with theft and murder at their core. While *The Guilty Are Among Us* adheres to classic noir elements, *Blockade* showcases a more postmodern neo-noir approach, delving into characters' psychological complexities and creating a dreamlike atmosphere. Both films challenge traditional character definitions, making it hard to distinguish good from bad. The use of settings in *Blockade* intensifies the chaotic atmosphere, offering a fresh perspective on the noir genre.

An atmosphere of chaos is created in both movies, creating a setting where feelings of violence, fear, rage, anxiety, and insecurity are prevalent. There are differences within these environments, though. Characters, particularly in *The Guilty Are Among Us* support the overall chaotic atmosphere created in the film *Blockade* by using specific settings. The settings chosen for *Blockade* are more in line with the postmodern neo-noir genre's thought practices, which brings in the element of crime. Both movies' settings are designed to arouse anxiety; in

Blockade, in particular, the use of space creates a sense of ambiguity and schizophrenic feelings. Furthermore, the use of location in *Blockade*, which emphasizes urban periphery above all else, fits with the suspense found in winding streets—a feature that neo-noir movies frequently embrace. Two common elements shared by both movies are night shots and interior locations. In *Blockade*, in particular, psychological delusions of the characters are purposefully explored.

Conclusion

In summary, *The Guilty Are Among Us* effectively embodies the elements of classic film noir, drawing viewers in with its complex character relationships and deep shadows while creating a suspenseful atmosphere. On the other hand, *Blockade* uses a postmodern technique to integrate the elements of the neo-noir genre. This film offers viewers a fresh take on the film noir genre by highlighting character internal conflicts through a dark and dreamy atmosphere that blends traditional detective elements with a modern viewpoint. Therefore, it might be concluded that these two unique films marks the transition from classical film-noir genre to film-noir in the history of Turkish Cinema offering a thorough grasp of how these cinematic works contribute to the development and reinterpretation of the film noir genre through an in-depth analysis of the settings, thematic nuances, and narrative structures of the films.

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl : 17 Sayı : 46 Nisan 2024

Yayın Geliş Tarihi: 29.01.2024 Yayına Kabul Tarihi: 03.03.2024

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1427837>

Makale Türü: Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf/Citation: Perktas, E. (2024). Gençlik Liderlik Özellikleri: Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 244-275.

GENÇLİK LİDERLİK ÖZELLİKLERİ: MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Erkan PERKTAŞ*

Öz

Bu çalışma, yükseköğretim kurumlarının ön lisans programlarında okuyan öğrencilerin gençlik liderlik özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın evrenini Adiyaman Üniversitesi, Sani Konukoğlu Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu ile Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören ön lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Açıklayıcı araştırma tekniğinden yararlanılan bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma için kullanılan anket iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koymak amacıyla hazırlanan 8 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların gençlik liderlik özelliklerini belirlemek amacıyla Cansoy ve Turan'ın (2016) gençlik liderlik özelliklerini ölçmeye yönelik geliştirmiş oldukları "Gençlik Liderlik Özellikleri Ölçeği: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması" isimli ölçekten faydalanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 27.00 programı kullanılmıştır. Bu verilerin geçerliliğini belirlemek için KFA (Keşfedici Faktör Analizi) uygulanmıştır. Bunun yanında güvenilirlik testi, normallik analizi, frekans analizi, tek faktörlü varyans analizi (Anova) ve bağımsız örneklem T Testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, demografik

* Dr. Öğr. Üyesi, Adiyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, eperktas@adiyaman.edu.tr, Adiyaman/Türkiye

Adiyaman Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 20.01.2023 tarih ve 385 sayılı karar numarası ile Etik kurul izni alınmıştır.

değişkenler bakımından ölçeğin alt boyutlarının katılımcıların gençlik liderlik özellikleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Gençlik Liderlik, Meslek Yüksekokulu.

YOUTH LEADERSHIP CHARACTERISTICS: A STUDY ON VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS

Abstract

This study aims to reveal the youth leadership characteristics of students enrolled in associate degree programs at higher education institutions. The population of the study consists of associate degree students at Adıyaman University, specifically those attending Sani Konukoğlu Vocational School of Social Sciences and Besni Ali Erdemoğlu Vocational School. Employing the explanatory research technique, this study utilizes quantitative research methods. The research involves a survey with two sections. The first section includes 8 questions designed to elucidate participants' demographic characteristics. The second section employs the "Youth Leadership Characteristics Scale: Reliability and Validity Study," developed by Cansoy and Turan (2016), to determine participants' youth leadership qualities. SPSS 27.00 software is used for the analysis of the obtained data. Exploratory Factor Analysis (EFA) is applied to determine the validity of the data. Additionally, reliability testing, normality analysis, frequency analysis, one-way analysis of variance (ANOVA), and independent samples t-test are conducted. Upon examining the results of the study, it is observed that, in terms of demographic variables, the sub-dimensions of the scale did not create a significant difference in participants' youth leadership characteristics.

Keywords: Leadership, Youth Leadership, Vocational School.

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerle birlikte yaşanan hızlı değişime adapte olmak her geçen gün giderek zorlaşmaktadır. Yaşanan bu değişimi ve dönüşümü yakalama noktasında en önemli sorumluluğu gençler üstlenmektedir. Gençlerin kendilerini her zaman yenilemeleri ve üstlendikleri bu sorumlulukların bilincinde olmaları oldukça önemlidir. Bu noktada gençlerin, yaşadıkları ülkenin gelişmesi

ve çağa ayak uydurma noktasındaki sorumluluklarının her geçen gün daha da çoğaldığının farkında olmaları gerekmektedir. Sorumluluklarının bilincinde olan ve kendilerini yönetebilme yeteneğine sahip genç nüfusu bulunan ülkelerin, gelişen ve değişen dünyada söz sahibi olmaları kaçınılmazdır (Tokmak, 2020:2).

Toplumların geleceğinin bir göstergesi olarak kabul edilen genç nüfus aynı zamanda dinamik bir unsur olarak da görülmektedir. Bir ülkenin hem ekonomik hem de toplumsal olarak gelişmesinde genç nüfus beşerî bir sermaye unsuru olarak değerlendirilebilir. Potansiyel olarak bu genç nüfustan yeteri kadar yararlanılamaması önemli bir kayıp olarak görülmektedir. Bu manada genç nüfus, ülkelerin kalkınabilmesi için gerekli olan önemli bir kozdur (Görmüş ve Aydın, 2020:27-28). Bu açıdan bakıldığında, gençlere farklı meziyetler kazandırmak, onları geleceğe hazırlama noktasında oldukça önemli bir hale gelmiştir. Hal böyle olunca, gençlerdeki liderlik özelliklerinin ortaya çıkarılması, liderlik kapasitelerinin oluşturulması ve geliştirilmesinin önemi her geçen gün artmaktadır (Cansoy ve Turan, 2016:20).

Günümüz toplumlarında kendisini yönlendirirken, diğer gençlerin de kendilerini yönlendirebilmeleri noktasında etki yaratabilen gençlik liderlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Görmüş ve Aydın, 2020:28). Bu hususta üç sebepten dolayı gençlerin liderlik eğitimleri gün geçtikçe daha önemli bir hal almaktadır. Bu sebeplerden ilki, yukarıda bahsedildiği gibi gençlerin toplumun en önemli beşerî unsurlarından birisi olmasıdır. Gençler, bir taraftan kendilerinden önce yaşamış olan kuşakların değerlerini, inançlarını ve ideallerini yansıtırken öte taraftan da toplumsal gelişimin ve dönüşümün yaşanmasında önemli görevler benimsemektedirler. Aynı zamanda geleceğin liderleri olarak görülen bu genç nüfusun, toplumda yaşanması muhtemel problemlere yetkin bir biçimde yaklaşarak daha çok sorumluluk üstlenmeleri de beklenmektedir. İkinci sebep ise gençlerin liderlik yeteneklerinin geliştirilmesi çağdaş toplumlar için önemli

avantajlar sunmaktadır. Globalleşme ile birlikte yaşanan yoğun rekabet ortamında toplumların ekonomik, politik ve sosyal şartlarının ne şekilde gelişme göstereceğinde gençlik liderleri belirleyici bir rol üstlenmektedirler. Bu süreçte insan kaynaklarının kalitesi gelecek açısından oldukça önem arz etmektedir. Üçüncü sebepte, gençlerin doğal bir liderlik yeteneğine sahip olduğu varsayımdır. Genç nüfus isteyerek veya istemeyerek toplumsal rolleri gereği liderlik süreçlerine katılım sağlarlar. Gençlerin bu süreçte yer almaları resmi ya da gayri resmi yapı tarafından şekillendirilmiş ve kabul edilmiş olabilir (Saylık ve Anık, 2021:247).

Liderlikle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, yetişkinlerin liderlik özellikleri veya üniversitede eğitim gören öğrenciler düzeyinde liderlik özellikleri ve gelişimi konularında araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Eğitim döneminin farklı aşamalardaki öğrencilerin liderlik özelliklerinin incelenmesi liderlik araştırmaları açısından oldukça önem arz etmektedir (Cansoy vd., 2016:141). Bu çalışma, üniversitelerin ön lisans programlarında eğitim gören öğrencilerin gençlik liderlik özelliklerinin ortaya konulması için yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Lider ve Liderlik

Lider, bir grup insanı önceden belirlenmiş amaçları gerçekleşmesi için bir araya getiren ve bu amaca ulaşma noktasında onları harekete geçiren kişidir (Eren, 1998:357). Bir diğer ifadeyle lider, büyük değişimlerin ortaya çıkardığı yeni fırsatları görebilen, belirsizlik, risk ve tehlikelere karşı bu fırsatları değerlendirerek kendisini takip edenlere yeni fikirler sunan kişidir (Kartal, 2009:26). Kelime anlamı olarak bakıldığında lider, yol gösteren, önderlik yapan, kendisini takip edenlerin istek ve ihtiyaçlarını bilen, yaratıcı bir kimse şeklinde

açıklanmakta, liderlik ise dâhil olduğu örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için personeli motive ve koordine etme sanatı şeklinde ifade edilmektedir (Tunçer, 2012:291).

Liderlik, örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için, örgüt çalışanlarının ihtiyaçlarını, birey, grup ve çevre arasındaki münasebeti başlatan, çalışanlar ile örgütün birimleri arasındaki iletişimi, etkileşimi ve koordinasyonu sağlayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Özsalmanlı, 2005:138). Liderlik astlar üzerinde arzu ve istek meydana getirmektir. Bir lider, bireylerin yaklaşımlarında uzun süreli değişimler hususunda yeterli etkiye sahiptir. Liderlik, bireylere unvan, bilgi ve uzmanlıktan ziyade, uygulama gücü kazandırmaktadır (Genç, 2007:23).

2.2. Gençlik Liderliği

Diğer liderlik türlerine göre gençlik liderliği yaş açısından farklılık göstermektedir. Liderlik özelliklerine sahip olan herhangi bir genç, gençlik lideri olarak değerlendirilebilmektedir. Bunu belirleyen en önemli husus yaş faktörüdür. Yukarıda da ifade edildiği gibi gençler toplumun sadece paydaşlarından biri değil, aynı zamanda toplumsal açıdan oldukça önemli olan fakat etkin bir şekilde yararlanılamayan vizyon ve yeteneklere sahip insan gücünü temsil etmektedir (Özer Topaloğlu, 2022:179). Bilgi çağı olarak ifade edilen içinde bulunduğumuz dönemde, kontrolü ve takibi neredeyse mümkün olmayan hızlı değişim, kuşaklar arasındaki farklılığı her geçen gün daha da açmaktadır. Özellikle Z kuşağı olarak adlandırılan bugünün gençlerinin yakın dönemde pek çok sektörün çalışanı ve yöneticisi olacağı düşünülürse bu kuşağın; problem çözme, karar alma, iletişim kurma, sorumluluk üstlenme gibi yetenekler elde etme ve bu yetenekleri geliştirmeleri oldukça değerli olacaktır (Saylık ve Anık, 2021:245).

Gençlerdeki liderlik özelliklerini ortaya çıkarmak için yapılan çalışmaların daha çok gençlik gelişimi açısından ele alındığı görülmektedir. Gençlik liderliği ile ilgili

üzerinde fikir birliğine varılmış ortak bir tanım bulunmamaktadır. Şöyle ki kavramın kendisi bile, gençlik liderliği de içinde olacak şekilde, gençlik katılımı, gençleri güçlendirme, gençler için söz hakkı ve gençlere karar hakkı gibi pek çok isim almaktadır (Cansoy ve Turan, 2016:21).

Gençlik liderliği, gençliğin gelişmesinde, grup çalışması, sorumluluk üstlenme ve vizyoner olma şeklinde bazı hususları içerisine alan, farklı bir yeterlilik alanı olarak değerlendirilebilir (Cansoy, 2015:42). Bu açıdan bakıldığında gençlik liderliği, kişilerin bireysel yeteneklerinin farkında olunması, bunun yanında takım halinde yapılacak olan çalışmalar açısından ortak menfaatler etrafında toplanılmasıdır (Wheeler ve Edlebeck, 2006: 89). Diğer bir tanımla gençlik liderliği, ortak çıkarlar ve amaçlar açısından birlikte hareket etmeye ve bu noktada gençlerin liderlik etmesine odaklanmaktır (Cansoy ve Turan, 2016:21).

Gençlerin liderlik özellikleri elde etmelerinde sahip oldukları sosyal ve bilişsel yetenekler ön plana çıkmaktadır. İletişim yeteneği, empati kurma, grup dinamiklerinden faydalanma, grup halinde hedefler ortaya koyma ve grup için sorun çözme becerilerinin kazandırılması gençlik liderlik bileşenlerinin açıklanması açısından oldukça önemlidir (Feldhusen ve Pleiss, 1994: 293).

2.3. Gençlik Liderlik Bileşenleri

Cansoy ve Turan, yapmış oldukları çalışmalarla, gençlik liderlik bileşenlerinin yedi alt boyuttan meydana geldiğini ortaya koymuşlardır. Bu alt boyutlar; “mücadele isteği ve hedef koyma, iletişim kurabilmek, grup becerileri, güven duyma ve güvenilir olma, karar verme becerileri, problem çözme becerileri ve sorumluluk alma” biçiminde adlandırılmıştır. Bu boyutlar kısaca aşağıdaki biçimde açıklanabilir (Cansoy ve Turan, 2016: 24-25).

Mücadele İsteği ve Hedef Koyma: Liderlerin ne istediklerinin farkında olması, ortaya koyduğu hedeflerinden daha fazlasını başarmasıdır. Ortaya çıkması muhtemel zorluklarla başa çıkılması, idealler için mücadele edilmesi, hedeflere ulaşma noktasında çaba gösterilmesi ve geleceğe güvenle bakılmasıdır.

İletişim Kurabilmek: Liderlerin kendisini takip edenler ile her türlü kanaldan iletişim kurabilmesidir. Bu noktada rahatça konuşabilme, karşdakini dinleyebilme, yine karşdakini anlama ve onlara anlayışlı davranabilme, düzgün yazabilme, görüşme ve toplantılara iştirak edebilme gibi unsurlar önemli iletişim becerileri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında, başkaları ile birlikte karar alabilme ve etki oluşturabilmekte önem arz etmektedir.

Grup Becerileri: Bir bireye veya gruba ya da takıma yön verebilme, planlama ve organizasyon yapabilme, sorumluluk alabilme, koordinasyon sağlayabilme, takipçilerini cesaretlendirebilme, hedef belirleyebilme, herhangi bir faaliyeti başlatabilme, grup ya da takımın bir parçası olarak müspet bir rol oynayabilme gibi unsurları içerisinde barındırmaktadır. Liderlerin hedefleri belirleyerek, grubu ortak vizyon etrafında birleştirmesidir. Bunun yanında liderlerin kendisini takip edenlere yönelik paylaşımda bulunması, onlara saygılı davranması ve ortaya çıkması muhtemel çatışmaları çözebilme yeteneğine sahip olmasıdır.

Güven Duyma ve Güvenilir Olma: Bu boyutta liderlerin bireysel davranış ve hareketlerinde bir değer ve bütünlüğün bulunması, ahlaki açıdan sağlam bir karakterin olması bireyi güvenilir bir kişi yapmaktadır. Liderler açısından güven duyma davranışı, gruptaki takipçileri ile etkileşime geçebilmek için önemli bir özellik meydana getirmektedir. Diğerlerine yardımcı olabilme, sıkıntılarını dinleme ve bu sıkıntıları paylaşabilme ve onlarla güven esaslı çerçevesinde samimi münasebetler kurabilmektir.

Karar Verme Becerileri: Hedeflerin ortaya konulması, bu hedeflere yönelik bilgilerin ele geçirilmesi, alternatiflerin oluşturulması, karar verme, uygulama ve değerlendirme ile ilgili kararların alınabilmesidir.

Problem Çözme Becerileri: Problemlerin belirlenerek açıkça tanımlanması, problemin çözümüne yönelik uygun bilgilerin elde edilmesi, alternatif çözüm önerilerinin ortaya konulması, problemin çözülerek sonuçlarının kontrol edilip ilgililerle paylaşılmasıdır.

Sorumluluk Alma: Lider ve grup üyelerinin başkalarının refahını sağlamak için sorumluluk almalarıdır. Liderlerin içinde buldukları toplumun sorunlarıyla ilgilenmesi, ülkesinin başarısı için çaba ve gayret göstermesi, diğerlerinin haklarına saygı göstermesi, üstlendikleri yükümlülüklerin farkında olmalarıdır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmayla ilgili daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin gençlik liderlik özelliklerini belirlemeye yönelik bazı çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Yapılmış olan bu çalışmaların bir kısmına aşağıda değinilmiştir.

Saylık ve Anık (2020), Şırnak Üniversitesi'nde öğrenimlerini devam ettiren öğrencilerin gençlik liderlik özelliklerini ortaya çıkarmak için yapmış oldukları çalışmada, öğrencilerin gençlik liderlik özellikleri alt boyutları bakımından cinsiyet, eğitim durumları, gelir düzeyleri, ebeveynlerin eğitim düzeyi değişkenlerinde herhangi bir anlamlı farklılığın bulunmadığını görmüşlerdir. Bunun yanında yaş, kültürel faaliyetlere iştirak ve liderlik görevleri ifa etme değişkenleri açısından ise anlamlı farklılığın bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Parlar ve Çelebi (2017), Gençlik ve Spor Bakanlığına bünyesinde görev yapan gençlik liderlerinin liderlik davranışlarını ortaya çıkarmak için yaptıkları

çalışmada, cinsiyet değişkeni açısından insana yönelik boyuttaki liderlik yönelimlerinde anlamlı bir farklılığın oluşmadığını belirlemişlerdir.

Erpalabıyık ve Okçu (2019), üniversitede öğrenim gören öğrencilerin gençlik liderlik özellikleri ile özgüven algıları ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmada, cinsiyet ve yaş değişkeni açısından anlamlı bir farklılığın ortaya çıktığını görmüşlerdir.

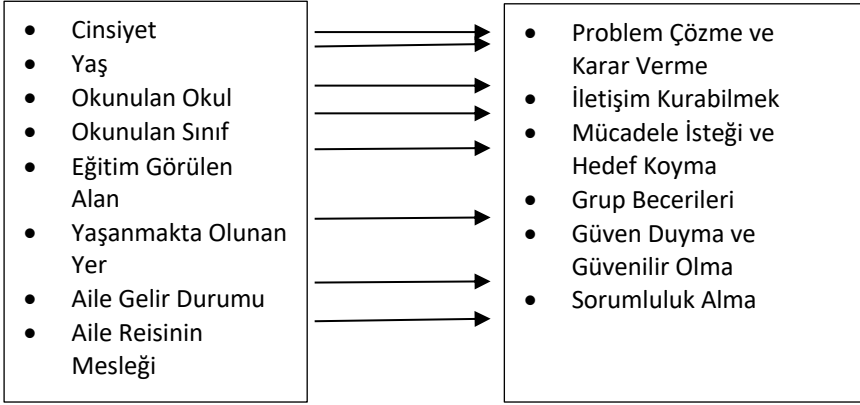
Özer Topaloğlu (202), Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi'nde eğitimlerini devam ettiren 572 öğrenci üzerinde yapmış olduğu çalışmasında, katılımcıların gençlik liderlik özelliklerini cinsiyet değişkenine göre farklılık oluşturmadığını, yaş değişkenine göre ise farklılaştığını gözlemlemiştir.

Bingöl ve Okçu (2022), Siirt Üniversitesi'nde lisans düzeyinde öğrenimlerini devam ettiren 713 katılımcı ile yapmış olduğu çalışmalarında, cinsiyet değişkeni açısından herhangi bir farklılığın oluşmadığı, yaş değişkeni açısından ise anlamlı farklılıkların ortaya çıktığını görmüşlerdir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırma, yükseköğretim kurumlarının ön lisans programlarında okuyan öğrencilerin gençlik liderlik özelliklerini belirlemek gayesiyle yapılmıştır. Bu amaç dikkate alınarak geliştirilen araştırmanın modeli ve hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H₁: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H₂: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H₃: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri öğrenim gördükleri okula göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H₄: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri öğrenim gördükleri sınıfa göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H₅: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri öğrenim gördükleri alana göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H₆: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri yaşamakta oldukları yere göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H₇: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri aile gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

H₈: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri aile reisinin mesleğine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını, Adıyaman Üniversitesi, Sani Konukoğlu Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu ile Besni Ali Erdemoğlu Meslek Yüksekokulu'nda öğrenimlerini devam ettiren ön lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, ismi geçen meslek yüksekokullarındaki öğrencilere anket çalışması uygulanmıştır. Çalışma için 20.01.2023 tarih ve 385 sayılı karar ile Adıyaman Üniversitesi, SBK'ndan gerekli olan izin alınmıştır.

4.3. Veri Elde Etme Aracı

Araştırma için kullanılan anket iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda, katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koymak amacıyla hazırlanan 8 soru bulunmaktadır. İkinci kısımda ise katılımcıların gençlik liderlik özelliklerini belirlemek amacıyla Cansoy ve Turan'ın (2016) gençlik liderlik özelliklerini ölçmeye yönelik geliştirmiş oldukları "Gençlik Liderlik Özellikleri Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması" isimli ölçekten faydalanılmıştır. Bu bölümde öğrencilerin ankette yer alan sorulara yönelik cevaplarında 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Cevap olarak "1. Hiçbir, 2. Nadiren, 3. Ara sıra, 4. Sıklıkla, 5. Her zaman" ifadelerine yer verilmiştir. Elde edilen verileri analiz etmek için IBM SPSS 27.00 istatistik programından yararlanılmıştır.

4.4. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Adıyaman Üniversitesi, Sani Konukoğlu Sosyal Bilimler MYO ile Besni Ali Erdemoğlu MYO'nda öğrenim gören ön lisans öğrencileri oluşturmaktadır. 2023-2024 Eğitim-Öğretim yılı Güz döneminde her iki meslek

yüksekokulunda toplamda 1219 öğrenci derslere devam etmektedir. Çalışmanın evrenini ders kaydı yapan 1219 öğrenci oluşturmaktadır. Verileri elde etmek için ekim ve kasım aylarında yapılan anket çalışmasına 264 öğrenci katılım göstermiştir. Anket formlarının 23 tanesi hatalı ve eksik veri girişi sebebiyle veri setine eklenmemiştir. Böylece araştırmanın nihai örneklem sayısı 241 olarak belirlenmiştir. Keşfedici Faktör Analizi yapılacak çalışmalarda örneklem büyüklüğünün 200'ün üzerinde olması güvenilir faktörlerin elde edilmesi için yeterli görülmektedir ((Gürbüz ve Şahin, 2018:128). Çalışma kapsamında örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem yönteminden yararlanılmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Geçerlilik Analizi

Kullanılan ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için “varimaks” eksen döndürme yöntemi ve “temel bileşenler analizi”nden faydalanılarak Keşfedici Faktör Analizi (KFA) uygulanmıştır. Keşfedici faktör analizi ile elde edilen KMO (Kaise-Meyer-Olkin) ve Barlett testi değerlerinin (KMO=0.951>0,60) faktör analizinin uygulanması noktasında örneklem büyüklüğünün yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Öte yandan Barlett küresellik testinin neticesi de ($p=0.00<0.05$) KFA yapılan değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan KFA neticesinde değişkenlerin toplam varyansı %70,016 olan 6 faktör (Cansoy ve Turan (2016) tarafından geliştirilen orijinal ölçekte toplam faktör sayısı 7'dir) altında toplandığı (Tablo 1) görülmüştür. Bu sonuca göre, 8 önermeden meydana gelen birinci faktör “Problem Çözme ve Karar Verme”, 7 önermeden meydana gelen ikinci faktör “Mücadele İsteği ve Hedef Koyma”, 7 önermeden meydana gelen üçüncü faktör “İletişim Kurabilmek”, yine 7 önermeden meydana gelen dördüncü faktör “Grup Becerileri”, 6 önermeden meydana gelen beşinci faktör “Güven Duyma ve Güvenilir Olmak” ve son olarak

5 önermeden meydana gelen altıncı faktör ise “Sorumluluk Alma” biçiminde adlandırılmıştır.

Tablo 1. Ön Lisans Öğrencilerinin Gençlik Liderlik Özellikleri Ölçeği Faktör Yapısı

FAKTÖR YAPISI	FAKTÖR YÜKÜ
Problem Çözme ve Karar Verme (Özdeğer=18,998; Açıklanan Varyans=15,086)	
Problemleri çözerken tecrübelerimden yararlanırım.	,747
Bir problemin nedenlerine yönelik tahminde bulunurum.	,728
Bir problem varsa sebepleri üzerine ayrıntılı bir şekilde düşünürüm.	,727
Problemlerimi çözerken deneyimlerimden yararlanırım.	,722
Karar vermeden önce konu hakkındaki bütün bilgileri toparlarım.	,656
Toparladığım bilgilerden karar verirken yararlanırım.	,650
Karar verirken elimde bulunan seçenekleri tek tek gözden geçiririm.	,628
Vereceğim kararlar ilgisi olmayan bilgileri ayırt ederim.	,616
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma (Özdeğer=2,555; Açıklanan Varyans=12,794)	
İdeallerimin peşinden koşarım.	,768
Her durumda benim için önemli olan hedeflerimdir.	,765
Hayal kırıklığı yaşasamda, ideallerim uğruna çalışmaya devam ederim.	,762
Yaşadığım sorunların aşmak için mücadele ederim.	,745
Bir işte başarıya ulaşmak için kendimi güdülerim.	,735
Hedeflerime ulaşma noktasında çok çalışırım.	,713
Geleceğe güvenle bakarım.	,612
İletişim Kurabilmek (Özdeğer=2,254; Açıklanan Varyans=12,652)	
Benim için başkalarını ikna etmek oldukça kolaydır.	,807
İnsanları nasıl etkileyeceğimi bilirim.	,782
Etkileyici bir biçimde konuşabilirim.	,737
İnsanlarla kolay iletişime geçerim.	,702
Bir yarışmayı yönetebilirim.	,643
Arkadaşlarım bir karar alırken bana danışırılar.	,643
Fikirlerimi açıkça söylerim.	,524
Grup Becerileri (Özdeğer=1,684; Açıklanan Varyans=11,409)	
Grup çalışmasında herkesi cesaretlendiririm.	,764
Grup çalışmalarının gidişatını olumlu yönde etkilerim.	,755

Bir grup içinde güven ortamı oluşturmaya çalışırım.	,729
Arkadaşlar arasında oluşabilecek çekişmeleri düzeltmeye çalışırım.	,721
Grup üyelerine neyin, niçin, nasıl yapılacağını açıkça anlatırım.	,654
Grup çalışmalarında görev paylaşımının önemini hissettiririm.	,611
Grubu oluşturanlara saygılı davranırım.	,524
Güven Duyma ve Güvenilir Olmak (Özdeğer=1,454; Açıklanan Varyans=10,806)	
İnsanlar ile samimi ilişkiler kurarım.	,740
Başkalarının güvenini kaybetmemeye önem veririm.	,710
Arkadaşımın bir ihtiyacı varsa yardıma koşarım.	,683
Arkadaşlarımın söylediklerine ve düşüncelerine değer veririm.	,656
Arkadaşlarım sıkıntılarını bana anlatır.	,652
Arkadaşlarıma güvenirim.	,623
Sorumluluk Alma (Özdeğer=1,062; Açıklanan Varyans=7,270)	
Topluma faydalı çalışmalar yapmaya çaba gösteririm.	,702
Ülkemi kalkındırmak için elimden geleni yaparım.	,665
Başkalarına zarar verebilecek davranışlardan uzak dururum.	,589
Toplumsal sorunlarla ilgilenirim.	,570
Toplumsal kurallara uyarım.	,554

5.2. Normallik Testi

Tablo 2: Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) Değerleri

Alt Boyutlar	Skewness	Kurtosis
Problem Çözme ve Karar Verme	-1,163	1,319
İletişim Kurabilmek	-,517	-,502
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	-,903	,303
Grup Becerileri	-1,129	,518
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	-1,370	1,449
Sorumluluk Alma	-1,300	1,420

Tablo 2'deki sonuçlar ışığında değişkenlerin Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerleri -1,5 ile +1,5 arasında oluşmuştur. Çarpıklık ve Basıklık

değerleri -1,5 ile +1,5 arasında ise değişkenlerin normal bir dağılımda olduğu kabul edilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu durumda verilerin normal dağıldığı görülmektedir. Bunun sonucunda araştırmanın analizinde parametrik hipotez testlerinden (T Testi ve Anova) yararlanılmıştır.

5.3. Demografik Bilgiler

Tablo 3. Demografik Bilgiler

Demografik Bilgiler		N	%
Cinsiyet	Kadın	130	53,9
	Erkek	111	46,1
Yaşınız	16-20	105	43,6
	21-25	109	45,2
	26-30	12	5,0
	31 ve üstü	15	6,2
Okuduğunuz MYO	Sani Konukoğlu Sosyal Bilimler MYO	143	59,3
	Ali Erdemoğlu Besni MYO	98	40,7
Okuduğunuz Sınıf	1.Sınıf	107	44,4
	2.Sınıf	134	55,6
Eğitim Gördüğünüz Alan	Sosyal ve Beşeri Bilimler	219	90,9
	Fen ve Teknik Bilimler	22	9,1
Yaşamakta Olduğunuz Yer	Köy	60	24,9
	Kasaba	8	3,3
	İlçe	54	22,4
	İl	98	40,7
	Büyükşehir	21	8,7
Ailenizin Gelir Durum	Dar Gelirli	67	27,8
	Orta Gelirli	173	71,8
	Yüksek Gelirli	1	0,4
Aile Reisinin Mesleği	Memur	29	12,0
	İşçi	56	23,2
	Esnaf	20	8,3
	Çiftçi	38	15,8
	Özel Sektör	9	3,7
	Emekli	55	22,8
	Çalışmıyor	34	14,1

Tablo 3'teki verilere bakıldığında, katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sayı ve yüzdelik değerler görülecektir.

5.4. Ölçeğin Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alfa katsayısı tekniğiyle hesaplanmıştır. Bu değer 0,70 ve üzeri bir düzeyde olması ölçeğin güvenilir olduğunu belirleme noktasında yeterli kabul edilebilir (Gürbüz ve Şahin, 2018:333). Çıkan sonuçlar ışığında araştırma genelinin Cronbach's Alpha katsayısının 0,970 olduğu görülecektir. Alt boyutlara yönelik Cronbach's Alpha katsayıları da Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Güvenilirlik Katsayıları

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach's Alfa Katsayısı
Genel	40	0,970
Problem Çözme ve Karar Verme	8	0,940
İletişim Kurabilmek	7	0,911
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	7	0,904
Grup Becerileri	7	0,938
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	6	0,886
Sorumluluk Alma	5	0,871

5.5. Cinsiyet Değişkeni Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Katılımcıların gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık olup oluşmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Cinsiyet Değişkeni Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Problem Çözme ve Karar Verme	Kadın	130	4,1596	,82300	239	,054	,957
	Erkek	111	4,1543	,70690			
İletişim Kurabilmek	Kadın	130	3,7989	,89359	239	-,228	,820
	Erkek	111	3,8250	,87528			
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	Kadın	130	3,9330	,85884	239	-,036	,971
	Erkek	111	3,9369	,84399			
Grup Becerileri	Kadın	130	4,1242	,91713	239	,507	,612
	Erkek	111	4,0669	,81880			
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	Kadın	130	4,2115	,84010	239	-,133	,895
	Erkek	111	4,2252	,74625			
Sorumluluk Alma	Kadın	130	4,1831	,84157	239	-,077	,939
	Erkek	111	4,1910	,74511			

Tablo 5'teki verilere bakıldığında, katılımcıların cinsiyet değişkeni açısından Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, İletişim Kurabilmek, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Bu sonuçlara göre H_1 hipotezi ret edilmiştir.

5.6. Yaş Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans (Anova) Analizi

Katılımcıların gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında yaş değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık oluşup oluşmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Yaş Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	p
Problem Çözme ve Karar Verme	Gruplar Arası	,899	3	,300	,502	,681
	Grup İçi	141,445	237	,597		
	Toplam	142,345	240			
İletişim Kurabilmek	Gruplar Arası	1,084	3	,361	,460	,711
	Grup İçi	186,238	237	,786		
	Toplam	187,322	240			
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	Gruplar Arası	2,419	3	,806	1,117	,343
	Grup İçi	171,087	237	,722		
	Toplam	173,506	240			
Grup Becerileri	Gruplar Arası	2,859	3	,953	1,258	,290
	Grup İçi	179,590	237	,758		
	Toplam	182,450	240			
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	Gruplar Arası	2,770	3	,923	1,463	,225
	Grup İçi	149,544	237	,631		
	Toplam	152,313	240			
Sorumluluk Alma	Gruplar Arası	2,287	3	,762	1,204	,309
	Grup İçi	150,150	237	,634		
	Toplam	152,438	240			

Tablo 6'daki Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, İletişim Kurabilmek, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına yönelik Anova testi sonuçlarına bakıldığında, katılımcıların yaş değişkeni açısından gençlik liderlik özellikleri arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Sonuç olarak H_2 hipotezi reddedilmiştir.

5.7. Öğrenim Görülen Okul Değişkeni Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Katılımcıların gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında öğrenim görülen okul değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Öğrenim Görülen Okul Değişkene Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Alt Boyutlar	Öğrenim Görülen Okul	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Problem Çözme ve Karar Verme	SKSBMYO	143	4,2115	,74429	239	1,326	,186
	AEBMYO	98	4,0778	,80361			
İletişim Kurabilmek	SKSBMYO	143	3,9271	,80257	239	2,492	,013
	AEBMYO	98	3,6414	,96917			
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	SKSBMYO	143	4,0070	,84266	239	1,597	,111
	AEBMYO	98	3,8294	,85460			
Grup Becerileri	SKSBMYO	143	4,1838	,80823	239	1,859	,064
	AEBMYO	98	3,9723	,94753			
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	SKSBMYO	143	4,2739	,77682	239	1,321	,188
	AEBMYO	98	4,1361	,82186			
Sorumluluk Alma	SKSBMYO	143	4,4212	,76794	239	,575	,566
	AEBMYO	98	4,1510	,84026			

Tablo 7’deki verilere bakıldığında, katılımcıların öğrenim görülen okul değişkeni açısından Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık oluşmamıştır ($p>0,05$). Diğer taraftan İletişim Kurabilmek alt boyutuna ilişkin görüşlerinde ise anlamlı bir farklılığın ortaya çıktığı görülmüştür ($p<0,05$). Sonuç olarak H_3 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

5.8. Öğrenim Görülen Sınıf Değişkeni Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Katılımcıların gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında öğrenim görülen sınıf değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Öğrenim Görülen Sınıf Değişkeni Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Alt Boyutlar	Öğrenim Görülen Sınıf	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Problem Çözme ve Karar Verme	1	107	4,1729	,69797	239	,283	,777
	2	134	4,1446	,82615			
İletişim Kurabilmek	1	107	3,8091	,81239	239	-,029	,977
	2	134	3,8124	,93938			
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	1	107	4,0467	,75816	239	1,835	,068
	2	134	3,3854	,91042			
Grup Becerileri	1	107	4,1509	,83503	239	,844	,400
	2	134	4,0554	,90111			
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	1	107	4,3069	,77742	239	1,555	,121
	2	134	4,1468	,80751			
Sorumluluk Alma	1	107	4,1963	,73407	239	,166	,869
	2	134	4,1791	,84649			

Tablo 8’deki verilere bakıldığında, katılımcıların öğrenim görülen sınıf değişkeni açısından Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, İletişim Kurabilmek, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık oluşmamıştır ($p>0,05$). Böylece H_4 hipotezi reddedilmiştir.

5.9. Eğitim Görülen Alan Değişkeni Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Katılımcıların gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında Eğitim görülen alan bakımından anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Eğitim Görülen Alan Değişkeni Açısından Bağımsız Örneklem T Testi

Alt Boyutlar	Eğitim Görülen Alan	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Problem Çözme ve Karar Verme	Sosyal Bil.	219	4,1592	,78600	239	,133	,895
	Fen ve Tek.	22	4,1364	,60370			
İletişim Kurabilmek	Sosyal Bil.	219	3,8134	,88627	239	,140	,889
	Fen ve Tek.	22	3,7857	,87482			
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	Sosyal Bil.	219	3,9413	,87310	239	,374	,709
	Fen ve Tek.	22	3,8701	,58638			
Grup Becerileri	Sosyal Bil.	219	4,0776	,89572	239	-1,134	,258
	Fen ve Tek.	22	4,2987	,55924			
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	Sosyal Bil.	219	4,2222	,81389	239	,269	,788
	Fen ve Tek.	22	4,1742	,61178			
Sorumluluk Alma	Sosyal Bil.	219	4,1845	,82303	239	-,138	,890
	Fen ve Tek.	22	4,2091	,47600			

Tablo 9'daki verilere bakıldığında, katılımcıların eğitim görülen alan değişkeni açısından Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, İletişim Kurabilmek, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Sonuç olarak H_0 hipotezi reddedilmiştir.

5.10. Yaşamakta Olunan Yer Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans Analizi

Öğrencilerin gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında yaşamakta olunan yer değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Yaşanılan Yer Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	p
Problem Çözme ve Karar Verme	Gruplar Arası	1,081	4	,270	,452	,771
	Grup İçi	141,263	236	,599		
	Toplam	142,345	240			
İletişim Kurabilmek	Gruplar Arası	5,228	4	1,307	1,694	,152
	Grup İçi	182,094	236	,772		
	Toplam	187,322	240			
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	Gruplar Arası	1,823	4	,456	,627	,644
	Grup İçi	171,683	236	,727		
	Toplam	173,506	240			
Grup Becerileri	Gruplar Arası	1,781	4	,445	,582	,676
	Grup İçi	180,668	236	,766		
	Toplam	182,450	240			
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	Gruplar Arası	2,654	4	,663	1,046	,384
	Grup İçi	149,559	236	,634		
	Toplam	152,313	240			
Sorumluluk Alma	Gruplar Arası	1,049	4	,262	,409	,802
	Grup İçi	151,388	236	,641		
	Toplam	152,438	240			

Tablo 10'daki Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, İletişim Kurabilmek, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına yönelik Anova testi sonuçlarına bakıldığında, katılımcıların yaşamakta olunan yer değişkeni açısından gençlik liderlik özellikleri arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Sonuç olarak H_6 hipotezi reddedilmiştir.

5.11. Aile Gelir Durumu Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans Analizi

Öğrencilerin gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında aile gelir durumu değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık oluşup oluşmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Aile Gelir Durumu Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	p
Problem Çözme ve Karar Verme	Gruplar Arası	1,567	2	,783	1,324	,268
	Grup İçi	140,778	238	,592		
	Toplam	142,345	240			
İletişim Kurabilmek	Gruplar Arası	1,498	2	,749	,959	,385
	Grup İçi	185,824	238	,781		
	Toplam	187,322	240			
Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	Gruplar Arası	2,165	2	1,083	1,504	,224
	Grup İçi	171,341	238	,720		
	Toplam	173,506	240			
Grup Becerileri	Gruplar Arası	2,300	2	1,150	1,520	,221
	Grup İçi	180,149	238	,757		
	Toplam	182,450	240			
Güven Duyma ve	Gruplar	,748	2	,374	,588	,557

Güvenilir Olma	Arası					
	Grup İçi	151,565	238			,637
	Toplam	152,313	240			
Sorumluluk Alma	Gruplar Arası	1,301	2		,651	1,025 ,361
	Grup İçi	151,136	238			,635
	Toplam	152,438	240			

Tablo 11'deki Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, İletişim Kurabilmek, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına yönelik Anova testi sonuçları incelendiğinde, katılımcıların aile gelir durumu değişkeni açısından gençlik liderlik özellikleri arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Sonuç olarak H_1 hipotezi reddedilmiştir.

5.12. Aile Reisinin Mesleği Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans Analizi

Öğrencilerin gençlik liderlik özellikleri alt boyutlarına yönelik görüşleri arasında aile reisinin mesleği değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık oluşup oluşmadığı 241 kişiden elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Aile Reisinin Mesleği Değişkeni Açısından Tek Faktörlü Varyans Analizi

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	p
Problem Çözme ve Karar Verme	Gruplar Arası	3,888	6	,648	1,095	,366
	Grup İçi	138,457	234	,592		
	Toplam	142,345	240			
İletişim Kurabilmek	Gruplar Arası	3,805	6	,634	,809	,564
	Grup İçi	185,824	234	,784		
	Toplam	187,322	240			
Mücadele İsteği ve	Gruplar	3,816	6	,636	,877	,512

Hedef Koyma	Arası					
	Grup İçi	169,690	234	,725		
	Toplam	173,506	240			
Grup Becerileri	Gruplar Arası	2,363	6	,394	,512	,799
	Grup İçi	180,087	234	,770		
	Toplam	182,450	240			
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	Gruplar Arası	5,681	6	,947	1,511	,175
	Grup İçi	146,633	234	,627		
	Toplam	152,313	240			
Sorumluluk Alma	Gruplar Arası	1,149	6	,192	,296	,938
	Grup İçi	151,288	234	,647		
	Toplam	152,438	240			

Tablo 12'deki Problem Çözme ve Karar Verme, Mücadele İsteği ve Hedef Koyma, İletişim Kurabilmek, Grup Becerileri, Güven Duyma ve Güvenilir Olmak ile Sorumluluk Alma alt boyutlarına yönelik Anova testi sonuçları incelendiğinde, katılımcıların aile reisinin mesleği değişkeni açısından gençlik liderlik özellikleri arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Sonuç olarak H_0 hipotezi ret edilmiştir.

5.13. Korelasyon Analizi

Tablo 13. Korelasyon Analizi Sonuçları

		Problem Çözme ve Karar Verme	İletişim Kurabilmek	Mücadele İsteği ve Hedef Koyma	Grup Becerileri	Güven Duyma ve Güvenilir Olma	Sorumluluk Alma
Problem Çözme ve Karar Verme	Pearson Correlation	1					
	Sig. (2-tailed)						
İletişim Kurabilmek	Pearson Correlation	,663**	1				
	Sig. (2-tailed)						
Mücadele İsteği ve	Pearson Correlation	,579**	,560**	1			
	Sig. (2-tailed)						

Hedef Koyma	Sig. (2-,000 tailed)	,000				
Grup Becerileri	Pearson Correlation	,727**	,644**	,552**	1	
	Sig. (2-,000 tailed)	,000	,000	,000		
Güven Duyma ve Güvenilir Olma	Pearson Correlation	,708**	,543**	,511**	,682**	1
	Sig. (2-,000 tailed)	,000	,000	,000	,000	
Sorumluluk Alma	Pearson Correlation	,801**	,653**	,564**	,625**	,621**
	Sig. (2-,000 tailed)	,000	,000	,000	,000	,000

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Alt boyutların korelasyon düzeyine bakıldığında, korelasyon değerlerinin 0,30 ile 0,70 aralığında olması alt boyutlar arasında orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki (Sig.2-tailed<0,05), 0,71 ile 0,99 arasında olması ise güçlü düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin (Sig.2-tailed<0,05) ortaya çıktığı görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018:262).

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yükseköğretim kurumlarının ön lisans programlarında öğrenim gören öğrencilerin gençlik liderlik özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında, demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, okunulan okul, öğrenim görülen sınıf, eğitim görülen alan, yaşamakta olunan yer, aile gelir durumu ve aile reisi mesleği) açısından katılımcıların gençlik liderlik özellikleri üzerinde anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmüştür. Bu sonuç, katılımcıların gençlik liderlik potansiyellerinin demografik faktörlere bağlı olarak değişmediğini göstermektedir. Sonuç olarak, gençlerdeki liderlik özelliklerini anlamak ve geliştirmek, toplumların sürdürülebilir kalkınması için önemli bir adım olabilir. Bu noktada, gençlerde liderlik özelliklerini ortaya çıkarmak ve

geliştirmek için gerek yükseköğretim düzeyinde gerekse de alt eğitim düzeylerinde çeşitli eğitim programları ve destekleyici faaliyetlerin yapılması oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışma, bu konuda yapılan bir adımı temsil etmekte ve ilgili alanlarda daha fazla araştırma ve müdahalelerin yapılmasını teşvik etmektedir.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek üzere yapılan analizlerinden elde edilen bulgular doğrultusunda, hipotezlerle ilgili gerçekleşen sonuçlar Tablo 14’de sunulmuştur.

Tablo 14. Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları

Hipotezler	Tablo	Sonuç
H₁: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 5	RET
H₂: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri yaşlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 6	RET
H₃: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri öğrenim gördükleri okula göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 7	KISMEN KABUL
H₄: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri öğrenim gördükleri sınıfa göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 8	RET
H₅: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri öğrenim gördükleri alana göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 9	RET
H₆: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri yaşamakta oldukları yere göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 10	RET
H₇: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri aile gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 11	RET
H₈: Katılımcıların gençlik liderlik düzeyi alt boyutlarına yönelik görüşleri aile reisinin mesleğine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.	Tablo 12	RET

Çalışmanın kısıtları da dikkate alınmalıdır. Bu çalışma, ön lisans düzeyinde ve sadece iki Meslek Yüksekokulundaki öğrencileri kapsamaktadır, bu da genelleme yapma konusunda kısıtlamalara sebep olabilir. Ayrıca, kullanılan ölçek ve yapılan araştırmanın metodu da kısıtlarda da göz önünde bulundurulmalıdır. Farklı eğitim kademelerinde ve farklı bölgelerde okuyan öğrenciler üzerine yapılacak çalışmalar öneri olarak sunulabilir.

Destek/Finansman Bilgileri: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasında herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma için Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 20.01.2023 tarih ve 385 sayılı karar numarası ile Etik kurul izni alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Bingöl, Ş., ve Okçu, V. (2023). "Üniversite Öğrencilerinin Gençlik Liderlik Özellikleri ile Sosyal - Duygusal Yetkinlikleri Arasındaki İlişki". *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 11(29): 30-55.
- Cansoy, R. (2015). *Türkiye'de Ortaöğretim Okullarındaki Öğrencilerin Gençlik Liderlik Özelliklerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Cansoy, R., ve Turan, S. (2016). "Gençlik Liderlik Özellikleri Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması". *Türkiye Eğitim Dergisi*, 1(1): 19-39.
- Cansoy, R., Türkoğlu, M. E., ve Parlar, H. (2016). "Liderlik Özellikleri: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması ve Öğrencilere Yönelik Bir Araştırma". *Milli Eğitim Dergisi*, 45(212): 139-159.
- Eren, E. (1998). *Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Erpalabıyık, B., ve Okçu, V., (2019). "Üniversite Öğrencilerinin Gençlik Liderlik Özellikleri İle Benlik Saygısı ve Özgüven Algıları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". *Sciences*, 5(15): 228-243.
- Feldhusen, J. F., and Pleiss, M. K. (1994). "Leadership: A Synthesis Of Social Skills, Creativity, and Histrionic Ability?". *Roeper Review*, 16(4): 293-294.
- Genç, N., (2007). *Meslek Yüksekokulları İçin Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Görmüş, M., ve AYDIN, E. (2020). "Gençlik Liderlerinde Öz Liderlik Davranışlarının İş Doyum Düzeyine Etkisi". *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(21): 23-46.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kartal, S. (2009). "İlköğretimde liderlik eğitimi". *Milli Eğitim Dergisi*, 39(184): 26-36.
- Özer Topaloğlu, E. (2022). "Üniversite Öğrencilerinin Gençlik Liderlik Özellikleri: Konya'da Bir Uygulama". *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1): 178-186.
- Özsalmanlı, A. Y. (2005). "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Liderlik ve Lider Yöneticilik". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13): 137-146.
- Parlar, F. M., ve Çelebi, M. (2019). "Gençlik Liderlerinin Liderlik Davranışları". *The Journal of Academic Social Science*, 61(61): 418-432.
- Saylık, A., ve Sabri, A. N. I. K. (2021). "Üniversite Öğrencilerinin Gençlik Liderlik Özelliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1): 245-262.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S.,(2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson.

Tokmak, M. (2020), "Üniversite Öğrencilerinin Gençlik Liderlik Özellikleri ve Özgüven Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma", *BMIJ*, 8(1): 1-19.

Tunçer, P. (2012). *Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Wheeler, W. ve Edlebeck, C. (2006). "Leading, Learning, and Unleashing Potential: Youth Leadership and Civic Engagement". *New Directions for Youth Development*, 2006(109): 89-97.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Adapting to rapid changes brought about by technological advancements becomes increasingly challenging with each passing day. The primary responsibility for keeping up with this change and transformation lies with the youth. Constant self-renewal and awareness of the responsibilities they undertake are crucial for young individuals. The young population, considered as an indicator of a society's future, is also viewed as a dynamic element. The young population can be considered as a human capital element crucial for both the economic and social development of a country. Failing to fully benefit from this potential young population is seen as a significant loss. In this sense, the young population is a key factor for the development of countries (Görmüş and Aydın, 2020:27-28). In this context, equipping the youth with different skills and preparing them for the future has become increasingly important. Thus, the identification, development, and enhancement of leadership qualities in young individuals have gained significance day by day (Cansoy and Turan, 2016:20). Examining the leadership characteristics of students at different stages of their education is crucial for leadership research (Cansoy et al., 2016:141). This study was conducted to reveal the youth leadership characteristics of students enrolled in associate degree programs at universities.

Method

This study aimed to reveal the youth leadership characteristics of students enrolled in higher education institution associate degree programs. The population of the study consists of students studying at Adiyaman University,

Sani Konukoğlu Vocational School of Social Sciences, and Besni Ali Erdemoğlu Vocational School. This study utilized the quantitative research method with a descriptive research technique. The research instrument consisted of two parts. The first part included 8 questions to determine the demographic characteristics of the participants. The second part used the "Youth Leadership Characteristics Scale: Reliability and Validity Study," developed by Cansoy and Turan (2016), to determine the youth leadership characteristics of the participants. The collected data were analyzed using the SPSS 27.00 program. Exploratory Factor Analysis (EFA) was applied to determine the validity of the scale. In addition to the reliability test, normality analysis, frequency analysis, one-way Analysis of Variance (ANOVA), and independent samples t-test were applied.

Findings (Results)

Exploratory Factor Analysis (EFA) was applied to test the construct validity of the scale using the "varimax" axis rotation method and "principal component analysis." The EFA results showed that the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett test values (KMO=0.951>0.60) indicated that the sample size was sufficient for factor analysis. Furthermore, the result of the Bartlett sphericity test ($p=0.00<0.05$) suggested significant relationships among the variables subjected to EFA. The EFA revealed that the variables were grouped under 6 factors, accounting for a total variance of 70.016%. The reliability of the scale used in the study was calculated using the Cronbach's Alpha coefficient technique. A value of 0.70 and above is considered acceptable for determining the reliability of the scale (Gürbüz and Şahin, 2018:333). In light of the results, the overall Cronbach's Alpha coefficient of the research was found to be 0.970. Independent samples t-test results showed no significant differences in participants' opinions regarding the sub-dimensions of "Problem Solving and Decision Making, Willingness to Struggle and Set Goals, Communicating, Group Skills, Trusting and Being Trustworthy, and Taking Responsibility" based on gender, school attended, class attended, and field of study ($p>0.05$). Similarly, one-way Analysis of Variance (ANOVA) results indicated no significant differences in participants' opinions regarding the sub-dimensions of "Problem Solving and Decision Making, Willingness to Struggle and Set Goals, Communicating, Group Skills, Trusting and Being Trustworthy, and Taking Responsibility" based on age, place of residence, family income status, and father's occupation ($p>0.05$). Lastly, examining the correlation level of the sub-dimensions revealed moderate positive and significant relationships (Sig.2-tailed<0.05) between sub-dimensions with correlation values ranging from 0.30

to 0.70 and strong positive and significant relationships (Sig.2-tailed<0.05) with correlation values between 0.71 and 0.99.

Conclusion and Discussion

When looking at the results of this study conducted to reveal the youth leadership characteristics of students enrolled in associate degree programs at higher education institutions, it can be seen that there is no significant difference in participants' youth leadership characteristics based on demographic variables (gender, age, school attended, class attended, field of study, place of residence, family income status, and father's occupation). This result indicates that the participants' youth leadership potentials do not vary depending on demographic factors. Consequently, understanding and developing leadership characteristics in young individuals can be a crucial step for the sustainable development of societies. In this regard, implementing various educational programs and supportive activities to reveal and enhance leadership qualities in youth, both at the higher education and lower education levels, is of great importance. This study represents a step taken in this direction and encourages further research and interventions in relevant fields. It is worth noting that this study is limited to students at the associate degree level and only includes participants from two Vocational Schools, which may restrict generalization. Additionally, the constraints of the scale used and the methodology employed in the research should be taken into consideration. Suggestions for future research include conducting studies on students at different education levels and in different regions.

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ BİREYLERİN HEDONİK TÜKETİM ALİŞKANLIKLARINA ETKİSİ*

Hakan ÇALIŞKAN **

Arzu KIZBAZ ***

Öz

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte iletişimde yaşanan evrimler ve dijital çağın sağladığı olanaklar, bireylerin pasif mesaj alıcılarından içerik üreten, paylaşan ve görüş bildiren aktif katılımcılara dönüşmelerini sağlamıştır. Böylelikle sosyal medya hayatımızın her alanına nüfuz etmeyi başarmıştır. İletişim teknolojilerindeki değişimle birlikte pazarlama stratejileri de dijitalleşmiş, şirketler hedef kitlelerine daha ekonomik ve hızlı bir şekilde sosyal medya aracılığıyla ulaşma imkânına sahip olmuştur. Dijitalleşme bununla birlikte kurumsal iletişim fonksiyonlarını da daha etkin kullanma olanağı sunmaktadır. Sosyal medya, özellikle reklamlar aracılığıyla düşük bilinç düzeyine sahip bireyleri etkileyerek hedonik tüketim alışkanlıklarının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Sosyal medya platformları üzerinden sağlanan tek tıklamayla alışveriş, hızlı erişim, kalite ve fiyat karşılaştırma gibi olanaklar da bireyleri sosyal medya ortamında alışveriş yapmaya teşvik etmektedir. Bu durum, sosyal medya kullanımının ve sosyal medya reklamlarının hedonik tüketim alışkanlıklarını olumsuz yönde etkilediğini

*Bu çalışma Topkapı Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı'nda yayınlanan Yüksek Lisans Tez çalışmasından türetilmiştir. Araştırma için Topkapı Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 09.03.2022 tarih 2022/02 sayılı karar numarası ile Etik Kurul izni alınmıştır.

** Yüksek Lisans mezunu, hcaliskan@adiyaman.edu.tr, Adiyaman/Türkiye.

*** Doç. Dr., İstinye Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, arzukizbaz@gmail.com, İstanbul/ Türkiye

göstermektedir. Bu araştırmada, bireylerin tüketim alışkanlıkları ve sosyal medyanın bu alışkanlıklar üzerinde etkisi incelenirken, hedonik tüketim alışkanlıklarında sosyal medyanın izi sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Ağ, Sosyal Medya Reklamları, Hedonik Tüketim, Tüketici Davranışı.

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA USAGE ON INDIVIDUALS' HEDONIC CONSUMPTION HABITS

Abstract

With the advancement of technology, evolutions in communication and the opportunities provided by the digital age have enabled individuals to transform from passive message receivers into active participants who produce content, share it and express their opinions. Thus, social media has managed to penetrate every aspect of our lives. With the change in communication technologies, marketing strategies have also become digital, and companies have had the opportunity to reach their target audiences more economically and quickly through social media. Digitalization also offers the opportunity to use corporate communication functions more effectively. Social media contributes to the formation of hedonic consumption habits by influencing individuals with low levels of awareness, especially through advertisements. Opportunities such as one-click shopping, quick access, quality and price comparison provided through social media platforms also encourage individuals to shop in the social media environment. This shows that social media use and social media advertisements negatively affect hedonic consumption habits. In this research, individuals' consumption habits and the impact of social media on these habits will be examined, while social media will be traced in hedonic consumption habits.

Keywords: Social Media, Social Network, Social Media Advertisements, Hedonic Consumption, Consumer Behavior.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi, yaşam tarzlarının sürekli bir evrim sürecinden geçtiği bir zaman dilimini işaret etmekte ve bu evrimde etkili olan en temel dinamiklerden birinin, sahip olunan ve geliştirilen teknolojik değişimler olduğunu göstermektedir. Teknolojik evrim, bireysel ve toplumsal yaşamın temel parametrelerini değiştirmiş, üretim alanlarından başlayarak genel yaşam alanlarında insan hayatını kökten etkilemiştir.

Son yıllarda yaşanan büyük iletişim teknolojisi değişimleri, bireysel ve kitlesel yaşam tarzlarını yeniden şekillendirmiş ve bu değişimler, bireyin konumunu geleneksel olarak pasif ve izleyen bir rolden çıkararak, bireyi kendini ifade edebilen, üretebilen ve ürettiklerini paylaşımına sunabilen bir boyuta taşımıştır.

Teknolojik araçlar değişime vesile olmuş, bireylerin birbirleriyle olan iletişim biçimleri, bilgiye erişim, eğitim, iş yapma biçimi ve sosyal ilişkiler dönüşmüştür. Sosyal medya platformları, bireyleri sadece tüketiciler değil, aynı zamanda içerik üreticileri ve paylaşımlar olarak konumlandırmış, küresel düzeyde etkileşim ve iletişim imkânları sağlamıştır.

Bu bağlamda, iletişim teknolojilerindeki bu önemli değişimler, bireyin konumunu sadece bilgi tüketen bir varlık olmaktan çıkararak, bilgi üreten ve paylaşan bir aktör haline getirmiştir. Bu durum, geleneksel iletişim paradigmasını aşarak, bireyin daha etkili bir şekilde topluma katılmasına olanak tanımıştır.

Teknolojik değişimlerin bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki derin etkileri, günümüzde yaşanan iletişim teknolojilerindeki evrimle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Bu değişimler, insanların hem kişisel hem de kolektif deneyimlerini şekillendirmekte ve gelecekteki toplumsal dönüşümleri öngörmek adına önemli bir alan oluşturmaktadır.

Dünya genelindeki 7,91 milyar insanın %58,4'üne denk gelen 4,62 milyarı, sosyal medya platformlarını aktif bir şekilde kullanmaktadır (Wearesocial.com ve Hootsuite.com, 2022). Bu istatistik, mükerrer profiller ve kurum hesapları dahil edildiğinde, dünya nüfusunun yarısından fazlasının sosyal medya araçlarına erişim sağladığını göstermektedir. Sosyal medya kullanımı, bireylerin günlük yaşam biçimlerinden iletişim alışkanlıklarına ve toplumsal etkileşimlere kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur.

Günümüzdeki teknolojik inovasyonlar ve gelişmeler, yaşamın hızlanmasına ve kolaylaşmasına ek olarak, bireylerin tüketim alışkanlıklarını da derinden etkilemektedir. Tüketim alışkanlıkları, geçmişte temel hayat gereksinimlerine odaklı olarak gelişirken, zaman içinde bireyler duygusal tatmin amacıyla alışveriş yapma eğilimine yönelmişlerdir. Artık günümüzün vaz geçilmezi olan sosyal medya firmaların hedef kitlelerine ulaşmaları için iyi bir yol olmuştur. Firmalar pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirirken başvurdukları sosyal medya reklamları ile kişilerin tüketim alışkanlıklarını hedonik (hazcı) tüketime doğru yönlendirmekte veya var olan hedonik tüketim alışkanlıklarının artmasına sebep olmaktadır.

1.1. Sosyal Medya ve Etki Alanı

Sosyal Medyanın Kavramsal Boyutu ve Güncel Rolü

Tarih boyunca, iletişim insanlık için yeni modeller ve araçlar geliştirme eğiliminde olmuştur. Bu evrim sürecinde, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan internet hizmeti önemli bir dönüm noktası olarak öne çıkmıştır. Ancak, belki de en belirgin değişim, internetin yaygın kullanımıyla birlikte gerçekleşmiştir. Web 2.0 teknolojileri, iletişim yeteneklerimizi, gücümüzü ve hızımızı farklı bir perspektife taşımıştır. Web 2.0 teknolojisi, alışıla gelmiş geleneksel medyanın belirli saatlerde ve tek yönlü iletişim modeli sunmasının aksine, mekan kavramını

ortadan kaldıran, karşılıklı (çift) ya da daha fazla yönlü, kesintisiz iletişim imkânı sunan web tabanlı araçlar, ortamlar ve platformlar aracılığıyla sosyal medya imkanlarını getirmiştir. Sosyal medya, bireylere içerik üretme, iletişim kurma ve etkileşim oluşturma yeteneği kazandırmış; aynı zamanda ticari kurum ve kuruluşlara önce reklam verme, ardından doğrudan satış yapabilme fırsatı sunmuştur (Sayımer, 2014). Bu bağlamda, sosyal medya ile geleneksel medya arasındaki farkları anlamak kritik bir öneme sahiptir.

Sosyal medyanın alışıla gelmiş klasik medya ve kitle iletişim araçlarına göre öne çıkan özellikleri, bilgi aktarımını çift yönlü ve eş zamanlı hale getirmesi; cep telefonu gibi yeni iletişim araçlarına internetin eklenmesi ve bu kabiliyetin her kullanıcıda olması dolayısıyla zaman ve mekân mefhumunu ortadan kaldırmasıdır. Sosyal medya, bireylerin iş, eğitim, eğlence ve iletişim gibi yaşam alanlarının her birinde kendilerini gerçekleştirebilmeleri için bir iletişim ortamı sunmaktadır. Bu özellikleriyle sosyal medya, beşeri ve kitlesel etkileri çerçevesinde değerlendirildiğinde ulusal ve global ölçekte gündemi belirleyebilen, kitlelerin siyasi eğiliminden ülkelerin siyasi yönetimlerine kadar oldukça hayati önem arz eden kuralları, tabuları ve kaideleri değiştirme etkisine ve gücüne sahip bir iletişim aracı olarak öne çıkmıştır(Tuncer, 2018). Bu durum toplumun dönüşmesine de vesile olmuştur.

Sosyal Medyanın Toplumsal Dönüşüme Olan Etkisi

Sosyal medyanın kitleler üzerindeki etkisi, göz ardı edilemez bir güce sahiptir. Bu etkinin neye dayandığını anlamak için, sunduğu fırsatları incelemek önemlidir. Mayfield (2008), durdurulamaz derecede çeşitlenip zenginleşen sosyal medya alanını, online medyanın bir türü şeklinde bireyler ve pazarlama açısından her geçen gün yeni fırsat ve imkanlar sunan medya türleri arasında beş önemli madde ile açıklamaktadır.

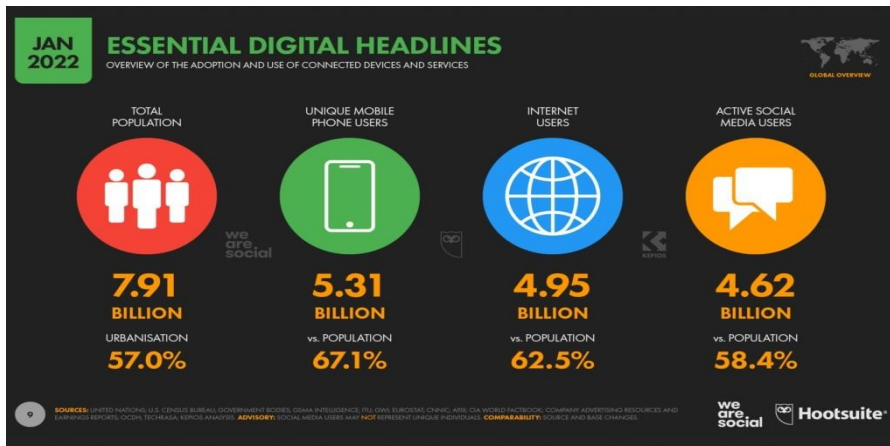
- **Katılım:** Sosyal medya, bireyleri içerik üretmeye ve çift yönlü iletişimle bildirimde bulunmaya teşvik eder, medya ile takipçi arasındaki sınırı ortadan kaldırarak medyayı kullanıcı kullanıcıyı medya rolüne konumlandırmaya başlar.
- **Açıklık:** Sosyal medya yapı itibarıyla bireylere açıktır. Bu, katılımcıların görüş belirtme, yorumlama ve bilgi aktarma konusunda cesur olmalarına olanak tanır. Kullanımda giriş çıkışlar için parola gerekliliği ender görülür ve istenen bir durum değildir.
- **Konuşma:** Geleneksel medya yayını, genellikle izleyicilere iletilen içerik üzerinde odaklanırken, sosyal medya, iki yönlü ifade etme olanağı sunar..
- **Toplum:** Sosyal medya, bireyden topluluğa doğru ilerlemeyi ve insanları bir araya getirmeyi oldukça hızlı ve kolay biçimde yapabilir. Kitleler multimedya servisi, ideolojik veya siyasi bir konu, izlenen bir TV yayını veya e-ticaret gibi ortak paydalarda bir araya gelip paylaşımda buluna bilirler.
- **Bağlantılılık:** Sosyal medya türleri, kendi bağlantılarıyla beslenerek, diğer sosyal medya ortamlarına, kişilere ve kaynaklara aktarılan bağlantılardan gelişir.

Sosyal medya, zaman ve mekân kavramlarını ortadan kaldırarak bağımsız olarak kullanıcılara erişebilme özelliğine sahiptir. Günümüz iletişim becerilerinin etkin bir unsuru olan sosyal medya, hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle, işletmeler sosyal medyayı pazarlama faaliyetlerinde etkin bir şekilde kullanmaktadır. Kullanıcılar, bahsedilen çift yönlü iletişimi sadece sosyalleşmek için değil istedikleri marka, ürün ve firmalara ulaşabilmek içinde kullanabilmektedirler. Bu çift yönlü iletişim kabiliyeti, firmalara etkin ve aktif rekabet edebilme olanağı vermiştir (Terkan, 2014).

Çift yönlü iletişimle gelişen güven, tüketicide marka bağlılığı oluşturabilir ve memnun kalınan ürün ve hizmetleri sosyal çevrelerine duyurmak söz konusu olabilir. Fotoğraf, video, ses ve yazı gibi içeriklere imkan sunan sosyal medya platformları, kullanıcılara ürettikleri içerikleri söz konusu platformlara yükleyerek diğer bütün kullanıcılara veya kendi belirlediği hedef kitlesini oluşturan gruplara ulaşma imkanı sağlar. Bu durum bazı medya paylaşımına imkân veren sosyal medya ortamlarında yeni gruplar ve kitleler oluşturmayı mümkün kılar. Bu nedenle, sosyal ağ kurma siteleri medya paylaşım kabiliyetiyle daha da güçlü hale gelmektedir. Bu güç üretilen içerikler etrafında ciddi anlamda topluluklar oluşturmaya olanak sağlar (Akar, 2018). Bu topluluklar, tüketim özelinde düşündüğümüzde birbirlerinden etkilenebilir ve aynı tüketim alışkanlıklarını benimseyebilirler. Sosyal medya platformlarının kullanıcılar üzerindeki etki paylarını ve gücünü anlamak için bu bağlam da göz önünde bulundurulmalıdır.

Sosyal Medya Platformları Sosyal Medya Kullanımı ve Etki Analizi

Sosyal medya günden güne artan kullanıcı sayısı ile öne çıkmaktadır. Kullanıcı sayısındaki bu artış ve sosyal medya platformlarında geçirilen sürenin artışı bu mecranın etkisini ortaya koymaktadır.

Şekil 1.1. Dünya Nüfusuna Genel Bakış

Bu tablolar, sosyal medya kullanımının bireyler üzerindeki etkilerini, artan bağıllık ve bağımlılık durumunu ve bunun bireylerin tüketim alışkanlıklarındaki etkisini özetlemektedir.

1.2. Tüketim Olgusu, Tüketici Alışkanlıkları ve Hedonik Tüketim

Tüketim ve Tüketici Kavramı

Tüketim, üretilen bir ürünün harcanması, kullanılması, ortadan kaldırılması veya israf edilmesi anlamına gelir (Williams, 1993). Ekonomik bir perspektiften bakıldığında, tüketim; bireylerin isteklerini veya ihtiyaçlarını karşılamak, ürünleri elde etmek veya harcamak amacıyla ekonomik bir bedel ödemelerini içerir. Herhangi bir ekonomik bedel ödenmeden tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamaları ekonomik tüketim yaklaşımı olarak değerlendirilmemektedir. (Zengin, 2019). Tüketim, bilgi ve uyarıcıların sürekli akışıyla teşvik edildiğimiz bir dönemde, artık parmaklarımızın ucunda şekillenmektedir.

Koç (2011)'de tüketici davranışını kişilerin ya da kitlelerin mal veya hizmeti tercih edip alma, kullanma, harcama ve ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra elden çıkarma gibi aşamaları inceleyen bilimsel karşılığı olan bir çalışma alanı olarak tanımlamaktadır.

Tüketici davranışının özellikleri; kişiden kişiye farklılık göstermesi, aktif bir zaman zarfının olması, adapte edilmiş bir tutum olması, çeşitli aksiyonlardan oluşması, girift olması, tek bir zamanda değil farklı zaman dilimlerinde oluşması, çevresel faktörlerden etkilenmesi ve farklı görevlerle alakalı olması olarak sıralanabilir (Odabaşı ve Barış, 2002). Bireylerin tüketim davranışları, firmaların pazarlama süreçlerine yönelik verdikleri tepkileri içermektedir (İslamoğlu, 2003). Ürün satın almak istemeyen bir tüketici bile iyi bir pazarlama iletişimi ile ikna edilebilir.

Tüketici davranışı konusunda bireyi tüketmeye meylettiren etkinin ihtiyaç güdüsü olduğu varsayılmaktadır. Kişiler, ortaya çıkan veya yenilenen ihtiyaçlarını satın alma yoluyla karşılarken tüketiciye dönüşürler. Ayrıca ihtiyaçların ortaya çıkmadığı durumlarda da tüketim işlemleri gerçekleşebilir. Bu satın alma işlemlerinin sebepleri fiziksel ihtiyaçtan ziyade bazı duygusal (mutluluk, ego tatmini ve haz duyma gibi) faktörlerle açıklanabilir. Bazı durumlarda kişiler, cazip teklifler karşısında tüketim gerçekleştirirken ihtiyaçlarının olup olmadığını önemsemezler. Bu tür tüketim, hedonik tüketim olarak adlandırılır ve bir tür popüler tüketim kültürünü temsil eder; özellikle genç nesil üzerinde etkili olabilir (Çakmak ve Çakır, 2012). Sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde, hedonik tüketimin minimize edilmesi gerektiği söylenebilir, ancak sürekli bir uyarana ve satın alma teşvikine maruz kalan tüketicinin, hedonik tüketimden kaçınması ancak bilinçli bir tutumla mümkündür.

Hedonik Tüketim

Hedonik tüketim kavramını irdelemeye başlamadan önce, öncelikle hedonizm terimini açıklamak uygun olacaktır. Türk Dil Kurumu (TDK) tanımına göre, üç farklı alanda hedonizm, yani hazcılık terimi kullanılmaktadır. Bu üç alan arasında ekonomi alanında tercih edilen anlam bilimsel olarak bu çalışmanın verileri ile örtüşmektedir. TDK bilgilerine göre hedonizm aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

- İsim, felsefe zevki, insan hayatının tek değer ve amacı sayan, haz veren her şeyin iyi olduğunu kabul eden öğretisi, hedonizm.
- İsim hazzın, fiziksel zevke hastalık derecesinde düşkünlük, hedonizm.
- İsim, ekonomi ekonomik etkinliğin, hazzın en yüksek derecesine varacak biçimde geliştirilmesi öğretisi, hedonizm (<https://sozluk.gov.tr/>, 2022).

Odabaşı (2006); tüketim bağlamında hedonizmi "tüketim olayının ana hedefi olarak hazzı tercih eden" olarak tanımlar. Hedonik tüketiciler ise bu hislerle tüketim eyleminde bulunan bireylerdir; bu bireylerin isteklerini hemen tatmin etme özelliğine sahip olmalarıyla, sabırsız ve isteklerini erteleme konusunda tahammülü olmayan bir yapıya sahip olduklarını ifade etmektedir.

Günümüz tüketici profili, keyfi düşkünlük ve zevk arayışıyla göze çarpmaktadır. Bu durum bilhassa hizmet alanında faaliyet gösteren firmaların gelişimine katkıda bulunmaktadır. Sebebi ise hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalar müşterilerine somut ürünlerin yanı sıra soyut olarak hizmet tatmini, deneyim ve bir süreci sunmaktadırlar. Hizmet sektöründe başarılı olmak içinde bireylerin sadece faydacı (rasyonel) ihtiyaçlarını değil hazzı (irrasyonel) beklenti, istek ve ihtiyaçlarını bilmek gerekir. (Güven, 2009).

Günümüz teknolojik olanakların bizlere sunduğu iletişim ve pazarlama becerileri ile küreselleşen ve gittikçe küçülen dünya, bireylerin tüketim alışkanlıklarını kültürlerini ve davranışlarını etkilemiş ve değişimine sebep olmuştur. Önceleri klasik (geleneksel) pazarlama anlayışı çerçevesinde, pazarlama faaliyetlerinin kişilerin somut talep ve ihtiyaçlarını karşılama amacıyla olduğu gözlemlenirken; dijital (modern) pazarlama anlayışında ise bireylerin soyut bazı felsefi, duygusal ve psikolojik arzularına önem verildiği ve firmaların pazarlama aksiyonlarını bu çerçevede gerçekleştirdiği görülmektedir. Klasik ve modern pazarlama dönemlerinde bireylerin tüketici rolündeki davranışlarının farklılıkları, kişilerin tüketim alışkanlıklarını da ortaya koymaktadır. Klasik (geleneksel) pazarlama sürecinde tüketici davranışları, bir gerçeklik temelinde şekillenirken (faydacı tüketim), günümüz (modern) pazarlama sürecinde ise tüketicinin ilk amacının mutluluk yaşamak olduğu (hedonik tüketim) anlaşılmaktadır (Hirschman ve Holbrook, 1982).

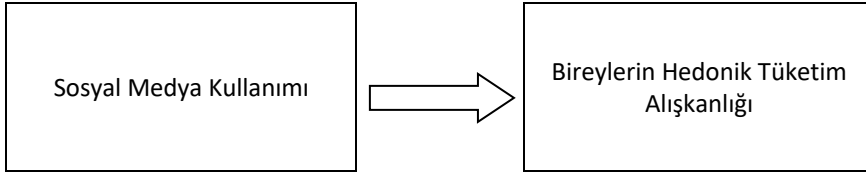
Hedonik tüketim konusu irdelenirken açıklanması gereken bir kavram da tüketim bağımlılığıdır. Tüketim bağımlılığı bireylerin tüketici olarak ürünler ile aralarında fizyolojik ve/veya psikolojik açıdan bağ kurup bağımlı hale gelmesi ile izah edilmektedir. Tüketimin biçimi sıra dışı hale gelmektedir. Tüketim sonrası yaşanan haz duygusu veya tatmin genel olarak kısa sürer ve birey yaptığından pişman olur ve yaşadığı üzüntüyle baş başa kalır (Solomon, 2003).

Tüketim alışkanlıkları bağımlılığa dönüşmüş olan kişiler hedonistler olarak tanımlanır ve bu kişiler alışveriş yaparken ön planda yaşayacakları haz duygusunu tutmaktadırlar. Bu kişiler genellikle egoist ve kendi amaçlarına motive olmuş bir yapıda olurlar. Kişiyi sadece mutlu olması için harcama yapmaya yani hedonik tüketime iten olgunun esasen iyi yaşam elde etme prensibinden ortaya çıkan bir mutluluk arayışı olarak kabul edilir. Günümüzde oluşan tüketim toplumunun doğasıyla örtüşen bu durum, kişinin somut edinimlerden haz duymanın, mutlu olabilmenin söz konusu olduğu zeminine oturtulur. Bu nedenle birey, duygularının karşılığını bulacağı ve egosunu tatmin edeceğine inandığı bir sistemin kölesi olabilir (Yanıklar, 2006). Bu araştırma bu hedonik tutumun sosyal medya ile ilintisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın amacı bireylerin hedonik tüketim alışkanlıklarının sosyal medya kullanıma bağlı olarak etkilenip etkilenmediğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede araştırma modelini aşağıdaki gibidir.

Şekil 2.1: Araştırmanın Modeli

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Adıyaman Üniversitesi mensupları (Akademik, İdari personelleri ve öğrencileri) oluşturmaktadır. Üniversitede öğrenci sayısı 19370, akademik personel sayısı 924 ve idari personel sayısı 527 dir. Araştırmanın örneklemini üniversitenin genelini temsil etmesi açısından 1059 kişilik bir grup farklı bölüm ve kademelerde bulunan öğrenci ve personellerden oluşmaktadır. Katılımcı 1059 kişiye rastgele ulaşılmış ve katılımcıların 615'i öğrenci, 219'u akademik ve 215'i idari personelden oluşmaktadır. Katılımcı gruba örneklem olarak kolayda örneklem metodu uygulanmış ve örneklemin evreni temsil edebileceği anlaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler demografik bilgi formu, “*Sosyal Medya Kullanım Ölçeği*”, “*Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algıları Ölçeği*” ve “*Bireylerin Hedonik Tüketim Davranışlarına Sosyal Medyanın Etkisi Ölçeği*” başlıklarında ölçekler kullanılarak toplanmıştır.

Aylin Tutgun Ünal ve Levent Deniz'in makalelerinden alınan “*Sosyal Medya Kullanım Ölçeği*” süreklilik ve yetkinlik alt boyutlarıyla “*Sosyal Medya Çağında Kuşakların Sosyal Medya Kullanımı ve Değerlerine Yönelik Bir Dizi Ölçek Geliştirme Çalışması*” konulu çalışmalarından edinilmiştir (Ünal ve Deniz, 2019).

Duygu Talih Akkaya'nın "Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılarının Tutum, Davranış ve Satın Alma Niyeti Üzerinde Etkisi" konulu doktora tezinden "*Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algıları Ölçeği*" bilgi vericilik, eğlence, güvenilirlik, ekonomiye yararlılık, değer yozlaşması ve satın alma niyeti alt boyutlarıyla kullanılmıştır (Akkaya, 2013).

Ayşe Şahin'in "Bireylerin Hedonik Tüketim Davranışlarına Sosyal Medyanın Etkisi" konulu yüksek lisans tezinden "*Bireylerin Hedonik Tüketim Davranışlarına Sosyal Medyanın Etkisi Ölçeği*" alınarak rahatlamak için, değer elde etmek için, başkaları için, fikir edinmek için, sosyalleşmek için ve macera için alışveriş yapmak alt boyutlarıyla kullanılmıştır (Şahin, 2018).

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışma kapsamında birincil veri kaynağı ve ikincil veri kaynağından yararlanılmıştır. Birincil veri kaynağını Adıyaman Üniversitesi evreninde seçilen örneklem gruba uygulanan anket formlarından elde edilen veriler oluşturmaktadır. İkincil veri kaynağı ise çalışma konusuna benzer konularda yapılmış önceki çalışmalardır. Bu çalışmalar ışığında kuramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında katılımcılara üç farklı anket uygulanmıştır. Anketler yüz yüze yöntem ve Google Formlar ile internet üzerinden uzaktan yöntem şeklinde uygulanarak veriler toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Çalışmanın verilerinin değerlendirilmesinde SPSS 24 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde demografik bilgiler için frekans ve yüzde,

kolmogorov-smirnov sonuçlarına göre parametrik olan testlerden, ikili gruplar için T testi, çoklu gruplar için tek yönlü varyans analizi (Anova), gruplar arası farklılıkların belirlenmesinde ise Tukey testi uygulanmıştır.

Güvenirlik ölçümü için Coefficient Alpha (Cronbach's Alpha) yöntemine başvurulmuştur. Cronbach's Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında bir değere tekabül eder. Elde edilen veriler 0'dan 1'e doğru tutarsızlıktan tamamen tutarlılığa doğru bir yol izler. Kullanılan ölçeğin Alpha katsayısına göre güvenilirliği aşağıda olduğu gibi değerlendirilmektedir (Babin ve Zikmund, 2007).

$0,80 \leq \alpha \leq 0,95$ (Çok yüksek güvenilirlik)

$0,70 \leq \alpha \leq 0,80$ (Yüksek güvenilirlik)

$0,60 \leq \alpha \leq 0,70$ (Orta Güvenirlik)

$\alpha \leq 0,60$ (Düşük Güvenirlik)

Tablo 2.4: Hedonik Tüketime İlişkin Ölçeğin Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N
0,910	21

Faktör analizi sonunda 21 ifadeden meydana gelen hedonik tüketim ile ilgili ölçeğe güvenilirlik analizi uygulanmış, ortaya çıkan sonuçlar tablo 2.4'te verilmiştir. Elde edilen α değeri 0,910 çıkmış ve ölçeğin çok yüksek güvenilirlikte olduğu görülmüştür.

Tablo 2.5: Sosyal Medyaya İlişkin Ölçeğin Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N
0,928	21

21 ifadeden oluşan sosyal medya ile ilgili ölçeğe güvenilirlik analizi uygulanmış, ortaya çıkan sonuçlar tablo 2.5'te verilmiştir. Elde edilen α değeri 0,928 çıkmış ve ölçeğin çok yüksek güvenilirlikte olduğu görülmüştür.

Tablo 2.6: Normallik Testi Sonuçları

Ölçek	Skewness	Kurtosis
Sosyal Medya Kullanım Tutum ölçeği	,124	-,653
Sosyal Medya Reklam Tutum	-,314	,088
Hedonik Tüketim Davranışı Ölçeği	-,263	-,182

Basıklık ve çarpıklık değerleri +1.5 ile -1.5 aralığında saptanan normallik analizi sonucuna ulaşılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin bahsedilen (+1.5 ile -1.5) aralıklarda olması dağılımın normal olduğu anlamına gelmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

3. BULGULAR

Bu çalışmada farklı yaş, statü, eğitim, cinsiyet ve medeni duruma sahip kişilerin sosyal medya kullanım alışkanlıklarının hedonik tüketim alışkanlıklarına etkisini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu çerçevede Adıyaman Üniversitesi mensupları tarafından doldurulan anketlerden ortaya çıkan bulgular demografik bilgiler için frekans ve yüzde, Kolmogorov-Smirnov sonuçlarına göre parametrik olan testlerden, ikili grupları için T testi, çoklu gruplar için tek yönlü varyans analizi (Anova), gruplar arasındakilikliklerin belirlenmesinde ise Tukey testi uygulanmıştır.

Tablo 3.1: Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal Medya Kullanım Düzeyi Skorlarının Karşılaştırılması

SMK Ölçeği	Cinsiyet	N	\bar{x}	Ss	t	p
SMK Tutum Toplam	Kadın	449	3,01	1,01602	-,791	,429
	Erkek	610	3,06	1,02690		
SMK Süreklilik alt boyutu	Kadın	449	3,01	1,04345	,794	,427
	Erkek	610	3,04	1,07864		
SMK Yetkinlik alt boyutu	Kadın	449	2,89	1,12093	-2,694	,007*
	Erkek	610	3,08	1,11753		

*p<0,05

Tablo 3.1’de görüldüğü üzere cinsiyet değişkeni göz önüne alındığında SMK (Sosyal Medya Kullanımı) tutumu toplam ortalaması ve süreklilik (devamlılık) alt boyutu ortalamasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p>0,05$).

Yine cinsiyet değişkenine göre SMK yetkinlik alt boyutu çerçevesinde yapılan t-testi neticesinde grupların puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı derecede olduğu görülmüştür ($p=0,007<0,01$). Burada erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre sosyal medyayı daha yetkin kullandıkları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.2: Katılımcıların Yaş Sınıflamasına Göre Sosyal Medya Kullanım Tutumları Ve Alt Boyutları Skorlarının Karşılaştırılması

SMK Ölçeği	Yaş sınıflaması	N	Ort	Ss	F	P
SMK Tutum Toplam	a. 18-25 Yaş arası	573	3,24 ^{bcd}	1,03097	17,733	,000**
	b. 26-35 Yaş arası	158	2,90 ^a	1,02657		
	c. 36-45 Yaş arası	225	2,74 ^a	,86831		
	d. 46 Yaş ve üzeri	103	2,78 ^a	1,03822		
SMK Süreklilik alt boyutu	a. 18-25 Yaş arası	573	3,27 ^{bcd}	1,07434	18,536	,000**
	b. 26-35 Yaş arası	158	2,99 ^a	1,07016		
	c. 36-45 Yaş arası	225	2,74 ^a	,87319		
	d. 46 Yaş ve üzeri	103	2,73 ^a	1,11282		
SMK Yetkinlik alt boyutu	a. 18-25 Yaş arası	573	3,20 ^{bcd}	1,13097	13,329	,000**
	b. 26-35 Yaş arası	158	2,77 ^a	1,13723		
	c. 36-45 Yaş arası	225	2,74 ^a	1,03634		
	d. 46 Yaş ve üzeri	103	2,84 ^a	1,03197		

** $p<0,01$ * $p<0,05$ abcd: Üst simgeleri grup içi farklılıkları göstermektedir. Aynı harflerin yer aldığı skor ortalamalarında farklılık bulunmaktadır. P: Gruplar arasındaki fark için tek yönlü varyans testi, grup içi karşılaştırma için post hoc Tukey testi kullanıldı.

Tablo 3.2’de görüldüğü üzere yaş grubu sınıflamasında SMK toplam tutum ($p=,000<0,01$), süreklilik ($p=,000<0,01$) ve yetkinlik alt boyutlarında ($p=,000<0,01$) 18-25 yaş arası yaş grubu ile diğer bütün yaş grupları arasında anlamlı derecede bir farklılık görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre ağırlıklı olarak üniversite öğrencilerinin olduğu bu genç grup kendilerinden daha büyük

diğer bütün yaş sınıflarına göre sosyal medyayı daha fazla, sürekli ve yetkin şekilde kullanmaktadır.

Tablo 3.3 Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Hedonik Tüketim Davranış Skorlarının Karşılaştırılması

	Medeni Durum	N	\bar{x}	Ss	t	p
HDT Tutum Toplam	Bekâr	673	3,37	,84908	2,469	,014*
	Evli	386	3,23	,94859		
HDT Rahatlamak için alışveriş	Bekâr	673	3,19	1,01349	1,658	,098
	Evli	386	3,07	1,10615		
HDT Değer elde etmek için alışveriş	Bekâr	673	3,62	,93920	4,042	,000*
	Evli	386	3,37	1,01742		
HDT Başkaları için alışveriş	Bekâr	673	3,68	,99778	2,230	,026*
	Evli	386	3,53	1,09256		
HDT Fikir edinmek için alışveriş	Bekâr	673	3,22	1,13091	1,549	,122
	Evli	386	3,10	1,17134		
HDT Sosyalleşmek için alışveriş	Bekâr	673	3,27	1,09265	1,449	,148
	Evli	386	3,17	1,15246		
HDT Macera için alışveriş	Bekâr	673	3,21	1,21196	1,378	,169
	Evli	386	3,10	1,18508		

* $p < 0,05$

Tablo 3.3'te Katılımcıların medeni durum değişkenine göre HDT (Hedonik Tüketim) tutumu toplam puanları ve rahatlamak için, değer elde etmek için, başkaları için, fikir edinmek için, sosyalleşmek için ve macera için alışveriş yapmak alt boyutlarındaki farklılıkların anlamlı olup olmadığını belirlemek için uygulanan t-testi neticesinde grupların ortalamaları arasındaki fark HDT toplam tutum ($p = ,014 < 0,05$), değer elde etmek için alışveriş yapmak ($p = ,000 < 0,05$) ve başkaları için alışveriş yapmak ($p = ,026 < 0,05$) alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Öte yandan rahatlamak için, fikir edinmek için, sosyalleşmek için ve macera için alışveriş yapmak alt boyutlarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p > 0,05$). Elde edilen veriler bekar katılımcıların evli katılımcılara göre değer elde etmek için alışveriş yapmak ve başkaları için alışveriş yapmak alt boyutlarında hedonik tüketime daha yatkın oldukları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.4: Katılımcıların Eğitim Düzeyleri Değişkenine Göre Sosyal Medya Reklam Tutum Düzeyi Ve Alt Boyutlarının Skorlarının Karşılaştırılması

SMR Tutum Ölçeği	Değişkenler	N	Ort	Ss	F	P
SMR Tutum Toplam	a. Orta Öğretim	61	2,99	1,00364	1,515	,196
	b. Ön Lisans	234	3,17	,72241		
	c. Lisans	451	3,10	,72409		
	d. Yüksek Lisans	101	3,07	,69763		
	e. Doktora	212	3,20	,71073		
Bilgi vericilik	a. Orta Öğretim	61	3,17 ^e	1,35893	2,984	,018*
	b. Ön Lisans	234	3,55	,94145		
	c. Lisans	451	3,42	,94549		
	d. Yüksek Lisans	101	3,36	,97126		
	e. Doktora	212	3,57 ^a	,91692		
Eğlence	a. Orta Öğretim	61	2,93	1,25657	2,978	,018*
	b. Ön Lisans	234	3,12	1,07479		
	c. Lisans	451	3,05	1,09679		
	d. Yüksek Lisans	101	2,92 ^e	1,06627		
	e. Doktora	212	3,29 ^d	,95099		
Güvenirlilik	a. Orta Öğretim	61	2,98	1,44456	,741	,564
	b. Ön Lisans	234	3,01	1,05082		
	c. Lisans	451	2,91	1,04056		
	d. Yüksek Lisans	101	2,91	1,01287		
	e. Doktora	212	3,05	1,07743		
Ekonomiye yararlılık	a. Orta Öğretim	61	2,82	1,23914	1,820	,123
	b. Ön Lisans	234	3,11	1,08639		
	c. Lisans	451	3,09	,99748		
	d. Yüksek Lisans	101	2,10	1,08985		
	e. Doktora	212	3,20	,96743		
Değer Yozlaşma	a. Orta Öğretim	61	3,05 ^e	1,21348	6,850	,000**
	b. Ön Lisans	234	3,24 ^e	1,06668		
	c. Lisans	448	3,28 ^e	1,00010		
	d. Yüksek Lisans	101	3,03 ^e	1,03985		
	e. Doktora	212	3,58 ^{abcd}	,93924		
Satın alma niyeti	a. Orta Öğretim	61	3,17	1,31936	1,514	,196
	b. Ön Lisans	234	3,42	1,01795		
	c. Lisans	451	3,41	,91220		
	d. Yüksek Lisans	101	3,39	,94424		
	e. Doktora	212	3,51	,89950		

**p<0,01 *p<0,05 abcd: Üst simgeleri grup içi farklılıkları göstermektedir. Aynı harflerin yer aldığı skor ortalamalarında farklılık bulunmaktadır. P: Gruplar arasındaki fark için tek yönlü varyans testi, grup içi karşılaştırma için post hoc Tukey testi kullanıldı.

Tablo 3.4' te SMR (Sosyal Medya Reklamı) tutumu alt boyutlarıyla katılımcıların eğitim düzeylerine göre değerlendirildiği sonuçları görmekteyiz. Buna göre eğitim seviyesi doktora olan katılımcı grubun puan ortalamaları SMR bilgi vericilik alt boyutunda ortaöğretim seviyesindekilere göre ($p=,018<0,05$), eğlenceli alt boyutunda yüksek lisans seviyesindeki katılımcılara göre ($p=,018<0,05$) ve değer yozlaşma alt boyutunda diğer bütün eğitim seviyesindeki katılımcılara göre ($p=0,00<0,01$) anlamlı derecede farklılık tespit edilmiştir. Doktora yapmış eğitim seviyesinde olan katılımcılar sosyal medya reklamlarının bilgi verici eğlenceli ama değer yozlaşmasına sebep olduğunu düşünmektedir.

Öte yandan eğitim seviyesi değişkeni göz önüne alınarak elde edilen SMR tutum toplam güvenilirlik, ekonomiye yararlılık ve satın alma niyeti alt boyutları puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Tablo 3.5: Katılımcıların Meslek, Gelir Düzeyi Ve Yaş Sınıflamasına Göre SosyalMedya Reklam Tutum Skorlarının Karşılaştırılması

SMR Tutum Ölçeği	Değişkenler	N	Ort	Ss	F	P
SMR Tutum Toplam	a. Öğrenci	615	3,10	,71581	1,279	,279
	b. İdari Personel	215	3,19	,81289		
	c. Akademisyen	229	3,15	,72280		
SMR Tutum Toplam	a. Gelirim Yok	442	3,14 ^b	,69862	2,720	,019*
	b.1-4000 TL	112	2,91 ^{acf}	,71230		
	c.4001-8000 TL	213	3,19 ^b	,81498		
	d.8001-12000 TL	120	3,14	,73761		
	e.12001-16000 TL	93	3,08	,81335		
	f.16001 TL ve Üzeri	79	3,22 ^b	,63245		
SMR Tutum Toplam	a.18-25 Yaş Arası	573	3,13 ^b	,71337	6,200	,000**
	b.26-35 Yaş Arası	158	2,92 ^{acd}	,82115		
	c.35-45 Yaş Arası	225	3,25 ^b	,71466		
	d.46 Yaş ve Üzeri	103	3,17 ^b	,73550		

** $p<0,01$ * $p<0,05$ abcdef: Üst simgeleri grup içi farklılıkları göstermektedir. Aynı harflerin yer aldığı skor ortalamalarında farklılık bulunmaktadır. P: Gruplar arasındaki fark için tek yönlü varyans testi, grup içi karşılaştırma için post hoc Tukey testi kullanıldı.

Tablo 3.5’ te katılımcılar meslek gurubu, gelir düzeyi ve yaş grubu değişkenlerine göre SMR tutum toplam puanları verilmiştir.

Meslek değişkenine göre katılımcıların SMR tutum toplam puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p=0,279>0,05$).

Gelir düzeyi değişkeninde SMR tutum puan ortalamasında düşük gelir düzeyine sahip grup (1-4000 TL arası) ile hiç geliri olmayan katılımcılar (üniversite öğrencileri), orta düzey gelire sahip katılımcılar (4001 – 8000 TL arası) ve yüksek gelir seviyesine sahip katılımcılar (16001 TL ve üzeri) arasındaki farklılık varyans analizi sonucunda istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur ($p=,019<0,05$). Buna göre geliri 1 lira ile 4000 lira arasında olan grup bahsi geçen diğer gruplara göre sosyal medya reklamlarına daha az itibar etmektedir.

SMR toplam tutum değerlendirmesinde yaş grupları değişkenine göre 26-35 yaş grubundaki kişiler ile diğer bütün yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir $F_{(3,1055)}=6,200$ ($p=,00<0,01$). 26-35 yaş grubundaki kişiler diğer bütün yaş grubundaki kişilere göre sosyal medya reklamlarına daha az duyarlı oldukları görülmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

İnsanoğlu tarihinin her evresinde hayatını daha yaşanılır kılmak için teknolojiyi kullanmış, geliştirmiş ve insan yaşamına etki eden bir döngüye dönüştürmüştür. Söz konusu bu döngünün son yıllardaki diliminde yaşanan devrim niteliğinde teknolojik değişimler hayatın her alanında olduğu gibi iletişim teknolojileriyle insanın toplumdaki rolünü yeniden belirlemek gibi büyük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. İletişim farklı boyutlara taşınmış bireylerin her biri yıllardır takip ettikleri geleneksel kitle iletişim araçlarına ellerinde bulunan küçük bir cep telefonu ile neredeyse sıfır maliyetle dönüşmeleri söz konusu olmuştur.

Dolayısıyla bireyler artık sosyal medya gibi zaman ve mekân kavramlarının ortadan kaldırıldığı, edilgen ya da mesaj alan değil etken yani artık kendi mesajlarını verebilen ve üretebilen bir pozisyona geçmişlerdir. Bu çift yönlü iletişim becerileri sosyal medya adı altında insan hayatının sadece sosyal alanını değil iş ve pazarlama dünyasını da yeni bir biçime dönüştürerek dijital dünyanın kapılarını aralamıştır. Pazarlama denilince akla gelen ilk unsurlardan olan reklam da sosyal medya kullanım alışkanlığı ve avantajlarıyla sosyal medya reklamı olarak artık her gün defalarca karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal medya reklamlarının tüketicilerin hedonik tüketim alışkanlıklarını ortaya koymak için çalışma kapsamında anketler uygulanan katılımcıların demografik değişkenlerine göre dijital pazarlamanın etkili olduğu yönünde anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre erkek katılımcılar ile kadın katılımcılar arasında sosyal medya kullanımı ve süreklilik alt boyutu çerçevesinde farklılık bulunamamış yetkinlik alt boyutunda ise erkeklerin kadınlara göre sosyal medyayı daha yetkin kullandıkları yönünde anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlara göre kadınlar erkeklere göre reklamlar tarafından daha kolay ikna edilebilir ve sosyal medyada reklam ve benzeri tüketim tuzaklarına daha kolay düşebilir yorumu yapılabilir.

Hedonik tüketim alışkanlıklarını etkileyen sosyal medya reklamlarına katılımcıların ilgi gösterip göstermediğini ortaya koymak için yapılan anketlerde, demografik değişkenlere göre katılımcıların ilgi düzeylerinde anlamlı derecede farklılık olduğu gözlenmiştir. Cinsiyet değişkeninde kadınlar erkeklere göre sosyal medya reklamlarına ilgi göstermemektedirler. Erkekler sosyal medya reklamlarını ilgi çekici, sosyal medya reklamları alt boyutlarında kadınlara göre reklamları güvenilir ve bilgi verici bulurken, değerlerimizi yozlaştırdığını ve bireylerin satın alma isteğini veya niyetini etkilediğini düşünmektedirler. Öte yandan katılımcılar sosyal medya reklamlarının eğlenceli olmadıklarını ve ekonomiye katkısı

bulunmadığını düşünmektedirler. Bektaş (2020)'de Tüketicilerin Sosyal Medya Reklam Algılarının Satın Alma Niyetleri Üzerine Etkisi: Ankara İlinde Bir Uygulama başlıklı tez çalışmasında sosyal medya reklamlarının katılımcılar tarafından bilgi verici ve ekonomiye katkısının olduğunu düşündükleri ve bu etkenlerin satın alma niyetini artırdığını, öte yandan reklamların toplumsal değerleri yozlaştırdığı halde satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Katılımcıların yaş değişkeni açısından sosyal medya kullanımı değerlendirildiğinde sonuç beklendiği gibi genç kuşak (18-25 yaş arası) kendinden olgun ve büyük her yaş grubuna göre sosyal medyayı daha fazla, sürekli ve daha yetkin kullandığı yönünde anlamlı derecede farklı çıkmıştır.

Katılımcıların medeni durum değişkeninde bekâr katılımcılar evli katılımcılara göre hedonik tüketim alışkanlığı toplam tutumu, değer elde etmek için alışveriş yapmak ve başkaları için alışveriş yapmak alt boyutlarında tüketime daha yatkın grup olarak öne çıkmaktadır. Bunun sebebi ise medeni durum değişkenine göre evli insanların bekâr insanlara göre öncelikleri ve mutlu oldukları konular değişkenlik göstermektedir dolayısıyla evli insanların harcamalarına ve giderlerine daha çok dikkat etmeleri gerekliliği olduğu için tutumlarındaki farklılık ortaya çıkmaktadır..

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre bütün eğitim seviyesindeki gruplar sosyal medya reklamlarına benzer seviyede ilgi duyarken eğitim düzeyi farklılıkları reklamların bireyler üzerindeki etkisini ve bireylerin algılama biçimlerini de farklı şekilde etkilediği düşünülmektedir. Eğitim düzeyi yüksek olan kişiler reklamları bilgi verici bir kaynak ve eğlenceli olarak görürken bütün eğitim seviyelerine göre en az doktora eğitim düzeyinde bulunan bu grup reklamların değer yozlaştırdığını da düşünmektedirler. Sosyal medya reklamlarını bilgilendirici, eğlenceli ve aynı zamanda değer yozlaşmasına sebep olan bir kaynak olarak görülmesi eğitim

seviyesi doktora ve daha üstü olan kişilerin medya okuryazarlığı konusunda daha yetkin kişiler olduğunu ortaya koymaktadır.

Eğitim düzeyi yükseldikçe, gelir düzeyi artıkça, medeni durumda sosyal sorumluluk artınca ve daha olgun çağlara erişince aynı dış uyaranların etkisine aynı derece de maruz kalırsa bile insanların durumu algılama ve yorumlama biçimi daha olması gerektiği seviyelere doğru ilerlemektedir. Dolayısıyla eğitimin ve sorumluluk bilincinin bireyi olgunlaştırdığı görüşü öne çıkmaktadır.

Günümüz dünyasında sahip olunan teknolojik imkanlar ile dijital pazarlama, sosyal medya reklamları çerçevesinde yüksek düzeyde etki sahibi olmuş ve artık süper akıllı toplum (toplum 5.0) kavramı yani yapay zekanın toplumun her alanına etkilerinin değerlendirildiği bir boyuta taşınmıştır. Pazarlamada yaşanan dijitalleşme yapay zekânın da desteklenmesi ile bireylerin daha çok etki altına alınıp hedonik tüketime yönlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Bireylerin çevresel faktörlerden (reklam, sosyal çevre, iletişim ortamı, kültürel yapı gibi) etkilenerek tüketime yönlendirilmesinin yadsınamaz bir gerçek olarak düşündüğümüzde bireylerin bu etkenlerden nasıl etkilenmesi gerektiğini tartışmak gerekir. Bireyin takınacağı tutum sahip olduğu gelir düzeyi ve sahip olduğu meslekten çok eğitim düzeyi ve bilinç ile birebir ilgilidir. Bireylerin medya okuryazarlığı il ilgili farkındalık durumu, sosyal medya reklamlarının esasen neyi amaçladığını ayırt edebilmesi, kişinin ihtiyaçlarının neler olduğunu ve tüketmek için çevresel faktörlerin değil ihtiyacın tetikleyici unsur olduğunu bilmesi önem arz etmektedir. Dijital pazarlamanın olmazsa olmazı sosyal medya reklamları hedef kitlesini belirleyip bireylere reklamını yaptığı ürünü satmak için kişinin söz konusu ürünü aldığı anda daha mutlu ve iyi olacağına inandırmaya ve hatta bunun bir ihtiyaç olduğunu aşılamaaya çalışır. Bu şekilde tüketicinin tüketim alışkanlığını değiştirip everilmesini sağlayabilir. Sosyal medya ortamında kişiler sosyal medya reklamlarıyla, hayranı olduğu kişilerin tavsiyesi ile sadece haz duymak için

alışveriş yapabilir. Bu durum kişiyi hedonik tüketime itebilir ya da var olan hedonik tüketim alışkanlıklarını sosyal medya kullanarak sosyal medya reklamlarının etkisiyle artırabilir. Böyle olunca hedonik tüketim alışkanlıklarının sosyal medya kullanımı dolayısıyla maruz kalınan sosyal medya reklamlarıyla birlikte olumsuz yönde etkilendiği kanaatine varılmıştır.

Dijital dünyada değişim yerine dönüşüm yaşanması gereken günümüz dünyasında Harari dönüşemeyenleri 'küresel gereksiz' olarak tarif etmiştir. Dönüşümün her şeyde olduğu gibi bireylerin tüketim alışkanlıklarında olduğu yadsınamaz bir gerçek. Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri göz önüne alındığında insan daha yaşanabilir bir dünya istiyorsa bazı alışkanlıklarına çeki düzen vermesi ve düzeltmesi gerektiği görülecektir. Su ayak izini ve karbon ayak izini yükselttiğimiz günümüz dünyasında gelecek nesillere miras bırakacağımız hayat koşullarının yalanabilir olması hedonik tüketimle mümkün görünmemektedir. Geleceğimizi hedonik tüketimin hâkim olduğu bir toplum anlayışıyla tasarlamamız ve inşa etmemiz hayal olarak kalacaktır. Hedonik tüketim alışkanlıklarımızı dönüştürerek daha az yani gerektiği kadar tüketip elimizdeki imkân ve koşulları ihtiyacı olan insanlarla paylaşma zeminine oturttuğumuz vakit daha özgür ve karbon ayak izi daha az olan bireylere evrilip sosyal medyanın tutsağı veya rehinesi değil ona hükmeden efendisi olarak geleceğimiz dünyasını olması gerektiği gibi inşa edebiliriz. Bu şuuru oluşturmak, herkesin kendini problemin neresinde olduğunu bilip üzerine düşeni yapmasıyla mümkün olacaktır. Bu yolda adımlar atarak ve özveri göstererek bize ve geleceğimize zarar vereceği muhtemel olan hedonik tüketim alışkanlıklarımızı değiştirmek, günümüzün olmazsa olmazı sosyal medyayı olması gerektiği gibi kullanıp sosyal medya reklamlarının yaptırım gücü olan bir unsur değil bilgilendirici bir unsur olduğu sınırını çizmekle ve bu bilinci yetiştirdiğimiz nesiller aktarmakla daha yaşanabilir bir gelecek tasarlanabilir. Cicero'nun dediği gibi '

“Yarınlar yorgun ve bezgin kimseler değil, rahatını terk edebilen çaba gösteren insanlara aittir”.

5. ÖNERİLER

Günümüz dünyasında ve gelecekte görünen o ki; sosyal medya evrilerek daha da etkin hale gelecek ve hedonik tüketime yönlendirme kabiliyeti kullanılmaya devam edecek. Hedonik tüketim ortadan kaldırılabılır bir durum olmadığı için en asgari düzeye indirilebilmesi için;

- Gelecek neslin medya katılımcısı ve bilinçli tüketici olması gerekir ve bu durum eğitim müfredatlarına medya okuryazarlığı, dijital medya okuryazarlığı ve sosyal medya okuryazarlığı konularının ders olarak alınması
- Tüketici davranışlarını olması gerektiği halinde tutmak için tüketici davranışları ve tüketim kültürünün çocuklarımızın eğitim müfredatlarında olması
- Eğitim seviyesi lisans ve daha alt düzeyde olan kesim ve gelir düzeyi alt ve orta seviyede olan kişiler başta olmak üzere hedonik tüketim alışkanlıkları konusunda toplumun tüm kesimlerinde farkındalık oluşturacak medya kampanya veya spotları oluşturulması
- Jenerasyon alışkanlıkları ve bilgi düzeyi sonucunda ortaya çıkan hedonik tüketim alışkanlıkları, sosyal medya kullanım ve reklam tutumları konusunda ebeveynlerin gerekli eğitimleri alıp yeni neslin yetişmesinde bu yetkinlikleri kullanarak daha bilinçli sosyal medya kullanıcıları ve tüketicileri oluşturulması konusunda farkındalık projelerinin oluşturulup geliştirilmesi önerilmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması söz konusu değildir.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasında herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu çalışma için Topkapı Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 09.03.2022 tarihli, E-31675095-100-2200002903 sayı ve 2022/02 karar numarası ile Etik Kurul izni alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akar, E. (2018). *Sosyal medyanın gelişimi*. (F. Z. Özata, Ed.)*Anadolu Üniversitesi*. Eskişehir.
- Akkaya, D. T. (2013). *Sosyal medya reklamlarında tüketici algılarının tutum, davranış ve satın alma niyeti üzerine etkisi*. Trakya Üniversitesi.
- Babin, B. ve Zikmund, W. (2007). *Exploring Marketing Research* (9. bs.). USA: Thomson South-Western.
- Bektaş, M. (2020). *Tüketicilerin Sosyal Medya Reklam Algılarının Satın Alma Niyetleri Üzerin Etkisi: Ankara İlinde Bir Uygulama*. Ufuk Üniversitesi.
- Çakmak, A. Ç. ve Çakır, M. (2012). 12-18 yaş arası gençlerin hedonik tüketim davranışlarının incelenmesi Kocaeli şehir merkezinde bir araştırma. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 171–189. doi:10.7596/taksad.v1i4
- Güven, E. Ö. (2009). Hedonik tüketim: kavramsal bir inceleme. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13, 65–72. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abmyoder/issue/46435/583392>

adresinden erişildi.

Hirschman, E. C. ve Holbrook, M. B. (1982). Hedonic consumption: emerging concepts, methods and propositions. *Journal of Marketing*, 46(3), 92. doi:10.2307/1251707

<https://sozluk.gov.tr/>. (2022). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. *Türk Dil Kurumu*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

İslamoğlu, A. (2003). *Tüketici davranışları*. Beta Yayınları. İstanbul.

Koç, E. (2011). *Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri global ve yerel yaklaşım*. Seçkin Yayıncılık. Ankara.

Mayfield, A. (2008). *What is the social media*. icrossing (C. 8). <http://www.icrossing.com/ebooks> adresinden erişildi.

Odabaşı, Y. (2006). *Tüketim kültürü*. İstanbul Sistem Yayıncılık. İstanbul.

Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2002). *Tüketici davranışı*. Media Cat Kitapları (2. bs.). İstanbul.

Şahin, A. (2018). *Bireylerin hedonik tüketim davranışlarına sosyal medyanın etkisi*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Sayımer, İ. (2014). Yeni medya ortamlarında ağlar oluşturan toplumsal hareket deneyimleri. *Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 97–112. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ejoir/article/view/5000134215> adresinden erişildi.

Solomon, M. R. (2003). *Tüketici krallığının fethi*. ((Çev) Selin Çetinkaya, Ed.) *Kapital Medya Hizmetleri*. İstanbul.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Ma: Pearson (6. bs.). Boston.

Terkan, R. (2014). Sosyal medya ve pazarlama tüketicide kalite yansıması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 57–71.

Tuncer, A. S. (2018). Sosyal medyanın gelişimi. Fatma Zetnep Özata (Ed.), *Sosyal Medya içinde* (Anadolu Ün., C. 1, ss. 2–25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Ünal, A. T. ve Deniz, L. (2019). Sosyal medya çağında kuşakların sosyal medya

kullanımı ve değerlerine yönelik bir dizi ölçek geliştirme çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18). doi:10.26466/opus.557240

Wearesocial.com ve Hootsuite.com. (2022). Digital 2022 global overview report. <https://datareportal.com>. 5 Nisan 2022 tarihinde <https://wearesocial.com> adresinden erişildi.

Williams, R. (1993). *Kültür*. (Çev. Aydın, Suavi), Ankara: İmge Kitabevi.

Yanıklar, C. (2006). *Tüketim sosyolojisi*. Birey Yayınları.

Zengin, H. (2019). Tüketici davranışları. F. B. Çam (Ed.), *Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını* içinde (Atatürk Ün.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In today's world, technological innovations and developments make life faster and easier, while also affecting individuals' consumption habits. While people in the past shaped their consumption habits according to basic life necessities such as eating, dressing and sheltering, over time, emotions are added to consumption habits and individuals begin to shop to satisfy their feelings of pleasure. Social media advertisements encountered due to social media use cause individuals' consumption habits to shift from utilitarian consumption to hedonic consumption or to increase their existing hedonic consumption habits.

University students, academicians and administrative staff from Adıyaman University, which has an important mass value, were chosen as the study area in order to ensure that the issue of measuring and evaluating the impact of social media use on individuals' hedonic consumption habits, which was determined as the subject of the study, does not remain only in theory but is also understood more clearly in practical terms. The selected audience varies demographically.

Method

Application of convenience methods as a sample in research. The population of the study consists of a total of 20821 people and Adıyaman University academic staff, administrative staff and structures. The list of the research consists of a total of 1059 departments (615 students, 215 administrative staff, 229 academic staff) randomly reached at Adıyaman University for the 2021-2022 academic year. The findings obtained from the applied surveys were made using frequency and percentage for demographic information, parametric tests according to Kolmogorov-Smirnov tests, T test for paired groups, one-way analysis of variance (ANOVA) for multiple groups, and Tukey tests to determine differences between groups.

Findings (Results)

According to the t-test results, it was observed that there was no significant difference in the participants' SMK (Social Media Use) Attitude Total and Continuity sub-dimension averages in the gender variable ($p>0.05$), but there was a significant difference in the Competence sub-dimension ($p=0.007$). Accordingly, men use social media more competently than female participants.

One-way analysis of variance was used to test whether the participants' social media attitudes differed. As a result of variance analysis, it was calculated as statistically significant. According to the participants' age group classification, a significant difference was found between the 18-25 age group and other age groups in the SMK attitude total scores, Continuity sub-dimension and Competence sub-dimension ($p=0.00<0.01$). Accordingly, people between the ages of 18-25 use social media more constantly and competently than people who are more mature than them.

Participants' HDT (Hedonic Consumption) attitudes were significantly higher in total ($p=.014<0.05$), shopping for value ($p=.000<0.05$) and shopping for others ($p=.026<0.05$) sub-dimensions. As a result of the t-test performed according to the situation variable, the difference between the group averages was found to be statistically significant. There was a significant difference in the sub-dimensions of Relaxing ($p=0.098>0.05$), Getting Ideas ($p=0.122>0.05$), Socializing ($p=1.149>0.05$) and Shopping for Adventure ($p=0.169>0.05$). No difference was seen. Accordingly, single people are more prone to hedonic consumption, obtaining value and shopping for others, than married people.

The classification of participants' education levels was based on SMR (Social Media Advertisements) attitude ($p=.196>0.01$), reliability ($p=.564>0.05$),

usefulness to the economy ($p=.123>0.05$), purchase intention. When the total scores of the sub-dimensions ($p=.196>0.05$) are compared, no significant difference is seen. On the other hand, as a result of the analysis of variance, statistically speaking, with people at doctoral level; In the SMR informativeness sub-dimension, there is a difference between people who are at secondary school level ($p=.018<0.05$), in the entertainment sub-dimension, who are at the master's level ($p=.018<0.05$), and in the value corruption sub-dimension, who are at all levels of education. A significant difference was found ($p=.000<0.01$). Tukey test was used to test the source of difference. Accordingly, as people's education level increases, the effect of social media advertisements on the informativeness, entertainment and value corruption sub-dimensions decreases.

There was no statistically significant difference in the participants' SMR total attitudes according to their profession variable ($p=0.279>0.05$). In the SMR attitude evaluation according to income levels, there was a significant difference between the score averages of the group with an income level of 1-4000 TL (Turkish lira) and the group with no income, the group with an income level of 8001-12000 TL and the group with an income level of 16001 TL and above. As a result of variance analysis, it was calculated as statistically significant ($p=.019<0.05$). Tukey test was used to test the source of difference. In SMR attitude evaluation according to age groups, a statistically significant difference was calculated between the 26-35 age group and all age groups as a result of variance analysis ($p=.00<0.01$). Tukey test was used to test the source of difference. Accordingly, people with lower income levels trust social media ads more than those with higher incomes. People in the 26-35 age group trust social media ads less than all other groups.

Conclusion and Discussion

In this research, social media usage, social media advertisements and hedonic consumption attitudes of Adiyaman University students, administrative and academic staff were examined with their sub-dimensions, taking into account variables such as age, profession, income level, education level and marital status. It was observed that university students and singles were more stable and competent in using social media than academic and administrative staff and married people.

Although it is thought that hedonic consumption behavior and tendency will be exhibited by people with high income levels, according to the data obtained, as the income level decreases, consumers' tendency to shop for pleasure increases. It is seen that people with high education levels and high income levels are not

influenced by social media advertisements compared to other groups and can stay away from hedonic consumption.

As a result of the research, we see that social media advertisements exposed to social media use have a significant impact on consumers' hedonic consumption habits. Therefore, it has become a necessity to raise awareness about media literacy and social media usage habits and to add courses such as digital media literacy and consumer behavior to the course curricula.

ÇUKUROVA'DA TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ: NOMİNAL GRUP TEKNİĞİ UYGULAMASI*

Hüseyin ATAŞ** Selim GÜNDÜZ*** Hakan USLU****

Öz

Bitkisel üretimi arttırma, tarımsal üreticilerin maliyetlerine katkı sunma, sürdürülebilirlik ve verimlilik gibi amaçlarla uygulanan tarımsal destekleme politikalarının geçmişi bu politikaların kurumsallaşmasından çok daha önceye dayanmaktadır. Destekleme politikalarının etkinliğine yönelik tartışmalar, tarımsal üretim sürecindeki risk ve belirsizliklerden dolayı güncelliğini her daim korumaktadır. Son yıllarda ulusal ve uluslararası konjonktürdeki gelişmeler, gıda arz güvenliğinin önemini ve tarım sektörünün stratejik önemini yeniden hatırlatmıştır. Bu çalışmanın amacı, güncel koşullar altında, Çukurova'da, destekleme politikalarının etkinliğini tespit etmek, tarımsal üreticilerin üretim süreçlerinde yaşadıkları problemlerin öncelik ve önem sırasını belirlemektir. Çalışmada, çok sayıda orijinal fikrin türetilmesine, grubun tüm üyelerinin dengeli katılımına ve

* Bu çalışma için Adiyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 03.10.2023 tarih ve 2023/452 sayılı karar numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

** Dr. Öğretim Görevlisi. Adiyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, hatas@adiyaman.edu.tr, Adiyaman/Türkiye.

*** Doç. Dr. Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sgunduz@atu.edu.tr, Adana/Türkiye

**** Doç. Dr. Samsun Üniversitesi, İİBF, Ekonomi ve Finans Bölümü, hakan.uslu@samsun.edu.tr, Samsun/Türkiye.

matematiksel hesaplama yöntemine dayanan yapılandırılmış bir grup karar verme yöntemi olan Nominal Grup Tekniği (NGT) kullanılmıştır. Çukurova Bölgesi’nin önemli tarım alanlarından birisi olan Kozan ilçesinde üretim yapan çiftçiler ile NGT kullanılarak oturumlar düzenlenmiştir. NGT sonuçları makro bir perspektif sunması amacıyla tematik analize tabii tutulmuştur. Tarımsal desteklemelere yönelik üzerinde mutabakat sağlanan en önemli eleştiriler sırasıyla akaryakıt ve gübre desteğinin yetersizliği, desteklemelerin planlı üretim kapsamında verilmemesi ve bu desteklerin vergi yükünü azaltmaya yönelik olmayışıdır. Tarımsal üretim sürecinde yaşanan zorluklar ise tematik olarak tarımsal girdilerin yüksekliği (%32,6), operasyonel maliyetler (%31,4), tarımsal desteklemelerin yetersizliği (%19) ve sektörel problemler (%16,9) olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Tarımsal desteklemeler, tarımsal üretim, nominal grup tekniği.*

EFFECTIVENESS OF AGRICULTURAL SUPPORT POLICIES IN ÇUKUROVA: APPLICATION OF NOMINAL GROUP TECHNIQUE

Abstract

The history of agricultural support policies implemented for purposes such as increasing crop production, contributing to the costs of agricultural producers, sustainability and efficiency goes back well before the institutionalization of these policies. The aim of this study is to determine the effectiveness of the support policies in Çukurova under the current conditions and to determine the priority and importance of the problems experienced by agricultural producers in their production processes. The Nominal Group Technique (NGT), a structured group decision-making method, was used for the study. NGT sessions were conducted with farmers producing in Kozan district, one of the most important agricultural areas of Çukurova region. The NGT results were subjected to thematic analysis in order to obtain a macro perspective. The main points of criticism agreed upon regarding agricultural subsidies are the insufficient support for fuel and fertilizer, the fact that the subsidies are not provided within the framework of planned production and the fact that these subsidies are not aimed at reducing the tax burden. The difficulties in the agricultural production process were thematically high agricultural inputs (32.6%), operating costs (31.4%), insufficient agricultural support (19%) and sectoral problems (16.9%).

Keywords: *Agricultural supports, agricultural production, nominal group technique.*

1. GİRİŞ

Tarımsal destekleme politikalarının geçmişi bu politikaların kurumsallaşmasından çok daha önceye dayanmaktadır. Destekleme politikalarının etkinliğine yönelik tartışmalar da yine bu politikalar kadar eskidir. Hem ulusal hem de uluslararası literatürde tarımsal destekleme politikalarına yönelik çalışmalar ve tartışmalar, tarımsal üretim sürecindeki risk ve belirsizliklerden dolayı güncelliğini her daim korumaktadır. Türkiye’de tarımsal destekleme politikaları; bitkisel üretimi çoğaltma, üreticilerin maliyetlerine katkı sunma, sürdürülebilirlik ve verimlilik gibi amaçlar doğrultusunda uygulanmaktadır. Bu politikalar günümüzde fark ödeme desteklemeleri, alan bazlı desteklemeler ve hayvancılık desteklemeleri gibi araçlar ile devam etmektedir.

Son yıllarda dünyada yaşanan salgınlar, etkisi giderek daha da hissedilen ve sıklığı artan iklim anomalileri, devletlerarası vekalet savaşları, bölgesel çatışmalar vb. koşullar; uluslararası anlamda üretim, lojistik ve kıt kaynaklara erişim gibi problemleri de beraberinde getirmiştir. Ukrayna-Rusya savaşı dolayısıyla yaşanan tahıl arz ve tedarik sorunları da tarım sektörünün stratejik önemini bir kez daha göstermiştir. Uluslararası konjonktürden kaynaklı belirsizliklerin yanı sıra Türkiye’de son yıllarda dolar kurunda ciddi artışlar meydana gelmiştir. Bu yükselişten kaynaklı olarak tarımsal hammadde ve girdilerdeki artış karşısında tarımsal destekleme ödemelerinin ne denli etkinliğe sahip olduğu merak konusudur. Ulusal gıda arz güvenliği için hayati öneme sahip tarım sektöründeki politikaların etkinliğini güncel koşullar altında tespit etmek önem arz etmektedir.

1.1 Tarımsal Destekleme Politikalarına Yönelik Nitel ve Nicel Çalışmalar

Tarımsal destekleme politikalarına yönelik çalışmalar belirli bir yerleşim alanı, bölgesel veya tüm Türkiye’yi kapsayacak şekillerde çeşitli nitel ve nicel yöntemler kullanılarak ele alınmıştır. Bu çalışmaya benzer şekilde lokal bir üretim alanında bu politikaların etkinliğinin değerlendirildiği araştırmalardan bazıları şu şekildedir; Kızıl ve Akten Çürük (2021), Konya’da 2021 yılında üretim yapan çiftçilere yönelik tarımsal desteklemelerden faydalanma, yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerilerini araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan çiftçilerin %85’i tarımsal desteklemelerin üretim maliyetlerini dikkate almadan belirlendiğini, destekleme ödemelerinin finansmana ihtiyaç duyulan zamanda ödenmediğini, desteklemeye dair açıklama ve miktarların çiftçi ürünü ektikten sonra belirlendiğini belirtmişlerdir. Laçın (2019), Bilecik il merkezi ve ilçelerinde tarımsal üretim yapan üreticilerin tarımsal üretiminin önündeki engelleri ve üretimi arttırmak için yapılması gerekenleri analiz etmiştir. Çiftçiler, tarımsal üretimin artması için yapılması gereken öncelikli şeyin destek ve teşviklerin artması gerektiğini ifade etmişlerdir. Güder (2019), Yalova’da tarımsal destekleme türlerinden birisi sayılabilecek *Genç Çiftçi Projesi*’nin tarımsal üretime ve işsizliğe etkisini ele almıştır. 2016, 2017 ve 2018 dönemlerinde bu projeden faydalanan üreticilerle anket yapılmıştır. Bulgular sınırlı bir örnekleme dayansa da, bu destek türünün tarımsal üretime ve işsizliğe karşı etkili bir çözüm unsuru olabileceğini savunmaktadır. Özgür (2018), Adana ili Ceyhan ilçesinde tarımsal üreticilerin tarımsal desteklemelere yaklaşımını ve üretime etkisini anket yöntemiyle tespit etmeye çalışmıştır. 150 tarımsal üretici ile gerçekleştirilen anket sonuçlarına göre, çiftçilerin tarımsal desteklemelerden memnun oldukları ve bunun tarımsal üretime olumlu etkilerinin olduğu değerlendirilmiştir. Aydın ve Özkan (2017), Kırklareli ili, ilçeleri ve köylerini kapsayan araştırmasında tarımsal destekleme türlerinden birisi olan gübre ve toprak analiz desteğinden yararlanan çiftçilerin bu desteklerle ilgili görüşlerini analiz etmiştir. Bulgular,

gübre ve analiz desteği alan çiftçilerin yaş gruplarına göre anlamlı şekilde farklılaştığı yönündedir.

Ünal ve Fidan (2014), Kütahya’da AB fonları ile sağlanan tarımsal desteklemelerin etkinliğini incelemiştir. Çalışmanın sonuçları, ele alınan IPARD destek türlerinin tamamında ölçek ekonomisi sağlama ve verimlilik gibi alanlarda önemli fark yarattığını göstermektedir. Tan, Ortan ve Everest (2014) tarımsal destekleme politikaların Çanakkale’deki etkilerini araştırmıştır. Araştırma sonucunda tarımsal destekleme uygulamalarındaki bürokratik gerekliliklerin tarımsal üreticileri olumsuz etkilediğini ve dolayısıyla desteklerden faydalanma düzeyini azalttığını savunmaktadırlar. Erdal, Erdal ve Gürkan (2013), Kahramanmaraş’ta uygulanan tarımsal desteklemeleri üretici bazında değerlendirmiştir. Üreticilerin en fazla yararlandıkları ve faydalı buldukları destekleme türleri; alan bazlı (gübre, dizel..vb) destekler ile prim ve fark ödemesi destekleri olarak tespit edilmiştir. Şit ve Hırlak (2011), *Türkiye’de Kalkınmada Öncelikli İller’den* birisi olan Kilis’te tarımsal desteklemelerin tarımsal üretim üzerindeki etkisini nitel olarak ele almıştır. Araştırma sonuçları, Kilis özelinde 2001-2011 döneminde çiftçilere verilen tarımsal desteklerin; tarımsal ürün miktarını, kalitesini arttırdığı ve tarımsal gelişime neden olduğunu ortaya koymuştur. Yılmaz, Demircan ve Dernek (2008) Isparta için gerçekleştirdiği araştırmada tarımsal desteklerin yeterli olup olmadığını tespit etmiştir. Bu çalışmada, tarımsal destekleme grupları arasındaki işletme genişliğinin istatistiki olarak anlamlı olduğu ortaya koyulmuştur. Sakarya, Özmen ve Özmen (2007), 2006’da Balıkesir’in Sındırgı ilçesinde tarımsal üreticilerin faydalandığı doğrudan gelir desteğinin tarımsal kalkınmada ve üretim süreçlerindeki etkisini ortaya koymuştur. Çalışmaya katılan çiftçilerin %72’si, doğrudan gelir desteğinin bu destek türünün yerine önceden uygulanan desteklerle kıyasladıklarında yaşanan değişimin etkisinin olumsuz yönde olduğunu belirtmiştir.

1.2 Tarımsal Araştırmalarda Nominal Grup Tekniği (NGT) Kullanımı

Nominal Grup Tekniği (NGT), metodolojik avantajları ve ele alınan problemlere dair önceliklendirmeye olanak tanınması dolayısıyla tarımsal politikalar ve araştırmaların değerlendirmelerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Jeffreys (2006), NGT’nin organik tarım ve tarım-çevre politikalarının değerlendirilmesinde etkinliği kanıtlanmış bir yöntem olduğunu savunmaktadır. NGT’nin tarımsal araştırmalardaki kullanımını içeren çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Bammer, Bengte ve Warner (2022), Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’inde ticari arıcılık faaliyeti yürüten üreticilere verilen eğitim programlarını yönlendirme ve geliştirme amacıyla üreticilerin karşılaştığı sorunları ele almışlardır. Bu doğrultuda Florida’da kayıtlı arıcıların ihtiyaçlarını belirleme ve ihtiyaçlarını önceliklendirme amacıyla NGT oturumları gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, önem sırasına göre arıcıların en öncelikli ihtiyaçlarının şunlar olduğunu ortaya koymuştur; bal arısı kolonilerindeki parazit kontrolü, bal arısı kolonilerindeki beslenme yönetimi, viral enfeksiyonların, bakterilerin ve Nosema’nın kontrolü ve yönetimi.

Hugé vd. (2022), Malezya’da bulunan Mangrov ormanlarının sürdürülebilirliğini NGT tekniği ile değerlendirmiştir. Bu çalışma yöntemin doğal kaynak yönetimi alanında yer alan az sayıdaki uygulamalarından biridir. Çalışmada, gelgit sonucu oluşan bölgelerde meydana gelen sık orman yapısını ifaden eden Mangrov ormanlarının yönetimi için araştırma öncelikleri tespit edilmiştir.

Santiago-Brown ve ark.. (2015), şarap üretimi amaçlı üzüm yetiştiriciliğinde sürdürülebilirlik hususunu NGT’nin bir modifikasyonu olan uyarlanmış NGT ile araştırmıştır. 14 farklı NGT oturumunun gerçekleştirildiği çalışmaya şaraplık üzüm yetiştiricileri ve bu kurumların üst düzey yöneticileri katılmıştır. Ekonomik, çevresel ve sosyal olarak gruplanan çeşitli göstergeler üzerinden üzüm

yetiştiriciliğindeki sürdürülebilirlik konusu çalışmada önem düzeyine göre sıralanmıştır.

Jeffreys (2006), Galler'deki organik tarım politikalarında birbiriyle sıklıkla çelişen ekonomik, sosyal ve çevresel hedefleri NGT kullanarak ele almıştır. Galler'de yürütülen bu vaka çalışmasında, organik tarım destek programlarının değerlendirilmesine yönelik yedi puanlı bir NGT ölçeği kullanmıştır. Belirtilen ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler ve bu hedeflere ait 24 kriterin değerlendirildiği çalışmada *Galler Organik Tarım Programı*'na yönelik çok önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlardan da öte araştırmacı, uzman görüşüne dayanan NGT'nin veri kaynakları değerlendirmelerinin eksik olduğu karmaşık durumlarda etkili bir seçenek olduğunu belirtmektedir.

Motsenbocker ve Hinson (2003), Honduras'ta tarımsal kalkınmanın planlanmasındaki sorunları ve kısıtları belirleyebilmek amacıyla NGT'yi kullanarak bir analiz gerçekleştirmiştir. Kamu ve özel sektör temsilcileri, akademisyenler, tarımsal üreticiler ve üretici gruplarından paydaşların katılımı ile gerçekleştirilen araştırmada, belirli mahsuller için üretim ve karlılıktaki kısıtlamalar belirlenmiştir. Çalışma kapsamında, üretim sınırlılıkları ve bunların üstesinden gelmek için metodolojiler ve mekanizmalar konusunda da fikir birliği elde edilmiştir.

NGT'nin ekoloji ve koruma alanlarında da kullanımı oldukça yaygındır. Ekoloji ve koruma alanında NGT, literatürde şu dört amaç doğrultusunda kullanılmaktadır; biyolojik çeşitlilik yönetimini destekleme, paydaş tercih ve tutumlarını tespit, kapasite geliştirme çalışmalarını önceliklendirme ve yeni kavramların keşfi (Hugé ve Mukherjee, 2018). Bu alanda NGT ile gerçekleştirilen bazı çalışmalar da şu şekildedir; (Waas vd., 2014; Robinson ve Shepard, 2011; Strager ve Rosenberger, 2006; Jacobson, Gape, Sweeting ve Stein, 2005; Motsenbocker ve Hinson, 2003).

1.3 Araştırma Soruları

Bu çalışmanın amaçları (a) Türkiye’nin önemli tarımsal üretim alanlarından olan Çukurova’da, destekleme politikalarının etkinliğini tespit etmek, (b) tarımsal üreticilerin üretim süreçlerinde yaşadıkları problemlerin öncelik ve önem sırasını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, Çukurova Bölgesi’nin önemli tarım alanlarından birisi olan Kozan ilçesinde üretim yapan çiftçiler ile NGT kullanılarak oturumlar düzenlenmiştir. Tarımsal destekleme politikalarına yönelik NGT yönteminin kullanıldığı bir çalışmaya ulusal literatürde rastlanmamıştır. Araştırma bu yönüyle özgün bir hüviyete sahiptir. NGT oturumları ile tarımsal üreticilerin destekleme politikalarına yönelik fikirleri, yapılandırılmış bir süreçle temin edilip, önem sırasına göre üreticiler tarafından sıralanmıştır. Gerçekleştirilen NGT oturumlarında şu problemler ele alınmıştır;

- 1) 2023’te tarımsal üretim sürecinde karşılaştığınız en önemli zorluklar nelerdir?
- 2) Tarımsal destekleme politikaları ile ilgili karşılaştığınız problemler ve geliştirilmesini istediğiniz hususlar nelerdir?

Çalışmanın giriş bölümünde; araştırmanın kapsamı belirtilmiş, ilgili literatür ve NGT’nin tarımsal araştırmalardaki kullanımına dair çalışmalar özetlenerek, araştırma soruları verilmiştir. Yöntem bölümünde NGT tekniğinin temel ilkelerinden bahsedilerek, uygulama aşaması ve çalışma kapsamında uzman grubunu belirlemeye yönelik somut kriterler belirtilmiştir. Bulgular kısmında araştırma sonuçları sunulmuştur. Tartışma ve sonuç kısmında, elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalar ışığında değerlendirilmiştir. Bu bölümde çalışmaya yönelik kısıtlar ve çeşitli öneriler de yer almaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, çok sayıda orijinal fikrin türetilmesine imkân tanıyan, grubun tüm üyelerinin dengeli katılımına ve matematiksel bir hesaplama yöntemine dayanan

yapılandırılmış bir grup karar verme yöntemi (Horton, 1980) olan NGT kullanılmıştır.

2.1 Nominal Grup Tekniği

NGT yöntemi, bir problem durumunun veya çözüm programının unsurlarını tanımlamaya, önceliklerini belirlemeye olanak tanıyan, özel amaçlı bir grup süreci olarak tanımlanmaktadır (Scott ve Deadrick, 1982). Karar verme konsensusu (Bartunek ve Murningham, 1984) olarak da anılan bu yöntem katılımcılara bağımsız fikir üretme, üretilen fikirleri tartışma ve bu fikirleri sıralandırmaya imkan tanıyan yapılandırılmış bir grup sürecidir (Cleary, 2001). Yöntem ilk kez 1968’de kullanılmış ancak Van De ve Delbecq tarafından 1971 yılında kavramsallaştırılmıştır. NGT, bireysel ve kolektif düşüncenin birleşimine dayanmakta ve sıralanmış önceliklerin bir listesini oluşturmaktadır. Ayrıca kolektif öncelikleri belirlemeye olanak tanımanın yanı sıra önyargıyı da azaltan sistematik ve katılımcı bir yaklaşım sağlamaktadır (Hugé vd., 2022).

Bu tekniğin ilk kullanıldığı alan sosyal psikoloji çalışmaları olmuştur. İlerleyen yıllarda değişim yönetimi, tüketici araştırmaları, eğitim, sağlık yönetimi, bilgi sistem tasarımı, iş değerlendirmesi, yönetim eğitimi, verimlilik ölçümü, stratejik planlama, toplam kalite yönetimi gibi alanlarda da kullanılmıştır (Islam, 2002). NGT son yıllarda tarımsal araştırmalarda da sıkça kullanılmaktadır. Bu çalışmalar başlık 1.2’de detaylandırılmıştır.

NGT ile elde edilen veriler her zaman çözüm önerisi değil keşifler de olabilmektedir. Bu yöntem özellikle akademik bir araştırma için kullanılıyorsa ve elde edilen veriler keşif niteliğinde ise nicel ve nitel farklı araştırma tasarımları yoluyla yeni bir araştırma sorusu belirlenebilmektedir (Gündüz, vd., 2020). Uygulama ile üretilen fikirler kapsamlı şekilde ele alınmakta ve bu yönüyle de nitel bir hüviyete sahip olmaktadır. Ancak frekansların sistematik sayımı ve tematik

analize imkân tanınması dolayısıyla nicel araçlardan da istifade etmektedir (Gill, vd., 2012).

Nominal grup oturumlarının bazı avantajları şu şekilde özetlenebilir (Jones, 2004);

- a) Tüm grup üyeleri karar sürecine neredeyse eşit ve dengeli katılmaktadırlar,
- b) Bir kişinin hâkimiyeti yahut yönlendirmesi bulunmamaktadır,
- c) Seçilen fikirler kaliteli fikirlerdir,
- d) Genel başarı duygusu yaratmaktadır,
- e) Diğer grup süreçlerinden daha yaratıcı fikirler üretilmektedir,
- f) Sonuçların yorumlanması kolaydır,

NGT oturumu için önerilen katılımcı sayısı ile ilgili literatürde üzerinde hemfikir olunan bir sayı bulunmamaktadır. Van De ve Delbecq (1971), NGT oturumlarında 12 ve daha fazla katılımcının yer alabileceğini belirtmektedir. Carney, vd. (1996) en az katılımcı sayısının 6, Horton (1980) 7-10, Steward (2001) 5-8, Harvey ve Holmes (2012) 6-12, Allen, vd. (2004) 9-12, Dobbie, vd. (2004) 30-40, Perry ve Linsley (2006) 36, Williams, vd. (2006) 96 katılımcı ile uygulama gerçekleştirilmesi gerektiğini önermektedir (Muridan vd., 2019). Ancak katılımcı sayısı arttığında tekniğin etkisinin azalabileceği, uygulama süresinin uzayabileceği gibi eleştiriler bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü oturumlarda 12’den fazla katılımcı olmaması önerilmektedir (Gündüz vd., 2020).

Yöntemin esneklikten yoksun oluşu handikaplarından birisidir. Her bir oturumda tek bir probleme odaklanması da uygulamanın kısıtlarından birisidir. NGT uygulaması için belirli sayıda kişi gerekliliği, önceden hazırlık gerektirmesi, uygulamayı yöneten moderatörün konuya hâkim olma gerekliliği de yönetime dair diğer gerekliliklerdir (Gündüz vd., 2020). NGT sonuçlarının popülasyonlara

genelleme yapılamaması ise bu yönetime yönelik en ciddi eleştiridir (Bartunek ve Murningham, 1984).

Yöntem 1971'den bu yana birçok modifikasyona maruz kalmıştır. Ancak bu değişimlere rağmen şu dört özelliğini korumuştur; fikir üretme, katılımcıların üretilen fikirleri tartışması, çok sayıdaki fikirleri kilit temalara indirebilme ve katılımcıların önem ve tercih algılarını puanlayabilme (Thier ve Mason, 2019; Gündüz vd., 2020);

NGT uygulama aşamaları ekseriyetle Gallagher, vd. (1993)'ün önerdiği şekilde dokuz aşamada gerçekleşmektedir. Uygulama aşamaları şu şekildedir;

1. Araştırma sorusunun paylaşımı
2. Sessiz fikir üretme fazı
3. Fikirlerin Açıklanması ve Kaydedilmesi (Round Robin)
4. Fikirlerin Tartışılması
5. "İlk Sekiz" Fikri Seçme
6. Fikirleri Puanlama ve Sıralama
7. Sayım ve Mola
8. Tartışma
9. Mutabakat

2.2 NGT Uygulaması Uzman Grubu Oluşturulması ve Uzmanlık Kriterleri

NGT'de ele alınan probleme yönelik o konu hakkında kapsamlı teorik veya pratik bilgi birikimi, deneyimi olan bireyler oturumlara uzman olarak davet edilebilmektedir. NGT gruplarına bu sebepten ötürü uzman grubu da

denmektedir. Bu çalışmada uygulamaya davet edilen uzmanların seçiminde somut kriterler olarak;

- 1) En az 5 yıldır, tarımsal üretim gerçekleştiriyor olmak veya hayvancılıkla uğraşılıyor olmak,
- 2) Çiftçi Kayıt Sistemi’ne (ÇKS) kayıtlı olmak,
- 3) Tarımsal desteklemelerden faydalanmak,

şartları tarafımızca belirlenmiştir.

Belirtilen kriterler doğrultusunda Kozan’da hem tarımsal üretim gerçekleştiren hem de hayvancılık faaliyetleri yürüten çiftçilere ulaşılarak uygulamaya davet edilmiştir. Uygulamaya katılan üreticilerin yaş, eğitim düzeyi, tarım dışı gelir, üretim yaptıkları tarımsal alan büyüklüğü ve faydalandıkları destekleme türlerinin farklı olmasına dikkat edilmiştir. Uzman grubunun ağırlıklı olarak bitkisel üretim gerçekleştiren çiftçilerden oluşmasına özen gösterilmiş, bu yönüyle homojen sayılabilecek bir uzman grubu oluşturulmuştur.

Tablo 1. NGT Uzman Grubuna Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Bilgiler	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8
Yaş	58	45	33	35	43	57	24	
Eğitim düzeyi	Lise	Lisans	Lise	Lisans	Lise	Önlisans	Lisans	Lise
Çiftçilik süresi	10+	10+	10+	10+	10+	10+	5	10+
Tarımsal desteklerden faydalanma durumu	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Desteklemeler, ürün ekim tercihini etkilemekte mi?	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	
Tarım dışı gelire sahiplik	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır
Ekim yapılan alan büyüklüğü (dönüm)	40	9	150	135	210	75	32	
Lisanslı depo tercihi	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Evet	

Not: Sekiz numaralı çiftçi (Ç8), tanımlayıcı soruların bazılarında yanıt vermek istememiştir.

Tablo 1’de oluşturulan uzman grubuna yönelik tanımlayıcı bilgiler sunulmuştur. Uygulamaya katılan uzmanların yaklaşık %88’i 10 yıl ve üzeri üreticilik deneyimine sahiptir. Ayrıca uzman grubunun yaklaşık %55’i tarım dışı gelire sahip olduğunu belirtmiştir. Uygulamaya katılan üreticilerin toplam tarımsal üretim alanı 651 dönümdür. Üreticilerin yaş ortalaması 42’dir. Uzman grubunun sadece yaklaşık %29’u lisanslı depoları tercih etmektedir. Lisanslı depo kullanımına yönelik T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın çiftçilere sunduğu önemli avantajlar bulunmaktadır. Kozan’da lisanslı depo sayısının az olması ve çiftçilerin sunulan avantajlardan yeteri kadar haberdar olmaması bu konuda düşük bir oranın ortaya çıkmasının olası sebeplerinden olabilir.

2.3 NGT Uygulaması

NGT oturumları 2023 yılının Ekim ayı içerisinde Kozan’da gerçekleştirilmiştir. Uygulama safhasında iki farklı probleme yönelik yaklaşık üç buçuk saat süren iki farklı uygulama gerçekleştirilmiştir.

Uygulama aşaması özünde dört aşamadan oluşmaktadır. Ancak daha açıklayıcı ve kapsamlı olan, Gallagher vd. (1993) tarafından ortaya konan genişletilmiş NGT sistemi bu uygulamada tercih edilmiştir. Genişletilmiş NGT sistemi doğrultusunda uygulama şu aşamalarda gerçekleştirilmiştir;

1. Aşama: Araştırma Probleminin Paylaşımı

Başlangıç aşamasında NGT oturumunu yöneten moderatörün sorumlulukları, oturumda nasıl bir yöntemle ilerleneceği kısaca özetlenmiştir. Akabinde oturumlarda ele alınacak problemler şu şekilde uzman grup üyeleri ile paylaşılmıştır.

- a) 2023’te tarımsal üretim sürecinde karşılaştığınız en önemli zorluklar nelerdir?

- b) Tarımsal destekleme politikaları ile ilgili problemler, geliştirilmesini istediğiniz hususlar nelerdir?

2. Aşama: Sessiz Fikir Üretme Fazı

Nominal aşama, sessiz faz, sessiz fikir üretme aşaması gibi isimlerle anılan bu adımda, katılımcılardan sorulan soru hakkında bireysel olarak düşünceleri ve çeşitli fikirler üretmeleri talep edilmiştir. Bu aşamada katılımcılar arasında herhangi bir etkileşime imkân tanınmamıştır. Uygulamanın bu safhasında moderatör sessizce beklemektedir. Literatürde maksimum 10 dakika olması önerilen bu aşamada tarımsal üreticilere beş dakika süre tanınmıştır.

3. Aşama: "Round Robin"

Bu adım sırayla tüm katılımcıların ürettikleri fikirlerin dinlenilmesi ve kayıt altına alınmasını içermektedir. Her katılımcı sırasıyla fikirlerini yüksek sesle açıklamış, açıkladığı fikirler beyaz tahtada grup üyelerinin görebileceği şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu aşamada katılımcıların probleme yönelik kendi pozisyonlarını savunmaları beklenmiştir. Açıklanan hiçbir fikir yargılanmadan kayıt altına alınmış, diğer üyelerin yorumlarına izin verilmemiştir. Benzer fikirler olduğu durumlarda tarafımızca bunlar tek bir isimle kaydedilmiştir. Bu adımda her bir grup üyesine yaklaşık olarak eşit süreler tanınmıştır.

4. Aşama: Fikirlerin Tartışılması

Tüm fikirlerin kaydedilmesinden sonra grup üyelerinin ortaya konan fikirler üzerindeki yorum ve yargıları talep edilerek, detaylı bir tartışma süreci başlatılmıştır. Bu aşamada uzman grubunda yer alan tüm üyeler, kaydedilen fikirlere yönelik pozisyonlarını, olumlu ve olumsuz eleştirilerini açıklamışlardır.

5. Aşama: “İlk Sekiz” Fikri Seçme

Bu adım bir önceki aşamada tartışılan fikirlerin önem derecesine göre önceliklendirilmesini amaçlamaktadır. Grup üyelerinin nasıl bir ölçek kullanarak oy vermesi gerektiğine yönelik literatürde çeşitli öneriler yer almaktadır. Gallagher vd. (1993) ve Bailey (2013), 8’li Likert tipi ölçek kullanılmasını önermektedir. Bu ölçekte 1 en az önemi, 8 en yüksek önem düzeyini ifade etmektedir. Rubin vd. (2006), 9’lu Likert tipi ölçek kullanımını, Kuo-Hung, Diez ve Yang (2006), katılımcıların kafa karışıklığı yaşamaması adına 4’lü Likert tipi ölçeği, Aspinal, Rhidian, Maria ve Julia (2006) ise 10’lu Likert tipi ölçek kullanılmasını önermektedir. Bu çalışmada Gallagher vd. (1993) ve Bailey (2013)’ün önerdiği 8’li Likert tipi bir ölçek tercih edilmiştir.

Grup üyelerinden oturum başında belirtilen problem doğrultusunda açıklanan fikirlere 8 en yüksek önem/katılım, 1 en düşük/önem katılım olacak şekilde puan vermesi istenmiştir. 1-8 skalasındaki her bir puan bir kez verilmiştir. Katılımcıların koltuklarına fikirlerini, puanlarını kaydetmeleri amacıyla oturum başlamadan önce gerekli kalem ve not defterleri bırakılmıştır.

6. Aşama: Fikirleri Puanlama ve Önceliklendirme

Bu aşamada katılımcıların fikirlere yönelik verdikleri puanlar toplanmıştır.

7. Sayım ve Mola

Katılımcıların puanları derlenerek fikirlerin aldıkları puanlar toplanmıştır. İlgili fikirlere yönelik verilen puanlar doğrultusunda en yüksek puana sahip sekiz fikir bu aşamada tahtaya yazılarak katılımcılara sunulmuştur.

8. Aşama: Tartışma

En yüksek sekiz fikre ait puanlar ışığında katılımcıların yeniden bir tartışmaya yönelmeleri teşvik edilmiştir.

9. Aşama: Mutabakat

Tartışmanın sona ermesine müteakip grup üyelerinin oyları ile belirlenen ilk sekiz fikre ait mutabakat sağlandığı üyelere açıklanmıştır.

3. BULGULAR

Adana’nın hayvancılık ve tarımsal üretim anlamında en önemli alanlarından birisi olan Kozan özelinde, Çukurova Bölgesi’ndeki tarımsal üretim sürecindeki zorluklarının ve tarımsal destekleme politikalarının etkinliğinin araştırıldığı bu çalışmada 1.1’de verilen problemler ele alınmıştır.

Tarımsal üreticilerin, 2023’te üretim süreçlerinde en fazla karşılaştığı zorluklara yönelik gerçekleştirilen NGT oturumunun sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Uygulama safhasında 8’li Likert tipi bir ölçek kullanılmış olup, üreticilerin en önemli gördükleri ilk sekiz fikri önceliklendirmesi istenmiştir. Ancak Tablo 2’de üreticilerin ortaya koyduğu tüm fikirler bilgi amaçlı olarak puanları ile birlikte verilmiştir. 8 ve 9’uncu sırada yer alan maddeler aynı puanlara sahip olduğu için sıralamada aynı oransal ağırlığa sahip olmuşlardır.

Tarımsal üreticilerin 2023’te tarımsal üretim süreçlerinde en fazla zorluk yaşadığı hususların başında “dizel akaryakıt fiyatlarının yüksekliği” yer almıştır. Uygulamaya katılan uzmanların en fazla öncelik tanıdığı başlık bu olmuştur. 8 uzmanın katıldığı uygulamada bu maddenin oy skor toplamı 42 olurken frekansı de 7 olmuştur. Dizel fiyatlarının yüksekliği hakkında kuvvetli bir mutabakat sağlanmıştır. Oy frekansı bakımından dizel fiyatları ile aynı sayıda oy alan “gübre fiyatlarındaki artış” da dizelden hemen sonra sıralamada yer almıştır. “Zirai ilaçlama maliyetlerinin yüksekliği”, “işçilik maliyetlerindeki artış” ve “tarımsal

destekleme ödemelerinin yetersizliği” de üzerinde yüksek oranda mutabakat sağlanan maddeler olmuştur. “Pazar sorunları”, “ihracat desteklerinin yetersizliği”, “işçi bulamama” ve “plansız üretim” maddeleri de önceliklendirilen ilk sekiz madde arasında yer almıştır.

Üzerinde mutabakat sağlanan maddelerden olmasa dahi “rehberlik/danışmanlık eksikliği”, “sulama sorunları”, “sulama altyapısı”, “vahşi sulama”, “girdi enflasyonunun yüksekliği” ve “tarla faresi” maddeleri de dikkat çekicidir. Tematik olarak bakıldığında bu maddelerden üçü altyapıyı ilgilendiren sulama ilgili sorunlar olarak dikkat çekmektedir. İlk sekiz madde arasında önceliklendirilmeyen ama daha da ilginç olan bir diğer madde ise “girdi enflasyonunun yüksekliği” maddesidir. İlk iki sırada yer alan maddeleri de kapsayan bu madde, üreticiler tarafından önceliklendirilmemiş bunun yerine spesifik olarak dizel fiyatlarının ve gübre fiyatlarının yüksekliği şeklinde önceliklendirilmiştir. Bu bulgu yöntemin sağladığı avantajlar ile elde edilebilmiştir.

Tablo 2. Tarımsal Üretime Yönelik NGT Analiz Sonuçları

Fikirler	Katılımcı skorları								Σskor	(%) ^a	f	Öncelik sırası
	1	2	3	4	5	6	7	8				
Dizel fiyatları	3	8	8	3	4	8	8	8	42	14,6	7	#1
Gübre fiyatlarındaki artış	4	2	7	4	6	7	7	7	37	12,8	7	#2
Zirai ilaçlama maliyetleri	5	6	5	5	5	3	6	6	30	10,4	6	#3
İşçilik maliyetleri	6	5	6	2	5	5	5	5	29	10,1	6	#4
Destekleme ödemelerinin yetersizliği	8	7	2	3	6	2	2	2	28	9,7	6	#5
Pazar sorunları	4	7	7	5	1	1	1	1	24	8,3	5	#6
İhracat desteklerinin yetersizliği	3	8	1	1	1	1	1	1	18	6,3	3	#7
İşçi bulamama	5	1	1	1	1	1	1	1	17	5,9	4	#8

Plansız üretim	7			8	2	17	5,9	3	#9
Rehberlik / danışmanlık eksikliği				8	3	11	3,8	2	#10
Sulama sorunları (basınçlı su)	4		1	1	3	9	3,1	4	#11
Girdi enflasyonunun yükseliği		1		6	1	8	2,8	3	#12
Sulama altyapısı	2	3	2			7	2,4	3	#13
Vahşi sulama	6					6	2,1	1	#14
Tarla faresi	1	1	1	2		5	1,7	4	#15

$$^a = [(Fikire ait skor toplamı / Toplam skor) \times 100]$$

Tablo 2’de analizlerin doğrudan sonuçları verilmiştir. Ancak konunun daha anlaşılır olması ve makro bir perspektiften sonuçları anlamlandırma amacıyla bu maddeler bir nevi tematik analize tabii tutulmuştur. Tablo 3’te 2023’te tarımsal üretim sürecinde çiftçilerin en fazla zorluk yaşadığı, üzerinde mutabakat sağlanan ilk sekiz probleme ait tematik analiz sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3. Tarımsal Üretime Yönelik NGT Oturumunun Tematik Analizi

Temalar	Σskor	(%) ^a	f	Sıra
Tarımsal girdilerin yüksekliği	79	32,6	14	#1
Operasyonel maliyetler ve zorluklar	76	31,4	16	#2
Tarımsal desteklemelerin yetersizliği	46	19,0	9	#3
Sektörel problemler	41	16,9	8	#4

$$^a = [(Temaya ait skor toplamı / Toplam skor) \times 100]$$

Tablo 3’te verilen tematik analiz sonuçları probleme yönelik makro bir perspektif sunmaktadır. Tematik analiz sonuçlarına göre en fazla skora ve oransal ağırlığa (%32,6) sahip tema tarımsal girdilerin yüksekliğini içeren tema olmuştur. Operasyonel maliyetler/zorluklar (%31,4) ile ikinci en önemli tema olmuştur. Tarımsal desteklemelerin yetersizliği (%19), sektörel problemler (%16,9) ile üzerinde mutabakat sağlanan temalar olmuştur.

Bu çalışmanın amaçlarından birisi tarımsal destekleme politikalarının yeterliliği ve etkinliğidir. Tematik analiz sonucuna göre desteklemelerin yetersizliği mutabakat sağlanan maddelere verilen skorların %19'unu almıştır.

Tablo 4'te "Tarımsal destekleme politikaları ile ilgili problemler, geliştirilmesini istediğiniz hususlar nelerdir?" sorusuna yönelik gerçekleştirilen NGT oturumunun sonuçları verilmiştir. Bu oturumda üzerinde mutabakata varılan ilk sekiz madde dışında üretilen diğer fikirler de yine bilgi olarak tabloya eklenmiştir. Üreticilerin, tarımsal destekleme politikalarıyla ilgili üzerinde en güçlü mutabakat sağladıkları eleştiri 46 oy ile "dizel akaryakıt desteğinin yetersizliği" olmuştur. "Gübre desteğinin azlığı" da yine üzerinde en güçlü mutabakat sağlanan bir diğer madde olmuştur. Tarımsal girdilere yönelik bu iki maddeden sonra en fazla oy alan eleştirinin tarımsal destekleme politikalarının "planlı üretime yönlendirmemesi" olması dikkat çekicidir.

Üzerinde mutabakata varılan maddelerden birisi olan "sulama altyapı desteği eksiklikleri" 19 puan almıştır. Tarımsal destekleme politikalarının amaçlarından birisinin sürdürülebilirlik olduğu düşünüldüğünde üreticilerin üretim altyapısına yönelik destekleme politikaları beklentisi anlayış görecektir.

Tablo 4. Tarımsal Desteklemelere Yönelik NGT Analiz Sonuçları

Fikirler	Katılımcı skorları								Σskor	(%) ^a	f	Öncelik sırası
	1	2	3	4	5	6	7	8				
Dizel desteğinin yetersizliği	8	4	8	4	7	5	2	8	46	16,0	7	#1
Gübre desteğinin azlığı	7	3	7	5	8	4	1	7	42	14,6	7	#2
Planlı üretime yönlendirmemesi	5	2	4	8	4	6		6	35	12,2	6	#3
Desteklerin vergi yükünü azaltmaya yönelik olmayışı	4		6	6	6	7		5	34	11,8	6	#4
İhracat desteklerinin yetersizliği	2		5	7	5	8			27	9,4	6	#5

Desteklerin reel olarak azalması	1	8	1	1	2	8	3	24	8,3	5	#6
Sulama altyapı desteği eksikliği	6		3	3	3		4	19	6,6	3	#7
Yem desteğinin yetersizliği	7				7	2		16	5,6	4	#8
Çoban desteğinin yetersizliği (sosyal güvenlik)	6				6			12	4,2	3	#9
Meraların azlığı	3		2	1	4	1		11	3,8	2	#10
Meraların etkin planlanmaması		1	2	3	2		3	11	3,8	4	#11
Anaç hayvan desteği eksiklikleri	5				1	5		11	3,8	3	#12

^a = [(Fikire ait skor toplamı/ Toplam skor) X 100]

Tablo 4’te verilen uygulama sonuçları, mutabakata varılan maddeler üzerinden çeşitli temalara indirgenmiştir. Bu tematik analiz sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, tarımsal destekleme politikalarına yönelik üzerinde en fazla hemfikir olunan eleştiri “tarımsal girdi desteklerinin yetersizliği” olmuştur. Üzerinde mutabakata varılan oyların %42,8’ini bu tema almıştır. Tarımsal destekleme politikalarının uygulama biçimine yönelik eleştirileri ve önerileri içeren tema mutabakata varılan oyların %28,4’ünü alarak en fazla oy alan ikinci tema olmuştur. Üzerinde mutabakat bulunan diğer temalar önem sırasına göre ihracat desteklerinin yetersizliği (%11,1), enflasyonist etki (%9,9), atyapı desteklerinin eksikliği (%7,8) şeklindedir. Tablo 5’te sunulan temaları kendi içerisinde sınıflandırmak gerekirse; iki tema tarımsal destekleme politikalarına yönelik eleştiri, iki tema bu politikalara yönelik beklenti/öneri, bir tema da durum tespiti içermektedir.

Tablo 5. Tarımsal Desteklemelere Yönelik NGT Oturumunun Tematik Analizi

Temalar	Σskor	(%) ^a	f	Sıra
Tarımsal girdi desteklerinin yetersizliği	104	42,8	18	#1
Tarımsal desteklerin uygulanma biçimleriyle ilgili eleştiriler	69	28,4	12	#2

İhracat desteklerinin yetersizliği	27	11,1	9	#3
Enflasyonist etki	24	9,9	6	#4
Altyapı desteklerinin eksikliği	19	7,8	4	#5

$$^a = [(Temaya ait skor toplamı / Toplam skor) \times 100]$$

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tarım sektörünün stratejik önemi ulusal ve uluslararası konjonktürün sonucu olarak ekonomik ve gıda arz güvenliği boyutlarıyla yeniden öne çıkmıştır. Bu çalışmada güncel koşullar doğrultusunda tarımsal destekleme politikalarına yönelik eleştiriler/beklentiler ve 2023 hasat döneminde tarımsal üretimin önündeki engeller ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlar, tarımsal destekleme politikalarına yönelik ve sektör paydaşlarının pratikteki eleştirileri ile oldukça uyumludur. Çalışma literatürdeki araştırmalardan metodolojik olarak ayrılmaktadır. Tercih edilen yöntem ile tarımsal destekleme politikalarının etkinliğini kısıtlayan hususlar güncel koşullar altında tespit edilmiş ve önceliklendirilmiştir. Problemlerin önem derecesinin bilinmesi çözüme yönelik politikaların geliştirilmesi için büyük önem taşımaktadır. Çalışma bu yönüyle de ilgili literatürdeki çalışmalardan ayrılmakta ve özgün sonuçlar sunmaktadır.

Tarımsal destekleme politikalarına yönelik en önemli eleştiri -uygulamaya katılan üreticiler için- tarımsal girdilere yönelik özellikle dizel akaryakıt ve gübre desteklerinin yetersiz olduğudur. Tarımsal destekleme uygulamalarına yönelik bulgular da bu politikaların geliştirilmesi ve güncellenmesine yönelik fikir verici olmuştur. Destekleme uygulamalarının planlı bir üretim süreci doğrultusunda gerçekleştirilmediğine yönelik bulgu, küçük ölçekli nitel bir vaka çalışması diyebileceğimiz bu araştırmanın en önemli bulgularından birisi olmuştur. Üreticilerin tarımsal destekleme politikalarından bu madde özelinde beklentileri, desteklemelerin bilinçli ve makro bir planlama dahilinde verilerek üretim sonrası

pazar bulamama başta olmak üzere çeşitli sorunlar yaşanmasının önüne geçilmesidir. Bu kapsamda Eylül 2023’te yayımlanan “Tarımsal Üretim Planlanması Hakkında Yönetmelik” (Resmî Gazete, 2023) üreticilerin beklentilerine yanıt olmuştur. Tarımsal destekleme politikalarına yönelik bir diğer beklenti de üretim altyapısı için gerekli ihtiyaçlara yönelik desteklemelerin kayda değer şekilde güncellenmesi olmuştur. Destekleme tutarlarının ödeme şekli ve takviminden kaynaklı olarak da bu ödemelerin enflasyon karşısında reel olarak önceki yıllara göre azalmış olduğu da bir diğer sonuç olmuştur.

Tarımsal üretim sürecinde üreticilerin en fazla zorluk yaşadığı hususlar temalara indirildiğinde tarımsal girdilerin yüksekliği, operasyonel maliyetler/zorluklar, tarımsal desteklerin yetersizliği ve sektörel problemler olarak tespit edilmiştir. Bu temalar birbirlerinin sonucu, tamamlayıcısı olabilir. Tarımsal üretim sürecinde işçi bulamama ve işçilik maliyetlerini de içeren operasyonel maliyetler/zorluklar teması da üreticilerin üzerinde kuvvetle mutabık kaldığı problemlerden birisi olmuştur. NGT sonucunda tarımsal üretimin önündeki en büyük zorluk tarımsal girdilerin yüksekliği teması olmuştur. Tarımsal destek tutarlarının spesifik olarak bu hususlarda yükseltilmesi faydalı olacaktır.

Çalışmanın metodolojik olarak önemli avantajları olsa da kısıtları bulunmaktadır. Elde edilen bulguların popülasyonlara genellenememesi bu araştırmanın en önemli kısıtlarından birisidir. Araştırmaya katılan uzman grubun homojen şekilde, ağırlıklı olarak tarımsal üreticiler ve hayvancılıkla uğraşan bireylerden oluşması da çalışmaya yönelik bir diğer kabul edilebilir eleştiridir. Doğrudan üreticileri ilgilendiren araştırma soruları dolayısıyla böylesi bir tercihte bulunulmuştur. Benzer yöntem ile yapılabilecek gelecek çalışmalarda, sektör paydaşları, Tarım ve Orman Bakanlığı temsilcileri, teknik personeller ve üreticilerin birlikte yer aldığı heterojen bir uzman grubu daha spesifik bulgulara olanak tanıyabilir.

Uygulamaya davet edilen uzman grubunun genel olarak homojen bir yapıda olması araştırmanın hem avantajı hem de dezavantajı olmuştur. Uzman grubu içerisinde hayvancılık faaliyeti yürüten az sayıda uzman olması hayvancılık alanındaki destekleme politikalarının ve üretim süreçlerinin yeteri kadar tartışılmamasına sebep olmuştur. Hayvancılık alanında meraların yetersizliği, meraların kullanımının verimli planlanmaması, yem desteklerinin yetersiz oluşu, anaç hayvan desteklerinin güncellenme ihtiyacı ve çobanların sosyal güvenlik desteklerinin yetersizliği öne çıkan problemler olarak kaydedilmiş ve raporlanmıştır. Ancak belirtilen bu problemler grup yapısının ağırlıklı olarak bitkisel üretim yapan çiftçilerden oluşmasından kaynaklı olarak mutabakata varılan maddeler arasında yer almamıştır.

Kozan'ın, Türkiye'nin en önemli arıcılık ve bal üretim merkezlerinden birisi olması, Adana içerisinde ise büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı ile öne çıkması dolayısıyla hayvancılık desteklerine yönelik spesifik bir araştırma tasarlamak daha faydalı sonuçlar sunabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Tüm yazarlar, diğer kişi veya kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması olmadığını onaylar.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu çalışma Hüseyin Ataş'ın T.C. Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde yürütmekte olduğu doktora tez çalışması kapsamında hazırlanmıştır. Araştırmanın veri toplama sürecindeki desteklerinden ötürü Kozan

İlçe Tarım ve Orman Müdürü Sn. Ömer Erdoğan ve Sn. Hakan Ucu’na teşekkür ederiz.

Etik Kurul Kararı

Araştırma kapsamında Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından 03.10.2023 tarih ve 2023/452 sayılı karar numarası ile yazılı olarak etik kurul izni alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Allen, J., Dyas, J. ve Jones, M. (2004). Building consensus in health care: a guide to using the nominal group technique. *British Journal of Community Nursing*, 9(3), 110-114. doi:10.12968/bjcn.2004.9.3.12432
- Aspinal, F., Rhidian, H., Maria, D. ve Julia, A.-H. (2006). What is Important to Measure in the Last Months and Weeks of Life? A Modified Nominal Group Study. *International Journal of Nursing Studies*, 43(4), 393–403.
- Aydın, B. ve Özkan, E. (2017). Gübre ve Toprak Analizi Desteğinin Üreticiler Açısından Değerlendirilmesi: Kırklareli İli Örneği. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(3), 302-310.
- Bailey, A. (2013). The use of Nominal Group Technique to Determine Additional Support Needs for a Group of Victorian TAFE Managers and Senior Educators. *International Journal of Training Research*, 11(3), 260-266.
- Bammer, M., Benge, M. ve Warner, L. A. (2022). Identifying and Assessing Needs of Florida Commercial Beekeepers Using Nominal Group Technique. *Journal of Agricultural Education*, 63(1), 80-97. doi:10.5032/jae.2022.01080

- Bartunek, J. M. ve Murningham, J. K. (1984). The Nominal Group Technique: Expanding the Basic Procedure and Underlying Assumptions. *Group & Organization Management*, 9(3), 417-432. doi:10.1177/105960118400900307
- Carney, O., McIntosh, J. ve Worth, A. (1996). The use of the Nominal Group Technique in research with community nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 23(5), 1024-1029. doi:10.1046/j.1365-2648.1996.09623.x
- Cleary, K. K. (2001). Using the Nominal Group Technique to Reach Consensus, (1).
- Dobbie, A., Rhodes, M., Tysinger, J. W. ve Freeman, J. (2004). Using a modified nominal group technique as a curriculum evaluation tool. *Family Medicine*, 36(6), 402-406.
- Dora Muridan, N., Sattar Rasul, M., Mohamad Yasin, R., Amnah Abd Rauf, R., Yahaya, N., Rosli Mohd Nor, A., ... Paya Rumpit, K. (2019). Using Nominal Group Technique to Identify Career Decision Elements for TVET Entrepreneurs. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*. www.ijcc.net (C. 7). www.ijcc.net adresinden erişildi.
- Erdal, G., Erdal, H. ve Gürkan, M. (2013). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Desteklerin Üretici Açısından Değerlendirilmesi (Kahramanmaraş İli Örneği). *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2), 92-98.
- Gallagher, M., Hares, T. ve Spencer, J. (1993). The nominal group technique: a research tool for general practice? *Fam Pract*, 10, 76-81.
- Gill, P. J., Hewitson, P., Peile, E. ve Harnden, A. (2012). Prioritizing areas for quality marker development in children in UK general practice: Extending the use of the nominal group technique. *Family Practice*, 29(5), 567-575. doi:10.1093/fampra/cms006

- Güder, F. (2019). Türkiye'de Tarımsal Teşviklerin Genç İşsizliği Üzerine Etkileri: Yalova İlinde Genç Çiftçi Projesi Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YALOVA ÜNİVERSİTESİ.
- Gündüz, S., Ataş, H. ve Elkovan, C. G. (2020). Çoklu Karar Verme Teknikleri (1. bs.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Harvey, N. ve Holmes, C. A. (2012). Nominal group technique: An effective method for obtaining group consensus. *International Journal of Nursing Practice*, 18(2), 188-194. doi:10.1111/j.1440-172X.2012.02017.x
- Horton, J. N. (1980). Nominal group technique: A method of decision-making by committee. *Anaesthesia*, 35(8), 811-814. doi:10.1111/j.1365-2044.1980.tb03924.x
- Hugé, J. ve Mukherjee, N. (2018). The nominal group technique in ecology & conservation: Application and challenges. *Methods in Ecology and Evolution*, 9(1), 33-41. doi:10.1111/2041-210X.12831
- Hugé, J., Satyanarayana, B., Mukherjee, N., Otero, V., Velde, K. Vande ve Dahdouh-Guebas, F. (2022). Mapping research gaps for sustainable forest management based on the nominal group technique. *Environment, Development and Sustainability*. doi:10.1007/s10668-022-02478-1
- Islam, R. (2002). Modified Nominal Group Technique for Group Decision-Making. *IJUM Journal of Economics and Management*, 10(2), 151-178.
- Jacobson, S. K., Gape, L., Sweeting, M. ve Stein, T. V. (2005). Using a Nominal Group Process to Plan Educational Outreach for a Bahamas Park. *Applied Environmental Education & Communication*, 4(4), 305-316. doi:10.1080/15330150500302098
- Jeffreys, I. (2006). The use of the Nominal Group Technique for eliciting opinion for policy evaluation. Joint Organic Congress içinde . Odense, Denmark: Organic Eprints. <http://www.personal.mbs.ac.uk/> adresinden erişildi.

- Jones, S. C. (2004). Using the Nominal Group Technique to Select the Most Appropriate Topics for Postgraduate Research Students' Seminars. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 1(1), 20-34. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=jutlp> adresinden erişildi.
- Kızıl, E. ve Akten Çürük, S. (2021). Türk Tarımsal Teşvik Sistemi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 8(4), 956-967. doi:10.30910/turkjans.904817
- Kuo-Hung, T., Diez, S.-J. L. C. ve Yang, H.-J. (2006). Using Online Nominal Group Technique to Implement Knowledge Transfer. *Journal of Engineering Education*, 95(4), 335-345.
- Laçın, M. (2019). Bilecik İlinde Tarımsal Üretim Önündeki Engeller Ve Yapılması Gerekenler Üzerine İçerik Analizi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 113-130. doi:10.33905/bseusbed.438159
- Motsenbocker, K. E. ve Hinson, R. A. (2003). Forming a consensus in agricultural development issues and constraints: using the nominal group technique. *ISHS Acta Horticulturae*, (621), 81-87. doi:10.17660/ActaHortic.2003.621.8
- Özgür, A. (2018). ADANA İLİ CEYHAN İLÇESİNDE ÇİFTÇİLERİN TARIMSAL DESTEKLEMeye YAKLAŞIMLARI VE DESTEKLERİN ÜRETİME ETKİSİ. (Yayımlanmamış doktora tezi). KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ.
- Perry, J. ve Linsley, S. (2006). The use of the nominal group technique as an evaluative tool in the teaching and summative assessment of the interpersonal skills of student mental health nurses. *Nurse Education Today*, 26(4), 346-353. doi:10.1016/j.nedt.2005.11.004

- Resmî Gazete. (2023, 14 Eylül). TARIMSAL ÜRETİMİN PLANLANMASI HAKKINDA YÖNETMELİK. Tarım ve Orman Bakanlığı. Ankara.
- Robinson, P. ve Shepard, R. (2011). Outreach, Applied Research, and Management Needs for Wisconsin's Great Lakes Freshwater Estuaries: A Cooperative Extension Needs Assessment Model. *Journal of Extension*, 49(1). doi:10.34068/joe.49.01.03
- Rubin, G., De Wit, N., Meineche-Schmidt, V., Seifert, B., Halla, N. ve Hungin, P. (2006). The diagnosis of IBS in primary care: Consensus development using nominal group technique. *Family Practice*, 23(6), 687-692. doi:10.1093/fampra/cml050
- Sakarya, Ş., Özmen, F. ve Özmen, H. İ. (2007). Yerel Kalkınmada Tarım Finansman Desteği Olarak Doğrudan Gelir Desteği Üzerine Bir Alan Araştırması: (Sındırgı İlçesi Örneği). *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Yerel Ekon*(3), 12-24. doi:10.18493/kmusekad.66260
- Santiago-Brown, I., Metcalfe, A., Jerram, C. ve Collins, C. (2015). Sustainability assessment in wine-grape growing in the New World: Economic, environmental, and social indicators for agricultural businesses. *Sustainability (Switzerland)*, 7(7), 8178-8204. doi:10.3390/su7078178
- Scott, D. ve Deadrick, D. (1982). The Nominal Group Technique Applications for Training Needs Assessment. *Training and Development Journal*, 26-33.
- Steward, B. (2001). Using Nominal Group Technique to Explore Competence in Occupational Therapy and Physiotherapy Students during First-Year Placements. *British Journal of Occupational Therapy*, 64(6), 298-304. doi:10.1177/030802260106400606
- Strager, M. P. ve Rosenberger, R. S. (2006). Incorporating stakeholder preferences for land conservation: Weights and measures in spatial MCA. *Ecological Economics*, 57(4), 627-639. doi:10.1016/j.ecolecon.2005.05.015

- Şit, A. ve Hırlak, B. (2011). Kalkınmada Öncelikli İllere Verilen Tarımsal Destekler: Kilis Örneği. 1. Uluslararası Dış Ticaret ve Tarım Stratejileri Sempozyumu içinde .
- Tan, S., Ortan, Ü. ve Everest, B. (2014). Uygulamada Olan Tarım Politikaları Kapsamında Çanakkale'nin Mevcut Durumunun İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 2(1), 45-54.
- Thier, M. ve Mason, D. P. (2019). Breaking ranks? Differentiating nominal group technique scoring approaches for consensus and prioritization. International Journal of Research and Method in Education, 42(4), 428-441. doi:10.1080/1743727X.2018.1533938
- Ünal, S. ve Fidan, A. (2014). Tarımsal Destek Uygulamaları: IPARD Desteklerinin Kütahya Tarımına Etkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi /, 63-76.
- Van De, A. ve Delbecq, A. L. (1971). Nominal Versus Interacting Group Processes for Committee Decision-Making Effectiveness. Academy of Management Journal, 14(2), 203-212. doi:10.5465/255307
- Waas, T., Hugé, J., Block, T., Wright, T., Benitez-Capistros, F. ve Verbruggen, A. (2014). Sustainability Assessment and Indicators: Tools in a Decision-Making Strategy for Sustainable Development. Sustainability, 6(9), 5512-5534. doi:10.3390/su6095512
- Williams, P. L., White, N., Klem, R., Wilson, S. E. ve Bartholomew, P. (2006). Clinical education and training: Using the nominal group technique in research with radiographers to identify factors affecting quality and capacity. Radiography, 12(3), 215-224. doi:10.1016/j.radi.2005.06.001
- Yılmaz, H., Demircan, V. ve Dernek, Z. (2008). Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme). Doğu Üniversitesi Dergisi, 9(2), 248-265.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In recent years, the exchange rate of the US dollar in Türkiye has risen significantly. The question arises as to how effective agricultural support payments are against the increase in agricultural commodities and inputs resulting from this rise. It is important to determine the effectiveness of measures in the agricultural sector, which is crucial for national food security.

The aim of this study was (a) to determine the effectiveness of support measures in Çukurova, one of the most important agricultural production areas in Türkiye, and (b) to determine the priority and importance of the problems of agricultural producers in their production processes. For this purpose, meetings were held with the help of Nominal Group Technique (NGT) with farmers producing in Kozan district, one of the important agricultural areas of Çukurova region. The following problems were discussed in the NGT meetings.

1. What are the main challenges you face in the agricultural production process in 2023?
2. What problems do you encounter in agricultural support policies and what issues would you like to address?

Method

This study used the Nominal Group Technique (NGT), a structured group decision-making method (Horton, 1980) that allows the derivation of a large number of original ideas and is based on the balanced participation of all group members and a mathematical calculation method.

The NGT method is a specific group process that defines and prioritizes the elements of a problem situation or solution program (Scott and Deadrick, 1982). This method, also known as decision consensus (Bartunek and Murningham, 1984), is a structured group process that allows participants to independently develop, discuss and evaluate ideas (Cleary, 2001).

NGT is often used in agricultural policy and research evaluation because of its methodological advantages and its ability to prioritize the problems being addressed. Jeffreys (2006) argues that NGT is a proven method for evaluating organic farming and agri-environmental policy.

Findings (Results)

In the NGT session, an 8-point Likert scale was used to address the challenges that agricultural producers face in their production processes in 2023. Agricultural producers were asked to prioritize the eight ideas they felt were most important.

One of the issues that caused the greatest difficulties for agricultural producers in agricultural production processes in 2023 was "high diesel prices" This issue was given the highest priority by the experts who participated in the application. In the application, in which eight experts participated, the total number of votes for this item was 42 and its frequency was 7. A strong consensus was reached regarding the high price of diesel. 'Rise in fertilizer prices", which received the same number of votes as diesel prices in terms of voting frequency, was ranked immediately after diesel. "High cost of pesticides in agriculture", "increase in labor costs" and "insufficient agricultural subsidies" were also items with a high level of agreement. "Market problems", "insufficient export support", "can not find labor" and "unplanned production" were among the top eight prioritized items.

"What problems are there in relation to policies to support agriculture and what would you like to see improved?" The results of the NGT session on this question were remarkable. In addition to the first eight points agreed in this session, more ideas were put on the table. The criticism that the growers agreed with the most was "insufficient diesel support" with 46 votes. "Lack of fertilizer support" was another point that received the most agreement. It is worth noting that the criticism that received the most votes after these two items on agricultural inputs was that agricultural support policies "do not lead to planned production"

Conclusion and Discussion

The strategic importance of the agricultural sector with its economic and food security dimensions has once again come to the fore as a result of the national and international economic situation. This study identified the criticisms/expectations of policies to support agriculture under current conditions and the obstacles to agricultural production in the 2023 harvest period. The results obtained are in line with the practical criticism of agricultural support policies by actors in the sector. This study differs methodologically from other studies in the literature. The main criticism of the agricultural support policy - for the producers participating in the practice - is that the support for agricultural inputs, especially diesel fuel and fertilizer, is extremely insufficient. The findings on farm support practices were also informative for the development and updating of this policy. The finding that support practices were

not carried out in line with a planned production process was one of the key findings of this study, which we can characterize as a small-scale qualitative case study.

When the issues that caused producers the most difficulties in the agricultural production process were reduced to themes, they were found to be high farm inputs, farm costs/challenges, inadequate farm support and sectoral issues. These issues may be the result of problems or may be complementary.

Although this study has important methodological advantages, it also has some limitations. One of the main limitations of this study is that the results cannot be generalized to other population groups. Another criticism of the study is that the expert group that participated in the study consisted only of agricultural producers and people involved in animal husbandry. This choice was made because of the research questions that directly concern agricultural producers. However, an expert group that also includes stakeholders in the sector, representatives of the Ministry of Agriculture and Forestry, technical staff and producers could have enabled more specific results.

TÜRKİYE'NİN SİYASİ HAYATINDA NECMETTİN CEVHERİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ (1951-2002)

Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU*

Öz

Türkiye'nin siyasi hayatında, döneminde etkili olmasına rağmen hakkında çok az sayıda akademik çalışma yapılmış kişilerden biri de Necmettin Cevheri'dir. Bu, esasen akademik camiamızın eksikliklerindedir. Bu çalışmanın amacı da gelecek nesillere Necmettin Cevheri'nin tanıtılmasıdır. Necmettin Cevheri'nin 1951 yılında Demokrat Parti'yle başlayan siyasi hayatı, yine aynı düşünce ve kadrolara sahip olan Adalet Partisi'yle devam etmiş ve Doğru Yol Partisi'yle (DYP) 2002 yılında, kendi isteğiyle bitmiştir. Cevheri, 51 yıllık siyasi hayatında Türkiye'nin hararetli dönemlerinde il başkanlığından başlayarak Parti'nin tüm kademelerinde görev yaptığı gibi hükümette bakanlık, başbakan yardımcılığı ve Başbakan vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Necmettin Cevheri ismi başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde olmak üzere Bölge'nin/Parti'nin ağabeyi, Parti'nin ağır topu ve Demirel'in sağ kolu olarak ve GAP ile özdeşleşen 51 yıllık siyasi hayatında ismi ve soy ismi gibi siyasette ve toplumda saygıyla bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı siyasi hayatımızda karanlıkta kalan önemli siyasi noktaları, bugünkü siyasi aktörlerin ve olayların üzerinde, Necmettin Cevheri'nin yeri ve önemini açıklamaktır. Bunun için bizzat Cevheri'yle yazılı, sözlü ve döneminin önemli siyasi kişileriyle görüşmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'nin Siyasi Hayatı, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi, Necmettin Cevheri

THE PLACE AND IMPORTANCE OF NECMETTIN CEVHERİ INTURKEY'S POLITICAL LIFE (1951-2002)

Abstract

Although he was influential in Turkey's political life during his time, Necmettin Cevheri is one of the rare people about whom very few academic studies have been conducted. The aim of this study is to introduce Necmettin Cevheri to future generations. Necmettin Cevheri's political life, which started with the Democrat Party in 1951, continued with the Justice Party, which also had the same ideas and cadres, and ended with the True Path Party (DYP) in 2002 of his own accord. In his 51-year political life, Cevheri served at all levels of the Party, starting from the provincial presidency during the hectic periods of Turkey, as well as serving as a minister, deputy prime minister and deputy prime minister in the government. The aim of this study is to explain the important political points in our political life, the effects of Necmettin Cevheri on today's political actors and events. For this purpose, written and oral statements written by Cevheri himself and interviews with important political figures of the period were conducted.

Keywords: Political Life of Turkey, Democrat Party, Justice Party, True Path Party, Necmettin Cevheri

1. GİRİŞ

İttihat ve Terakki Fırkası'nın (İTF), 23 Temmuz 1908 yılında başlayan iktidarı, Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bitişi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu başlatan bu süreçte yaşanan gelişmeler, günümüze kadar siyasi hayatımızı etkilediği görülmektedir. Örneğin, bugün Cumhuriyet Halk Partisi İTF üzerinde temellendirilirken, 22 yıldır aralıksız iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kendini bu dönemde İTF'nin karşıtı olarak konumlandıran Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) üzerinde konumlandırmaktadır.

İTF ve HİF şeklindeki liberal muhafazakâr ve laik-batıcı siyasi ideolojik yapılanma, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne de aynen intikal etmiştir.

Kurtuluş savaşı sırasında I. ve II. Grup olarak konumlanan bu siyasi yapı, 1923 yılında Osmanlıdan Cumhuriyete geçilmesine rağmen 1946 yılına kadar tek adam, tek ideoloji ve devrim odaklı siyasi süreç aynen devam etmiştir. Örneğin, 21 Temmuz 1946 yılında yapılan ilk çok partili siyasi seçimler “açık oy, gizli sayım ve sayımdan sonra oy pusulalarının yakılarak yok edilmesi” şeklinde yaşanmıştır. Ancak buna rağmen açık oy ve gizli sayıma rağmen İstanbul'da ve bakanların aday oldukları seçim bölgelerinde dahi seçimi kaybeden CHP'nin 23 yıllık tek parti ve tek adam saltanatı sarsılmış ve Demokrat Parti'nin baskısıyla, 16 Şubat 1950'de kabul edilen 5545 sayılı kanunla “açık oy, gizli sayım ve hâkim teminatı” ile Türkiye'de dört yıl sonra yapılan ilk demokratik seçimlerde, (14 Mayıs 1950) yeni bir dönem artık başlamıştır.

DP'nin 2 Haziran 1950 tarihinde iktidara gelmesiyle, Necmettin Cevheri'nin tabiriyle “kara kuru ve çelimsiz bir Anadolu çocuğunun, lordlar masasına ilişip ben de varım” demesi gibi, Anadolu halkı tarihinde ilk kez kansız bir halk ihtilaliyle, siyasi kurtuluş savaşını da kazanmış oluyordu.

Babası Hacı Ömer Cevheri'nin ilk vekillerinden ve kurucularından olduğu Demokrat Parti'yle başlayan siyasi hayatı, yine aynı siyasi düşünceye sahip Adalet Partisi'yle (AP) sürdürüp, Doğru Yol Partisi'yle (DYP) sonlandıran (2002) Necmettin Cevheri; 1951-2002 yılları arasında, bakanlık, başbakan yardımcılığı ve başbakan vekilliği görevlerinde bulunmuştur.

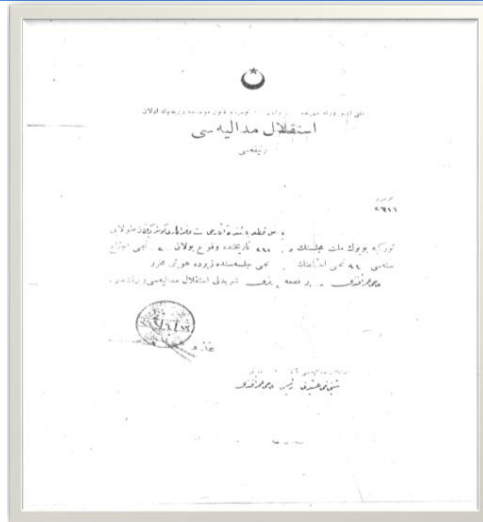
5 Eylül 2023 tarihinde vefat eden Necmettin Cevheri hakkında çok az sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar da genellikle atıf veya görüş bildirme şeklindedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1951-2002 yılları arasındaki siyasal hayatı bizzat siyasetin merkezinde yer alan ve liberal muhafazakâr DP'nin devamı olan AP, DYP ve Necmettin Cevheri odaklı olarak anlatılmıştır.

1. NECMETTİN CEVHERİ'NİN SİYASİ DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUM SÜRECİ

1.1 Necmettin Cevheri'nin Kişiliği, Ailesi ve Siyasi Çevresi

Necmettin Cevheri'nin babası DP'nin ilk Şanlıurfa Milletvekillerinden olan Hacı Ömer Cevheri'dir. Kırmızı şeritli İstiklal madalyasına sahip ve kurtuluş savaşı gazisi olan Hacı Ömer'in ailesi, bölgede tanınan Şeyhanlı aşiretinin Kubat koluna mensuptur. Hacı Ömer'in kendisi de bu ailenin devlet, şehir ve Ankara'yla irtibatını sağlayan, lise eğitimini almış okur-yazar ve önde gelen bir kişisidir.

Fotoğraf 1. Şeyhan aşireti namına Hacı Ömer Cevheri'ye TBMM tarafından(1925) verilen Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ve Beratı

Kaynak: Cevheri, 2013: 41

Nüfuzlu bir aile ve o ailede etkin bir karakter olan Hacı Ömer Cevheri, 1939 yılında, Dersim (Tunceli) olayları ve hala anlaşılamayan sebeplerle Urfa'dan Amasya'ya sürgün edildiğinde, Necmettin Cevheri henüz 9 yaşındadır. Bu sürgün, onun hayatında derin etkilerde bulunmuştur. Çünkü Urfa'daki konakta gayet mutlu ve saygın bir hayat yaşayan Cevheri'nin hayatı bir anda bilinmeyen bir yere, sürgün ve küçümseyici bir sürece dönüşmüştür.

Necmettin Cevheri'nin babası Hacı Ömer Cevheri, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Urfa milletvekili adayı olmuş ve kazanmıştı. Ancak henüz bir yılını yeni bitirmiş milletvekili iken, köyü olan İlhan'dan Urfa'ya gelirken Akziyaret köyünde geçirdiği bir trafik kazasında ağır yaralanmış ve bir yıl sonra yakalandığı akciğer kanserinden vefat etmiştir (1952). Necmettin Cevheri ailesini ve bu süreci şöyle tanıtmaktadır (Cevheri, 2013:53-54):

Mensup olduğumuz Şeyhanlı Aşireti, Urfa'nın en kalabalık aşiretlerinden biridir. Urfa dışında Mardin'de, Suriye'de, Van'ın Erciş, Çaldıran ve Muradiye İlçelerinde, Hatay'ın Kırıkhan İlçesinde, Antep'in Karkamış İlçesinde ve Ankara'nın Haymana İlçesinde bile mensupları ile meskûn köyler vardır. Bu Aşiretin Hazreti Hüseyin ve daha sonra Şeyh Abdulkadir GEYLANİ neslinden geldiğine dair yörede ve ülkede kuvvetli bir inanış ve kabul vardır. Şeyhanlılar, asırlar boyunca Anadolu coğrafyasında Kürtlerle bir arada ve içi içe yaşamak suretiyle Kürt etnik yapısıyla kaynaşmış ve bütünleşmişlerdir. Şeyhanlıların her dönemde Devlete büyük bir sadakatle bağlı olarak hizmet ettiği herkesçe bilinir. Yukarıda bahsettiğim üzere, Babamın İstiklal Madalyasındaki gerekçe ile bu husus Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da tescil edilmiştir.

Amasya'dan bir yıl sonra bir CHP'li vekil dostunun yardımıyla Adana'ya dönen Hacı Ömer Cevheri DP'nin kurulmasıyla Urfa teşkilatında görev almış ve DP'den ilk Urfa milletvekili seçilmiştir. Cevheri süreci ve siyaset ilk adım atışını sonucu şöyle anlatmaktadır (Cevheri, 2013: 39):

1950 Seçimlerinde, Türkiye genelinde yüzde 55 oy oranı ile 416 milletvekili çıkaran Demokrat Parti, Urfa'da ise 56 bin civarında oyla Cumhuriyet Halk Partisini 4 bin oy geçmiş ve sistem gereği tüm milletvekilliklerini kazanmıştı. Bunlardan biri de Babam Hacı Ömer CEVHERİ idi. Ben de 01.01.1951 günü Ankara Maltepe Demokrat Parti Ocağı'na üye kaydımı yaptırdım. O zamanki kanunlarda siyasi partilere giriş yaşı 21 idi. 1930 doğumlu olduğum için, 1951 senesinin birinci günü, yani siyasi partiye üye olma hakkını kazandığım ilk gün, resmen Demokrat Partili oldum.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra DP kapatılmış ve mensupları da ağır baskılara maruz kalmıştır. Bundan sonra kurulan AP'de görev Necmettin Cevheri ise 1955 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden avukat olarak mezun olarak babasının yerine siyasi görev alacaktır.

3 Kasım'da yapılan AP Genel Kongresi'nde Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel sahnede idi. Bilgiç'e göre (Bilgiç, 1998: 136), "Delegeleri, Demirel'i desteklemeye sevk eden bir önemli olay da Bilgiç başkanlığı kazansa bile askerlerin ona iktidarı vermeyeceği" yolundaki söylentilerin yayılmasıdır. Demirel'in, Bilgiç'ten iki kat farkla (1072) kazandığı bu yarışta, Necmettin Cevheri, Demirel ile 40 yıl sürecek siyasi yola çıkmış olacaktı. Böylece Türkiye siyaset tarihinde, bir parti liderinin yarışmayla kararlaştırılması ilk kez olmuştur. Abadan'a göre (Abadan, 1966: 120) bir partinin delegeleri, ilk defa partinin kurucuları dışından birini genel başkanlığa seçmişlerdir.

Demirel, İnönü'nün 1946 seçimlerinde Bayar liderliğindeki DP'ye yaptığı gibi, erken ve kolay bir zaferi kazanmak için, seçimlere sekiz ay kala, CHP'nin azınlık hükümetini devirmek için MP, YTP ve CKMP ile birlikte bir ay sonraki 1965 bütçesine ret oyu sağlamış ve İnönü hükümetini devirmeyi başarmıştır.

Bu erken zafer sonucunda Demirel, “İsmet Paşa’yı deviren adam” olarak konuşılmaya başlanmıştır.

1965 seçimleri öncesinde Demirel, partinin kitap okuyup, dua eden vatandaş amblemi yerine, şaha kalkmış rahvan bir kır at kullanmıştır. Fuat Köprülü’nden alınan, pozitif enerji ve hareket imajı vermeye çalışan bu amblem, 14 Mayıs’tan günümüze kadar Türkiye siyasetinin en önemli amblemi olan “Yeter! Söz Milletindir” in ikinci versiyonu olarak görülebilir.

AP açısından, başarılı geçen bir kampanya döneminin ardından gerçekleşen bu seçimlerden AP, %53 oy oranıyla 240 milletvekili çıkarmıştır. Bu oy oranıyla AP, DP’nin girdiği son seçimde (1957) aldığı oy oranının (%48) da üzerine çıkmayı başarmıştır.

Urfa alay komutanı Şemsettin Taner’in kiracısı olduğu bir malikânedan, altı ahır, tek odalı bir yerde devam eden sürgün hayatı ve kısa sürede ölen anne ve babasıyla, 21 yaşında yüklendiği aile yükü, Necmettin Cevheri’nin karakteristik özellikleri olan risk almama, ağır, özgün, temkinli, saygın, zikzak yapmama, çalışkan ve perde gerisinde durma özelliklerini oluşturmuştur.

Kısaca bu dönemde siyasi hayatımızda AP ve Demirel etkin olurken, Necmettin Cevheri de hem parti merkezinde hem de Doğu ve Güneydoğu’da öne çıkmış ve bu süreç 2002 yılına kadar devam etmiştir.

1.1 Süleyman Demirel ve Necmettin Cevheri (1965-1969)

Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun idam edildiği, kanlı 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra

geçen beş yıllık koalisyon ve kriz hükümetlerinden sonra seçimler yapılmış ve DP'nin devamı olarak görülen AP, %53 oyla, Meclisteki 450 vekilin 240'ını kazanmıştır. Bu zafer, muhafazakar siyasetin ikinci büyük zaferidir. (Üçüncüsü ANAP'ın 1983 zaferi olarak görülürken, dördüncüsü AK Parti'nin 2002 yılında görülmüştür.)

Birinci Demirel hükümeti için mecliste yapılan güven oylamasında, AP'nin 240 vekiline karşın, hükümet 252 kabul oyu almıştır. Hükümetin kurulmasıyla Türkiye, 1969 seçimlerine kadar sürecek istikrarlı bir döneme girmiştir. Bu hükümet tarihimize I. Demirel Hükümeti olarak geçmiştir. Cevheri, ilk kez bakanlığa kadar ulaşan hayat sürecini şöyle anlatır (Cevheri, 2013: 114):

(Şanlıurfa İl Başkanı) Adaylık için başvuruların istifalarını karar defterine işleyerek telgrafla Genel Merkeze bildirdim. Adaylık müracaatında bulunan arkadaşlara başarı ve şans dileyerek istifa müddetinin sonu olan saat 17.00'ye kadar Partide oturdum. Daha sonra partiden ayrılıp Belediyeye gittim. Belediyenin bahçesinde Atatürk büstünün önünde hemen her akşam toplanıp sohbet ettiğimiz, çay içtiğimiz bir yer vardı. Oraya geldiğimde belediye başkanı Mustafa KILIÇ henüz gelmemişti. Bir iki arkadaş vardı. Sohbet ederken Reis Mustafa KILIÇ geldi. Bizi yalnız bırakmak için o arkadaşlar kalktılar. KILIÇ oturduktan biraz sonra bana Urfa şivesiyle aynen şunu söyledi. "Bilimisen (Biliyor musun) sen artık İl Başkanı değilsen" dedi. Anlar gibi oldum ama inanmadım. "Biz seni (senin) adıyla (adına) istifa ve adaylık telgrafını çektik bile. Alabilisen get geri al" dedi. İnanılması güç ama milletvekili adaylığımın, milletvekilliğimin, bakanlık görevlerimin, darbelerin, düşüşlerin, yeniden çıkışların yer aldığı siyasi hayatımın ondan sonraki uzun dönemi aynen böyle başladı.

Cevheri'nin aktif görevde bulunduğu AP, 1965-69 döneminde ortalama %7 kalkınma hızı ve %5 enflasyon oranıyla uzun yıllar vatandaşlar arasında konuşulan başarı elde etmiştir. Bu dönemde reel gelirler de %20 ortalamayla artmıştır. 1969 yılında makinayla tarım yapılan toprak miktarı, yaklaşık

100.000 traktörle %30'a yükselmiştir. Bu ortam içerisinde yapılan 12 Ekim 1969 seçimlerinde bir önceki seçime göre katılım %71'den %64'e düşerken AP'nin de oyları %53'ten %47'ye düşmüştür.

Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay ve arkasından mecliste güvenoyu alarak 31.hükümetin Başbakanı olarak 3 Kasım 1969'da görevine başlamıştır. Ancak bu hükümet Demirel'in beklemediği bir şekilde kısa süreli olacaktır. AP'de de 1955 yılındaki DP gibi aşırı güç zehirlenmesi yaşanmış ve kendi parti üyeleri tarafından hükümet düşürülecektir. Cevheri şöyle açıklamaktadır (Cevheri, 2013: 120):

Urfa'da elde ettiğimiz başarının verdiği zafer havası ile Ankara'ya döndük. Çok şükür seçimler olaysız geçmişti. Yeniden üyeliğine seçtiğim Dünya Parlamentolar Birliği sonbahar toplantısı için Hindistan'ın Yeni Delhi şehrine gidecektik. ... Toplantıda bir konuşma yapmıştım. Elçilik Müsteşarıyla birlikte hazırlamıştık. O günlerin konuları olan Mescid-i Aksabaskını ve Bosna-Hersek olaylarını içeren bir metindi. Fransızcaya tercüme ederek yazılı metin üzerinden konuşmamı yapmıştım. Ertesi gün Müsteşar heyecanla gelerek "Tebrik ederim" dedi. "Tebrik edecek ne var? Sıradan bir konuşmaydı, zaten beraber yazmıştık" dedim. "Hayır, hayır. Ankara'dan kripto geldi. Yeni hükümet kuruldu. Siz de Turizm ve Tanıtma Bakanı oldunuz" dedi.

Böylece Şanlıurfa'dan milletvekili olarak Ankara'ya gelen Cevheri, kısa sürede AP'nin seçim işlerinden sorumlu Genel Başkan Yardımcısı ve Turizm ve Tanıtma Bakanı olacaktır.

1965-71 yılları arası geçen dönemde hem Cevheri hem de DP'nin devamı olan AP'nin toplum ve devlet nezdinde, liberal muhafazakâr siyasi düşüncesiyle rüştünü ispatladığı görülmektedir. Ancak bu siyasi düşünce, 12 Mart darbesiyle parçalanacak ve etkileri günümüzde devam eden Türk Milliyetçiliği (MHP) ve Siyasi İslam (MSP) düşünceye dayalı siyasi partilerin ortaya çıktığı görülmektedir.

2. 12 MART DÖNEMİNDE NECMETTİN CEVHERİ

2.1 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası Karşısında Necmettin Cevheri

Bu dönem siyasi hayatımızda sağ-sol çatışması, koalisyonlar, MC hükümetleri, Kıbrıs Harbi ve ekonomik krizler olarak bilinir. Bu dönemde AP, MNP, DP ve MHP arasında bölünen DP kökenli oylar, bazen CHP'yle bazen de AP öncülüğünde Milliyetçi Cephe hükümetleri kurmuştur. Ancak bazen de bugün dahi uygun görülmemeyen ve dönemin CHP lideri Bülent Ecevit'in hayatının en büyük hatası dediği ve 11 vekilin Bakanlık vaadiyle CHP'ye transferi gibi Güneş Motel siyasi olaylar yaşanmıştır.

12 Mart 1971 saat 13.00'de radyodan okunan ve Cumhurbaşkanı ile meclise gönderilen, üç maddelik muhtıra ile demokratik süreç noktalanmış oldu. 12 Mart Muhtırasının etkisi psikolojik de olsa kısmen kırılınca, iki yıl sonra genel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde de tıpkı on yıl önceki gibi CHP darbe sonrası birinci parti olmuş ve parçalanmış AP'den ayrılan Demokratik Parti ve Milli Selamet Partisi ortaya çıkmıştı.

Bu dönemin seçim sistemine göre değil, temsilde adalet olsa da yönetimde istikrar ortadan kalkmış ve ülke, Milliyetçi Cephe (MC) olarak tanımlanan (AP, MSP ve MHP) üçlü koalisyonlarla 12 Eylül 1980 darbesine kadar yönetilecekti. Böylece, siyaseten bölünmüş toplum üzerinde temellenen bölünmüş siyasi yapının doğal sonucu olarak adil olsa bile yönetemeyen bir demokrasi ortaya çıkmıştır.

1973 seçimlerinde AP, kopmaların sonucu olarak %30 oy oranıyla dördüncü parti olmuştur. MSP, amblemi gibi Mecliste anahtar konumuna gelmiş ve zit

görüşlü de olsalar, İnönü'yü deviren Bülent Ecevit'in CHP'si ile koalisyon hükümeti kuracaklardı. Burada ilginç olan CHP oylarının darbeyle artıp darbe etkisinin azalmasıyla azaldığı ve aynı şekilde AP'den kopan partilerin birleşmesi halinde %50'den fazla olan DP ve AP taban oylarının korunduğu ancak siyasi bölünmüşlük sonucu ülkede koalisyonların başladığı görülmektedir.

Bu dönemde bölünmüş siyasi yapı sonucu hükümetler fazla uzun ömürlü olamıyorlardı. Bu durum maalesef 1993-2002 yılları arasında da görülecekti. Bunun sonucu olarak ülkede iktisadi, siyasi ve içtimai krizler ortaya çıkmıştır. Bu tablo 2002 yılından beri tek başına iktidarda bulunan AK Parti tarafından, bu sıkıntılar hatırlanarak, 2018'den itibaren uygulanan Başkanlık sisteminin başlangıç tarihi olan bu on yıllık dönemi Cevheri şöyle anlatır (Cevheri, 2013:149-152):

Demirel Başkanlığında kurulan Birinci Milliyetçi Hükümet, 31 Mart 1975'de göreve başladı. Sol muhalefet, hükümet ilanının 31 Mart gününe rastlamasını da ayrı yönden eleştiri konusu yapmakta gecikmedi. Hükümetimizi 31 Mart Hükümeti diye adlandırarak, Osmanlı Dönemindeki 31 Mart irtica hareketi ile özdeşleştirmeye çalıştılar. Bu Hükümette de, Ecevit Hükümetinde olduğu gibi ERBAKAN Başbakan Yardımcısı idi. Ayrıca diğer sağ Milliyetçi Partilerden Güven Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi de Hükümete dâhil olmuştu. Güven Partisi Genel Başkanı Turhan FEYZİOĞLU ve Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alpaslan TÜRKEŞ diğer Başbakan Yardımcıları idiler. ECEVİT'in açtığı kapıdan Devletin içine giren ERBAKAN bu yürüyüşüne devam ediyor, bir de 27 Mayıs darbesinin önemli ismi TÜRKEŞ, ilk defa sivil bir hükümette yer alıyordu. 27 Mayıs 1960'dan sonraki askeri hükümette görev alışı sayılmazsa, bu da onun yönünden bir ilkti. Bu Hükümet döneminde, 3 Nisan 1977'de, hem Parti, hem Urfa, hem de şahsım yönünden çok büyük bir olay cereyan etti. Evet, bu hükümet Urfa Tünellerinin temelini atıyordu. Tarihi bir olaydı....Baraj temelleri dinamit patlatılarak atılmıştı. Kur'an'dan bir surenin bazı ayetleri okundu ve patlatma butonuna basıldı.Dinamitler patladı, renk renk dumanlar göğe yükseldi. Önce gözlerim yaşardı, kendimi tutamadım, ellerimi yüzüme kapatıp ağladım. Kolay değil, çatlayan

topraklara, boynu bükük kuruyan ekinlere, binlerce yıldır uzaklarda sessizce yatağında akan Fırat'ın suyu geliyordu. İnandırması zordu ama geliyordu işte. Tarih 3 Nisan 1977, saat 16.00 idi. Bu tarih Urfa'nın ve bu suyun damlayacağı her yerin hayatında en önemli dönüm noktasıdır. Bir milattir. Siyaset unutturur, yapanlar da unutulur. Ama bu su akmaya devam eder. Önemli olan da zaten onun akmasıdır. Bu Hükümet DEMİREL'in kurduğu dördüncü kabineydi ve zamanın istikrarsız şartlarına rağmen epey uzun sürdü sayılabilir. 1975 Martından 1977 Haziranına kadar devam etti. Bizim Urfa tünellerinin temelini atılmasından iki ay sonra yerini ECEVİT'in 2.Hükümetine bırakacaktı. Neyse ki biz tünellerimizi kurtarmış, aradan çıkarmıştık.”

21 Temmuz 1977'de Süleyman Demirel, Hükümeti kurdu ve 5.defa Başbakan oldu. İkinci Milliyetçi Cephe hükümetinde Necmettin Cevheri Adalet Bakanı oldu. İlk icraatını Bakanlığın üst kadrosu önünde şöyle anlatır (Cevheri, 2013: 155):

“Burada oturduğum günden kalkıp gideceğim güne kadar benim ağızmdan, şu dosya ne oldu veya şu hâkim, şu savcı nerededir sözünü işitmeyeceksiniz” demiştim. Gerçekten de kalkıp gittiğim güne kadar işitmediler. Bu tavrımın onları etkilediğini hissediyordum. Beni de sevdiler. Oradan ayrıldıktan sonra da bu iyi ilişkiler sürdü... 1961 Anayasası, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Yüksek Savcılar Kurulunu, iki ayrı kurul olarak düzenlemişti. Adalet Bakanının her iki kurul üzerinde, özellikle de Yüksek Savcılar Kurulunda büyük ağırlığı vardı. Buna rağmen yargı faaliyetine müdahil olmak, bize ve fikriyatımıza yakın savcı ve hâkimleri öne çıkarmak gibi bir yaklaşımın içinde ne ben, ne de Hükümetimiz asla olmadık.

Koalisyon ve siyasi krizlerle geçen 10 yılda 11 hükümetin kurulduğu bu süreçte AP'den, içinde Mustafa Kılıç'ın da bulunduğu 11 vekil CHP tarafından bakanlık vaadiyle Güneş Motel'de CHP'ye transfer edilmiş ve AP hükümeti düşürülmüş sadece Temmuz 1977'de bir aylık Ecevit hükümeti kurulmuştur. Bundan sonra 12 Eylül darbesine kadar giden süreçte kurulan Demirel hükümetinde sokaklarda

yaşanan çatışmalar sonucu ülke siyasi krize sürüklenecek ve bu gerekçe 12 Eylül askeri darbesini sebep olarak kullanılacaktı.

2.2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Necmettin Cevheri

12 Eylül 1980 darbecilerin lideri ve Amerika'nın "Our boys" (bizim çocuklar) dediği Kenan EVREN tarafından, "kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için" darbe yapılmıştı. Darbeden sonra partiler kapatılmış ve siyasi yasaklı liderler, Zincirbozan'a zorunluk ikamete tabi tutulmuş ve binlerce kişi yurt dışına kaçmıştır. Cevheri darbe sürecini şöyle anlatmaktadır (Cevheri, 2013: 162):

"Ve beklenen gün geldi. Kan pahasına, can pahasına, hürriyet pahasına, hukuk pahasına beklenen gün geldi. Akan kanı durdurması gerekenler, onu durdurmak için var olanlar, onu durdurma görevi Hükümet tarafından ayrıca kendilerine verilenler, onu bahane ederek yönetime el koydular. Radyolar, aynı daha öncekilerin okudukları gibi, benzer metni tekrar tekrar okudular. Senelerce Millete bayram diye kutlattırılan 27 Mayıs çare olmuş idiye, 12 Mart ne için yapılmıştı? 12 Mart çareyse, 12 Eylül neyin nesiydi?"

Başta Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit olmak üzere çok sayıda siyaset adamı Çanakkale-Zincirbozan'da gözaltına alındı. AP'nin devamı olan Doğru Yol Partisi (DYP) de bu yolda ortaya çıkar. Cevheri 22 yıl sürecek DYP'nin ortaya çıkış sürecini şöyle anlatır (Cevheri, 2013: 163):

Çanakkale yolunda konuşa konuşa gidiyorduk. DEMİREL'in söylediklerini arka sıranın ortasında oturan İsmet SEZGİN not alıyordu. Arabada beş kişiydik. Üçü Zincirbozan'da kalacak, ben ve İsmet Bey dönecektik. Ben direksiyonda olduğum için not alma işi de haliyle İsmet Bey'e kalıyordu. Partinin ismiyle ilgili yol boyunca değerlendirmeler yapıldı. Öne çıkan

*Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette geçen "Sırat el Müstakim" ifadesiydi. Meali "Doğru Yol" idi.**

Bu süreçte Cevheri liderliğinde Büyük Türkiye Partisi (BTP) kurulmuşsa da 11 gün sonra darbe yönetimi tarafından kapatılmıştır. Demirel, Zincirbozan'da DYP'nin kuruluş çalışmalarını yürütmüştür.

Siyasi yasakların kaldırıldığı 6 Eylül 1987 tarihine kadar Demirel, çektiği sıkıntıyı yakınlarına "Güniz Sokak'tan çıkıp Kızılay'a doğru yürüyüp isyan edesim geliyor" şeklinde dile getiriyordu (Çavuşoğlu, 2016: 1043-1051).

Cevheri, sıkıntılı geçen dönemi şöyle anlatmaktadır (Cevheri, 2013: 204):

6 Kasım 1983'de yapılan Milletvekili Genel Seçiminde ÖZAL'ın Anavatan Partisi yüzde 45 oyla 211 milletvekili çıkararak, o zamanki Anayasa hükmünce 400 kişilik Meclis'te çoğunluğu sağlayıp tek başına iktidar olmuştu. CALP'ın Halkçı Partisi yüzde 30 oyla 117 milletvekili, MGK'nın iktidar adayı SUNALP'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi ise yüzde 23 oyla 71 milletvekili çıkarabildi. Ama içimiz içimize sığmıyordu. Aynı heyecanı Yıldırım Bey de duymaktaydı ki, seçim çalışmaları esnasında isim vermeden ve üstünü örtmeye çalışarak Adalet Partisi ve DEMİREL'e bolca gönderme yapıyordu. Aslında başta darbeciler olmak üzere herkes biliyor ve kabul ediyordu ki, Doğru Yol Partisi Adalet Partisinin sadece devamı değil ta kendisiydi. Demokrat Parti'nin, Adalet Partisinin ve Büyük Türkiye Partisi'nin yeni ismiydi. DEMİREL de Partinin tartışmasız lideriydi.

* Doğru Yol Partisi ismi ilk olarak; Zincirbozan yolunda, Cevheri'ye ait kırmızı Mercedes'te konuluyor. Tarih muhtemelen 1 Haziran 1983. 31 Mayıs da olabilir. Babam (Necmettin Cevheri) direksiyonda, Merhum Demirel yanındaki koltukta. Arka koltukta Merhum İsmet Sezgin, Merhum Sadettin Bilgiç ve Nahit Mentеше. Yolda isim tartışılıyor. Merhum Demirel, tartışmalara nokta koyuyor. Kur'an'da birçok yerde geçen Sırat-el Müstakim'e atfen, "Partimizin adı Doğru Yol" olacak diyor. İsmi koyan tek başına Süleyman Demirel merhumdur. Esat KIRATLIOĞLU'na göre ise Zincirbozan'daki yoldan dolayı Demirel, "Doğru Yol'dan ayrılmayın. Doğru Yol rehberiniz olsun" der. Biz de bu mesajdan yeni Parti'nin adı olarak, "Doğru Yol Partisi" koyduk. (Kaynak: İbrahim Cevher CEVHERİ-25.04.2021/görüşme kaydı-Esat KIRATLIOĞLU 03.09.2021 görüşme kaydı) DYP ismi halk arasında ilk dönemlerde "Demirel'in Yeni Partisi" (DYP) olarak da konuşuldu.

DYP tıpkı 1964 yılında Demirel'in AP'nin başına geçtiği gibi 16 Temmuz 1986 yılında tekrar amblem değişikliğine gitti. Yolun sağından dikkatle yürüyen yalnız adamdan, düz bir çizgi üzerinde şaha kalkmış at amblem olarak kabul edilmiştir. Böylece AP'ye verilen birinci at Fuat Köprülü'ye aitken DYP'ye verilen bu at da Gökhan Evliyaoğlu'na aitti. Bu aynı zamanda, demokrat kelimesini demir kır at olarak telaffuz eden halka, DYP'nin Demokrat Parti'nin varisi olduğu mesajı da bilinçaltına veriliyordu.

Amblemin değişmesinden sonra DYP yöneticileri de söylemlerinde “Eskiden kırat yürüyordu şimdi şaha kalktı” ifadesini sıkça kullanmaya başlamışlardı. Cevheri sürecin sonrasını şöyle anlatmaktadır (Cevheri, 2013: 210):

Grup kurmamızın da katkısıyla 28 Eylül 1986'da yapılan Milletvekili Ara Seçiminde önemli bir zafer kazandık. Güçlü iktidar ANAP yüzde 32 oyla birinci parti olsa da, biz yüzde 23,5 oyla ikinci parti olmuş ve ara seçime konu olan 11 milletvekilliğinden 4'ünü kazanmıştık. ANAP, 1983'e göre oy kaybetmiş, 6 milletvekilliği çıkarabilmişti. Bizden Genel Başkan Hüsamettin CİNDORUK Samsun Milletvekili, Köksal TOPTAN Zonguldak Milletvekili, Sümer ORAL ve Ümit CANUYAR da Manisa Milletvekili seçilmişlerdi. Grubumuz daha da güçlenmişti.

6 Eylül 1987 tarihinde, eski siyasetçilere yasakların kalkmasının evet ya da hayır şeklinde oylandığı bu referandumda, Başbakan Turgut Özal hayır şeklinde karşı oy kullanmıştı. Referandum sonucunda siyasi yasaklar çok az

bir farkla kalktı (Resmi Gazete, 12 Eylül 1987, Sayı: 19572): Evet oylarının oranı %50.16 iken, hayır oylarının oranı ise %49.84'te kaldı. Halk eski siyasetçileri çok az farkla ipten almıştı.

29 Kasım 1987 seçimlerinde ANAP oyların %36.3'ünü alarak 450 milletvekilinden 292'sini alarak tek başına iktidara geldi. SHP ise oyların %24.8'ini alarak 99 milletvekiliyle 2. parti oldu. DYP ise oyların %19.1'ini alarak 59 milletvekiliyle 3. Parti oldu. Böylece Kırat yedi yıldan sonra tekrar yola çıkmıştı artık. İki yıl sonra yani 26 Mart 1989 yerel seçimleriyle merkez sağ seçmenin ANAP ve DYP arasında ikiye bölündüğü görülmektedir. Yerel seçimde ANAP şehirlerden, DYP ise küçük yerleşim alanlarından destek almıştır. Cevheri, DYP'nin ANAP'ı iyice zorladığı süreci şöyle anlatır (Cevheri, 2013: 218) :

“ 26 Mart 1989 Tarihinde yapılan seçimlerde, İl Genel meclis oyları itibariyle SHP yüzde 28,7 oyla birinci, biz yüzde 25,1 oyla ikinci parti olmuştuk. ANAP ise büyük bir yenilgiye uğrayarak üçüncü parti konumuna düşmüştü. Oy oranları 21,8'di. Kazanılan Belediye Başkanlıklarında da sıra aynıydı. SHP 646, DYP 569, ANAP ise 549 Başkanlık kazanmıştı. Büyükşehir Belediye Başkanlıklarının altısını SHP, birini DYP, birini RP almıştı. ANAP, kanununu çıkardığı Büyükşehirlerden hiçbirini kazanamamıştı. ANAP için yolun sonu görünmüştü artık. ÖZAL'ın yapabileceği tek bir şey kalmıştı. Meclis'teki çoğunluğunu zorlayarak kendini Cumhurbaşkanı seçtirmek. Nitekim bu yolu zorlamaya başladı.

3.NECMETTİN CEVHERİ'NİN SON DÖNEMİ (1990-2002)

3.1 DYP'de Vitrin Değişikliği, Tansu Çiller ve Necmettin Cevheri

DYP, Turgut Özal'ın yerini Mesut Yılmaz'a istemeyerek de olsa devretmesi gibi 24 Kasım 1990'da gerçekleşen III. Büyük Kongresi'yle yenileşme hareketine girdi. DYP'ye Tansu Çiller, Ersin Faralyalı, Tunç Bilget gibi isimler katıldı. Bu durum, “yıllarca AP'ye hizmet etmiş deneyimli, tecrübeli, birikimli kişilerin

tepkisine neden oldu” neden oldu diyen Çavuşoğlu’nun iddiasını (Çavuşoğlu, 2016: 3) Cevheri durumu şöyle açıklamaktadır (Cevheri, 2013: 220):

“İlk defa 1985 Kongresinde hissedilen, 1988’de de artarak devam eden “yeni isimler” arayışı, 1990 Kongresi öncesi delegeler arasında ve Parti tabanında zirve yapmıştı. DEMİREL de bu baskıdan pek hoşnut değildi. Elbette ki, bize katılacak bazı yeni isimler gücümüzü artırır ve Partiye heyecan getirirlerdi. Ama bazı Teşkilatlar neredeyse bütün kadroların yenilenmesi gibi ifrata kaçan taleplerde bulunuyorlardı. DEMİREL, hem butalepleri sınırlı ölçüde karşılamak, hem de Partimizin vizyonunu yenilemek amacıyla, uzmanlık, birikim ve tanınmışlıklarıyla Doğru Yol’a katkı sağlayacak bazı isimleri bünyeye kattı. İşte Tansu ÇİLLER, Ersin FARALYALI gibi o günlerin bazı popüler şahsiyetlerinin Partimize intisabı böyle gerçekleşmişti. Tansu ÇİLLER’i ilk defa İstanbul’da, o zamanki adı Sheraton olan otelde DEMİREL’in kabuller yaptığı süit dairesinde gördüm. Biz de bazı arkadaşlarla süitin kabul kısmında idik. Bu hanımefendi geldi. Basındaki resimlerinden tanıdım. Selamladık, bir köşede oturup DEMİREL’in kabulünü bekledi. Tansu Hanım’ın Partiye resmi girişi ise, 1990 Kongresinden bir süre önce, Akay Caddesindeki Genel Merkezimizin “Mahzen” diye tabir edilen ve girişin altında yer alan toplantı salonunda olmuştu. Çeşitli illerden gelen Teşkilat mensupları, delegeler ve Genel Merkez yöneticilerinin olduğu heyecanlı bir toplantıydı. DEMİREL, ÇİLLER’i elinden tutarak, “Anadolu’nun tozlu topraklı yollarında bizimle beraber yürümek için geldi” diye takdim etmiş, salonda müthiş bir tezahürat kopmuştu.

Vitrin değişikliğiyle DYP’nin kazanacağı ivmenin Türkiye’nin iç dinamiklerini de harekete geçireceği ve Türkiye siyasetinde DYP’nin öncülüğünde demokratik bir sürecin habercisi olduğu yorumları da yapılmaktaydı. Çünkü Demirel, Ecevit, Erbakan ve Özal gibi liderlerin yıprandığı ve Özal’ın yerini Mesut Yılmaz’a devretmesiyle ANAP’ı örnek alınmaktaydı. Ancak tecrübenin umuttan daha büyük olduğu, on yıl sonra Çiller liderliğindeki DYP’nin baraj altında kalması ve DYP’nin kısa sürede siyasi hayatımızdan silinmesi sonucu acı tecrübe olarak hatırlanacaktı.

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan Genel seçimde DYP %27 oyla 178 vekil kazanmış ve birinci parti olmuştu. ANAP % 24,01 ile 115 vekil çıkartırken SHP, % 21'e yakınoyla oyla 88 vekil çıkarmış ve RP ise %17'y yakın oyla 62 sandalye kazanmıştı. Ülkede 12 Eylül öncesi bölünmüş siyasi yapı sonucu ortaya çıkan koalisyon sürecini tekrar başlatmıştı. Bu süreç maalesef 10 yıldan fazla sürecekti.

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin protokolü, 19 Kasım 1991 günü Demirel ve İnönü tarafından imzalandı. Süleyman Demirel'in Başbakanlığında kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti, tarafından onaylandı. Kabinede DYP 20, SHP ise 12 Bakanlık aldı. Cevheri bu dönemde Tarım Bakanı olarak görev yapmış ve süreci şöyle açıklamıştır (Cevheri, 2013:241):

“Siyasetteki hırslım, hep partıcilikte ve Partimin başarısında yoğunlaşırdı. Birçok kimsenin kulisler yaptığı, İstanbul'dan hatırlı kimseleri Ankara'ya getirip sanki faydası olacak gibi devreye soktuğu bu Bakanlık işi o gün itibariyle üç defa olmuştu. Birincisinde, yani Turizm Bakanlığına gelişimde Hindistan'da görev seyahatinde idim, oradan çağırıldılar. İkincisi olan Adalet Bakanlığı görevimi de, ben Cuma namazındayken radyodan dinleyen arkadaşlardan duydum. Üçüncüsü de bu şekilde oldu. Müsteşar Vekilini değiştirerek, genç bir Ziraat Profesörünü Müsteşar yaptık. ANAP Döneminde milletvekilliği, belediye başkanlığı yapmış Genel Müdürler vardı. Kendilerini alacağını sandılar, ama öyle yapmadım. “Benim Partim de dâhil, hiçbir parti için partıcilik yapmamak kaydı ile sizinle çalışırım” dedim. Kaldılar ve dürüstçe çalışarak görevlerini yaptılar. Bu her ne kadar bizim DYP Grubunda ufak tefek tenkitlere sebep olduysa da, Bakanlıkta çok olumlu bir hava yarattı. İşlerin yürümesi ve hizmet üretimine çok katkısı oldu. Zira yerinde bıraktıklarımız işinin ehli insanlardı. ANAP kökenli bazı bürokratları muhafaza etmem, partıcilik açısından beğenilmeyebilir. Ama bir Bakanın görevi, kamu hizmetinin en iyi şekilde yürütülmesidir. Üstelik ben Particiliği en az bu tenkitleri yapan Partili arkadaşlarım kadar bilirdim. Partinin menfaati, öncelikle Parti Hükümetinin başarılı olmasındadır. Eğer hak etmiyorsa, ya da o işin ehli değilse, sırf iyi Partili diye bir bürokratu terfi ettirmenin, ya da başarılı birini görevden alıp o Partiliye yer açmanın Partiyeye hiçbir

yararı olduğunu görmedim. Ama hem dünya görüşü itibariyle Partiye yakın, hem de nitelikve kapasitesi üstünse, o insana görev verilmelidir. Verdik de. ... Burada sadece 1995 yılına kadar önce DEMİREL'in, sonra da ÇİLLER'in Başbakanlığında icraat yapan Koalisyon Hükümetlerinin Urfa'ya hizmetleriyle ilgili bir parantez açmak istiyorum. Bunların en başında, şüphesiz yalnız Urfa'nın değil, Türkiye'nin de hudutlarını aşan GAP Projesi gelir. 3 Nisan 1977'de Adalet Partisi'nin başında olduğu Hükümet döneminde, devrin Başbakanı DEMİREL tarafından temeli atılan Urfa Tünelleri, 9 Kasım 1994'de, Cumhurbaşkanı DEMİREL ve Başbakan ÇİLLER tarafından açıldı."

Fotoğraf 3 ve 4: Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, açılış konuşmasını Necmettin Cevheri'yle birlikte 1977 yılında yaptığı ve kimseye gaptırmam dediği GAP tünellerinin açılışında (1993) konuşuyor. **Kaynak:** Cevheri 2013: 241

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın beklenmeyen ölümü üzerine; siyasi hayatımızda köklü değişiklikler olmaya başlamıştı. DYP lideri Süleyman Demirel köşke çıkarken, Tansu Çiller'e de başbakanlık yolu ve Necmettin Cevheri'ye ise Parti'de iki numaralı ağır abi yolu açılmıştı.

17 Nisan 1993 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın aniden vefat ettiği gün Demirel, Adnan Menderes Üniversitesi'nde bir törendeydi. Özal'ın ölüm haberini alan Demirel, derhal yola çıktı. Yolculuk esnasında Sezgin'in "Size Cumhurbaşkanlığı yolu görüldü" değerlendirmesine Demirel'in yanıtı şöyle olmuştur (Bilgiç, 2002: 331): "İsmet, birkaç defa altın tepside Cumhurbaşkanlığına verdik. Bu defa da bunu kabul etmediğim takdirde buna başka bir kulp takarlar." Necmettin Cevheri ise süreci şöyle açıklamaktadır (Cevheri, 2013: 245)

1993 yılı Nisan ayında, Büyük Kongre öncesi ilçe kongrelerimizi yapmaktaydık. 17 Nisan günü Turgut ÖZAL vefat etti. Ben de İstanbul'da devam eden kongrelerde görevliydim. Özel Kalem Müdürüm Sevilay Hanım yanıma gelerek ÖZAL'ın hastalanıp hastaneye kaldırıldığını söyledi. Konuşmamı kısa kesip indim. Daha sonra da ölüm haberi geldi. Kongreyi hemen toparlayıp Ankara'ya gitmek üzere havaalanına geldim. Amacım bir an önce Ankara'da olup, DEMİREL'in "Ben aday değilim" gibi, muhtemeldir ki, bir söz sarf etmesinden önce orada olmaktı. Çünkü biliyorum ki, siyasetin daima kolayına, tatlısına talip insanlar çıkar, ortalık karışır, bu defa çözüm bulmak çok sıkıntılı olurdu. Ankara'ya varır varmaz ziyaret ettiğim Demirel'e, geri durması halinde Meclis'in de, Parti'nin de karışacağını ifade ettim. "Zincirbozan yollarını Çankaya'da noktalamamız yalnız sizin değil, hepimizin onurudur" dedim. 1990 yılında yapılan Büyük Kongremizde kürsüden şöyle demiştik. "16 Yıldızlı Cumhurbaşkanlığı Forsunu bir gün mutlaka Harran'daki kıl çadırın üstüne asacağız". Ve astık da. Ben ve benim gibi düşünen bazı arkadaşların DEMİREL'i teşvik etmemiz karşısında, bu tatlı göreve talip bazı dostlar, bana ve o arkadaşlara epey içerlemişlerdi. Adaylık müracaatımızın yapılacağı günün sabahı, yine benim talebim üzerine, Zincirbozan'a beraber gidip geldiğimiz mahut Kırmızı Mercedes ile ikimiz, sabah namazına Hacı Bayram'a gittik. "Önce buraya, sonra Meclis'e" diye rica etmiştim. DEMİREL 16 Mayıs 1993'de, Meclis'te 3.turda Cumhurbaşkanı seçildi. 1990 Kongresindeki dileğimizin gerçekleşme zamanı gelmişti artık. 23 Mayıs 1993 Tarihinde, Urfa'ya yapılan bir başka önemli eser olan Birecik Barajının temeli Cumhurbaşkanı DEMİREL tarafından atıldıktan sonra Harran'a geçtik. Geleneksel olarak kıl çadırda sac kavurması yenilecekti. Kıl çadırın altında yer minderinde yemek yenirken, çadırın üstünde 16 Yıldızlı Cumhurbaşkanlığı Forsu dalgalanıyordu. Bu da bir kaderdi. Bu defaki kader, sadece DEMİREL'in çizgisini çizmekle kalmıyor, sonraki dönemin ve Türkiye'nin hayatına uzun müddet mührünü vurmuş bir Partinin, Doğru Yol'un da kaderini yazıyordu. Bu kademedede bir geçişin her yana çeşit çeşit etkiler yapmaması mümkün değildi.

23 Nisan günü Demirel'i Cumhurbaşkanlığına aday gösteren önerge, DYP Meclis grubunda oybirliğiyle kabul edilmesine rağmen, SHP lideri Erdal İnönü bunu, 25 Nisan'dan sonraki 2 Mayıs tarihli görüşmesinde kabul edecektir.

İnönü'nün "DYP içinden başka bir aday olsun" önerisi, Demirel-İnönü görüşmesinde, İnönü'nün Demirel'e desteğini açıkça belirtmesiyle, DYP liderine Çankaya yolu açılmış oldu. Süleyman Demirel'e Çankaya'da Cumhurbaşkanı olmasıyla DYP'de Genel Başkanlık ve de Başbakanlık sorunu ortaya çıktı.

DYP Genel Başkanı, Olağanüstü Kongre ile belirlenecekti. Kongrenin önemi, DYP Genel Başkanı olacak kişinin aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin, Başbakan'ı olacak olmasıydı. Burada Hüsamettin Cindoruk, Cavit Çağlar, Bedrettin Dalan, Tansu Çiller, İsmet Sezgin, Köksal Toptan, Sümer Oral, Yaşar Topçu ve İsmail Köse isimleri öne çıkmaktaydı.

Demirel, görüşmeye gelenlere, "Siz ne yapacağınızı bilirsiniz. Benim bir şey söylemem yakışık almaz" diyerek herhangi bir adayı işaret etmemiştir. Başını Cevheri'nin çektiği bir grup Tansu Çiller'i ısrarla desteklemiştir. Bu konuda kamuoyunda "Demirel'in, ben onu bakan yaptım ama sen başbakan yaptın" şeklinde ihanetle suçladığı Cevheri'ye tepki gösterdiği iddialarına yol açmıştır. Cevheri buna karşı 19 Temmuz 1994 tarihinde Hürriyet Gazetesinde açıklama yayımlamıştır. Demirel, buna bir cevap vermemiş ve dostların güveni karşılıklı olarak sarsılmıştır.

13 Haziran 1993 günü yapılan DYP II. Büyük Olağanüstü Kongresi için ilk olarak Tansu Çiller, 8 Haziran günü adaylığını açıkladı. Cevheri bu durumu şöyle açıklamıştır (Cevheri, 2013: 250):

13 Haziran 1993'te yapılacak ve Tüzüğümüz gereği yeni Genel Başkanın seçileceği Olağanüstü Büyük Kongre için, önce birkaç aday ismi ortada dolaştıysa da, sonra bu üçe indi. İsmet SEZGİN, Köksal TOPTAN ve Tansu ÇİLLER aday olarak kaldılar. Ülkede bir ÇİLLER havası esmeye başlamıştı. Tabii karşı düşüncede olanlar da vardı. Topraktan gelen, daha çok kırsal kesimin temsilcisi olan, hatta köylü partisi olarak da nitelendirilen Doğru Yol, Türk tarihinin ilk kadın liderini çıkarma heyecanına tutulmuştu. Açıkçası birçok arkadaşımız gibi, benim de gönlümdeki eğilim bu idi. Ancak zorluğumuz vardı. O

da İsmet Bey'in dostumuz oluşu, Partinin kuruluşunda birlikte çektiğimiz eziyetler hep gözümüzün önünde duruyordu. Ancak bu önce bir Ülke meselesi, sonra da Parti meselesi idi. Kırsal kesime sıkışmış Parti kabuğunu kıracak, Ülke ise, Batıda yetişmiş başarılı bir ekonomist, bir akademisyen ve bir kadın lider ile dış dünyada olumlu çizgiler çizecekti.

Namık Kemal Zeybek'e göre ise (Namık Kemal Zeybek Sözlü Görüşme, 21.10.2021) durum şöyle olmuştur: *"Cevheri'nin Tansu Çiller'in seçilmesini arzu etmesinin sebebi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kadın bir Başbakan çıkarmasını önemli görmesiydi. Tansu hanımı umut olarak gördü. Beğendiğinden değil toplumsal karşılığı olur diye destekledi. Türk tarihinde kadının lider olması ilk defa rastlanan bir olay olacaktı. Cevheri'nin düşüncesinin kaynağında bu vardı."*

Kongrede zaferle çıkan Tansu Çiller ve Erdal İnönü koalisyon hükümetinin güven oylaması 5 Temmuz 1993 günü yapıldı. Oylamaya katılan 432 milletvekilinin 247'si kabul, 184'ü ret oyu kullanırken 1 milletvekili de çekimser kaldı. DYP'nin hiç fire vermediği oylamada, MHP de kabul oyu kullandı. Bu, Köşke çıkan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel sonrası, DYP-CHP hükümetinin devamı ve ülkenin istikrarı adına önemli aşama olarak görülüyordu. Cevheri, burada Başbakan Yardımcısı Devlet Bakanlığı görevinde bulunuyordu ve DYP-SHP hükümetinin sürecini şöyle açıklamıştır (Cevheri, 2013: 271):

Bu arada 20 Kasım 1993'de 4.Olağan Büyük Kongremiz yapıldı. Bu ÇİLLER'in kendi yönetimini kuracağı, daha doğrusu kendi çalışmak istediği Genel Merkez Yönetimi için Parti tabanının tasvibini alacağı ilk Büyük Kongre idi. 13 Haziran'daki Olağanüstü Kongrede sadece Genel Başkan seçilmiş, 1990 Kongresinde seçilmiş olan Genel Merkez Yönetimi ise devam etmekteydi. Tansu Hanım bu Kongrede DEMİREL döneminin yönetiminden epey ismi değiştirmiş ve kendi kadrosunu kurma yönünde yol almıştı. Ben de bu Kongrede yeniden GİK Üyeliğine seçilmiştim. SHP Kurultayı ve İNÖNÜ – KARAYALÇIN görev değişiminden sonra da bu Hükümette hayli değişiklikler oldu. İlk oluşu ve tecrübesizliğine rağmen Tansu Hanım Hükümeti ve Ülkeyi fazla aksama olmadan yönetti. Hükümet 5 Ekim 1995

Tarihine kadar devam etti. Bu sürede ÇİLLER, gerek Devlet işlerini, gerekse Parti işlerini, yetkili kurullar ve kişilerle istişare ederek yürüttü. Partinin tecrübeli isimlerinin görüşlerine itibar etti. Bundan da hem kendisi, hem de Parti ve Hükümet yarar gördü. Haliyle yapılan hatalar da asgari seviyede kaldı. Tansu Hanım'ın bu çalışma yöntemi, 1995 Seçimleri sonrasında da, bir iki yıl kısmen devam etti. Ne zaman ki Partinin birikimli insanlarının görüşleri, Başbakanlık Konutunda, Dışişleri Konutunda “fuzuli ve modası geçmiş” olarak görülmeye başlandı, işler de tersine gitmeye başladı. Partili olmayan, fikir ve gönül birliğimizin bulunmadığı ve hatta Devlet tecrübesi bulunmayan bir takım danışmanlarla ve aile efradıyla Parti ve Ülke meseleleri tartışılıp yürütüldükçe, büyük hatalar da ortaya çıkıyordu. Ortağımız SHP ile uyumlu sayılabilecek bir çalışma ortamı, 50. Hükümeti 2 yılı aşkın bir süre işbaşında tuttu. O tarihte İstanbul Emniyet Müdürü olan Necdet MENZİR'in, SHP'li Bakan Algan HACALOĞLU hakkındaki sert sözleri sonrasında, Koalisyon ortağımızın MENZİR'in görevden alınması talebi yerine getirilmeyince Hükümetin de sonu geldi. 50. Hükümetin Ülkenin imarı yönündeki önemli hizmetlerinin yanı sıra, asayiş ve güvenlik bakımından da ciddi çalışmaları oldu.

Ekonomik ve siyasi krizlere rağmen iki yıl daha süren DYP-SHP koalisyonundan sonra 15 Ekim 1995'te Tansu Çiller başkanlığında kurulan DYP Azınlık Hükümeti, 421 milletvekilinin katıldığı oylamada 230 milletvekilinin ret, 191 milletvekilinin kabul oyuyla DYP Azınlık Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kısa süreli hükümeti oldu.

Alınan erken seçim kararı (24 Aralık 1995 seçimleri) sonrasında Refah Partisi en büyük parti olarak ortaya çıksa da tek başına hükümet kuramayacaktı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 9 Ocak 1996'da hükümeti kurma görevini, seçimin galibi RP Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'a verdi. Hükümeti kurma görevini aldıktan sonra Çiller ve Yılmaz ile görüşen Erbakan, iki hafta süren görüşmelerden sonra koalisyon için her iki liderden de olumsuz yanıt aldı. Demirel, aynı gün hükümeti kurma görevini DYP lideri Tansu Çiller'e verdi. Çiller de parti liderleriyle yaptığı görüşmelerde hükümeti

kurma konusunda anlaşmaya varamadı ve 3 Şubat günü görevi Cumhurbaşkanına iade etti.

Demirel, Tansu Çiller'den sonra hükümeti kurma görevini ANAP lideri Mesut Yılmaz'a verdi. 8 Şubat günü Yılmaz ve Çiller, ANAYOL için 4. kez bir araya geldiler. Bu görüşmeden de bir sonuç alınamadı. Yılmaz ile Çiller köprüleri attıktan sonra ANAP-RP (ANAREFAH) Koalisyon Hükümeti görüşmeleri başladı.

Yılmaz ile Erbakan, 19 Şubat günü ANAREFAH için 5. kez bir araya geldiler. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Ekrem Pakdemirli, Yılmaz Başbakanlığında kurulacak ANAREFAH Koalisyon Hükümeti'nin 23 Şubat günü açıklanacağını, 29 Şubat'ta da Bakanlar Kurulu listesinin Çankaya Köşkü'ne gönderileceğini açıklamaktaydı. Ancak bu da gerçekleşmedi ve son bir görüşmede daha ülkenin selameti için, DYP-RP koalisyon hükümetinde karar kılındı.

8 Temmuz 1996 günü TBMM'de Refahiyol hükümetinin güven oylaması yapıldı. Refahiyol hükümeti 7 BBP'li milletvekilinin de desteğiyle 265 ret, 1 çekimser oya karşılık, 278 oyla güvenoyu aldı. 16 Temmuz günü, Refahiyol hükümetinin güven oylamasında ret oyu veren 8 DYP milletvekili istifa ettiyse de bir yıl sürecek DYP- RP hükümeti kurulmuştu. Bu hükümette görev almayan Cevheri süreci şöyle açıklamıştır (Cevheri, 2013: 279):

Partide "Her ne pahasına olursa olsun hükümet kuralım, biz de içine girelim" anlayışına sahip arkadaşların tazyikiyle 28 Haziran 1996 Tarihinde RP-DYP Koalisyonu kuruldu. Bu hükümetin kuruluşunda da, Tedaş ve Tofaş dosyalarının baskı unsuru olarak kullanılmasının etkili olduğunu sanıyorum. Gerçi daha sonra Refah'lı arkadaşların ve bizimkilerin oylarıyla her iki soruşturma dosyası da reddedildi. Refah-Doğru Yol Hükümeti kurulurken, kurulmaması için ÇİLLER'e telkinde bulundum. Ama o bazı etkilerden kurtulamadı. Kendisine şunu ifade etmiştim: "Biz büyük bir Partiyiz. Sandalye sayımız onlardan az da

olsa, başı olmayacağımız bir koalisyona girmemeliyiz. Gerekliyse da çekilir muhalefet oluruz. Başkasının veya başka bir partinin arkasında ikinci sıraya razı olamayız". Gerçekten de bu zat, yani ERBAKAN zor bir kişilikti. Onunla geçinmek hiç de kolay değildi. 1975 ile 1977 yılları arasında Tansu Hanım'ın siyasette olmadığı dönemde, biz onunla ortaklık yapmış, ben bizzat aynı Hükümette çalışmışım. ÇİLLER'in siyasete girişinde etkili olan beklentilere bu durum hiç uymaz, yarattığı olumlu hava silinir giderdi. Siyaset üslubumuz ve dünya görüşlerimiz farklı da olsa, ERBAKAN'la beşeri ilişkilerimiz hep iyi ve dostça olmuştu. Bir sohbetimizde bana "Adaş, bize bir Urfa kebabı yedir" dediğinde, "Tabii Hocam, yanında kadayıf da veririz" diye söyledim. 1980'de AP Azınlık Hükümetimize desteğini çekip çekmemekle ilgili olarak bize eziyet etmekten söylediği meşhur "Kadayıfın altı daha kızarmadı" sözüne atıfta bulunarak bir nükte yapmışım. Lafımın biraz fazla kaçtığını hissettim, ama bir kere ağızdan çıkmıştı. Hoca, her zaman nezaketiyle gülüp geçti. Allah gani gani rahmet eylesin.

30 Eylül 1996 günü, Çin'in milli günü vesilesiyle resepsiyona katılan Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, koalisyon hükümetinin bazı iritcai uygulamaları nedeniyle ülkede işlerin kötü gittiğini, Prof. Dr. Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal'ın kulağına fısıldıyordu. Bu, 28 Şubat darbesinin ilk sesi olarak duyuldu. Namık Kemal ZEYBEK (sözlü görüşme-21.10.2021) durumu şöyle anlattı:

Abdullah GÜL ile ikimiz parti temsilcileri olarak Libya'ya gittik. Ancak bizi kimse karşılamadı. Dışişleri Bakanlığından bir kişi geldi. Bizi bir odaya aldılar. Entarili bir adam. Zile basıp, ne içersiniz diye sormadan içeri gelen adama kahve dedi. Kaddafi'nin 25. İktidar yılı askeri törenlerine katıldık. Aynı askerler, davetli komşu ülkelere gözdağı vermek için tekrar tekrar gelip geçiyor. Göbekli askerler, birbirine çarpıp duruyorlardı. Yemekte ise Kaddafi, tavana bakıp duruyordu. Bize de bakmadı. Bu kaçık mı diye düşündük. Allah, İslam ülkelerine acısın dedim. Adam normal değildi. Oysa aynı Kaddafi, Kıbrıs savaşında kollarıyla uçağa silah taşımış ve bize yardım etmişti. Ama bizi dinlemedi ve gitti Hoca. Zılgıtı yedi. Basın toplantısında yer alan Abdullah Gül, Kaddafi'nin bu sözlerinden sonra artık gezinin bir

anlamının kalmadığını, müteahhitlerin alacaklarının da bir öneminin olmadığını söylemekteydi.

DYP lideri Tansu Çiller, Erbakan'ı arayarak Libya ile öngörülen anlaşmaların imzalanmamasını istediye de, kıl çadırında boncuk boncuk terlemesine rağmen, Erbakan ise Çiller'i dinlemedi ve anlaşmaları imzaladı. Afrika gezisinde yapılan anlaşmalarla bu ülkelerle yapılan ticaret 5 milyar dolara çıkmıştı. Erbakan'ın, Asya ve Afrika'da ziyaret ettiği ülkelerle Türkiye'nin yıllık 3.1 milyar dolar olan ticaret hacmi, 14 milyar dolara çıkmıştı. Buna rağmen Erbakan'ın liderliğinde kurulan D-8 anlaşmalarıyla Erbakan, tek başına hareket ediyor gibiydi.

Bu dönemde başlatılan Afrika açılımıyla bugün, her yere uçan THY ve 42 büyükelçilikle bu rakamın 30 milyar dolara yaklaştığı görülmektedir. Üye ülkelerin dönüşümlü olarak başkanlık yaptığı ve 27 yıl önce kurulan, D-8 bugün küresel olarak ekonomik ve sosyal anlamda, 1,1 milyar nüfusuyla ve 4 trilyon dolara yaklaşan ekonomik büyüklüğüyle çok önemli bir güç olarak görülmektedir.

3 Kasım 1996 günü 1 il, 1 ilçe ve 10 belde de olmak üzere toplam 12 yerleşim yerinde belediye başkanlığı için yerel ara seçim yapıldı. Seçimlerde DYP 7, RP 3, ANAP 1, CHP 1 belediye başkanlığı kazandı. Seçimin galipleri DYP ve RP idi. Halk koalisyonu devam diyordu.

25 Kasım 1996'da, TEDAŞ ihalelerinde görevini kötüye kullandığı iddiasıyla Tansu Çiller hakkında oluşturulan TBMM Soruşturma Komisyonu, Erbakan-Çiller anlaşmasından dolayı Çiller'in Yüce Divan'a sevkine gerek olmadığına karar verdi. Çiller'in eylem ve işlemleriyle görevi kötüye kullanma suçunun oluşmadığı, 13'e karşı 2 çekimser oyla kabul edildi. İkinci oylamada ise görevini ihmal ettiği suçlaması 8'e karşı 7 oyla reddedildi.

DYP'ye yapılan operasyonla Refahiyol hükümetinin kurulması sonrasında da aralarında İsmet Sezgin, Rifat Serdaroglu ve Refaiddin Şahin'in yer aldığı önemli isimler DYP'den istifa etmişlerdi. 7 Ocak 1997'de Hüsametdin Cindoruk başkanlığında Demokrat Türkiye Partisi (DTP) kuruldu. 67 kişilik kurucular listesinde İsmet Sezgin, Rifat Serdaroglu, Mehmet Batallı, Refaiddin Şahin de vardı. Bu koalisyon ve DYP'nin çökmesinde etkin rol oynayacaktı.

28 Şubat 1997 yılında yapılan muhtıra öncesinde Hükümete, medya üzerinden toplumda kriz imajı veren ciddi algı ve kara propaganda yürütülüyordu. Aczimendi lideri Müslüm Gündüz- Fadime Şahin'in baskın görüntüleri, Ali Kalkancı olayı ve PKK'ya destek veren Çekiç-Güç'e hayır diyen hükümete karşı ABD baskısı artınca, memura yapılan %100'den fazla zam ve toparlanan ekonomiye rağmen, silahlı ve silahsız kuvvetler harekete geçirilmiş ve DYP-RP hükümeti yıkılmıştı. Cevheri, şöyle açıkladı (Cevheri, 2013. 281):

Hükümet çeşitli sıkıntılar içinde yürümeye uğraşırken, asla tasvip etmediğimiz 28 Şubat geldi. Ortağımızın uygulamaları bu haksız müdahaleye gerekçe ve bahane vermişti. 28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu bilinen kararlarını aldı. Hükümetten ve Parlamentodan istenen tedbirler sert ifadelerle karara konuldu. Hükümet ağır bir darbe almıştı. Devamı artık çok zordu. ERBAKAN kararları imzalamakta ve ilgi kurumlara tebliğ etmekte bir müddet dirense de, sanıyorum ÇİLLER'in ısrarı ile daha sonra imzaladı. Abdullah GÜL de bu Hükümette Devlet Bakanydı. Koalisyon protokolü veya ortaklar arasındaki anlaşmalar tabiatıyla hükümet kurma görevini verecek olan Cumhurbaşkanlığı Makamını doğrudan bağlamazdı. Onun üzerine ÇİLLER şöyle bir yola başvurdu. ÇİLLER'in Başbakanlığını ve onun kuracağı Hükümeti destekleyip güvenoyu vereceklerini beyan eden DYP ve RP'li milletvekillerinin bu beyanlarını içeren bir mazbata düzenleyip imzaları alındı. Bu belki de siyaset tarihimizde bir ilkti. Cumhurbaşkanlığı'nı zorlamaya ve onun Hükümet kurmayla ilgili görevlendirme yapmadaki takdir yetkisini sınırlamaya yönelik bir girişimdi. Zira DEMİREL'in Refah- Doğru Yol birlikteliğine ve

hatta ERBAKAN ile ÇİLLER isimlerine sıcak bakmadığını onlar da biliyorlardı. Güvenoyuna yeter sayıda imza toplandı. Parti disiplini ve kararı adına bizler de imza attık.

Ülkedeki suni gergin hava, DYP'deki koalisyonun bitmesi yönündeki gelişmeler, koalisyon hükümetinin çalışmasını da etkiliyordu. Her ayın başından itibaren medya, asker ve azınlık bir grup tarafından yapılan baskılar sonucu 1 Haziran 1997 günün Erbakan, Çiller ile birlikte gerçekleştirdiği basın toplantısında, Başbakanlığı bu ay içinde bırakacağını açıkladı.

11 Haziran 1997'deki toplantısında Erbakan'ın Başbakanlığı 18 Haziran'a kadar bırakmaması durumunda hükümetten çekilme kararı almasına rağmen DYP'de yaprak dökümü sürerken, 18 Haziran'da Başbakan Erbakan, Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sundu. Böylece Refahiyol hükümet bir yıla 10 gün kala zorla görevi bırakmış oluyordu.

İktidar kapısında bekleyen ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın görevlendirilmesinden sonra 25 Haziran'da Erbakan, Çiller ve BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu bir basın toplantısı düzenleyerek, hükümetin kurulması için 278 milletvekilinin imzaladığı listenin hazır olduğunu kamuoyuna açıkladılar. 278 imzalı metni RP Grup Başkanvekili Salih Kapusuz ve DYP Grup Başkanvekili Saffet Arıkan Bedük, Cumhurbaşkanı Demirel'e sunmasına rağmen Cevheri, Demirel'in hükümeti Çiller'e vermeyeceğini şöyle ifade etti. Cevheri süreci şöyle açıkladı (Cevheri, 2013: 281):

ÇİLLER bunu Cumhurbaşkanlığına götürecektir, Başbakanlığın kendisine verilmesini talep edecektir. Bu noktada ÇİLLER'e bununla sonuç alınamayacağını, DEMİREL'in kendisine görev vermeyeceğini söyledim. Bir şey işitmişliğim veya DEMİREL'den haber almışlığım gibi bir durum katıyen yoktu. Zaten DEMİREL'le ilişkilerimiz kesikti. ÇİLLER bana, "Nasıl olur, nasıl vermez? İşte bu kadar imza" dediğinde, "Vermez, 30 yıl birlikte çalıştığım bu zatın kanaat ve yöntemlerini bilmez miyim? Bunu size vermez" dedim. Öyle de oldu. DEMİREL

mazbatayı götüren ÇİLLER'e görevi vermedi. Hükümeti kurma vazifesini ANAP Genel Başkanı Mesut YILMAZ'a verdi. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurmakla 20 Haziran günü ANAP lideri Mesut Yılmaz görevlendirdi. Mesut Yılmaz'ın temasları neticesinde ANASOL-D Hükümeti kuruldu.

Kısacası, Türkiye'nin en karanlık yıllarından, bitmek bilmeyen on yıllık bir dönem daha yaşandı ve 2002 yılına kadar koalisyonlar dönemi devam edecek ve DYP tarihinin son iktidarı ve Necmettin Cevheri'nin siyasi hayatının son dönemi olacaktı.

3.3 Necmettin Cevheri'nin Siyasetten Ayrılması

DYP'nin önemli isimlerinden Necmettin Cevheri de yıllarca desteklediği, elinden tutup kongreye getirdiği ve başbakanlık yolunu açtığı Tansu Çiller'i 18 Nisan 1999 seçimleri sonrasında bizzat istifaya davet etmişti. Çünkü kırat artık bırakın şahlanmayı, yürüyemiyordu bile. DYP, vitrin diye diye pirince giderken evdeki bulgurdan da olmuştu. Çünkü tecrübeli kişiler, DYP'den saf dışı edilmiş ve yenileri de şahsi ve günlük çıkarların peşinde görülüyordu. Dönemin devlet bakanlarından Mehmet Salim ENSARİOĞLU ile yaptığımız görüşmede DYP'nin çöküş nedenini ve dönem hakkında görüşlerini şöyle açıkladı (Ensarioğlu sözlü görüşme, 03.08.2023):

Cevheri ise hepimizin ağabeyiydi. Necmi abe büyüğümüzdü. Demirel'in akıl hocasıydı. Meclis'e girince elimizden tuttu. Çiller, eski kadroyu ve teşkilatları (Z Takımı/56 kişi) yanından uzaklaştırıp A Takımı olarak bürokratlar (Mehmet AĞAR, Ünal ERKAN ve Tansu Hanımın eşi Özer ÇİLLER yakın çevresinin) etkisine girdiği için kaybetti.

Tansu Çiller'le, DYP 2002 seçimlerine de gidecekti. Ama hem at hem de süvari bir ileri sağa sola şakınca bakıp iki adım geri gidiyordu. Cevheri de 51 yıllık siyasi hayatına son noktayı koymaya karar vermişti (Cevheri, 2013: 313):

Meclis Genel Kurulu 31 Temmuz 2002 günü, 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçim yapılması kararını almak üzere toplanıyordu. Meclis'in toplantı saatine yakın evden çıkarken Yüksel (Eşi Yüksel Hanım) ve Cevher'e, 1999 seçimlerinin hemen sonrasında aldığım kesin kararı hatırlattım. "Siyaset hayatıma nokta koymanın vakti geldi artık. Bugün Meclis'te erken seçim kararı alınacak. En uygun zaman bugündür" dedim. Ülkem, Partim ve Urfa'm için yapabileceğim şeyleri yapmıştım. O ortamda daha fazlasını yapabileme şansım da yoktu. Yaşım kemale ermişti. Hatta bir dönem de zorunlu olarak fazladan kalmıştım. Kendimden bıktırmadan, başka insanların yolunu daha fazla tıkamadan gitmesini bilmeliydim. İstanbul'da oturan Kızım Fatma'ya da telefonla bilgi verdik. Urfa ve Ankara'daki yakınlarıma ve arkadaşlarıma daha önce söylemiştim zaten. Aslında siyasete başlangıç noktası olarak 1 Şubat 1939'da Amasya yoluna çıkışımızı da almak mümkün. Ancak kendi irademle bu işe girişim, 1 Ocak 1951'de başında Necmi İNANÇ'ın bulunduğu Demokrat Parti Ankara Maltepe Ocağına kaydımı yaptırmamla olmuştu. Siyasetten ayrılmamsa, ondan 51 yıl sonra 31 Temmuz 2002'de Meclis'in 21. Döneminin bitmesiyle, başında Tansu ÇİLLER'in bulunduğu Doğru Yol Partisi'nden yeniden milletvekili adayı olmayarak gerçekleşmekteydi. Siyaset hayatımı kendi isteğimle ve bir başkasının onu bitirmesine fırsat vermeden sona erdirebilmem çok önemliydi. Girdiğim gibi başım dik çıkıyordum. Tıpkı Babamın ve Oğlumun çıktıkları gibi. Siyasette Devlet'in verdiği maaş dışında tek bir lira kazancımız olmamıştı. Zaten olmaması gerekirdi. Haram yemedik, yedirmedik. Bilerek ve isteyerek kimseyi kırmadık, kimseye hainlik yapmadık. Seviyesiz, kavgacı, ağız bozuk siyaset üslubunun içinde hiç olmadık. Rakiplerimiz ve muarızlarımızla dahi beşeri ilişkilerimiz hep iyi oldu. Yeteri kadar faydalı olup olmadığımızı da insanımız karar vermeli... 1 Ağustos 2002 günü sabah saat 10.00'da, Selanik Caddesinde bulunan Genel Merkezimizdeki makam odasında Genel Başkan ÇİLLER'i ziyaret ettim. Samimi ve dostane bir görüşme oldu. Beni çok sıcak karşılamıştı. Kararım hakkında bilgi verdim. "Keşke bir dönem daha kalsaydınız. Urfa listesini de siz yapardınız" dedi. Bu sözlerinde de samimi olduğunu düşünüyorum. Benim Urfa listesini yapmak gibi bir hevesimin veya listede yer alabilmek hususunda bir endişemin olmadığını, ancak aktif siyasetten çekilme zamanımın geldiğini söyledim. Teklifi için teşekkürlerimi ifade ettim. Veda ederek, Partimiz ve kendisi için iyi dileklerde bulundum. "Yeteri kadar kaldım. Hatta fazla bile kaldım. Birileri bize git demeden gitmesini bilmeliyiz" diye de ekledim.

DYP Genel Başkanı Tansu Çiller 3 Kasım seçimlerinden sonra istifa etti. DYP, baraj altında kaldı (%9.54'ünü-3.008.942) aldı. AK Parti ise oyların %34.28'ini alarak (10.808.229) 363 milletvekili çıkararak tek başına iktidara geldi. DYP 0,5 puanla baraj altında kalmıştı. Bu süreci ve Cevheri hakkında Esat Kıratlıoğlu düşüncelerini şöyle açıklamıştır (Kıratlıoğlu, sözlü görüşme kaydı, 03.10.2021):

*Tansu Çiller, kendine bürokratlardan bir A Takımı kurdu. Partiyi geliştiren teşkilattan gelen insanlar olur. Kocasının ve iş adamlarının etkisine girdi. Çiller dönemi ikiye ayrılır: ilk 3 yıl bizi bakan yaptı danıştı. Partileri yaşatan insanlardır. Liderdir. DYP'de, AP'yi canlandıracak lider kadrosu yok. Bir genç nesil yok. **Politikada adam yetiştirilmez, adam yetişir.** Doğaldır bu. Adam kendisi yetişir. Politikada başarılı olmak için çok okuyacaksın, çok gezeceksin, çok insan tanıyacaksın. Bunlar olmazsa başarılı olamazsın. ... Milletvekili ve Bakan olarak çalıştım Süleyman Demirel'in yanında. Doğru Yol Partisi'ni de Cevheri ile birlikte biz kurduk. Tansu Çiller'i de Genel Başkan yapan biziz. İsteseydik ikimizden biri (Cevheri) Genel Başkan olurduk. Dolayısıyla, politik dönemim aşağı yukarı Necmettin Cevheri ile birlikte geçti. Bakan olarak Genel Başkan Yardımcısı olarak ve Parti'nin üst düzey yönetiminde birlikte geçti. BTP kuruldu ömrü beş gün sürdü. BTP'nin Türkiye Demokrasisindeki yeri İhtilalciler tarafından kapatıldı ve İhtilalcilerin yüz karası bir hareketti. Demirel olmasaydı Özal diye bir kişi olmazdı. Özal müsteşar yapan Süleyman Demirel idi."*

Sonuç yerine, siyasi hayatının 30 yılını birlikte çalıştıkları Süleyman Demirel'e göre Necmettin Cevheri şöyledir (<https://www.sanliurfaolay.com/makale/necmettin-cevheri-icin-ne-dediler-4304> 18.09.2023) :

"Necmettin Cevheri'yi anlatarak bitiremem. Kendisi Türkiye'ye mal olmuş bir arkadaştır. O, hep benim yanımdadır. 1977'de Urfa tünellerinin temelini atarken, 1994'de Urfa tünellerini açarken benim yanımdadır. Keban barajının, Karakaya barajının temelini atarken benim yanımdadır. 90'lı yıllarda Birecik barajının, Karkamış barajının temellerini atarken benim yanımdadır. Harran üniversitesinin

temellerini atarken, Harran üniversitesini açarken benim yanımdadır. Urfa'da ne yapılmışsa, devlet hastanesinden yola kadar, sanayi bölgesinden okullara kadar, yaptığımız her işte benimle beraberdir. Yalnız Urfa'da değil Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaptığımız hizmetlerde hep benimle beraberdir."

Sonuç

Türkiye'nin (1951-2002) yılları arasında yaşanan siyasi süreci, Necmettin Cevheri'nin bizzat kaleminden ve yakın çalışma arkadaşlarıyla yapılan görüşmelerden elde edilen verilerle yaptığımız bu çalışmada, aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

- 1.) Necmettin Cevheri; HİF, DP, AP ve DYP siyasi düşüncesine bağlı olan liberal muhafazakâr bir siyasi düşünceye sahiptir.
- 2.) Cevheri, DP ve lideri Adnan Menderes'ten gelen Büyük Türkiye idealine bağlı olarak Türkiye'yi büyütmek uğruna şahsi ve parti üstü bir düşünceye sahip olarak Güneydoğu Anadolu Projesini (GAP)'in en kritik dönemde temellerini atmış ve çok sayıda önemli eserleri Türkiye'ye kazandırmıştır.
- 3.) Liyakat ve ehliyeti ideolojiden, akraba ilişkilerinden ve particilikten üstün tuttuğu görülmüştür.
- 4.) Cevheri, 51 yıllık siyasi hayatı boyunca aşırılıklardan uzak, ifrat ve tefrit arasında dengede durmuştur. DP ve AP köklerinden gelen DYP'nin kurumsallaşması için siyasetçilerin ve zamanın ruhuna inanmış ve bu konuda gençlerin önünü açarak, zamanın ruhunu okuyabilmişti.
- 5.) Bulunduğu tüm siyasi görevlerde, Cevheri'nin ilk tavsiyesi olan, "devletin telefonuna, paraya ve halkın namusuna dikkat edilmesi gerektiği" tavsiyesi siyasetnamelerdeki, "Namusu

Rabbani (kanun), Mizanı dinari (para) ve Hâkimi insani (adalet) ilkelerine uygun olduğu görülmüştür.

- 6.) Son anına kadar sürekli okuyan kişiliğiyle Necmettin Cevheri, mutlaka yeni neslin tanınması gereken Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin, kadim siyasetname düşüncelerinin konuşulduğu ve yaşandığı derin kültürel kodlarına sahip müstesna bir aile ve nevi şahsına münhasır mümtaz kişiliğe sahip bir devlet adamı olarak, 51 yıllık siyasi hayatı boyunca maddi ve manevi bir olumsuzluğu duyulmamış örnek bir kişi olarak görülmektedir.
- 7.) Necmettin Cevheri'nin DYP'den ayrılmasıyla DYP, 2002 yılında baraj altında kalmış ve Türkiye siyasi hayatından silinmişse de Cevheri, önemli bir aktör olarak görülmüş ve onun siyasi referansı ile bugün de ülke siyasetinde önemli siyasi aktörler görev yapmaktadır.
- 8.) Galatasaray Lisesi ve Ankara Hukuk'tan iyi bir eğitimle yetişen Cevheri, 51 yıllık muhafazakâr siyasi hayatında zıt fikirlere sahip olduğu kişiler tarafından dahi takdir edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1965). 1965 Seçimlerinin Tahlili. SBF Yayınları Ankara.
- Bilgiç, S. (1998). Hatıralar. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Cevheri, N. (2013). Siyasette 51 Yıl. İstanbul: Grafik Tasarım.
- Cevheri, İ. C (2021). Görüşme kaydı
- Çavuşoğlu, H. (2009). Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme.
- , H. (2016). Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21, 3.
- Ensarioğlu, M.S.(2023): Sözlü görüşme, TBMM, Ankara.
- Kıratlıoğlu, Esat (2021): Sözlü görüşme, Angora Evleri (Ankara)
- Şeyhanlıoğlu, H. (2020). Türkiye'nin Siyasal Hayatında Demokrat Parti, KDY Yayınları, İstanbul
- (2022). Siyasi Muhafazakârlık ve Türkiye. KDY Yayınları. İstanbul
- (2011) 12 Temmuz 2011 ve 05 Temmuz 2021 Necmettin Cevheri ile sözlü görüşme (Ankara)
- (2023) Türkiye'nin Siyasi hayatında Necmettin Cevheri ile 51 Yıl, KDY Yayıncılık, İstanbul.
- Resmi Gazete, 12 Eylül 1987, Sayı: 19572.

Zeybek, Namık K.: (2021) Sözlü Görüşme, Ankara

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/d-8-23uncu-yilini-kutluyor/1877799>

<https://www.sanliurfaolay.com/makale/necmettin-cevheri-icin-ne-dediler-4304-18.09.2023>) :

EXTENDED ABSTRACT

Necmettin Cevheri was a lawyer, politician and statesman who served as the Minister of Justice Agriculture, Rural Affairs Minister, Minister of State and Deputy Prime Minister in Türkiye. He was born in Şanlıurfa. He had a large family and this family had important roles in Türkiye history. His father had been awarded with a red ribbon medal of independence due to his contributions for the salvage of Urfa during the Independence War. Like his father, Necmettin Cevheri who was graduated from Galatasaray Lycee and after completing the Ankara University Faculty of Law, served the nation and the state for nearly a century under the umbrella of a large family and was influential in Turkey's political life between 1965 and 2002. His political life, which started with the Democrat Party in 1951, due to the death of his father, Hacı Ömer Cevheri, in a traffic accident during his two-year Democratic Party (DP) parliamentary term, continued with the True Path Party (DYP), which had the same ideology, in 2002. In his 51 years of political life, he has occupied essential positions of the party, such as the DP's Şanlıurfa provincial chairman, vice president and election affairs chairman, as well as minister, deputy prime minister and acting prime minister in the government. For this reason, in the seven regions of Turkey, but especially in the Eastern and Southeastern Anatolia Regions, in Turkish political life, especially in the Eastern and Southeastern Anatolia Region, Necmettin Cevheri was considered to be a starlike his name, a symbol of respect with his surname "ore", a statesman, big brother, heavyweight of the DYP, Demirel's right-hand man and in his 51-year political life he was identified with the GAP.

Methods

In this study, the political life of Turkey between the years 1951-2002 is reviewed. Adalet Party, DYP and Necmettin Cevheri, which are considered as a follow-up of the Democrat Party have been at the center of politics. Necmettin Cevheri's childhood, his family and the Turkish Political Life of the 1950s, Necmettin Cevheri's stance against the military coups of 1960, 1971 and 1980,

and Süleyman Demirel's position between 1993-1999, from the establishment of the AP, BTP and DYP to the change of vision have been reflected in the paper. The leadership of Tansu Çiller, which started in the DYP after she became the President, and the change in the showcase that started in the DYP were prepared with the historical method. Here, the reasons for the failure of Çiller and DYP are also explained. In this study, the political, economic and social life of Turkey, especially Southern and Eastern Anatolia, between the years 1951-2002, the first coalition and minority governments formed in Turkey after the DP leader and executed Adnan Menderes period, in a short lifetime. their upheavals, plots and exemplary betrayals, the good and bad days of DP and its successor AP, such as the 27 May, 12 March, 12 September and Güneş Motel incidents, their disintegration with the MNP, MHP and DP; A Turkey that reached 5 percent inflation and 7 percent growth rate with the EP between 1964-69, how the EP was disintegrated just like the internal disintegration of the DP in the period after 1950-55, military coups are explained. In this study, in which we try to explain the political process of Turkey between the years (1951-2002), on his life, from Necmettin Cevheri's own pen and with supporting information; The process of achieving the Great Türkiye goal is seen. The process experienced for the goal of Democracy, Justice and the Right Way has been seen. It has been seen that Turkey has gone backwards, condemned to short-lived governments, collapsed the economy and increased terrorist incidents.

Results

The aim of this study, in which the conclusions reached in items are explained, is to explain some of the dark points in our political life through the period of Necmettin Cevheri. For this purpose, written statements from Cevheri himself, open sources and interviews with important political figures of the period were conducted. It has been seen that the state's telephone, the honor of the people and the conditions of being careful about money have been the main rule in his political life and complied. It is due to the fact that it aims to ensure that Necmettin Cevheri, who is an important role model to take lessons and to stay away from mistakes and continue his success for humanity and our country, is recognized for the first time in the academic community.

1927 NÜFUS SAYIMINA GÖRE İÇEL VİLAYETİNİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

İbrahim ÖZTÜRK*

Öz

Türk Milleti, Trablusgarp Savaşı ile Millî Mücadele Dönemi'nin sonuna kadar aralıksız 11 yıl boyunca savaşmıştır. Balkan Savaşları sonrasında ise yaşanan göç hareketliliği Anadolu coğrafyasının demografik yapısında önemli değişimlere sebep olmuştur. Türk Milleti binlerce vatandaşını cephelerde kaybetmiş, binlerce vatandaşı da yaralanmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılması ile birlikte başlayan inkılap hareketleri ve yeni kurulan Cumhuriyet idaresi geleceğe dair politikalarını belirleyebilmek, ulus-devlet inşasını sağlayabilmek, Türkiye'nin demografik gücünü etkin ve verimli kullanabilmek için Anadolu nüfusunun hem nicel hem de nitel özelliklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu nüfus sayımında Anadolu halkının medeni halleri, maluliyet durumları, okuma yazma oranları, meslekleri, konuştukları ana dilleri gibi pek çok niteliği belirlenmiş olup bu durum 1927 Genel Nüfus Sayımının önemini artırmaktadır.

Bu çalışmada 1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre İçel Vilayetinin nüfus özellikleri değerlendirilmiştir. Araştırmada İçel Vilayetinin 1927 yılı itibarıyla sahip olduğu nüfusunun okuma yazma oranları, kadın erkek nüfusu, mesleki dağılımları, ana dilleri, medeni halleri, dini yapısı gibi

sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İçel, Silifke, Mut, Gülnar, Anamur, Nüfus Sayımı.

ACCORDING TO THE 1927 CENSUS, POPULATION CHARACTERISTICS OF İÇEL PROVINCE

Abstract

The Turkish Nation fought for 11 years continuously between the Tripoli War and the end of the War of Independence. After the Balkan Wars, the migration movement caused significant changes in the demographic structure of Anatolia. The Turkish nation lost thousands of its citizens on the fronts and thousands more were wounded. The reform movements that began with the victory of the National Struggle and the newly established Republican administration aimed to determine both the quantitative and qualitative characteristics of the Anatolian population in order to determine future policies, to ensure nation-state building, and to use Turkey's demographic power effectively and efficiently. For this purpose, Turkey's first census was conducted on October 28, 1927. In this census, many characteristics of the Anatolian population such as their marital status, disability status, literacy rates, occupations, and native languages were determined, which increases the importance of the 1927 General Population Census.

In this study, the population characteristics of İçel Province were evaluated according to the results of the 1927 General Population Census. In the research, it was aimed to reveal the social, cultural and economic characteristics of the population of İçel Province as of 1927, such as literacy rates, male and female population, occupational distribution, mother tongue, marital status, religious structure.

Keywords: İçel, Silifke, Mut, Gülnar, Anamur, Population Census

1. GİRİŞ

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı dönemlerde Karaman Vilayetinin bir parçası olarak taksim edilen ve Toros Dağları'nın güneyinde kalan coğrafi bölge İçel olarak tanımlanmıştır (Erdoğan, 1992: 425). İçel 1180 yılından sonra yoğun Türkmen göçü almaya başlamıştır (Okuy, 2019: 8). Anadolu Selçuklu Devleti'nin yönetiminde kalan bölgeye daha sonra Karamanoğulları Beyliği hâkim olmuştur (Gazel, 2006: 1216). Karamanoğulları dönemi hakkında bilgiler veren Şikari, İçel Sancağı topraklarını Taş-İli olarak göstermiştir. Şikari, Taş-İli olarak adlandırdığı bölgenin coğrafi sınırlarını günümüzdeki Taşeli yaylasını da içine alacak şekilde Anamur'a kadar getirmiştir (Çelik, 2000: 450).

İçel 1474 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak bölgede Osmanlı Devleti ile Karamanoğulları Beyliği arasında yaşanan mücadelelerin devam etmesi sebebiyle kesin olarak 1483 yılında Osmanlı idaresi altına girmiştir (Gidirişlioğlu, 2021: 11). Osmanlı idaresinin kesinleşmesiyle birlikte İçel, Karaman Vilayetine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmış ve Kıbrıs'ın fethedilmesine kadar geçen süre içerisinde Karaman Beylerbeyliğine bağlı kalmıştır. İçel, Kıbrıs'ın 1571 yılında fethedilmesi sonrasında Alaiye, Sis ve Tarsus sancaklarıyla birlikte Kıbrıs Beylerbeyliğine bağlanmıştır (Çelik, 1994: 33-34).

İçel sancağı XVI. yüzyıl ve XIX. yüzyıllar arasında belli zamanlarda Kıbrıs, Karaman ve Adana beylerbeyliğine bağlanmış ve İçel Sancağının merkezi genellikle Silifke olmuştur (Nural, 2007: 452). İçel sancağı XVIII. Yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Tarsus ile Adana Eyaleti'ne bağlı kalmıştır. 1846 yılında Karaman eyaleti içerisinde yer alan İçel sancağı 1867 yılında Vilayet Nizamnamesinin uygulanması sırasında Adana'ya bağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile İçel 1924 yılında müstakil bir vilayet haline getirilmiştir (Çelik, 2000: 452). 1925 yılında İçel Vilayeti, merkez kazası Silifke olmak üzere Anamur, Gülnar, Mut ve Gazipaşa kazalarından oluşmuştur.

Gazipaşa'nın 19 Nisan 1925 tarihinde Antalya'ya bağlanması ile İçel'in kaza sayısı, merkez Silifke kazası dâhil olmak üzere dörde düşmüştür (Gidirlioğlu, 2021: 12). Dâhiliye Vekâleti tarafından 1928 yılında hazırlanan Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin adları adlı eserde İçel Vilayetinin kaza, nahiye ve köylere göre taksimatı şu şekildedir:

Tablo 1: 1928 Yılı İçel Vilayetinin Kaza, Nahiye ve Köylere Göre Taksimatı

Silifke Kazası*			
Kaza ve Nahiye Merkezlerinin		Nahiyelerin	
Bağlı Mahallat Sayısı	İsimleri	Bağlı Köy Sayısı	İsimleri
8	Silifke	46	Merkez Nahiyesi
-	Mağara	18	Ayaş
-	Taş Ucu	10	Taş Ucu
-	Erdemli	20	Yağda
Anamur Kazası†			
Kaza ve Nahiye Merkezlerinin		Nahiyelerin	
Bağlı Mahallat Sayısı	İsimleri	Bağlı Köy Sayısı	İsimleri
3	Anamur	50	Merkez Nahiyesi
Gülnar Kazası‡			
Kaza ve Nahiye Merkezlerinin		Nahiyelerin	
Bağlı Mahallat Sayısı	İsimleri	Bağlı Köy Sayısı	İsimleri
3	Atay Pazarı	31	Merkez Nahiyesi
1	Hacı Hanay	9	Ovacık
1	Kilindire	10	Kilindire
Mut Kazası§			
Kaza ve Nahiye Merkezlerinin		Nahiyelerin	
Bağlı Mahallat Sayısı	İsimleri	Bağlı Köy Sayısı	İsimleri
3	Mut	51	Merkez Nahiyesi
-	Körükçü	17	Sarıkavak

İçel vilayet olarak 1933 yılına kadar kalmıştır. 1933 yılında Silifke merkezli İçel vilayeti, Mersin merkezli İçel vilayetine bağlanmıştır (Gazel, 2006: 119).

* Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s.359.

† Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s.392.

‡ Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s.394.

§ Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s.396.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de nüfus sayımı, gerçekleştirilmesi gereken inkılaplar sebebiyle öncelikli bir konu olarak ele alınmamıştır. Her yıl yayınlanan devlet salnamelerinde vilayetlere ait nüfus sayılarının verilmiş olması da nüfus sayımı ihtiyacının ele alınmamasında etkilidir (Kodal, 2009: 241). Ancak 1927 yılına yaklaşıldığında nüfusun uluslararası kriterlere uygun olarak sayılması, ulus devlet inşası sürecindeki Türkiye'nin mevcut insan gücünün iyi değerlendirilmesi gerekliliği modern bir nüfus sayımının gerçekleştirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Tamer-Bozbeyoğlu, 2004: 73-88). Avrupa devletlerinin gerçekleştirdikleri modern nüfus sayımları ile ülkelerinin insan gücü ve ekonomik kaynaklarını daha verimli kullandıklarını göre yöneticiler Türkiye'de de modern bir nüfus sayımının yapılması yönünde çalışmalar başlatmışlardır (Sertel, 2014: 1018).

Bu çalışmalar kapsamında Türkiye nüfusunun hem nitel hem de nicel özelliklerini ortaya koymak amacıyla 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurularak, kurumun müdürlüğüne ise Uluslararası İstatistik Enstitüsü üyesi olan Camille Jacquart getirilmiştir (Sertel, 2015: 81). İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra nüfus sayımına yönelik çalışmalar kapsamında 29 Mayıs 1926 tarih ve 861 sayılı kanun çıkarılmış ve bu kanunla nüfus kütüğüne kayıtlı olmayan vatandaşların, nüfus müdürlüklerine başvuru yaparak kayıtlarını gerçekleştirdikleri takdirde kanun mucibince alınacak cezalardan muaf tutulacakları belirtilmiştir (Çanak, 2016: 97).

2 Haziran 1926 tarihinde Umum-i Tahrir-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun kabul edilerek, kanunun birinci maddesinde nüfus sayımının 1927 yılında gerçekleştirileceği, ikinci maddesinde ise genel nüfus sayımından önce Sivas, Ankara, Mersin, Tekirdağ ve Ödemiş'te deneme mahiyetinde nüfus sayımları gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Çanak, 2016: 98). Deneme mahiyetindeki bu nüfus sayımlarından başarılı sonuçlar alındıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin

modern anlamda yapılan ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Çanak-Yeşil, 2015: 105).

Bu çalışmada 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilen Cumhuriyet idaresinin ilk nüfus sayımında İçel'in demografik yapısı, nüfus yoğunluğu, doğum yerleri, medeni durumları, yaş grupları, okuma yazma oranları, dini durumu, nüfusun engellilik durumu, konuştukları ana dilleri ve meslekler itibarıyla dağılımları tablolar yardımıyla değerlendirilmiştir.

1. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre İçel (Silifke) İli Nüfus Yoğunluğu

Türkiye'nin 1927 yılında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımına göre; 6.563.879'u erkek, 7.084.391'i kadın olmak üzere toplam nüfusu 13.648.270 olarak hesaplanmıştır. İçel (Silifke) ilinin 1927 sayımına göre merkez ve bağlı kazaları ile yüzölçümü 9845 km kare idi.

1927 yılında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımında İçel (Silifke) ilinin merkez ve bağlı kazalarıyla toplam yüzölçümü ve nüfus yoğunluğu aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 1927 Yılı İçel Nüfus Yoğunluğu (TCBİUM, Fasikül I, 1929: IX)

Yerleşim Yeri	1927 Yılı Genel Nüfus Sayımına Göre İçel'de Nüfus Yoğunluğu					
	Nüfus Mevcudu			Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu	Mevki
	Erkek	Kadın	Toplam			
İçel (Silifke)	17.133	20.285	37.418	3.970	9.4	107
Anamur	8.282	10.088	18.370	2.100	8.7	54
Gülnar	8.664	10.791	19.455	1.775	11.0	50
Mut	7.070	8.627	15.697	2.000	7.8	73
Toplam	41.149	49.791	90.940	9.845	9.2	284

1927 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın nüfusun toplamı erkek nüfusun toplamından 520.512 kişi fazladır. 1927 yılında Türkiye'de 13 ilin haricindeki tüm illerde kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu belirlenmiştir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 18). Tablo 2'den de

anlaşılabileceği üzere İçel ilinde de kadın sayısı erkek sayısından fazladır. Bu durumun Türkiye'nin pek çok vilayetinde görülmesinde Türk Milleti'nin 1911 yılından Milli Mücadele Dönemi'nin sonuna kadar aralıksız yaşadığı savaşlar etkili olmuştur. Savaşlar neticesinde ise erkek nüfus sayısında ciddi azalmalar yaşanmıştır. İçel ilinin merkezi Silifke olmak üzere üç kazadan oluştuğu görülmektedir. İçel ilinde ortalama nüfus yoğunluğu 9.2'dir ve dönemin Akdeniz sahil vilayetleri (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 11) içerisinde nüfus yoğunluğunun en az olduğu ildir. İçel ilinin nüfus yoğunluğunun hem Türkiye (17.9) hem de Akdeniz sahil vilayetleri (13.3) ortalamasının altında olduğu tespit edilmiştir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 9-11). Gülnar kazası nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yerleşim yeri iken en az olduğu kaza ise Mut'tur.

2. Doğum Yerleri İtibarıyla Nüfusun Dağılımı

Tablo 3: 1927 Yılı Doğum Yerlerine Göre Nüfus Durumu (TCBİUM, Fasikül I, 1929: 161)

Yerleşim Yeri	1927 Genel Nüfus Sayımına Göre İçel (Silifke)'de Doğum Yerleri İtibarıyla Nüfus																
	Cinsiyet	Türkiye	Afganistan	Mısır	Düğer Afrika ve Asya	Arnavutluk	İngiltere	Bulgaristan	Fransa	Yunanistan	Macaristan	İtalya	Romanya	Rusya	Sırbistan	Diğer Avrupa Devletleri	Meçhul
İçel (Silifke)	Erkek	17.101	-	-	1	2	17	3	-	4	2	-	3	5	-	-	-
	Kadın	20.190	-	-	-	-	7	2	4	79	-	1	7	1	1	-	-
Anamur	Erkek	8.264	-	1	-	12	-	-	-	2	1	-	-	2	-	-	-
	Kadın	10.059	-	-	1	-	25	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-
Gülnar	Erkek	8.657	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4
	Kadın	10.791	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mut	Erkek	7.062	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	6
	Kadın	8.620	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	4	-	-
Toplam	Erkek	41.084	-	1	2	15	17	4	-	6	1	-	-	8	1	-	10
	Kadın	49.660	-	-	1	-	32	2	4	82	-	1	2	2	5	-	-
Genel Toplam		90.740	-	1	3	15	49	6	4	88	1	1	2	10	6	-	10

Tablo değerlendirildiğinde İçel ve çevresindeki idari birimlerde yaşayan halkın büyük bir bölümünü Türkiye sınırları içerisinde doğan kişilerin oluşturduğu görülmektedir. Türkiye sınırları dışında doğup İçel’de ikamet edenlerin toplam sayısı 186’dır. Bu oran toplam nüfus içerisinde yalnızca %0.20’ye denk gelmektedir. Elde edilen verilere göre yurt dışında doğan kişilerin 55’i erkek, 131’i kadındır. Yurt dışı doğumlu olanların çoğunluğunun İçel (Silifke)’de yaşadıkları, Mut ve Gülnar kazalarında bu oranın çok düşük olduğu görülmektedir. Yurt dışı doğumlu olanların içerisinde ise en fazla 88 kişi ile Yunanistan doğumlu olanlar gelmektedir. Bunu 49 kişi ile İngiltere doğumlular takip etmiştir. Arnavutluk doğumlu 15 kişi, Rusya doğumlu 10 kişi tespit edilmiştir. Toplamda 10 kişinin doğum yerleri ise belirlenememiştir.

3. Medeni Durumları İtibarıyla Nüfusun Dağılımı

Tablo 4: 1927 Yılı Medeni Durumlarına Göre Nüfus Dağılımı (TCBİUM, Fasikül I, 1929:131)

Yerleşim Yeri	Medeni Hal						
	Cinsiyet	Nüfus Mevcudu	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmış	Bilinmeyen
İçel (Silifke)	Erkek	17.133	10.209	6.695	180	48	1
	Kadın	20.285	9.298	7.979	2.722	286	-
Anamur	Erkek	8.282	4.962	3.183	95	21	21
	Kadın	10.088	4.435	3.817	1.740	94	2
Gülnar	Erkek	8.664	4.938	3.638	67	20	1
	Kadın	10.791	4.625	4.221	1.810	132	3
Mut	Erkek	7.070	3.113	3.868	73	15	1
	Kadın	8.627	3.606	3.647	1.228	146	-

Toplam	Erkek	41.149	23.22 2	17.38 4	415	104	24
	Kadın	49.791	21.96 4	19.66 4	7.50 0	658	5
Genel Toplam		90.940	45.18 6	37.04 3	7.91 5	762	29

1927 yılı genel nüfus sayımında Türkiye’de bekar erkeklerin oranı %55.57, kadınlarda %42.09 olmak üzere genel nüfusun toplamda %48.58’inin bekar oldukları tespit edilmiştir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 19). İçel’de bekar erkeklerin oranı %56.43, kadınlarda %44.11 olmak üzere toplam nüfusun %49.69’u bekarlardan oluşmuştur. Evli erkeklerin Türkiye’de oranı %42.60, kadınlarda %41.97 olmak üzere toplam nüfusun ise %42.27’sinin evli olduğu belirlenmiştir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 20). İçel’de evli erkeklerin oranı %42.25, kadınlarda %39.50 iken toplam nüfus içerisinde evlilik oranı ise %40.74 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda İçel’de evlilik ve bekarlık durumlarının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmüştür. Ancak İçel’de 19 yaş üstü nüfusun %40.50 olması sebebiyle evlilik oranının azımsanamayacağını da belirtmek gerekir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 21).

İçel’de toplam nüfusun %8.7’sinin dul, çok az bir kısmının ise boşanmış olduğu belirlenmiştir. Tablo incelendiğinde dul kadınların sayısının erkeklerden yaklaşık 20 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumu günümüz şartları ışığında değil dönemin sosyolojik, ekonomik ve askeri koşulları ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim dul ve boşanmış kadın sayısında görülen bu farkın temel sebebi olarak İçel erkeklerinin cephelerde şehit düşmelerinden kaynaklandığı değerlendirilmesi yapılabilir.

4. Yaş Grupları İtibarıyla Nüfusun Dağılımı

Tablo 5: 1927 Yılı Yaş Gruplarına Göre Nüfus Dağılımı (TCBİUM, Fasikül I, 1929:131)

YERLEŞİM YERİ	Cinsiyet	YAŞ GRUPLARI									
		1 Yaşından Küçük	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71 ve +	Belirsiz
İçel (Silifke)	Erkek	1.053	1.672	1.898	2.148	3.469	5.020	1.160	511	202	-
	Kadın	1.582	1.819	1.780	3.187	7.740	2.050	739	403	28	957
Anamur	Erkek	422	767	872	1.093	1.576	2.634	589	196	112	21
	Kadın	350	749	824	944	1.521	4.015	1.222	246	187	30
Gülнар	Erkek	648	1.359	913	985	1.637	2.402	320	270	117	13
	Kadın	532	761	803	918	1.515	4.386	1.186	427	222	41
Mut	Erkek	326	690	802	653	1.316	2.379	585	229	85	5
	Kadın	326	674	747	755	1.219	3.609	910	251	130	6
Toplam	Erkek	2.449	4.488	4.485	4.879	7.998	12.435	2.654	1.206	516	39
	Kadın	2.790	4.003	4.154	5.804	11.995	14.060	4.057	1.327	567	1.034
Genel Toplam		5.239	8.491	8.639	10.683	19.993	26.495	6.711	2.533	1.083	1.073

İçel'de 20 yaşın altındaki nüfus, toplam nüfusun %58.3'ünü oluşturmuştur. Bir başka ifadeyle İçel'de nüfusun yarısından fazlası 20 yaş altı olup genç ve dinamik bir yapıya sahiptir. Tablo incelendiğinde 20 yaş altı gruplarda erkek ve kadın sayıları birbirine yakın iken 20 yaş üstünde kadınların sayısı erkeklere göre daha fazladır. Bunun sebebi yaşanan savaşlarda erkek nüfusun şehit olması ve kadınların ortalama yaşam sürelerinin erkeklere göre daha fazla olması ile açıklanabilir.

İçel'de 20 yaş ve üstü nüfus ise toplam nüfusun %40.5'i olarak tespit edilmiştir. 20 yaş ve üstü nüfusta Akdeniz sahil vilayetleri içerisinde en düşük orana sahip il İçel'dir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 21). Tüm bu yönleriyle değerlendirildiğinde İçel ilinde nüfus yapısı çoğunlukla genç ve çocuklardan oluşmuştur.

5. Okur-Yazarlık Durumuna Göre Nüfusun Dağılımı

Türkiye'de 1927 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre okuma yazma bilen nüfus erkeklerde %12,9, kadınlarda %3,6 olmak üzere toplam nüfusta %8,6 olup, okuma yazma bilenlerin miktarı 1.111.496 kişidir. Ancak 7 yaşına kadar

olan nüfus dahil edilmediği takdirde erkeklerde okuma yazma bilenler %17.4, kadınlarda okuma yazma bilenler %4.6, genel nüfusta ise %10.5 olarak hesaplanmıştır (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 22). Her iki duruma göre de okuma yazma oranlarının çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 6: 1927 Yılı Okur-Yazarlık Durumuna Göre Nüfus Dağılımı (TCBİUM, Fasikül I, 1929:131)

YERLEŞİM YERİ	Cinsiyet	Bilen	Bilmeyen
İçel (Silifke)	Erkek	1.977	15.156
	Kadın	180	20.105
Anamur	Erkek	815	7.467
	Kadın	131	9.957
Gülнар	Erkek	709	7.955
	Kadın	68	10.723
Mut	Erkek	843	6.227
	Kadın	87	8.540
Toplam	Erkek	4.344	36.805
	Kadın	466	49.325
Genel Toplam		4.810	86.130

Verilen tabloda İçel ilinde toplam nüfusun okuma yazma sayılarına ulaşılabilir. Bu tabloya göre İçel’de toplam nüfusun %5.2’si okuma yazma bilirken %94.8’i okuma yazma bilmemektedir. Ancak tahsil yaşı olarak görülen 7 yaşına kadar olan nüfus çıkarıldıktan sonra okuma yazma bilenlerin oranlarına da ulaşmak mümkündür. Bu bağlamda İçel’de 7 yaşını geçen nüfusta okuma yazma bilen erkeklerin oranı %14.6, kadınlarda %1.19 olmak üzere toplam nüfusun %7’sidir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 22-23). İçel’de her iki durum da göz önünde bulundurulduğunda okuma yazma oranlarının Türkiye ortalamasının altında olduğu tespit edilmiştir.

6. Dini İnançlarına Göre Nüfusun Dağılımı

Tablo 7: 1927 Yılı Dini İnançlarına Göre Nüfus Dağılımı (TCBİUM, Fasikül I, 1929:143)

YERLEŞİM YERİ	DİNLER									
	Cinsiyet	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya Dini Meçhul
İçel (Silifke)	Erkek	17.113	-	-	-	-	-	-	20	-
	Kadın	20.284	1	-	-	-	-	-	-	-
Anamur	Erkek	8.081	-	-	1	-	-	-	200	-
	Kadın	10.088	-	-	-	-	-	-	-	-
Gülnar	Erkek	8.664	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın	10.791	-	-	-	-	-	-	-	-
Mut	Erkek	7.070	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın	8.627	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	Erkek	40.928	-	-	1	-	-	-	220	-
	Kadın	49.790	1	-	-	-	-	-	-	-
Genel Toplam		90.718	1	-	1	-	-	-	220	-

1927 nüfus sayımında Türkiye'nin toplam nüfusunun %97,36'sı İslam dini mensuplarından, %2,64'ünün gayrimüslimlerden oluştuğu tespit edilmiştir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 30). İçel ve bağlı kazalarında toplam 90.718 kişinin Müslüman oldukları belirlenmiştir. Bu yönüyle İçel'in Türk-İslam kenti olduğu görülmektedir.

7. Engel Durumlarına Göre Nüfusun Dağılımı

Tablo 8: 1927 Yılı Engel Durumuna Göre Nüfus Dağılımı (TCBİUM, Fasikül I, 1929:143)

YERLEŞİM YERİ	Cinsiyet	MALULİYETLER						
		Maluliyetsiz	Kör	Sağır	Topal	Çolak	Kambur	Sair Maluliyetler
İçel	Erkek	16.701	37	38	114	93	5	145

(Silifke)	Kadın	20.099	28	32	41	25	2	58
Anamur	Erkek	8.126	10	12	52	26	1	55
	Kadın	10.028	8	8	22	7	1	14
Gülnar	Erkek	8.458	21	16	46	35	5	83
	Kadın	10.705	27	14	9	13	4	19
Mut	Erkek	6.841	27	23	66	45	2	66
	Kadın	8.540	15	8	20	15	-	29
Toplam	Erkek	40.126	95	89	278	199	13	349
	Kadın	49.372	78	62	92	60	7	120
Genel Toplam		89.498	173	151	370	259	20	469

İçel’de toplam nüfusun %98.4’ünün herhangi bir engel durumunun olmadıkları tespit edilmiştir. Engelli olanların oranı ise 1.59’dur. Kadınların engelli nüfus içerisindeki oranı erkeklere göre daha düşüktür. İçel’de en fazla görülen bedensel engellilik 370 kişi ile topallık, 259 kişi ile çolaklık ve 173 kişi ile körlüktür. 1927 nüfus sayımında Türkiye’de nüfusun maluliyetleri itibarıyla dağılımı incelendiğinde; engelli bireylerin toplam nüfusa oranlarına göre yalnızca 22 ilde %1,5’i geçtiği belirlenmiştir (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 30). İçel de %1.59 engel oranına sahip olması sebebiyle bu iller arasında yer almıştır. Bu durumun oluşmasında İçel halkının Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında gerçekleşen muharebelerden kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. Nitekim İçel ve çevresinden çok sayıda kişinin savaşlara katıldıkları bilinmektedir.

8. Anadillere Göre Nüfusun Dağılımı

1927 nüfus sayımında nüfusun konuştuğu ana dilleri itibarıyla dağılımı da elde edilebilen nüfus özelliklerinden biridir. Bu nedenle İçel vilayetinde ikamet eden nüfusun ana dillerine ulaşmak mümkündür.

Tablo 9: Konuşulan Çeşitli Anadillere Göre Nüfus Dağılımı (TCBİUM, Fasikül I, 1929:149)

YERLEŞİM	Cinsiyet	LİSANLAR
-----------------	----------	-----------------

YERİ		Türkçe	Rumca	İtalyanca	İngilizce	Arapça	Kürtçe	Sair ve Meçhul Lisanlar
İçel (Silifke)	Erkek	17.096	-	-	-	18	-	19
	Kadın	20.283	1	1	-	-	-	-
Anamur	Erkek	8.229	22	-	1	31	-	-
	Kadın	10.058	30	-	-	-	-	-
Gülner	Erkek	8.652	-	-	12	-	-	-
	Kadın	10.791	-	-	-	-	-	-
Mut	Erkek	7.070	-	-	-	-	-	-
	Kadın	8.622	-	-	-	-	5	-
Toplam	Erkek	41.047	22	-	12	49	-	19
	Kadın	49.754	31	1	-	-	5	-
Genel Toplam		90.801	53	1	12	49	5	19

İçel’de 1927 yılı nüfus sayımı istatistiklerine göre halkın %99.8’i Türkçe konuşmaktaydı. Bir diğer ifadeyle anadili Türkçe olanların sayısı 90.801 idi. Türkiye’de toplam nüfusun %86.4’ünün Türkçe ana diline sahip olduğu düşünüldüğünde İçel vilayetinde Türkçe konuşanların Türkiye ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir(TCBİUM, Fasikül III, 1929: 31).

9. Mesleklere Göre Nüfusun Dağılımı

1927 nüfus sayımında nüfusun işteğal olduğu meslekler detaylı bir şekilde tespit edilmiştir. Bu nedenle il ve bağlı kazaların katılmış oldukları iş kollarını nüfusun bu özelliklerinden faydalanarak ortaya koymak mümkündür. Bu bağlamda İçel’in iş kolları bakımından nüfus özellikleri aşağıdaki gibidir;

Tablo 10: Mesleklere Göre Nüfus Dağılımı (TCBİUM, Fasikül I, 1929:137)

YERL EŞİM YERİ	Cinsi yet	MESLEKLER
----------------	-----------	-----------

		Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Hakimler	Ordu	P.T.T	Muhtelif	Meslekler Yekunu	Mesleksiz ve Mesleği Mevcut
İçel (Silifke)	Erkek	6.816	352	309	57	215	14	58	8	76	7.905	9.228
	Kadın	857	30	40	7	6	-	-	-	39	979	19.306
Anamur	Erkek	3.888	245	111	21	76	3	32	1	56	4.433	3.849
	Kadın	3.992	134	3	4	2	1	-	-	51	4.187	5.901
Gülnar	Erkek	4.793	132	88	26	58	7	59	3	8	5.174	3.490
	Kadın	3.153	9	18	-	-	1	-	-	3	3.184	7.607
Mut	Erkek	3.199	203	99	19	56	2	29	4	14	3.625	3.445
	Kadın	350	76	1	1	1	-	-	-	5	434	8.193
Toplam	Erkek	18.696	932	607	123	405	26	178	16	154	21.137	20.012
	Kadın	8.352	249	62	12	9	2	-	-	98	8.784	41.007
Genel Toplam		27.043	1.181	669	135	414	28	178	16	252	29.921	61.019

1927 nüfus sayımında 12 yaş altındaki çocukların bir meslek sahibi olamayacakları belirtilerek mesleksizler grubuna dahil edilmiştir. Türkiye’de 12 yaş altındaki çocuklar toplam nüfustan düştükten sonra erkeklerin %86.49’u, kadınların %35.14’ü olmak üzere toplam %58.46’sının meslek sahibi olduğu tespit edilmiştir. Bu meslekler içerisinde ise erkeklerin %64.46’sı, kadınların %33.80’i ziraat ile meşgul olmuştur(TCBİUM, Fasikül III, 1929: 24). İçel’de 12 yaşın üstündeki erkeklerin %85.06’sı, kadınlarda %26.58’i olmak üzere toplam %51.68’inin meslek sahibi oldukları tespit edilmiştir(TCBİUM, Fasikül III, 1929: 25-26). Türk toplumunun genelinde olduğu gibi İçel’de de en fazla ziraat ile uğraşıldığı görülmektedir. 12 yaşın üstündeki erkeklerin %75.24’ü, kadınların %25.27’si olmak üzere toplam nüfusun %45.73’ü ziraat mesleği mensuplarından oluşmuştur (TCBİUM, Fasikül III, 1929: 26-27).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. Bu nüfus sayımında İçel'in nüfus özellikleri hakkında kesin bilgilere ulaşabilmekteyiz. İçel Vilayeti 1927 yılında Silifke merkez kazası olmak üzere Gülnar, Mut ve Anamur kazalarından oluşmaktadır. İçel'in nüfusun niceliği bakımından az nüfuslu olduğu görülmektedir. Nüfusun büyük bir bölümü merkez kaza olan Silifke'de toplanmıştır. İçel'in nüfus yoğunluğu 1927 yılında hem Türkiye hem de Akdeniz vilayetleri ortalamasının altında kalmıştır. İçel nüfusunun büyük bir bölümü Türkiye'nin genelinde olduğu gibi kırsal alanlarda yaşamakta ve geçimlerini ziraat ile sağlamaktaydı. İçel nüfusunun büyük bir bölümü gençlerden oluşmaktadır. Ancak genç nüfus da dahil olmak üzere nüfusun büyük bir bölümü okuma yazma bilmemektedir. İçel'de okur yazar oranı pek çok ilde olduğu gibi Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

İçel'de dul kadınların sayısının erkeklere oranla 18 kat fazla olduğu görülmüştür. Bu durumun temel sebebi Türk Milletinin yaşadığı uzun ve yorucu savaşlar neticesinde erkeklerin şehit düşmesidir. Nüfusun doğum yerleri itibarıyla dağılımına bakıldığında İçel nüfusunun büyük bir bölümünü Türkiye doğumlu olanlar oluşturmuştur. Yurt dışında doğan ancak İçel'de yaşayan en fazla nüfus ise Yunanistan doğumlulardan oluşmuştur. Bu durumun nedeni Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesidir. İçel nüfusun tamamına yakını İslam dini mensuplarından oluşmuştur. Bu durum İçel'in bir Türk-İslam kenti olduğunu göstermektedir. Nitekim konuşulan ana diller itibarıyla nüfus yapısı incelendiğinde nüfusun tamamına yakınının Türkçe ana diline sahip olması da İçel'in Türk-İslam kenti olduğunu gösteren bir başka veridir.

KAYNAKÇA

- Çanak, E. (2016). 1927 Nüfus Sayımına Göre Cebelibereket Vilayetinin Demografik Yapısı. *Akademik Bakış Dergisi*, (54), 95-107.
- Çanak, E.-Yeşil, A. (2015). Atatürk Döneminde Adana (Seyhan) Vilayetinin Demografik Yapısı. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (14), 101-128.
- Çelik, Ş. (1994). Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, Ş. (2000). İçel. *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 21, 450-455.
- Erdoğan, M.A. (1992). Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı. *Osmanlı Araştırmaları*, 12 (12), 425-430.
- Gazel, A. A. (2006). İçel Mutasarrıfı İbrahim Behçet Paşa'nın İçel Sancağı'na (Anamur, Gülnar, Ermenek, Gazipaşa) Dair Bir Raporu 1892. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 119-133.
- Gazel, A. A. (2016). İçel Sancağı'nın Yönetim Merkezi Olmak İçin Kazalar Arasında Yaşanan Mücadele. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (56), 1215-1253.
- Gidirişlioğlu, K. (2021). Siyasi, İdari, Kültürel ve Ekonomik Alanda Silifke (1924-1933). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Kodal, T. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 233-258.
- Nural, S. (2007). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Silifke. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

- Oktay, S. (2019). Adana Vilayeti Salnamelerine Göre İçil (İçel) Livası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Sertel, S. (2014). 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları. *Turkish Studies*, 9 (4), 1015-1034.
- Sertel, S. (2015). Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Malatya'da Nüfus. *Akademik Bakış Dergisi*. (48), 80-96.
- Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları (1928), Hilal Matbaası, İstanbul.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III. Ankara.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (1929). 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I. Ankara.
- Tamer, A.-Bozbeyoğlu, A. Ç. (2004). 1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26, 73-88.

EXTENDED ABSTRACT

Population is the number of people living in an area with defined borders. A census is the official registration of the human communities living in a country with defined borders by state officials in certain time periods. There are many reasons for states to determine both the quantitative and qualitative characteristics of their population. States conduct population censuses for many economic, social and cultural reasons such as identifying the number of soldiers, determining the number of taxpayers, the amount of taxes that can be collected, assessing the labor force, literacy rates, age groups, marital status of the population, and belief characteristics. There have also been differences in the purposes of censuses throughout history. For example, the primary purpose of the censuses conducted by the Romans was to determine the number of soldiers, to collect taxes and to value property. The main purpose of the first

census conducted by the Ottoman Empire was to determine the number of soldiers and the amount of taxes. Modern population censuses carry different objectives such as population growth rate, population density, socio-economic status of the population, occupational groups and educational status. The censuses conducted in the Ottoman Empire could not reflect the demographic characteristics of the state in a scientific manner in all aspects. In this context, modern censuses conducted by states are important in terms of providing detailed information about the demographic characteristics of societies.

Due to the increasing territorial losses in the Ottoman Empire in the XIXth century, Turks living in lost regions such as the Balkans and the Caucasus migrated intensively to Anatolia. Apart from this population mobility, the Turkish nation fought for 11 years between the Tripoli War and the end of the War of Independence. After the Balkan Wars, the migration movement caused significant changes in the demographic structure of Anatolia. The Turkish Nation lost thousands of its citizens on the fronts and thousands more were wounded. The reform movements that began with the victory of the Turkish War of Independence and the newly established Republican administration aimed to determine both the quantitative and qualitative characteristics of the Anatolian population to determine its policies for the future, to ensure nation-state building, and to use Turkey's demographic power effectively and efficiently. For this purpose, Turkey's first census was conducted on October 28, 1927. In this census, many characteristics of Anatolian people such as their marital status, disability status, literacy rates, occupations, native languages spoken were determined, and this situation increases the importance of the 1927 General Population Census. In this context, the demographic characteristics of İçel Province in Turkey's first census conducted on October 28, 1927 were examined in its entirety and the characteristics of the population of İçel were evaluated according to the results of the 1927 General Population Census. The aim of the research is to reveal the social, cultural, and economic characteristics of the population of İçel Province as of 1927, such as literacy rates, male and female population, occupational distribution, mother tongue, marital status, religious structure. As the main resource about the research topic, Prime Ministry General Directorate of Statistics 1927 General Population Census and etudes were analyzed.

Results of the study: According to the 1927 census, the area of İçel province is 9845 square kilometers. The average population density of İçel province is 9.2 and it is the province with the lowest population density among the Mediterranean coastal provinces of the period. The population density of İçel is below the average of both Turkey (17.9) and the Mediterranean coastal provinces (13.3). While Gülnar has the highest population density, Mut has the

lowest population density. It was observed that the majority of the people living in İçel and its surrounding administrative units were born within the borders of Turkey. Those who were born outside the borders of Turkey and reside in İçel account for only 0.20% of the total population.

In İçel, the rate of single males and females was 56.43% and 44.11%, respectively, and 49.69% of the total population was single. The rate of married men in İçel is 42.25% and 39.50% for women, while the rate of marriage in the total population is 40.74%. In this context, it is seen that the rate of marriage and singleness in İçel is below the average of Turkey. The population under the age of 20 constituted 58.3% of the total population in İçel. The population aged 20 and over in İçel is 40.5% of the total population. Among the Mediterranean coastal provinces, İçel has the lowest rate of population aged 20 and over. In other words, more than half of the population in İçel is under the age of 20 and has a young and dynamic structure.

In İçel, the rate of literacy among the population over the age of 7 is 14.6% for males and 1.19% for females, which is 7% of the total population. The literacy rate of the population aged 7 and above in İçel is below the average of Turkey. In the 1927 census, it was determined that 90,718 people out of a total of 90,940 people in İçel and its connected towns were Muslim. In this respect, it is seen that İçel is a Turkish-Islamic city. It was determined that 98.4% of the total population in İçel did not have any disability. The rate of those with disabilities is 1.59. In the 1927 census, when the distribution of the population in Turkey was analyzed in terms of disabilities, it was determined that the ratio of disabled individuals to the total population exceeded 1.5% in only 22 provinces. İçel was among these provinces with a disability rate of 1.59%. It can be said that this situation may have been caused by the battles of the people of İçel during the First World War and the War of Independence. As a matter of fact, it is known that many people from İçel and its surroundings participated in the wars.

MEVLÂNA'DA İMAN FELSEFESİ VE EVRENSEL KURAMLAR

*İlhan YILDIZ**

Özet

Mevlana, Yunan ve İslam filozoflarının kullandığı ontolojik, teleolojik ve kozmolojik delillere dayanarak Tanrı'nın varlığını ispat etme çabalarından uzaklaşarak Sokrates gibi insanı temele alan Tanrı'ya ulaşma metodolojisine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin amacı Mevlana'ya ait bu metodolojinin ana konularını göstermeye çalışmaktır. Mevlana'nın eserlerinde bu ana konular insan, iman ve aşk felsefesi olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Allah'a giden yol insanlardan geçer. Daima dışarıda aranan Tanrı'nın, Mevlana ile birlikte insanın özünde, aklında ve kalbinde olduğu fikri ve inancı yerleşmeye başlamıştır. Mevlana'ya göre insanın mücadelesi kendisiyle ve kendi nefsiyledir. İnsanların huzur ve disiplinle Allah'a ulaşabileceğini söyleyen Mevlana, bu mücadele sürecini "aşk kazanı" metaforuyla anlatmaktadır. Sonuçta Mevlana'ya göre insanı insan yapan, başta kendisi ve eylemleri olmak üzere, çevresinde olup bitenleri, varlıkları ve yaşamı düşünebilme ve sorgulayabilme yeteneğidir. Bunu yaparken hem bilime hem de irfana güvenmek gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: İnsan, İman, Aşk, Felsefe, Mahiv

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim Dalı, ilhanyildiz@karatekin.edu.tr, Çankırı/TÜRKİYE

PHILOSOPHY OF FAITH AND UNIVERSAL THEORIES İN MEVLÂNA

Abstract

Mevlana moves away from efforts to prove the existence of God based on the ontological, teleological and cosmological evidence used by Greek and Islamic philosophers, and relies on the methodology of reaching God based on humans, like Socrates. Therefore, the purpose of this article is to try to show the main issues of this methodology of Mevlana. In Mevlana's works, these main subjects are determined as human, faith and philosophy of love. The way to God passes through people. With Mevlana, the idea and belief that God, who is always sought outside, is in the essence, mind and heart of man, began to take hold. According to Mevlana, man's struggle is with himself and his own self. Mevlana, who says that people can reach God with peace and discipline, explains this process of struggle with the metaphor of "cauldron of love". After all, according to Mevlana, what makes a person human is the ability to think and question what is happening around him, beings and life, especially himself and his own actions. In doing this, it is necessary to trust both science and wisdom.

Key Words: Human, Faith, Love, Philosophy, Emotion Training

1. GİRİŞ

Bugün Afganistan sınırları içinde kalan Belh'te Türk kökenli bir aileden gelmesi nedeniyle Mevlâna'nın Yunan felsefesi ve Hint mistisizmini iyi bildiği ve yakından takip ettiği söylenebilir. Bunların yanı sıra başta Gazali olmak üzere İbni Sina ve Farabi gibi İslam filozoflarının eserlerini okuyarak onların etkisi altında kaldığı ileri sürülebilir. Nitekim Mevlâna insan, iman ve aşk felsefesini, durduk yerde değil başta Yunan ve Hint felsefesi olmak üzere ciddi okumalar yaparak edindiği bilgi ve deneyimine yaslanarak oluşturmuştur. Örneğin, Mevlâna'nın *Mesnevi* adlı temel kitabında olay ve olguların birbiriyle bağlantılı olması ve her sonucun bir nedene bağlı olarak ortaya çıkması anlamına gelen "nedensellik/causalite" konusunu açıklarken Gazali'nin Tehafüt kitabındaki görüşlerinden etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir. Mevlana aşk felsefesine geçmeden önce Allah inancının rasyonelliği konusunu ele almaktadır. Mevlâna'ya göre evrendeki düzene bakarak aklın hâkimiyetinden söz edilebilir. Bu amaçla evrendeki

olayların makuliyetini/rasyonelliğini açıklarken Mevlâna sebeplilik ilkesini kullanmaktadır (Mevlâna, 2018: III, 2515).

Mevlâna'ya göre tabiat olayları, yaratıcıdan bağımsız tesadüfen ve gelişigüzel olarak ortaya çıkan, değişen ve gelişen/tekâmül eden bir yapıya sahip olmayıp en ince detayına kadar bir Yaratıcı tarafından planlanmış bir süreçte işaret etmektedir. Dolayısıyla Mevlâna evrende sünnetullah/adetullah/sebepliliğin hâkim olduğunu söyleyerek evrende cereyan eden olaylar zincirinde “determinizm” değil de “indeterminizm”in geçerli olduğunu savunmaktadır (Mevlâna, 2018: III, 2515). Bu konuda Mevlana İslam düşünürleri içinde en fazla Gazalî'den etkilenmiştir. Mevlâna, Gazali gibi sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını kabul edip olayların aynı şekilde tekrarlandıkları için bunlara alışıldığını söylemektedir. Mevlâna, sebep-sonuç ilişkisi olduğu düşüncesinin yani her şeyin bir nedeninin olduğunu kabul ederek illet-malul/sebeb-sonuç arasında Allah'a uzanan bir zincirleme ilişki olduğunu kabul etmemenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Allah'ın iradesinin bu teselsüle uygun tecelli ettiğinden bahsederek bilime kapı aralamaktadır. İslam düşüncesinde sünnetullah denilen bu yaklaşımla cereyan eden hadiselerin sebeplere bağlı ve eşyanın tabiatına uygun olması kastedilmektedir. (Gazali, 1928: 191; Gazali, 1971: 73; İbni Rüşd, 1998: 628-619; Starr, 2019:101)

Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi Mevlâna Mesnevi'de ilginç bir determinizm ve indeterminizm tartışması yapmaktadır:

“Sebepler üzerinde başka sebepler vardır; sebebe bakma O'na bak!

Peygamberler sebepleri aşmaya geldi. Mucizeleri Zülal'e /Ulu Tanrıya ulaştırdılar.

Sebeb olmaksızın denizi yardılar; (Bakara, 50) ekin ekmeden buğday yığını elde ettiler.

Çalışmalarıyla kumlar un oldu; keçinin yünü, çekile çekile ipek oldu.

Kur'an'ın tamamı sebebi aşmak hakkındadır; yoksulun büyüklüğü ve Ebu Leheb'in helak olması gibi (Tebbet, 1-5)

Ebabil kuşu iki üç taş atarak Habeş'in büyük ordusunu yener.

Yukarıda uçan kuşun attığı taş fili delik deşik etti. (Fil, 1-5)

Kesilmiş ineğin kuyruğunu maktule vurur vurmaz kefenli olduğu halde dirilir. (Bakara, 67-73)

Boğazı kesilmiş adam yerinden sıçrayarak kanını döken adamdan kanını ister.

Böylece başlangıçtan itibaren Kur'an zorunlu sebep sonuç ilişkisini reddetmektir vesselam.

Bunu açığa çıkarma işi akılla olmaz; onun sana görünmesi için kulluk yap.

Felsefeci akla/mantığa uygun şeylere bağlı hareket ederken mutasavvıf aklın aklının binicisidir.

Aklın zirvesi öz iken aklınsa kabuktur.

Aklın kabuğu yüz delil gösterse, külli/tümel akıl, kesin inanç olmadan nasıl adım atar?

Akıl baştanbaşa defterler karartır; aklın aklının ayla dolu ufukları vardır, karanlık ve aydınlıkla ilgisi yoktur; onun ay ışığı, gönlü ve canı aydınlatır." (Mevlâna, 2018: III, 2515-2530)

Mevlâna, önemli bir felsefe problemi olan sebepliliği yukarıdaki beyitlerde kendi tarzıyla ele alıp değerlendiriyor. Mevlâna'ya göre, zorunlu neden sonuç ilişkisi yoktur, evrende olayların birbiri ardınca gelmesi bizi şaşırtmamalıdır. Onları her zaman art arda gördüğümüz için aralarında zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi varmış gibi düşünüyoruz. Örneğin, dil ile konuşma arasındaki ilişki alışkanlıktan öte bir şey değildir (Mevlâna, 2018: VI, 3810). Ancak dinsel literatürde görülen mucize gibi olağanüstü olaylarda olduğu gibi sebep sonuç ilişkisi bazen bozulabilir. Böylelikle Mevlâna, evrende bulunan neden-sonuç ilişkisini tamamen Allah'ın iradesine bağlamaktadır. Örneğin, Kur'an'da zikri geçen denizin ikiye bölünmesi, ebabil kuşlarının taş atması vb. gibi birçok mucizede olayların neden-sonuç ilişkisi içinde hareket etmediğini görmekteyiz. Dikkat edilirse Mevlâna da Gazali gibi bu konuda örneklerini bizzat Kur'an-ı Kerimden seçmiştir.

Mevlâna eserlerinde yine ontolojik delili de kullanarak insanın Allah'ın varlığına sorgulamadan behemehâl inanması gerekir (Mevlâna, 2008: s.68) diyerek bu delili "yeri ve gökleri yaratan Allah hakkında şüphe olabilir mi?" mealindeki ayetle desteklemektedir (İbrahim, 10). Allah inancının insanın fitratında zaten bulunduğunu; inkârın mümkün olamayacağını savunarak batan gemide ateist olamayacağını şöyle ifade etmiştir:

“Fırtınalar sürmüş, sürükler bir gemi, fiilini
Bir felakettir uğramış hükmün demi!
Hem karanlık, hem bulut, hem dalgalar;
Bu nedenle artar olmuş korkular.
Sanki Azrâil, muazzam fırtına estiren,
Sağ ve soldan, dalgalar dağlar gibi yükselen!
Orda mevcût cümle insanlar korkudan ürperir,
Orda yüzler nâle, feryât yükselir!
Saç baş dövüp ellerle hep durmuşlardır,
Cümle dînsiz, Müslümân olmuşlardır.” (Mevlâna, 2018: III, 2180)

Böylelikle Mevlâna'nın eserlerinde yoğun olarak Allah'ın varlığının delillerini kullandığını görmekteyiz. Akıl yürütme ile elde edilen bu delilleri kullanmakta bir beis görmeyen Mevlâna aynı zamanda Allah'a erişim için kalp/gönül odaklı tasavvufi yöntemleri de kullanmıştır.

2. İNSANA DÖNÜŞ

Bilindiği gibi, felsefe tarihinde arke yani ilk neden tartışması bulunmaktadır. Thales arkenin "su" olduğunu, Herakleitos "ateş" ve Anaksimenes "hava" olduğunu iddia etmiştir. Empedokles kendinden önceki doğa filozoflarının arke ile ilgili "su", "hava" ve "ateş" tanımlamalarına "toprak" maddesini ilave ederek İslam dünyasında "anasır-ı erbaa" olarak bilinen dört elemente vurgu yapmıştır. Bu tartışmalar Sokrates'e kadar bu şekilde devam etmiştir. Sokrates ise, "arke"yi bilemeyiz, ancak "kendimizi bilmeliyiz" diyerek kendisinden önce evren ve Mutlak Yaratıcı üzerinde yoğunlaşan felsefelerden uzaklaşarak dikkatleri insan üzerine çevirmeyi başarmıştır. Sokrates bu yöntemle yaşadığı çağı aşarak günümüze kadar ulaşan müstesna düşünürlerden birisi olarak yüzyıllar boyunca

birçok felsefe yaklaşımı için ilham kaynağı haline gelmiştir. İşte Sokrates gibi insanı merkeze alan düşünürlerden birisi de Mevlana'dır.

Mevlâna, Mesnevisinde Antik Yunan felsefesinde filozoflar tarafından hararetle tartışılan dört element/anasır-ı erbaa konusunu da ele alıp şu şekilde tartışmaktadır:

“Toprak, su, hava ve ateş bizim bilgimizin dışındaki bir süreç içinde Allah tarafından yönetilmektedir.

Bizse bütün bunlardan habersiz Allah'ın yönettiği bu sürecin belli doğa yasaları ile yürüdüğünü düş+

ünürüz” (Mevlâna, 2018: II, 2355).

Mevlâna bununla da yetinmez Kur'an'da yer alan insan ve diğer canlıların yaratılış özelliklerini dört elementle ilişkilendirerek tartışmaktadır:

“Adem topraktandır; -fakat- toprağa hiç benzemez.

Cin ateştedir; ancak ateşle hiçbir ortak özelliği yoktur.

Aslı ateş olsa da bakarsan, peri de ateş gibi değildir.

Kuş rüzgardandır, ama neresi rüzgara benziyor

Yok benzerlik! Ancak Allah ne dilerse onu yapar.

Toprak insanın anası ise, bir çocuğun babaya izafetini nasıl açıklayabiliriz?” (Mevlâna, 2018: IV, 2405)

Mevlâna Yunan felsefesi ve İslam kelamını/felsefesini iyice kavradıktan sonra bütün bunların hedefinin Allah'ı aramak ve Allah'a erişmek olduğunu fark etmiştir. Buna bağlı olarak yaşadığı döneme kadar felsefe ve din alanında çalışan bilginlerin Allah'ı nasıl ve nerede aradığını kısaca şöyle kategorize etmiştir:

1. Allah gökte ve yerde diyerek kozmolojik delili savunanlar.
2. Allah evrendeki düzende, gayelilikte, estetikte, güzellikte ve hikmette diyerek teleolojik delili savunanlar.
3. Allah zihnimiz, tasarımlarımız ve düşüncelerimizde diyerek ontolojik delili savunanlar.

Böylelikle Allah'ın varlığının delilleri olarak ontolojik, teleolojik ve kozmolojik delillere yönelmiş olan İslam filozoflarını da aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi Mevlâna "İnsan ve İman felsefesi yapmaya" davet etmektedir. Mevlâna'ya göre Allah'a giden yol insandan geçmektedir. Zira hep dışarılarda aranan Allah'ın Mevlâna'yla insanda, insanın özünde, zihninde ve gönlünde olduğu düşüncesi ve inancının yerleşmeye başladığı söylenebilir. Mevlâna bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Hristiyan ülkelerini dolaştım da baştan sona arandım ama çarmıhta o hiç görünmedi bana,
O hiç yoktu Hintlilerin puta, Mecusilerin de ateşe tapındıkları mabetlerin hiçbirinde,
Doludizgin yollar aştım Kâbe'yi tavaf ettim de yoktu. O yaşlıya gence sığınak olan Kâbe'de,
Sonra kendi yüreğime baktım, can evime işte oradaydı, gördüm oradaydı, yoktu başka hiçbir yerde..." (Mevlâna, 2008: s. 112-113)

Mevlâna kendisinden önceki filozofların ortaya koyduğu bütün bu karmaşık felsefi yorumlardan uzaklaşarak Allah'ın insanın kalbinde olduğunu savunmaktadır. İnsan kalbi/gönlü beytullah yani Allah'ın evidir. Bu yüzden gönül/kalp Mevlâna için son derece merkezi bir öneme sahip olup Allah sevgisi de Allah'a erişimin yolu da insandan geçmektedir.

3. İMAN FELSEFESİ

Mevlâna'nın hem medrese/üniversitede ders veren bir müderris hem de bir dergâhı yöneten mutasavvıf olduğu bilinmektedir. O'nun ilim/irfanı ve akıl/gönüllü bir tutan bir geleneğin içinde büyümüş olduğunu unutmamak gerekir. Babası Bahaeddin Veled hem bir medrese hocası hem de Kübrevilik tarikatı şeyhidir. Bilindiği gibi babası Mevlâna için son derece önemli bir rol model olmuştur. Mevlâna, babası öldükten sonra onun "Maarif" adlı eserini elinden düşürmemiş; hatta bir keresinde babam erkenden ölmemiş olsaydı Şems'e ihtiyacım kalmayacaktı demiştir. (Mevlâna, 2019: 98) Böylelikle Mevlâna medrese eğitimi ile tekke eğitiminin birbirinin zıddı veya alternatifi olmadığını

bilakis birbirinin mütemmimi olduğunu göstermiştir. Mevlâna bu iki alanı birbirinden farklı görmemekte hatta bunların birbirine muhtaç olduğunu ve dolayısıyla birlikte hareket etmeleri gerektiğini vurgulayarak yeni bir eğitim yöntemi üzerinde durmaktadır. Şunu açıklıkla ifade etmek gerekir ki ipuçlarını Gazalî'de gördüğümüz bu yeni yöntemi Mevlâna'nın bulmuş olduğu görülmektedir. Hem medrese hem de tekkede dersler veren ilimle irfanı birleştirmek suretiyle Mevlâna yeni bir dil, yeni bir yol ve yeni bir yöntem inşa ederek akılla gönül arasında bir köprü inşa etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Mevlâna bir yenilikçi hatta bir devrimcidir. Mevlâna yenilik yapmak konusu ile ilgili Divan-ı Kebir'de şöyle söylemektedir: "Her gün bir yerden başka bir yere göçmek ne iyi! Her gün bir yere konmak ne güzel! Kirlenmeden ve donmadan akmak ne iyi! Dünle beraber gitti, cancağızım, Ne kadar söz varsa düne ait. Şimdi yeni şeyler söylemek lâzım!" (Mevlâna, 2007: c. I, s. 218, b.462)

Mevlâna, Döneminin filozof ve ilahiyatçılarından eski Yunan hikmet ve felsefesinden vazgeçerek gerçek ilim ve hikmet olan iman ve aşk felsefesine davet eder: "Yunan felsefesinden çekil gel artık. İman felsefesini (hikmetini) de biraz oku artık." (Mevlâna, 1991: I, 160.) Başka bir deyişle, Mevlâna çoğunlukla Allah'ın varlığının delilleri olarak ontolojik, teleolojik ve kozmolojik delillere saplanıp kalmış olan İslam filozoflarını da yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi "insan, iman ve aşk felsefesi yapmaya" teşvik etmektedir.

Salt akılla hareket etmeyi tahta bacakla yürümeye çalışmaya benzeten Mevlâna, akıl yoluyla ulaşılan, eylemden arındırılmış epistemik bilgiye güvenmez. Ancak tasavvuf yolunda seyrü sülûk ederken heretizme kaymamak için tasavvuf ilmini de akıl ile kontrol altında tutmaya çalışır. Akıl ve gönül birbirinden ayrı olmadığı gibi önce veya sonra da değildir. Onun için ancak aşk ve tutku akılla test edildiği müddetçe varılan sonuç itibarıyla iman etmeye ve yaşanmaya değerlidir. Aksi takdirde salt akılla veya aşkla yol almak isteyenler yolculuklarını pişmanlıkla tamamlayabilirler. Yapılan dua, zikir ve ibadetler bir insanı ilahi düşünce ve

duygu yoğunluğuna taşıyorsa bunlardan şüphe etmek gerekir. Mevlâna iman ile ilgili hususların bilgi boyutunda kalmasının yanlış olduğunu mutlaka yaşantı boyutuna taşınması gerektiğini savunmaktadır. Örneğin, filozof her şeyi kal/söz/delil ile bilir ancak bunu çabuk unuttur. Ancak arif hal ehli olduğu ve bilgiyi yaşantı haline getirdiği için unutmaması imkânsızdır (Mevlâna, 1974: c.I, s. 169, b.829). Mevlâna böylelikle bir taraftan irfani bilgi ile uğraşırken diğer yandan akademik bilgilerle de bunları kontrol altında tutmaktadır. Böylelikle irfani bilgilerin büyüme kapılıp birtakım sufilerin yaşamış olduğu şatahat olarak isimlendirilen heretik söz ve davranışlardan uzaklaşmıştır.

4. NAHİV VE MAHİV FELSEFESİ

Mevlâna Allah'a erişim sırasında birbirinin ardı sıra iki farklı yol kullanmaktadır. Birincisi nahiv yöntemi ki insan bu yöntemle belli bir noktaya kadar gelmektedir. Diğeri ise, mahiv yöntemidir ki bu süreçte insan kendi nefsinin yakıp yok etmektedir. Bu iki yöntem birbirinin alternatifi olmayıp bilakis birbirini tamamlayan iki farklı aşamadan ibarettir. Bilgi ve tecrübe olarak da tanımlayacağımız bu aşamalar birbirinden ayrılırsa sonuç alınmaz. Tasavvuf literatüründe kal ve hal yöntemi olarak da bilinen bu yöntem yeni olmamakla birlikte iki yöntemin birlikte kullanılması Mevlâna'ya aittir ve yenidir. Mevlâna bunu kanat metaforu ile şöyle anlatmaktadır: "İki kanatlı olmalısın (zülcenaheyn) aksi halde uçamazsın." (Mevlâna, 2018: II, 1545)

Bilindiği gibi nahiv medreselerde temel olarak Arapça dil bilgisi ile ilgili olarak öğretilen konuların adıdır. Nahiv medrese eğitiminin temeli sayılmaktadır. Mevlâna sadece filozoflara değil aynı zamanda İslam dinini teorik olarak ele alıp değerlendiren ilahiyatçılara da bu konuda mesaj göndermek istemektedir. İslam dini hakkında yapılan bir takım bilimsel etütlerle örneğin, Kur'an okuyarak veyahut hadisleri öğreterek Allah'a ulaşamayacağını İslami eğitimin temeli sayılan "nahiv" kavramıyla sembolleştirmektedir.

Mevlâna insan nefsinin terbiye edilmesi aşaması olarak tanımlanabilecek bu aşamada "aşk kazanı" formülasyonuna uygun bir hareket stratejisi izlemektedir. Bu formülasyonda iki farklı aşama bulunmaktadır. Bunlardan birincisi "kapı metaforu" ile anlatılan masivadan uzaklaşmak suretiyle Allah'a erişme çabası; ikincisi ise, "nohut metaforu" ile anlatılan nefsin ibadet ve uzlet ile terbiye edilmesidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Mevlâna'nın felsefesi, nahiv değil mahiv felsefesidir. Mahiv felsefesi insan nefsinin bir takım ağır imtihanlardan geçerek terbiye edilmesi anlamına gelmektedir. Mevlâna'ya göre insanın içinde bir kavga vardır. İnsanın belki de en büyük kavgası kendisiyledir. Zira insanın zehri, panzehri, doktoru ve hatta celladı kendi içindedir. Aşk kazanında insanın bütün behimi arzularından özellikle dünyaya ait hırslarından kurtulmak suretiyle nefsin terbiye edilmesi ile otonom hale gelen kalbi Allah'ın teşrif edeceği bir ortama dönüştürmektedir. İnsan benliğinden sıyrıldığı zaman Allah'a erişmek suretiyle eşyanın hakikatine ve dolayısıyla ilahi hakikate ulaşmaktadır. Burada Mevlâna'nın anlattığı birlikteliğin tamamen manevi bir anlam ve ortamda gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Mevlâna Mesnevi'de bu konuya şöyle bir örnek vermektedir: "Bir medrese alimi bir gemiye biner. Bir taraftan gemi denizin üstünde hareket ederken alim geminin kaptanı ile tanışır ve ona nahiv bilip bilmediğini sorar. O da bilmem der. Bu duruma çok şaşırın alim: "gitti ömrünün yarısı" der. Bir müddet sonra denizde fırtına kopar. Ortalık can pazarına dönmüştür. Kaptan alime gelerek yüzme bilip bilmediğini sorar. Yüzme bilmediğini söyleyen alime kaptan cevap olarak: "Senin gitti ömrünün tamamı" der." (Mevlana, 2018: I, 2835) Mesnevi'de bu hikâyenin devamında Mevlânâ'nın şu yorumu yer almaktadır: "Malum olsun ki burada "nahiv" değil, "mahiv" lazımdır. Sen de mahvoldunsa, tehlikelerden çekinmeksizin suya dal. Denizin suyu ölüyü suda taşır. Diri olan denizin elinden nasıl kurtulur? Sen beşeriyet vasıflarından ölürsen esrar denizi seni başında gezdirir. Dünyada sen cihanın allamesi idin. Şimdi o cihanın faniliğini gör. Ey büyük dost; fikhın mevhumunu,

nahvin maksudunu ve sarfin tebdilini tevazu ve alçakgönüllülükte bulursun.”
(Mevlâna, 2018: I, 2840)

Mevlâna'ya göre, bir insan varoluşunu tamamlaması için beden ile ruh arasındaki bağı koparması gerekmektedir. Başka bir ifade ile beden ruh üzerindeki hakimiyetine son verilmesi; bedende hapis durumda olan ruhun özgürlüğüne kavuşması anlamına gelmektedir. "Kişisel ben" içinde kalıp "transandantal ben"e ulaşamaması kişinin kendi aslına ihanetinden başka bir şey değildir. Benin kendini yok etmesi yokluk bilgisiyle mümkündür. Yokluk bilgisi teorikte öğrenilen bir bilgi olmayıp varoluşsal ve yaşamsaldır. Bu bağlamda bilincin kendi beninden yola çıkarak transandantal bene yönelmesi ve sıçramasıdır. Başka bir deyişle, ruhu beden kafesinden kurtarmak gerekir. Mevlâna ruhun beden hapisanesinde mahkûm olduğunu ve hapis hayatı sürdürdüğünü söylemektedir. Mevlâna, bunu yumurta metaforu ile anlatmaktadır. Yani ruhu yumurtaya hapsolmuş civcive benzetmektedir. Civciv yumurtayı çatlatana kadar ruhunu kurtaramaz. (Mevlâna, 2018: III, 2175)

Mevlâna'ya göre Allah'a giden yol mahivden yani yok olmaktan geçmektedir. Allah'ın varlığında kendi varlığını yani egonu yok etmelisin zira Allah'a giden yol yakılmaktan ve nefsin yerlere sermekten geçmektedir. Allah'ın varlık ve azameti karşısında saygının bir ifadesi olarak kendi varlığını yakacaksın, yok edeceksin. Sufinin ilmi "nahiv" değil "mahiv"dir. Mevlâna aşağıdaki beyitte insanı ve dolayısıyla kendini yok sayan yaklaşımları şöyle tanımlamaktadır: "A bizim canımıza can olan, biz kim oluyoruz ki seninle bir arada bulunabilelim? Biz yoklarız, bizim varlıklarımız, geçici şekiller izhar eder, Mutlak varlık olan sensin ancak" (Mevlâna, 1991: I, 605). "İnsanın yok olmasını" statü olarak tenzil-i rütbe olarak görmemek lazım bilakis Allah'la hemhal olunması nedeniyle terfi-i rütbe olarak algılamak gerekir. Yine başka bir beyitte Mevlâna şöyle söylemektedir: "Tanrı'yı bir bilmek nedir? Kendini o birin önünde yakıp yandırmak. Gündüz gibi

ışığı durmayı istiyorsan, geceye benzeyen varlığını yakadur. Bakırı kimyada eritir gibi varlığını O'nun varlığında erit gitsin." (Mevlâna, 1991: I, 3020)

Mevlânâ'ya göre insan, nefsini temizleyerek, onun suflî arzularını yok ederek ve günahlardan arınarak bazı hakikatlere ulaşabilir. Aslında insanın yok olması da bu anlama gelmektedir. Ona göre kalb levhası ne kadar lekesiz ve temiz olursa, iman hikmetinin nakışları da o kadar parlak ve aydınlık olur. İşte o zaman hocasız, kitapsız, peygamberlerin getirdiği ilim ve marifet insanın içine doğar, hikmetin ağzı açılır, iman kalbe akmaya başlar. Bu durumu Mevlâna beyitlerinde şöyle anlatmaktadır:

"Kalp aynası tozdan kirden arınmış ve tertemiz olursa,
Su ve toprağın dışındaki nakışları o zaman görürsün
Gönül penceresi geniş ve camları da tertemizse,
Hiçbir vasıta olmadan Allah'ın nuru kalbe ulaşır." (Mevlâna, 2018, I,105)

Mevlâna bu durumu "Padişah ve Resim Yarışması" adlı bir hikâye ile açıklamıştır. Bu hikâyeye göre, bir padişah resim yarışmasında birinci olanı seçebilmek için Rum ve Çinli ressamın karşılıklı iki duvara resim çizmesini istemiştir. Çinli ressamlar boya, fırça vs. birtakım malzemeler talep ederlerken, Rum ressam ise, sadece zımpara istemişler. Ardından malzemeler her iki tarafa da iletilmiştir. Daha sonra iki tarafta kendilerine ait perdelerle saklanan bölümlerde çalışmaya başlamışlar Bir müddet sonra resimlerin tamamlandığını padişaha bildirmişler. Padişah önce Çinlilerin resmine bakmış ve çok beğenmiş. Daha sonra Rum ressamın duvarı açılınca Padişah şaşkınlık ve hayranlık içinde bu resmi de beğenmiştir. Şaşırmasının sebebi bu resmin Çinli ressamın çizdiği resimle aynı olmasıdır. Beğenmesinin nedeni ise o resimden bu resmin daha parlak ve güzel görünmesidir. Mevlâna bu hikâyedeki hikmeti anlatırken şöyle der: Aslında Rum ressam duvara resim falan çizmediler sadece duvarı zımparalayarak ayna haline gelmesini sağladılar. Çinlilerin resmi daha parlak bir şekilde karşı duvara yansımış oldu. (Mevlâna, 2018: I, 3465-3495)

Burada Mevlâna Allah'ın insan kalbine tecelli ettiğini söylemektedir. Mevlâna'ya göre "yere göğe sığmadım, mümin kulun kalbine sığdım" kutsi hadisinde tam olarak Allah'ın bu durumundan bahsedilmektedir. Ancak Allah'ın insanın kalbine tecelli etmesi veyahutta hakikatin saflaşmış kalbe yansması için bu kalbin dünya kirlerinden temizlenmesi gerekmektedir. Mevlâna'ya göre kalbin temizlenmesi aslında kalbimize konuk edeceğimiz Allah için yapılan hazırlıktır. Mevlâna bu hazırlığı beyitlerinde şöyle anlatmaktadır: "Senin canının içinde bir can var, o canı ara! Dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara! Allah'ı arıyorsan onu dışarıda değil, kendi kalbinde ara!" (Mevlâna, 1974: c.I, s. 11, b.43)

5. AŞK FELSEFESİ

Gazali'de sevginin ileri bir mertebesi olarak görülen "aşk" kavramı, (Gazali, 1994: s.32) tasavvuf tarihinde ilk olarak âşıklara ikram edilen "aşk tası" deyimiyile Zunnûn Mısırî tarafından dile getirilmiştir (Nicholson, 2004: 43–44). Mevlânâ, aşkı ucu bucağı olmayan bir okyanusa benzetmektedir. İçi sırlarla dolu olan bu okyanusun sadece bir damlası umut, geri kalanı ise korkudan oluşmaktadır. (Mevlâna, 1974: II, 987). Mevlâna'nın bu metaforunda tasvir ettiği tablo korku ve ümit dengesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Şimdiye kadar genel olarak tasavvufu açıklayanlar ne olduğu tam olarak anlaşılmayan aşktan, sınırsız ve temelsiz ümitten bahsetmişti. Hâlbuki Mevlâna'nın öğretileri arasında sadece ümit değil, kaygı figürü de bulunmakta dahası bu figür ümite göre oldukça baskın görünmektedir. Kaygı figürü daha çok aşka zarar verecek veya maşuku gücendirecek unsurları içermektedir. Ancak Mevlâna'ya göre, aşkın içerdiği ümit de hafife alınmamalıdır. Çünkü damla oranında bile olsa ümit manevi yaşamı dengelemesi açısından önemlidir. Kişi zihinsel mantık sistemi içinde hareket ettiğinde bazı şeyler imkansız görünüyor. Bu nedenle akıl, ümitsizlik yoluna girmeye meyletmeyince devreye aşk girmektedir. Bu aşamada kişinin akla imkansız gibi görünse de umuttan yana olması için aşka ihtiyaç vardır. Zira aşk akıldan çok ümide yaslanmaktadır. Çünkü hiçbir şeyi umursamayan mantık değil

aşktır. (Kaval, 2011: 119) Akıl neye ve nasıl fayda sağlayacağını araştırırken; aşk tepeden tırnağa dönüştürücü bir iksirdir (Mevlâna, 2018: II,1529-30),

Âşık insan aşkına koşmaya devam eder; duramaz veya vazgeçemez. Dahası başka bir şey yapması da mümkün olmaz (Mevlâna, 2018: VI, 1966-7). Aşık için dünya bir yana aşkı bir yana olup O'nu dünyada hiçbir şeye değişmez. Aşkıyla arasının iyi olması onun için her şeyden önemli. Yeter ki aşkı onun yanında olsun geri kalan herkes karşısında olsa da umursamaz. Tüm varlığını aşkına adar, geriye hiçbir şey bırakmaz. (Hucvirî, 1996: 424). Mevlâna, Mecalis-i Seba adlı eserinde yer alan beyitlerde Allah'ın dışındaki varlıklar/masiva hakkında şöyle demektedir:

Ne olurdu, seninle tatlılaşıyordım; yaşayış zati acı;
Ne olurdu, sen razı olsaydın benden de herkes kızsaydı bana.
Ne olurdu, seninle aram düzgün olsaydı da
Bütün âlemlerle aram açılsaydı, dünya yanıp yıkılsaydı.
Sen beni sevdiğinden sonra malın-mülkün değeri mi olur?
Zati toprak üstünde ne varsa hepsi de toprak. (Mevlâna, 2017: 105)

Mevlâna'nın tecrübe delilindeki temel noktalar; varlık, varlığın birliği, insan ve aşktır. Felsefesinin temelinde akıl vardır ancak akıl bir noktaya kadar doğruyu vermekte olup o noktadan sonra insanı hakikate inanç ve aşk götürecektir. Ancak Mevlâna bu aşamadan sonra akla sırtını dönmemekte bilakis ona inanç ve aşkla erişilen tecrübelerle ilgili "sağlama yapma" görevi vermektedir. Bununla birlikte inancın akılla çatışarak ondan ayrıldığını ve mutlak hakikate ulaşmada akıldan üstün olduğunu savunan fideizmden de ayrılmaktadır. Mevlâna İslam dininin teorik ve pratik yasalarının madalyonun iki farklı yüzü olduğunu ve birbirinden ayıramayacağını savunmaktadır. Mevlâna, Allah'a erişmek konusunda teorik düşüncelerden çok edimsel tutum ve olma haline dayanmaktadır. İşte bu noktada Mevlâna'nın "aşk kazanı" formülasyonu devreye girmekte Allah'a ulaşmak için burada yanmak gerekmektedir. Sadece aşk kazanında yanmak suretiyle bir takım dünyevi zaaflarımızdan kurtulup Allah ile buluşmaya hazır hale gelebiliriz.

Mevlâna'ya göre, insanın evrende karşılaştığı kötülükler veya belalar Allah'ın rahmetinden kaynaklanmaktadır. Bunu Mevlâna nohut metaforu ile bize şöyle anlatmaktadır: Nohut tencereye konup kaynamaya başladı mı suyun üstüne doğru gelir ve: "Beni neden ateşe attın? Neden kaynatıyorsun?" diye feryat figan eder. Evin hanımı der ki: "Güzelce kayna, direnme! Çünkü seni sevmediğimden ateşe atmadım. Seni yok etmek için değil olgunlaştırmak için kaynatıyorum. Bu senin kaderin, imtihanın! Allah'ın rahmeti kahrından ileri olup bir kimseyi kötülöklere duçar etmesi rahmetindedir." (Mevlâna, 2018: III, 4160-4185) Mevlâna, burada nohutun acı, elem, ıstırap ve dolayısıyla kötölük olarak algıladığı şeylerin aslında onun ham halinden kurtularak olgunlaşması anlamına geldiğini anlatmaktadır.

İnsan aşk kazanında sadece günahlardan arınmakla kalmaz aynı şekilde kişilik gelişimini de sağlamaktadır. Böylelikle Mevlâna yaşam boyunca karşılaştığımız manevi sorunları aşk kazanında çözme işleminin üç safhaya ayrıldığını söylemektedir:

Tablo 1: Aşk kazanı

1. Hamlık hali
2. Kaynama, pişme ve yanma süreci
3. Olgunluk/kemal hali

Mevlâna'ya göre insan birçok ham duygu ve düşüncesiyle dünyaya gelir ve burada karşılaştıkları zorluklar sayesinde olgunlaşır. Bunlar ilk başta şer ve kötölük olarak görünse de aslında insan için hayırlı olmakta; insanın olgunlaşmasını ve kamil insan olmasını sağlamaktadır. İnsanın varoluşunu tamamlaması için beden ile ruh arasındaki bağı koparması gerekmektedir. 800 yıllık bir geleneği başlatmış olan Mevlâna, insanı akıl değirmeninde öğüten, aşk kazanında yakan yeni bir doğuştan söz etmektedir. O, Aşk felsefesini üç sözcükle özetlemektedir: "Üç sözden fazlası değil ömrüm; hamdım, piştim/ yandım,

oldum/olgunlaştım...” (Mevlâna, 2018: II, 3455) Mevlâna'ya göre insanda bulunan iç sıkıntısının nedeni ne hayatın anlamsızlığı ne de bu anlamsızlığın getirdiği ümitsizliktir. Bunun nedeni insanın kendini aşma gayretinin husule getirdiği coşku ve yüksek gerilimdir. İnsanı olgunlaştıran şey çile ve yaşadığı sorunlardır. Sorunlar insanı yakar, kavurur ve olgunlaştırır. Mevlâna, bu konuyu daha somut bir şekilde anlatmak için, kilim metaforunu kullanmıştır. Kilimi sopayla dövmenin amacı, ona eziyet etmek değil onu temizlemektir. Firavun, acı ve yokluk görmediği için azmıştır.

Mevlâna'ya göre, aşk inanma, anlama ve olma sürecidir. Mevlâna, insan nefsinin şüphe ve zan yeri olarak kabul eder. Mevlâna'ya göre, “Bir insan da iki iş var. Gah balık oluyor gah olta. Yarı mümin, yarı kafir. Yarı hırs, yarı sabır. Tanrım içimizde mü'min de var kafir ve eski putpereste.” (Mevlâna, 2018: II, 2540-7) Mevlâna, Allah ve eşyanın hakikatine ulaşım süreciyle yaşanan acı ve ıstırap dolu yaşam döngüsünden kurtulmanın tek yolunun ise aşk ve dolayısıyla kendinden vazgeçmek olduğunu söyler. Buna göre insan iki yolla Allah'a ulaşır ya herkes gibi ölüyor ya da ölmeyen kendinden vazgeçerek. Mevlâna bu durumu Mesnevi'de şöyle bir hikâye ile anlatmaktadır: Bir kişi dostunun evinin önüne geldi ve kapıyı çaldı. Dostu içeriden: “Kim o?” diye sordu. Buna dost “ben” diyerek cevap verdi. Bunun üzerine ev sahibi: “Burada başka biri için yerimiz kalmadı” diyerek “sen benliğinden vazgeç öyle gel” dedi. Misafir dostunun ne demek istediğini anladı ve evden uzaklaştı. Bir müddet sonra Dostunun kapısını tekrar çaldı. Ev sahibi yine “sen kimsin?” diye sordu. Bunun üzerine sevgili “sen!” diyerek cevap verdi. Bu cevabı alınca ev sahibi kapıyı açarak dostunu içeri aldı. (Mevlâna, 2018: I, 3050-3060)

Mevlâna'nın temel hedefi, Allah'ın varlığından başka varlık formlarını kabul etmemektir. Mevlâna aslında aşk felsefesini de bu fikir üzerine inşa etmektedir. Aşağıdaki beyitte Mevlâna bu birliği şu şekilde tesis etmeye çalışmaktadır: “Dostum ben benim, sende bensin beri gel beri daha da beri. Değil mi ki sen

bensin, ben de benim, peki nedir bu senlik benlik” (Mevlâna, 2018: I, 3985) Mevlâna, benlikten sıyrılma sürecinde aşk kazanının fonksiyonunu açıklamak için Mecnun ve devesi arasında geçen bir hikâyeyi anlatmaktadır. Bu hikâyede Mecnun Leyla'ya, deve ise yavrusuna âşıktır ve ona kavuşmaya çalışmaktadır. Devenin yuları Mecnunun elindedir. Ancak bu seyahatte şöyle bir sorun yaşanmaktadır. Devenin yavrusu Leyla'nın bulunduğu yerin tam tersi istikamettedir. Mecnun Leyla'ya kavuşmak için deveyi hızlı bir şekilde sürmektedir. Ne zaman ki Leyla'yı düşünüp hülyalara daldığında deve hemen Mecnun'un çizdiği güzergâhın tam tersi istikamete yönelerek yavrusuna doğru koşmaktadır. (Mevlâna, 2018: IV, 1530)

Mevlâna'ya göre Allah aşkını derinden yaşayanlar bu deneyimi dönüştürebilirken, bunu tecrübe etmeyenler ise ilahi aşk aradıklarını söyleseler de şeyhin basit aşk imtihanlarına dayanamaz ve seyrü sülûğü terk ederler. Mevlâna bu durumu şu beyitleriyle anlatmaktadır: “Aşkından dolayı maşuğa duyduğu hasretinden dünyayı taşıyan direğin ağırlığı gibi yükü taşımayı göze alabilen kim kaldı ki?” (Mevlâna, 2007: VI, s. 262, b. 2075). Çünkü insan için ekmek ve su gibi gerekli olan aşk, okyanusu bir tencere gibi kaynatacak, dağı eritecek ve gökyüzünü parçalayacak kadar etkilidir. (Mevlâna, 2018: V, 2735). Dünyaya ve içindekilere duyulan aşk bir yanılsamadır. Büyük sevdaları tadanlar küçük bir aşklara bakmaz. Çünkü kıymetsiz olanı seven, maskara olur, kendisi gibi bir beşere hizmetkar olur (Mevlâna, 2018: I, 2801 vd.). Ama bu yanılsama nedeniyle seven, sevdiğinin bu kadar değersiz ve etkisiz olduğunu bilmez. Bu nedenle insan sevgiyi hak eden hakiki bir aşka yönelmelidir. (Mevlâna, 2018: I, 2805)

Mevlâna'nın felsefesinde konuları teorik olarak bilme değil, pratik olarak var olan süreç önemsenmiştir. O'nun varoluşçuluğunda esas olan varlığı sorgulamak ve düşünmek değil, var olmaya çalışmaktır. Nitekim tasavvuf, kal ilmi değil bilakis hal ilmidir. Ona göre insanın içinde taşıdığı öze ulaşmak için çaba sarf

etmesi gerekmektedir. Bu çaba sadece ilahi hakikate ulaşmak için değildir. Mevlâna düşüncesinde bu çabanın nihai amacı kendini bilmektir. Kendini bilmek demek Rabbinin bilmek demektir. Onun deyimiyle insan fikir kanadını bırakıp mana kanadını kullanmalı. Mevlâna'nın deyimiyle bir yerde aşk fazlaştı mı orada ne Ebu Hanife bir ders verebilir ne de Şafii. (Mevlâna, 2018: III, 3832) Mevlâna için iman teslim olmakla başlar. Ona göre Tanrının gücüne ve yaratıcılığına sadece inanmak gerekir. Her türlü iyiliğin onda olduğuna kuşkusuz inanmak lazımdır. Sınamak insana yakışmaz. İnsanın aklına bu gibi kuşkular geldi mi derhal secdeye kapanıp af dilemesi ve "Allah'ım beni kuşkudan kurtar!" demesi gerekir.

6. MEVLÂNA'DA EVRENSEL FELSEFE KURAMLARI

Mevlâna'ya ait olan bu aşk felsefesinin dayandığı bir takım evrensel kuramlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri vahdet-i vücüt, hümanizm/insan sevgisi, evrensellik/kozmpolitanizm ve hoşgörü/toleranstır. Bu kuramları geniş bir şekilde anlatmak makalenin sınırlarını aştığı için bunlara kısaca değinelim:

6. 1. Vahdet-i Vücut

Mevlâna'nın tanımladığı bu aşk felsefesi özünde vahdet-i vücuttan başka bir şey değildir. Mevlâna'nın yaşadığı dönemde Konya'da Sühreverdilik, Kalenderilik, Melamilik ve Vefailik tarikatları yaygın olarak kabul edilmekteydi. Melamilik dünyaya zerre kadar değer vermeyen dünyanın peşinden koşan insanları hor ve hakir gören anlayıştır. Vefailik'te Hacı Bektaş Veli tarafından temsil edilen tasavvuf akımı idi. Mevlâna'nın bu tasavvuf hareketlerinden olumlu ve olumsuz etkilendiği âşikâr. Uzun süre Sühreverdiliğin etkisi altında kalan Konya, Muhyiddin İbni Arabî'nin kente gelişiyle birlikte "Vahdet-i Vücut"un etkisi altına girmiştir. Mevlâna'nın Kalenderi tarikatının ileri gelenlerinden olan Şems-i Tebrizi'de gördüğü Kalenderi tavra hayran olduğu ve ondan çok etkilendiği de bilinen bir gerçektir. Bu yüzden Şems Konya'ya yerleşmiş, Mevlâna ve Şems

arasındaki etkileşim dilden dile dolaşmıştır. Mevlâna'nın yaşadığı dönemde tasavvuf hareketleri üç ayrı bölüme ayrılmıştır:

Tablo 2: Mevlâna dönemi tasavvuf hareketleri

1. Endülüs ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan tasavvuf hareketleri ve özellikle Muhyiddin İbni Arabi gibi Ahlakçı Mutasavvıflar.
2. Mısır, Suriye ve Irak gibi Orta-Doğu ülkelerinde ortaya çıkan Sühreverdilik, Vefailik ve hatta Cevlakilik (Kalenderilik) gibi zühtü tasavvuf ekolleri.
3. Orta Asya ve İran'da doğan Kübrevilik, Yesevilik, Melamilik ve Haydarilik gibi coşkucu/cezbe ve estetikçi tasavvuf anlayışları.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Mevlâna ilk zamanlar Sühreverdi'nin İşrakilik felsefesini benimsemiştir. Keşif, ilham ve sezgi Sühreverdi'nin savunduğu İşrakilik felsefesinin temel unsurlarıdır. Akıl yürütme ve dolayısıyla kıyas yöntemini kullanma konusunda Meşşailerle aynı yaklaşım içinde olsalar bile İşrakiler daha üst düzey bilgiye erişmek için entellektüel sezgi ve aydınlanma yöntemini kullanmak gerektiğini savunmuştur. İbni Arabi'nin Konya'ya gelişinden sonra Mevlâna vahdet-i vücud felsefesine yönelmiştir. İbn-i Arabi'ye ait bu yaklaşım, vahdet-i vücud akımları içinde kendine özgü farklılıkları olan, dinsel referansları ağır basan, akıl yerine mistik sezgiye ağırlık veren bir sisteme sahiptir. (Mevlâna, 2017: s.20)

Mevlâna vahdet-i vücudu benimsemesine rağmen bu felsefenin tanımını yapma konusu Mevlâna için çoğu zaman sıkıntılı bir süreç olmuştur. Bu zorluğun teolojik ve felsefi olmak üzere iki nedeni vardır:

1. Teolojik olarak "varlığın birliği" fikri, İslam'ın "yaratıcı ve aşkın Tanrı" anlayışıyla bağdaşmaz. Dolayısıyla bu düşünceyi sade bir dille ifade etmek sorun yaratır. Bazı çevrelerde tansiyonun yükselmesine ve bazı tartışmaların öne çıkmasına neden olmuştur.
2. Varlığın birliği fikri, monistik bir varlık tasarımı gerektirir. Bu anlayışa göre varlık tek bir hakikattir ve birden çok varlık düşünülemez. Birden çok varlık fikri, İslam'daki tevhit anlayışına aykırıdır. Ancak çokluğu günlük hayatımızın her

anında yaşarız. Bu durumda ilkesel birlik ile deneyimsel çokluk nasıl uzlaştırılacak ve bu uzlaşma nasıl ifade edilecektir? Bu ikisini uzlaştırmak ve bu uzlaşmayı gündelik dille ifade etmek neredeyse imkânsız olduğundan Mevlâna, aynı görevi üstlenmeye çalışan seleflerinin yaptığı gibi metaforlara yönelmiştir. İbni Arabî'den farklı olarak Mevlâna için vahdet-i vücut bir amaç değil bir araçtır. Mevlâna, vahdet-i vücut felsefesini ve bu felsefenin çeşitli alanlardaki uzantılarını açıklamak için son derece kullanışlı metaforlar kullanmaktadır. Kapı çalma, nohut, nahiv ve mahiv, fena vb. gibi metaforlar bunlardan sadece bir kaçıdır. Bilindiği gibi İbni Arabî de bu güçlüklerden dolayı ayna, harf ve ışık sembollerini kullanmıştır. Aslında bütün bu metaforlar vahdet-i vücut felsefesinin uygun bir dille ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Mevlâna'nın tasavvufi vahdet düşüncelerini anlatırken kullandığı sembolik üslup onun İbni Arabî'nin Vahdet-i Vücut ekolünde sayılmasına neden olmuştur. İşte tam da bu yüzden Mevlâna, İslam düşünce tarihinde özel bir yere sahiptir. İslam akidesini ve en zor teolojik meseleleri halkın anlayabileceği bir dille, özellikle temsili bir anlatımla halka sunarak, söz konusu inançların Müslümanlar arasında kök salmasına neden olmuştur. Mevlâna Mesnevisini anlatırken "Mesnevi-i ma dükkân-ı vahdet est/ Benim mesnevi kitabım birlik dükkânıdır" diyerek vahdet-i vücut düşüncesine bağlılığını yinelemektedir. Mevlâna'ya göre, var olma, Tanrı karşısında kendi benliğini bilinçli bir şekilde "hiçleştirme" süreci olarak tanımlamaktadır. İster rasyonel isterse ampirik yöntemlerle insanların meylettiği yokluk ve hiçlik ile izah edilebilen dünyevi hedeflerin aşklar için bir kıymet-i harbiyesi yoktur. (Mevlâna, 2018: II, 875) Hatta daha sonra 19. yüzyıl filozoflarından Nietzsche'nin, Nihilizmi kurarken Mevlâna'dan etkilendiği düşünülmektedir.

6.2. Hümanizm

İnsanı önceleyen yaklaşımlarından dolayı neredeyse bütün düşünürler Mevlâna'yı hümanist bir düşünür olarak kodlamaktadırlar. Ancak Avrupa

merkezli bir kavram olan hümanizmin anlamı içinde sevgi, hoşgörü ve tolerans gibi kavramlar yoktur. Bu kavram Tanrı merkezli evren anlayışı bir kenara bırakılarak insan merkezli bir evren anlayışının benimsenmesidir. Batı'da bir insana "hümanist" dediğiniz zaman daha çok onun ateist, seküler ve modernist olduğu anlatılmak istenir. Nietzsche'nin dediği gibi bu kavram, Tanrıyı koltuğundan kaldırarak oraya insanı oturtmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle hümanizm psikolojik derinlikten ziyade felsefi arka plana sahip bir kavramdır. Örneğin, bir eylemin benimsenmesinde Tanrının hoşnutluğu değil, insanın faydası ve hoşnutluğu göz önüne alınmaktadır. Tanrının taleplerinin yerine insanın taleplerinin karşılanması düşünülmektedir. Dahası bu kavramın daha çok sekülerizmle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu açıdan bakıldığında devlet yönetimi "tanrı merkezli/teosentrik" değil "insan merkezli/egosentrik" yaklaşımlara sahiptir. Bu yaklaşım seküler bir yaşam felsefesine bağlı olarak insanı doğaüstü varlıklardan kurtararak özgürleştirmeyi hedeflemektedir (Kabaklı, 1975: s. 65).

Hümanizme göre doğruyu bulmak insanın görevidir. İnsan hakikate ulaşmak için genel geçer kuralları kullanmalı ve buna mantık düzleminde ulaşmalıdır. Mistisizm, ezoterizm, gnostisizm veya bir takım akıl ve mantık kurallarına uymayan yol ve yöntemlere saplanmamalıdır. Hakikate ulaşmak istiyorsak bunlara körü körüne bağlanmamalı, bilimsel yol ve yöntemler takip edilmelidir. Aşırı septik yaklaşımlar ve herhangi bir otoritenin insan yaşamı üzerinde belirleyiciliğine son verilmelidir. Hümanizm hayatı daha iyi yapmak için insanın gelişimini önemsemektedir. Ancak hümanizm konusunda birçok eleştirinin de olduğunu söylememiz gerekmektedir. Örneğin, hümanizmin hayvan ve doğaya karşı insan kadar müşfik davranmadığı üzerinde durulmaktadır. Hümanizme göre, insan özel bir varlıktır ve insanın etrafında bulunan hayvan ve bitkiler başta olmak üzere canlı cansız bütün varlıklar insanın çıkarları doğrultusunda harcanabilir. Batıda hümanizm insan sevgisi değil de daha çok Ortaçağda Tanrı

merkezli bir evren anlayışının yerine insan merkezli bir evren anlayışının inşa edilmesi anlamına gelmektedir (Gölpınarlı, 1963: 75).

Mevlâna hümanizmini bugünkü Batı tarzında bir hümanizm ile bir ve aynı görmek son derece yanlıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi Batı'daki hümanizm Allah'ın tahtına insanı oturtmayı amaçlayan bir inkâr mekanizmasıdır. Hâlbuki Mevlâna, Allah'a ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bütün samimiyetiyle bağlıdır. Mevlâna'nın hümanizm anlayışı dediğimizde son derece orijinal bir yaklaşım ile karşılaşmaktayız. Mevlâna'nın hümanizmi insan sevgisi ve aşk anlamına gelmektedir. Mevlâna önce Allah'a gitmez, insana gider; çünkü bizi Allah'a götüren yegâne yol insandan geçmektedir. Yaratılışı itibariyle insanı kötü gören Hıristiyanlık öğretilerinin aksine Mevlâna için insan muhteremdir ve Allah'ın tecelligahı olan insan gönlünün incitilmesini kabul etmez.

Mevlânâ, "insan gönlünün incitilmemesi"den söz ettiği Dîvan-ı Kebir"de yer alan bir gazelinde bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

Gönlün varsa gönül Kâbe'sini tavaf et. Anlam Kâbe'si gönüldür; ne diye toprak sanıyorsun onu?

Allah, suret Kâbe'sini tavaf etmeyi, onun vasıtasıyla bir gönül ele alasin diye buyurmuştur.

Bir gönül incittin mi bin kez yaya gitsen de Kâbe'yi tavaf etsen Allah kabul etmez.

Malını-mülkünü ver de bir gönül al; al da o gönül, mezarda, o kapkara gecede ışık versin sana.

Allah kapısına binlerce altın torbası götürsen Allah, bize bir şey getireceksen gönül getir der.

Çünkü der, altın, gümüş, kapımızda hiçbir şey değildir, bizi istiyorsan istediğimiz gönüldür bizim.

Senin, bir saman çöpü kadar değer vermediğin yıkık gönül, Arş'tan da üstündür, Kürsi'den de, Levh'ten de, Kalem'den de.

Hor bile olsa gönlü hor tutma, o horluğuyla gene de pek üstünler üstünüdür gönül.

Yıkık gönül, Allah'ın baktığı varlıktır; onu yapan can, ne de kutludur.

Kırılmış, iki yüz parça olmuş gönlü yapmak, Allah'a hacdan da yeğdir, umreden de.

Allah defineleri, yıkık gönüldedir. Yıkık yerlerde pek çok defineler gömülüdür.

Kul gibi, köle gibi gönüllere hizmet için kemer kuşan da sırlar yolu, yüzüne açılsın.

Sana kutluluk gerekse, devlet istiyorsan, gönüller almaya, ululuğu bırakmaya bak.

Gönüllerin yardımı seninle at başı beraber giderse kalbinden hikmet kaynakları akar.

Dilinden sel gibi Âb-ı hayat akar; soluğun, Mesih'in soluğu gibi hastalıklara ilâç olur.

İki dünya da bir gönülceğiz için var olmuştur; okuyanın dudağından çıkan "Sen olmasaydın" hadisini duy.

Yoksa varlığın, mekânın, güneşin, Ay'ın, yerin ve şu gök kubbenin vücudu nerden olacaktı?

Sus, her kılında iki yüz dil olsa da söyleyen, gönül, gene de anlatışa sığmaz. (Mevlânâ, 2007: 7, 608-609.)

Dostluk ve insan ilişkileri konusunda bu tür telkinlerde bulunan ve insanların birliğine bu kadar önem veren Mevlâna'nın insan sevgisi de üzerinde durulmaya değer yönlerden biridir. İnsana yüklediği anlam ve insanın dünyadaki yerini ve görevini sorgularken takındığı tavır nedeniyle Mevlâna, neredeyse tüm zamanların en büyük hümanist düşünürlerinden biri olmuştur. Buna göre insan, hem diğer insanları hem de tüm canlıları sonsuz bir sevgiyle sevmeli ve korumalıdır. Mevlâna'nın bu bitmek tükenmek bilmeyen insan sevgisinin altında yatan fikir ilahi aşktır. Mevlâna üzerinde kafa yorduğu ve felsefesinin temellerini attığı olgulardan biri olan aşkı Allah'ın sıfatlarından biri olarak kabul etmiş ve neyi ve kimi seversek sevelim, kime âşık olursak olalım sevdiğimiz ya da âşık olduğumuz varlığın aslında Tanrı olduğu düşüncesindedir. Elbette asıl olan ilahi aşktır ama bu, insani ya da geçici aşkların değersiz olduğu anlamına gelmez; bilakis Allah sevgisinin yanında oldukça sıradan, değersiz ve basit görünen beşeri ve geçici aşklar, insanın yaşadığı sevginin başlatıcısı ve temeli olduğu için düşük düzeyde de olsa değerli kabul edilmelidir. İnsanları Allah sevgisine götürecek bu aşklara takılıp kalmamalı, ilahi aşka geçiş mümkün olmalıdır.

6.3. Kozmopolitanizm

İnsanın büyük bir aileye mensubiyetini savunan kozmopolitanizm yerel özelliklerin yerini evrensel özelliklerin alması gerektiğini savunmaktadır. Mevlâna aynı şekilde bütün insanlığın aynı kökten geldiğini; ayrıştırıcı değil de birleştirici unsurların öne çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Mevlâna'nın ufku o kadar geniştir ki görünen gezegenlerin ötesinde insan tarafından görülmeyen ve bilinmeyen gezegenlerin varlığından söz etmektedir. Mevlâna'nın ifadesiyle: "Alemde gizli merdivenler vardır. Basamak basamak ta göğe kadar. Her bulutun başka bir merdiveni vardır, her gidişin farklı göğü. Her biri öbürünün halinden bihaber. Evren geniş bir ülkedir ne başı var ne de sonu..." (Mevlâna, 2018: IV, 2890) Böylelikle Mevlâna'nın zihninin gezegenler arasında bulunan geçiş noktalarında dolaştığını görmekteyiz. Ancak Mevlâna "evren vatandaşlığı" olarak tanımlayabileceğimiz bu aşamadan önce dünya vatandaşlığı gibi insanlık kardeşliğine vurgu yaparak; din, dil, ırk vs. ayırımı yapmamaktadır. Mevlana, insanlık alemini öylesine kucaklamıştır ki onları kendi vücudunda birer organ olarak görmektedir. O'na göre, organların vücudun herhangi bir yerinde olmasında bir fark olmayıp önemli olan birliktir. Nitekim bu durumu Mevlana şöyle açıklar: "Benim tek bir canım, yüz bin tenim var. Ama ne yapayım ki, ağzımı bağlamışlar. Binlerce insan gördüm ki, ben onlar olmuşum sanki. Onların arasında yalnız kendimi göremedim" (Mevlana, 1974: c.I, s. 219, b. 1067). Başka bir kitabında ise aynı konuyu şöyle anlatır: "Seni bağırma öyle bir basacağım ki, vardan da kurtulacaksın, yoktan da..."(Mevlana, 2007: 7, 118.)

Mevlâna, kozmopolitanizm anlayışının mahiyetini en güzel pergel metaforu ile anlatmaktadır. Fussilet Sûresi 53. âyete dayandığı bir Müslümanın dünyaya bakışını ifade eden pergel metaforunu anlatırken Mevlâna şöyle der: "Benim dinimde pusulanın iğne ayağı sabittir, fakat ben diğer ayağımla yetmiş iki ülkeyi dolaşırım." (Mevlâna, 1974: c.I, s.53, b. 253,) Yani iğne ucu bir yere sabitlenmezse kişinin başıboş bir nesne gibi gelişigüzel dolaşacağını, diğer

yandan iki ayağı da sabitlenirse dünyadaki güzellikleri izleyemeyeceğini ifade etmek istiyor. Mevlâna'nın şiirleri kolay ulaşılabilir ve herkesin anlayabileceği ortak bir dille yazılmış olup, bu şiirlerde kişi ayrımı yapılmamaktadır. Çünkü aşk dost olmaktır, kardeş olmaktır, birlikte olmaktır, anlamak ve empati kurmaktır. Allah sevgisinden kaynaklanan insan sevgisi, aslında Mevlâna'nın sevgi öğretilerinin temelini oluşturmaktadır. Yaşamın ana felsefesi aşk felsefesi olup amaçlanan her şey yalnızca o aşkın varoluşsal farkındalığına yöneliktir. Mevlâna'nın aşk anlayışı, din, dil, ırk, renk ve ideoloji ayrımı yapmadan bütün insanlığı kuşatmaktadır.

“Gel, gel, ne olursan ol yine gel,
İster kâfir, ister Mecusi,
İster puta tapan ol yine gel,
Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir,
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel...” (Mevlâna, 1974: c.I, s.8, b.25)

Mevlâna, İslamiyet'e ve dolayısıyla Allah'a ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bütün samimiyetiyle bağlıdır. Mevlâna bağlı olduğu İslamiyet'i öteleyerek değil bilakis sağlam bir Müslüman olarak insanlığı kucaklayan birtakım mesajlar vermiştir. Bilindiği gibi, İslam'ın iki temel kaynağı vardır: 1. Kur'an-ı Kerim ve 2. Hadis-i Şerif. Mevlâna yukarıda da belirtildiği gibi bu iki hususa son derece bağlıdır. Bu mesajlar "ayağının tozu" olmakla iftihar ettiği Resulullah (s.a.v.)'e, "ölünceye kadar bendesi" olmaya ahdedtiği "Kur'an'a asla muhalefet etmemiştir.

Bunun yanı sıra Mevlâna yaşamı boyunca farklı din ve kültürlere saygılı davranmıştır. Farklı dinlere mensup din adamlarını ziyaret ederek onlarla beşerî münasebetlerini kesmemiştir. Örneğin, bir gün Mevlâna çarşıda bir rahiple karşılaşmıştır. Rahip Mevlâna'nın önünde saygıyla eğilmiştir. Bunun üzerine Mevlâna ondan daha fazla eğilerek ona hürmet göstermiştir. Bunu gören müritleri bu adam Müslüman değil onun önünde eğilmeniz doğru mu oldu? diye sormuşlardır. Mevlâna müritlerinin bu sualine: Tevazu da ondan geri mi kalsaydım diye cevap vermiştir. (Eflâkî, 1995: I, 311)

O, yaşadığı dönemde revaçta olan dini inançlar, mezhep ve meşrep ayrılıkları, etnik tartışmalar vs. ile ilgili hiçbir tartışmaya katılmamıştır. Kendisinden farklı düşünen, konuşan, giyinen ve görünen kimsenin aleyhinde konuşmamıştır. Kapısı herkese açık olmuştur. Aslında bu tutumla Mevlâna inancından yana bir şüphe, korku ve endişesinin olmadığını göstermektedir. Müslüman olsun ecnebi olsun herkesin sorularına cevap verebileceğini ilan etmektedir. Bu tutumu nedeniyle Mevlâna'nın cenazesine başta Hıristiyan ve Yahudi olmak üzere birçok din adamı da katılmıştır.

Mevlâna aslında aynı şeyleri düşündüğümüzü ancak ayrı dili kullandığımız için birbirimizi anlayamadığımızı ifade etmektedir. Mevlâna'ya göre; farklı diller kullandığımız için ortak bir dil ve yol bulamadığımız için kavga etmekteyiz. Birbirimizi anlamadığımız için kavga etmemizi Mesnevi'de şöyle bir hikâye ile anlatmaktadır:

Bir şehirde İranlı, Türk, Arap ve Rum dilenciler varmış. Bunlar dinlediklerimizi birleştirerek istediğimiz yiyecekleri alıp bir güzel eğlenelim demişler. Akşamüstü dilenmeyi bırakarak biriktirdikleri parayla hangi yiyeceği almak istediklerini konuşmaya başlamışlar. İranlı dilenci engür istiyorum demiş, Arap ineb istiyorum demiş, Rum ise istafil istiyorum demiş, Türk ise, üzüm istiyorum demiş. Bunun üzerine bu dört dilenci farklı sözcüklerle ifade ettikleri üzüm talebinde ısrarlı olduklarını söyleyip kavgaya tutuşmuşlar. Gürültüyü duyan bir bilge kişi bunlara neden kavga ettiklerini sormuş. Bunlar da konuyu anlatmışlar. Bilge kişi bunları dinleyince başlamış gülmeye. Dilenciler bilge kişiye neden güldüğünü sorunca adam siz aynı şeyi istiyorsunuz, dördünüz de üzüm istiyorsunuz ancak birbirinizi anlamadığınız için kavga ediyorsunuz demiştir. (Mevlâna, 2018: II, 3665-3675)

6.4. Hoşgörü/Tolerans

Hoşgörü ve tolerans aynı anlama gelen iki farklı sözcük olup diğer inanç ve görüşlere saygılı olmak anlamına gelmektedir. Tolerans, köken itibariyle Fransızca olmasına rağmen Türkiye'de yaygın olarak kullanılmaktadır. Hoşgörü/tolerans, başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak; kendi inanç ve kanaatlerine bağlı olmamak anlamına gelmez. Bu yaklaşım insanları bütün inanç ve kanaatlere kayıtsız kalınması sonucuna da götürmez. Hoşgörü/tolerans ne entelektüel aylaklık ne de özveri olmayıp insanları oldukları gibi kabul etmektir. Bilhassa Ebu Hanife anlayışında küfür en büyük günah sayılsa da kul ile Allah arasında kabul edilmiş ve bu tür suçların cezasının ahirete ertelendiği ifade edilmiştir. Bu ilkeden hareketle toplumsal, ahlaki ve hukuki ilişkilerde ortak değerlere ve evrensel kurallara göre hareket edilebilir. Bu anlayışa göre kötü olan bizzat şahıslar olmayıp onların eylem ve davranışlarıdır.

Mevlâna'nın gelecek nesillere birçok evrensel değer bırakmakla birlikte belki de bunların en önemlilerinden biri hoşgörü/toleranstır. Hoşgörü/tolerans kavramı, anlayış, saygı, mazeret, nezaket, kabullenme, darılmama, farklılıkları ve farklı görüşleri sınırlamama, farklılıklara olumsuz tepki vermeme, karşıt fikirleri karşılıklı anlayış içinde tartışma gibi geniş bir anlam yelpazesini içermektedir. Toplumsal uzlaşma olan konularda kabul etme tavrı hâkimdir ancak her şeye körü körüne katlanma tavrından ince bir çizgi ile ayrılmaktadır. Mevlâna'nın Anadolu'nun ortasında Konya'da yaktığı bu sevgi ateşi yıldan yıla asırdan asıra büyüyerek günümüze kadar gelmiş; hoşgörü ve toleransı arayan insanları etkilemiştir. Mevlâna özü itibariyle insanı sevmiştir; Hristiyan, Budist ve İslam dünyasında din ayrımı yapmadan yeni bir dostluk ve kardeşlik birliği yaratmıştır. Mevlana'ya göre ırk, dil ve din ayrımı yapmadan herkesi sevmek mümkündür. Fih Ma Fih kitabında yer alan şu sözleriyle Mevlana insanı muhterem olarak görmektedir:

“A insan, Tanrı kitabı sensin, sen.
Padişahın güzelliğine bir aynasın sen.

Kâinatta ne varsa senden dışarda değil;
 Ne istiyorsan kendinden iste, kendinde ara...
 Ne arıyorsan sensin, sen." (Mevlâna, 2008: 45)

Böylelikle daha 13. yüzyılda insanlığa altın çağını yaşatarak sönmeyen ve hiç sönmeyecek olan yıldızlar gibi zaman ve mekândan bağımsız özgür bir kimlik oluşturmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Mevlâna: "Gel! Gel! Ne olursan ol yine gel!" derken kendisinin de "bir ayağı ile sınıksız şeriatla duran, öbür ayağı ile yetmiş iki milleti dolaşan" bir pergel olduğunu söylemekte (Eflâkî, 1995: I, 14) ve burada 4 önemli konu üzerinde durmaktadır:

Tablo 3: Mevlâna'da hoşgörü/tolerans.

1. Açık kapı politikası (open door policy)
2. Ön kapı politikası (front door policy)
3. Din ve inanç ayrımı yapılmaması
4. Tövbe/pişmanlık ve fikrini değiştirme özgürlüğü
5. Evrensel düşünceye sahip samimi Müslüman yetiştirilmesi

Böylece Mevlâna'nın çağırıldığı bu dergâha din, renk ve dil ayrımı gözetmeksizin tüm insanlık davetlidir. Yaşama sevincini yitirenler, küskünler ve tövbelerini bozanlar bu dergâhta yeni umutlara kavuşabilir. Mevlâna açık, seçik, anlaşılır ve şeffaf bir şekilde hareket etmiş; gizli gündemi olmayıp kapısı herkese açık olmuştur. Her zaman pişman olmak ve fikrini değiştirmek için imkân sağlamıştır. Yine gizli saklı işlerden uzak durarak arka kapılardan girmek yerine rahat bir şekilde herkesin kullandığı kapıyı kullanarak ön kapı politikası izlemiştir. Mevlânâ, dini, dili ve rengi ne olursa olsun bütün insanlara eşit yaklaşmış; insan kitlelerini kıran, kalplerin hakikate ulaşmasını engelleyen tüm bağların kırılmasını istemiş ve herkesi en iyiye, en doğruya, tek doğruya davet etmiştir. Yani insanın bir ayağı hakikat üzere kalmalı, diğer ayağı ise yetmiş iki milleti

dolaşmalıdır. Allah aşkı her insanda doğuştan bulunmaktadır. İnsanlar sevgi ve merhameti yeryüzünü kuşattığı ve her şeyin yaratıcısı olduğu için Allah'ı sevmektedir. Bu nedenle, Mevlâna bitki, hayvan ve insan dünyasını bir bütün olarak görmektedir. Öncelikle tüm insanları kendi farklılıklarını koruyarak barışa ve kardeşliğe davet etmektedir. Müslüman olsun veya olmasın tüm insanlara karşı şefkat ve merhamet duygularının olması gerektiğine işaret etmektedir.

Mevlâna, dünya hayatını yaratılışla başlayan ve yaratıcıya dönen bir yolculuğa benzetmektedir. Bu yolculuğun içinde bir takım zorluklar bulunmaktadır. Mevlana bu yolculuk esnasında karşılaşılan zorlukların bir imtihan olduğunu hatırlatarak bunlara hoşgörü ve toleransla yaklaşmamız gerektiğini söylemektedir. Mesnevî'de anlatılan hikâyelerde ve bu hikâyeler hakkında yapılan yorumlarda bu imtihanlar farklı örneklerle anlatılmaktadır. Bunlardan en ilginç kuş metaforudur; Burada dünyadan ahirete insanın yaşadığı serüven anlatılmaktadır. İnsanlar kanatlı kuşlar gibidir, bir yerden diğerine sürekli yolculuk yaparlar. Kuşlar yolculuk esnasında acıkıp yiyecek ararlar ama yem ve tahılın yanında onları yakalamak için kurulan tuzaklar da bulunmaktadır. Bazen tahıla ve yiyeceğe odaklandıkları için bu tuzakları göremeyebilirler. (Mevlâna, 2018: III, 2860-2865)

SONUÇ

Kültürümüzün büyük şahsiyetlerinin çoğunun mutasavvıf olduğunu söylemek abartı olmaz. Bugün Türkiye'de herhangi bir yerde Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş ve Hacı Bayram-ı Veli'den bahsedilse, orda hemen bir saygı ifadesi ortaya çıkmaktadır. Başta Mevlâna olmak üzere mutasavvıf şahsiyetlerin hatıralarının etrafında öyle bir sevgi ve saygı halesi vardır ki, onların büyüklüklerinden ve millete hizmetlerinden hem insanımızın hem de aydınımızın şüphesi bulunmamaktadır. İnsanların Mevlâna'ya bu kadar ilgi ve saygı gösterilmesinin nedeni nedir? Mevlâna son derece pratik ve pragmatik başka bir deyişle

gündelik hayatta karşılığı olan konular üzerinden hareket eden ve insanların hayatına dokunan bir düşünürdür. Bunu yaparken insanlar arasında ayırım yapmamış onları kırmamış olup son derece ilgi çekici hikâyelerle meramını ifade etmiştir. Mesnevi'nin New York, Paris ve Londra başta olmak üzere dünyanın en önemli kentlerinde hala bestseller/en çok satan eserler arasında olması onun sadece Müslümanlar arasında değil ecnebler arasında da saygınlığını koruduğunu göstermektedir.

Mevlâna'nın hem felsefe hem de temel İslam bilimler ile ilgilenen âlimleri yer yer eleştirdiği görülmektedir. Mevlâna'nın temel İslam bilimcileri nahivci olarak ağır bir şekilde eleştirmesi nasıl bu alanlara savaş açtığı anlamına gelmiyorsa felsefecilere yapmış olduğu eleştirileri de yapıcı bir eleştiri olarak değerlendirmek gerekiyor. Mahiv felsefesine geçtikten sonra da nahiv felsefesini terk etmeyen Mevlâna yolunu akıl yürütme yöntemleri ile aydınlatmayı hiçbir zaman bırakmamıştır. Mevlâna'nın, Yesevilik ve Vefailik tarikatı mensuplarına pek olumlu yaklaşmadığı bilinmektedir. Bunun en önemli nedeni onların uçuk kaçık kerametlere önem vermesiydi. Zira vücuduna şiş batıran, ateş parçaları yutan, yılan ve akreple oynayan dervişler Mevlâna'nın tasavvuf anlayışına terstir. Tam da bu nedenle Mevlâna çağdaşı olan Hacı Bektaş Veli ile de sıcak ilişki kuramamıştır. "Kerametın "istikamet" olduğunu" belirten Mevlâna dervişlerin keramet ve harikulade gösterilerini yakınlarının seyretmesine dahi tahammül edememiştir. Mevlâna, Mecalis-i Seba ve Fihi Ma Fih gibi kitaplar yazarak, İslam akidesini ve en çetin kelim problemlerini halkın anlayabileceği bir dille -özellikle temsili bir anlatımla- halka sunarak, söz konusu inançların yerleşmesine vesile olmuştur.

Bütün dünya filozof ve ilahiyatçıları, görünmeyen gerçekleri ispatlama ve dinî inançları ifade etmede insanları aklî deliller ve felsefi öncüller çerçevesinde düşünmeye zorlamışlardır. Yanı sıra bu konuda mistik ve ezoterik yaklaşımları benimseyen ve rasyonel yaklaşımlara kıymet vermeyen kesimler de olmuştur.

Mevlâna bu iki yaklaşımı birleştiren yeni bir yaklaşım sergilemiştir diyebiliriz. Mevlâna'nın yaklaşımı akla değer veren, iman hakikatlerini gönül diliyle anlatan güçlü bir modeli ortaya çıkarmıştır. Gerek dili ve kalemiyle, gerekse hayatıyla İslam inançlarını ve kelim konularını istenilen üslupta başarılı bir şekilde harmanlayan Mevlâna, bu yeni yaklaşım için adeta bir rol model olmuştur. Bu durum, Mevlâna'nın hal ehlinin tecrübesinden kaynaklanan birçok manevî meselenin inkârına yol açmaktadır. Mevlâna'ya göre kalplerdeki iman şevki azalarak dinin duygusal yönü neredeyse kaybolmuş, biçimciliğe veya kuru bir zihinsel çekişme alanına dönüşmüştür. Hâlbuki Allah inancı, dini duygu atmosferi ve dini tecrübe süreci içinde ortaya çıkmaktadır.

Mevlâna ile insan, geleneksel bakış açısından farklı olarak akıl ve özgür irade sahibi bir canlı olarak tasvir edilmeye başlanmıştır. Buradan hareketle insanın doğaya olan merakı, kendini ve evreni sorgulaması ve hatta içe dönük mistik eğilimleriyle yüceldiği dikkat çekmektedir. Mevlâna'ya göre, akli sayesinde her şeyi yapabilecek yeterliliğe sahip olan insanın potansiyel ve sınırlarındaki mükemmel elastikiyet beden ve ruhtan oluşan çift kutuplu bir canlı olmasından kaynaklanmaktadır. Küçük bir dünyayı temsil eden insan kendi içinde bütün bir dünyayı temsil eden potansiyele sahiptir. Bu potansiyel Allah'ın bahsettiği yetenek, kabiliyet ve kıymetin bir yansımasıdır. Mevlâna'ya göre, insanın yaratıcısını tanımada sadece aklını kullanması yeterli değil, ilahi bir cevher olan ruhunun gösterdiği istikamette her türlü bedeni istek ve eğilimlerinin de eğitilmesi gerekmektedir. Yani sıra insanın kendi değerinin farkına varmasında ve Allah Teâlâ'ya ulaşmasında ruhunu taşıyan beden de önemi büyüktür.

Mevlâna'ya göre insan, bunu içinde barındırdığı haset, kin, nefret, kıskançlık, korku vb. gibi bütün kötü huylardan kurtulmak için kalbini "aşk kazanı"nda arındırarak kemalat yolunda ilerleyebilir. Allah'ın insanın gönlüne yerleşmesi için onun senlik-benlik ayırımından kurtulup benliğinden vazgeçmesi gerekmektedir. İnsan, benliğinden sıyrıldığı zaman Allah'a erişmek suretiyle eşyanın hakikatine

ve dolayısıyla ilahi hakikate ulaşmaktadır. Bu durumun nesnel bir süreç olarak algılanması son derece yanlış olup nesnel olarak Allah-insan birlikteliği "hulul" anlamına gelir ki bunu hiçbir İslam düşünürü onaylamamıştır.

Mevlâna'nın Mesnevi'sinde akıl ve gönül birbirini tamamlayan zıt iki unsur olarak ele alınır. Çin felsefesinde bulunan ying yang gibi akıl ve gönlün hakimiyeti mutlak değildir. Bilakis sürekli birlikte değişir ve dönüşürler; biri devreye girerken diğeri devre dışı kalır. Akıl insanlık âlemine ait olduğu kadar gönül de ruhani âleme aittir. Akıl ve gönül arasındaki bu karşıtlık, iki kavramı birbirinden ayırmamış, aksine birbirine bağlamıştır. Nasıl ki gece gündüze muhtaçsa, beyaz ve siyah bir arada düşünülmüşse, akıl ve gönül de aynı birliği koruyan iki kavram haline gelmiştir. Böylelikle Mevlâna, Allah'a erişim esnasında iki farklı yol kullandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunlardan birisi nahiv yöntemi ki insan bu yöntemle belli bir noktaya kadar gelmektedir. Diğeri ise mahiv yöntemidir ki bu süreçte insan kendi nefsinin yakıp yandırarak yok etmektedir. Tasavvuf literatüründe kal ve hal yöntemi olarak da bilinen bu yöntem yeni olmamakla birlikte iki yöntemin birlikte kullanılması Mevlâna'ya ait olup orijinaldir. Bu nedenle Mevlâna'nın yeni bir yol takip ettiğini ve İslam düşünce tarihinde ayrı bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Gazali, (1971). *İtikatta Orta Yol (al- İktisâd fi'l İ'tikâd)*. Çev., Kemal Işık. Ankara: AÜİF Yayınları.
- , (1928). *Tehâfüt el-Felâsife*. Nşr., Maurice Bouyges. Beyrut.
- , (1994). *Mişkatu'l-Envar*. Çev., Süleyman Ateş. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1963). *Mevlâna Celaleddin Mektuplar*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Hucvirî (1996). *Keşfu'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi. Haz., Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay.
- İbni Rüşd, (1998). *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt)*. Çev., Kemal Işık ve Mehmet Dağ. cilt: I- II, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Kabaklı, A. (1975). *Mevlâna*, İstanbul: Toker Yayınları.
- Kaval, M. (2011). "Mesnevi'de Aşk ve âşık", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 15 Sayı: 49 (Güz).
- Nicholson, R. A. (2004). *Tasavvufun Menşei Problemi*. Çev., Abdullah Kartal. İstanbul: İz yayıncılık.
- Rumî, M. C. (2007). *Dîvân-ı Kebîr*. Çev., Abdalbâki Gölpınarlı. 1. Bsk., I-VII, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- , (2008). *Fîhi Mâ-Fîh*. Çev., Abdalbâki Gölpınarlı. 3. Bsk., İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- , (2018). *Mesnevî*. Çev., Adnan Karaismailoğlu. I-VI, Ankara: Akçağ Yayınları.
- , (1974). *Mevlâna'nın Rubaileri*. Çev., M. Nuri Gençosman. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- , (2017). *Mecalis-i Seb'a*. Çev., Dilaver Gürer. İstanbul: İlkharf Yayıncılık.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp Aydınlanma*. Çev., Yusuf Selam İnanç. 1. Basım, İstanbul: Kronik Kitap.

EXTENDED ABSTRACT

It is not difficult to guess that there are not a few people in our country who think that it would not be appropriate to use the concepts of Mevlana and philosophy in the same sentence. Those who adopt this approach generally think that Mevlana was only a Sufi and therefore did not have a philosophy, and even argue that he had nothing to do with philosophy. However, even though Mevlana criticized some of them, he mentioned many philosophers as seen in the examples below. However, he also criticized madrasah scholars who were interested in basic Islamic sciences and even some wrong mystic approaches. First of all, philosophy is a concept created by the combination of the words

"filo/love" and "sophia/wisdom" and means "love of wisdom". This concept has also been translated into Arabic and has been enriched with other concepts such as feylesof/philosopher and felasife/philosophers. We can translate these concepts into Turkish as someone who likes to think/thinks. As a result, we can define the concept of philosophy as loving knowledge and thought. Is it possible for Mevlana to reject an approach that loves knowledge and thought? On the contrary, it is incompatible with the explanation that many Islamic philosophers, especially Ghazali and Mevlana, produced their own philosophies by kneading reason and emotion. However, it would not be correct to define Mevlana as a philosopher who is only interested in philosophy. Here, we can evaluate Mevlana more like Western theological philosophers such as St. Anselm, Albertus Magnus and Thomas Aquinas. Because it can be said that Mevlana established a system related to theological/theological and gnostic/knowledgeable issues throughout his life, thus he was busy with accessing God on the plane of the philosophy of faith and love.

According to Mevlana, in order to reach Allah, we must follow the path shown by Sufism. Unfortunately, those who are content with what is taught in the madrasa will not be able to reach Allah. Because Sufism is not knowing but being; it is a process involving attitude, participation and awareness rather than an epistemological and mental state related to speech and attitude. Therefore, according to Mevlana, one should learn not only the science of nahiv, but also the science of mahiv. In Mevlana's terminology, the stage corresponding to the science of kalam is called nahiv and the stage corresponding to the science of "hal" is called mahiv. In other words, academic knowledge is called "kal" and wise knowledge is called "hal". In many stories in the Mesnevi, it is emphasized that it is not possible to reach God with theoretical theological knowledge or the knowledge of kal/catechism and that this knowledge must be put into practice. Transforming the knowledge of theology into practice is the science of "hal" in the words of the Sufis. Here, we are talking about a knowledge that formulates a path that is followed by practice, not theory. It is not possible to proceed on the path of Sufism with knowledge that does not turn into practice and remains only in thought. It is a fact that, in addition to the school of theology and fıkıh, which analyzes verses and hadiths, the way to reach the divine truths and the truth of things is purely literal, that is, there is a school of Sufism that tries to reach the truth by starting from the esoteric meanings of the verses and hadiths that are not visible at first glance.

At this stage, Mevlana reveals the doctrine of fenâ-fi-İllah, that is, the principle of annihilation, which is one of the basic teachings in the philosophy of "vahdet-i vücüt". It is underlined here that the main purpose of man is to become one with God and to destroy his human existence in the transcendent existence of God, which is described as dying before death. People who achieve this and

melt in the presence of Allah will have the love of Allah and will see the realities they experience with a different eye. The person who reaches this level will now be a perfect human being. When we look at the history of Sufism, we can talk about many historical figures that are said to have reached this level, especially Ibn Arabi. We can also add Yunus Emre, who said, "I took on flesh and bones, I appeared in the form of a Yunus" to these figures who got rid of their material existence, melted in the crucible of spirituality and took on a completely different form. Nirvana, The Matrix, etc., although not exactly the same. It is possible to see this process, which is defined by a number of different concepts, in other cultures as well.

As a result, we can say that the basic points in Mevlana's understanding of Sufism are; being, unity in existence, humanity and love. He built his philosophy on the foundations of reason, but reason gives the truth up to a certain point and after that point, it is faith and love that will lead a person to the truth. Starting out with the principles of faith and love, Mevlana tried to explain his existence based on the concept of unity. According to him, man, the universe and God are one and everything comes from God. By creating the universe and man, God gave them his own view; What man must do is to reveal the secrets within his own essence and destroy his own existence in the unity of God's existence. God is the only way anything can exist or become a being. The way for all people to be one is to be one in God. The way to achieve unity is to destroy the impermanence of the universe and man. The cleanliness of the hearts of all people is very important for the outward appearance of their existence. The method to be followed here is to act virtuously and live on the basis of spiritual behavior.

KONYA KONEVİ MAHALLESİNDE RUM VARLIKLARI (1924)

Kürşat KURTULGAN*

Öz

Konya şehri göç konusunda tarih boyunca talep gören şehirlere bir tanesidir. Gerek ekonomik ve gerekse kültürel zenginliklerinin fazlalığı her dönemde rağbet görmesinin en önemli sebepleridir. Tarihinde ilk kez mübadele çerçevesinde, bünyesinde bulunan binlerce Rum'un şehri terk etmek zorunda kaldığını görmekteyiz. Bu göçler ticaret, zanaat ve sanayi alanlarında olumsuzluklara sebep olmuştur. Bu süreçte Konya ilinden binlerce Rum göç etmiş ve yerlerine binlerce Müslüman Türk gelmiştir. Gelenler üretime dayalı iş kollarında çalıştıkları için yaşanan olumsuzluklar ve ekonomiye verilen zarar çok kısa bir sürede telafi edilebilmiştir. Araştırmamız söz konusu dönemde Konya'dan gidenlerin geride bıraktıkları her türlü varlıkların kaydedildiği bir defter çerçevesinde şekillenmiştir. Günümüzde Konevi mahallesi sınırları içerisinde yer almakta olan Mamuriye, İstasyon, Akbaş, Beyhekim ve Dibekbaşı adları altında kaydedilen yerler ile sınırlandırılmıştır. Buralarda tespiti yapılan emvali metrukeler arasında 63 ev beş otel, dükkân, mağaza, kahvehane gibi birçok binanın olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konevi, Mamuriye, İstasyon, Hane, Rum, İskân, Muhacir.

RUM (GREEK) PROPERTIES IN KONYA KONEVI NEIGHBORHOOD (1924)

Abstract

Konya is one of the provinces that are in demand in terms of migration. Its economic and cultural richness is the biggest reason for its popularity in every period. For the first time in its history, thousands of Rums had to leave the city within the framework of population exchange. In fact, the departure of non-Muslims, who made significant contributions and gave direction to the Anatolian economy in the fields of trade, craft and industry, caused a gap economically and socially. In this process, thousands of Rums migrated from Konya, and thousands of Muslim Turks came. Since they worked in production-based business lines, the negativities experienced and the damage caused to the economy could be compensated in a very short time. Our research was shaped within the framework of a book, where all kinds of properties left behind by those who left Konya in the mentioned period, were recorded. It was limited to the places recorded under the names of Mamuriye, İstasyon, Akbaş, Beyhekim and Dibekbaşı which are today located within the borders of Konevi neighborhood. It was understood that there were many buildings such as 63 houses, five hotels, shops, stores and coffeehouses among the abandoned properties detected in these places.

Keywords: Konevi, Mamuriye, Station, Household, Greek, Housing, Muhajir.

1. GİRİŞ

Konya şehri, Alaeddin Tepesi olarak bilinen yerde kurulmuş olup tarihi M.Ö. 9000’li yıllara kadar dayanmaktadır. Hititler ile tarih sahnesine çıkıp Roma ve Bizans hakimiyetleri döneminde önemini arttıran şehre İslamiyet sonrasında Sasanilerin, Arapların, Selçukluların ve en sonunda da Osmanlıların hâkim olduklarını görmekteyiz (Tapur,2009:475). Özellikle Osmanlı döneminde Osmanlı hanedanının Mevlevî tarikatıyla yakın ilişkisinden kaynaklı olarak hızla gelişmiştir

(Kuban, 1968: 65). Ayrıca tarihi ipek yolu üzerinde olması ve şehir sakinlerinin hoşgörüsü Konya'ya olan ilgiyi ve göçleri arttırmış, böylece birçok insana kucak açmış bir şehir olmuştur.

Konya, ekonomik hayatının temelini tarım ve ticarete dayandıran Anadolu şehirleri içerisinde son derece önemli bir konuma sahiptir. Bunun yanı sıra bünyesinde barındırdığı farklı renklerin de büyük ölçüde toplumsal barış ve uyumunu sağlayabilmiş nadir şehirlerden birisidir. Şehir genelinde yaşayan Müslüman halk daha çok tarım alanında üretimde yoğunlaşırken, gayrimüslimler ise tarım ürünlerinin ve diğer ekonomik faaliyetlerin ticaretinde yoğunlaşmışlardır. Yüzlerce yıldır sürmekte olan toplumsal birliktelik ve ahenk yaşanan savaşlar nedeniyle bozulunca demografik yapı da büyük ölçüde değişmiştir.

Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler ile birbirinden kopan Müslüman- gayrimüslim unsurlar artık bir arada yaşama imkânlarının kalmadığını görmüşlerdir. Bu sebeple zorunluluk haline gelen mübadele kaçınılmaz olmuştur. Şehir genelinde bulunan Rumlar da bu çerçevede göç ettiklerinde emval-i metrukelerini ve kültürel miras olarak adlandırabileceğimiz birçok özel yapıyı geride bırakmak zorunda kalmışlardır. Bırakılan bu mallar Konya için önemli yapılar olma özelliklerini korumuş ve şehir hayatında derin izler bırakmışlardır.

Araştırmamızın genel çerçevesini Meram İlçesi Konevi Mahallesi sınırları içerisinde ikamet etmiş olan Rumların yaşam alanlarının en önemli parçası olan haneler oluşturmuştur. Rum Emval-i Metrukesi adı altında kaydedilen bu hanelerin genel özellikleri günümüzde bile birçok ihtiyacı karşılayacak kadar konforludur. Söz gelimi hane içinde yer alan tuvalet ve banyo gibi genel temizlik alanlarının düzeni günümüz mimarisi ile benzetilmektedir. Müslüman hanelerinde ise bu birimler ana evden ayrı olarak müstakil şekilde inşa edilmiştir. Göç

sürecinde yanlarında götürme imkânı olmayan Gayrimüslim taşınmazlarının birçoğu ne yazık ki o günlerde bakımsızlıktan harap hale gelmişlerdir. Kısmen iyi durumda olanlar ise gelen mübadil ve muhacirler için hem umut olmuş ve hem de başlarını sokacakları güvenli alanlar haline getirilmiştir.

Konya genelinde birçok mahalleye yayılmış olan gayrimüslimler hem yaşam alanlarını ve hem de iş alanlarını oldukça modern ve kullanışlı hale getirmişlerdir. Bunlara ek olarak Konya'ya yeni yaşam alanları da kazandırdıklarını söyleyebiliriz. Konya şehrinin idari yapılanmasında olduğu gibi mahalleleri konusunda da birçok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelere göre çoğunluğu Konevi Mahallesinde olmak üzere geride kalan hanelere dair bilgiler araştırmamıza yön vermektedir. Bu nedenle çalışmamızda hanelerin yanı sıra söz konusu dönemde önde gelen gayrimüslimlerin işlettiği oteller ve ibadethanelere de değinilmiştir.

2. Konya Şehrinin Mimari Gelişimine Öncü Olan Olaylar ve Maruniler

Konya şehri Tanzimat ile büyük bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte şehirde meydana gelen olaylar ve gelişmeler bu değişimi daha da hızlandırmıştır. Bunlardan bir tanesi hiç kuşkusuz 1860 yılında Lübnan'da yaşanan Dürzi ayaklanması sebebiyle Konya'ya gönderilen Marunilerin şehre gelişidir. Maruniler özellikle inşaat alanında faaliyetlerde bulunmuşlar ve yaptıkları binalar ve iş yerleri ile şehrin gelişimine ve mimari açıdan değişime katkı sağlamışlardır. Özellikle 1867 yılında meydana gelen yangın sonrası şehrin ticari ve fiziki silüetinin büyük ölçüde değiştiğini söyleyebiliriz (Muşmal, 2008:109). Daha çok ahşap ve kerpiç malzemelerin kullanıldığı inşaatlarda bu tarihten sonra özellikle Sille'den temin edilen kesme taşların kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Bu yeni uygulamalarda Marunilerin etkisi büyüktür. Yapım aşamasında daha çok Ermeni gayrimüslimler rol alırken planlamada Marunilerin söz sahibi olduğunu görmekteyiz (Dündar, 2019:143; Sözen ve Dülgerler, 1979: 80).

Bu süreçte yapılanlar şehre daha önce gelmiş olanlar tarafından takdirle karşılanmıştır. Öyle ki şehre ziyarete gelen yabancı seyyahların ifadeleriyle yeni dönemde Alaeddin Tepesi'nden Mevlâna Türbesi'ne kadarki alanın büyük bir değişime uğradığı ve sağlıklı solları birçok yeni dükkân ve çarşının yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle 1891 yılında Konya'ya gelmiş olan Clement Huart'ın "*Bilinmeyen bir yerden bir yenilik rüzgârının esmiş olduğu anlaşılıyordu*" şeklindeki ifadesi büyük değişimin fiziki yansımalarını anlatan en güzel tespit olarak burada verilebilir. Bu değişimde 1867 yılında Konya'da meydana gelen Çarşı Yangınına söndürmede çaresiz kalan Konya halkı böyle bir olayın tekrar yaşanmaması için şehir genelinde büyük bir yenilenmeye gitmiştir. Yeni dönemde Vilayet binasından Gazialemşah'a ve oradan yeni yapılan tren garına kadar olan bölgedeki yapıların büyük ölçüde yenilenmesi sağlanmıştır (Muşmal, 2008:108-111).

Yeni dönemde hanelerin fiziki özellikleri de yaşanan yangınla değişmeye başlamıştır. Daha önceleri tercih edilen ahşap ağırlıklı tek katlı kerpiç evler yerine zeminden yüksek bir giriş ve üst kattan oluşan iki katlı taş ağırlıklı yapılar inşa ve tercih edilmiştir (Faroqhi, 2009:27).

Yüksek katlı hanelerin yapılmamasının en büyük nedeni de aslında hoşgördür. Bu hoşgörü aynı zamanda bir kural haline gelmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki haneler yaptırılırken diğer hanelere zarar vermemesi ve görüntüye engel olmaması için en fazla iki katlı yaptırılır ve buna uymayanlar şikâyet edilirdi. Bu uygulama Tanzimat sonrası da devam etmiş görünmektedir. Zira batıdan etkilenilerek yapılan evlerde bile en fazla üç katın olduğunu söyleyebiliriz (Küçükdağ vd.,2020:20).

Geleneksel Türk hanelerinde olduğu gibi gayrimüslimlerin hanelerinde de avlulu ev planına sadık kalındığını söyleyebiliriz (Kuban, 1968:69). Mimari açıdan şehrin

en güzel evlerinde gayrimüslimler yaşamaktaydı. Bu güzel evlerin de yapımları daha çok Avukat Arapoğlu Kosti, Yusuf Şar gibi Marunîlerin öncülüğünde gayrimüslim inşaat ustaları tarafından gerçekleştirilmiştir. Müslüman evlerinden farklı olarak cumbalı ev yerine balkonlu ev planı uygulanmıştır (Çelik, 2019: 101). Odalara geçiş sofa ile sağlanmış, daha sonraki apartman evlerde hol ve koridor yapılmıştır (Aka, 2007: 203).

Değişimin sebeplerinden bir diğeri ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda modernleşmenin en büyük göstergelerinden birisi olan demiryollarındaki ilerlemedir. Sanayi merkezlerinden gelen malların ve üretilen ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında son derece önemli olan demiryolları aynı zamanda geçtiği şehirlerinde silüetlerinin değişiminde rol oynamıştır. Bu değişim ilk olarak tren garlarının olduğu mintikalarda başlamış ve sonrasında ise ona uygun yollar ve yolların geçtiği güzergahlarda devam etmiştir. Özellikle İstasyon caddeleri ve buralardaki hane ve diğer yapılar son derece modern bir şekilde inşa edilmiştir. Şehir planlamalarının uygulandığı her dönemde bu yapılara uygun yeni düzenlemelerin yapıldığını da söyleyebiliriz. Konya şehrinin fiziksel gelişiminde de tren yollarının gelişiminin etkisinin büyük olduğu gözlemlenmiştir (Arıtan, 2008: 1).

Günümüzde Konya ili sınırları içerisinde 300 km'lik bir hat olan demiryolunun 1895 yılında şehre ilk gelmesiyle merkez olarak kabul edilen Mevlana'dan İstasyona kadar yeni bir ulaşım hattına ihtiyaç duyulmuştur. 1906 yılına gelindiğinde Atılı tramvay adı verilen bu hat, Mevlâna Türbesi'nden başlamış İstanbul Caddesi'nden geçerek Fatih Çarşısı, Kayalıpark, Eski Belediye Binasından Arapoğlu makası adı verilen yere gelinmektedir. Buradan Kilise, Orduevi, Tahir Paşa Camii, Konyaspor Lokali arkası, Zafer Meydan, Kız Ortaokulu, Atatürk Evi, Konya Lisesi, Tiyatro salonu, Anıt bölgesinden İstasyona uzanmaktadır (Tapur, 2009:476; Aka, 2007: 136).

Şehre tren yolunun gelmesiyle ekonomik manada üretilen veya ihtiyaç duyulan malların nakilleri oldukça kolaylaşmıştır. Ticari hayatın zengin olduğu Alaeddin Tepesi'ne yakın mahallerden tren garına gelen veya giden ürünleri nakletmek de gerekiyordu. Bu sebeple yolcu ve ticari malların nakli için iki hat olarak atlı tramvay teşkilatı kurulmuştur (Önge, 2018:461; Küçükdağ vd., 2019: 99). Bu teşkilatın kurulmasında da İlyas Çaha'nın rolü olmuş ve 1909 yılında şehir içi Tramvay hattını Belediye ile tamamlayan kişi olmuştur (Çelik 2019: 99).

3. Konevi Mahallesi

Konevi Mahallesi, Şeyh Sadreddin Konevi Mahallesi olarak da bilinen, tarihi çok eskilere dayanan ve ticari kesim ile bağlantısı oldukça fazla olan mahallelerden bir tanesidir. Ayrıca mahalle bağcılıkla alakalı çok bilinen bir mahalledir (Muşmal, 2006: 216-220).

Meram Belediyesi tarafından yapılan 2009 tarihli düzenleme ile ilk olarak Akbaş Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi'ne dâhil edilmiş ve 2018 yılına gelindiğinde ise düzenleme daha da genişletilerek Şeyh Sadrettin Konevi ve Mamuriye Mahallesi, Konevi Mahallesi adı altında ile birleştirilmiştir (URL 1). Mahallenin can damarı olarak gösterebileceğimiz en yeni yerleşim alanı olan İstasyon Caddesi de Konevi Mahallesi sınırları içerisinde yer almıştır.

Bir başka mahalle değişikliği ise Zafer semti olarak bilinen yerde olan eski Beyhekim mahallesinin isminin kaldırılması ve isminin kilometrelerce uzakta olan Selçuklu İlçesi Yazır Mahallesi'nin bölünen kısımlarından birine verilmesidir. Bu mahalle ile eski önemini kaybeden birkaç mahallenin de kayıtlarına ulaşılmıştır.

Resim 1. Konevi Mahallesi (URL 2)

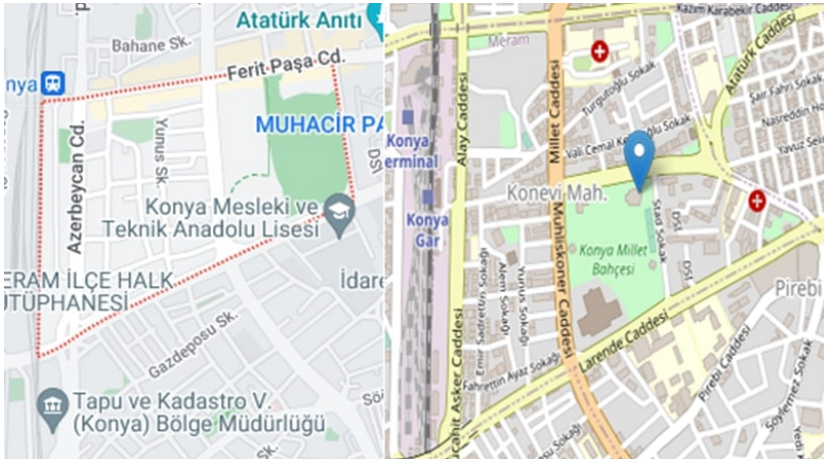
Araştırmamıza yön veren 25 numaralı defterde tespitleri yapılan Mamuriye, İstasyon Caddesi, Beyhekim, Dibekbaşı ve Kurtuluş Mahallesi altındaki Akbaş mahallelerinde bulunan Rum Emval-i Metrukelerinin kayıtları transkript edilerek yorumlanmıştır. Adı geçen yerleşim alanları günümüzde Konevi Mahallesi sınırları içerisinde yer aldıkları için ana başlık olarak Konevi ismi belirlenmiştir.

3.1. Konevi Mahallesi İstasyon Caddesi ve Mamuriye Mahallesi

1830 yıllardan itibaren başlatılan demiryolları projelerinden bir tanesi olan Haydarpaşa- İzmit- Eskişehir-Konya hattı 1895 tarihinde inşa edilmiştir. Konya kentinin batısında kalacak şekilde o günün şartlarında şehre uzak sayılabilecek bir yerde inşa edilen Tren Garının faaliyetlere başlamasıyla birlikte şehir ile bağlantı yollarına da hız verilmiştir. Özellikle gelen malların veya yolcuların şehre gelmeleri için ulaşım sektöründe de kağnıcılar ve atlı tramvay hattı projesi son derece önemlidir. Bunun doğal sonucu olarak Mevlâna Türbesinden İstasyon caddesine

kadar olan kısımda yeni evler ve iş yerleri hızla açılmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2022: 5). Ve nihayetinde İstasyon adı verilen yerde yeni bir mahalle kurulmuştur. Eskiden daha çok bağ evleri gibi küçük evlerin olduğu buralar gösterişli bahçeli evler, oteller ve yeni fabrikalar ile yeni bir hüviyete bürünmüştür. Söz konusu dönemde istasyonda açılmış olan bir otel yeni bir iş sahasının daha gayrimüslimlerce kontrol altına alındığını göstermektedir. Şehre gelen seyahatçıların ifadeleriyle o otelin sahibi ve işleticisi Mültezim Soulie'dir (Muşmal, 2016: 260). Söz konusu dönemde Konya'da bulunan bu otelin ve diğer otellerin tamamının Rum Emval-i Metrukesi olarak kayıt altına alındığını görmekteyiz.

Otel sektörünün gelişmeye başladığı bu yeni dönemde ulaşım sektöründe de gayrimüslimlerin söz sahibi olduklarını görmekteyiz. Akşehirli Kağnıcı Bartemiyos ve Karalet gibi kağnıcılar uzunca bir süre bu sektörde hizmet vermişlerdir (39 Nolu Defter). Mübadele sonrası ise bu sektörde mübadil ve muhacirlerin hizmet vermeye başladıklarını söyleyebiliriz. Gelen muhacir ve mübadiller arasında çok sayıda arabacı mesleğinden olan insanların varlığı bu durumu ispatlamaktadır.

Resim 2. Mamuriye Mahallesi (URL 3)

Tablo 1. Mamuriye ve İstasyonda Bulunan Haneler

Mahalle	Mevkii	Adet	1 Katlı	2 Katlı
Mamuriye		32	22	10
İstasyon	Tramvay Caddesi	11	2	9
İstasyon		6	2	4
Toplam		49	26	23

Tablo 1’de görüldüğü üzere bu iki yerleşim alanında az sayıda hane bulunmaktadır. Bu hanelerin buldukları mahalleye göre farklı özellikleri bulunmaktadır. Mamuriye mahallesinde bulunan evlerin gayet sıradan ve maddi olarak çok da zengin olmayan insanlara ait olduklarını söyleyebiliriz. Eski sahiplerine baktığımızda Ekmekçi Çolak Yordan ve karısı Kadimko, Attar Dimitri ve Yumurtacı Nikola dışında ticaretle uğraştıklarına dair bilgi verilmeyen kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Mamuriyede dikkatimizi çeken en önemli bilgi ise evlerin aynı köy adı altında birçok insana ait olduklarıdır. Hasaköylü ibaresi sonrası farklı Rumlara ait haneler tespit edilmiştir. Buradan hareketle aynı yörenin insanların burayı tercih ettiğini söyleyebiliriz (39 numaralı defter).

Mamuriye Mahallesi’nde tespiti yapılan hanelerin çoğunluğu bir katlı eski usul evlerdir. Bunlar içerisinde en geniş olanı 5 odalı bir ev olup evin odalarının 60 arşınlık bir avlu içerisinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Tamamına giriş tek kanatlı kapıdan yapılmakta ve 15 ila 130 arşın* arasında değişen arka avlularının olduğu görülmektedir (25 Numaralı defter; 235-250).

Tramvay Mevkii ve İstasyon Caddesi’nde bulunan hanelere baktığımızda ise Mamuriye’nin aksine ekonomik seviyeleri iyi olan esnaf ve tüccarların bulunduğu görülmektedir. Adlarının önünde Sıvacı, sarraf, attar, hekim ve aşçı ibaresi bulunan bu insanların söz konusu meslekler ile geçimlerini sağladıklarını

* “Arşın, dirsekten orta parmağımıza kadar olan kısım olup 100 arşın bir dönüme denk gelmektedir.” (Erkal 1991; s.413).

söyleyebiliriz. Tramvay Mevkinde 11 ve İstasyon Caddesinde altı olmak üzere tespiti yapılan Rum hane sayısı sadece on yedidir. En fazla ev sahibi olanlarına baktığımızda Papaz Oğlu Sarraf Dimitri ve Larazi Oğlu Hacı Yoannis ismi geçmektedir (39 Numaralı Defter).

Haneler konusunda özellikle İstasyon Caddesinde bulunan hanelerin modern şehir planlamalarında olduğu gibi bitişik nizamda inşa ettirildiğini söyleyebiliriz. Hanelerin girişi ve ön cepeleri İstasyon Caddesine bakarken arka tarafında hane halkının ihtiyaç duyduğu geniş bir avlu ve bu avlu içerisinde kuyu, ahır, samanlık ve hela gibi kısımların bulunduğunu görmekteyiz. Avlular 15 arşın ile 150 arşın arasında değişen miktarlarda olup hane halkının birçok işini burada yaptıklarını söyleyebiliriz. Tek katlı evlerin iki veya üç odası bulunurken iki katlı olanların ise üç veya 4 odası ve ek olarak salon ve balkonları bulunmaktadır (25 Numaralı Defter: 304-316).

Tespit edilen haneler içerisinde en geniş olanın bilgileri şu şekilde kayıtlara geçmiştir: *“Hanenin birinci katı; girişi için altı ayak taş merdiven ile çıkınca üç tul ve iki arzında etrafı demir parmaklıklı bir taşlık, iki kanatlı kapıdan girince on tul ve beş arzında bir salon var. Sağ tarafta yan yana üç oda ve üçüncü odadan beş ayak merdiven ile çıkınca bir sandık odası vardır. Ayrıca iki musluklu kurnalı ve maltız döşemeli bir hamam da mevcuttur. Salondan bir kapı ile girince bir aralık, bir izbe, bir mutfak, bir abdestlik; taşlıktan iki ayak inince 60 arşınlık taş döşemeli avlu, bir tulumbalı kuyu, bir çamaşırhane, bir odunluk, bir hela ve beş izbe bulunmaktadır.*

İkinci kata sekiz ayak merdiven ile çıkınca bir aralık, bir hela, dokuz ayak daha çıkınca yedi tul ve beş arzında bir salon, yan yana üç oda, salondan bir kapı ile 13 tul ve beş arzında sürme cam çerçeveli bir yazlığa çıkılır. Ayrıca salondan dolap şeklinde bir kapı ile tavan arasına çıkılıyor” (25 Numaralı Defter: 308).

Mahalle genelindeki hanelerin çoğunluğu iki katlı yapılardan oluşmaktadır. Tek katlı binaların az olmasına rağmen hacim ve kısım miktarı açısından oldukça geniş ve güzel yapılardır.

Bunlara ek olarak İstasyon Caddesinde üç adet dükkân, bir mağaza, bir kahvehane ve bir fırının olduğu tespit edilmiştir. Çifte demir sürgülü kapıları ile son derece sağlam ve güvenli ticaret alanları olduklarını söyleyebiliriz. Bu işyerlerinin bazılarında oda, izbe vs çeşitli müstemilatlarının olduğu ve arka taraflarında oldukça geniş avlu ve bahçelerinin olduğu anlaşılmaktadır (25 Numaralı Defter: 342-355).

Mübadele kapsamında tutulmuş olan 25 numaralı deftere göre hane ve dükkanlar dışında Konya genelinde Rumlardan kalmış olan 4 otelin ve 1 hanın olduğu tespit edilmiştir. Bu otellerin ve hanın tamamı İstasyon Caddesinde bulunmaktadır (25 Numaralı Defter: 359).

Tablo 2. İstasyon Caddesinde Bulunan Oteller ve Han

Otel	Bina No	Kat	Oda	Mutfak	Hela	Sofa	Salon	İzbe	Balko
Vatan	1087/681	2	11	1	2	3		1	
Osmanlı	1106/688	2	7		3		1	5	
Bağdat	1107/691	3	13	1	4		3		1
Agustos	1114/696	3	17			2		1	1
Selçuk	1116/698	2	13	1	2	1		1	

Tren yollarının gelmesiyle başlayan inşaatlar ile başta oteller olmak üzere birçok binanın yapıldığı görülmektedir. Bu binalar devlet düzeninin olduğu günlerde son derece güzel ve parlak günler geçirmişlerdir. Bu durum I.Dünya Savaşı'nın başlaması ile kısmen ortadan kalkmıştır. Savaş öncesi ve esnasında birçok

değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle siyasi gelişmelere paralel olarak demografik yapının da değişmeye başladığını söyleyebiliriz. Azınlıkların bu çerçevede gerçekleştirdikleri göçler nedeniyle birçok bina âtil durumda kalmış ve bakımsızlıktan harap duruma düşmüşlerdir. Kullanılmayan birçok bina gibi bu otellerin de askeri ve idari binalar olarak kullanılmaya başladığını görmekteyiz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlayan yeni dönemde bu binaların hepsini değerlendirmeye çalışan yöneticiler bu sektörlerin tekrar faaliyete geçmesi için gelen mübadillere verme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu dönemde ve sonraki yıllarda devam eden şehir planlamalarında İstasyon ve ona bağlı olarak inşa edilmiş olan birçok yapının korunduğunu ve dönem dönem bunların restore edilerek hayatta kalmalarının sağlandığı anlaşılmaktadır. Son olarak Meram Belediyesinin başvurusu üzerine Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2013/1368 sayılı karar ile başta İstasyon Oteli olarak bilinen Augustos Oteli olmak üzere birçok binanın yenilendiğini söyleyebiliriz (2013/1368 Nolu Karar).
Tespiti yapılan beş otelden günümüzde Augustus ve Bağdat Otelleri halen ayakta olup diğerleri ne yazık ki yıkılmıştır.

2.1.1. Augustus Oteli

Tarihi Augustus Oteli'nin yapılış tarihi Bağdat Demiryollarının şehre geliş tarihi olan 1895 yılıdır. Konya tren garının doğusunda bulunan otelin ilk sahibi mübadele ile şehri terk etmek zorunda kalan Rum zenginlerinden Augustus'tur. 19. yüzyıl Avrupa mimarisinin özelliklerini taşıyan bina bir dönem Askeri ulaştırma okulu olarak hizmet vermiştir. Mübadele esnasında gelmiş olan Selanik Vodinalı Hıfzı Hamide Günas'a verilen bina daha sonra yeniden İstasyon Palas adı ile otel olan bina 1980'li yıllara gelindiğinde âtil bir vaziyete düşmüştür. 1982 yılı itibariyle anıtlar yüksek kurulu tarafından tescil edilen bina restore edilmiş ve butik otel olarak halen hizmet vermeye devam etmektedir (URL 4).

Resim 3. Konya Augustus Otel (URL 5)

Araştırmamıza ana kaynak olan deftere göre bu otelin üç katlı bir bina olduğunu, iç ve dış fiziki özelliklerinin nasıl olduğunu tespit edebiliyoruz. Şehre gelen seyahatçıların ifadelerine göre bu otel Mültezim Soulie tarafından yönetilmektedir (Muşmal vd.2016: 260). Söz konusu dönemde tren yolları çalışanlarınca kullanılmakta otel, oldukça güzel ve ferah olarak kayıtlara geçmiştir. Binanın ikinci katında ve özellikle üçüncü katında bakımsızlık oldukça fazla olup buralarda bulunan on beş pencerenin camı ve çerçevesi sökülüp götürülmüştür. Otelin birinci katında beş odası ve ikinci katında on iki odası bulunmaktadır. Ayrıca üst katta gazino olarak kullanılan geniş bir salonu da bulunmaktadır (25 Numaralı Defter). Son derece lüks ve kaliteli malzemelerden yapıldığı düşünülen bu otelin sahipsizliği sonraki yıllarda son bulmuş ve halen günümüzde Konya'nın simge binaları arasında yer almaya devam etmiştir.

2.1.2. Bağdat Oteli

Otel, 1912 yılında yapılmış ve 1980 yılından bugüne TCDD Misafihanesi olarak hizmet vermektedir. Şehre oldukça uzak olan otel bünyesinde tenis kortu, bale ve orkestra salonu bulunmakta ve önemli davet ve buluşmalarda hizmet vermiştir.

Bir dönem Karagah, İstasyon müdürlüğü, Maarif ve Özel Hastaj Koleji olarak da kullanılan binada Fransa işgalinin kaldırılması için yapılan Atatürk ve Franklen Buyyon arasındaki görüşmelere de ev sahipliği yapmıştır. Birçok tarihi olaylara tanıklık eden binanın turizme kazandırılması çalışmaları devam etmektedir (URL 6-).

Resim 4. Konya Bağdat Otelii

Otelin kayıtlarına baktığımızda toplamda 13 odasının olduğu ve bir tanesi giriş katında iki tanesi ikinci katta olmak üzere üç geniş salonunun olduğunu söyleyebiliriz. Büyük ölçüde maltız döşemeli olan binanın özellikle üçüncü katında kapıların ve pencerelerin söküldüğü ve bazı yerlerde duvarlarının yıkılmış olduğu not edilmiştir. Arka cephesinde 250 arşın civarında bir avlusunun olduğu ve bu avluda büyükçe bir havuzun olduğu yine notlar arasında yer almaktadır (25 Numaralı Defter: 312).

Vatan Otelii olduğu düşünülen yapının da alt katında iki ve üst katında dokuz odası bulunmaktadır. Alt katında bir kahvehane olan otelin üst katında yemeklerin yapıldığı bir mutfak da bulunmaktadır (25 Numaralı Defter: 311).

Osmanlı Oteli olduğu düşünölen yapının alt katında iki oda ve üst katında ise beş odası ve bir salonu bulunmaktadır. Harap bir halde olduğu da notlar arasında kaydedilmiştir (25 Numaralı Defter: 311).

Selçuk Oteli ise altısı alt katta ve yedisi üst katta olmak üzere 13 odalı bir otel olup üst katında oldukça geniş bir salonu da bulunmaktadır. Bu otelinde maltız döşemeli olduğu ve bu döşemelerin söküldüğü tespit edilmiştir (25 Numaralı Defter: 316).

2.2. Akbaş, Beyhekim ve Dibekbaşı Mahalleleri

Günümüzde Konevi mahallesi sınırları içerisinde yer almakta olan bu mahalleler İstasyon ve Mamuriye mahallelerine göre daha sakin olup ekonomik olarak önde gelen mahallelerinden değildir.

Tablo 3. Akbaş, Beyhekim ve Dibekbaşı Mahallelerinde Bulunan Haneler

Mahalle	Adet	1 Katlı	2 Katlı
Akbaş	2	2	
Beyhekim	2	2	
Dibekbaşı	10	2	8
Toplam	14	6	8

Mamuriye ve İstasyon mahalleri Rumlar tarafından kabul gören mahalleler iken Akbaş, Beyhekim ve Dibekbaşı mahallelerinin Rumlar tarafından çok da kabul görmediğini söyleyebiliriz. Bu mahalleler daha çok bağ ve bahçe işi ile uğraşan yerli halk tarafından tercih edilmiştir. Tren yolunun şehre gelmesi ile buralarında hızlı bir şekilde gelişmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu yerleşim alanlarındaki toplam Rum evi sayısı diğer mahallelere nazaran oldukça azdır. Tek katlı evlere baktığımızda girişlerin tek kanatlı kapılar ile sağlandığını ve genişçe bir avlu içerisinde bulduklarını görmekteyiz. İki ila 3 oda arasında değişen genişlikteki

bu haneler bünyesinde temel ihtiyaç duyulan mutfak, hela ve izbe kısımlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar arasında sadece Beyhekim mahallesinde bulunan evlerin bahçelerinde kütük bağ bulunduğu ve üretiminin yapıldığını söyleyebiliriz (25 Numaralı Defter: 170-174;234;290). Mahalle genelindeki hanelerin çoğunluğu iki katlı yapılardan oluşmaktadır. Tek katlı binaların az olmasına rağmen hacim ve kısım miktarı açısından oldukça geniş ve güzel yapılardır.

İstasyon Caddesinin aksine burada da kalanlar daha çok hizmet sektöründe çalışan orta seviye insanlardır. İncelediğimiz defterde dikkatimizi çeken nokta ise burada Akşehirli Kağnıcı Bartemiyos ve yine Akşehirli Kağnıcı Karalet'in kaldığının tespit edilmesidir. Tren yolunun şehre gelmesiyle başlayan bu iş kolunda çalışan insanların Akşehir'den göç ederek geldiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca öne çıkan isimler arasında olan Demirci Haçator oğlu Karabet ve Kasap Bedros'un da hizmet sektöründe faaliyette bulunan insanlar olduklarını anlamaktayız (39 Numaralı Defter).

Yaptığımız incelemelerde Konya genelinde olduğu gibi burada bulunan hanelerin de birbirlerine benzer bir plan çerçevesinde inşa edildiklerini söyleyebiliriz. Özellikle hanelerde koku sorununu çözmek için ahır ve samanlığın ana yapıdan ayrı inşa edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra tuvaletlerin de bir kısmı evden bağımsız iken bazı evlerde ana yapı içerisinde ve ara kat veya asma kat olarak tanımlayabileceğimiz ekstra bir bölümde inşa edilmiştir. Böylelikle hane halkının yaşamını sürdürdüğü alanların olası kokulardan korunduğunu ve buraların ayrı kapılar ile kapatıldığını görmekteyiz. Aynı durum pabuçluk adı verilen yerler için de geçerlidir.

Sonuç

Konya, coğrafi yapısı, kültürü, yaşayışı, inanç ve gelenekleri ile uyumlu, Mevlana'nın hoşgörüsü ile harmanlanmış farklı ve güzel bir şehirdir. Ticari hayatın oldukça yoğun olduğu şehre demiryolunun da gelmesi ile şehir üretim, ulaştırma ve pazarlama merkezi haline gelmiştir. Şehir genelinde birçok yabancı yatırımcının ticari faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Bunların yanı sıra şehir adeta Mevlana'nın sözünde olduğu gibi her türlü insana ümit olmuş, yuva olmuş gönüllerde taht kurmuştur. Halen bu özelliğini devam ettiren nadir şehirlerden birisidir.

Şehir tarihi ile alakalı olarak yapılan akademik ve kültürel çalışmaların tamamında bu durumu ispatlayıcı ögelere rastlanılmaktadır. Cumhuriyet dönemine kadar bol bol göç alan şehir, bünyesinde bu farklılıklar için yer açmayı bilmiştir. Devletin gücünü iyice kaybettiği anlarda ise bu farklı unsurların yabancı devletlerin etkisine girdiklerini ve zaman içerisinde zararlı birtakım faaliyetlere giriştikleri görülmektedir (Kurtulgan, 2010). Yaşananlar sonrası gerek mübadele ve gerekse güvenlik nedeniyle şehir genelinde gayrimüslim nüfusun yok denecek kadar azaldığını söyleyebiliriz. Konya merkez ile paralel olarak ilçelerinden de İzmir, Bursa, İstanbul, Ankara, Antalya ve Niğde gibi önemli merkezlere doğru göçler yaşanmıştır. Son düzenli ve kesin göç ise mübadele ile gerçekleşmiştir.

Göçler ile gidenlerin geride oldukça fazla emval-i metruke bıraktıklarını söyleyebiliriz. Bunlar zaman içerisinde yeni sahiplerine dağıtılmış ve şehrin üretim gücü tekrar güçlendirilmiştir. Şehrin ihtiyaç duyduğu işgücü açığının giderilmesi çalışmalarında oldukça fazla insanın buraya geldiğini görmekteyiz.

Söz konusu dönemde gerçekleşen mübadele kapsamında karşılıklı mal ve mülklerin de tasfiye edildiğini ve tasfiye taleplerini adı altında kayıtlarının tutulduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede 1924 yılı içerisinde tutulduğu anlaşılan

Rum Emval-i Metrukesi adlı defter ile adı geçen mahallelerde bulunan her türlü emval-i metrukenin tespiti yapılabilmektedir.

Osmanlı tebaası olan Rum vatandaşlar kendilerine sağlanan hak ve kolaylıklar nedeniyle ekonomik açıdan oldukça zenginlerdi. Tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Konya ilinde yaşamakta olan Rumların da oldukça zenginleşmiş olduklarını söyleyebiliriz. Yaşanan her gelişmeden menfaat sağlamayı bilen bu insanlar zenginliklerini de kullanarak şehrin her alanında söz sahibi olmuşlardır. Genel olarak şehrin ticaret merkezi olarak kabul edilen Alaeddin Tepesi ve çevresi büyük ölçüde gayrimüslim haneleri ve işyerleri ile doludur. Zaman içerisinde modernleşmenin göstergesi olarak kabul edilen tren yolunun gelişinden ve açılan Konya Tren Garı'ndan sonra yerleşme talebi bu mahallelere doğru kaymıştır. Bu sebeple de birçok yeni hane ve işyerlerinin hızlı bir şekilde açıldığını söyleyebiliriz. 1867 yangını ve tren yolunun gelişi modern manada yapılaşmanın da hızlanmasına sebep olmuştur. Mevlâna Caddesinden bugünkü Tren Garına kadar olan güzergâhta bulunan Şükran, Sahip Ata ve Abdülaziz ve Konevi Mahallelerinin hızla geliştiğini söyleyebiliriz. Bu mahallelerde halen ayakta olan birçok Rum emval-i metrukesinin olduğunu görmekteyiz. Bu süreçte diğerlerine nazaran kısmen daha geri planda kalmış olan Mamuriye Mahallesinin de Rumlar tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz. Yeni bir yerleşim yeri olan İstasyon Caddesi ise şehrin modern yüzünün sergilendiği alanlar olarak gösterilebilir. Şehre Tren yolunun gelmesi büyük bir gelişimin yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca şehirden görece uzak olan İstasyondan Konya merkeze doğru yük ve insan taşımacılığı için yapılan Tramvay hattı ile İstasyona olan ilgi de giderek artmıştır. İhtiyaca binaen yapılan binaların çoğunluğunu iki katlı yapılar oluştururken, otel ve benzeri büyük yapıların ise daha fazla katlı olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bu yapıların genel fiziki özelliklerine baktığımızda eski Konya evlerinden çok daha planlı ve kullanışlı olduklarını söyleyebiliriz. Şehrin silüetini bozmadan inşa edilen binaların belli bir şehir planlaması dâhilinde yapıldığını görmekteyiz.

Savaş yıllarında ve sonrasında şehir genelinde yaşamakta olan birçok Rum göç ederek İstanbul ve İzmir gibi şehirlere gitmişlerdi. Giden gayrimüslimlerin bazıları ise geride hiçbir emval-i metruke bırakmamak adına ya satmışlar ya da bilerek hanelerini yıktırılmışlardır (BOA. DH. İ.U.M.E50/25; İleri Gazetesi, 22 Eylül 1923). Saha araştırması yaptığımız günlerde sohbet esnasında duyduğum bir hikâyeye göre evlerin yıkılması için evimin temelinde altın var ben çıkartamıyorum siz alın diye komşularına yalanlar söylenmiştir. Bu yalanlara inanan bir kısım yerli ahali de birçok evi kullanılamaz hale getirmişlerdir.

Her şeye rağmen geride bırakılan birçok yapı yeni gelen insanlar için yuva ve yeni bir umut olmuştur. Konya o günlerde oldukça fazla talep gören şehirlerdendir. Sebepler değişse de halen bu durum devam etmektedir. Konya, farklılıkları bünyesinde harmanlayabilen Suriyeli, Kafkas kökenli ve Balkan kökenli birçok insana geçmişte olduğu gibi günümüzde de ev sahipliği yapmaktadır. Son dönemde sadece Suriyeliler dâhil 110 bin sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. Konya merkezde yerleştirilen Suriyelilerin büyük bir kısmı geçmişte olduğu gibi bu mahallelere yerleştirilmişlerdir (Koyuncu, 2019: 234;238). Bu yönü ile farklı etnik gruplara karşı hoşgörüsünü koruyabilen nadir şehirlerden biri olan Konya, eskiden daha çok tarımsal ürünlerle dikkati çekerken, günümüzde Türkiye'nin önemli sanayi merkezlerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Mevlâna hoşgörüsünü kaybetmeden şehrin hayatlarına devam edeceğini ümit ediyoruz.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Destek/Finansman Bilgileri:

Herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

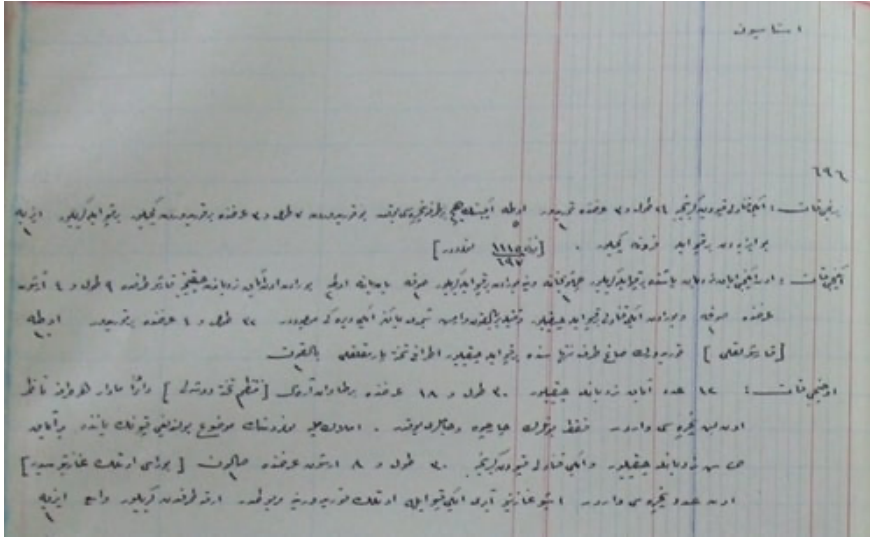
Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

EKLER**Ek 1. İstasyondaki Eski Bağdad Oteli kayıtları**

İstisna	İstisna
<p>1911</p> <p>1912</p> <p>1913</p> <p>1914</p> <p>1915</p> <p>1916</p> <p>1917</p> <p>1918</p> <p>1919</p> <p>1920</p> <p>1921</p> <p>1922</p> <p>1923</p> <p>1924</p> <p>1925</p> <p>1926</p> <p>1927</p> <p>1928</p> <p>1929</p> <p>1930</p> <p>1931</p> <p>1932</p> <p>1933</p> <p>1934</p> <p>1935</p> <p>1936</p> <p>1937</p> <p>1938</p> <p>1939</p> <p>1940</p> <p>1941</p> <p>1942</p> <p>1943</p> <p>1944</p> <p>1945</p> <p>1946</p> <p>1947</p> <p>1948</p> <p>1949</p> <p>1950</p> <p>1951</p> <p>1952</p> <p>1953</p> <p>1954</p> <p>1955</p> <p>1956</p> <p>1957</p> <p>1958</p> <p>1959</p> <p>1960</p> <p>1961</p> <p>1962</p> <p>1963</p> <p>1964</p> <p>1965</p> <p>1966</p> <p>1967</p> <p>1968</p> <p>1969</p> <p>1970</p> <p>1971</p> <p>1972</p> <p>1973</p> <p>1974</p> <p>1975</p> <p>1976</p> <p>1977</p> <p>1978</p> <p>1979</p> <p>1980</p> <p>1981</p> <p>1982</p> <p>1983</p> <p>1984</p> <p>1985</p> <p>1986</p> <p>1987</p> <p>1988</p> <p>1989</p> <p>1990</p> <p>1991</p> <p>1992</p> <p>1993</p> <p>1994</p> <p>1995</p> <p>1996</p> <p>1997</p> <p>1998</p> <p>1999</p> <p>2000</p> <p>2001</p> <p>2002</p> <p>2003</p> <p>2004</p> <p>2005</p> <p>2006</p> <p>2007</p> <p>2008</p> <p>2009</p> <p>2010</p> <p>2011</p> <p>2012</p> <p>2013</p> <p>2014</p> <p>2015</p> <p>2016</p> <p>2017</p> <p>2018</p> <p>2019</p> <p>2020</p> <p>2021</p> <p>2022</p> <p>2023</p> <p>2024</p>	<p>1911</p> <p>1912</p> <p>1913</p> <p>1914</p> <p>1915</p> <p>1916</p> <p>1917</p> <p>1918</p> <p>1919</p> <p>1920</p> <p>1921</p> <p>1922</p> <p>1923</p> <p>1924</p> <p>1925</p> <p>1926</p> <p>1927</p> <p>1928</p> <p>1929</p> <p>1930</p> <p>1931</p> <p>1932</p> <p>1933</p> <p>1934</p> <p>1935</p> <p>1936</p> <p>1937</p> <p>1938</p> <p>1939</p> <p>1940</p> <p>1941</p> <p>1942</p> <p>1943</p> <p>1944</p> <p>1945</p> <p>1946</p> <p>1947</p> <p>1948</p> <p>1949</p> <p>1950</p> <p>1951</p> <p>1952</p> <p>1953</p> <p>1954</p> <p>1955</p> <p>1956</p> <p>1957</p> <p>1958</p> <p>1959</p> <p>1960</p> <p>1961</p> <p>1962</p> <p>1963</p> <p>1964</p> <p>1965</p> <p>1966</p> <p>1967</p> <p>1968</p> <p>1969</p> <p>1970</p> <p>1971</p> <p>1972</p> <p>1973</p> <p>1974</p> <p>1975</p> <p>1976</p> <p>1977</p> <p>1978</p> <p>1979</p> <p>1980</p> <p>1981</p> <p>1982</p> <p>1983</p> <p>1984</p> <p>1985</p> <p>1986</p> <p>1987</p> <p>1988</p> <p>1989</p> <p>1990</p> <p>1991</p> <p>1992</p> <p>1993</p> <p>1994</p> <p>1995</p> <p>1996</p> <p>1997</p> <p>1998</p> <p>1999</p> <p>2000</p> <p>2001</p> <p>2002</p> <p>2003</p> <p>2004</p> <p>2005</p> <p>2006</p> <p>2007</p> <p>2008</p> <p>2009</p> <p>2010</p> <p>2011</p> <p>2012</p> <p>2013</p> <p>2014</p> <p>2015</p> <p>2016</p> <p>2017</p> <p>2018</p> <p>2019</p> <p>2020</p> <p>2021</p> <p>2022</p> <p>2023</p> <p>2024</p>

Ek 2. İstasyondaki Augustos Oteli kayıtları

Ek 3. Garabet Solakian Tarafından Oluşturulmuş Konya Kartpostalı ve Oteller (URL 8)

Ek 4. Hotel Osmanlı Görsele (URL 9)

Ek 5. Hotel Selçuk Palas (URL 10)

Ek 6. Hotel Vatan (URL 11)

KAYNAKÇA

- Arıtan, Ö. (2008). "Modernleşme ve Cumhuriyetin İlk Kamusal Mekân Modelleri", Mimarlık Dergisi, sayı 342, (<http://www.mo.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DerGiSayi=353&RecID=1822>)
- Aka, A.S. (2007). *Konya Şehrinin Kuruluş ve Gelişimin Etkileyen Coğrafi Faktörler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi: DH. İ.U.M.E50/25.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Kod:271, Defter No: 25, Rumlara Ait Emval-i Metruke Defteri, İl: Konya, İlçe: Merkez, Tarih: 1924.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Tasnif Edilmemiş 39 Numaralı Muhacirine Verilen Ev Vesair Emvali Gösterir Defter.
- Çelik, A. (2019). "Konya'da Marunîlik ve Marunilerin Göçü", Geçmişten Günümüze Göçler, Konya Kitabı XVII, II. Cilt, Editörler Alaaddin Aköz, Doğan Yörük, Haşim Karpuz, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya: 95-108.
- Dündar, B. (2019). "XIX. Yüzyılda Konya Mevlâna Caddesinin Fiziksel Yapısı ve Kullanımı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Erkal, M. (1991). "Arşın", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 3.Cilt.
- Faroqhi, S. (2009). *Orta Halli Osmanlılar*, (Çeviren: Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İleri Gazetesi, 22 Eylül 1923.
- Koyuncu, A. (2019). "Sığınmacılar ve Konya", "Asylum Seekers And Konya", Geçmişten Günümüze Göçler, Konya Kitabı XVII, II. Cilt, Editörler

- Alaaddin Aköz, Doğan Yörük, Haşim Karpuz, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya: 233-254.
- Kuban, D. (1968). "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, VII. Cilt, İstanbul: 53-73.
- Kurtulgan, K. (2010). "Millî Mücadele Döneminde Azınlıkların Nüfus Hareketleri", Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 30: 25-39.
- Küçükdağ, Y. Arabacı. C. Yenice, M.S. (2020). "Tarihi Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi", Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 5, Konya: 1-38.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı 07.06.2013 tarih ve 1368 numaralı karar.
- Muşmal, H. (2006). "1640-1650 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, no: 20: 201-232.
- Muşmal, H. (2008). "1867 Konya Çarşısı Yangını ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme Denemesi", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 32, No 1: 97-116.
- Muşmal, H. Uslu, F. Çolak, F. (2016). "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Bazı Alman Seyyahlara göre Konya", Seyahatnamelerde Konya, (Editör Ahmet Çaycı), Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya: 213-265.
- Önge, M. (2018). "Tarihsel Süreçte Konya Kent Morfolojisinin Gelişimi" Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Konya: 455-468.
- Sözen, M. Dülgerler O.N. (1979). "Konya Evlerinden Örnekler", O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ankara: 79-100.
- Tapur, T. (2009). "Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/9: 473-493.
- URL 1- <https://www.yenihaberden.com/konyada-mahalle-isimleri-degisti-iste-o-mahallelerin-yeni-isimleri-433467h.htm>;

<https://www.merhabahaber.com/karatay-ve-meramda-mahalleler-birlestirildi-9223h.htm>

URL 2-<https://kentrehberi.konya.bel.tr/#/rehber/>

URL 3-https://www.haritamap.com/mahalle/mamuriye-18795#google_vignette

URL4- Kaynak: www.meram.wordpress.com;

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/augustus-oteli/#17.1/37.867321/32.477379>

URL 5- <https://augustus-boutique-hotel-konya.bookeder.com/>

URL 6- [https://www.facebook.com/SanatTarihiPlatformu/posts/](https://www.facebook.com/SanatTarihiPlatformu/posts/883352342052818/)

[883352342052818/](https://www.facebook.com/SanatTarihiPlatformu/posts/883352342052818/)

URL 7- <https://www.instagram.com/p/Cenn86vqKGe/>

URL 8- [https://www.muhtelifmuzayede.com/urun/5039617/konia-otelcilik-](https://www.muhtelifmuzayede.com/urun/5039617/konia-otelcilik-konya-osmaniye-oteli-selcuk-palace-oteli-vatan-oteli-ve-tren)

[konya-osmaniye-oteli-selcuk-palace-oteli-vatan-oteli-ve-tren](https://www.muhtelifmuzayede.com/urun/5039617/konia-otelcilik-konya-osmaniye-oteli-selcuk-palace-oteli-vatan-oteli-ve-tren)

URL 9-<https://tr.pinterest.com/pin/448389706623855193/>

URL 10-<https://tr.pinterest.com/pin/41939840270100560/>

URL 11-<https://tr.pinterest.com/pin/41939840267886000/>

Yılmaz, E. (2022). "Konya Atlı Tramvayı ve Kent İçi Ulaşımına Etkisi (1906-1914)", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 55:1-20.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The city of Konya was founded in the location known as Alaeddin Hill, and its history dates back to 9000 BC. The city, which came to the stage of history with the Hittites and increased its importance during the Roman and Byzantine periods, was dominated by the Sassanids, Arabs, Seljuks and finally the Ottomans following Islam. It developed rapidly, especially during the Ottoman period thanks to the close relationship of the Ottoman dynasty with the Mevlevi sect. In addition, its location on the historical silk road and the tolerance of the city residents increased the interest in this city, and it welcomed many people.

Konya has a highly important position among the Anatolian cities that base their economic life on agriculture and trade. Moreover, it is one of the rare cities that has been able to achieve social peace and harmony with the different colors it contains. While the Muslims living throughout the city were mostly concentrated in production in the field of agriculture, non-Muslims were concentrated in the trade of agriculture and other economic activities. The demographic structure changed greatly when the social cohesion and harmony, which had been going on for hundreds of years, deteriorated greatly due to the wars.

Muslim-Non-Muslim elements, who separated from each other with the developments after World War I, realized that they no longer had the opportunity to live together. Therefore, exchange, which became a necessity, was inevitable. When the Rums throughout the city migrated within this framework, they had to leave behind their properties and many special structures that we can call cultural heritage. These abandoned properties preserved their characteristics as important structures for Konya and left deep traces in city life.

Method

The research data were collected as a result of searching archive and library materials. As the source, the Prime Ministry Republic Archive, all contemporary copyright sources and examination works related to our subject were used.

The book showing the Abandoned Properties of Rums, kept for the determination of the abandoned properties of Rums during the exchange process and the liquidation of these properties within the framework of the

agreement was used as the source of the research. The book, consisting of a total of 366 pages in Ottoman language, was first transcribed and filed on the basis of neighborhoods since its content was very comprehensive.

In our research, after the documents and works obtained from these archives related to the subject were collected, the documents obtained from these documents, works and field researches were indexed; and such indexes were classified and interpreted according to their subjects and integrated to reach a synthesis.

Findings (Results)

As a result of our research, all of the abandoned properties belonging to the Rums who resided within the borders of Meram District Konevi Neighborhood were determined. Particularly households, shops, hotels, stores, bakeries and fields were detected. Many information about who the former owners of these properties were, to whom they were given and their general characteristics were determined thanks to this book.

In addition, the general characteristics, architectural features and status of these buildings were determined. Since it is possible to reach information about the Rums and their socio-economic structures in the past, their roles and contributions in city life can also be revealed.

Conclusion and Discussion

The newly established Republic of Türkiye attached great importance to migration and settlement policies, which are of great importance for becoming a nation-state. Within the framework of our research, comprehensive information could be obtained about those who left the region. Non-Muslims, who spread to many neighborhoods throughout Konya, made both their living spaces and business areas very modern and useful. Furthermore, they brought new living spaces to Konya. Many structures left by non-Muslims, who were very effective in the economic structuring of Konya, still continue to direct the cultural life of the city. Many of these properties, which were left behind during the migration process within the framework of the exchange agreement, which became a necessity, have fallen into ruin. Those, which are in partially good condition, have been turned into both hope and safe areas for the incoming exchangers and immigrants. In addition, many buildings and subsidiary buildings were used by government departments and civil servants. With the construction of permanent

settlements, the buildings that reunited with their new owners found the opportunity to live for a while. Afterwards, they were either destroyed or subjected to urban transformation in new city planning since they could not keep up with the development of the city and gradually lost their usefulness.

ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl : 17 Sayı : 46 Nisan 2024

Yayın Geliş Tarihi: 26.01.2024 Yayına Kabul Tarihi: 17.04.2024

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1426367>

Makale Türü: Teorik Makale/ Theoretical Article

Atıf/Citation: Koytak, M. E. (2024). Evrimci Medeniyet Görüşüne Erken Bir Eleştiri: Franz Boas'ın Antropolojisi. *Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 461-493.

EVİRİMCİ MEDENİYET GÖRÜŞÜNE ERKEN BİR ELEŞTİRİ: FRANZ BOAS'IN ANTROPOLOJİSİ

Muhammet Elyesa KOYTAK*

Öz

Medeniyet kavramının 19. yüzyıldan bu yana ilerleme ve evrim kavramlarıyla iç içe geçtiği yönünde önemli bir eleştirel literatür vardır. Bununla birlikte, medeniyet kavramına dair tartışmalarda antropolojinin erken dönem verimleri yeterince dikkat çekmemiş görünmektedir. İllellik, kültür ve evrim konularında çokça yazmış, önemli ve etkili bir antropolog olan Franz Boas'ın yaklaşımı bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu makale Franz Boas'ın evrimci-ilerlemeci paradigmaya nasıl bir eleştiri getirdiğini inceleyerek hem medeniyet kavramı etrafındaki tartışmalara hem de Franz Boas üzerine Türkçe literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Medeniyet kavramının Batı'yla özdeş olmadığını düşünen Boas biyolojik belirlenim fikrine dayanan ırk kavramını reddetmiş ve kültürel unsurların göreceli etkisine vurgu yapmıştır. Böylece tek yönlü ve tek biçimli evrim fikrine karşı, her kültürün kendi içinden açıklanması gerektiğini ileri sürmüştür. Makalede Boas'ın fikirleri tartışıldıktan sonra ona yöneltilmiş başlıca eleştiriler de değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Franz Boas, medeniyet, evrimcilik, kültürel tikelcilik, kültürel antropoloji.

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, elyesa.koytak@medeniyet.edu.tr, İstanbul/Türkiye

AN EARLY CRITIQUE OF EVOLUTIONIST CONCEPT OF CIVILIZATION: THE ANTHROPOLOGY OF FRANZ BOAS

Abstract

There has been significant critical literature on the concept of civilization as intertwined with the concepts of progress and evolution since the 19th century. However, the early work of anthropology does not seem to have received enough attention in the debate on the concept of civilization. The approach of Franz Boas, an important and influential anthropologist who wrote extensively on primitivism, culture and evolution, is noteworthy in this context. This article aims to contribute to the debates around the concept of civilization and to the Turkish literature on Franz Boas by examining how he criticizes the evolutionist-progressivist paradigm. Boas, who thought that the concept of civilization was not identical to the West, rejected the concept of race based on the idea of biological determination and emphasized the relative influence of cultural elements. Thus, against the idea of unidirectional and uniform evolution, he argued that each culture should be explained from within itself. After discussing Boas's ideas, the article also evaluates the main criticisms against him.

Keywords: Franz Boas, civilization, evolutionism, cultural particularism, cultural anthropology.

1. GİRİŞ

Medeniyet kavramı ve etrafındaki tartışmalar üzerine Türkiye’de öteden beri gelişen önemli bir literatür vardır (Güder ve Çolak, 2013; Sunar, 2017). Bu literatürde, bilhassa Avrupa-merkezci, pozitivist ve evrimci fikirlerin medeniyet kavramıyla iç içe geçirilmesine karşı güçlü bir eleştirel çizgi olduğundan bahsedilebilir. Bu eleştirel çizgi, medeniyet mefhumunun Batı’yla veya Batı medeniyetiyle özdeş tutulması noktasında yoğunluk kazanır: Bilim, teknoloji, sanayi başta olmak üzere bir dizi konuda “ilerlemiş” olan Batı medeniyetinin tek evrensel medeniyet olup olmadığı; başta İslam medeniyeti olmak üzere

alternatif medeniyet tecrübeleri, havzaları ve eksenlerinin ne kadar mümkün ve cari olduğu bu tartışmalarda önemli bir soru olarak belirir (Çolak, 2019; Davutoğlu, 2018; Görgün, 2022; Sunar, 2020). Başta ilerleme fikri olmak üzere medeniyeti Batı'yla özdeş tutan temsil ve pratiklerin esasen toplumsal bir süreç içinde inşa edildiği (Elias, 2021), ayrıca medeniyet kavramının sürekli yeniden kurgulanan ve güç ilişkileri dahilinde anlam yüklenen bir kavram olduğu (Bowden, 2014; Blaut, 2012) yönündeki çalışmalar da bu eleştirileri destekler.

Batı'yla özdeş ve evrimci bir medeniyet kavramına yönelik tepkilerin kökenlerini 19. yüzyıldan bu yana gelişen Pan-İslamizm, Pan-Türkizm ve Pan-Asyacılık gibi akımlara götürmek mümkündür (Aydın, 2007). Bununla birlikte, medeniyet kavramına dair tartışmalarda erken dönem antropolojik yaklaşımlar yeterince dikkat çekmemiş görünmektedir. Klasik antropoloji literatüründe tam bu konuya katkılarıyla önemli bir yer tutan Franz Boas'ın (1858-1942) evrimci medeniyet görüşüne eleştirileri Türkçe literatürde kendine yer bulamamıştır. Bunda Boas'ın çalışma konularının Amerikan antropolojisinde bugün farklı biçim ve yönelimlere evrilmiş olmasının yanı sıra, Türkiye'de klasik antropoloji literatürüne ilgi ve erişimi olan az sayıda uzmanın medeniyet kavramı etrafındaki tartışmalarda yeterince rol almaması da etkili olmuş olabilir. Türkiye'de öteden beri önemli bir entelektüel gündem olan modernleşme, ilerleme, kültür ve batılılaşma tartışmalarında antropoloji literatürünün birikimi ve imkanları esasen alternatif katkılar sağlama potansiyeline sahiptir.

Franz Boas antropoloji literatüründe Lewis Henry Morgan ve Edward Burnett Tylor'ın temsil ettiği evrimci antropolojiye ırk kavramı etrafında getirdiği eleştiriler ve her insan kültürünün kendi tarihsel gelişimi içinde, kendi terimleriyle anlaşılması gerektiği fikriyle bilinir. Boas, Amerika'da ilk antropoloji kürsüsünü kurmuş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olduğu için Amerikan antropolojisinin kurumsallaşmasında akla ilk gelen kişidir (Stocking, 1976). 1926

yılında Amerika'daki her antropoloji bölümünün başında Boas'ın bir öğrencisi vardır (Krupat, 1988: 105). Alfred Louis Kroeber, Ruth Benedict, Margaret Mead, Edward Sapir, Robert Lowie, Melville Herskovits ve Jules Henry gibi tanınmış antropologları yetiştirmesi ve literatürde tarihsel tikelcilik olarak bilinen yaklaşımla anılması nedeniyle saygı gören bir isimdir (Harris, 1968: 250-289). Güncel antropoloji kitapları Boas'a ve Boasçı geleneğe halen önemli bir yer ayırır (Brown ve ark., 2020; Kehoe ve Petto, 2023; Salzman ve ark., 2018; Welsch ve Vivanco, 2016).

Diğer yandan, Franz Boas üzerine Türkçe literatür bugüne dek görece zayıf kalmıştır. Kitapları son yıllarda çevrilmeye başlanmıştır (Boas, 2017, 2021b, 2022). Dergipark ve Milli Kütüphane'nin veritabanlarındaki süreli yayınlarda üç kısa yazısının Türkçeye çevrilip yayınlandığı görülmektedir (Boas, 1983, 2012, 2021a). Ayrıca Boas'ın çalışmalarından bahseden iki güncel makale görünmektedir (Bazancir, 2023; Fedakar, 2016). YÖK kayıtlarında, doğrudan Boas'ı konu edinen, ikisi de Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılmış iki yüksek lisans tezi mevcuttur (N. F. Kurt, 2004; Türkmen, 2023). Şimdilik düşük sayıda görünen bu akademik dökümün, Boas'ın kitaplarının yeni çevrilmiş olmasıyla, ilerleyen yıllarda görece artacağı tahmin edilebilir.

Boas'ın çalışmalarının Türkçe literatürde erken Cumhuriyet döneminde ne kadar yer bulduğu sorusunu takiben, ilgili arşiv çalışmalarına başvurmak gerekir (H. Kurt, 2017). Türkiye'de yazılmış antropoloji kitaplarında Boas'a kısmi şekilde yer verildiği görülmektedir. Bozkurt Güvenç ilk baskısı 1973 tarihli olan *İnsan ve Kültür* kitabında "Amerikan okulu ve yeni tarihçilik" başlığı altında iki sayfada Boas'a değinir (Güvenç, 1979: 82). Boas'ın nomotetik değil idiografik yaklaşımı benimsediğini, evrimci ve ırkçı antropolojiye tepki gösterdiğini, kültürlerin biricikliğine vurgu yaptığını ifade eder. Emiroğlu ve Aydın'ın *Antropoloji Sözlüğü*'nde iki sayfalık bir Franz Boas maddesi yer aldığı gibi (Emiroğlu ve

Aydın, 2003: 156-157), diğer maddelerde de yeri geldiğinde sıklıkla anılmıştır. Daha yakın tarihli olarak, Özbudun ve arkadaşlarının ders kitabı olarak da kullanılan *Antropoloji: Kuramlar, Kuramcılar* çalışmasında Boas'a "tarihsel tikelcilik" başlığı altında yer açılmıştır (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2007: 74). Boas'ın çalışmaları ve fikirlerini ana hatlarıyla veren bu bölümde meslek hayatı, öğrencileri ve etkisi üzerinde de durulmuştur. Kitabın diğer bölümlerinde, farklı antropologların ve antropolojik yaklaşımların Boas'la sahiplenici veya eleştirel ilişkisine yer verilmiştir.

Bu makale Franz Boas'ın antropoloji çalışmalarında medeniyet, kültür, ilkellik gibi temel kavramları nasıl tanımladığını ve 19. yüzyılın evrimci-ilerlemeci paradigmasına nasıl bir eleştiri getirdiğini inceleyerek hem medeniyet kavramı etrafındaki tartışmalara hem de Franz Boas üzerine Türkçe literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Görüldüğü üzere Boas hakkında Türkçe literatür hiç yok değilse de, daha çok ders kitapları içinde yer almış; sosyal bilimlerdeki temel tartışmalar bağlamında değerlendirilmemiştir. Bu makalede Boas'ın evrimci medeniyet kavramına yönelik görüş ve eleştirileri başta ilk baskısı 1911'de yapılan *The Mind of Primitive Man* (İlkel İnsanın Zihni) kitabı olmak üzere kendi metinlerinden hareketle tartışılacak, ayrıca Boas hakkında ikincil kaynaklara da başvurulacaktır. Alt bölümlerde, öncelikle medeniyet kavramının Boas'a kadar antropolojide nasıl tanımlandığı tartışılacaktır. Akabinde Boas'ın entelektüel hayatı ve yaptığı araştırmalar bağlamında eleştirilerini nasıl geliştirdiği konu edilecektir. Boas'ın kültür incelemesinde temel kabulleri, kültürel görecelik ve ırksal üstünlük konularındaki tespit ve fikirleri sırasıyla alt bölümler olarak işlenecek; son olarak Boas'a yöneltilen ve yöneltildiği muhtemel eleştirilere yer verilecektir.

2. MEDENİYET KAVRAMI VE EVRİMCİ ANTROPOLOJİ

Medeniyet kavramının Arapça kökü itibarıyla şehir ve şehir hayatına işaret ettiği bilinir. Kavramın Avrupa dillerindeki karşılığı olan “civilization” da yakın bir anlam dünyası içerir: “Civitas” şehir devleti, “civis” bu devlette yaşayan hak sahibi vatandaş anlamına gelir (Smith, 1875: 291). Batıda Platon’dan bu yana siyaset filozoflarının şehri ideal siyasi birim olarak tasavvur etmesinin bir tezahürü olarak Thomas Hobbes ve John Locke medeni (“civil”) ve siyasi (“political”) kelimelerini eşanlamli kullanmıştır. Medeniyet kavramı 19. yüzyılda ise Batı’nın tarihsel üstünlüğünü ima edecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Aydınlanma’nın insanı özgürleştirme projesi dahilinde ırk, ulus, kültür gibi medeniyet etrafındaki kavramlar da Avrupa ile Avrupa dışı arasındaki ayrımı eksen almıştır (Bernasconi, 2011). Hegel’den itibaren Avrupa’nın tarihsel varlığı Avrupa dışındaki halklarla zıtlık içinde tanımlanmış ve evrensellik sadece Avrupa medeniyetine atfedilmiştir (Buck-Morss, 2012). Mesela John Stuart Mill, 1836 tarihli “Civilization” başlıklı makalesinde Avrupa’nın dünyadaki tek medeni kıta olduğunu ileri sürmüş ve Britanya’nın başta Hindistan olmak üzere çeşitli bölgelerdeki sömürge faaliyetlerini buna dayanarak meşrulaştırmıştır (Jahn, 2005).

Auguste Comte’dan Charles Darwin’e farklı disiplinlerden isimlerin katkıda bulunduğu ilerlemeci tarih anlayışı 19. yüzyıl boyunca hakim paradigma olarak Batı düşüncesinde yerleşmiştir. Medeniyeti Batı’yla özdeş tutan bu Avrupa-merkezci söylemde bilim, ilerleme, sanat, demokrasi ve benzeri bir yığın olumlu özellik Batılı beyaz adamın vasıfları olarak görülmüş, buna karşılık beyaz olmayan ırk ve topluluklar zayıf tarihsellikle, dinsel ve büyüsel aşamada kalmakla, teknoloji ve sanayi bakımından donmuş olmakla tanımlanmıştır (Amin, 1993; Blaut, 2012; Delanty, 2004; Wallerstein, 2007). Özel mülkiyet, sermaye birikimi, burjuvazi, hümanizm ve rasyonalite gibi Avrupa’nın gelişimini

belirlediği düşünülen özgül unsurlar diğer kültürlerin Avrupa gibi olamamasını açıklayan tarih üstü kıstaslar olarak kabul edilmiş ve Max Weber'in kapitalizm ve şehir tarihi üzerine analizinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de sıklıkla kullanılmıştır (Blaut, 2000). Böylece medeniyet, yukarıda geçen tarihsel olguları Batı'nın imzası anlamında kendinde toplayan bir kavram olarak 20. yüzyıla gelmiştir.

Batı ile diğer kültürler arasındaki bu özcü ayırım, antropolojinin bir bilim olarak kuruluşunda da etkili olmuştur. Amerikalı antropolog Lewis Henry Morgan 1877 tarihli *Ancient Society* (Kadim Toplum) kitabında insanlık tarihini üç ana gelişim aşamasıyla açıklar: Vahşilik, barbarlık ve medeniyet. Bu aşamaların her biri teknik icat ve keşiflerle özdeştir. Ateş, ok ve yay kullanımının hakim olduğu vahşilik, avcı-toplayıcı ve balıkçı insanların dönemini temsil eder. Barbarlık ise çömlekçilik, sulamalı tarım ve kerpiç mimarisiyle tanımlanır. Bu aşamalara denk düşen etnik gruplar sırasıyla Avustralya yerlileri, Irokua kızılderiileri, Aztekler, Grekler ve Romalılardır (Morgan, 1985: 63-65). Morgan'ın döneminde Kanada'nın güneyinde ve ABD'nin kuzey batısında varlığını sürdüren Irokualar bu tasavvurda gelişmenin gerisinde kaldıkları için, tarihin mevcut öncüsü olan medeni beyaz adamın bilgi ve iktidar nesnesi haline gelmeye mahkumdur. Nitekim Morgan, Irokualar'ın dil ve akrabalık sistemleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Vahşilik, barbarlık ve medeniyet şeklindeki üçlü aşama, Edward Burnett Taylor'ın 1871 tarihli *İlkel Kültür* kitabının da temel ayrımıdır (Taylor, 2016). Antropolojinin kuruluşuna damgasını vuran bu evrimci yaklaşım, insanlığın tek yönlü, alternatifsiz ve teleolojik bir ilerleme kaydettiği ve kaydetmesi gerektiği kabulüyle 19. yüzyılın hakim Avrupamerkezci paradigmasını yansıtmış ve ilkel olanı inceleme nesnesi, medeni olanı da inceleyen özne olarak konumlandırmıştır.

Bununla birlikte medeniyet, ilerleme ve Batı arasında kurulan epistemik özdeşlik klasik antropolojinin bazı öncüleri tarafından erken tarihlerde eleştirilmeye başlanmıştır. Tek hatlı bir gelişme çizgisine karşı ulusal kültürün özgül değerini öne çıkaran Alman milliyetçiliği ve romantizm, 19. yüzyıl antropolojisine karşı eleştirel kalkış noktaları hazırlamıştır. Evrensel temel düşüncelerle tikel folk düşünceler arasında ayırım yapan Adolf Bastian (1825-1905); insanlığın gelişimi boyunca görülen teknik ve kültürel benzerlikleri ilerleme ile değil, topluluklar arasında göç, temas ve alışverişle açıklayan Friedrich Ratzel (1844-1904); kültürlerin özgül mantığına vurgu yapan Leo Frobenius (1873-1938) evrimci antropolojinin eleştirisini hazırlayan isimler olarak literatürde değerlendirilir (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2007: 47-49). Franz Boas'ın tarihsel tikelciliği, kendinden önceki Alman antropologların; tek yanlı, evrensel ve mecburi bir gelişim çizgisi öngören İngiliz ve Fransız ilerlemeciliğine getirdikleri eleştirileri miras almıştır (Stocking, 1996).

3. FRANZ BOAS'IN ENTELEKTÜEL HAYATI

Franz Boas'ın medeniyetle ilgili görüşlerine geçmeden önce, görüşlerini zaman içinde nasıl geliştirdiğine bakmakta fayda vardır. Almanya Westphalia'da Yahudi bir aileye doğan Boas, Heidelberg ve Bonn üniversitelerinde fizik, matematik ve coğrafya eğitimi almıştır. Kiel Üniversitesi'nde fizik alanında "Suyun Renginın Anlaşılmasına Katkıları" başlıklı teze doktorasını tamamlamıştır (Boas, 1881). Deniz suyunun rengi üzerine yaptığı bu araştırmada insan algılarıyla nesnel gerçeklik arasındaki ilişkide kültürel arka planın ve dilin etkili olduğunu fark etmiştir. Bu ilk keşfi, Boas'ın bütün ömrü boyunca antropolojide biyolojik ve coğrafi açıklamalara karşı kültür kavramını merkeze almasına bir çıkış noktası sağlamıştır.

Boas'ı antropolojiye taşıyan araştırması ise 1883-84 yıllarında Kanada'daki Baffin Adası'na yaptığı yolculukla başlamıştır. Burada İniutlerin (Türkçede eskimo

olarak bilinen Kuzey Kanada yerlileri), evrimciliğin öngördüğü gibi donmuş, mekanik ve tekdüze bir topluluk yapısına sahip olmak yerine dağınık ve özgün bir yapıda olduğunu tespit etmiştir (Boas, 1889a: 421). İnuitlerin algıları, sadece çevresel faktörlerle açıklanamaz; deniz suyu ve yüzeyi hakkında, Avrupa'da olmayan yüzlerce isim ve sıfatı içeren bir dile sahiplerdir (Boas, 1889a: 615). Dolayısıyla kültür, çevrenin mekanik bir yansıması değil, kendi kuralları, iç yapısı ve mantığı olan, özgül ve tekil süreçlerin bir ürünüdür. Boas'ın bu ilk tespitlerinin dönemin antropoloji literatürüne kazandırdığı bakış açısına göre Eskimoların dili yüzeysel ve basit görülemez, avcılıkla geçinen bir topluluk yapısının kendi iç mantığına göre anlaşılmalıdır (Hitchens, 1994: 243).

Baffin Adası'nda araştırma yaparken Boas ve ekibi zorlu kış koşullarında kaybolur. 26 saat boyunca soğukta beklemek zorunda kalırlar ve sonunda bir Eskimo grubu onları bulur, ağırlar ve tedavi eder. Evrimci görüşe göre "vahşi" ve "ilkel" olarak görülen bir topluluğun ne kadar ileri ve olumlu kültürel değerlere sahip olduğunu gözlemleyen Boas günlüğüne şu satırları yazar:

"Kendime sıklıkla bu "vahşiler"e göre bizim "iyi toplumumuzun" ne gibi avantajları olduğunu soruyorum ve adetlerini keşfettikçe onları aşağı görme hakkımızın olmadığını fark ediyorum. Bizim toplumumuzda buradaki gibi bir misafirperverlik görebilir misiniz? Hangi toplum bunlar gibi, her talebe şikayet etmeden yetismeye çalışır? Bize saçma görünen biçimleri ve hurafelerini bahane ederek onları suçlama hakkımız yok. Biz "iyi eğitilmiş toplumlar" göreceli olarak çok daha berbatız" (akt. Cole, 1983: 33).[†]

[†] Yazar tarafından Türkçeleştirilen metnin aslı şu şekildedir: "I often ask myself what advantages our "good society" possesses over that of the "savages" and find, the more I see of their customs, that we have no right to look down upon them. Where amongst our people could you find such hospitality as here? Where are people so willing, without the least complaint, to perform every task

Boas Baffin Adaları'nda yaptığı araştırmayla doktora tezini tamamlamıştır. Berlin'e döndükten sonra verdiği konferansta modern medeniyetin üstünlüğünün beyaz ırktan geldiği çıkarımının bilimsel olmadığını, herkesin medeniyete katkı yaptığını, "vahşi" (kendisinin tırnak içinde yazdığı şekliyle "savage") sayılan toplulukların da gelişkin ekonomik ve kültürel sistemler kurduğunu ileri sürmüştür (Kehoe ve Petto, 2023: 149). Her ilkel kültür daha yüksek bir medeniyetten düşmüş olabilir veya zorlu koşullarda bu şekilde hayatta kalmış olabilir. Avrupa'nın şansı hayvan, coğrafya ve bitki bakımından eski dünyanın daha elverişli bir doğa ve coğrafyaya sahip olmasıdır (Boas, 1938). Medeniyetlerin tarihine dair bu çoğulcu ve görececi bakış De Certeau'dan Diamond'a bir dizi ismin daha sonra eklendiği, dinamik bir kültürel gelişim tarihi anlayışının da temelinde yatar (Burke, 1998; Diamond, 2018).

Boas'ın tarihsel tikelci görüşlerini geliştirdiği sonraki araştırması ise 1886'da, Kuzey Amerika kıyılarında Britanya Columbia'sında yaşayan Kwakiutl yerlileri üzerinedir. 1894'e kadar bu bölgeye her biri birkaç ay süren beş gezi daha düzenler (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2007: 78). Kwakiutl yerlileri üzerine çok sayıda monografi yazar (Boas, 1895, 1911a). Aile yapısı, totem, dil, eşyalar ve diğer kültür unsurları üzerine analizler kaleme alır. Evrimci yaklaşımın insanlık tarihinde anaerkinden ataerkine geçiş olduğu iddiasını, kuzeyli kabilelerin etkisiyle güneydekilerin ataerkinden anaerkinde geçtiğini ileri sürerek reddeder.

Franz Boas sonraki dönemde Amerika'ya yerleşmiş, 1887'de *Science* dergisinin editörlüğünü üstlenmiş, 1888'de Clark Üniversitesi'ne girmiştir. Burada insan organizmasının morfolojisi üzerine çalışmalar yapmıştır. Göçle birlikte Amerika'ya gelen gruplarda kuşaklar geçtikçe kafatası şekillerinin çevresel

asked of them? We have no right to blame them for their forms and superstitions which may seem ridiculous to us. We "highly educated people" are much worse, relatively speaking". Aksi belirtilmediği sürece, bu makalede İngilizce metinlerden yapılan alıntılarının tamamı yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

etkenlere göre değiştiğini tespit etmiş ve böylece o dönem yükselen öjenik akıma eleştirisi getirmiştir. Öjenizm üstün genetik mirasa sahip ırkların ve grupların insan soyunun geleceğinde baskın hale gelmesi, zayıf ve zararlı genetik mirasın da temizlenmesi gerektiği fikri olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış (Levine, 2017), ABD'den İngiltere'ye birçok ülkede 20. yüzyılın ilk yarısında yaygın hale gelmiştir (Allen, 2013; Paul, 1984). Boas ise 1916 tarihli bir makalesinde, öjenizmin iddia ettiği gibi alkolizm ve suç gibi yatkınlıkların tamamen genetik görülemeyeceğini, çevre şartlarıyla düzenlenebileceğini savunmuştur (Boas, 1916: 473). Ona göre öjenizm insan hayatını rasyonel bir tahakküm altına alma girişimi olarak hem duyguları ve değerleri yok sayar hem de “farklı medeniyet tiplerine kendi modern ideallerimizi dayatmanın” bir şeklidir (Boas, 1916: 476). Boas ayrıca, ırkçılığa karşı bir görüş olarak, farklı insan grupları arasında çapraz ilişkilerin inanç, adet ve dil konularında tek tip bir evrime yol açmadığını, dolayısıyla insan medeniyetini tek bir sonuca doğru götürme girişimlerinin hayal olduğunu savunmuştur (Silverstein, 2018: 148).

Boas'ın 1889 tarihli “On Alternating Sounds” makalesi, kültürün zihni nasıl etkilediğine dair tezlerini anlamada önemlidir (Boas, 1889b). Bu kısa ama etkili makalede Boas, insan kulağına gelen seslerin kültürün hazır kalıplarına göre algılandığını ileri sürer. Duyu algıları tarihsel olarak koşullanmıştır ve öğrenme yoluyla aktarılır. Boas, yeni bir kelime duyduğumuzda anlamadığımızı, çünkü işitsel özelliklerine dair bir yatkınlığımızın olmadığını söyler. Çocuklar üzerinde yapılan deneyler, “altruistic” ve “frustrate” gibi kelimelerin yazımında harf kaybı yaşandığını göstermiştir. Öğrenme sürecinde aynı sesi ufak farklarla çıkarabileceğini bilse de insan duyduğu sesi daha önce duymuş olduğu benzer seslerle ilişkilendirir. Boas, bazı dillerde yeşil kelimesi olmadığını; yeşil bir şey gösterince sarı veya mavi dendiğini örnek verir. Sonuçta kendi anadilimizdeki fonetik sisteme göre algımız değişmektedir. Bu da anadilin kendi kültürel tikelliği olduğuna işaret eder. Dolayısıyla ses körü denilen vakalarda sesin değil, algının

değiştirdiğini söylemek gerekir. Bir insanın duyu verilerini nasıl anladığı ve anlamlandırıldığı, ait olduğu kültürel geleneğe göre şekillenmektedir.

Yerli halkların dilleri üzerine çokça çalışma yapan Boas'a göre (Boas, 1911b, 1940: 199-243, 1947) her dil belli bir fonolojik sistem içerir ve bu da belli ses kategorilerine dayanır. Amerikan yerlilerinin dillerinde kategorik sınırlar ve algısal normlar Avrupa dillerinden zayıf veya aşağı değil, farklıdır. Hatta Boas, her dilin bir başka dile göre tek kelimelik ("holophrastic"), basit ve yoksul görünebileceğini söyler (Boas, 1911b: 26). Boas bu anlamda, deniz suyunun rengi üzerine yaptığı ilk çalışmadan itibaren dil ve kültür üzerine görececi ve tikelci yaklaşımını sürdürmüştür.

Boas 1892'de Chicago müzesi antropoloji şefi olmuştur. 1893'te Chicago Dünya Fuarı'nda Kolomb'un yeni dünyayı keşfinin 400. yılı etkinliklerinde yerliler sergisi düzenlemiştir. Yerlileri kendi kültürel hayatları içinde, nesnelere ve giysilerle birlikte canlı olarak sunan bir sergi kurmuş, bunun için 14 Kwakuitl yerlisi getirmiştir. Küratör olarak atandığı Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'nin 1897'deki bir sergisi için getirdiği dört İnuit yerlisi tüberkülozdan ölünce eleştirilere hedef olmuştur (Pöhl, 2008). 1896'da Columbia Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan Boas burada ilk antropoloji profesörü olarak atanmıştır. Böylece bir yandan müzede diğer yandan üniversitede güçlü ve etkin bir makama gelmiştir (Darnell, 1998; Voegelin, 1950). Aynı zamanda Amerikan Antropoloji Derneği'nde etkili bir rol almış ve Amerika'daki ilk antropoloji doktorasını Alfred Kroeber'e yaptırmıştır. Öğrencilerini Samoa, Yeni Gine, Afrika, Güney Amerika ve Kuzey Amerika gibi çok farklı yerlere saha araştırması için göndermiştir (Benedict, 1943: 61).

Boas'ın ilkel topluluklara antropolojik bakışını anlatan başlıca kitabı *İlkel İnsanın Zihni*'nin ilk baskısı 1911 tarihlidir. "Handbook of American Indian Languages" dizisinin ilk cildi olarak yayımlanan bu kitapta Boas ırk, ilkel-medeni ayrımı ve

kültür başta olmak üzere antropolojinin temel konularında görüşlerini sunar (Boas, 1938). Kitabın temel argümanı medeniyet başarılarının ırksal özelliklere dayanmadığı, tarih içinde farklı toplulukların etkileşiminin tarihsel şartlara tabi olduğu, topluluklar arasında fiziksel ve çevresel farkların birbiriyle örtüşmediği, ırksal ve zihinsel farkların kültürel farkları açıklamadığı yönündedir. Boas'ın antropolojik yaklaşımı dil, fizik, arkeoloji ve kültür alanlarını birlikte araştırmayı, bunu yaparken de bir topluluğun kendi özgül tarihsel tecrübesini dikkate almayı temel alır. İki kültür arasında karşılaştırma ancak benzer çevre koşulları varsa anlamlıdır. Benzerlikler çevre koşulları, tarihsel temas veya tesadüf eseri olabilir. Kültürel tikelliğe spekülâtif, evrimci ve evrensel bir açıklamanın gölge düşürmemesi için Boas'ın tavsiyesi uzun ve tekrarlı saha araştırmaları yapmak, bunun yanı sıra filoloji, arkeoloji ve fizik bilimlerinden de beslenmektir. Nitekim 1904 tarihli bir makalesinde antropolojinin biyoloji, dilbilim, etnoloji ve arkeoloji disiplinlerini kendinde toplayan bir bilim olduğunu ileri sürmüştür (Boas, 1904a). İnsan kültürüne bütüncül bakmayı temel alan ve ırksal özelliklere göre kültürel özelliklere daha çok vurgu yapan görüş, Stocking'e göre, içerdiği dört dalı ifade etmesi bakımından modern antropolojinin kurucu görüşlerinden biridir (Stocking, 1988: 17).

4. KÜLTÜRÜ KENDİ İÇİNDEN AÇIKLAMAK

Franz Boas medeniyet ve kültür kavramlarını erken tarihli eserlerinde birbiri yerine kullanmıştır. 1894 tarihli bir makalesinde “kadim halklarının ulaştığı kültür onları diğer ırklardan ayıran üstün bir deha sayesinde midir?” sorusunu ortaya atarken 1911 tarihli *İlkel İnsanın Zihni* kitabında aynı soruyu kültür yerine medeniyet kelimesini kullanarak sorar (Stocking, 1966: 870). Bu iki tarih arasındaki geçişte Boas, evrimcilerin tek hatlı ve evrensel kültürel evrim tasavvurunu eleştirmeye başlamış ve kültürün medeniyet gibi “bütün insanlık için geçerli” tek bir sürece işaret etmediğini ileri sürmüştür (Boas, 1904a: 522).

Tek bir kültür yerine göreceli ve çeşitli kültürlerin olduğu fikri Boas'la birlikte 1910'larda antropoloji literatürüne girmiştir (Stocking, 1966: 871). Diğer yandan Boas medeniyet kavramını da Batı'yla özdeş tutmamıştır. "Batı medeniyeti" ifadesini kullanmakla birlikte (Boas, 1938: 140), "ilkel medeniyet" (Boas, 1938: 223), "kadim medeniyet" (Boas, 1938: 7-8), "Peru ve Meksika'nın yüksek medeniyetleri" (Boas, 1938: 157), "medeniyet tarihi" (Boas, 1938: 223) gibi farklı ifadeler de kullanmıştır.

Boas kültürü "bir sosyal grubu oluşturan bireylerin, kolektif ve bireysel olarak doğal çevrelerine, diğer gruplara, grubun kendi üyelerine ve her bireyin kendisine yönelik zihinsel ve fiziksel tepki ve etkinliklerinin tamamıdır. Kültür ayrıca bu etkinliklerin ürünlerini ve grup hayatı içindeki rollerini de kapsar" şeklinde tanımlar (Boas, 1938: 159). Ateşin kullanımı, masallar, tohum ekme bilgisi, hayvancılık, dayanışma, arkadaşlık, mülkiyet, dil yapıları ve sosyal ilişkiler gibi birçok kültürel unsur tarih içinde dönüşerek bugüne gelmiştir. Boas'a göre bir kabile ne kadar ilkel görünürse görünsün, yakın ve uzak komşuları, bir diğer ifadeyle ilişki içinde olduğu başka kabile ve toplulukların kültürü hesaba katılmadan, kültürünü anlamak mümkün değildir (Boas, 1938: 169). Boas böylece bir insan topluluğunun ırksal özelliklerine göre tarih içinde gelişip duraksadığını varsayan evrimciliği bir başka açıdan da reddetmiş olur.

Boas'a göre Spencer, Morgan, Tylor ve Lubbock gibi evrimci antropologlar, bütün insanlığın paylaştığı genel ve tek hatlı bir kültürel evrim modelinin etkisi altında kalmışlardır (Boas, 2012: 56). Evrimci görüş insan ırkının kültürel yaşantısı içindeki tarihsel değişimlerin yönünün her yerde aynı olduğunu ve bu nedenle bütün ırklara ve bütün insanlara uygulanabilen kesin kanunları takip ettiğini kabul eder (Boas, 2012: 57). Bunun karşısında ise göç veya yayılma ("diffusion") yoluyla gerçekleşen tarihsel temasın bu benzerliklerde etkili olduğu görüşü vardır. Yayılma teorisine göre kültürlerin ilerlemesi içsel-genetik

nedenlere dayanmaz; dışsal bir etkileşim vardır. Fakat bu iki varsayım da ispatlanmadan kabul edilmiştir (Boas, 2012: 57). Mesela birçok toplulukta geometrik süsleme şekilleri görülür. Evrimciler bunu bol tasvirli süslerden basit ve soyut geometrik şekillere geçiş şeklinde sınıflandırır, oysa tam tersi de ampirik olarak görülmüştür. Yayılma teorisi, mesela Kuzeybatı Amerika ile Melanezya bölgelerinde benzer göz desenlerini dışsal temasla açıklar. Oysa iki farklı ilke ve motivasyon benzer şekillere neden olmuş olabilir (Boas, 2012: 58). Dolayısıyla hem evrimci hem yayılmacı (difüzyonist) görüşler ispatlanmamış ve tartışılmamış önyargılardan ibarettir.

Boas'ın ileri sürdüğü antropolojik yöntem ise, bir toplumda şimdiki zamanda gözlemlenebilen dinamik değişimlerin, evrenselci ve yayılmacı hataya düşmeden, kendi tarihsel özgüllükleri ve gelişimleri açısından incelenmesine dayanır. Boas bu anlamda, kültürü kendi içinden açıklamak adına, genel bir medeniyet gelişimi açıklaması veya tasnifi yapmaktan “şimdilik” uzak durduğunu belirtir (Boas, 2012: 59). Tarihi anlamak için şeylerin sadece nasıl olduğunu değil, kendi tikel süreçleri içinde o hale nasıl geldiklerini de bilmek gereklidir. Bütün kültürel biçimler sürekli bir akış içinde değişerek günümüze gelir. Boas, tarihsel temas fikrini inkar etmez ama “diffusion” yerine “dissemination” (dağılma) kavramını tercih eder. Her kültürel biçim ve olgu kısmen kendi dinamiklerine, kısmen de maruz kaldığı yabancı etkilere bağlı özgün bir tarihin sonucudur ve kendi tarihselliğinde açıklanmalıdır. Boas böylece ırk kavramı yerine kültür kavramını antropolojinin temel birimi haline getirme yönünde önemli bir adım atmış, ırk kavramının temelinde yatan evrenselleştirici ve hiyerarşik kabullere karşı kültürün özgünlük ve farklılık tarafını öne çıkarmıştır. Nitekim öğrencilerinden Robert Lowie kültür tanımını Boas'tan şöyle aktarır: “Kültür kendine özgü bir şeydir ve ancak kendi terimleriyle açıklanabilir” (Lowie, 1917: 66).

Boas'ın vurgusu kültür denilen fenomenin her toplulukta dinamik olduğu üzerinedir: "İlkel insanların herhangi bir geleneğinin bin yıl boyunca korunmuş olması fazlasıyla ihtimal dışıdır" (Boas, 2012: 60, çev. N. Kabaklı). Dolayısıyla tarih boyunca değişmemiş, durağan ilkel insan diye bir şey aramaya gerek yoktur. Genel olarak her bölgedeki kültürel büyümenin özgün tarihsel karakteri kültür gelişim tarihi açısından eşsiz bir unsurdur. Mesela evlilik gibi bir kurumun her yerde görülmesi, içsel-biyolojik bir gelişim gereği veya yayılma nedeniyle değil, fizyolojik, psikolojik ve toplumsal koşulların dinamik ve çoklu etkileriyle bağlantılıdır. Boas, kültürün temelinde genetik veya yayılma olmadığını; insanın sosyal davranışının bellek gelişmeden önce edinilen ilk alışkanlıklara bağlı olduğunu ve sözde irksal ve kalıtsal özelliklerin birçoğunun belli toplumsal şartlara erken dönemde maruz kalmakla şekillendiğini ileri sürer (Boas, 2012: 61). Böylece kültürün açıklanmasında yine kültürel, toplumsal ve tarihsel etkenleri merkeze koyar.

5. HER KÜLTÜR GÖRECELİDİR

Boas'ın kültür bahsinde evrimciliğe yönelttiği bir diğer eleştiri, insanlık tarihinde basitten karmaşığa doğru bir ilerleme olduğu fikri noktasındadır. İlkelerin basit ve doğayla bitişik bir kültürü olduğu; medeniyetinse çok katmanlı ve doğadan soyutlanmış olduğu şeklindeki ayrımı Boas benimsemez. Birçok ilkel kabilenin dili oldukça karmaşıktır. İlkel denilen toplulukların dilleri hem psikolojik hem mantıksal açıdan Latince ve İngilizce'den daha karmaşık gramer kategorileri içerir (Boas, 1938: 172). Benzer şekilde bazı ilkel denilen kabilelerin müziği de modern medeniyetten daha karmaşık ritim, tekrar ve melodi yapıları arz eder. Yine ilkel denilen kabilelerdeki akrabalık ilişkileri ve dinî inançları modern toplumdakinden basit değildir. 1904'te verdiği bir konferansta modern medeniyetin mutlak ve nihai anlamda üstün olduğuna şöyle itiraz eder:

“Antropolojik yöntemin değeri ve gücü kendi medeniyetimizin dayandığı kökleri anlamamıza; bütün kültürel biçimlerin göreceli değerini takdir etmemize ve kendi zamanımızın bakış açısının haddinden fazla önemsemekten kurtulmamıza hizmet etmesidir. Böylece insan evriminin nihai amacının kendi zamanımız olduğunu sanmaktan kurtulur; başka kültürlerin öğrettiklerini kazanım olarak görmeye başlar ve kendi eserimize nesnel bir eleştiri getirebiliriz” (Boas, 1974: 36).

Bununla birlikte Boas ilkelin tanımında basitlik kavramına başvurmadan vazgeçmez: “İlkeller, faaliyetleri çok çeşitlenmemiş, yaşam biçimleri basit ve tekdüze, kültürlerinin içeriği ve şekli zayıf ve zihnen tutarsız (*intellectually inconsistent*) insanlardır. İcatları, toplumsal düzenleri, zihinsel ve duygusal hayatları tamamen fakir kalmış olmalıdır” (Boas, 1938: 197). Ancak hemen akabinde Boas bu tanımın hipotetik olduğunu; ilkel sanılan kabilelerin böyle tanımlanması gerektiğini değil, böyle tanımlanmayı hak eden bir kabile olduğu gözlemlendiği takdirde ilkel sıfatını kullanmanın mümkün olacağını ifade eder. Nitekim, maddi kültür bakımından zayıf ama toplumsal örgütlenme bakımından hayli karmaşık bir yapı arz eden Avustralya yerlilerini örnek verir. O halde kültürünün bütün yönleriyle fakir kalmış olduğu için ilkel denmeyi hak eden bir topluluk olamaz; çünkü başka topluluklarla icat ve fikir alışverişi yapmamış ve bütünüyle fakir kalmış bir topluluk yoktur (Boas, 1938: 198). Bir kültürün yüksek olup olmadığını ise “hayati ihtiyaçlarını daha az çaba sarf ederek karşılamak için gereken teknik donanıma sahip olmak” kriterine göre değerlendirir (Boas, 1938: 200).

O halde medeni insanla ilkel insanın farkı nerededir? Bu fark teknik donanımın sağladığı, örgütlenme, düşünme ve sanata ayrılabilir boş zamandan mı ibarettir? Bu maddi ayrışmadan daha önemlisi Boas’a göre zihinsel ayrışmadır.

İlkel insanla medeni insan geleneklerine göre ayrışırlar. İki sınının buluşmasıyla oluşan kimyasal bir tepkimenin sesi ve görüntüsü ilkel insana kendi geleneğindeki batıl inançları hatırlatırken modern medeniyete mensup biri aynı olayda kimyasal bir tepkime olduğunu düşüncecek ve hangi maddelerin nasıl bir neden-sonuç ilişkisine girdiğini bilmese de bilimsel bir süreç olduğunu düşünecektir. Bunun anlamı, herkesin kendi geleneksel bilgisine göre olaylara anlam verdiğidir (Boas, 1938: 222). Her kültür kendi üyelerini kendi geleneksel açıklama biçimlerine alıştıırır ve medeni insanın açıklama biçimi bilime dayalıdır. Bu noktada Boas, bilimi ve bilimsel açıklamayı, dünyanın büyüsel, teolojik veya metafizik açıklanma biçimlerine göre yukarıda tutmak yerine tarihsel bakımdan görecelileştiren bir yaklaşımı savunur:

“Kendi medeniyetimize verdiğimiz değerin o medeniyete ait olmamızdan kaynaklandığını ve her eylemimizi kontrol ettiğini fark etmek bizim için zordur. Ama bizimkinden değersiz olmayan, farklı bir duygu ve akıl dengesine, farklı geleneklere dayanan başka medeniyetlerin de bulunduğunu, her ne kadar o medeniyetlerin değerini takdir edecek kadar etkileri altında büyümüş olmasak da anlayabiliriz” (Boas, 1938: 225).

Bir kültürün katılımcıları, çocukluktan itibaren verili düşünme ve eyleme biçimlerini içselleştirir ama bu biçimler üzerine bilinçli bir şekilde düşünmeleri nadiren olur. Boas bir kültürün kendisi hakkında kendinden yola çıkarak oluşmuş görüş ve ifadeleri için ikincil açıklamalar (“secondary explanations”) terimini kullanır. Marksist literatürdeki yanlış bilinç ve ideoloji kavramlarını hatırlatan bu ikincil açıklamalar, alışkanlık ve geleneklere başından beri eşlik etmez, bilakis onlara sonradan yüklenen, meşrulaştırıcı açıklamalardır (Boas, 1938: 238). Mevcut hayatı ve yapıyı meşrulaştırmaya yarayan ikincil açıklamalar dolayısıyla ilkesel değil, duygusaldır ve topluluğun fayda üreten adetlerini makbul görmek

ve göstermek gibi bir işlevi vardır. Boas'a göre bu anlamda Batı toplumlarının kendisi dışındakileri ilkel, vahşi ve yabancı şeklinde görüp kendisini en ileri ve üstün sayması ikincil açıklamalardır. Medeni-ilkel ayrımı Batılı insanın "doğa karşısındaki başarıları ve diğer toplulukların doğayı onun gibi kullanmaması nedeniyle üstünlük hissini ifade etmesidir" (Boas, 1938: 29). Dolayısıyla medeni Batı'nın başarılarının temsilleri, diğerlerinin kriteri haline getirilmiş, evrimci antropologlar da kendi toplumlarının ikincil açıklamalarını başka toplumlara bakışa tercüme etmiştir.

Boas'ın savunduğu tarzda antropoloji, 1907'de Columbia Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta belirttiği üzere, "kendi medeniyetimizin önyargılarından bizi kurtarmak ve sadece kendi medeniyetimizden çıkardığımız düşüncelerle başka toplumların başarılarını değerlendirmekten alıkoymakla" mükelleftir (Boas, 1908: 26). Antropolog, kendi zihnini dayatmak yerine, incelediği insan topluluğunun zihnine uyarlamalıdır. "Kendi yaşadığı medeniyeti oluşturan düşüncelerin yanıltıcı etkisinden kurtulduğu ölçüde, insanın inanç ve eylemlerini yorumlamada başarılı olacaktır." (Boas, 1938: 98). İnsan davranışları alışkanlık yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılır; hem ilkelerin hem medenilerin doğa ve olguları açıklama tarzları gelenekseldir. Doğumdan itibaren ve çocukluk yılları boyunca insan nüfuz eden gelenek hem ilkel hem medeni insanın düşünce ve eylemlerini kontrol eder; bu nedenle beyazlarla beyaz olmayanlar arasında soyutlama, sınırlandırma ve tercih yapma noktasında bir zihinsel farktan söz edilemez (Boas, 1938: 131).

6. BEYAZ IRKIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Franz Boas'ın antropolojik yaklaşımı özcü ve beyaz-merkezli bir şekilde tanımlanan ırk kavramını görecelileştirmeye dayanır. *İlkel İnsanın Zihni* kitabının giriş bölümünde daha ilk cümlede insanlığı "farklı görünüş, farklı dil ve farklı

kültürel hayatlara sahip büyük bir çeşitlilik” olarak tasvir etmesi göreceliliği baştan ileri sürmesi bakımından manidardır (Boas, 1938: 3). Boas her insan grubunun “kendine has bir hayat tarzı”, “ıcat, inanç ve adet bütünü” olduğunu ileri sürer. Fakat kültürün ırka dayandığı düşüncesi çok yaygın olduğu için siyahlar ve Asyalılar Batılı beyaz adamın gözünde zihnen aşağı ırklardır ve Amerikan toplumunda da alt konumları işgal ederler. Buna bir de “ıcatlarımızın üstünlüğü, toplumsal kurumlarımızın karmaşıklığı, medeni insanlar olarak tarihte aldığımız merhale” eklenir (Boas, 1938: 4). Beyaz ırk böylece kendinden olmayana her baktığında, kendi kültürel ve entelektüel başarılarının altında ırksal üstünlüğünün yattığı inancını teyit eder.

Boas biyolojik özelliklerle kültürel seviye arasında doğrudan bir bağlantı olduğu ve ideal olanın beyaz ırk ve kültürü olduğu kabullerini “ispat edilmemiş varsayımlar” olarak nitelendirir (Boas, 1938: 6). Bu “popüler inançlar”ın gizlediği soru şudur: Batılı beyaz ırk, diğer bütün ırkların gelişimi “çocukluk” aşamasında donarken veya durdurulurken en ileri medeniyet aşamasını nasıl yakalamıştır? Boas’ın açıklaması şu şekildedir: Bugün en ileri medeniyete sahip olduğu düşünülen ırkların ataları geçmişte çok defa farklı ırklara yenilmiş ve boyun eğmiştir. Geçmişteki medeniyetlerin hiçbiri de tek bir ırkın kabiliyetinden doğan başarılar değildir. Fikirler ve icatlar coğrafi ve dilsel sınırları aşarak medeniyetleri birbirine taşımıştır. Hem Orta Amerika’da hem eski dünyada kurulan kadim medeniyetler modern medeniyet kadar yüksek bir siyasi örgütlenme, karmaşık bir işbölümü, tarım ve hayvancılık yapısı ve manevi bir hiyerarşi içermiştir. Eski dünya ile yeni dünya arasındaki fark sadece, birinin “üç bin veya dört bin yıl önce kurulmasıdır”: Medeniyetlerin gelişimi biyolojik değil tarihsel süreçlerin ürünü olduğu için kültürel başarı ile ırksal yetenek arasında zorunlu bir ilişki olduğu söylenemez (Boas, 1938: 7-9).

Boas böylece Batı'nın üstünlüğüne dair biyolojik açıklamayı bir kenara bırakır. Peki eski medeniyetler birbirine rahatlıkla intibak edip gelişebilirken beyaz ırkla karşılaşan ilkeller nasıl olup da yerinde saymış ve beyaz ırkın güdümüne girmiştir? Beyaz ırkın üstünlüğü diğer ırkları tarihte görülmemiş şekilde yönetebilmesi değil midir? Boas bu soruya cevap olarak; geçmişte Akdeniz medeniyetini oluşturan toplulukların iç içe geçmesine rağmen bugün beyaz olmayanların görünüşleri nedeniyle Amerika'da hep yabancı olarak görüldüğünü ileri sürer. Avrupalı istilacıların gittikleri yerlere salgın hastalıklar götürmesi ve ilkel insanların üretim teknikleriyle Avrupa'da ortaya çıkan sanayi ve ekonominin arasında rekabete el vermeyen güç eşitsizliği de bu asimetrik ilişkiyi hazırlamıştır (Boas, 1938: 10-13). Beyaz ırk diğer ırklarla hem bakış hem eylem düzeyinde dışlayıcı bir güç ilişkisi içinde temas etmiştir. Boas'ın Avrupa-Afrika ilişkisini karşılaştırdığı zıt örnek İslam'ın yayılışdır: Müslümanlar Afrika'daki kabilelerle tanıştıklarında yakın ilişkiler yoluyla onları kendi medeniyet standartlarına dahil etmeyi başarırken beyazlar siyahları hiçbir zaman eşit seviyeye çıkarmamıştır. Bunun nedeni Müslümanların Afrikalılarla evlenme gibi yollarla gelecek kuşakları kendi kültürlerine dahil etmesi, beyazlarınsa Afrika'ya ürün ve yönetici göndermesidir (Boas, 1938: 14). Modern medeniyete yakından temas ettikleri Amerika'da siyahlar, mesela okula gitmeleri kağıt üstünde mümkün olsa da, aşağı bir ırk oldukları yönündeki görüş dogmatik bir şekilde toplumda yerleşmiş olduğu için beyazlardan ayrı ve kopuk yaşamaya mecbur bırakılmışlardır (Boas, 1938: 15).

Oysa Amerika'daki siyah topluluğun zihin dünyası bakımından beyazlardan aşağı olduğunun herhangi bir bilimsel geçerliliği yoktur (Boas, 1938: 268). "Avrupa'nın taş eşyalar kullandığı karanlık bir zamanında Afrika'da insanlar demiri eritip işlemiştir" (Boas, 1969: 63). İnsan zihni bir ırktan diğerine üstün veya aşağı değildir (Boas, 1938: 143). Beyazlarla beyaz olmayan veya ilkel denilen insanlar arasındaki zihinsel fark zihnin temeline dair bir ayrışmaya değil, "zihnin

işlemesini sağlayan düşünce malzemesini tedarik eden kültür çeşitliliğine dayanır” (Boas, 1904b: 243). Dolayısıyla beyaz ırkın ilkel insanlara göre güçlü ve ileri görünmesinin arkasında anatomik veya genetik bir neden olamaz. Bir ırkın biyolojisi, zihin hayatı ve kültürel başarıları arasında doğrudan ve belirleyici bir bağlantı kurmak mümkün değildir (Boas, 1938: 17). Bu üç unsur (beden, zihin ve toplum) arasında sağlıklı bir açıklama kurmak için her topluluğu kendi içinde incelemek gerektiğini ileri süren Boas “ilkel” derken ırksal bir özelliği kastetmediğini, “kültürel bir bakış açısına göre” bu terimi kullandığını da belirtir (Boas, 1938: 18). Irk kavramının kendisi kültüeldir; ırk, beyaz ırkın mevcut kültürü içinde, diğer kültürlerle yönelik ayrıştırma kriteri olarak iş görmek üzere üretilmiş, alışılmış ve kullanılan bir kavramdır.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Franz Boas’ın çalışmaları bu makalenin sınırlarını aşmakla birlikte burada aktarıldığı kadarına yöneltilebilecek ve yöneltmiş eleştiriler de mevcuttur. Boas’tan sonra hakkında yazılan devasa bir antropoloji literatürü vardır ve bu literatürdeki eleştiri ve tartışmaları; ayrıca hakkındaki güncel yaklaşımları ayrıntılı şekilde değerlendirmek için ayrı bir inceleme gerekir. Bununla birlikte Boas’ın kültür kavramını görecelileştirirken ve antropolojinin özgün ve özerk bir nesnesi olarak konumlandırırken, ilkel-medeni ayrımı noktasında sürdürdüğü iki problematik noktayı hesaba katmadan olmaz. Bu sonuç kısmında biri teorik, diğeri pratik ve etik olan bu iki noktaya dair literatürde öne çıkan eleştirel değerlendirmeler yer alacaktır.

Boas esasen evrim düşüncesini bütünüyle inkar etmekten ziyade, Morgan ve Tylor’ın temsil ettiği ve bütün insanlığın tek kaynaktan, tek yönlü bir kültürel ilerleme çizgisini takip ettiği fikrini (“orthogenesis”) hedef almıştır. Buna göre her topluluk aynı aşamalardan geçmelidir. Boas bu alternatifsiz ve teleolojik tarih tasavvurunu eleştirip her kültürü kendi şartları dahilinde değerlendirmeyi

teklif etse de ilkel-medeni ayrımından vazgeçmiş değildir. Boas'ın reddettiği, ilkelden medeniye doğru bir evrim olması değil; bu evrimin ortogenetik, yani tek biçimli ve tek yönlü bir şekilde açıklanmasıdır. Nitekim Darwin'in evrim görüşünün antropolojiyi derinden etkilemesini olumlu bir şekilde aktarmıştır (Lewis, 2018).

Boas'ın vazgeçemediği ilkel-medeni ayrımı birincisi siyasi, ikincisi bilimsel araştırma pratiğiyle ilgili olmak üzere iki soruna yol açmıştır. Birincisi, Boas'ın teorisi, tikelliğini savunduğu ilkel kültürlerin modern medeniyetle ilişkisinin geçmişte ne olduğu ve gelecekte ne olması gerektiğinin üstünden fazla hızlı geçer. Boas hem yüzyıllar süren işgal, kölecilik ve sömürü geçmişini hatırlatmaz (Simpson, 2018: 177), hem de yerli kültürlerin Batı medeniyetinin teknik gücü karşısında kendini nasıl savunacağını imkanlarını veya siyasi örgütlenme şartlarını tartışmaz. Bunun yerine, halihazırda topraklarını büyük oranda kaybetmiş bu kültürlerin beyaz ırkın hakim olduğu modern medeniyete asimilasyonunu kolaylaştırmayı mümkün kılan liberal bir yaklaşım içerir. Boas, Kızılderililer ve siyahların ırksal özelliklerinin modern toplumla bütünleşmelerine engel olmadığını ileri sürerken, Amerika ve Afrika kıtalarındaki haklarının uzun yıllar boyunca beyaz yerleşimciler, kanunlar ve hükümetler tarafından gasp edilmesini görmezden gelmiştir (Simpson, 2018: 174). Irklar arasında eşitsizliğin ve güç ilişkisinin tarihini bir kenara bırakması nedeniyle Boas'ın ırk ve kültür bahsinde teklif ettiği görececilik, beyaz olmayanlar için modern medeniyet karşısında madun ve asimile olmayı kader olmaktan çıkarmamakta; sadece Morgan ve Tylor'ın ikellik üzerine hiyerarşik hükümlerini pratik sonuçları bakımından ılımlı bir çerçeveye taşımaktadır. 1894'teki bir konuşmasındaki şu ifadelerle göre siyahlar ancak beyazlara yakın oldukça ve hatta boyun eğdikçe yükselebilirler:

“Beyazların %50’sinin 1550 cc’den fazla kafatası kapasitesine sahip olduğunu görüyoruz; diğer yandan zencilerin %27’si ve Melanezyalıların %32’si bu değerin üstünde kapasiteye sahiptir. Dolayısıyla yüksek deha sahibi insanın az olduğunu tahmin edebiliriz, ancak beyazların arasında yaşayan ve bu ırkın en iyilerinin liderliğindeki zenci kitlelerin büyük bir zihin melekesi farkı taşıdığını söyleyemeyiz” (Boas, 1974: 234).

Ancak bu ve benzeri ifadelerin geçtiği erken tarihli yazılarını Boas, makalelerini topladığı kitaplarına almamıştır. 1911 tarihli *İlkel İnsanın Zihni*’nde yukarıdaki alıntıyı çağrıştıran ifadeler oldukça kısadır: “Zenci tipinin aşağı olduğu yönünde bir delil yoktur; ancak bu ırkın diğer ırklar kadar yüksek deha ürettiğini söylemek de çok mümkün değildir” (Boas, 1938: 268). Boas’ın özellikle Almanya’da Nazilerle birlikte ırkçılığın yükselmesi sürecinde erken tarihli yazılarındaki ırkçı ifadeleri terk ettiğini tahmin etmek mümkündür.

İkincisi sorun, Boas’ın saha araştırmalarında yerlilerle kurduğu ilişkilerin etiği noktasındadır. 1884’te Baffin Adası’ndaki araştırması sırasında İnitler arasında difteri salgını çıkınca Boas’ın kabileyi arası bozulmuş; salgın için kendisini suçlayan kabileyi istediği eşya ve hayvanları vermedikleri takdirde yardım etmemekle tehdit etmiştir (Pöhl, 2008: 38). Araştırmalarında bağlı çalıştığı Alman ve Amerikan müzeleri için yerli halktan gizli şekilde mezarlardan kafatası ve kemik parçaları toplamıştır (Pöhl, 2008: 41-42). Bununla birlikte çalıştığı müzelere eşyalarıyla birlikte getirdiği yerli insanları sergileyerek nesneleştirme ve Batılı beyaz ziyaretçilerin etnosantrik merak ve bakışına maruz bırakması Boas’ın her ne kadar teoride ırkçılığa karşı olsa da, beyaz ırkın bilginin öznesi olmasına dayanan Avrupamerkezci iktidarı pratikte yeniden ürettiği söylenebilir.

Antropolojinin bugün geldiği noktada ırkçı ve evrimci fikirlerin geçerliliği kalmamış görünüyor. Bunda Boas’ın kültür kavramına getirdiği görececi bakışın

katkısı inkar edilemez. Kültürü ırkla değil, kültürel unsurların özgün ve özerk mantığıyla açıklamak; kültürel formların analizinde mümkün olduğunca zengin ampirik malzeme kullanmak; bilhassa farklı dil ve gelenekler üzerine karşılaştırmalı çalışmalar Boas'ın antropolojiye mirasıdır. Bununla birlikte, hem Boas'ın çalışmalarını Amerika'daki yerli-beyaz ilişkilerinin hukuki, ekonomik ve toplumsal bağlamı içinde; hem de Boas sonrası Amerikan antropolojisini siyasi ve kurumsal bağlamı içinde eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirmek gerekir. Böyle bir nesneleştirme sayesinde Boas'ın da dahil olduğu eleştirel antropoloji geleneklerinin verimleri bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında anlaşılacak ve Türkiye'deki medeniyet, modernleşme ve tarih tartışmalarına ileri düzeyde entegre edilecektir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makale için herhangi bir maddi destek veya finansman alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu makale için etik kurul kararı gerekmemiştir.

KAYNAKÇA

- Allen, G. E. (2013). "Culling the herd": eugenics and the conservation movement in the United States, 1900-1940. *Journal of the History of Biology*, 46 (1), 31-72.
- Amin, S. (1993). *Avrupamerkezcilik. bir ideolojinin eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Aydin, C. (2007). *The politics of anti-Westernism in Asia: Visions of world order in pan-Islamic and pan-Asian thought*. Columbia University Press.
- Bazancir, R. (2023). Clifford Geertz's approach to Interpretational anthropology and cultural relativity and critics. *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 225-241. <https://doi.org/10.59902/yazit.1321431>
- Benedict, R. (1943). Franz Boas. *Science, New Series*, 97 (2507), 60-62
- Bernasconi, R. (2011). *Irk kavramını kim icat etti?* İstanbul: Metis.
- Blaut, J. M. (2000). *Eight eurocentric historians*. New York: Guilford Press.
- Blaut, J. M. (2012). *Sömürgeciliğin dünya modeli: coğrafi yayılmacılık ve avrupamerkezci tarih*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Boas, F. (1881). *Beiträge zur Erkenntnis der Farbe des Wasser*. Dissertation, Kiel Üniversitesi.
- Boas, F. (1889a). *The central Eskimo*. Washington: Smithsonian Institution Bureau of Ethnology.
- Boas, F. (1889b). On alternating sounds. *American Anthropologist*, 2 (1), 47-54.
- Boas, F. (1895). *The social organization and the secret societies of the Kwakiutl Indians*. Washington: Report of the United States National Museum.
- Boas, F. (1904a). The history of anthropology, *Science*, 20 (512), 513-524.
- Boas, F. (1904b). Some traits of primitive culture. *Journal of American Folk-Lore*, (17), 243-254
- Boas, F. (1908). *Anthropology*. New York: Columbia University Press
- Boas, F. (1911a). *Kwakiutl tales*. New York: Columbia University Press

- Boas, F. (1911b). *Handbook of American Indian Languages*, Washington, DC: Government Printing Office.
- Boas, F. (1916). Eugenics. *The Scientific Monthly*, 3 (5), 471-478.
- Boas, F. (1938). *The mind of primitive man*. New York: Macmillan.
- Boas, F. (1940). *Race, language and culture*. New York: Macmillan.
- Boas, f. (1947). *Kwakiutl grammar*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Boas, F. (1969). *Race and democratic society*. New York: Biblo & Tannen Publishers.
- Boas, F. (1974). *Shaping of American anthropology, 1883-1911: A Franz Boas reader*. Stocking, G. (ed.), New York: Basic Books.
- Boas, F. (1983). Seçme parçalar (Dil bilimi üzerine) (A. Göksel, Çev.). *Yazko Çeviri*, 2(10), 114-115.
- Boas, F. (2012). Etnoloji yöntemleri. (Neslihan Kabaklı, Çev.), *İnsanbilim Dergisi*, 1 (2), 56-61.
- Boas, F. (2017). *Antropoloji ve modern yaşam* (D. Uludağ, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Boas, F. (2021a). Dil (G. Alpay & E. Çokol, Çev.). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1006-1031.
<https://doi.org/10.32321/cutad.983531>
- Boas, F. (2021b). *İlkel sanat* (S. G. Esmer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Boas, F. (2022). *İlkel insanın zihni* (Ç. T. Geçmen, Çev.). Akademim Yayıncılık.
- Bowden, B. (2014). *The empire of civilization: the evolution of an imperial idea*. The University of Chicago Press.
- Brown, N., McIlwraith, T., & González, L. T. de (Ed.). (2020). *Perspectives: an open introduction to cultural anthropology* (Second edition). American Anthropological Association.
- Buck-Morss, S. (2012). *Hegel, Haiti ve evrensel tarih*. İstanbul: Metis.

- Burke, P. (1998). From cultural history to histories of cultures. *Memoria y Civilización*, 1, 7-24. <https://doi.org/10.15581/001.1.33960>
- Cole, D. (1983). "The value of a person lies in his herzensbildung": Franz Boas' Baffin Island letter diary 1883-1884. *Observers Observed: Essays on Ethnographic Fieldwork* (içinde), Stocking, G. W. (ed.), University of Wisconsin Press.
- Çolak, Y. (2009). Türkiye'de medeniyet ve modernleşme. *Muhafazakar Düşünce*, 6(21-22), 145-167.
- Darnell, R. (1998). *And along came Boas: continuity and revolution in Americanist anthropology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Davutoğlu, A. (2018). *Alternatif paradigmalar: İslam ve Batı dünya görüşlerinin siyaset teorisine etkisi* (M. C. Kaya, Çev.; İkinci basım). Küre Yayınları.
- Delanty, G. (2004). *Avrupa'nın icadı*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Diamond, J. (2018). *Tüfek, mikrop ve çelik* (Ü. İnce, Çev.). Pegasus.
- Elias, N. (2021). *Uygarlaşma süreci 1: Batılı dünyevi üst tabakaların davranışlarındaki değişimler* (E. Ateşman, Çev.). İletişim Yayınları.
- Emiroğlu, A., ve Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Fedakar, P. (2016). Kuzey Amerika yerli anlatmalarının yer aldığı yayınların analizi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 (2), 133-144.
- Görgün, T. (2022). *İslâm-Batı ilişkileri çerçevesinde medeniyet meselesi* (5. Baskı). Endülüs Yayınları.
- Güder, S., ve Çolak, Y. (Ed.). (2013). *Medeniyet tartışmaları: yüceltme ve reddiye arasında 'medeniyet'i anlamak*. Üsküdar Belediyesi.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür* (3. baskı). Remzi Kitabevi.
- Harris, M. (1968). *The rise of anthropological theory. a history of theories of culture*. New York: Thomas Y. Crowell Company
- Hitchens, J. (1994). Critical implications of Franz Boas' theory and methodology. *Dialectical Anthropology*, 19 (2/3), 237-253

- Jahn, B. (2005). Barbarian thoughts: imperialism in the philosophy of John Stuart Mill. *Review of International Studies*, 31 (3), 599-618.
- Kehoe, A. B., ve Petto, A. J. (2023). *Humans: an introduction to four-field anthropology* (Second edition). Routledge.
- Krupat, A. (1988). Anthropology in the ironic mode: the work of Franz Boas. *Social Text*, (19/20), 105-118.
- Kurt, H. (2017). *Türk Antropoloji Mecmuası transkripsiyonu 1925-1928*. Gece Kitaplığı.
- Kurt, N. F. (2004). *Dil kültür ilişkisi ve Cumhuriyet yenileşmeciliği bağlamında dil kültür ilişkisi* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Levine, P. (2017). *Eugenics: a very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, H. (2018). The relation of Darwin to anthropology: a previously unpublished lecture by Franz Boas (1909). *History of Anthropology Newsletter*, 42, <https://histanthro.org/cliio/the-relation-of-darwin-to-anthropology-a-previously-unpublished-lecture-by-franz-boas-1909/>.
- Lowie, R. (1917). *Culture and ethnology*. New York: Boni & Liveright.
- Morgan, L. H. (1985). *Ancient society*. Chicago: Charles Kerr & Company.
- Özbudun, S., Şafak, B. ve Altuntek, S. (2007). *Antropoloji: kuramlar, kuramcılar*, 2. baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Paul, D. (1984). Eugenics and the left. *Journal of the History of Ideas*, 45(4). 567-590.
- Pöhl, F. (2008). Assessing Franz Boas' ethics in his arctic and later anthropological fieldwork, *Études/Inuit/Studies*, 32 (2), 35-52.
- Salzmann, Z., Stanlaw, J., ve Adachi, N. (2018). *Language, culture, and society: an introduction to linguistic anthropology* (Seventh edition). Routledge.

- Silverstein, M. (2018). Of two minds about minding language in culture. *Indigenous Visions: Rediscovering the World of Franz Boas* (içinde), New Haven: Yale University Press, 147-165
- Simpson, A. (2018). Why white people love Franz Boas; or, the grammar of indigenous dispossession. *Indigenous Visions: Rediscovering the World of Franz Boas* (içinde), Blackhawk, N. ve Wilner, N. (ed.), New Haven: Yale University Press, 166-181
- Smith, W. (1875). *A dictionary of Greek and Roman antiquities*. London: John Murray.
<https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA/home.html>
- Stocking, G. W. (1966). Franz Boas and the culture concept in historical perspective. *American Anthropologist, New Series, 68* (4), 867-882
- Stocking, G. W. (1976). Ideas and institutions in American anthropology: toward a history of the interwar period. *Selected Papers from the American Anthropologist. 1921-1945* (içinde), Washington, D.C: American Anthropological Association, 1-50.
- Stocking, G. W. (1988). Guardians of the sacred bundle: the American Anthropological Association and the representation of holistic anthropology. *Learned Societies and the Evolution of the Disciplines. ACLS Occasional Paper no. 5.* (içinde), Cohen, S. B., Bromwich, D. ve Stocking, G. W. (ed.), New York: American Council of Learned Societies, 17-25.
- Stocking, G. W. (Ed.) (1996). *Volkgeist as method and ethic. Essays on Boasian ethnography and the German anthropological tradition*, The University of Wisconsin Press.
- Sunar, L. (2020). Müslüman toplumlarda çağdaş medeniyet tartışmaları. *Artuklu Akademi, 7* (1), 77-97.
<https://doi.org/10.34247/artukluakademi.718360>

- Sunar, L. (Ed.). (2017). *Debates on civilization in the Muslim world: critical perspectives on Islam and modernity*. Oxford University Press.
- Tylor, E. B. (2016). *Primitive culture. Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom Vol. 1*. Dover Publications.
- Türkmen, E. (2023). *Franz Boas'ın kültürel rölativizmi ve eğitime etkileri* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Ana Bilim Dalı.
- Wallerstein, I. (2007). *Avrupa evrenselciliği: iktidarın retoriği*. İstanbul: Aram Yayınları.
- Welsch, R. L., ve Vivanco, L. A. (2016). *Asking questions about cultural anthropology: A concise introduction*. Oxford University Press.
- Voegelin, E. W. (1950). Anthropology in American universities. *American Anthropologist*, 52(3), 350–391.

EXTENDED ABSTRACT

There is an important literature on the concept of civilization and the debates around it that has been accumulating in Turkey for a long time (Güder & Çolak, 2013; Sunar, 2017). In this literature, it can be said that there is a strong critical line especially against the intertwining of Eurocentric, positivist, and evolutionist ideas with the concept of civilization (Çolak, 2019; Davutoğlu, 2018; Görgün, 2022; Sunar, 2020). These criticisms are supported by studies that the representations and practices that identify civilization with the West, especially the idea of progress, are essentially constructed in a social process (Elias, 2021), and that the concept of civilization is a concept that is constantly reconstructed and given meaning within power relations (Bowden, 2014; Blaut, 2012).

The early works of anthropology do not seem to have attracted enough attention in the debates on the concept of civilization. Franz Boas's (1858-1942) criticisms of the evolutionist view of civilization, which occupies an important place in the classical anthropological literature with his contributions to this

very topic, have not found a place in the Turkish literature. This article aims to contribute both to the debates around the concept of civilization and to the Turkish literature on Franz Boas by examining how he defines basic concepts such as civilization, culture, and primitiveness in anthropological studies and how he criticizes the evolutionist-progressive paradigm of the 19th century.

Boas presents his views on the basic issues of anthropology, including race, the primitive-civilized distinction and culture in *The Mind of Primitive Man* (Boas, 1938). The main argument of the book is that civilizational achievements are not based on racial characteristics, that the interaction of different communities in history is subject to historical conditions, that physical and environmental differences between communities do not overlap, and that racial and mental differences do not explain cultural differences. Boas's anthropological approach is based on investigating the fields of language, physics, archaeology and culture together, taking into account the specific historical experience of a community. Comparison between two cultures is meaningful only if there are similar environmental conditions. Similarities can be due to environmental conditions, historical contact or coincidence. To ensure that cultural particularity is not overshadowed by a speculative, evolutionist and universal explanation, Boas recommends long and repeated field research, as well as philology, archaeology and the physical sciences.

Boas began to criticize the evolutionists' single-line and universal conception of cultural evolution and argued that culture, like civilization, does not point to a single process "valid for all mankind" (Boas, 1904a: 522). The idea of relative and diverse cultures instead of a single culture entered the anthropological literature in the 1910s with Boas (Stocking, 1966: 871). On the other hand, Boas did not equate the concept of civilization with the West. Although he used the expression "Western civilization" (Boas, 1938: 140), he also used different expressions such as "primitive civilization" (Boas, 1938: 223), "ancient civilization" (Boas, 1938: 7-8), "high civilizations of Peru and Mexico" (Boas, 1938: 157), "history of civilization" (Boas, 1938: 223).

Boas uses the term "secondary explanations" to refer to a culture's self-derived views and statements about itself. Reminiscent of the Marxist notions of false consciousness and ideology, these secondary explanations are one-sided, as they stem from non-reflective behaviors and perceptions at the primary level (Boas, 1938: 238). Secondary explanations that serve to legitimize the existing life and structure are emotional. According to Boas, the fact that Western

societies see others as primitive, savage and foreign and consider themselves the most advanced and superior are secondary explanations. The civilized-primitive distinction is Western man's "expression of his sense of superiority because of his achievements in the face of nature and because other societies do not use nature as he does" (Boas, 1938: 29). Therefore, representations of the achievements of the civilized West became the criteria for others, and evolutionary anthropologists translated the secondary explanations of their own societies into the view of other societies.

Nevertheless, the primitive-civilized distinction that Boas could not give up led to two problems, the first political and the second related to the practice of scientific research. First, Boas' theory goes too quickly over what the relationship of primitive cultures, whose particularity he defends, to modern civilization has been in the past and what it should be in the future. Boas does not recall the centuries-long history of occupation, slavery, and exploitation (Simpson, 2018: 177), nor does he discuss the possibilities of how indigenous cultures can defend themselves against the technical power of Western civilization or the conditions for political organization. Instead, it takes a liberal approach that makes it possible to facilitate the assimilation of these cultures, which have already lost much of their land, into the modern, white-dominated civilization.

The second problem is the ethics of Boas' relations with the natives in his field research. When an outbreak of diphtheria broke out among the Inuit during his research on Baffin Island in 1884, Boas fell out with the tribe; he threatened the tribe, who blamed him for the outbreak, not to help unless they gave him the goods and animals he requested (Pöhl, 2008: 38). He secretly collected skulls and bone fragments from graves for the German and American museums he worked for (Pöhl, 2008: 41-42). However, it can be said that Boas' objectification of the indigenous people he brought with their belongings to the museums he worked in by exhibiting them and exposing them to the ethnocentric curiosity and gaze of white Western visitors reproduced in practice the Eurocentric power based on the white race being the subject of knowledge, even though Boas was against racism in theory.

ELEKTRİKLİ ARAÇ PAZARINDA TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR BİBLİYOMETRİK VE SİSTEMATİK ANALİZ

Oğuzhan ACAR*

Çağatan TAŞKIN**

Öz

Tüketicilerin mevcut alışkanlıklarının değiştirebilmesi ve elektrifikasyona geçişinin sağlanabilmesi için satın alma davranışlarının incelenmesi önemlidir. Bu çalışma, 2014-2023 yılları arasında Scopus veri tabanında tüketicilerin elektrikli araç satın alma davranışları temelindeki 74 makaleyi değerlendirerek paydaşlara çıktılar sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırmada önce Bibliometrix ve VOSviewer programları aracılığıyla nicel yönden ve sonra PRISMA Meta-Analiz çerçevesinde nitel yönden inceleme gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda; çalışmaların 2020 yılından sonra arttığı, en fazla alıntı yapılan yazarın Hair ve bilimsel kaynağın Enerji politikası dergisi olduğu, elektrikli araçlar ifadesinin en sık anahtar kelime olarak belirlendiği, ülke düzeyinde en çok çalışmanın Çin'de yapıldığı ve araştırmacıların Planlı Davranış Teorisinden fazlaca yararlandıkları görülmüştür.

* Doktora Öğrencisi. Bursa Uludağ Üniversitesi, oguzhnacr@gmail.com, Bursa/Türkiye.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ctaskin@uludag.edu.tr, Bursa/Türkiye.

Anahtar Kelimeler: Elektrikli Araç, Tüketici Davranışı, Bibliyometrik Analiz, Sistematik Analiz, VOSViewer

A BIBLIOMETRIC AND SYSTEMATIC ANALYSIS FOR THE EVALUATION OF CONSUMER PURCHASING BEHAVIOR IN THE ELECTRIC VEHICLE MARKET

Abstract

It is important to examine the purchasing behavior of consumers in order to change their current habits and ensure their transition to electrification. This study aims to provide outputs to stakeholders by evaluating 74 articles based on consumers' electric vehicle purchasing behavior in the Scopus database between 2014 and 2023. In the study, first a quantitative analysis was carried out through Bibliometrix and VOSviewer programs, and then a qualitative analysis was carried out within the framework of PRISMA Meta-Analysis. As a result of the research; It has been observed that the studies increased after 2020, the most cited author was Hair and the scientific source was the Journal of Energy Policy, the expression electric vehicles was determined as the most frequent keyword, the most studies at the country level were conducted in China, and researchers benefited greatly from the Theory of Planned Behavior.

Keywords: Electric Vehicle, Purchase, Consumer Behavior, Bibliometric Analysis, Systematic Analysis, VOSViewer

1. GİRİŞ

Günümüzde bilinirliği artan elektrikli araçlar bakım ve onarım maliyetleri, yakıt maliyetleri, çevrecilik, verimlilik ve performans avantajlarını sunmaktadır (Alanazi, 2023:3). Diğer yandan satın alma maliyetlerinin yüksekliği, şarj altyapısının eksikliği, bataryada güvenlik problemlerinin yaşanabilmesi ve

menzillerinin değişkenlik göstermesinden dolayı da dezavantajlı olarak değerlendirilmektedir (Mavlyanov vd., 2018:5-6).

Paris anlaşması (United Nations, 2015:3) ile ülkelerin projeksiyonlarına giren elektrikli araçlara yönelik niyetlerin belirlenmesinde bazı bibliyometrik araştırmalar yapılmıştır. Barbosa vd. (2022), enerji depolama, yönetim sistemleri ve altyapının öneminin vurgulamışlardır. Secinaro vd. (2022), sürdürülebilirlikte tanıtım, yaratım ve bilginin önemini belirlemiştir. Bhat ve Verma (2023), benimseme odaklı araştırmalarında finans, performans ve altyapı özelliklerinin gereklilik görüldüğünü açıklamışlardır. Şenyapar vd. (2023), benimseme niyeti odaklı araştırmalarında hizmet kalitesini, marka ve sosyal sorumluluğu, yenilikçiliği ve yerliliği belirleyici olarak görmüşlerdir. Ullah vd. (2023), pil sistemleri, depolama ve şarj altyapısının yoğunluklu olarak kullanıldığına değinmişlerdir.

Bu bilgiler ışığında araştırmamız, 2014-2023 yılları arasındaki süreç içerisinde elektrikli araçların satın alınması üzerine gerçekleştirilen tüketici davranışları çalışmalarını inceleyerek hem Türkiye elektrikli otomobil pazarındaki markalara hem de pazara yönelik çerçeveyi hazırlayan karar alıcılara tüketiciler ile ilgili odaklanılması gereken eğilimleri sunmayı ve araştırmacıların bu bağlamda yapacakları çalışmalara yönelik kavramsal modellerinde yer verecekleri öncüllerin belirlenmesi sürecine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. ELEKTRİKLİ ARAÇLAR VE SATIN ALMA NİYETİ İLİŞKİSİ

Tüketicilerin elektrikli araçlara yönelik satın alma davranışları demografik faktörlerden, sosyal faktörlerden, ürün faktörlerinden ve bağlamsal faktörlerden oldukça etkilenmektedir (Habich-Sobiegalla vd., 2018:192). Jiang (2016), fonksiyonel, duygusal ve sosyal değer, performans, finans ve psikolojik riskin niyete etkisini görmüştür. Nosi vd. (2017), satış öncesi ve sonrası hizmetlerin niyeti pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Habich-Sobiegalla vd. (2018),

çok uluslu araştırmalarında; Çinli, Brezilyalı ve Rus tüketicilerin niyetlerinde demografik, ürün ve bağlamsal faktörlerin yoğun bir rolü olduğunu açıklamışlardır. Huang ve Ge (2019), tutumun, davranışsal kontrolün, bilişin, ürün algısının ve teşviklerin niyeti olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Krishnan ve Koshy (2021) bilincin, faydanın, teknolojik bilincin, toplum etkisinin, pazarlama, dağıtım ve satış sonrası hizmetlerin, kullanım kolaylığının ve politikanın niyet üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Xie vd. (2022), göreceli avantaj ve teknolojik uyumluluğun niyet üzerinde etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Problemi

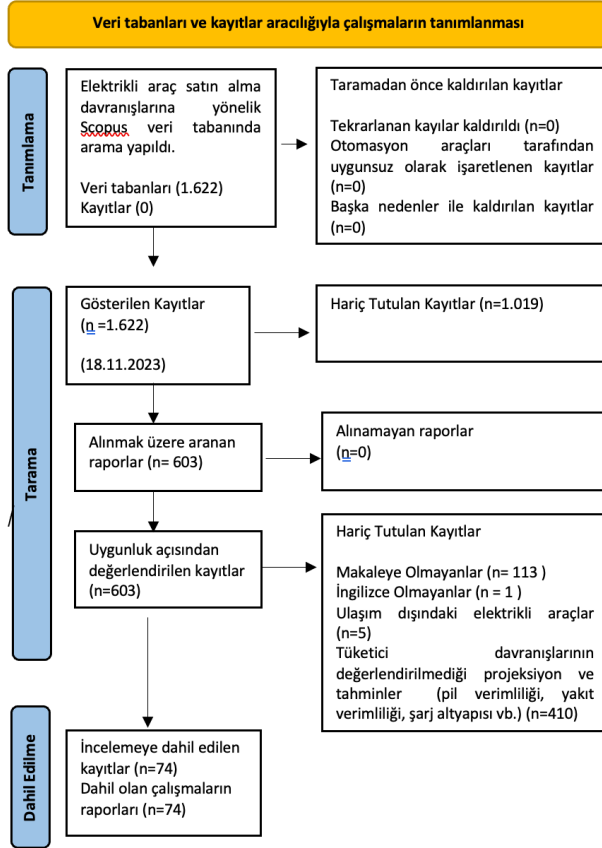
Bu araştırma, elektrikli araçların satın alınması üzerine gerçekleştirilen tüketici davranışları çalışmalarını inceleyerek hem Türkiye elektrikli otomobil pazarındaki markalara hem de bu pazara yönelik çerçeveyi hazırlayan karar alıcılara tüketiciler ile ilgili odaklanılması gereken eğilimleri sunmayı ve araştırmacıların bu bağlamda yapacakları çalışmalara yönelik kavramsal modellerinde yer verecekleri öncüllerin belirlenmesi sürecine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye'nin, 2030 yılında hedeflediği 2,5 milyon elektrikli araca ulaşabilmesinde (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022:112) paydaş grupların değerlendirmeler yapabilmesi için nicel ve nitel yönden katkı sağlamasından dolayı araştırmamız önem arz etmektedir.

Çalışmamızın araştırma problemi, "tüketicilerin elektrikli araçları satın alma niyetlerinde önemli gördüğü ve araştırma modellerine dahil edilmesi gerekli olan öncüller nelerdir?" olarak belirlenmiştir.

3.2. Materyal ve Yöntem

Bu araştırmada, satın alma niyeti odaklı çalışmaların belirlenmesi ve paydaşlar için önemli çıktılarının sunulması amacıyla bibliyometrik ve sistematik analiz gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz; çeşitli disiplinler içerisinde yaygınlaşan ve istatistiksel teknikler aracılığıyla akademik literatürün nicelleştirilmesine olanak sağlayan bir analiz yöntemidir. Ortaya çıkan eğilimleri ve literatürde belirli bir alanı çevreleyen araştırma bileşenlerini sunma amacını taşıyan bibliyometrik analiz; işletme, yönetim, muhasebe, finans ve sosyal bilimler alanlarında güncel olarak uygulanmaktadır. Bibliyometrik analiz tekniğinde yayın, yazar, alıntı, ülke ve kurum performanslarının yanı sıra anahtar kelimeler çerçevesinde tematik değerlendirmelerde gerçekleştirilir (Donthu vd., 2021:286-287). Sistematik analiz; bilimsel kanıtları sentezleyen ve yayınlanmış tüm kanıtları dahil ederek kanıtların kalitesini değerlendirmeyi amaçlayan bir süreçtir (Guillaume, 2019:1633). Bu araştırmada; yüksek endeksli dergilerde yayınlanmış olan araştırmaları barındırması, hakemli literatürden alıntılarının ve özetlerin genişliği, 69 milyonun üzerinde çok disiplinlik esasını yansıtmaması (Brioner-Bitar vd., 2020:3) sebeplerine dayalı olarak Scopus veri tabanı tercih edilmiştir. Ayrıca bibliyometrik analiz için analitik gücü ve görselleştirme yeteneğinden dolayı Bibliometrix ve VOSviewer yazılımı tercih edilmiştir. Sistematik analizin uygulanmasında ise PRISMA Meta-Analiz çerçevesinden yararlanılmıştır. Araştırmadaki bibliyometrik ve sistematik analize ilişkin seçim süreci Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. PRISMA Meta-Analiz Adımlarını Gösteren Ayrıntılı Akış Şeması

4. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

Scopus veri tabanında 18.11.2023 tarihinde makale başlığı, özet, anahtar kelimeler” sekmesi seçilmiştir ve bu sekme içerisinde “Electric Vehicle” AND “Purchase” OR “Purchase Intention” OR “Purchase Behavior” dizisi aranmıştır. Elektrikli araçlar ve satın alma ilişkisi kapsamında 1.622 araştırmaya erişilmiştir. Sonrasında sosyal bilimler ve işletme, makale, İngilizce kriterleri getirilip, tüketiciler üzerine yapılan çalışmaların alınması ile araştırma sayısı 74 olarak

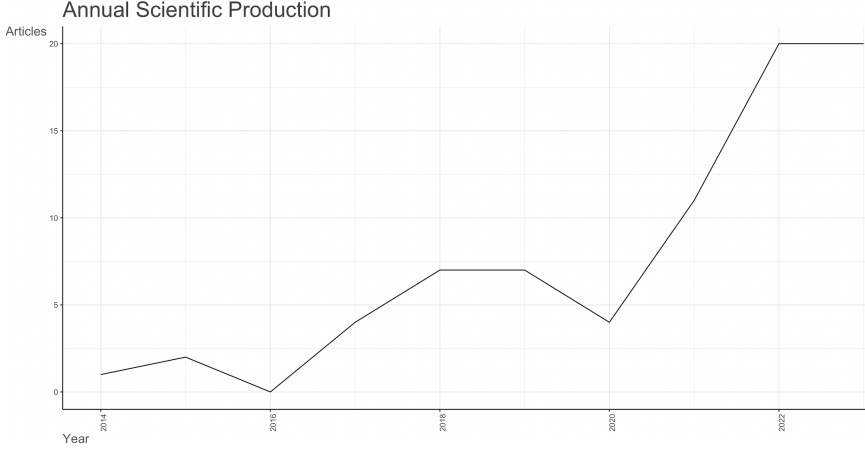
belirlenmiştir. Veri analizi içerisinde 3.1-3.4 arası bibliyometrik, 3.5 sistematik analizi göstermektedir. Verilere ilişkin ana bilgiler tablo 1. içerisinde sunulmuştur.

Tablo 1: Verilere İlişkin Ana Bilgiler

Tanımlar	Sonuçlar
Veri Hakkında Ana Bilgiler	
Zaman Aralığı	2014:2023
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar vb.)	35
Belgeler	74
Yıllık Büyüme Oranı &	39,5
Belge Ortalama Yaşı	2,18
Belge Başına Ortalama Alıntılar	30,58
Referanslar	5272
Belge İçeriği	
Anahtar Kelimeler (ID)	354
Yazarın Anahtar Kelimeleri	250
Yazarlar	
Yazarlar	221
Tek Yazarlı Belgelerin Yazarları	9
Yazarların İş Birliği	
Tek Yazarlı Belgeler	9
Belge Başına Ortak Yazarlar	3,07
Uluslararası Ortak Yazarlık %	19,74
Belge Türü	
Makale	74

4.1. Yıllara Göre Bilimsel Yayın Sayısı Dağılımları

Konu çerçevesinde çalışmaların özellikle 2019 yılında yaşanan salgının etkilerinden sonraki zaman diliminde ivme kazandığı görülmektedir. Salgın, tedarik süreci başta olmak üzere faaliyetleri durdurma noktasına getirmiş ve yanı sıra eğitimin uzaktan olması akademik araştırmaları da duraksatmıştır. 2016 yılında yürürlüğe giren Paris anlaşması (United Nations, 2015:3) sonucu ülkelerin yol haritalarında elektrikli araçlara yer vermesi ve Avrupa Birliği'nin 2035 yılı (European Commission, 2021:12) için yeni benzinli ve dizel araç satışlarına getirdiği yasaklar, araştırmacıları doğrudan motive eden ve grafikteki son dönemdeki artışlara sebep olan gelişmelerdir.

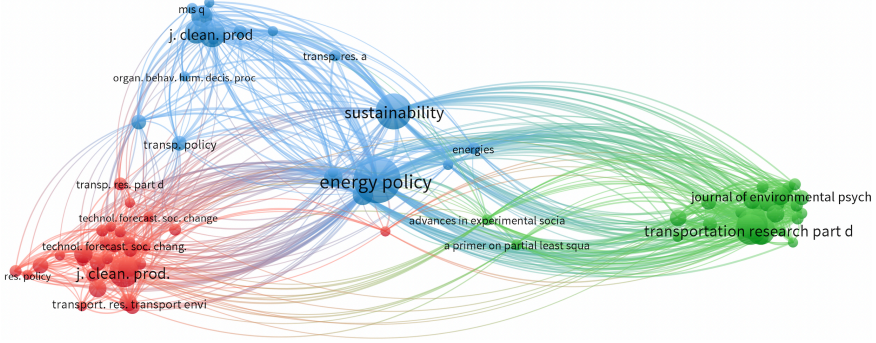

Şekil 2. Yıllara Göre Bilimsel Yayın Sayıları
Kaynak: Bibliometrix R-paketi kullanılarak üretilmiştir.

4.2. Ortak Alıntı Analizi

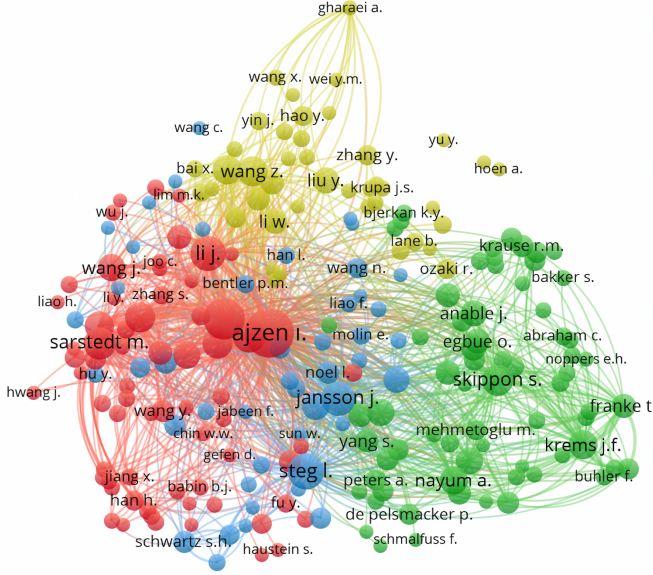
Ortak alıntı analizi, birlikte alıntı yapılan makalelerin incelenerek bir konunun yapısını haritalandıran tekniktir (Small, 1973, s. 265). Şekil 3, kaynakların ortak alıntılarını göstermektedir. Bu çalışmada kaynakların ortak alıntı analizinin değerlendirilmesinde bir kaynağın minimum alıntı sayısı 10 olarak belirlenmiştir. En çok alıntı yapılan mavi alandaki Enerji politikası dergisi; 1973 yılından beri enerji arzı ve kullanımına ilişkin politikaların ekonomik, sosyal, planlama ve çevresel yönleri ile değerlendirildiği çalışmaların yayımlandığı hakemli bir dergidir. Zhang vd. (2013), teşviklerin niyete etkisini araştırdığı çalışmasını bu dergide yayımlamıştır. Kırmızı kümenin merkezindeki Temiz Üretim dergisi; temiz üretim, çevre ve sürdürülebilirlik unsurlarına odaklanan hakemli bir dergidir. Huang ve Ge (2019), tüketicilerin satın alma niyetini değerlendirdikleri araştırmalarını bu dergide sunmuşlardır. Yeşil kümenin merkezindeki Ulaşım Araştırmaları dergisi; ulaşım ile ilgili araştırmaların yayımlandığı hakemli bir dergidir. Degirmenci ve Breitner (2017), niyette çevre, fiyat ve menzilin önemini

araştırdığı çalışmasını burada sunmuştur. Ayrıca yapılan araştırmalarda sıklıkla Planlı Davranış Teorisi'nin kullanılmasından kaynaklı olarak Enerji Politikaları, Temiz Üretim ve Sürdürülebilirlik dergileri arasında güçlü bir bağıntının olduğu görülmüştür (Huang ve Ge, 2019;Cui vd., 2021;Xie vd., 2022).

Şekil 3. Kaynakların Ortak Alıntı Analizi
Kaynak: VOSviewer yazılım paketi kullanılarak üretilmiştir.

Şekil 4'te yazarlar arasındaki ortak alıntılar gösterilmektedir. Bu araştırmada yazarların ortak alıntı analizinin değerlendirilmesi noktasında bir yazarın minimum alıntı sayısı 10 olarak belirlenmiştir. Kırmızı alanda tüketici niyetinin araştırılmasının analizinde yapısal eşitlik modellemesinin yoğunlukta kullanılmasından dolayı, çerçeveyi çizen Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt (2017); Hair, Ringle ve Sarsted (2011) ağırlıklı olarak alıntılanmışlardır. Yeşil kümede, elektrikli araçların ürün özelliklerinin değerlendirildiği görülmektedir. Bühler vd. (2014); Schmalfuß vd. (2017), tüketicilerin niyetlerinde ürün özelliklerinin rolünü değerlendirmişlerdir. Mavi alan, çevresel faktörlerin ve parasal yönlü faydaların değerlendirildiği kısımdır. Degirmenci ve Breitner (2017); He vd. (2018), tüketicilerin niyetlerini incelerken çevreye ve maddi faydalara odaklanmışlardır. Sarı küme ise, hükümet politikaları, şarj altyapısı ve menzil unsurlarının dikkate alındığı yerdir. Wang vd. (2017); Habich-Sobiegalla vd. (2019), tüketicilerin niyetlerini değerlendirirken bu unsurları ele almışlardır.

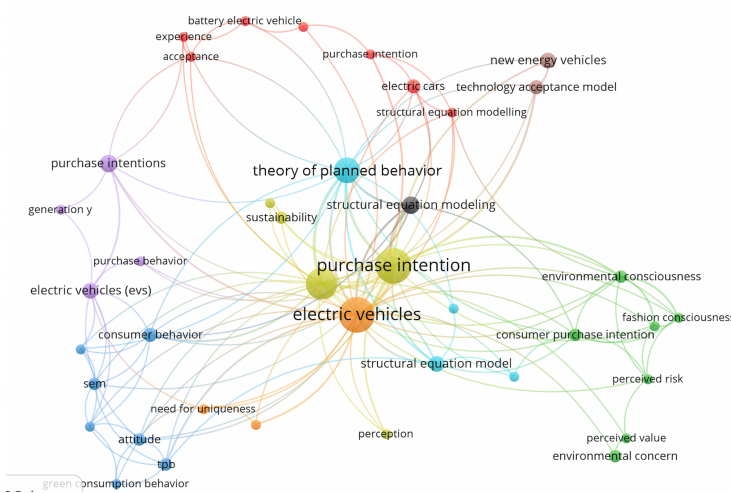

Şekil 4. Yazarların Ortak Alıntı Analizi
Kaynak: VOSviewer yazılım paketi kullanılarak üretilmiştir.

4.3. Ortak Anahtar Kelime Analizi

Bu analiz, seçilmiş kaynakları sunan yazarların yer verdiği anahtar kelimelerin bağlantılarının araştırılmasıdır (Secinaro vd., 2022:404). Kelime birlikteliğinin açıklanması için minimum tekrarlanma sayısı 2 olarak belirlenmiştir. Şekil 5'te, boyutların oluşturduğu anahtar kelimeler görülmektedir. Kelimelerin büyüklüğü ve sayısı aranma gücünü göstermektedir. Kırmızı; deneyim ile ilişkili kelimelerden oluşmaktadır. Yeşil; bireyin bilinçlilik düzeyi kelimelerinden oluşmaktadır. Koyu mavi; tüketime yönelik niyeti açıklayan kelimelerden oluşmaktadır. Sarı; tüketicilere yönelik algısal kelimelerden oluşmaktadır. Mor; Y kuşağının niyetine yönelik kelimelerden oluşmaktadır. Turkuaz; ürüne yönelik tutum ve ilişkili teorilerden oluşmaktadır. Turuncu; bireyin benzersiz olma ihtiyacı ve teknolojik değişime karşı direnç kelimelerinden oluşmaktadır. Kahverengi; araçlara yönelik

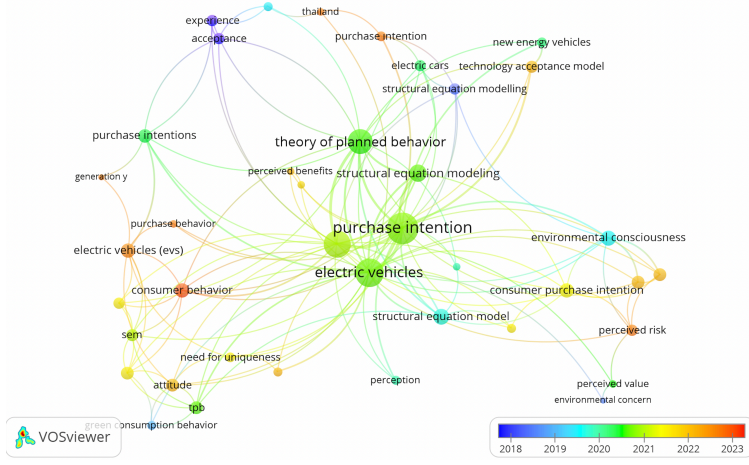
niyet ve ilgili teoriden oluşmaktadır. Siyah; araştırma modellerinin analizi için kullanılan yöntemden oluşmaktadır.

Şekil 5. Ortak Anahtar Kelime Ağı

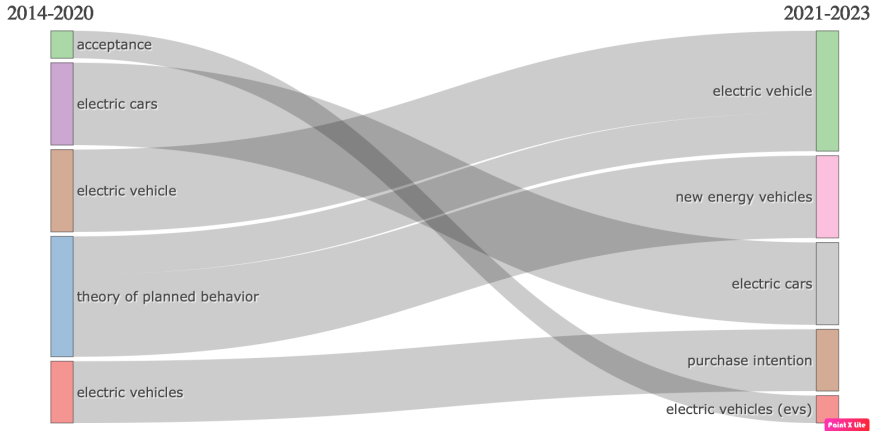
Kaynak: VOSviewer yazılım paketi kullanılarak üretilmiştir.

Şekil 6, kelimelerin 2018'den 2023'e kadar olan süreçteki birlikteliğini ortaya koymaktadır. Araştırmaların son dönemlerinde en çok kullanılan kelimelerin satın alma niyeti, tüketici davranışı ve algılanan risk olarak görülmektedir. 2014 yılından itibaren elektrikli araçların pazarlama literatüründe benimseme, satın alma ve kullanma gibi niyetlerin temalarının olduğu gözlenmektedir. Bühler vd. (2014), bir anket çerçevesinde satın alma niyetinde araçsal özelliklerin etkisini araştırmalarıyla pazarlama literatüründe başlangıcı yapanlar arasındadırlar. 2017 yılı ile elektrikli araçlara yönelik niyette menzil ve çevrecilik unsurlarının da değerlendirildiği görülmüştür (Degirmenci ve Breitner, 2017; Wang vd., 2017). Ülkelerin yol haritalarında elektrikli araçlara yer vermeleri ve geçişi hızlandırmak için çeşitli teşvik paketlerini açıklamaları sonrası araştırmalarda ürünün algılanan faydası, algılanan riski ve teşvik unsurlarının sıklıkla araştırıldığı saptanmıştır (Mukesh ve Narwal, 2023;Hu, Zhou vd., 2023).

Şekil 6. Ortak Anahtar Kelime Yoğunluğu
Kaynak: VOSviewer yazılım paketi kullanılarak üretilmiştir.

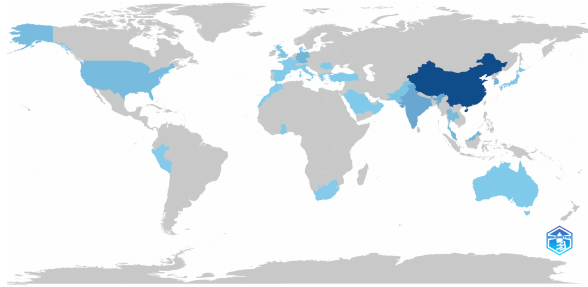
Şekil 7, kelimelerin yıllar içerisindeki değişimlerini göstermektedir. Son yıllardaki araştırmalardaki anahtar kelimelerin elektrikli araçlar, yeni enerjili araçlar ve satın alma niyeti olarak ivmelendiği görülmektedir.

Şekil 7. Anahtar Kelimelerin Yıllar İçindeki Değişimleri
Kaynak: Bibliometrix R-paketi kullanılarak üretilmiştir.

4.4. Coğrafi Analiz

Bu analiz, satın alma davranışlarının araştırıldığı çalışmaların ülkesel bazda dağılımlarını göstermektedir. Şekil 8’de yer alan ülkelerin ön plana çıkmasında bazı temeller bulunmaktadır. Teknolojik dönüşümlere kayıtsız kalmayan Çin, 2023 yılında sahip olduğu 13,8 milyon elektrikli araç ile dünyada öncü ülkedir (International Energy Agency, 2022:14-15). Bu ülkelerin çoğunluğu yenilikçilik endeksinde ilk 50 ülke içerisinde (World Intellectual Property Organization, 2023:19). Hava kirliliği açısından olumsuzluk yaşayan ülkeler arasında Pakistan 3., Hindistan 8., Suudi Arabistan 15. ve Çin 25. sıradadır (Statista, 2023:1). 2050 yılında net sıfır emisyon hedefini taşıyan Amerika, 2022-2026 yılları arasındaki dönem için 5 milyar dolarlık bütçe ayırmıştır (U.S. Federal Highway Administration, 2022:5). Bu doğrudan ve dolaylı gelişmeler ülkelerdeki araştırmaları etkilemektedir. Ülkelerin yayınlardaki alıntılanma durumlarına bakıldığında ise, Çin 1.139 alıntılanma ile 1. sırada yer almaktadır.

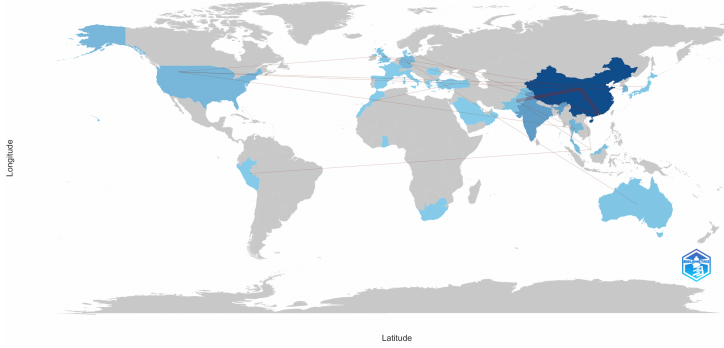

Şekil 8. Ülkelerin Bilimsel Üretimi

Kaynak: Bibliometrix R-paketi kullanılarak üretilmiştir.

Şekil 9, ülkeler arasındaki bilimsel araştırma iş birliklerini göstermektedir ve pembe çizgiler ise ülkeler arasındaki araştırma iş birliklerinin yoğunluğunu açıklamaktadır. Analiz sonucunda, en güçlü araştırma iş birliklerinin Çin-Hong Kong (2) ve Çin-Pakistan (2) arasında gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

Country Collaboration Map

Şekil 9. Ülkelerin İş Birliği Haritası

Kaynak: Bibliometrix R-paketi kullanılarak üretilmiştir.

3.5. PRISMA Meta-Analizi

Satın alma davranışlarının araştırıldığı çalışmalara ilişkin PRISMA meta-analizi incelemesi Ek-1'de yer alan tablo içerisinde sunulmuştur.

1) Araştırmalarda yazarların belirlemiş olduğu hedef amaç nedir?

Bireyin kendi beklentileri doğrultusunda hem kendi çabaları hem de bazı durumlarda kendisi için referans kabul ettiği kişilerin düşüncelerine danışma suretiyle arama ve araştırma sonucu elektrik enerjisi ile hareketini sağlayan araçlara yönelik sahiplik kazanma davranışı incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda araştırmacılar, kendi ülkelerini değerlendirmelerinin yanı sıra ülkesel açıdan tüketicilerin niyetlerini de karşılaştırmışlardır. Ayrıca elektrikli araç satın alma niyet üzerinde rol oynayan tutumsal, psikolojik ve sosyal unsurlar, algı ve motivasyonlar, kültürel etkiler, menşei ülke algısı ve referans kişilerin etkisi konuları da değerlendirilmiştir. Bir diğer incelenen konu ise elektrikli araçlara sahip olan ve olmayanların karşılaştırılması olurken, Y kuşağının fazlaca değerlendirilmeye alınan grup olduğu görülmüştür.

2) Araştırmalardaki ulaşılan örneklem sayısı ve veri toplama yöntemi nedir?

Araştırmalarda belirlenen problem doğrultusunda örneklem ve veri toplama yönteminin seçimi önem arz etmektedir. Bu çerçevede araştırmacılar yoğunlukla anket yöntemine başvurmuşlardır. Anket; bir olgu ve durumun tanımlanmasında bireylerin veya grupların davranışları, eğilimleri, yaşam tarzları hakkında bilgiler sağlamaktadır (Kavak, 2017, s 96). Konu özelinde örneklemin genişletilmesi için yüz yüze ve online anketler gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, verilerin analizinde yapısal eşitlik modellemesine sıklıkla başvurmuşlardır.

3) Araştırmada satın alma davranışında etkisi incelenen unsurlar nelerdir?

Tüketicilerin davranışını inceleyen araştırmacılar Yeniliklerin Yayılması, Gerekçeli Eylem, Teknoloji Kabulü ve Kullanımı, Planlı Davranış ve Tüketim Değerleri teorilerinin temellerinden faydalanarak araştırmalarındaki etki unsurlarını belirlemişlerdir. Yeniliklerin Yayılması (Rogers, E. M., 1983); davranışta avantajın, uyumluluğun, denenebilirliğin, gözlemlenebilirliğin ve karmaşıklığın rolünü incelemektedir. Gerekçeli Eylem (Davis vd., 1989); davranışta niyetin, tutumun, inancın ve değerlendirmenin, öznel normun ve normatif inançların rolünü incelemektedir. Teknoloji Kabulü ve Kullanımı (Venkatesh vd., 2003); davranışta performans beklentisinin, çaba beklentisinin, sosyal etkinin, kolaylaştırıcı koşulların ve davranışsal niyetin rolünü incelemektedir. Planlı Davranış (Ajzen, 1991); davranışta tutumun, öznel normun, algılanan davranışsal kontrolün ve davranışsal niyetin rolünü incelemektedir. Tüketim Değerleri (Sheth vd., 1991); davranışta işlevsel, sosyal, duygusal, epistemik ve koşullu değerlerin rolünü incelemektedir. Ayrıca geçişin hızlandırılmasında teşviklerin ve altyapı çalışmalarının niyet üzerindeki etkisi de değerlendirilmiştir.

4) Araştırmada satın alma davranışı üzerindeki etkileri söz konusu olan unsurlar nelerdir?

Araştırmacılar, çalışılan örnekleme göre farklı sonuçlar belirlemişlerdir. Çalışmalar incelendiğinde, konunun araştırıldığı ülkede bilgisine başvuru olan örneklemin ifadeleri genellikle o ülkedeki teknolojik, ekonomik, ekolojik ve sosyolojik gelişmişlikle paralellik göstermektedir. Sun vd. (2022), Hong Kong ve Danimarka'daki tüketicilerin niyetlerini karşılaştırdıkları araştırmalarında öznel normun Hong Kong için olumlu etkisi olduğunu ancak Danimarka için olmadığını belirlemişlerdir. Habich-Sobiegalla vd. (2022), Çin, Rusya ve Brezilya'daki tüketicilerin niyetlerini karşılaştırdıkları araştırmalarında hava kalitesi ve altyapının yalnızca Brezilya için olumlu bir etkiye sahip olduğunu açıklamışlardır.

SONUÇ

Elektrikli araç pazarında gerçekleştirilen tüketici satın alma davranışı çalışmalarını nicel ve nitel yönden inceleyerek Türkiye elektrikli otomobil pazarındaki her paydaş grup için çıktılar sunmayı amaçlayan bu araştırmada, Scopus veri tabanı incelenmiştir.

Bilimsel yayınların dağılımına bakıldığında özellikle Paris Anlaşması sonrasında ülkelerin yol haritasındaki hedeflerine paralel olarak artış yaşandığı belirlenmiştir. Yukarı yönlü ivmelenme Covid'in etkileriyle çalışmaları duraklatmıştır. Normalleşmenin başlaması sonucu ise, 2022-2023 yıllarında zirve noktasına ulaşmıştır.

Alıntı analizi sonucu araştırmacıların yoğun olarak çalışmalarını Enerji Politikası dergisinde yayımladıkları görülmüştür. Analiz doğrultusunda araştırmalarda

sıklıkla yapısal eşitlik modellemesinden faydalanılması nedeniyle Hair (121 alıntı) en fazla alıntı yapılan yazarlar olarak görülmektedir.

Anahtar kelimelerin analizinde satın alma davranışlarında deneyim, davranışsal niyet, algı, tutum, benzersizlik ve teknoloji kelimelerinden kümeler oluşmuştur. En çok kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı ise elektrikli araçlar, satın alma niyeti, planlı davranış teorisi biçimindedir. Başlangıçta kabul, elektrikli araçlar, planlı davranış teorisi çerçevesinde ilerleyen anahtar kelimelerde 2021-2023 arasında satın alma niyetinin de kullanımda yer almaya başladığı tespit edilmiştir.

Ülkelerin bilimsel üretiminde ve araştırma iş birliklerinde en fazla yayının teknolojik gelişmişlik düzeyi ve hava kirliliğine çözüm aramasının etkilerinden dolayı Çin olduğu görülmektedir. Bu paralellikte en çok iş birliklerinin Çin-Hong Kong ve Çin-Pakistan arasında gerçekleştirildiği belirlenmiştir.

Araştırmalarda yoğunlukla anketi kullanan araştırmacılar Yeniliklerin Yayılması, Gerekçeli Eylem, Teknoloji Kabulü ve Kullanımı, Planlı Davranış ve Tüketim Değerleri Teorilerinden faydalanarak araştırma modellerini oluşturmuşlardır. Teoriler doğrultusunda niyet üzerinde ekonomik, teknolojik, ekolojik ve sosyal bağlam paralelinde tutumsal ve psikolojik faktörler (Ng vd., 2018), sosyal faktörler (Habich-Sobiegalla vd. 2018; Featherman vd. 2021; Manutworakit ve Choocharukul 2022, Brinkman ve Bhatiasevi 2023), algı ve motivasyonlar (Chen vd., 2017; He vd., 2018; Huang ve Ge, 2019; Li vd., 2020; Ninh, 2021; Chaturvedi vd., 2022; Zhang vd., 2023), kültür (Chen vd., 2019), menşei ülke (Chinen vd., 2023), referans kişiler (Cattapan vd., 2023) etkileri araştırılmıştır.

Bu araştırma, her paydaş grup için çıktılar sağlamaktadır. *Araştırmacılar*; önümüzdeki süreçte Türkiye’de satın alma davranışlarını incelerken yararlanacakları teorileri ve etkisini araştırabilecekleri unsurları görme imkanına sahip olacaklardır. *Markalar*; uluslararası düzeyde satın alma davranışlarında

etkisi olan faktörleri görebilme ve araştırmacıların ulusal düzeyde yapacakları çalışmalar sonucunda karşılaştırmalı analizler ile Türkiye’de AR-GE, marka-pazar-ürün stratejilerini düzenleyebilme olanağını yakalayacaklardır. *Karar alıcılar*; yapılacak çalışmalar sonucu Türkiye’deki tüketicilerin beklentilerini saptayabilme, teşvikleri geliştirebilme ve yol haritalarında değerlendirilmesi gereken hususları analiz edebilme fırsatına sahip olabileceklerdir.

Gelecekte bu araştırmanın farklı veri tabanlarında da gerçekleştirilmesi yeni detayların elde edilmesine ve benimseme, satın alma ve kabul niyetlerinin birbirleri yerine kullanılması yanlışlığının düzeltilmesine destek olabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu çalışmada yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırılmasında ve yayımlanmasında herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

Tablo 1: Elektrikli araç satın alma davranışına yönelik bulunan ve sistematik analizi yapılan çalışmalar (EK-1)

Etkisi Araştırılan Unsurlar	Referans (Alıntı)	Etkisi Araştırılan Unsurlar
Genel algı, memnuniyet, kullanılabilirlik, tavsiye	Habich-Sobiegalla vd., 2018 (59)	Demografik, sosyal ağ, teşvikler, altyapı, hava kalitesi, maliyet, teknoloji
Kendini aşma, kendini geliştirme, koruma, çevresel ve bireysel sonuçlar	Ng vd., 2018 (58)	Algılanan değer, çevresel kaygı, güven, kişisel norm, kendini ifade etme, duyarlılık
Çevresel performans, fiyat, menzil, cinsiyet, yaş, meslek, deneyim	He vd., 2018 (157)	Yenilikçilik, çevresel kaygı, algılanan parasal fayda, çevre, sembol, risk, ücret
Ürün bilgisi, algılanan kalite, risk, değer	Zhang vd., 2018 (118)	Algılanan ekonomik fayda, çevresel fayda, risk, öznel norm, kontrol
Çevresel kaygı, finansal fayda, politika, altyapı, menzil, demografik faktörler	Du vd. 2018 (98)	Tutum, öznel norm, davranışsal kontrol, kişisel norm, düşük karbon değeri, öznel bilgi, objektif bilgi
Ürün özellikleri, öznel norm, memnuniyet, kullanılabilirlik, kontrol	Bennett ve Vijaygopal 2018, (40)	Öz imaj uyumu, stereotip, çevresel kaygı, ürün bilgisi, tutum
Finansal, performans, altyapı, piyasa bilinci, bilgi farkındalığı, çevresel etki, devlet desteği, demografik faktörler	Huang ve Ge 2019 (161)	Tutum, öznel norm, algılanan davranışsal kontrol, bilişsel durum, ürün algısı, parasal ve parasal olmayan teşvikler

Referans (Alıntı)
Bühler vd., 2014 (150)
Afroz vd., 2015 (33)
Değirmenci vd., 2017 (210)
Chen vd. 2017 (29)
Wang vd. 2017 (134)
Schmalfuß vd. 2017 (133)
Montian ve Suthikarnnarunai, 2018 (3)

Yang vd., 2020 (51)	Ürün bilgisi, marka güveni, algılanan fayda, algılanan risk, tutum
Dong vd., 2020 (51)	Hisler ve duygular, öznel norm, davranışsal kontrol, farkındalık, kişisel norm, sorumluluk, maliyet
Lin vd., 2021 (3)	Konsept teşvikleri, politik teşvikler, eğitim, sübvansiyonsuz tüketim mekanizması
Pradeep vd., 2021 (21)	Ürün bilgisi, bakım bilgisi, algılanan davranışsal kontrol, algılanan teknoloji
Ninh, 2021 (5)	Ürün bilgisi, bakım bilgisi, algılanan davranışsal kontrol, algılanan teknoloji
Moon, 2021, (10)	Tutum, öznel norm, davranışsal kontrol, çevresel eğilim, yenilikçilik, yeşil güven
Abbasi vd., 2021 (15)	Performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki, teknoloji tutkusu, algılanan çevresel bilgi
Featherman vd., 2021 (62)	Algılanan risk, algılanan fayda, sosyal etki, satıcı güvenirliliği, satıcı uzmanlığı

Chaturvedi vd., 2022 (1)	Kazanç motivasyonu, normatif motivasyon, hedonik motivasyon, cinsiyet	Yan vd. 2019 (21)	Tutum, öznel norm, davranışsal kontrol, olumlu ve olumsuz özellikler
Kim vd., 2022 (9)	Bilgi ve politika, altyapı, batarya teknolojisi ve güvenliği, iç sistemler, vergi indirimi, müşteri hizmetleri	Okada vd., 2019 (84)	Çevresel farkındalık, elektrikli araç değerlendirmeye
Javid vd., 2022 (13)	Tutum, öznel norm, davranışsal kontrol	Tu ve Yang, 2019 (96)	Tutum, norm, öz kontrol, kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, uyumluluk, yenilikçilik, kişiler arası etki, dış etki
Prakthayanon vd., 2022 (2)	Kullanılabilirlik, kolaylık, uyumluluk, yenilik, kişiler arası ve dış etki, öznel norm, tutum	Chen vd., 2019 (58)	Destek politikası, fiyat, ürün kalitesi, servis kalitesi, tutumluluk, mianzi
Gautam, 2022 (0)	Çevresel bilgi, tutum, öznel norm, kullanılabilirlik, yenilikçilik	Tantau ve Gavrilescu 2019 (4)	Menzil, şarj, fiyat, güven, öngörülemez maliyet, servis, bilgi eksikliği, deneyim eksikliği, yaş, gelir
Sun vd., 2022 (6)	Tutum, öznel norm, algılanan kullanım zorluğu, yüksek bilgi, kişisel norm, kaygı	Xu vd. 2019, (52)	Tutum, davranışsal kontrol, öznel norm, çevre, fiyat, parasal ve parasal olmayan teşvikler
Ackaaah vd., 2022 (12)	Tutum, öznel norm, davranışsal kontrol, devlet politikası, çevresel kaygı, bilgi, kişisel ahlaki norm	Li vd., 2020 (13)	Hükümet politikaları, algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı
Shanmugavel ve Michael, 2022 (12)	Ürün yenilikçiliği, avantajı, fiyat, tanıtım çabası, teşvikler, kişisel yenilikçilik, kullanılabilirlik	Li vd., 2020 (49)	Tutum, öznel norm, kişisel norm, davranışsal kontrol, tutarlılık, uyumluluk, güvenirlilik, kapsamlılık

Jayasingh vd., 2021 (10)	Çevresel kaygı, ekonomik fayda, sosyal etki, altyapı, cinsiyet
Krishnan ve Koshi, 2021 (40)	Tekno. bilinç, sosyal, fiyat, kullanılabilirlik ve kolaylık, politika etkileri, engeller, fayda, performans, pazarlama etkisi
Lee vd., 2021 (31)	Performans beklentisi, çaba beklentisi, kolaylaştırıcı koşullar, sosyal etki, çevresel kaygı
Ye vd., 2021 (311)	Tutum, öznel norm, davranışsal kontrol
Wu vd., 2021 (3)	Materyalizm, ekolojik bilinç, algılanan maliyet, tutum, algılanan fayda
Shakeel, 2022 (7)	Tutum, norm, algılanan kontrol, bilişsel durum, ürün algısı, parasal ve parasal olmayan tesvikler
Diltsotthe, 2022 (0)	Göreceli avantaj, uyumluluk, karmaşıklık, denenebilirlik, gözlenebilirlik
Song vd., 2022 (7)	Ç. kaygı, yenilikçilik, kullanıma yönelik motifler, kişisel değerlendirme, alma nedenleri, menzil ve kullanma tatmini

Yenilik özellikleri, yaşam tarzı, risk algısı
Yeşil reklam, çevreci tutum, yeşil algılanan değer, yeşil ürün tutumu, izlenim yönetimi motivasyonu
Egoist, fedakâr ve biyosferik değerler, farkındalık, sorumluluk, norm, tutum, davranışsal kontrol
Çevre koruma sorumluluğu, çevre yanlısı değer, çevre yanlısı tutum
Fayda, risk, kalite, değer, düşmanlık, etnosentrizm
Fayda; psikolojik/ çevre/ finansal, risk; fiziksel güven/ performans, finansal/ bilgi yüklemesi
İslami değerler, kendini aşma değeri, ç. kaygı, koruma
Şarj cihazı kurulum tutumu, davranışsal kontrol, ahlaki normlar

Hoang vd., 2022 (1)	Farkındalık, performans ve çaba beklentisi, sosyal, kolaylaştırıcı koşullar, sorumluluk, öznel norm	Xie vd., 2022 (6)
Xiao ve Zhang, 2022 (0)	Moda, liderlik, fiyat ve çevre bilinci, normatif kişiler arası etki, bilgilendirici kişiler arası etki	Bi vd., 2023 (0)
Yeğin ve İkrâm, 2022 (8)	Tutum, öznel norm, davranışsal kontrol, çevresel kaygı, yeşil güven	Lee vd., 2023 (3)
Vafaiei-Zadeh, 2022 (40)	Norm, kullanışlılık, kolaylık, tutum, fiyat, kontrol, risk, çevresel imaj, altyapı engeli	Upadhyay ve Kamble, 2023 (5)
Schroter vd., 2022 (1)	Kişisel norm, açık tutum, örtülü tutum, kullanışlılık	Chinen vd., 2023 (1)
Pailwar ve Srinivasan, 2022 (0)	Hükümet politikaları, şarj kolaylığı, sürüş kolaylığı, ekonomik faydalar, kaygılar, sosyal faydalar, tasarım	Hu vd., 2023 (0)
Tunçel., 2022 (4)	Benzersizlik ihtiyacı, yenilikçilik, tutum	Klabi ve Binzafrâh, 2023 (7)
Manutworakit ve Choocharukul, 2022 (13)	Performans, çaba, sosyal etki, kolaylaştırıcı koşullar, hedonik motivasyon, fiyat değeri, çevresel kaygı, politika tedbirleri	Chang, 2023 (0)
Nguyen, 2023 (0)	Yüz bilinci, müşteri bilgisi, değişim direnci	
Zhang vd., 2023 (0)	Kullanışlılık, kolaylık, risk, tutumsal kararsızlık	
Fu vd., 2023 (3)	İşlevsellik, ekonomi, tasarım, güven, imaj, tutum, çevre, sosyal, hükümet	
Chaudhary ve Kate., 2023 (0)	Çevresel kaygı, performans, fiyat, sosyal kabul, altyapı, tutum	
Cattapan vd., 2023 (2)	Etkileyici kişiler, biyosferik, fedakâr, kolektivist ve fiyat değeri, norm, tutum	
Ramadan ve Othman, 2023 (0)	Kaygı, norm, kontrol, bilişsel ve deneyim, algı, teşvikler, tutum	
Mukesh ve Narwal, 2023 (0)	Algı, teşvikler, üstünlük, menzil, kaygı, tutum	

Mpoi vd., 2023 (8)	Seyahat, demografik, teşvik, bilinç, şarj, altyapı
Brinkman ve Bhatiasevi, 2023 (3)	Demografik, deneyim, itibar ve statü, fiyat, maliyet, menzil, altyapı, teşvik, bilgi
Buhmann ve Criado, 2023 (1)	Demografik, deneyim, itibar ve statü, fiyat, maliyet, menzil, altyapı, teşvik, bilgi
Wang ve Kim., 2023 (0)	Yenilenebilir enerji ve enerji teşvikleri
Le vd., 2023 (0)	Kimlik, yönelim, performans, çaba, sosyal, koşullar

KAYNAKÇA

- Abbasi, H. A., Johl, S. K., Shaari, Z. B. H., Moughal, V., Mazhar, M., Musarat, M. A., Rafiq, W., Farooqi, A. S., & Borovkov, A. (2021). Consumer motivation by using unified theory of acceptance and use of technology towards electric vehicles. *Sustainability*, 13(21), 1-22.
- Ackaah, W., Kanton, A. T., & Osei, K. K. (2022). Factors influencing consumers' intentions to purchase electric vehicles in Ghana. *Transportation Letters*, 14(9), 1031-1042.
- Afroz, R., Rahman, A., Masud, M. M., Akhtar, R., & Duasa, J. B. (2015). How individual values and attitude influence consumers' purchase intention of electric vehicles- some insights from Kuala Lumpur, Malaysia. *Environment and Urbanization ASIA*, 6(2), 1-18.
- Alanazi, F. K. (2023). Electric vehicles: Benefits, challenges, and potential solutions for widespread adaptation. *Applied Sciences*, 13(10), 1-23.
- Barbosa, W., Prado, T., Cleovano, B., Camara, J. C., Cerqueira, R., Coelho, R., & Guarieiro, L. (2022). Electric vehicles: Bibliometric analysis of the current state of the art and perspectives. *Energies*, 15(2), 1-16.
- Bennett, R., & Vijaygopal, R. (2018). Consumer attitudes towards electric vehicles effects of product user stereotypes and self-image congruence. *European Journal of Marketing*, 52(3/4), 499-527.

- Bhat, F. A, & Verma, A. (2023). A bibliometric analysis and review of adoption behaviour of electric vehicles. *Transportation in Developing Economies*, 9(5), 1-30.
- Bi, C., Jin, S., & Li, Y. (2023). Can green advertising increase consumers' purchase intention of electric vehicles? An experimental study from China. *Journal of Cleaner Production*, 419, 1-12.
- Brinkmann, D., & Bhatiasevi, V. (2023). Purchase intention for electric vehicles among young adults in Thailand. *Vision*, 27(1), 110-118.
- Briones-Bitar, J., Carrión-Mero, P., Montalván-Burbano, N., & Morante-Carballo, F. (2020). Rockfall research: A bibliometric analysis and future trends. *Geosciences*, 10(10), 1-25.
- Buhmann, K. M., & Criado, J. R. (2023). Consumers' preferences for electric vehicles: The role of status and reputation. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 114, 1-22.
- Bühler, F., Cocron, P., Neumann, I., Franke, T., & Krems, J. F. (2014). Is EV Experience related to EV acceptance? Results from a German field Study. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 25(A), 34-49.
- Cattapan, T., Vilaisri, S., & Chinchanchokchai, S. (2023). The influence of social media influencers (SMI) on the pro-environmental behavior of Thai generation Y regarding the purchase of electric vehicles. *ABAC Journal*, 43(2), 77-91.
- Chang, T-W. (2023). An indispensable role in promoting the electric vehicle industry: An empirical test to explore the integration framework of electric vehicle charger and electric vehicle purchase behavior. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 176, 1-20.
- Chaturvedi, P., Kulshreshtha, K., Tripathi, V., & Agnihotri, D. (2022). Exploring consumers' motives for electric vehicle adoption: Bridging the attitude-behavior gap. *Benchmarking: An International Journal*, 30(10), 4174-4192.
- Chaudhary, P., & Kate, N. (2023). The coalescence effect: Understanding the impact of customer value proposition, perceived benefits and climate change sensitivities on electric vehicle adoption in India. *Business Strategy and Development*, 1-16.

- Chen, H-S., Tsai, B-K., & Hsieh, C-M. (2017). Determinants of consumers' purchasing intentions for the hydrogen-electric motorcycle. *Sustainability*, 9(8), 1-12.
- Chen, K., Ren, C., Gu, R., Zhang, P. (2019). Exploring purchase intentions of new energy vehicles: From the perspective of frugality and the concept of mianzi. *Journal of Cleaner Production*, 230, 700-708.
- Chinen, K., Matsumoto, M., Liu, C., Tong, P., Han, Y. S., & Endo, H. (2023). Expanding electric-vehicle adoption beyond the national border: Insights for developing marketing policies for global electric-vehicle manufacturers. *International Journal of Sustainable Transportation*, 17(4), 393-405.
- Chin, W. W., & Newsted P. R. (1999). Structural equation modeling analysis with small samples using partial least squares. R. H. Hoyle (Ed.), *Statistical Strategies for Small Sample Research* (pp. 308-341). Sage Publications.
- Cui, L., Wang, Y., Chen, W., Wen, W., & Han, M. S. (2021). Predicting determinants of Consumers' purchase motivation for electric vehicles: An application of Maslow's hierarchy of needs model. *Energy Policy*, 151, 1-8.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.
- Degirmenci, K., & Breitner, M. H. (2017). Consumer purchase intentions for electric vehicle: Is green more important than price and range? *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 51, 250-260.
- Dilotsotlhe, N. (2022). Determinants of green innovation purchase behaviour: An emerging country perspective. *African Journal of Business and Economic Research*, 17(4), 51-71.
- Dong, X., Zhang, B., Wang, B., & Wang, Z. (2020). Urban households' purchase intentions for pure electric vehicles under subsidy contexts in China: Do cost factors Matter?. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 135, 183-197.
- Du, H., Liu, D., Sovacool, B. K., Wang, Y., Ma, S., & Li, R. Y. M. (2018). Who buys new energy vehicles in China? Assessing social-psychological predictors of

- purchasing awareness, intention and policy. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 58, 56-69.
- European Commission. (2021). Regulation of the European Parliament and of the Council. Brussels.
- Featherman, M., Jia, S. Califf, C. B., & Hajli, N. (2021). The impact of new technologies on consumers beliefs: Reducing the perceived risks of electric vehicle adoption. *Technological Forecasting and Social Change*, 169, 1-18.
- Fu, Z., Jung, J-S., Niu, S., & Yi, L. (2023). The influence of the attributes of electric vehicles on brand image, consumer attitude, and purchase intention: Focusing on the moderating effects of ESG management. *Journal of Global Business and Trade*, 19(3), 1-23.
- Gautam, V. (2022). Inverstigating relationship between environmental knowledge and attitudes towards electric vehicles: An emerging economy context. *Environment and Social Psychology*, 7(2), 62-83.
- Habich-Sobiegalla, S., Kostka, G., & Anzinger, N. (2018). Electric vehicle purchase intentions of Chinese, Russian and Brazilian citizens: An international comparative study. *Journal of Cleaner Production*, 205, 188-200.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modelling (PLS-SEM)* (2th ed.). Sage.
- Hair J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-152.
- He, X., Zhang, W., & Hu, Y. (2018). Consumer purchase intention of electric vehicles in China: The roles of perception and presonality. *Journal of Cleaner Production*, 204, 1060-1069.
- Hoang, T. T., Pham, T. H., & Vu, T. M. H. (2022). Examining customer purchase decision towards battery electric vehicles in Vietnam market: A combination of self-interested and pro-environmental approach. *Cogent Business & Management*, 9(1), 1-19.
- Huang, X., & Ge, J. (2019). Electric vehicle development in Beijing: An analysis of consumer purchase intention. *Journal of Cleaner Production*, 216, 361-372.

- Hu, X., Zhou, R., Wang, S., Gao, L., & Zhu, Z. (2023). Consumers' value perception and intention to purchase electric vehicles: A benefit-risk analysis. *Research in Transportation Business & Management*, 49, 1-12.
- Guillaume, L. (2019, August). *Systematic Literature Reviews: An introduction* [Conference presentation]. International Conference on Engineering Design ICED, Netherlands.
- International Energy Agency (IEA) (2022). *Global EV outlook 2023- catching up with climate ambitions*. Paris.
- Javid, M. A., Abdullah, M., Ali, N., Shah, S. A. H., Joyklad, P., Hussain, Q., & Chaiyasarn, K. (2022). Extracting travelers' preferences toward electric vehicles using the theory of planned behavior in Lahore, Pakistan. *Sustainability*, 14(3), 1-17.
- Jayasingh, S., Girija, T., Arunkumar, S. (2021). Factors influencing consumers' purchase intention towards electric two-wheelers. *Sustainability*, 13(22), 1-20.
- Jiang, S. (2016). Purchase intention for electric vehicles in China from a customer value perspective. *Social Behavior and Personality*, 44(4), 641-656.
- Kavak, B. (2017). *Pazarlama ve pazar araştırmaları* (2. baskı). Detay Yayıncılık.
- Kim, S., Choi, J., & Kim, H. (2022). Analysis of influencing factors in purchasing electric vehicles using a structural equation model: Focused on Suwon city. *Sustainability*, 14(8), 1-17.
- Klabi, F., & Binzafrah, F. (2023). Exploring the relationships between Islam, some personal values, environmental concern, and electric vehicle purchase intention: The case of Saudi Arabia. *Journal of Islamic Marketing*, 14(2), 366-393.
- Krishnan, V. V., & Koshy, B. I. (2021). Evaluating the factors influencing purchase intention of electric vehicles in households owning conventional vehicles. *Case Studies on Transport Policy*, 9, 1122-1129.
- Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.

- Lee, J., Baig, F., Talpur, M. A. H., & Shaikh, S. (2021). Public intentions to purchase electric vehicles in Pakistan. *Sustainability*, 13(10), 1-18.
- Lee, S. S., Kim, Y., & Roh, T. (2023). Pro-environmental behavior on electric vehicle use intention: Integrating value-belief-norm theory and theory of planned behavior. *Journal of Cleaner Production*, 418, 1-10.
- Le, T. T., Jabaeen, F., & Santoro, G. (2023). What drives purchase behavior for electric vehicles among millennials in an emerging market. *Journal of Cleaner Production*, 428, 1-16.
- Li, J., Zhou, Y., Yu, D., & Liu, C. (2020). Consumers' purchase intention of new energy vehicles: Do product-life-cycle policy portfolios matter? *Sustainability*, 12(5), 1-23.
- Li, L., Wang, Z., & Wang, Q. (2020). Do policy mix characteristics matter for electric vehicle adoption? A survey-based exploration. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 87, 1-14.
- Lim, Y. J., Perumal, S., & Ahmad, N. (2019). The antecedents of green car purchase intention among Malaysian consumers. *European Journal of Business and Management Research*, 4(2), 1-8.
- Lin, Y., Wu, J., & Xiong, Y. (2021). Sensitivity of the nonsubsidized consumption promotion mechanisms of new energy vehicles to potential consumer's purchase intention. *Sustainability*, 13(8), 1-20.
- Malmgren, I. (2016). Quantifying the societal benefits of electric vehicles. *World Electric Vehicle Journal*, 8(4), 986-997.
- Malvyanov, A., Vladimir, N., Kadamov, A., Khusanjon, S., & Abdukhoris, A. (2018). Electric vehicles: Their merits and demerits. *Transportation Economics*, 1-10.
- Manutworakit, P., & Choocharakul, K. (2022). Factors influencing battery electric vehicle adoption in Thailand—Expanding the unified theory of acceptance and use of technology's variables. *Sustainability*, 14(14), 1-16.
- Montian, K., & Suthikarnnarunai, N. (2018). Factors influencing purchase intention towards electric vehicles in Bangkok metropolis. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 7(4), 123-128.

- Moon, S. J. (2021). Effect of consumer environmental propensity and innovative propensity on intention to purchase electric vehicles: Applying an extended theory of planned behavior. *International Journal of Sustainable Transportation*, 16(11), 1032-1046.
- Mpoi, G., Milioti, C., & Mitropoulos, L. (2023). Factors and incentives that affect electric vehicle adoption in Greece. *International Journal of Transportation Science and Technology*, 12(4), 1064-1079.
- Mukesh, & Narwal, M. (2023). Predicting consumer purchase intention on electric cars in India: Mediating role of attitude. *Business Strategy and Development*, 1-15.
- Ng, M., Law, M., & Zhang, S. (2018). Predicting purchase intention of electric vehicles in Hong Kong. *Australasian Marketing Journal*, 26(3), 272-280.
- Nguyen, G. N. (2023). Mediating roles of the resistance to change and willingness to pay on the impact of face consciousness on purchase intention of EVs in Vietnam. *Journal of Global Business and Technology*, 19(1), 1-18.
- Ninh, N. G. (2021). Resistance to change and purchase intention of electric vehicles: Empirical evidence from Vietnam. *Asian Journal of Business Research*, 11(2), 83-101.
- Nosi, C., Pucci, T., Silvestri, C., & Aquilani, B. (2017). Does value co-creation really matter? An investigation of Italian millennials intention to buy electric cars. *Sustainability*, 9(12), 1-21.
- Okada, T., Tamaki, T., & Managi, S. (2019). Effect of environmental awareness on purchase intention and satisfaction pertaining to electric vehicles in Japan. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 67, 503-513.
- Pailwar, V., & Srinivasan, M. (2022). Indian management students' electric car purchase intention. *European Transport*, 89, 1-15.
- Pradeep, V. H., Amshala, V. T., & Kadali, B. R. (2021). Does perceived technology and knowledge of maintenance influence purchase intention of BEVs. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 93.

- Prakthayanon, S., & Worasatepongsa, P. (2022). The influence of factors affecting intentions to purchase electric vehicles (EVs) among Thai consumers. *ABAC Journal Assumption University*, 42(4), 94-114.
- Ramadan, M., & Othman, M. (2023). Psychological antecedents of electric vehicle adoption in the West Bank. *Transportation Letters*.
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of innovations* (3th ed.). The Free Press.
- Schmalhub, F., Muhl, K., & Krems, J. F. (2017). Direct experience with battery electric vehicles (BEVs) matters when evaluating vehicle attributes, attitude and purchase intention. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 46, 47-69.
- Schroter, F. A., Siebertz, M., Hofmann, P., & Jansen, P. (2022). Psychological and socio-demographic factors in the pre-decision stage for the purchase of e-cars. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 3, 1-9.
- Secinaro, S., Calandra, D., Lanzalonga, F., & Ferrais, A. (2022). Electric vehicles' consumer behaviours: Mapping the field and providing a research agenda. *Journal of Business Research*, 150, 399-416.
- Shakeel, U. (2022). Electric vehicle development in Pakistan: Predicting consumer purchase intention. *Cleaner and Responsible Consumption*, 5, 1-11.
- Shanmugavel, N., & Michael, M. (2022). Exploring the marketing related stimuli and personal innovativeness on the purchase intention of electric vehicles through technology acceptance model. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 3, 1-13.
- Sheth, N. J., Newman B. I., & Gross, B. L. (1991). Why we buy what we Buy: A theory of consumption Values. *Journal of Business Research*, 22(2), 159-170.
- Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the America Society for Information Science*, 24(4), 265-269.
- Song, M. R., Chu, W., & Im, M. (2022). The effect of cultural and psychological characteristics on the purchase behavior and satisfaction of electric vehicles: A comparative study of US and China. *International Journal of Consumer Studies*, 1-20.

- Statista. (2023). *Average PM 2.5. concentration in the most polluted countries worldwide in 2022 (in micrograms per cubic meter of air)*.
- Sun, K. K., He, S. Y., Thøgersen, J. (2022). The purchase intention of electric vehicles in Hong Kong, a high-density Asian context, and main differences from a Nordic context. *Transport Policy*, 128, 98-112.
- Şenyapar, H. N. D., Akıl, M., & Dokur, E. (2023). Adoption of electric vehicles: Purchase intentions and consumer behaviors research in Turkey. *Sage Journals*, 1-17.
- T.C Resmî Gazete (RG) (2023). *2/3/2023 tarihli ve 6885 sayılı cumhurbaşkanı kararının Eki (Sayı: 32121)*. Ankara.
- T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB) (2022). *Mobilite araç ve teknolojileri yol haritası*. Ankara.
- Tantau, A., & Gavrilesco, I. (2019). Key anxiety factors for buying an electric vehicle. *Management and Marketing, Challenges for the Knowledge Society*, 14(2), 240-249.
- Tu, J. C., & Yang, C. (2019). Key factors influencing consumers' purchase of electric vehicles. *Sustainability*, 11(14), 1-22.
- Tunçel, N. (2022). Intention to purchase electric vehicles: Evidence from an emerging market. *Research in Transportation Business & Management*, 43, 1-10.
- Ullah, I., Safdar, M., Zheng, J., Severino, A., & Jamal, A. (2023). Employing bibliometric analysis to identify the current state of the art and future prospects of electric vehicles. *Energies*, 16(5), 1-24.
- United Nations [UN]. (2015). *Paris Agreement*. New York.
- Upadhyay, N., & Kamble, A. (2023). Examining Indian consumer pro-environment purchase intention of electric vehicles: Perspective of stimulus-organism-response. *Technological Forecasting and Social Change*, 189, 1-15.
- U.S. Federal Highway Administration. (2022). *The national electric vehicle infrastructure (NEVI) formula program guidance*, No: HCC/HEP, Washington.

- Vafaei-Zadeh, Wong, T-K., Hanifah, H., Teoh, A. P., & Nawaser, K. (2022). Modelling electric vehicle purchase intention among generation Y consumers in Malaysia. *Research in Transportation Business & Management*, 43, 1-13.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis G. B. & Davis, F. D. (2003), User acceptance of information technology: Toward a unified view. *Management Information Systems Quarterly*. 27, 425-478.
- Wang, N., Tang, L., & Pan, H. (2018). Analysis of public acceptance of electric vehicles: An empirical study in Shanghai. *Technological Forecasting and Social Change*, 126, 284-291.
- Wang, S., & Kim, H-K. (2023). The impacts of carbon-neutral Renewable energy characteristics on purchase intention: Focusing on Chinese electric vehicles. *Journal of Logistics, Informatics and Service*, 10(1), 203-
- Wang, Z., Zhao, C., Yin, J., & Zhang, B. (2017). Purchasing intentions of Chinese citizens on new energy vehicles: How should one respond to current preferential policy?. *Journal of Cleaner Production*, 161, 1000-1010.
- World Intellectual Property Organization. (2023). Global innovation index 2023 innovation in the face of uncertainty. Geneva.
- Wu, D., Yu, L., Zhang, Q., Jiao, Y., & Wu, Y. (2021). Materialism, Ecological Consciousness and purchasing intention of electric vehicles: An empirical analysis among Chinese consumers. *Sustainability*, 13(5), 1-19.
- Xia, H., Zhang, X. (2022). The market disruption path of green-oriented trajectory-transformed technology innovation: A study of consumer lifestyles during the “chasm” in China’s electric vehicle market. *Sustainability*, 14(14), 1-27.
- Xie, R., An, L., & Yasir, N. (2022). How innovative characteristics influence consumers’ intention to purchase electric vehicle: A moderating role of lifestyle. *Sustainability*, 14(8), 1-24.
- Xu, Y., Zhang, W., Bao, H., Zhang, S., & Xiang, Y. (2019). A SEM–Neural network approach to predict customers’ intention to purchase battery electric vehicles in China’s Zhejiang province. *Sustainability*, 11, 1-19.

- Yang, C., Tu, J-C., Jiang, Q. (2020). The influential factors of consumers' sustainable consumption: A case on electric vehicles in China. *Sustainability*, 12(8), 1-16.
- Yan, Q., Qin, G., Zhang, M., & Xiao, B. (2019). Research on real purchasing behavior analysis of electric cars in Beijing based on structural equation modeling and multinomial logit model. *Sustainability*, 11(20), 1-15.
- Ye, F., Kang, W., Li, L., & Wang, Z. (2021). Why do consumers choose to buy electric vehicles? A paired data analysis of purchase intention configurations. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 14-27.
- Yeğin, T., & İkrâm, M. (2022). Analysis of Consumers' electric vehicle purchase intentions: An expansion of the theory of planned behavior. *Sustainability*, 14(19), 1-27.
- Zhang, L., Tong, H., Liang, Y., & Qin, Q. (2023). Consumer purchase intention of new energy vehicles with an extended technology acceptance model: The role of attitudinal ambivalence. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 174, 1-14.
- Zhang, X., Bai, X., & Shang, J. (2018). Is subsidized electric vehicles adoption sustainable: Consumers' perceptions and motivation toward incentive policies, environmental benefits, and risks. *Journal of Cleaner Production*, 192, 71-79.
- Zhang, X., Wang, K., Hao, Y., Fan, J., & Wei, Y. (2013). The impact of government policy on preference for NEVs: The evidence from China. *Energy Policy*, 61, 382-393.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The impact of electric vehicles, which stand out with their high environmentalist features, is felt more and more day by day. In this perspective, it is important to examine the purchasing behavior of consumers in order to change their current habits and ensure their transition to electrification. This research aims to examine consumer behavior studies on the purchase of electric vehicles in the period between 2014 and 2023, to provide both the brands in the Turkish electric vehicle market and the decision-makers who prepare the framework for the market with the trends that should be focused on consumers and to contribute to the process of determining

the antecedents that researchers will include in their conceptual models for their studies in this context. Our research is important as it provides quantitative and qualitative contributions for stakeholder groups to make evaluations in Turkey's ability to reach its target of 2.5 million electric vehicles in 2030 (T.R. Ministry of Industry and Technology, 2022:112).

Method

In this research, Bibliometric analysis was first applied and then a systematic review was carried out, in order to determine the studies focused on consumers' intention to purchase electric vehicles and to present important outputs for the stakeholders that make up the market. In the bibliometric analysis, evaluations on the distribution of the number of scientific publications by years, co-citation analysis, co-keyword analysis and geographical analysis were carried out. In the systematic analysis, answers were sought to the questions of what is the target purpose determined by the authors, what is the sample size and data collection method in the studies, what are the factors that have an impact on purchasing behavior in the research, and what are the factors that have an impact on purchasing behavior in the research. Scopus database was preferred in the research due to its wide range of resources. Also, Bibliometrix-R package, VOSviewer and PRISMA-Meta analysis framework were used for analysis.

Findings

In the research, 74 articles were analyzed by searching the series "Electric Vehicle" AND "Purchase" OR "Purchase intention" OR "Purchase Behavior" and following the definition, screening, eligibility and inclusion framework of systematic analysis.

As a result of the bibliometric analysis, it was observed that the studies were produced in 2014-2013 and increased especially after 2019, the most publications were published in the journal of energy policies, the most cited author was Hair who introduced structural equation modeling, the most intensively used keyword was electric vehicle and the keyword purchase intention between 2021-2023 became more frequent in the studies, the most research was conducted in China and the most research cooperation was between China-Hong Kong (2) and China-Pakistan (2).

As a result of systematic analysis; In addition to examining consumer purchasing intentions, it was also observed that purchasing intentions of consumer groups were compared from a country perspective. In addition attitudinal, psychological and social factors, perceptions and motivations, cultural influences, country of origin perception and the influence of reference persons on purchase intention

have also been frequently evaluated. Also, when obtaining data to evaluate individuals' tendencies, the survey method was used extensively and analyzes were carried out with structural equation modeling. Also, when obtaining data to evaluate individuals' tendencies, the survey method was used extensively and analyzes were carried out with structural equation modeling. The factors whose influence on purchasing behavior were examined were determined in line with the theories of Diffusion of Innovations, Reasoned Action, Technology Acceptance and Use, Planned Behavior and Consumption Values.

Conclusion and Discussion

As a result of bibliometric and systematic analysis; it was seen that the studies increased after 2020, the most cited author was Hair and the scientific source was the Energy Policy Journal, the phrase electric vehicles was determined as the most frequent keyword, the study and cooperation at the country level was concentrated in China.

While studies were investigating the effects of attitudinal and psychological factors, social factors, perceptions and motivations, country of origin and reference persons on purchasing intention in parallel with the economic, technological, ecological and social context, the most researched group was the Y generation. In addition, different results were obtained in the studies depending on the sample studied.

Researchers examining this study; They will have the opportunity to learn the theories they will use in their studies on purchasing behavior and to see the elements whose effects they will investigate. Brands; They will have the opportunity to organize R&D and brand-market-product strategies in the Turkish market. Decision makers; They will have the opportunity to develop incentive policies and realistically establish the targets in their road maps.

ULUSLARARASI TURİZM GELİRLERİ, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME: DİNAMİK PANEL VERİ ANALİZİ

Onur YAĞIŞ*

Öz

Dünya ekonomilerine etkileri bakımından turizm faaliyetlerine verilen önem giderek artmaktadır. Turizm birçok ülkede milli gelirin artmasına ve yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için ülkelerin uluslararası turizme verdikleri destek her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin ihtiyaç duyduğu döviz turizm sektörü ile karşılanabilmektedir. Bu dövizler mal ve hizmet üretimine, ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasına, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, uluslararası turizm gelirleri ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini G-20 üyesi ülkeler için dinamik panel veri analizi yöntemiyle incelemektir. Çalışma kapsamında G-20 üyesi ülkeler ele alınarak 2007-2019 dönemi için dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz kapsamında, sabit etkiler modeli, GMM, GMM robust, sistem GMM ve sistem GMM robust (dirençli hata) tahmincileri kullanılarak tahmin gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücünün ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı yönde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Turizm Gelirleri, Dış ticaret, Ekonomik Büyüme, GMM Yöntemi, G-20

INTERNATIONAL TOURISM REVENUES, FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH: DYNAMIC PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

The importance given to tourism activities is increasing in terms of their impact on world economies. Tourism contributes to increasing national income and creating new business areas in many countries. In order to achieve economic growth and development, the support given by countries to international tourism is increasing day by day. The foreign currency needs of countries can be met by the tourism sector. These foreign currencies make significant contributions to the production of goods and services, closing balance of payments deficits, and ensuring economic growth and development. The aim of this study is to examine the effects of international tourism revenues and foreign trade on economic growth for G-20 member countries using dynamic panel data analysis method. Within the scope of the study, dynamic panel data analysis method was used for the period 2007-2019 by considering G-20 member countries. Within the scope of the analysis, estimation was made using the fixed effects model, GMM, GMM robust, system GMM and system GMM robust (resilient error) estimators. As a result of the analysis, it was found that international tourism revenues, foreign trade and total workforce affect economic growth in a statistically positive and significant way.

Keywords: *International Tourism Revenues, Foreign Trade, Economic Growth, GMM Method, G-20*

1. GİRİŞ

Dünyada küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte farklı ülkelerin birbirleriyle olan ticari faaliyet ve iletişimleri artmıştır. Gelişmiş ülkelerde 19.yy. ikinci yarısından sonra ortaya çıkmayan başlayan bu süreç gelişmekte olan ülkeler tarafından 50-60 yıl geriden takip edilmiştir (Durmuş vd. 2021: 518).

Turizm endüstrisinin küreselleşmeyle birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemi artmıştır. Turizm sektörü makroekonomik dengelerin sağlmasına

katkıda bulunmaktadır. Bu sektör ülkeye döviz girişini artırdığı için dış ticarete ve tasarruflarda meydana gelen açığı finanse edebilmektedir. Bu doğrultuda ekonomik büyümeye de katkıda bulunmaktadır (Katircioğlu vd., 2018: 528).

Turizm ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşim “turizme dayalı büyüme” hipotezi ile ifade edilir. Bu hipotez aslında ihracatın farklı araçlar vasıtasıyla ekonomik büyümeyi artırabileceğini savunan ihracata dayalı büyüme varsayımına dayanmaktadır. Yabancı ülkelere ek gelir sağlayabilecek bir ihracat faaliyeti olan turizm sektörü ihracata dayalı büyümede önemli rol üstlenmektedir (Nissan vd. 2011: 1568). Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan avantajlar ekonomik büyüme amaçlarına ulaşma bakımından turizm sektörünün önemini artırmıştır (Ren vd. 2019: 2).

Genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetler yeni iş alanları yaratması, tedarik sektörüne katkıları, döviz ve ödemeler dengesine olumlu etkileri bakımından turizm sektörünü destekleyici teşvikleri vermektedir (Khan vd., 2020, s.1).

Dış ticaret yani ticari açıklık kavramı ithalat ve ihracat değerlerinin mutlak toplamalarının GSYH ya bölünmesi olarak tanımlanır (Desai vd. 2006: 1416). Farklı iktisadi görüşler dış ticarete korumacı tedbirlerin ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayacağını savunurken, liberal ekonomik yaklaşım ise uzun dönemde ticari açıklıkların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğunu benimsemektedir. 2. Dünya savaşının ardından ithal-ikameci sanayileşme politikalarında gelişmekte olan ülkelerde başarıya ulaşamamasından dolayı ticari açıklık desteklenmiştir (SenGupta, 2020:1). Ekonomik büyümenin artması için ihracat ve ithalat sektörlerine yönelik olarak teşvikler sağlanmalıdır (Iyoha ve Okim, 2017: 25). 2008 küresel krizinin sonrasında dış ticarete meydana gelen kısıtlamaların uzun dönemde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde ne gibi

etkilerinin olduğuna dair tespitlerin yapılmasını zorunlu kılmıştır (Uğur ve Dallı, 2021: 3).

1950 yılından sonra savaşının ardından ulaşım ağlarının ve yolların geliştirilmesi turizm faaliyetlerini önemli ölçüde artırmıştır. Bu sayede birbirinden farklı turizm güzergâhları ortaya çıkmıştır (Pedrana, 2013: 91). Küresel turizmde meydana gelen büyüme teknolojik ilerlemelerden önemli ölçüde yararlanmıştır. Bu durum bireylerin kişisel seyahatlerini belirlemelerini, konaklamalarını ve ardından tecrübelerini arkadaşlarına aktarmalarını kolaylaştırmıştır (OECD, 2020).

Dünya ekonomisi 1990-1999 yılları arası ortalama %2,7 büyürken, 2000 yılından 2008 küresel krizine kadar ciddi büyüme sağlayarak ortalama %3,6 büyümüştür. Ancak 2008 küresel krizinden 2019 yılına kadar ortalama büyüme hızı %2,5 olarak gerçekleşmiştir (WorldBank, 2021). Bu duruma ilk başlarda ABD ve Avrupa'da meydana gelen küresel finansal kriz ve borç krizi neden olmuştur. Son dönemde küresel krizin etkilerinin azalmasına rağmen büyüme zayıf seyretmiştir. Zayıf büyümenin sebepleri arasında jeopolitik tehditler, gelişmiş ülke merkez bankalarının uygulamış oldukları sıkı para politikaları, finansal oynaklık, Çin ve ABD ticaret savaşları, İngiltere'nin AB ayrılma süreci ve ticari korumacılık politikalarının uygulanması gösterilmektedir (TİM, 2019: 30-31).

Dünya ticaretinde 1990-1999 yılları arasında teknolojik ilerlemelerle birlikte ulaşım ve iletişim sektörlerinde gelişimler yaşanmıştır. Bununla birlikte Çin, Hindistan gibi ülkelerin küresel ticarete daha fazla yönelmeleri dünya ticaretini olumlu etkilemiş ve ortalama %5,8 büyümüştür. 2000'li yılların başından 2008 küresel krizine kadar uluslararası piyasalarda meydana gelen sermaye bolluğu ve ekonomik büyümenin hızlı seyretmesinden dolayı dünya ticareti %6,4 büyümüştür. 2008 krizinin ardından küresel ekonomik büyümenin azalması, korumacı politikaların aşırı artışı sonucu dünya dış ticareti %3 düzeyinde seyretmiştir (TİM, 2019: 30-31; Uğur ve Dallı, 2021: 3).

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin 2019 yılı raporuna göre, turizm sektörü dünya ekonomik büyümesine 8,9 trilyon dolar katkı sağlayarak küresel büyüme'nin %10,3'ünü meydana getirmiştir. Küresel turizm 2021'de 2020'ye göre %4'lük hafif bir toparlanmayla 15 milyon daha fazla uluslararası turist ziyareti gerçekleşmiştir. 2021'in ikinci yarısında ılımlı bir şekilde toparlanan turizm sektörü 2019'un aynı dönemlerine kıyasla hem üçüncü hem de dördüncü çeyrekte %62 azalmıştır. Kıtalar bakımından incelendiğinde Avrupa ve Amerika, 2020 yılında 2019 yılı seviyeleri göre %62 ve %63 daha az turist sayısına ulaşmıştır. Afrika, 2021'de 2020'ye kıyasla %12'lik bir artış yaşamıştır. Orta Doğu'da turizm ziyaretleri 2021 yılında 2020'ye kıyasla %24 ve 2019'a göre %79 azalmıştır. Asya ve Pasifik'te, 2021 yılında turizm ziyaretçileri 2020 seviyelerine göre %65 ve %94 azalmıştır. Karayipler 2021'de en iyi performansı görerek 2020'ye göre %63 artış sağlamıştır. Turizmin ekonomik katkısının (turizmin doğrudan gayri safi yurtiçi hasılası) 2021'de 1,9 trilyon ABD doları, 2020'de 1,6 trilyon ABD doları olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir (UNWTO, 2022: 2-4).

G-20 (20'ler Grubu), 1999 yılında kurulmuştur. Gelişmiş ve yükselen ekonomilerden oluşan G-20 küresel ekonomik iş birliğini sağlamak için temel platformdur. G-20 sayesinde her kıtadan gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler uluslararası problemlere çözüm sağlamada önemli rol üstlenir. G20 üyesi ülkeler uluslararası ticaretin yüzde 75'ini ve dünya nüfusunun yüzde 60'ını dünya GSYİH'nin yüzde 80'ini oluşturmaktadır (G-20, 2023).

Bu çalışmanın amacı, G-20 üyesi ekonomilerde uluslararası turizm gelirleri ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 2007-2019 dönemi için incelemektir. Yöntem olarak GMM, GMM robust ve sistem GMM ve sistem GMM robust (dirençli hata) tahminicileri uygulanmıştır. Bu çalışmayla birlikte ele alınan ülke örneklemini, kullanılan ekonometrik yöntem, G-20 ülkeleri için uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki

dinamik etkileri incelemesi ile hem özgün bir konumda bulunmakta hem de belirtilen yönleriyle literatüre katkıda bulunacağı hedeflenmektedir. Çalışma giriş bölümü, literatür taraması, yöntem ve analiz bulguları ile tartışma ve sonuç kısmı olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Dünyadaki tüm ekonomilerde turizm faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerinde ne gibi etkilerinin olduğu araştırılmaya devam etmektedir. Bunun en önemli sebebi turizm harcamalarının ekonomik büyümeye katkı sağlamasıdır. Ekonomik büyümeye katkı sağlayan bir diğer etmen ise dış ticarettir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler küreselleşmeyle birlikte kendi hedefleri doğrultusunda ticaret ve yatırımlarını belli kurallar çerçevesinde serbestleştirerek dış pazara açılma gayreti içerisinde olmuştur. Bu süreçte başarıya ulaşabilen ülkeler ekonomik büyümenin gerçekleşmesine olumlu katkı sağlayabilmektedir. Literatürde yerli ve yabancı çalışmalara yer verilmiştir. Dış ticaret değişkeni olarak ithalat ve ihracat değişkenlerini ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda dış ticaret, uluslararası turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin yer aldığı ulusal ve uluslararası çalışmalar aşağıda yer almaktadır. İncelenen literatürde uluslararası turizm gelirleri ve dış ticaretin ekonomik büyüme arasında olumlu ilişkiler belirlenmiştir.

Çetintaş ve Barışık (2009), çalışmasında geçiş ekonomilerini ele alarak bir analiz gerçekleştirmiştir. Ekonometrik yöntem olarak panel nedensellik analizi kullanmışlardır. Zaman Aralığını 1995: 02-2006: 04 (aylık) veriler olarak belirlemişlerdir. Araştırma sonucunda ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi artırdığını bulmuşlardır.

Gül ve Kamacı (2012), çalışmasında hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeleri ele almışlardır. Gelişmekte olan ülkeler 1980-2010 dönemini gelişmiş ülkeler için

1993-2010 dönemini ele almışlardır. Panel veri analizinin uygulandığı çalışma sonucunda hem birinci modelde hem de ikinci modelde ithalat ve ihracattın büyümenin nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Korkmaz ve Aydın (2015), çalışmasında Türkiye ele alarak Granger nedensellik analizi gerçekleştirmişlerdir. 2002: Q1-2014: Q2 döneminin ele alındığı çalışmalarının sonucunda ihracattın ekonomik büyümeyi etkilemediğini, ithalatın ise olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır.

Seghir vd.,(2015), çalışmasında panel veri analizini kullanmıştır. Yöntem olarak eşbütünleşme ve nedensellik analizlerinin uygulandığı çalışmada 1988-2012 dönemleri incelenmiştir. 49 ülkenin dâhil edildiği çalışma sonucunda turizm harcamaları ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Değer ve Recepoğlu (2016), çalışmasında Türkiye'nin 26 Alt Bölgesi ele alınmıştır. Dönem olarak 2004-2011 yıllarının ele alındığı çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. İhracat ve ithalatın büyümeye katkıda bulunduğunu bulmuşlardır.

Hamdan (2016), çalışmasında 17 Arap Ülkesini ele almıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada, 1995-2013 (yıllık) verileri kullanılmıştır. Sonuç olarak GSYİH, ihracat, ithalat, sermaye, emek, ihracat ve ithalat büyümeye katkı sağladığını bulmuştur.

Ohlan (2017), gerçekleştirdiği analizde 1960-2014 dönemlerini ele almıştır. Çalışmasında Hindistan'ı ele alan yazar turizm, finansal gelişme ve ekonomik büyüme için eş bütünleşme ve nedensellik analizlerini gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda turizmin ekonomik büyümenin nedeni olduğuna ulaşmıştır.

Yazdi vd. (2017), çalışmasında İran'ı ele almışlardır. 1985-2013 dönemlerinin ele alındığı çalışmada ARDL sınır testi ve nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasında olumlu bir

ilişki bulunmuştur. Ayrıca reel efektif döviz kuru, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulmuşlardır. Nedensellik sonucunda ise turizm harcamaları ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Shahbaz vd. (2018), Malezya için 1975-2016 dönemlerinin ele alındığı çalışmada eş bütünleşme ve nedensellik testleri gerçekleştirilmiştir. Yazar, çalışmasında turizm, finansal gelişme, ekonomik büyüme ve reel döviz kuru arasında ilişkileri incelemiştir. Çalışma sonucunda değişkenlerin uzun dönemli olduklarına ulaşılmıştır. Ayrıca finansal gelişme ve turizmin ekonomik büyümenin nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Eroz, vd. (2020), çalışmasında Pakistan'ı ele almışlardır. Dönem olarak 1995-2018 yıllarının incelendiği çalışmada eş bütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda turizm ve ekonomik büyümenin uzun dönemli bir ilişki içerisinde bulunduğu ulaşılmıştır. Finansal gelişmenin ve turizmin ekonomik büyümeyi artırdığına ulaşılmıştır.

Rasool vd.(2021), çalışmasında BRICS Ülkeleri'ni panel veri analizi kullanılarak ele almışlardır. Turizm, finansal gelişme, ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği analizde 1995-2015 dönemleri incelenmiştir. Yöntem olarak ARDL sınır testi ve nedensellik analizi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda turizm, finansal gelişme ve ekonomik büyümenin uzun dönemli bir ilişki içerisinde buldukları ve nedensellik ilişkisinin bulunduğu ulaşılmıştır.

Durmuş vd.(2021), çalışmasında turizm gelirleri, ticari açıklık, yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyümeyi ele almışlardır. 1995-2019 dönemlerinin incelendiği çalışmada 14 gelişmekte olan ülke için (GMM) testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda turizm gelirleri, yabancı yatırım ve ticari açıklığın ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağladığını bulmuştur.

Bhattacharya ve Karmacharya (2022), çalışmalarında, 1976-2020 zaman serisi verilerini kullanarak ve otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yaklaşımını uygulayarak turizmin Nepal'in ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemişlerdir. Reel GSYİH, sonuç değişkeni olan ekonomik büyümenin vekil ölçüsü olarak, faiz değişkeni ise turizm gelirleri olarak kullanılmıştır. Dış yardım, toplam ticaret hacmi ve devlet tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranı kontrol değişkenleri olarak alınmıştır. ARDL modelinin sonucunda, turizmin Nepal'in ekonomik büyümesi üzerinde hem kısa hem de uzun vadede önemli bir etkisinin olmadığını bulmuşlardır. Bununla birlikte, toplam ticaret hacmi kısa vadede ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahipken, dış yardımlar, toplam ticaret hacmi ve kamu tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranı, uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Turizm ve büyüme ilişkisi bağlamında, Nepal için turizme dayalı büyüme hipotezi reddedildiğine ulaşılmıştır.

Uluslararası turizm gelirleri, dış ticaretin ile ekonomik büyüme literatürü genel olarak incelendiğinde, uluslararası turizm gelirleri ve dış ticaretin ekonomik büyümeyi artırdığına ulaşılmıştır. Yapılan çalışmada uluslararası turizm gelirleri, dış ticaretin ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

3. YÖNTEM ve ANALİZ BULGULARI

Bu bölümde, G-20 ülkeleri için uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkileri panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Fakat veri eksikliği sebebiyle G-20 ülkelerinin tamamı alınamamıştır. Bu yüzden yapılan çalışmada G-20 ülkeleri içerisinde yer alan Arjantin, Fransa, Almanya, Japonya, Meksika, ABD, Kore, Brezilya, Güney Afrika, Sudi Arabistan, Türkiye, Rusya, Endonezya ve Avustralya analize dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda, bağımlı değişken olarak kişi başına düşen milli gelir (sabit 2015 ABD Doları) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak ise uluslararası turizm

gelirleri(ABD doları), dış ticaret(%GSYİH) ve toplam işgücü modele dâhil edilmiştir.

Çalışma 2007-2019 dönemini kapsamakta ve çalışmada yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan kişi başına düşen milli gelir(LNGDP, sabit 2015 ABD Doları) ve bağımsız değişkenler uluslararası turizm gelirleri(LNTG, ABD doları), dış ticaret(DT, %GSYİH) ve toplam işgücü(LNİ) Dünya Bankası'nın (World Bank) Dünya Gelişme Göstergeleri (World Development Indicator) veri tabanından temin edilmiştir. Modelde kullanılan ekonomik büyümeyi temsilen (kişi başına düşen milli gelir), uluslararası turizm gelirleri ve toplam işgücü değişkenlerinin logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir.

G-20 ülkeleri için uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemek için aşağıda yer alan dinamik panel veri analizi yöntemi modeli kurulmuştur;

$$LNGDP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 LNGDP_{it-1} + \alpha_2 LNTG_{it} + \alpha_3 DT_{it} + \alpha_4 LNİ_{it} + u_{it} (1)$$

Yukarıdaki kurulan modelde bağımlı değişken ekonomik büyümenin bir gecikmeli hali $Ingdp_{it-1}$, ekonomik büyüme ($Ingdp$), uluslararası turizm gelirleri($Intg$), dış ticaret(dt) ve toplam işgücü(lni) ve u_{it} kavramı ise hata terimlerini göstermektedir. Aşağıda değişkenlere dair özet istatistikleri, yöntem ve analiz bulguları yer almaktadır. Tablo 1'de özet istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1. Özet İstatistikler

	LNGDP	LNTG	DT	LNİ
Ortalama	9.945311	23.61972	40.58850	17.28096
Medyan	10.34906	23.42146	36.80004	17.22905

Maksimum	11.01595	26.21214	86.14803	18.46352
Minimum	8.476048	21.26326	15.69473	16.05417
Standart Hata	0.793427	1.163807	18.04470	0.603634
Gözlem	182	182	182	182

Çalışmada kullanılan değişkenlerden DT tanımlayıcı istatistik değerleri sonucuna göre ortalama değeri diğer değişkenlerin LNGDP, LNTG, LNI ortalama değerlerinden daha fazladır. DT Maksimum değer ve LNTG minimum değer en yüksek olduğu değişkendir. LNGDP değişkeninin maksimum ve minimum değerleri en düşüktür. Standart hatanın en düşük olduğu değişken LNI en yüksek olduğu değişken ise DT değişkenidir. Yukarıdaki tabloda değişkenlere ait istatistik değerler ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Yapılan bu araştırmada ekonometrik analiz olarak panel veri analizi uygulaması yapılmıştır. Panel veriler hem kesit verilerinden hem de zaman serisi verilerinden oluşmaktadır (Eom vd., 2008: 576). Panel veri analizinde zaman ve birim düzeyine ait gözlem sayısı ne kadar çok olursa uygulaması yapılan analizin tutarlılığı da o kadar artmaktadır. Bu sebeple bu araştırmada panel veri metodlarından biri olan dinamik panel veri uygulamasından faydalanılmıştır. Dinamik panel veri modellerinde bağımsız değişkenin gecikmeli değerinin aynı modele bağımsız değişken şeklinde eklenmesi dağıtılmış gecikmeli model şeklinde ifade edilmektedir. Öte taraftan modelde bulunan bağımlı değişken modele bağımsız değişkenlerden biri olarak eklenmesi ise otoregresif model olarak ifade edilmektedir. Dinamik panel veri modelleri belirtildiği gibi dağıtılmış gecikmeli ve otoregresif model olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Bu bağlamda dinamik panel veri metodu hem bağımlı hem de bağımsız değişkenleri bünyesinde bulunduran modeller olarak ifade edilebilir. Uluslararası turizm gelirleri ve dış

ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini G-20 ülkeleri için inceleyen bu çalışmada (GMM) yöntemi uygulanmıştır. Arellano Bond tarafından ortaya konulan bu metot yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olması koşuluyla kullanılabilir. Bu yöntemde araç değişken matrisinden faydalanılmaktadır. Araç değişkenlerin birinci fark modeline dönüştürülmesi ve sonrasında dönüşümü sağlayan modelin genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmesi gerekmektedir. Dinamik panel veri metodu statik tahmin metoduna göre daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır (Tatoğlu, 2013: 65; Akyol ve Mete, 2021: 582).

Panel veri analizi modellerinde hangi modelin seçileceğine Hausman (1978) testi ile karar verilebilmektedir. Hausman (1978) testi panel veri analizlerinde birim veya zaman etkilerini ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonunu ortaya koymak için uygulanan bir testtir. Bağımsız değişken ile birim ve zaman etkileri arasında ilişki bulunmuyor ise tesadüfi etkiler modeli seçilmelidir. Bağımsız değişkenlerle birim ve zaman etkileri arasında ilişki bulunması durumunda sabit etkiler modeli tercih edilmelidir. Hausman test istatistiği aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$H = (\beta^{\wedge}_{FE} - \beta^{\wedge}_{RE})' [Avar(\beta^{\wedge}_{FE}) - Avar(\beta^{\wedge}_{RE})]^{-1} (\beta^{\wedge}_{FE} - \beta^{\wedge}_{RE}) \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemde sabit etkiler modeli tahminini FE, tesadüfi etkiler modeli tahminini ise RE ile gösterilmiştir. $Avar(\beta^{\wedge}_{FE})$ ve $Avar(\beta^{\wedge}_{RE})$ ise asimptotik varyans kovaryans matrislerini temsil etmektedir. Test hipotezlerinden H_0 kabul edilirse birim ve zaman etkileri ile bağımsız değişken arasında ilişki olmadığını ifade eden tesadüfi etkiler modeli geçerli olacaktır. Eğer H_0 hipotezi red edilirse H_1 hipotezi birim ve zaman etkileri ile bağımsız değişkenlerin birbirleriyle korelasyonlu olduğu yani sabit etkiler modeli tercih edilmelidir (Erdoğan ve Aydınbaş, 2021: 223-224).

Statik tahmin metodundan biri olan standart EKK ile otoregresif modellerin tahmini yapılırsa birbirini takip eden hata terimlerinin arasında ilişki bulunacağından dolayı otokorelasyon problemi ortaya çıkmakta ve tutarsız tahminlere ulaşılmaktadır. Otokorelasyon problemi dikkate alınarak yeniden tahmini yapılan EKK'da bağımlı olarak bulunan değişkenin gecikmeli değerinin hata terimiyle ilişkili bulunması dışsallık varsayımını yok etmekte ve tahmincilerin tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır (Greene, 2000). Sabit ve rassal etkili tahmin metotlarında dinamik metotta olduğu gibi bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ilave edilirse hata terimi ve bağımlı değişkenin gecikmeli değeri arasında ilişki sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden sonuçlar sapmalı olmakta ve içsellik problemleri ortaya çıkmaktadır. Bu problemin üstesinden gelmek için araç değişken metodu kullanılması gerekmektedir (Atilla ve Kök, 2020: 307).

Bu sebeple Anderson ve Hsiao (1981), Arellano ve Bond (1991), Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) çeşitli tahmin yöntemleri sunmuştur. Andersen ve Hsiao (1981) yönteminde tahmin gerçekleştirilirken dinamik panel veri modelinde birinci fark dönüşümünü gerçekleştirerek sonuçlar elde edilmektedir. Fakat gecikmeli bağımlı değişkende içsellik problemi ortaya çıkmaktadır. Bu durumda tahminciler arasında tutarsız sonuçlara neden olmaktadır. Arellano ve Bond (1991) ise, geçerli olan tüm gecikmeli değişkenleri araç değişken olarak kullandığı (GMM) yöntemini ortaya koymuştur. Bu yöntem sabit etkiler ve içsellik problemlerini ortadan kaldırmak için ayrıca dinamik panel sapmasından kurtulmak için etkili bir metot olarak kabul edilir. Bu yöntemde ilk aşama olarak birinci fark modeli araç değişken matrisi kullanılarak dönüşümü sağlanır. Ardından modelin geliştirilmiş EKK metodu ile tahmini gerçekleştirilir. Bu noktadan hareketle iki aşamalı tahmin metodunun daha etkili bulgulara ulaşılmasına yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Kozal ve Günel 2022: 44) Bu yöntem aynı zamanda iki aşamalı araç değişkenler tahmincisi olarak da bilinmektedir.

Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından ortaya atılan bu metot birim boyutunun zaman boyutundan daha büyük olduğunda kullanılabilir (Efeoğlu ve Azgün, 2020: 549-550). Arellano ve Bond (1991) dengesiz panel veri analizlerinin yapıldığı araştırmalarda yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tahmincisi Arellano ve Bond (1991) tahmincisine göre daha etkin bir tahmincidir. Sistem GMM yönteminde fark ile düzey denklemleri birlikte kullanılmaktadır (Blundell ve Bond, 1998; Asandaş ve Işık, 2021: 113).

Arellano ve Bond (1991) Sargan testi ile genelleştirilmiş momentler tahmini yapıldığında araç değişkenlerin geçerliliğini test etmiştir. Bu testin H0 hipotezi aşırı tanımlama kısıtlılığını kabul edildiğidir. H1 hipotezi ise aşırı tanımlama kısıtlılığının bulunmadığıdır. Arellano ve Bond (1991), ayrıca oto korelasyonun olup olmadığını ortaya koyabilmek için bir test önerisinde bulunmuştur. Bu tahminin geçerli olabilmesi için ikinci dereceden oto korelasyonun bulunmaması gereklidir. Bu testin H0 hipotezi oto korelasyonun hata terimleri arasında bulunmadığı iken H1 hipotezi oto korelasyonun hata terimleri arasında bulunması şeklindedir (Tatoğlu, 2018: 149). Aşağıda Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi (GMM) yöntemi ve Sistem GMM yöntemi karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

G-20 ülkelerinde uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücünün ekonomik büyümeye etkileri için dinamik panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Yapılan çalışmada ilk olarak statik model tahmin sonuçları elde edilerek kontrol yapılmıştır.

Bu sebeple ilk olarak klasik etkiler modelinin mi yoksa sabit etkiler modelinin geçerli olduğunu bulabilmek için F testi yapılmıştır. F test sonucuna göre (F test istatistiği=1641.40, p=0.0000) bulunmuştur. Bu durumda klasik modelin geçerli olduğu hipotez %1 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. Bu yüzden klasik modelin kullanılamayacağı, sabit veya rassal etkiler modelinden hangisinin geçerli

olduğunu bulabilmek için Hausman testi uygulanmıştır. Hausman test sonucuna göre, ($\chi^2=7148$, $p=0,0000$), Bir diğer ifadeyle %1 anlamlılık düzeyinde ($0.00<0.01$) sıfır hipotezi red edilmiştir. Bu durumda, boş hipotez olan tesadüfi etki tahmincisinin geçerli olduğu reddedilmiş olup alternatif hipotez kabul edilerek sabit etkiler tahmincisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tesadüfi etkiler tahmincisinin ise geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Aşağıdaki tablo 2’de sabit etkiler modeli sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Sabit Etkiler Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar
LNTG	0.1295776 (0.000)***
DT	0.0006239(0.409)
LNİ	0.3739498(0.000)***
Katsayı	0.1046406 (0.710)
Gözlem sayısı	182
R ²	0.5242

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2’de sabit etkiler modeli sonuçları yer almaktadır. Uluslararası turizm gelirlerinin ve toplam iş gücünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmuştur. Fakat katsayı 0.1046406 (0.710) anlamsız çıkmıştır. R₂ değeri (0,5242) oldukça düşük bulunmuştur. Bir sonraki aşamada ise sabit etkiler modelinin güvenilirliği incelenmiştir. Bu yüzden değişen varyans probleminin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bunun için Değiştirilmiş Wald Testi uygulanmıştır. Sonuç olarak ($\chi^2(14) = 1723.20$ Prob = 0.0000) “Değişen varyans yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. Değişen varyans sorunu bulunmuştur. Oto korelasyon kontrolü için Baltagi Wu’nun LBI testi (0.54768668) ve Bhargava, Franzini ve Narandranathan’ın Durbin-Watson testi (0. 24779816) kullanılmıştır. Her iki testi sonucu da 0.547 ve 0.247 2’den oldukça küçük olduğundan otokorelasyonun var olduğu söylenebilir. Bu testin sıfır hipotezi otokorelasyon bulunmamaktadır. Alternatif hipotezi ise

otokorelasyon bulunmaktadır, şeklindedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 222-226). Pesaran CD test ile yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. ($N > T$) birim boyutu zaman boyutundan büyük olduğu modellerde kullanılabilinen bu test sonucunda (Test istatistiği: -0.378, Prob= 1.2948) bulunmuştur. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016). Kurulan model ve yapılan testler sonucunda statik modelde ekonometrik sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple aşağıda otoregresif dinamik bir model kurgulanmıştır. Analiz çerçevesinde denklem de sunulan model (GMM) yöntemi, GMM robust ve Sistem GMM ve Sistem GMM (robust) yöntemi modeli ile tahmin edilmiştir. G-20 ülkelerinde turizm gelirleri ve dış ticaretin ekonomik büyümeye etkileri için dinamik panel veri analizi modeli aşağıda yer almaktadır.

$$LNGDP_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 LNGDP_{it-1} + \alpha_2 LNTG_{it} + \alpha_3 DT_{it} + \alpha_4 LN\dot{I}_{it} + u_{it} \quad (3)$$

Temel varsayım testleri dinamik panel veri modellerinde öncelikle yapılmıştır. İlk olarak seçilen araç değişkenlerin geçerliliği test edilmelidir. Bu amaçla Arellano ve Bond tarafından önerilen Sargan testi kullanılmıştır. Bu testte temel hipotez aşırı tanımlama kısıtlılığının kabul edilmesidir. Alternatif hipotez ise aşırı tanımlama kısıtlılığının kabul edilmemesidir (Tatoğlu, 2020, s. 149). Modelde bulunan Sargan testi sonuçlarına göre H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bir diğer ifadeyle modelde aşırı tanımlama kısıtlılığı bulunmaktadır

Modelde otokorelasyon sorunu araştırılması için AR (1) ve AR (2) testleri kullanılmıştır. GMM tahmincisinde birinci dereceden oto korelasyonun olduğu ikinci dereceden oto korelasyonun olmadığı durumlarda etkin sonuçlar üretebilmektedir (Tatoğlu, 2020, s. 149) Aşağıdaki modelde yer alan sonuçlara göre birinci dereceden otokorelasyon bulunmakta ve ikinci dereceden otokorelasyon bulunmamaktadır

Wald test istatistiki ile modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin tamamının bağımlı değişkeni açıklamada anlamlılığı ölçülmektedir. H_0 hipotezi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama gücü bulunmamaktadır. H_1 bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama gücü bulunmaktadır (Tatoğlu, 2020). Aşağıdaki Wald testi istatistiği sonuçlarında modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama gücü gayet yüksektir.

Model de yer alan bağımsız değişkenlere ait katsayılar ve hipotez testlerine ilişkin istatistiksel sonuçlara yönelik elde edilen bulgular aşağıda açıklanmıştır. Analiz sonucunda, bağımlı değişken olan ekonomik büyüme değişkeninin bir gecikmeli değeri iki aşamalı GMM ve sistem GMM modelinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Model de yer alan bağımsız değişkenlere ait katsayılar ve istatistiksel sonuçları karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Dinamik Panel Veri Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNGDP				
Değişkenler	GMM	GMM(Robust)	Sistem GMM	Sistem GMM(Robust)
	Katsayılar	Katsayılar	Katsayılar	Katsayı
LNGdpL1	0.47 (0.000)***	0.47 (0.000)***	0.92 (0.000)***	0.92 (0.000)***
LNTG	0.09 (0.000)***	0.09 (0.000)***	0.01 (0.000)***	0.01 (0.030)**
DT	0.01 (0.000)***	0.01 (0.000)***	0.01 (0.000)***	0.01 (0.001)***
LNI	0.21 (0.000)***	0.21 (0.452)	0.04 (0.024)**	0.04 (0.022)**
Model için Gerekli Diğer Testler				
Wald Testi (χ^2)	10913.81(0.000)***	159.09(0.00)**	375060(0.00)**	809013.86(0.00)**

Arellano-Bond Otokorelasyon Testi AR(1)	-1.63 (0.00)***	-1.067 (0.04)**	-2.11(0.03)**	-2.11 (0.03)**
Arellano-Bond Otokorelasyon Testi AR(2)	(0.33) 0.74	(0.16) 0.98	(1.14) 0.25	(1.14) 0.25
Sargan	13.09(0.87)	-	11.70577(0.94)	11.70577(0.94)
Hansen	-	-	11.59 (0.39)	11.59 (0.39)
Fark Hansen	-	-	11.59(0.31)	11.59(0.31)

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunluğu 1 olarak alınmıştır.

Yukarıdaki tablo 3'e göre; modelde bağımlı değişken Ln_{gdp} 'nin gecikmeli değeri Ln_{gdp1} modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Bu bağlamda G-20 ülkelerinde uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine bakıldığında; Modelde bağımlı değişken ekonomik büyüme gecikmeli değeri Ln_{gdp1} modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Gecikmeli bağımlı değişkenin ekonomik büyümeyi açıklaması tüm tahminciler için anlamlıdır. Bu bağlamda G-20 ülkelerinde uluslararası turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine bakıldığında; birinci sütunda Arellano ve Bond iki aşamalı genelleştirilmiş momentler tahmincisi kullanılmıştır. Buna göre; modelde ekonomik büyüme gecikmeli değeri ve diğer bağımsız değişkenler uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücü değerlerinin bağımlı değişken ekonomik büyümeyi açıkladığı görülmektedir. Buna göre modele eklenen gecikmeli değer ekonomik büyümede meydana gelen %1 artış bağımlı değişken ekonomik büyümeyi % 0.47 oranında artırmaktadır. Uluslararası turizm gelirlerinde gerçekleşen %1 artış ekonomik büyüme üzerinde %0.09 oranında pozitif artış sağlamıştır. Dış ticarete meydana gelen %1 artış ekonomik büyüme üzerinde %0.01 oranında pozitif artış sağlamıştır. Toplam işgücünde meydana

gelen %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.21 oranında pozitif artış sağlamıştır. Ayrıca Sargan testi sonucunda araç değişkenin geçerli olduğu ve AR1 ve AR2 sonuçlarına göre oto korelasyon problemi olmadığı görülmektedir.

İkinci sütunda Windmeijer'in dirençli standart hataları kullanılarak Arellano ve Bond iki aşamalı genelleştirilmiş momentler tahmincisi(Robust) uygulanmıştır. Buna göre modele eklenen gecikmeli değer ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik artış bağımlı değişken ekonomik büyümeyi %0.47 oranında artırmıştır. Uluslararası turizm gelirlerinde meydana gelen %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.09 oranında artırmıştır. Dış ticarete meydana gelen %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.01 oranında artırmıştır. Ayrıca AR1 ve AR2 sonuçlarına göre oto korelasyon problemi olmadığı görülmektedir.

Üçüncü sütunda Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond'un İki Aşamalı Sistem GMM tahmincisi kullanılmıştır. Buna göre modele eklenen gecikmeli değer ekonomik büyümede meydana %1'lik artış bağımlı değişken ekonomik büyümeyi %0.92 oranında artırmıştır. Uluslararası turizm gelirlerinde meydana gelen %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.01 oranında pozitif artış sağlamıştır. Dış ticarete meydana gelen %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.01 oranında pozitif artış sağlamıştır. Toplam işgücünde meydana gelen %5'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.04 oranında pozitif artış sağlamıştır. Ayrıca Sargan testi sonucunda araç değişkenin geçerli olduğu görülmektedir. AR1 ve AR2 sonuçlarına göre oto korelasyon problemi olmadığı görülmektedir. H_0 hipotezi araç değişkenlerin geçerli olduğunu söyleyen Hansen ve Fark Hansen testleri iki aşamalı sistem GMM tahmininde kullanılmaktadır. Sistem GMM de Sargan testi yerine Hansen testleri kullanılarak araç değişkenlerin geçerliliği hakkında yorum yapılabilmektedir. Yukarıdaki üçüncü sütunda araç değişkenlerin geçerli olduğu görülmektedir.

Dördüncü sütunda Dirençli standart hataları kullanılarak Arellano ve Bover/Blundell ve Bond'un İki Aşamalı Sistem GMM tahmincisi(Robust) kullanılmıştır. Sistem GMM (Robust) göre; modele bağımsız değişken olarak eklenen ekonomik büyümede meydana gelen %1'lik artış bağımlı değişken ekonomik büyüme üzerinde %0.92 oranında pozitif artış sağlamıştır. Uluslararası turizm gelirlerinde meydana gelen %5'lik artış ekonomik büyüme üzerinde % 0.01 oranında pozitif artış sağlamıştır. Dış ticarete meydana gelen %1'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.01 oranında pozitif artış sağlamıştır. Toplam işgücünde meydana gelen %5'lik artış ekonomik büyüme üzerinde %0.04 oranında pozitif artış sağlamıştır. AR1 ve AR2 sonuçlarına göre oto korelasyon problemi olmadığı görülmektedir. Hansen ve Fark Hansen testleri sonuçlarına göre dördüncü sütunda araç değişkenlerin geçerli olduğu görülmektedir. Yukarıdaki tablo 3'de tüm sütunlarda yer alan Wald test istatistiği sonuçlarına göre tüm tahminlerde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama gücü bulunmaktadır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Tüm ülkelerin amaçları arasında vatandaşlarının refah düzeylerini artırarak iyi şartlarda yaşamasını sağlamak yer almaktadır. Refah düzeyinin artması ise ekonomik büyümenin sağlanmasıyla mümkündür. Ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde turizm gelirlerinin önemi büyüktür. Turizm gelirleri sayesinde yeni istihdam olanakları, dış açık ve tasarruflardaki açıklar finanse edilebilir. Turizm gelirleri sayesinde ülkeye döviz girişi sağlanmaktadır. Bu durumlar ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağlamaktadır. Ülkelerin dış pazarlara açılmasıyla birlikte dış ticaret artmaktadır. Böylece ekonomik büyüme artmaktadır. İş gücündeki artışlarda yine ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. İş gücü miktarı arttıkça farklı sektörlerdeki toplam işgücü ihtiyacı karşılanabilmekte böylece yeni üretim sahalarına yönelme sağlanabilmekte ardından ekonomik büyümenin artışına katkılar sağlanmaktadır. Bu çalışmada G-

20 üyesi ülkeler ele alınarak 2007-2019 dönemleri için dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz kapsamında, sabit etkiler modeli, (GMM), sistem GMM ve sistem GMM robust (dirençli hata) tahminicileri ekonometrik modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, uluslararası turizm gelirleri, dış ticaret ve toplam işgücünün ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı yönde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar Literatürde, Çetintaş ve Barışık (2009), Gül ve Kamacı (2012), Seghir vd.,(2015), Korkmaz ve Aydın (2015), Değer ve Recepoğlu (2016), Hamdan (2016), Ohlan (2017), Yazdi vd. (2017), Shahbaz vd. (2018), Eroz, vd, (2020), Rasool vd.(2021), Durmuş vd.(2021), Bhattarai ve Karmacharya (2022) ile benzer sonuca sahiptir. Bu anlamda hükümetlerin turizm sektörüne destek ve teşvikleri artırması önerilmektedir. Yeni tesis ve turizm merkezlerinin kurulumu için düşük faizli kredi ve düşük vergi politikalarını uygulaması önerilmektedir. Ülkelerin kalifiyeli toplam işgücü, teknolojik düzey ve yurtiçi rekabetin gelişmesine yönelik politikalar geliştirmesi önerilmektedir. Politikacıların turizm ve büyüme arasındaki karşılıklı ilişkilerin farkında olmalı ve bu ilişkilere yönelik yeni plan ve programlar geliştirmeleri önerilmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığı beyan etmiştir.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyol, M., Mete, E. (2021). "Çevresel Teknolojik İnovasyonların CO₂ Emisyonu Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği". İstanbul İktisat Dergisi - İstanbul Journal of Economics, 71(2), 569-590. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-935480>
- Arellano, M. Bond, S. (1991). "Some tests specification for panel data: monte carlo evidence and an application to employment equations. The Review of Economic Studies, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. Bover, O. (1995). "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models, Journal of Econometrics, 68, 29-51.
- Asandaş, N. Işık, N. (2021). "Ekonomik Kalkınma ve Gelir Dağılımının Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz". Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(3), 101-116 DOI: 10.52791/aksarayiibd.876865
- Atilla, Y. Kök, R. (2020). "Askeri Harcamaların İktisadi Büyümeye Etkisi: Sistem GMM Yaklaşımı" İzmir İktisat Dergisi, 35(2), 299-316.
- Bhattarai, K. Karmacharya, R. (2022). "Impact of Tourism on Economic Growth of Nepal: Is Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Nepal?". The Gaze: Journal of Tourism and Hospitality, 13(1), 93-110.
- Blundell, R. Bond, S.(1998), "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", Journal of Econometrics 87, 115-143.
- Çetintaş, H. Barışık, S. (2009). "Export, Import and Economic Growth: The Case of Transition Economies". Transition Studies Review, 15(4), 636-649.
- Durmuş, S. Şahin, D. Beşcanlar, S. (2021). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD), 23 (41), 517-529 E-ISSN: 2147-7833

- Değer, M. K. Reçepoğlu, M. (2016). "Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerinde Dış Ticaretin Etkileri: Türkiye'de Düzey 2 Bölgeleri Üzerine Panel Veri Analizleri (2004-2011)", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 7(18), 13-28.
- Desai, M. A., Foley, C. F., Hines Jr, J. R. (2006). "Capital Controls, Liberalizations, and Foreign Direct Investment". *The Review of Financial Studies*, 19(4): 1433-1464.
- Eom, T.H., Lee, S.H. Xu, H. (2008). "Introduction to Panel Data Analysis: Concepts and Practices". In Miller, G.J. & Yang, K. (Eds.), *Handbook of Research Methods in Public Administration* (pp. 575-594). Middletown, Pennsylvania: CRC Press.
- Efeoğlu, R. Azgün, S. (2020). "Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: Yükselen Ekonomiler Üzerinde Ekonometrik Bir Analiz", *Iğdır University Journal of Social Sciences*, (23).
- Erdoğan, Z. Aydınbaş, G. (2021). "Tarımsal Katma Değer Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232.
- Eroz, S., S., Nazeer, A., Khalid, K., (2020). *Financial Development, Tourism and Economic Growth Nexus: An Empirical Evidence from Pakistan*. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 9(1), 232-238.
- G-20.(2023). Erişim Adresi :[<https://www.g20.org/>]. (Erişim Tarihi: 21.03.2023).
- Greene, W. H. (2000). *Econometric analysis*. International edition, New Jersey: Prentice Hall.
- Gül, E. Kamacı, A. (2012). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4 (3), 81-91.
- Hamdan, B. S. (2016). "The Effect of Exports and Imports on Economic Growth in the Arab Countries: A Panel Data Approach. *Journal of Economics Bibliography*", 3(1), 100-107.

- Iyoha, M. Okim, A. (2017). "The Impact of Trade on Economic Growth in ECOWAS Countries: Evidence from Panel Data", *CBN Journal of Applied Statistics*, 8(1), 23-49
- Katircioğlu, S. Katircioğlu, S. Altınay, M. (2018). "Interactions Between Tourism and Financial Sector Development: Evidence from Turkey". *The Service Industries Journal*, 38(9-10), 519-542
- Khan, A. Bibi, S. Lorenzo, A. Lyu, J. Babar, Z. U. (2020). "Tourism and development in developing economies: A policy implication perspective" *Sustainability*, 12, 1618, 1-19. <https://doi.org/10.3390/su12041618>
- Korkmaz, S. Aydın, A. (2015). "Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi". *Eskiehir Osmangazi Üniversitesi BF Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Kozal, E. Ö. Günal, G. G. (2022). "AB’ye Üye Ülkelerde Sanayileşmenin Belirleyicileri: Dinamik Panel Veri Analizi". *Optimum Ekonomi Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 37-56. <https://doi.org/10.17541/optimum.946057>
- Kumar, B.(2021). "Turizmin Nepal'in Ekonomik Büyümesine Etkisi: Nepal için Turizm Önde Gelen Büyüme Hipotezi Geçerli mi?", *International School of Tourism and Hotel Management, Katmandu, Nepal*ISSN
- Nissan, E., Galindo, M. G., Méndez, M. T. (2011). "Relationship between tourism and economic growth". *The Service Industries Journal*, 31(10), 1567-1572. <https://doi.org/10.1080/02642069.2010.485636>
- OECD (2020). *OECD Tourism Trends and Policies*. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd.org/>(Erişim: Tarih: 12.03.2023).
- Ohlan, R., (2017). "The Relationship Between Tourism, Financial Development and Economic Growth in India". *Sciencedirect Future Business Journal*, 3, 9-22.

- Pedrana, M. (2013). "Local economic development policies and tourism. An approach to sustainability and culture". *Regional Science Inquiry Journal*, 1, 91-99. <https://doi.org/10.24288/jttr.315071>
- Rasool, H., Maqbool, S., Tarique, Md. (2021). "The Relationship Between Tourism and Economic Growth Among BRICS Countries: A Panel Cointegration Analysis". *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Ren, T., Can, M., Paramati, S. R., Fang, J. Wu, W. (2019). "The impact of tourism quality on economic development and environment: Evidence from Mediterranean countries". *Sustainability*, 11, 2296, 117. <https://doi.org/10.3390/su11082296>
- SenGupta, S. (2020). "How Trade Openness Influenced Economic Growth in India: An Empirical Investigation". *Indian Journal of Economics and Development*, 8, 14. Doi: <https://doi.org/10.17485/IJED/v8.21>
- Seghir M. A. Belmokaddem, M. Guellil., M. S. Ghouali, Z., Y. (2015). "Tourism Spending Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach". *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- Shahbaz, M., Benkraiem, R., Miloudi, A., Tiwari, K. A. (2018). "Tourism-Induced Financial Development in Malaysia: New Evidence from the Tourism Development Index". *Tourism Economics*, 20(10), 1-22.
- Tatoğlu, F. Y (2013). *İleri panel veri analizi: stata uygulamalı*. Beta Yayınları. İstanbul.
- Tatoğlu, F. Y. (2018). *İleri panel veri analizi*. Beta Yayınları. İstanbul.
- Tatoğlu, F. (2020). *İleri panel veri analizi*. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), (2019). *İhracat 2019 Raporu*, İstanbul, 1-70s
- Uğur, B. Dalli, T. (2021). "Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi: G-20 Ülkeleri Örneği". *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-18
- UNWTO (United Nations World Tourism Organization), (2022), *2022 Annual Report*, Erişim Adresi :[

<https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807>. (Erişim: Tarih: 12.03.2023).

World Bank (Dünya Bankası), (2021). World Development Indicators(Dünya Gelişme Göstergeleri), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

World Bank (Dünya Bankası), (2023). World Development İndicator(Dünya Gelişme Göstergeleri). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim: 12.03.2023).

Yazdi, K., S., Salehi, H., K., Soheilzad M. (2017) "The Relationship Between Tourism, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Iran". Current Issues in Tourism, 20(1), 15-26.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). Panel veri ekonometrisi, İstanbul: (Stata Uygulamalı), Genişletilmiş 3. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In terms of their effects on world economies, the importance given to tourism activities is increasing. Tourism contributes to the increase of national income and the emergence of new business areas in many countries. In order to realize economic growth and development, the support given by countries to international tourism is increasing day by day. The foreign exchange that countries need can be provided by the tourism sector. These currencies make significant contributions to the production of goods and services, closing the balance of payments deficits, and ensuring economic growth and development. The aim of this study is to examine the effects of international tourism revenues and foreign trade on economic growth by using dynamic panel data analysis method for G-20 member countries.

Method

In econometric analysis, the impact of international tourism revenues, foreign trade and total labor force on economic growth for G-20 countries is tried to be analyzed by panel data analysis method. However, due to lack of data, not all G-

20 countries were included. For this reason, Argentina, France, Germany, Japan, Mexico, USA, Korea, Brazil, South Africa, Saudi Arabia, Turkey, Russia, Indonesia and Australia, which are among the G-20 countries, were included in the analysis.

In panel data analysis, the more observations are made at the time and unit level, the greater the consistency of the analysis applied. For this reason, dynamic panel data application, one of the panel data methods, was used in this study. In dynamic panel data models, adding the lagged value of the independent variable to the same model as the independent variable is called a lagged distributed model. On the other hand, adding the dependent variable to the model as one of the independent variables is called an autoregressive model.

Findings (Results)

In the model, the lagged value of the dependent variable $Lngdp$, $Ingdp1$, was added to the model as an independent variable. In this context, when looking at the effects of international tourism revenues, foreign trade and total labor force on economic growth in G-20 countries; In the model, the dependent variable economic growth lagged value $Ingdp1$ was added to the model as an independent variable. The lagged dependent variable's explanation of economic growth is significant for all estimators. In this context, when looking at the effects of international tourism revenues on economic growth in G-20 countries; In the first column, the Arellano and Bond two-stage generalized moment estimator is used. According to this; In the model, it is seen that the lagged value of economic growth and other independent variables, international tourism revenues, foreign trade and total labor force values, explain the dependent variable economic growth.

In the second column, Arellano and Bond two-stage generalized moment estimator (Robust) was applied using Windmeijer's robust standard errors. Accordingly, a 1% increase in the lagged value economic growth added to the model increased the dependent variable economic growth by 0.47%. A 1% increase in international tourism revenues increased economic growth by 0.09%. A 1% increase in foreign trade increased economic growth by 0.01%. Additionally, according to the AR1 and AR2 results, it appears that there is no autocorrelation problem.

In the third column, Arellano and Bover/Blundell and Bond's Two-Stage System GMM estimator is used. Accordingly, a 1% increase in the lagged value economic growth added to the model increased the dependent variable economic growth by 0.92%. A 1% increase in international tourism revenues provided a 0.01% positive increase in economic growth. A 1% increase in foreign trade provided a 0.01% positive increase in economic growth. A 5% increase in the total workforce

provided a positive increase of 0.04% on economic growth. Additionally, as a result of the Sargan test, it is seen that the instrumental variable is valid. According to AR1 and AR2 results, it appears that there is no autocorrelation problem.

In the fourth column, Arellano and Bover/Blundell and Bond's Two-Stage System GMM estimator (Robust) was used, using robust standard errors. According to System GMM (Robust); A 1% increase in economic growth added to the model as an independent variable resulted in a positive increase of 0.92% on the dependent variable economic growth. A 5% increase in international tourism revenues provided a positive increase of 0.01% on economic growth. A 1% increase in foreign trade provided a 0.01% positive increase in economic growth. A 5% increase in the total workforce provided a positive increase of 0.04% on economic growth. According to AR1 and AR2 results, it appears that there is no autocorrelation problem.

Conclusion and Discussion

The aim of all countries is to increase the welfare of their citizens and ensure that they live in good conditions. Increasing the level of welfare is possible by ensuring economic growth. Tourism revenues are of great importance in achieving economic growth. Thanks to tourism revenues, new employment opportunities, external deficits and savings deficits can be financed. Thanks to tourism revenues, foreign currency inflow is provided to the country. These situations provide positive contributions to economic growth. Foreign trade increases as countries open up to foreign markets. Thus, economic growth increases. Increases in the workforce also contribute to economic growth. As the amount of workforce increases, the total workforce needs in different sectors can be met, thus enabling a focus on new production areas and thus contributing to the increase in economic growth. In this study, dynamic panel data analysis method was used for the period 2007-2019 by considering G-20 member countries. Within the scope of the analysis, econometric models of fixed effects model (GMM), system GMM and system GMM robust estimators were used. As a result of the analysis, it was found that international tourism revenues, foreign trade and total workforce affect economic growth in a statistically positive and significant way. These results have been reported in the literature as follows: Çetintaş and Barışık (2009), Gül and Kamacı (2012), Seghir et al., (2015), Korkmaz and Aydın (2015), Değer and Receptoğlu (2016), Hamdan (2016), Ohlan (2017), Yazdi et al. (2017), Shahbaz et al. (2018), Eroz et al. (2020), Rasool et al. (2021), Durmuş et al. (2021), Bhattarai and Karmacharya (2022) have similar results.

	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363
	Yıl : 17 Sayı : 46 Nisan 2024 Yayın Geliş Tarihi: 08.01.2024 Yayına Kabul Tarihi: 14.04.2024 DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1416411 Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article Atıf/Citation: Coşkun, Ö. (2024). Medrese-İdeoloji İlişkisine Dair Yeni Bir Değerlendirme . <i>Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> , (46), 558-586.

MEDRESE-İDEOLOJİ İLİŞKİSİNE DAİR YENİ BİR DEĞERLENDİRME

Özlem COŞKUN*

Öz

Tarih, insanlığın ortak bilincidir. Tarihin bir alt disiplini olan Eğitim Tarihi ise toplumların en eski tarihlerden günümüze kadar eğitim ve öğretimle ilgili ürettiği, geliştirdiği ve benimsediği düşünceleriyle, oluşturduğu kurum, program ve uygulamalarıyla nasıl bir insan tipi yetiştirilmeye çalışıldığını problem edinmiştir. Bu makalede eğitim tarihinin problem alanı ve araştırma sınırları içerisinde Türk-İslam Tarihi'nin eğitim kurumlarından biri olan medreselerle birlikte kavram olarak eğitim ve ideoloji kavramları incelenmekte ve medrese ile ideoloji arasındaki ilişki değerlendirilmektedir. Kaynak taranma metodunun uygulandığı bu çalışmada, ideolojinin popüler olan olumsuz tanım ve kullanımından ziyade kavramın olumlu olan üç tanım ve kullanımı söz konusu ilişkisinin analizinde ele alınmaktadır. Bu makalenin önemi, medrese-ideoloji ilişkisini ideolojinin olumlu yönleri etrafında değerlendiren bir çalışma olmasıdır. Bu çalışmanın söz konusu ilişkiyle Eğitim Tarihi'nin problematiğine yeni, güncel ve farklı bir bakış açısı sunacağına inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Medrese, İdeoloji.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ozlemcoskun@kastamonu.edu.tr, Kastamonu/Türkiye

A NEW EVALUATION OF THE MADRASA-IDEOLOGY RELATIONSHIP

Abstract

History is the common consciousness of humanity. History of Education, which is a sub-discipline of History, has taken the problem of what kind of a human type is tried to be raised with the ideas that societies have produced, developed and adopted about education and training from the earliest dates to the present day, with the institutions, programs and practices they have created. This article examines the concepts of education and ideology as concepts together with madrasas, one of the educational institutions of Turkish-Islamic History within the problem area and research boundaries of the history of education, and evaluates the relationship between madrasah and ideology. In this study, in which the literature review method is applied, three positive definitions and uses of the concept are considered in the analysis of the relationship in question, rather than the popular negative definition and use of ideology. The importance of this article is that it is a study that evaluates the madrasa-ideology relationship around the positive aspects of ideology. We believe that this study will offer a new, up-to-date and different perspective to the problematics of the History of Education through this relationship.

Keywords: Education, Madrasa, Ideology.

1. GİRİŞ

Tarih, insanlığın gelişim ve ilerleme sürecinin ürünü olan toplumsal ortak bilinçtir. Bu ortak bilincin yaratılmasında eylem, idrak ve söylem olmak üzere üç seviye esastır ki (Ruby, 1991, s. 580) tarih, böylesi bir zemin üzerinde bütüncül ve kapsayıcı (siyasi, askeri, toplumsal, ekonomik, hukuki, kültürel vb.) bir bilgi etkinliği olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihin kapsam ve sınırları içerisinde toplumların en eski tarihlerden günümüze kadar eğitim ve öğretimle ilgili ürettiği, geliştirdiği ve benimsediği düşünceleriyle, oluşturduğu kurum, program

ve uygulamalarıyla nasıl bir insan tipi yetiştirilmeye çalışıldığını problem edinen alt dalı da eğitim tarihidir (Akyüz, 2015, s. 2). Bir başka ifadeyle toplumların ön dönemlerinden an dönemlerine kadar olan süreçteki eğitim ve öğretim hareketliliğini ard dönemlere referans olacak mahiyette araştıran eğitim tarihi, fikrî ve örgütsel yönleriyle tarihin bir alt disiplini. Bu makalede politik ve entelektüel yaklaşımlarıyla ideolojinin, örgütsel ve fikrî yönleriyle medreselerdeki eğitim ve öğretime etkileri ve yansımaları eğitim tarihinin araştırma ve değerlendirme sınırları kapsamında incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Sonuçta iki temel bulguya ulaşılmaktadır. İlki, eğitim kavramının doğal tanım, içerik ve kapsamını kıran ideolojinin, toplumsal yeniden üretim yararına kurumlarıyla işleyen sosyo-politik bir davranış geliştirdiğidir. Diğeri ise sosyo-politik tutuma uyumlu makul ve makbul birey yetiştirilmesinde medreselerin araçlaştırıldığı ve burada verilen eğitim ve öğretimin toplumsal yeniden üretimde önemli bir rol üstlendiğidir. Bu doğrultuda öncelikle ideoloji ve eğitimin kavramlarının tanım ve içeriği ile bu kavramların birbirleriyle olan ilişki zeminleri çalışmanın esas amacından uzaklaşmaya mahal verilmeden genel ve öz bir analizle ele alınmaktadır. İlerleyen sayfalarda hem kavram hem de kurum olarak medreselerin politik ve entelektüel yaklaşımlar bağlamında ideolojiyle olan ilişkisi incelenmektedir. Bu makalenin önemi, medrese-ideoloji ilişkisini ideolojinin olumsuz içerik ve kapsamından ziyade bu kavramın olumlu yönlerine odaklanarak söz konusu ilişkiyi değerlendirme çabasıdır. Bu minvalde medrese-ideoloji ilişkisi problematigiyle eğitim tarihindeki ön dönem araştırmalarına ve değerlendirmelerine ideoloji kavramının olumlu tanım ve kullanımıyla yeni ve güncel öneriler sunarak katkı sağlamasıdır. Tüm değerlendirmelerimizde amaca ve konu içeriğine dair kitap, makale ve diğeri ilgili metinlerinden oluşan eserlerin incelenmesini ve değerlendirilmesini kapsayan kaynak tarama metodu uygulanmaktadır.

1. KAVRAM ANALİZİ BAĞLAMINDA EĞİTİM VE İDEOLOJİ NEDİR?

İnsan, akıl ve duygu varlığı olarak zihinsel ve bedensel gelişiminde bilgi, beceri ve yeteneğini fiziksel ve toplumsal koşullara uyumlu ve eşgüdümlü olarak aktifleştirir. Bu aktifleştirmede o, toplumsal bir bütünlüğün parçası, yani sosyolojik bir varlık olarak davranış örüntüleri edinir, geliştirir ve yaşar. Bu nedendir ki eğitim, insanlık tarihi ile yaşıt bir geçmişe sahiptir. Tarih öncesi çağlarda mağara duvarlarına yapılan resimlerle başlayan insanın basit eğitim yaşantısı, felsefesi, teorileri, kurumları, sistemli, planlı ve metotlu ama daha karmaşık süreçleri ve pratikleriyle günümüze kadar gelmiştir ki bu da eğitimin bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu süreçte beklenti farklılığı, insan-eğitime ilişkisine yön vermektedir. Bu yönün tayininde düşüncenin temeline neyin konulduğu önemlidir: bilgi edinmek mi, sosyolojik bir varlık olarak bireyi toplumun kültür ve esaslarıyla bilinçlendirmek mi veya bireyin pratik hayatını kolaylaştıracak ilgi ve yeteneklerini geliştirmek mi? Bireysel ve/veya toplumsal açıdan -biri veya tümü- hangi gerekçeler söz konusu olursa olsun, bu beklenti öbeği insanın yaşamını sürdürebilme gayesine odaklı olduğu kadar, toplumsal varlığın istikrarı ve istikbali içindir. Bunun içinde toplumsal bir varlık olan insanın, doğa ile toplum kurallarını anlaması ve anlamlandırılması ve buna bağlı olarak ön dönem yaşananların toplam deneyimini, davranış, tutum ve yaşam tarzı olarak bu dönemde yaşayanların öğrenmesi ve sonraki nesillere aktarması gerekmektedir (Türer, 2011, s. 2). O halde eğitim nedir?

Eğitim, öğretim kavramıyla eş anlamlı bir kelime olarak algılanan ve birbirlerinin yerine kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu iki neden üzerinde değerlendirmek mümkündür. Nedenlerden biri amaçlar dizisi olan eğitimin, öğretimi de içine alan geniş bir kapsamının olmasıdır. Diğeri ise ilkin

iltisaklı olarak, öğretimle kişiye kazandırılan davranışların olumlu etkilerinin eğitime dönüşmesidir (Akyüz, 2015, s. 2). İki nedenli böylesi bir öngörünün haklılandırılmış tarafı her iki kavramın tanımında kendini ortaya koymaktadır. Öğrenmenin¹ gerçekleşmesi ve bireyde istenen davranışların gelişmesi bağlamıyla öğretim,

“teşkilatlı ve düzenli olarak genellikle bir öğretim kurumunda (okul vs.) öğretmenler tarafından, öğrencilere, araç gereç kullanılarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüdür. Başka deyişle öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi için girilen düzenli, teşkilatlı, planlı çabaların tümüdür (Akyüz, 2015, s. 2).”

Öte yandan eğitim ise “kültür alanında devralınan mirası, gelecek kuşaklara aktarmanın yanı sıra, kişilere bir takım bilgi ve beceriler kazandırarak, onların topluma katılıp faydalı olmasını sağlayan yetiştirme ve geliştirme işidir” (Ayhan, 2011, ss. 14-15). Fransız sosyolog Émile Durkheim (1858-1917) ise hem nedensel hem de işlevsel içeriğe ve kapsamıyla eğitim, “yetişkin nesillerin toplumsal yaşam için daha olgunlaşmamış kişiler üzerinde uyguladığı etkidir. ... Kısacası, eğitim, genç neslin... toplumsallaşmasıdır”. Amacı ise “bir bütün olarak politik toplumun ve çocuğun bilhassa yazgılı olduğu özel toplumsal çevrenin ondan talep ettiği birtakım fiziksel, entelektüel ve ahlaki şartları çocuğun içinde harekete geçirmek ve geliştirmektir” (Durkheim, 2016, s. 54). Bu amaç etrafındaki toplumsal işlevini ise Durkheim şöyle dile getirmektedir (Durkheim, 2016, ss. 54-62; İnan, 1991, s. 513; Kesici, 2018, ss. 979-980):

“Bireylerin yetenek ve potansiyellerini onların kendileri için değil, fakat toplumun gereksinim duyduğu yetenek ve kapasiteleri çerçevesinde geliştiren; bireyleri, içinde buldukları belirli bir çevreye hazırlayan; toplumun

¹ Eğitim sistemi kapsamında öğrenme, öğretme ve öğretim kavramları hakkında detaylı bilgi için (Bkz. Gutek, 1997, ss. 1-9; Türer, 2011, ss. 5-7).

gereksinimlerini karşılamak, toplumu korumak ve geliştirmek gibi temel işlevleri olan ve toplumdan topluma, zamandan zaman değişiklik gösteren sosyal yapılanmanın temel kurumlarından biridir.”²

Tanımlardaki ortak ileti, toplumsal varlığın (genç) bireylerden beklediği ve talep ettiği fiziksel, zihinsel, entelektüel ve ahlaki şartlara uyum sağlamasıdır. Çünkü dinî ve ahlaki inançlar ve uygulamalarla bunlara bağlı ama özerk olan milli ve/veya meslekî geleneklerin kolektif bir fikir bütünlüğü olarak toplumsal varlığın beklenti ve talepleri, ideal insan tipini yaratma çabasına odaklıdır. Önceden belirlenmiş amaçlar etrafında bireyleri yönlendirme ve yetiştirme çabası olarak eğitimin rolü ise kolektif bir fikir bütünlüğünün ögesi olan bireyde bu yönde farkındalık ve bilinç oluşturmak, bunu harekete geçirmek ve gerçekleştirmektir. Bu noktada eğitimin hem amaç hem de araç olma sınırlarının belirlenmesi oldukça önemlidir.

Eğitim, toplumsal esasların aktüelliği ve sürdürülebilirliği açısından bir araç konumundadır. Aynı zamanda toplumsal varlığın istikrarına ve bekasına dair planlı ve metotlu çalışmalarıyla maddi ve manevi kalkınmayı sağlayıcı etkileşim halindeki kuvvetlerin verimliliğine ve etkinliğine öncü katkı sağlayan işleviyle de amaç dizisidir. Daha net bir ifadeyle eğitim, milletin ve devletin bekasının sağlanması ve korunması, bireyde sosyo-politik bilincin oluşturulması hedefinde

² Türk sosyolog, yazar, şair ve siyasetçi Ziya Gökalp (1876-1924) *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri* adlı eserinde “eğitim, bir cemiyette yetişmiş neslin, henüz yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini vermesidir” (Gökalp, 1973, s. 321) şeklinde tanımlanırken, aynı şekilde Y. Akyüz için eğitim, “kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi, ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür (Akyüz, 2015, s. 2).” Ayrıca “What is Education?” başlıklı çalışmada John Milton (1608-1674), John M. Gregor (1822-1898), John Stuart Mill (1806-1873) gibi bilim insanlarının yanı sıra The Century Dictionary, Dictionary of Philosophy and Psychology, Committee of Fifteen, Webster gibi kaynaklarda da buna benzer birçok tanıma rastlamak mümkündür (Bkz. “What is Education?”, 1905 s. 354-355). Benzer şekilde H. Çelikkaya’nın *Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünüşü* adlı çalışmasında da farklı eğitim tanımlarına yer verilmiştir (Çelikkaya, 1991, s. 78).

araç; bireye yönelik ve sosyo-kültürel yönelimli, karmaşık ama birbirleriyle etkileşim halinde olan parçaların işlerliği açısından da amaçtır (Tezcan, 1985, ss. 46-48). Dolayısıyla amaç-araç ilişkisiyle orantılı olarak eğitim, zihnin, duyguların ve görgü kurallarının geliştirilmesiyle zihinsel ve ahlaki bilgi edin(dir)me süreci olduğu gibi, insanın soru ve sorunlara çözüm üretme anlayışını disipline eden, düzenleyen ve görgü ve alışkanlıkları şekillendiren bütüncül bir yapılan(dır)ma şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada medrese-ideoloji ilişkisinin merkeze konumlandırıldığı dikkate alındığında, eğitimin amaç dizisinden ziyade araç olma yönü öncelik kazanmaktadır. Bu nedenle politik bir aygıt olan ideolojinin tanım, içerik ve kapsamını değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Çünkü eğitimin en eski çağlardan bu yana farklı biçim, kurum, özne ve yöntemlerle tarihsel izdüşümlerini takip ederken, sağlıklı sonuçlar elde edilebilmek için onun, etkileşimde olduğu kuvvetlerle ilişkisi değerlidir. Bu analiz de politika bu kuvvetlerden biridir ve ideoloji de bu kuvvetin en önemli aygıttır.

Modern bir olgu olarak ideolojinin kökenleri, İngiliz ve Fransız Devrimleriyle birlikte geleneksel düşünce biçimlerinin pasifleşmesi, ulus-devletlerin yükselişi, siyasi iktidar üzerindeki elit tekelinin çöküşü gibi birbiriyle ilintili güçlü bir arka plana ve sürece sahiptir. İdeoloji, 19. yüzyıl boyunca Batı'da kamusal yaşamı kuşatan ve istila eden, 20. yüzyılda ise evrensel bir hâkimiyet kurma iddiasıyla özellikle siyasetle ilgilenen entelektüel sınıfları olumsuz yönde etkilemiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya vb. ülkelerde farklı etkileri ve ezici bir gücüyle varlığını hissettiren ideolojik bakış açısı, yeterince güçlendiği her yerde, entelektüel yaşamın özgür alanını tahrip etmiş, felce uğratmıştır. O, bilim, felsefe, tarih, sosyoloji vb. daha birçok alanda orijinal, özgür ve özgün fikir ve düşünce yaratımını standardize etmiş ve toplumsal yaşamın esnek konsensüsünü kırmıştır. Yeni bir düzen odaklanmasıyla mevcut düzenin doğallığını daraltan ve sertleştiren ideoloji, her biri kendine özgü olduğunu iddia eden çeşitli tezahürlerde ortaya çıkmıştır ki İtalyan Faşizmi,

Alman Nasyonal Sosyalizmi, Rus Bolşevizmi, Fransız ve İtalyan Komünizmi bunlardan bazılarıdır (Shils, 1958, s. 450).

Kavramların olumlu ve olumsuz anlamlara sahip olması, insanın akıl varlığı olduğu kadar duygu varlığı olmasıyla da ilişkilidir. İdeoloji, menfi içerikle doldurulabilme ve kullanılabilme olanağı olan birkaç kavramdan biridir. Özellikle kavramın, farklı siyasal yaklaşımlar ve pratiklere hâkim olan fikirlerin yanlış bilinçlendirme veya hakikat karşıtlığı etrafında tanımlanması, bu olumsuz algıyı güçlendirmiş, pekiştirmiştir. Bir süreç olarak ideoloji politik, ekonomik ve entelektüel çerçevesiyle ele alındığında çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın beklentileri, talepleri, arzuları, korkuları ve kaygıları kavramların tanımlarını ve kullanımlarını ya yıpratır ve yok olmaya sürükler ya da yaygın bir üne kavuşturur. Aslında ideoloji üzerine yapılan tüm çalışmalar incelendiğinde kavramın her iki durumunun da aktif olduğu görülmektedir. Çünkü ideolojinin tarihçesi sınırlarından bakıldığında³ hem insanın yaşantı ve tecrübe serüvenine dair her soru onun aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır hem de bu serüvenin sınırları içinde bütün sorunlar ona yüklenmiştir. Bu bağlamda insanın tutum ve davranışlarında rol alan unsurların (din, ahlak, gelenek, siyaset ve felsefi gibi) etkisiyle kavramın başkalaşması güçlü bir olasılık olarak durmaktadır (Macit, 2016, ss. 30-31).

Fransız Devrimi ile birlikte kullanımına başlanan ve öncelikle “doğru düşünme bilimi” adıyla düşünce tarihinde yer edinen ideoloji kavramı, Edward Shils (1910-1915) tarafından en geniş anlamıyla şöyle tanımlanmaktadır: “İnsan ve toplumun geliştirdiği, insan-toplum-evren ilişkisinde kapsamlı bilişsel ve ahlaksal inanç sistemlerinin bir biçimidir” (Ergil, 1983, s. 69). Başka bir deyişle, “belirli bir biçimde düşünceyi ve davranmayı haklı çıkarmak veya düşünce ve davranışları

³ İdeoloji kavramının tarihsel gelişimi hakkında detaylı bilgi için (Bkz. Eagleton, 2002, ss. 46-76; Mardin, 1997, ss. 13-41; Topakkaya, 2007, ss. 163-180).

belirli bir biçimde etkilemek işlevini taşıyan inanç, tutum ve düşünceler demetidir” (Ergil, 1983, ss. 69-70). C. Fuchs ideolojiyi (Fuchs, 2020, s. 217), “iletişim, kültür, psikoloji, duygular ve inançlar alanında işleyen, tahakküm ve sömürüyü yeniden üreten bir strateji” olarak tanımlarken; ideolojinin duygusal alt yapısıyla ilgilenen S. Tomkins’e göre ideoloji, “insanların aynı anda en açık sözlü ve en tutkulu oldukları, hakkında hiçbir kanıt bulunmayan ve en az emin oldukları organize fikirler bütünü” (Frank & Wilson, 2020, s. 111). Dikkat çeken tanımlardan biri de 1804-1814 arasında Fransa İmparatoru olan ve tüm Avrupa’yı etkileyen politikacı ve asker Napolyon Bonapart’a (1769-1821) aittir. Esas olanın sadece politik güç olduğuna inan Napolyon’a göre ideoloji, “felsefi bir teorinin politik güce karşı bir meydan okumasıdır” (Topakkaya, 2007, s. 166).

İdeolojiyle ilgili daha birçok tanım, kullanım ve yaklaşımı görmek mümkündür. Çünkü o, rasyonel bir varoluşa ilişkindir. İnsan yaradılışında bulunan bütün gizli kabiliyetlerin geliştiren eğitim ile ideoloji arasındaki münasebet de bu noktada kendini göstermektedir. Eğitimin amaç dizilerinin, toplumsal varlığın istikrarı ve sürdürülebilirliği için toplumsal yapıdaki belirsizliği katlanılabilir bir kaygıya dönüştüren, toplumsal yaşamda bir anlam sahası oluşturan ve seküler dünyaya değer yükleme rolünü üstlenen ideolojiyle kurduğu ilişki düzlemi, ideolojinin toplumsal işlevini oluşturmaktadır. Çünkü insan, düşünme ve söylem yetisiyle öğrenme sürecine sahip, istekleri, arzuları, beklentileri olan, kimi dönem asileşen kimi dönem itaat eden, duygu-akıl ahengini arayan, kişisel farkındalığa sahip ama sosyal bilinci de olan, sosyalleşme sürecine dâhil olabilen, kültürel değerleri özümseyebilen ve aktarabilen, anlamak ve anlamlandırmak isteyen, varlığının devamlılığı için mücadele veren, amaçları olan, korkan, kaygılanan, mutlu olan vb. birçok özelliğe sahip bir varlıktır (Macit, 2016, ss. 31-34). Dolayısıyla toplumsal varlığın varoluşsal ve bilişsel ilkeleriyle çelişmeyen, çekişmeyen, bağdaşık ve örtüşük olan hem ontolojik hem de epistemolojik bir süreç olarak ideoloji ile eğitim ilişkisi, toplumsal dinamikleri (sosyolojik, iktisadi,

askeri, tarihi, dini ve kültürel) formülize eden bağı ve bağımlı bireylerin yetiştirilmesine dayalıdır. Bu nispette nesillere, siyasi, askeri, toplumsal, iktisadi, hukuki ve kültürel düzenin temel değerlerini, esaslarını, anlam dünyasını, inançlarını benimsetmek eğitim-ideoloji ilişkisinin bağlamıdır.

Bu çalışmada eğitim-ideoloji ilişkisinin özel birimi medreselerdir. Bireyin (kulun), içinde doğduğu ve yaşadığı toplumun değerlerini, inançlarını, normlarını, tutum ve davranışlarını edindiği, kültürel ve toplumsal aktarım sürecinde en önemli araçlarından biri olan medreseleri, hâkim fikrin söylemlerinin benimsetildiği ve/veya güncellendiği ideolojik aygıtlar olarak değerlendirmek mümkündür. Zira medreselerin, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel farkındalığın oluşturulmasında, toplumsal ve siyasal düzen içerisinde bireylerin (kulların) ödev ve sorumluluk hatlarının biçimlendirilmesinde ve onların bu nispette bilinçlendirilmesinde rolleri ve etkileri muazzamdır. Dolayısıyla öncelikli olarak denilebilir ki medrese-ideoloji ilişkisi, bireylerin bilinçlendirilmelerinde ve biçimlendirilmelerinde nasıl bir eğitim anlayışının takip edileceğine odaklanan ilişki biçimidir.

2. MEDRESENİN KAVRAMSAL VE TARİHSEL GÖRÜNÜMÜ

İslam Medeniyet Tarihi'nde eğitim tarihinin miladı kabul edilebilecek ilk adım, Hz. Muhammed'in Müslümanlara Erkam bin Ebu'l-Erkam'ın evinde Kur'an-ı Kerim öğretmeye başladığı an olarak görülebilir. Bu ilk adım, medreselere, hatta günümüzdeki modern okullara varan eğitimin gelişim sürecinin de başlangıç noktası olarak kabul edilebilir (Atçeken, 1998, s. 188). Bu başlangıcın gelişim silsilesi ise İslam Medeniyet Tarihi'nde eğitimin hareketliliği göz önüne alındığında, sırasıyla önce ailede, sonra kütüphanelerde (temel eğitim kurumları), camilerde, medreselerde ve araştırma merkezlerinde verildiği gözlenmektedir (Bouamrane, 1988, s. 279).

Sözlükte medrese, “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamındaki ders (dirase) kökünden gelen mekân ismi olarak kullanılmaktadır (Bozkurt, 2003, s. 323). “Ders yapılan veya çalışılan yer”(Kütükoğlu, 2000, s. 3) anlamına gelen medrese, İslam âleminde olduğu kadar dünya medeniyetinde de bir merhaleyi ifade eden ve medeniyet tarihinde sistematik şekil ve metotla öğretim yapan ilk kuruluş olarak kabul edilmektedir (Parmaksızoğlu, 1976, s. 370). İslamiyet dönemi eğitim-öğretim yerleri olarak kurulan medreselerin, resmi bir kuruluş olarak devlet eliyle belli bir varlık ve biçim kazanması, X. yüzyılda Karahanlılar Devleti (840-1212) zamanına rastlamaktadır. Ayrıca İslam tarihçileri, medreselerin ilk kurucusu olarak da Nizâmülmülk⁴ üzerinde durmaktadırlar. Bu bağlamda medreselerin teşekkülünde hangi kurumların örnek alındığını, ne zaman ve hangi coğrafyada kurulduklarını öz hatlarıyla değerlendirmek uygun olacaktır.

Bu mesele aslında bugün bile farklı görüşler nazarında tartışılmaktadır. İlk medrese olarak kabul edilen müessesenin, Abbasi sultanlarından Me'mun döneminde (813-833), Bağdat'ta Beytü'l-hikme adıyla 832'de kurulmuş olduğuna ve herkese açık ilk okuma ve araştırma enstitüsü olarak değerlendirildiğine dair birtakım bilgiler söz konusu olsa da, yine de bu konudaki belirsizlik ortadan kalkmamıştır (Atay, 1983, s. 30; Baltacı, 1976, s. 5). Beytü'l-hikme'lerde Arap, Yahudi ve Hristiyan olan ehil bilim insanları birlikte hareket ederek Yunan, Hint ve Eski İnan kültürüne ait eserleri inceledikleri bilinmektedir. Benzer şekilde çeviri hareketliliğinin yoğun olduğu VIII.-XII. yüzyıllarda, çeviri merkezleri niteliğindeki Beytü'l-hikme'lerde Platon ve Aristoteles gibi Antik düşüncenin önemli isimlerinin eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesi de, Türk-İslam Kültür Tarihi açısından en dikkat çeken faaliyetlerdir. Ayrıca daha önceden

⁴ “Nizâmülmülk” isminin yazımı farklı kaynaklarda “Nizamü'l-Mülk” şeklinde de geçmektedir. Ancak çalışmamızda Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ndeki “Nizâmülmülk” yazım şekli olan tercih ettik.

camilerde okutulan derslerin hepsinin okutulmasının sürdürüldüğü, özellikle de akli ilimlere de yer verildiğini belirtmekte fayda görüyoruz.

Okul niteliğindeki medreselerin ortaya çıkışında Maveraünnehir ve Horasan ve bölgeleri ön çıkmaktadır. Bu bölgelerindeki medreselerin teşekkülünde, Türk-Budist manastırlarının etkisi dikkat çekicidir (Taşdemirci, 1988, s. 269). Hatta bu anlayışa, medreselerinde eklendiği Türk-İslam merkezlerinin hem tasarımının hem de çeşitli unsurlarının ilham kaynağının İslamiyet'ten önceki Orta Asya kültürü olduğu ve bunların ana ocağının Türk-Budist külliye olduğu fikri gerekçe gösterilmiştir (Tekindağ, 1973, ss. 3-4). Görüldüğü gibi ilk medresenin nerede kurulduğu ve/veya meselesinde çeşitli iddialar söz konusudur ve kesin bir bilgi ortaya konulamamıştır. Hatta yukarda da değinildiği üzere bilinen haliyle medrese ifadesinin ilk olarak IX. asırda kullanıldığı, ancak medreselerin devlet desteğiyle resmi mahiyet kazanmasının ise X. asırda Karahanlılar zamanında gerçekleştiği verileri dahi tartışılmaya devam etmektedir (Dağ & Öymen, 1974, s. 119). Aynı şekilde medresenin ilk kurucusunun Nizâmülmülk olduğunu öne süren İslam tarihçileri, savlarının hala eleştirilere açık olduğu gerçeğiyle de yüz yüzedirler. Çünkü İslam Tarihi'nde Nizâmülmülk'ten evvel hizmete geçirilen medreselerin varlığından söz edilmesi, bu durum hakkındaki anlaşmazlığı pekiştirmiştir. Öyle ki Nizamiye Medresesi'nin İslam Dünyası'nda ilk medrese olduğu Aydın Sayılı'nın "Higher Education in Medieval Islam" adlı çalışmasında savunulduğunu ve desteklediğini görmekteyiz. Ne var ki Nizâmülmülk'ten önce de medreselerin var olduğuna ileri süren El- Markizi ve El- Suyutü gibi yazarlarla da karşılaşmaktayız. Onlara göre Selçuklu vezirin girişimlerinden önce Tahran'da Hatimi adıyla kurulan ve ikinci olarak da Bağdat'ta El-İsmail'i tarafından açılan medreseleri vardı (Güven, 1988, ss. 126-127).

Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi'nden sonra büyük merkezlerde de örneğin Merv, Belh, Nişabur, Basra, Rey gibi aynı isimle medreseler kurulmuştur. 1128-146 yılları arasında Halep Atabeyliği ve 1154-1174 yılları arasında da Şam Atabeyliği yapan Nûreddin Mahmud Zengî de, Nizâmülmülk'ten sonra Halep, Humus, Şam gibi şehirlerde medreseler yaptırmış ve onlarla yakından ilgilenmiştir. Ayrıca yine Mısır'da ve Kudüs'teki ilk medreselerin de Selahaddin Eyyubi (ö. 1193) tarafından yaptırıldığı görülmüştür (Zeydan, 1913, s. 402). Türklerin yeni anavatanları olan Anadolu ise Nizâmülmülk öncülüğünde kurulan Nizamiye Medreselerinin en yaygınlaştığı yer olmuştur. Anadolu'da medreselerin vakıf müessesesi olarak kabul edilmesiyle sultanlar, hatunlar ve zenginler, kısacası devletin seçkin kesimi medreseler kurarak, bu eğitim yuvalarını vakıf kültürüyle uyumlu şekilde yönettiklerini de belirtmekte fayda vardır (Tekindağ, 1973, s. 7). Bu noktada dikkatleri çekmek istediğimiz gereken husus, bu yapıların ruhsatının devletin erişim alanı dışında kalmış olmasıdır. Ne Halife ne Sultan ne hatunlar ne de zenginler, kendileri kurumların kurucuları olsalar bile, herhangi bir şekilde ruhsat verme veya bununla ilgili yasa çıkarma yetki ve gücüne sahip olamamışlardır. Âlimler veya müderrisler medresenin ve burada yapılan ilmi çalışmaların kaderini başkalarını takdir ve onayına bırakmamışlar, kontrolü ve denetimi ellerinde tutmuşlardır. Kurucunun sadece kurucu olma vasfından başka yetki alanının kısıtlanması eğitim üzerinde siyasetin oyununun daraltmasına fırsat sağlamıştır (Makdisi, 1970, s. 262).

Medreselerin teşekkülünde, tek neden üzerinde anlaşılamayacak kadar birden fazla ve birbiriyile ilişkili nedenler örüntüsü söz konusudur. Fiziki, ekonomik, dini ve politik nedenler ekseninde değerlendirilebilecek iç içe geçen bu örüntü, medrese-ideoloji ilişkisinin dayanaklarının değerlendirilmesi nispetinde belirli ipuçları verecektir.

Bu örüntünün ilk ögesi fiziki mekân yetersizliğinden kaynaklanan yeni bir müessese ihtiyacını doğmasıdır. Bu duruma iten ana faktör ise eğitim-öğretim hareketliliğinde sürelilikten ziyade sürekliliğin gerekliliğidir. Benzer şekilde halkın öğretime olan eğiliminin artması, ders gruplarının oluşması ve öğretim esnasında ders hocalarının ve öğrencilerin sesinin cami veya mescit cemaatinin ibadetini ifa etmesinde sorunlar yaşanması gibi nedenlerden dolayı eğitim-öğretim mekânlarının ibadet yerlerinden ayrılarak, müstakil alanlarda gerçekleştirilmesini gerektirmiştir. Daha net bir ifadeyle eğitim-öğretim için kullanılan ibadet yerlerinin fiziki koşullarındaki yetersizlik ve elverişsizlik, câmi ve mescit dışı müesseseleri ya da daha elverişli mekânları, teşekkülleri, yani medreselerin kurulmasını zorunluluk haline getirmiştir (Çelebi, 1974, s. 301). Medreselerin kurulmasını zorunlu hale getiren bir diğer neden ise Asr-ı Saadet döneminde Mescid-i Nebevi’de yer alan “Suffe” bölümü örneğinde olduğu gibi eğitim-öğretim süresince öğrencileri hem toplumsallaşma sürecinde rehabilite etme hem de ekonomik ihtiyaçlarını destekleme düşüncesidir (Çelebi, 1974, ss. 301-302). İslam’ın Arap Yarımadası’ndan Anadolu’ya uzayan ilerleyişiyle birlikte ilmi hareketlilik içinde gayret sarf eden her bir ferдин gerekli olan her ihtiyacının giderilmesine hassasiyetle yaklaşmıştır. Bu feraset nispetinde toplumsal müesseseler olarak medreselerin kurulması ve geliştirilmesindeki gayretler, devletin ödev-görev bilincini ve farkındalığını gösteren önemli emarelerinden biri olmuştur. Bu ilk iki etken fiziki ve ekonomik nedenlerdir. Ancak hem çalışmanın amacı hem de seyri açısından önem arz edenler, dini ve politik nedenlerdir.

Bu nedenlerden ilki, devletin mülki, adli ve ilmi kadro ihtiyacını, bu müesseselerden karşılama çabasıdır. Çünkü medreselerde yetişecek/yetiştirecek olan ve/veya yetişen bu kadroların, kurucu ideolojiyle çelişmeyen, onun istek ve taleplerini makul karşılayacak makbul kişilerden oluşması oldukça önemlidir. Örneğin, müderrisin siyasi erk, yani sultan veya

vezir tarafından atanıyor olması, bu mantaliteye uyumluluk esasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu atamalar, medreselerde uygulanması gereken işleyişin, anlayışın, anlama ve anlamlandırma biçiminin nasıl bir perspektif etrafında planlanması, yürütülmesi ve güncellenmesi gerektiğine yönelik mesajlar içermektedir. Bir başka ifadeyle medreselerde yetiştirilenlerin, zihinsel, bilişsel ve psikolojik açıdan rehabilite edilerek sistemin dışında kalmayan, bağlı ve bağımlı birer kul olarak yetiştirilmesi esastır (Köymen, 1977, s. 87). İkincisi, İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte dinin esaslarını öğretmek ve bunları yaymak için din görevlisi yetiştirmek de medreselerin kurulmasındaki bir diğer faktördür. Özellikle İslam coğrafyasına katılan yeni yerlerin manevi olarak da kazanılması, İslamiyet'i hala içselleştirme aşamasında olan Oğuz topluluklarının inançlarının güçlendirilmesi ve önceki inançlarının izlerinin silinmesi isteğinin de medreselerin kurulmasına ön ayak olan etkenlerdendir. Bir diğeri ise yine devlet politikasıyla uyumluluğu gözetilerek bilginleri/âlimleri, medreselere resmi bir görev ve maaşla bağlamak ve bu yolla onların devlet aleyhinde fitne çıkarmalarının önüne geçmektir. Son olarak ilk Türk devletlerinden itibaren Türk hükümdarlarının bilgiye, ilme, öğrenmeye, danışmaya yönelik eğilimlerinin ve istekliliklerinin etkisi; benzer şekilde Türk devlet geleneğinin temelini oluşturan "hizmet devleti", "devlet baba" olma anlayışının uzantısı olarak devletin kullarına en iyi koşul ve şartlarda olanaklar sunma ve bunu bir ödev bilinciyle toplumsal alana yansıtma azmi de altı çizilmesi gereken diğer nedenler olarak bir ehemmiyete haizdir (Akyüz, 2015, s. 44). Bu nedenlerin tümü medreselerin ödev-sorumluluk tanımının çerçevesini belirlediği de anlaşılmaktadır. Kaldı ki bu arka plan, söz konusu ilişkide ideoloji, "özellikle neden medrese ile birlikte değerlendirilmiştir?" sorusuna da cevap oluşturmaktadır. Çünkü görüldüğü gibi medrese, hem devlet yönetiminde ihtiyaç duyulan kadroların yetiştirilmesinde hem de buna bağlı olarak İslam savunusu misyonunun toplumsal yapı içinde benimsenmesinde hem kadim hem de İslami ilimlerin öğretimi merkezi bu kurumlardır.

3. MEDRESE-İDEOLOJİ İLİŞKİSİ

Eğitim, medrese ve ideoloji kavramların medrese-ideoloji ilişkisi düzleminde bir araya gelişi, gerçek varoluş koşullarıyla bireyin, bu kurumlarda yetiştirilmesine dayanmaktadır. Gerek kavramsal gerekse tarihsel analizin ortaya koyduğu verilerden hareketle de çalışmanın ana problemi olan ideolojinin olumlu içeriğiyle medrese eğitime olan etkisini değerlendirmek mümkündür. Öncelikle bu çalışmanın daha önce yapılmış çalışmalardan farklı yönünün, medrese-ideoloji ilişkisini ideolojinin olumsuz içerik ve kapsamından ziyade bu kavramın olumlu yönlerine odaklanarak söz konusu ilişkiyi değerlendirme çabası olduğunu belirtmiştik. Bu anlamda söz konusu ilişkide ideolojiyi, belirsizliğe ilişkin korkuları “katlanılabilir bir kaygıya” dönüştürme, toplumsal yaşamda bir “anlam” alanı sağlama ve son olarak seküler dünyanın “değer” taşıyıcısı olma yönleriyle anlamak ve anlamlandırmak gerekmektedir (Macit, 2016, ss. 31-34).

Türk-İslam devletlerinde her türlü dinî ve mezhebî muhalif akımlara karşı İslam’ı savunmak tarihî bir misyon olarak görülmüş ve Sünnî İslam bir devlet ideolojisi mertebesine çıkarılmıştır. Nitekim bu durum, XI. yüzyılda el-Maverdî’nin (972-1058) *el-Ahkamü’s-Sultaniyye* adlı eserinde (Akt. Ocak, 1990, s. 191) ve yine Gazalî’nin *el-İktisad fi’l-İtikad* adlı eserinde (Akt. Yılmaz, 2020, s. 4) “din ve devlet ikizdir, birbirinden ayrılamazlar” şeklinde formüle edilmiştir. Bu formülasyonla resmi ideoloji, Abbâsîler döneminden (750-1258) Osmanlılara kadar geçen süreçte din-devlet ikizliği olarak korunurken, Osmanlılarda özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren İslam-saltanat birlikteliği olarak güncellenmiş ve güçlenmiştir. Büyük Selçukluların Maveraünnehir bölgesine gelişi ve güçlü bir hâkimiyet kurma isteğinde Sünniliğin kabul edilmesi ve bu doktrinin kurulan devletin resmi ideolojisi olarak benimsemesi, Şii Büveyhoğulları’nın Abbasi hilafeti üzerindeki baskısını sonlandırmıştır. Bu baskıya geliştirilen reaksiyon, eğitim ve bilimin merkezi olacak medreseler

aracılığıyla İslam'ı Bâtıniliğe karşı korumak ve savunmaktır. Peki neden Sünnilik? Çünkü Sünnî gelenek her zaman siyasi iktidardan ve saraydan yana tavır sergilemiştir. Bu tavrın öne çıkan yönü, adaletsizlik, zulüm ve toplumsal karmaşa karşısında akıl varlığı olarak yaratılmışların en şerefli olan insana yaklaşımın kılıç ve silahla değil, kalben buğuz ya da dil ile olması gerektiği şiarıdır. Türklerin askeri ve siyasi hedefleriyle Sünnî doktrinin insancıl tavrı arasındaki bu uyumluluk, Sünnî geleneğin resmî devlet ideolojisi haline gelmesini sağlamıştır. Böylece XI. yüzyılın ortalarından itibaren Sünnî gelenek güçlü bir siyasi destek de kazanmıştır (Önal, 2018, ss. 1260-1261). Bu nedenlerden dolayıdır ki devletin resmi ideolojisi olan Sünnilik, Bâtıniliğe karşı İslam'ın savunulmasının başarıya ulaşma olasılığındaki belirsizliğin yarattığı kaygının reçetesi olarak görülmüştür. Bu reçetede İslam'ın savunulmasında hem dini hem ilmi hem de politik farkındalığa sahip genç nesillerin eğitilmesi olmazsa olmazdır. Dolayısıyla söz konusu ilişkinin bu safhasında ideolojiyi şu şekilde okumak ve anlamak mümkündür: İdeoloji (Sünnî doktrin), Bâtini propagandalarına karşı “medreseler niçin İslam karakoludur?” sorusuna tanımlanmış, anlam dereceleri ve sınırları belirlenmiş kavram ve çözüm odaklı tasarımlar sunan yanıtlar dizgesi oluşturmuştur. Veriler ışığında yanıtlardan birinin şöyle olma ihtimali yüksektir: Çünkü devleti yönetecek, yöneticilerini doğru olarak meşrulaştıracak ve İslam'ın değiştirilemez bir versiyonunu tanımlayacak ulema, müftü ve kadı sınıfı yaratmak; eğitim verilen öğrencinin bedenini bedensel pratikler ve taklit edici örnek figürler aracılığıyla disipline etmek hedeflenmiştir.

Nizamiye Medreseleri'ndeki öğretim elemanlarına bakıldığında, Türk-İslam Düşünce Tarihi'nde güçlü yer edinmiş önemli isimlerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin Taberî (ö. 923), Ebu İshak Şirazi (ö. 1083), Gazâlî (ö. 1111), Suhreverdi (ö. 1234) hem Bağdat hem de Nişabur'daki Nizamiye Medreseleri'nde görev yapan âlimlerdi. 1091 yılında Nişabur'daki Nizamiye Medresesi'ne tayin edilen Gazâlî, 1097 yılında tekrar Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'ne dönmüş ve

burada dersler vermiştir. Özellikle Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nde öğretim elemanı olarak görev alabilmek oldukça önemli olduğu ve bu göreve atanabilmek için aday âlimin toplum nazarında saygın veya meşhur bir ilim ehli olması gerektiği dikkate alındığında Gazâlî, 1091-1095 yılların bu medresede başmüdürlük görevini de yürütmüştür. O, İslam dünyasında aynı anda birden fazla hilâfetin ilan edildiği (Bâtınlılık, Râfizilik gibi) kaos ortamında belirsizlik ve anarşinin önüne geçmeye dair ilmi, siyasî ve toplumsal stratejileri ve uzlaştırıcı önerileriyle kabul görmüştür. Örneğin Gazâlî strateji ve uzlaşımçı yönünü döneme etki eden Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki çekişmeyi sonlandırmak içinde öne çıkarmış ve bir orta yol olarak gördüğü ve kendisinin benimsediği Eş'ariyye düşüncesiyle bu uzlaşmazlığın biteceğini düşünmüştür (Yılmaz, 2020, s. 4). Benzer şekilde yaşadığı dönemin bütün ilimlerine hâkim olan âlim, din ile devlet arasındaki denge koşullu münasebetin tüm sosyal ortamı kuşattığı ve aslında bağımsız her iki mekanizmanın kendi içinde aşılması güç birçok meseleleri olduğunu görmüş ve bu yönde stratejiler geliştirmiştir. Din ve devlet sınırlaması ile mevcut toplumsal karmaşanın ve asiliğin engellenemeyeceğini düşünen Gazâlî, aksine böylesi bir ortamdan ancak daha itidalli hareket edilerek din ve devlet birlikteliğiyle üstesinden gelinebileceğini savunmuştur. Böylece toplumu hem ayırışmadan hem de tüm olumsuz etkilerden korumanın imkânını değerlendirmiştir. Din-devlet birlikteliğiyle ortaya koyduğu stratejide, dinin nasıl ki ebedi saadet için gerekliyse, devlet de bu hedefe ulaşma yolunda bir araç niteliğinde olmuştur (Yılmaz, 2020, ss. 2-4). Gazâlî, siyasi mecrayı sultana, dini mecrayı da halifeye teslim ederek birbirinden ayrı ancak kopamayacak olan merkezlerin kontrol edilmesini öğütlemiş, her ikisini de sağlıklı biçimde bir arada tutmanın yol ve yöntemlerini sunmuştur (Ocak, 2002, ss. 321-324). Yine Gazâlî'nin, halka açık dersler vermek için Bağdat Nizamiye Medresesi'nin karşısındaki Ebus Said Nişaburi'nin ribâtını bir ev gibi kullanarak hem öğrencileri sürekli gözetim altında tutmuş hem de öğrencilerin yanı sıra halktan kimselerin

de bu ribâttaki derslere katılabilmesine olanak oluşturmuş, böylece Bağdat Nizamiye Medresesi'ni çağının halka açık üniversitesi konumuna taşımıştır (Kırpık, 2008, s. 694). Dolayısıyla medrese müderrisi ve âlim olarak Gazâlî'nin tutum, davranış, inanç ve değerler bütünü'nün düşünce ve eylemlerine yoğun bir şekilde yansıdığını görmekteyiz. O, yaşadığı toplumunda egemen olan dini ve siyasi gerçekliğin öngörülerini ve bu öngörülerini oluşturan değerleri bir gelenekle ilintilendirmiştir. O halde denilebilir ki bu gelenek (ideoloji), öngörü ve değerleri bir anlam alanına yerleştirmiştir. Çünkü insanı ve toplumsal harekete geçiren ve eylemi meydana getiren şey bu öngörü ve değerlere bağlı "anlam"lardır. Değerler ve anlamlar bütünlüğü olan fikirler ve ideolojiler de dünyanın anlaşılması ve açıklanması için insana ve topluma bir bakış açısı sunar (Macit, 2016, s. 33). Kaldı ki Gazâlî'nin strateji ve uzlaşımçı öngörülerini, Sünni geleneğin hem insan ve toplum hem de din ve devlet doğasına ilişkin varsayımlarıyla simetriktir. Devletin resmi ideolojisi olarak Sünni geleneğin, temel işlevselliği ile hem tarihsel olaylara hem de olan ve olması gerekene bir tasavvur imkânı sunduğu açıkken, Gazâlî'nin toplumsal varlığın korunmasına ve devamlılığına dair stratejilerinin her daim düşünsel olandan, yani ehl-i sünnet düşüncesinden beslendiği, farkındalığının bu anlamda yüksek olduğu anlaşılmakta ve onun bilgi, beceri ve yeteneklerine tesir ettiği görülmektedir. Bu durum ideolojinin dünyamızı nasıl inşa ettiğine yönelik önemli bir örnektir. Medrese-ideoloji ilişkisinin bu adımı öne çıkan yargı ise hem din-devlet ikizliğinin hem de orta yol olarak Eş'arilik savunusunun toplum nezdindeki meşruiyetinin sağlanmasına devletin resmi ideolojisi olan Sünnilik, anlam alanı açmıştır. İdeolojinin (Sünni geleneğin) açtığı bu alan, toplum ve medrese kaynaşmasını sağladığı gibi, Bâtını fikirlere karşı toplumu bir ve diri olmaya da hazırlamıştır.

Nizamiye Medreselerini kurmasıyla İslam Düşünce Tarihi'nde önemli bir ekol olarak karşımıza çıkan Mutezile, ciddi bir reddiye ve eleştiriyi karşılaşmış ve özellikle Bağdat'ta tutunamayarak Hârizm taraflarına kaymaya başlamıştır.

Moğolların 1221 yılındaki savaşta Harezmşah ordusunu yok etmesiyle bu ekol gücünü ve etkisini önemli ölçüde kaybetmiştir. Mutezile ekolü, Abbasi sultanları Me'mun (ö. 833), Mu'tasım (ö. 841) ve Vâsık (ö. 846) dönemlerinde güçlenmiş ve yükseliş yaşamıştır. Bu dönemde Bişr b. el-Mu'temir (ö. 825), Nazzâm (ö. 849), Kadı Ahmed b. Ebu Duâd (ö. 854), Cübbâî (ö. 915) gibi ekolün önde gelen âlimlerinin devletin siyasi ve dini kabullerinde etkili olduğu görülmüştür. İtikadi konuları sistematik hale getiren ilk ekol olarak Mu'tezile, iman, kader, adalet ve ilahi sıfatlar gibi konularda akli da önem vermiş, hatta akıl ilkeleriyle çelişik gördüğü nakli bilgileri akılcı bir ruhla yeniden yorumlamayı tercih etmiş, sonunda bütün ilahi sıfatları inkâr yoluna gitmiştir. Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı problemleri üzerine akli ve nakli deliller⁵ ileri sürmüşler ki, bu ekolün eleştirilmesindeki başat mesele olmuştur. Özellikle Eş'ârî gibi önemli bir âlimin bu mezhebi terk ederek Sünnî bir kelâm ekolü kurması Mu'tezile'ye ağır bir darbe vurmuştur. Sonrasında Mu'tezilî doktrinlerin hatta İslam'a aykırı görüşlerin hepsinin tartışılması yasaklanmıştır (Ardoğan, 2011, ss. 127-128; Kurt, 2012, ss. 216-217). Anlaşılmaktadır ki Mu'tezile'nin seküler akla bu denli güvenle ileri sürdüğü fikirler, topluma yayılan din ve gelenek kaynaklı akıl ilkeleriyle uyuşmayan değerlerin silinmesi ve iddia olarak kalmayıp pratiğinin de sağlanması hedeflenmiştir. Öyle ki Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrinin 827 yılında ilk defa Abbasiler döneminde devletin resmi görüşü haline getirilmesi (h. 212/827) ve bu düşünceyi kabul etmesi için devlet tarafından devrin hadis âlimlerine baskılar yapılması kanaatimizi desteklemektedir (Kurt, 2012, s. 217). Ancak hedeflenenin ve baskıların aksine toplumun değerle olan ilintisini koparmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Çünkü hangi kaynağa dayanılarak (akıl gibi) değer üretilirse üretilsin, geleneksel değerler her zaman toplumun anlam örüntüsü belirlemiştir. Özellikle medreselerde ve toplumsal sahada Gazâlî

⁵ Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini savunan Mu'tezile'nin ileri sürdüğü akli ve nakli deliller hakkında detaylı bilgi için (Bkz. Ardoğan, 2011, ss. 130-135).

örneğinde olduğu gibi Mu'tezile'ye karşı Eş'ârîliğin benimsenmesi, güçlenmesi ve dile getirilmesi Sünni geleneğin, yani devletin resmi ideolojisinin aracılığı ve taşıyıcılığıyla mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla medrese-ideoloji ilişkisinin bu son safhasında ulaşılabilecek nihai yargı, medreselerdeki gerek program ve planlamalarla gerekse toplumsal varlığın korunmasına yönelik hassasiyetle Sünni gelenek, yani resmi ideoloji, hem anlam alanı açma hem de bir değer taşıyıcısı olma görevini ifa etmiştir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

İdeolojinin olumsuz tanım ve kullanımları etrafında medrese-ideoloji ilişkisi konu edinen birçok çalışma mevcuttur. Bu, kavramın menfi anlamının müspet anlamına nazaran daha popüler olmasıyla alakalıdır. Ancak ideolojiyi sadece olumsuz tanım ve kullanımlarıyla ve sürekli önyargıları beslediği savıyla değerlendirmek, onun hayatın içinde olma yönünü dilimlemektir. Çünkü her dünya görüşü, yani ideoloji, kendi içerisinde doğru ya da yanlış ama belirli bir algılama tarzı yaratır ve yaşatır. Kaldı ki ideolojinin önyargıları besleme yönü reddedilemez. Lakin katı ve sert önyargıları, müstakil olarak din, gelenek, güç, mit vb. birçok etkide beslemez mi? Gazâlî örneğinde olduğu gibi, hayatta karşılaşılan problemlerin anlamlandırılmasında kişiye bir öngörü sağladı aşikârdır. O halde denilebilir ki önemli olan keskin, yıpratıcı ve yorucu olanların içinden daha esnek, daha az yıpratıcı ve yorucu olanı seçmektir. Batınıilik-Sünnilik veya Mu'tezile- Eş'ârîlik çekişmesini ortaya koyduğu sonuçlar ortadadır. Dolayısıyla genel görünüşü itibarıyla medrese-ideoloji ilişkisinin, katı ve sert önyargılar dizgesinin gölgesinde kalan gerçeklerin fark edilmesine alan açan bir ilişki düzlemi olduğu görülmektedir. Bu düzlemde eğitim, genç nesillerin toplumsallaşmasındaki rolüyle; medrese, bu toplumsallaştırma çabasında makul ve makbul vatandaş yetiştirilmesinde üstlendiği sorumlulukla; ideolojinin ise medreselerde verilen eğitimle bireyin ideal ve reel olana dair tahayyüllerinin,

onun gerçek varoluş koşullarına bağlı olarak tasarılanmasıyla anlamak gerektiği açıktır.

Hem eğitimin hem de ideolojin bir süreç olduğu dikkate alındığında medrese-ideoloji ilişkisinin de bir süreç olduğu ve güncellendiğini, değişip geliştiğini söylemek mümkündür. Çünkü yukardaki değerlendirmeler bağlamında söz konusu ilişkinin işleyişinde hem eğitim hem de medreseler, devletin ve İslam'ın iç ve dış tehditlere karşı bekasının savunulmasının misyon edinildiği tarihi bir rolün araçlarıdır. Bu misyonun korunmasında ve sürdürülebilirliğinde ideolojinin (Sünni geleneğin), halk ve öğrenciler vasıtasıyla topluma belirli referanslar ışığında akılcı bir yol gösterici olduğu da görülmektedir. Ancak söz konusu misyonun ana hedefinden sapmasına neden olabilecek katı ve sert önyargıların medreseleri esiri yapabilme potansiyelinin hep canlı olduğu da unutulmamalıdır. Böylesi bir durumda medreseler hem eğitim planlaması hem de öğretim kadrosuyla önyargıların esaretine düşebilirler. Böylesi bir durumun aşılması da ancak (Nizamiye Medreselerinin kurulma gayesinde olduğu gibi) sorunu, bireye ve dolayısıyla topluma anlam alanı oluşturan ideolojinin (dönem koşullarında Sünni geleneğin) temel parametreleriyle çekişmek yerine, katı ve sert önyargıların açacağı sorunu açıklamak daha akılcı bir yöntem olacaktır. Kaldı ki yukarda da ifade edildiği gibi Sünni geleneğin insana yaklaşımın kılıç ve silahla değil, kalben buğuz ya da dil ile olması gerektiği şiarı, gerek Batınıliğe gerekse Mu'tezile'ye karşı Gazâlî ve daha birçoğunun stratejik ve uzlaştırıcı tavrı bu anlamda önemli bir destekleyicidir.

Sonuç olarak medrese-ideoloji ilişkisi problematiği ile ideoloji kavramının mümkün olumlu tanım ve kullanımını eğitim tarihinin problem ve araştırma sınırları içerisinde değerlendirdiğimiz bu ilişkinin nihai sonucunu şöyle özetlemek mümkündür. Medrese-ideoloji ilişkisi, tarihi bir misyon olan devletin ve İslam'ın iç ve dış tehditlere karşı mücadelesinde mevzi alanıdır. Bu alanda

ideolojinin, eğitimin doğal tanım, içerik ve kapsamıyla çatışmadan sosyo-politik bir davranış geliştirdiği ve bu davranışla uyumlu makul ve makbul birey yetiştirilmesinde medreselerin araçlaştırılarak tarihi misyonun bekasının korunmasında ve devamlılığında önemli bir rol üstlendiği görülmektedir.

Bu bağlamda M. Hanifi Macit'in de ifade ettiği gibi (Macit, 2016, s. 34) yine de "hemen hemen bütün toplumsal kurumlar ve üst anlatılar savundukları şeyde yeterince haklı ama reddettikleri şeyde hatalı olabilirler".

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almadığımı beyan ederim.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç olmadığını beyan ederim.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi* (28. bs). Ankara: Pegem Akademi.
- Ardoğan, R. (2011). Mutezile'nin Halkul'Kur'an Fikrinin Eş'ariyye–Maturidiyye Kelâmına Nüfuzu: Kelâm-ı Nefsi Kavramlaştırması. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 15(15), 125-159.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/usul/issue/16714/173796>
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Atçeken, Z. (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ayhan, H. (2011). *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları.
- Baltacı, C. (1976). *Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Bouamrane, C. (1988). İslam Tarihinde Eğitim Öğretim Kurumları (N. Yazıcı, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX(1), 279-288. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2568953>
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 323-327). Ankara. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/28/C280237>
- Çelebi, A. (1974). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (A. Yardım, Çev.). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Çelikkaya, H. (1991). Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünüşü. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (3), 73-85. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1948>
- Dağ, M., & Öymen, H. R. (1974). *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Durkheim, E. (2016). *Eğitim ve Sosyoloji* (P. Ergenekon, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2002). *İdeoloji* (5. bs; M. Özcan, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Ergil, D. (1983). İdeoloji Üzerine Düşünceler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38(1), 69-95. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38347>
- Frank, A. J., & Wilson, E. A. (2020). Ideology. İçinde *A Silvan Tomkins Handbook* (ss. 111-118). University of Minnesota Press. <http://www.jstor.org/stable/10.5749/j.ctv182jthz.16>

- Fuchs, C. (2020). Ideology. İçinde *Communication and Capitalism* (C. 15, ss. 217-234). University of Westminster Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12fw7t5.13>
- Gökalp, Z. (1973). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri* (R. Kardeş, Ed.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Guterk, G. L. (1997). *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar* (N. Kale, Çev.). Ankara: Pegem Özel Eğitim ve Hizmetleri.
- Güven, İ. (1988). Türkiye Selçuklularında Medreseler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31(1), 125-146.
- İnan, K. (1991). Durkheim'in Eğitim Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 511-518.
- Kesici, A. (2018). Durkheim'in Görüşleri Doğrultusunda Küreselleşme Olgusu ve Eğitimin Küresel İşlevi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 977-988. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/494393>
- Kırpık, G. (2008). Bağdat Nizamiye Medresesi'nin Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi. *İslam Medeniyetinde Bağdat*, 685-698. https://isamveri.org/pdfdrq/D195120/2008/2008_KIRPIKG.pdf
- Köymen, M. A. (1977). Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri, I, Üniversiteler. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (IV), 75-125.
- Kurt, H. (2012). İslam'ın Akılcı Ekolü Mu'tezile. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 209-225. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215079>
- Kütükoğlu, M. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Macit, M. H. (2016). İdeoloji Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (26), 29-37. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/271701>

- Makdisi, G. (1970). Madrasa and University in the Middle Ages. *Studia Islamica*, (32), 255-264. <https://doi.org/10.2307/1595223>
- Mardin, Ş. (1997). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1990). XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 190-195. https://isamveri.org/pdfdrq/D00064/1990_3/1990_3_OCAKAY.pdf
- Ocak, A. Y. (2002). *Selçukluların Dinî Siyaseti*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Önal, R. (2018). Osmanlı Coğrafyasında Sünnî Düşüncenin Resmî İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teolojik Analizler. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10(4 (22)), 1258-1275. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/611648>
- Parmaksızoğlu, İ. (1976). Medrese. İçinde *Türk Ansiklopedisi* (C. 23, ss. 370-372). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Ruby, C. (1991). Tarih Nedir? (B. Yediyıldız, Çev.). *Bellekten*, 55(213), 579-588.
- Shils, E. (1958). Ideology and Civility: On the Politics of the Intellectual. *The Sewanee Review*, 66(3), 450-480. <http://www.jstor.org/stable/27538749>
- Şimşek, H., & Yıldırım, A. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. bs). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Taşdemirci, E. (1988). Medreselerin Doğuşu, Kaynakları ve İlk Zamanları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 269-278. https://isamveri.org/pdfdrq/D00199/1988_2/1988_2_TASDEMIRCIE.pdf
- Tekindağ, Ş. (1973). Medrese Dönemi. İçinde *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi* (ss. 3-54). İstanbul: Sermet Matbaası.
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Topakkaya, A. (2007). İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-

2), 163-180.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebyuhfd/issue/63147/960195>

Türer, A. (2011). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

What is Education? (1905). *The Journal of Education*, 62(13), 354-355.

<https://www.jstor.org/stable/42806698>

Yılmaz, M. F. (2020). *Gazâli'nin Fikrî Gelişiminde Döneminin Siyasal ve Sosyal Yapısının Etkileri*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

<https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/35216/1/10351175.pdf>

Zeydan, C. (1913). *Medeniyet-i İslamiye Tarihi* (C. 3; Z. Megamiz, Çev.). İstanbul: İkdam Matbaası.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

History is the social collective consciousness that is the product of humanity's development and progress. In the creation of this common consciousness, three levels are essential: action, cognition and discourse and history emerges as a holistic and comprehensive (political, military, social, economic, legal, cultural, etc.) knowledge activity on such a ground. Within the scope and boundaries of history, history of education is a sub-branch of history that deals with the problem of how societies have tried to raise a human type with the ideas, institutions, programs and practices they have produced, developed and adopted about education and training from the earliest times to the present day. In this article, the effects and reflections of ideology with its political and intellectual approaches on education and training in madrasas with its organizational and intellectual aspects are examined and evaluated within the scope of the research and evaluation limits of the history of education.

The coming together of the concepts of education, madrasa and ideology on the plane of the madrasa-ideology relationship is based on the upbringing of the individual in these institutions with their real conditions of existence. Based on the data revealed by both conceptual and historical analysis, it is possible to evaluate the effect of ideology, which is the main problem of the study, on madrasa education with its positive content. First of all, we have stated that the

different aspect of this study from previous studies is the effort to evaluate the madrasa-ideology relationship by focusing on the positive aspects of this concept rather than the negative content and scope of ideology. In this sense, it is necessary to understand and make sense of ideology in this relationship in terms of transforming fears of uncertainty into "bearable anxiety", providing a space of "meaning" in social life, and finally being the "value" carrier of the secular world.

There are three basic propositions regarding the positive definition and use of ideology in the madrasa-ideology relationship. First, ideology (Sunni doctrine) has created a set of answers to the question "why are madrasas Islamic outposts?" against Bâtîni propaganda, offering defined concepts and solution-oriented designs with defined degrees of meaning and boundaries. The other is an important example of how ideology constructs our world. The prominent judgment in this step of the madrasa-ideology relationship is that Sunnism, the official ideology of the state, has opened a space of meaning to ensure the legitimacy of both the religion-state duality and the defense of Asharism as a middle way in the eyes of society. This space opened by the ideology (Sunni tradition) not only ensured the fusion of society and the madrasah, but also prepared the society to be united and alive against Bâtîni ideas. And finally, the Sunni tradition, that is, the official ideology, fulfilled the task of both opening a space of meaning and being a carrier of values through the programs and planning in the madrasas and the sensitivity towards the protection of social existence.

There are many studies on the relationship between madrasa and ideology around the negative definitions and uses of ideology. This is related to the fact that the negative meaning of the concept is more popular than its positive meaning. However, to evaluate ideology only with its negative definitions and uses and with the argument that it constantly feeds prejudices is to slice its aspect of being in life. Because every worldview, i.e. ideology, creates and perpetuates a certain way of perception, right or wrong, within itself. Moreover, the aspect of ideology feeding prejudices cannot be denied. But don't many other influences such as religion, tradition, power, myth, etc. also nurture rigid and harsh prejudices? As in the case of al-Ghazālî, it is obvious that it provides one with insight in making sense of the problems encountered in life. Therefore, it can be said that the important thing is to choose the more flexible, less tiring and less tiring one among the sharp, tiring and exhausting ones. The results of the Batinism-Sunnism or Mu'tazila-Asharism conflict are obvious. Therefore, in general terms, the madrasa-ideology relationship seems to be a plane of relationship that opens space for the realization of realities that remain in the shadow of rigid and harsh prejudices.

Method

In this study, the document analysis/literature scanning method, which is the method in which written materials (Turkish and English) containing information on the realities or realities aimed to be investigated, are analyzed. Accordingly, in accordance with the problematic of the study, the steps of document scanning, its definition, analysis and interpretation were followed (Şimşek & Yıldırım, 2021, ss. 187-202).

Findings

Two main findings are reached. The first is that the ideology, which breaks the natural definition, content and scope of the concept of education, has developed a socio-political attitude that functions with its institutions for the benefit of social reproduction. The other is that madrasas were instrumentalized in raising reasonable and acceptable individuals in line with the socio-political attitude and that the education and training provided there played an important role in social reproduction.

Conclusion and Discussion

In conclusion, it is possible to summarize the main result of the madrasa-ideology relationship, which we have evaluated within the problem and research boundaries of the history of education, as follows. The madrasa-ideology relationship is a field of position in the struggle of the state and Islam against internal and external threats, which is a historical mission. In this field, it is seen that ideology develops a socio-political behavior without conflicting with the natural definition, content and scope of education, and madrasas play an important role in the protection and continuity of the survival of the historical mission by instrumentalizing madrasas in raising reasonable and acceptable individuals compatible with this behavior.

ADIAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl : 17 Sayı : 46 Nisan 2024

Yayın Geliş Tarihi: 01.01.2024 Yayına Kabul Tarihi: 22.04.2024

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1413129>

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article
Atıf/Citation: Kaya, P.H & Evren, S. (2024). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Kamu Harcamaları Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Uygulama. *Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 587-604.

SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜMENİN KAMU HARCAMALARI ÜZERİNE ETKİSİ: AMPİRİK BİR UYGULAMA*

*Perihan Hazel KAYA** Sümeyra EVREN****

Öz

Bir ekonomide iktisadi büyüme performansına bağlı olarak bireylerin artan kişisel geliri, kamu hizmetlerine olan talebin hız kazanmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla iktisadi büyüme, artan kamu hizmetleri talebi üzerinden kamu harcamalarına yansiyabilmektedir. Ayrıca konjonktürel dalgalanmaların daralma aşamasında ekonomik faaliyetlere hız kazandırabilmek için talep yönlü politikaların kullanılması da gerekebilmektedir. Büyüme dönemlerinde ise benzer politikalara gerek olup olmadığı hem kuramsal hem de ampirik olarak incelenmesi gereken bir durumdur. Bu bağlamda ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru da bir nedensel bağıntının olabileceği değerlendirilmektedir. Bunlara ilave olarak kamu harcamaları için nüfus da önemli bir belirleyici kabul edilir. Çünkü artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için devletlerin daha fazla harcama yapmaları gerekir. Bu çalışmanın amacı; ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerindeki etkisinin seçilmiş 21 OECD ülkesi için 1995-2021 dönemine ait yıllık veriler doğrultusunda panel sabit

*Bu çalışma, 1st. International Congress of Social Sciences Kongresi'nde sunulan özetin tam metin halidir.

** Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, perihaner@selcuk.edu.tr, Konya/Türkiye.

*** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, sumeyra.evren@gmail.com, Konya/Türkiye.

etkiler ve panel rassal etkiler modelleri kullanılarak test etmektedir. Ekonometrik bulgular, nüfustaki artışın kamu harcamalarını istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilediğini; ekonomik büyümenin ise kamu harcamalarını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkilediğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Kamu Harcamaları, Panel Veri Analizi, OECD Ülkeleri.

THE EFFECT OF ECONOMIC GROWTH ON PUBLIC EXPENDITURE IN SELECTED OECD COUNTRIES: AN EMPIRICAL APPLICATION

Abstract

In an economy, individuals' increasing personal income due to economic growth performance can lead to a rapid increase in demand for public services. Therefore, economic growth can be reflected in public spending through the growing demand for public services. Additionally, demand-oriented policies may need to be employed during the contraction phase of cyclical fluctuations to boost economic activities. In growth periods, it is a matter that needs to be theoretically and empirically examined whether similar policies are necessary. In this context, it is considered that there may be a causal relationship from economic growth to public spending. In addition to these, the population is also an important determinant for public expenditures. This is because governments need to increase spending to meet the needs of a growing population. The aim of the study is to test the impact of economic growth on public spending for selected 21 OECD countries using annual data for the period 1995-2021, employing panel fixed effects and panel random effects models. Econometric findings indicate that an increase in population has a statistically significant and positive effect on public expenditures, while economic growth has a statistically significant and negative effect on public expenditures.

Keywords: Economic Growth, Public Expenditures, Panel Data Analysis, OECD Countries.

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde devletler sosyo-ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamakta, ekonomilerinin istikrarlı bir şekilde büyümesi için politikalar üretmektedir. Bu doğrultuda kamu hizmetlerini yerine getirmek için maliye politikası kapsamında cari ve yatırım harcamaları yapmak zorundadır. Kamu harcamalarının büyüklüğü ve devletin ekonomiye müdahalesi en önemli tartışma konularından biridir. Son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının milli gelirin önemli bir kısmını oluşturması, bu alanda araştırma yapmayı zorunlu bir hale getirmektedir.

İktisadi faaliyetlerin serbest piyasa ekonomisi aracılığı ile mi yoksa devletin kamu harcamaları doğrultusunda mı gerçekleştirileceği konusunda tarihsel sürecin her döneminde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Klasik iktisatçılar devletin ekonomiye müdahalesinin asgari düzeyde olması gerektiğini savunuyorlardı. Ancak 1929 yılında Büyük Buhran adıyla ortaya çıkan finansal krizin dünyaya yayılması ve sonrasında yaşanan birçok kriz her seferinde devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliği konusunu gündeme getirmiş ve yeni iktisat politikalarını doğurmuştur. Kriz sonrası dönemde Keynes'in krizden çıkmak için ekonominin canlanmasına yönelik maliye politikaları uygulanması gerektiğine dair görüşleri ekonomide uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde kamu harcamaları krizden çıkış için kullanılan en önemli araç olmuştur. Keynes'in politikaları 1970 yılına kadar hakim olmuş sonrasında yaşanan petrol krizleri ile yerini yeni iktisadi görüşlere bırakmıştır. 1980'li yıllarda devletlerin liberal politikalara geçişi ile ekonomik yapıda değişim başlamıştır. Ancak ülkelerin çoğunda liberal politikaların uygulanması hızlanmasına rağmen ekonomide kamu sektörünün payının da arttığı görülmüştür. Günümüzde devletler, kamu harcamaları ile sosyal, siyasal ve ekonomi yaşamı

etkilemektedir. Ekonomik büyüme, devletlerin kamu harcamalarını doğru ve etkili bir şekilde kullanması ile doğru orantılıdır.

Son yıllarda ekonomik büyümenin öneminin artmasıyla birlikte ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin yönü konusundaki tartışmalar artmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki söz konusu ilişki Wagner kanunu ve Keynes hipotezi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Wagner kanununa göre ülke ekonomisinin büyümesi doğrudan halkın kamu hizmetlerine olan talebini arttıracığından kamu harcamaları artar. Bu görüşe göre, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi vardır. Keynes hipotezine göre ise kamu harcamaları ekonomik büyümeyi etkiler. Bu nedenle de nedenselliğin yönü kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur.

Bu çalışmanın amacı, ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerindeki etkisini seçilmiş 21 OECD ülkesi özelinde 1995-2021 dönemi verilerini kullanarak değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak iki değişken arasındaki ilişkiye yönelik literatür taraması yapılmıştır. Sonrasında da ekonomik büyüme ve kamu harcamaları değişkenlerine ait veriler sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri doğrultusunda ekonometrik analiz ile incelenmiştir. Genel bir değerlendirme ile çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki nedensel bağıntılara yönelik olarak literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Söz konusu değişkenler ile ilgili elde edilen ekonometrik bulgular incelenen döneme, ülkelere ve analiz yöntemine göre farklılık gösterebilmektedir. Ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiye yönelik olarak yapılan çalışmaların büyük bir bölümü ekonometrik modellere dayanmaktadır. Çalışmaların bazıları tek bir ülkeye ait verileri inceleme konusu oluştururken, bazıları ülke gruplarını modele

dahil etmiştir. Bu çerçevede yapılan literatür taraması beş ayrı başlık altında toplanmıştır.

Ülke grupları örnekleme dayalı çalışmalardan; Muharrem and Uysal (2023) ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin varlığını; Avrupa Birliği (AB)'ne üye olan 11 OECD ülke (Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda, Danimarka, İtalya, İrlanda, İsveç, İspanya, Lüksemburg ve Yunanistan) ekonomisi için 2006-2020 dönemi kapsamında Panel Nedensellik testi yardımıyla araştırmışlardır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre; nedenselliğin yönü kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur. Bu durum söz konusu dönemde Keynes hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Nguyen and Bui (2022) Asya'daki 16 Yükselen Piyasa ve Gelişmekte Olan Ülkeler (Bağdaş, Brunei Sultanlığı, Butan, Çin, Fiji, Endonezya, Hindistan, Kamboçya, Sri Lanka, Moğolistan, Malezya, Nepal, Filipinler, Tayland, Doğu Mitor, Vietnam) için 2002-2019 dönemi yıllık verileri kullanarak GMM(Genelleştirilmiş Momentler Tahmircisi) ve Eşik Model Tahmircileri yardımıyla kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki bağıntıyı ele almışlardır. Ampirik bulgular, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermiştir. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'na üye 15 ülke (Benin, Burkina Faso, Yeşil Burun Adaları, Gine, Gine-Bissau, Fildişi Sahili, Gana, Gambiya, Liberya, Nijerya, Senegal, Niger, Mali, Sierra Leone ve Togo) ekonomisi için Olaoye et al. (2020), 2005-2017 dönemine ait yıllık veriler yardımıyla GMM, Yatay Kesit Bağımlılığı, Driscoll ve Kraay Matris Tahmircisi yöntemlerini kullanarak ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki bağıntıyı analiz etmişlerdir. Ulaşılan bulgular ekonomik büyümenin kamu harcama şoklarına verdiği tepkinin genişletici ve daraltıcı olmak üzere şokların niteliğine göre değiştiğini göstermiştir. Bu bağlamda ekonomik büyüme üzerinde daraltıcı kamu harcamalarının kümülatif etkisi negatif ve anlamlı bir etki yaratırken; genişletici kamu harcamalarının kümülatif etkisi pozitif ve

istatistiksel olarak anlamlıdır. Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi ASEAN Ülkeleri (Tayland, Singapur, Endonezya, Filipinler, Malezya) için 1990-2014 dönem verilerini kullanarak Korelasyon Analizi ve ARDL yöntemleri yardımıyla analiz eden Jermsittiparsert et al. (2019), kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) Ülkeleri için Keynes hipotezini destekler nitelik taşımaktadır. Bayrak and Esen (2015) tarafından 1990-2012 dönem verileri ile Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, ve Türkmenistan için yapılan çalışmada; ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki bağıntı Eş Bütünleşme ve Nedensellik Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar iki değişken arasında uzun vadede pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir bağıntı olduğunu, kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilediğini ortaya koymuştur.

Tek bir ülke grubu örnekleme dayalı olarak yapılan çalışmalardan; Al-Shaboti and Adıgüzel (2021) Yemen ekonomisine yönelik olarak 1989-2019 yılları için ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Asimetrik ARDL yöntemi ile Asimetrik Nedensellik Testi yardımıyla analiz ettikleri çalışmada; nedensellik ilişkisinin kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu durum söz konusu dönem için Yemen ekonomisinde Keynes hipotezinin geçerli olduğunu doğrulamaktadır. 1995-2014 yılları için Kırgızistan ekonomisine yönelik olarak ARDL ve Hata Düzeltme Modelleri ile ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki bağıntıyı inceleyen Abdıyeva and Çetintaş (2017), ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensel ilişkinin varlığını, ekonomik büyümede ortaya çıkan %1'lik bir artışın kamu harcamalarında %1'den daha fazla bir artışa neden olduğunu göstermiştir. Ulaşılan bulgular, Wagner kanununu destekler niteliktedir. Juliansyah et al. (2022), söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi, Endonezya ekonomisine için 1990-2020 yılları arası zaman serisi verilerini

kullanarak kısa ve uzun dönem için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile test etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, kısa vadede kamu harcamaları ekonomik büyümeyi etkilemezken, uzun vadede kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi nüfus değişkeni çerçevesinde inceleyen çalışmalardan; Poku et al. (2022) ARDL yöntemini olarak 1970-2016 dönemi için Gana ekonomisine yönelik olarak analiz etmişlerdir. Ulaşılan bulgular, söz konusu değişkenler arasında pozitif bir bağıntı olduğunu gösterirken; nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ancak negatif bir bağıntı olduğunu göstermiştir. Holcombe and Williams (2008) ABD ekonomisi için 1990-2000 yıllarını dikkate alarak nüfus artışlarının ülkenin toplam kamu harcamalarını nasıl etkilediğine yönelik olarak yaptıkları çalışmada Sağlam Standart Hatalı İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi'ni kullanmışlardır. Sonuçlar nüfusu 500.000'den fazla olan şehirlerde artan nüfus yoğunluğu ile birlikte özellikle hizmet harcamalarının artma eğiliminde olduğu; nüfusu 500.000'den az olan şehirlerde ise artan nüfus yoğunluğuna rağmen alt yapı harcamalarının düşme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Wagner kanunu ve Keynes hipotezinin geçerli olmadığı çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Kharel and Adhikari (2021)'in, 1990-2019 döneminde Nepal için Basit ve Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli kullanarak yaptıkları çalışma, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olsada önemsiz bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Muhammad et al. (2015) Pakistan ekonomisi için 1972-2013 yılları arasını kapsayan çalışmalarında, Johansen Koentegrasyon ve Granger Nedensellik Testi yardımıyla inceledikleri analiz bulguları, uzun dönemde milli gelir ile harcamalar arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını göstermiştir.

Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı çalışmalar değerlendirildiğinde; Gökmenoğlu and Yavuz (2022), Durbin-Hausman Eşbütünleşme ve Durbin-Hurlin Nedensellik Testleri yardımıyla 2001-2019 dönemini dikkate alarak Türkiye'nin de yer aldığı Kırılgan Beşli ülkeleri için ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki bağıntıyı uzun ve kısa dönem olarak ayrı ayrı ele almışlardır. Uzun dönemli ilişkiyi ele alan Durbin-Hausman test sonuçları, söz konusu değişkenler arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koymazken; kısa dönemli ilişkiyi ele alan Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi sonuçlarına göre, nedenselliğin yönü kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur. Bu bağlamda söz konusu dönemde Keynes hipotezi desteklenmiştir. Türkiye ekonomisine yönelik olarak 1980-2015 dönemi için İdikut Özpençe (2017)'nin ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki bağıntıyı kamu harcamalarının en önemli finansman kaynağı olan vergi gelirlerini de ele alarak incelediği çalışmada Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma bulguları kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Harcama türünü göre değişkenlik gösterse de özellikle yatırım harcamalarının çarpan mekanizması yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bayrakdar et al. (2015), Türkiye ekonomisine yönelik olarak 1998:1-2014:4 arası dönem için, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki bağıntının yönü incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre söz konusu dönemde Wagner kanununun kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre GSYH'daki artış kamu harcamalarını artırmaktadır.

3. VERİ VE METODOLOJİ

Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin seçilmiş OECD ülkeleri için ampirik olarak ele alınan bu çalışmada kullanılan değişkenler ve veri kaynakları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Tanım	Dönem	Kaynak
LogKH	Logaritmik Genel Hükümet Harcamaları	1995-2021	OECD
LogN	Logaritmik Nüfus	1995-2021	Dünya Bankası WDI
LogY	Logaritmik Kişi Başına GDP (ABD \$)	1995-2021	Dünya Bankası WDI

Tablo 1’de yer alan ve logaritmik dönüşümleri yapılan değişkenlerle oluşturulan model denklem aşağıdaki gibidir:

$$\mathbf{LogKH}_i = \mathbf{a}_i + \mathbf{\beta}_{1i} \mathbf{LogN} + \mathbf{\beta}_{2i} \mathbf{LogY} + \mathbf{\varepsilon}_{it}$$

Tablo 2. Modele Dahil Edilen Ülkeler

Sıra	Ülke(ler)	Sıra	Ülke(ler)
1	Avusturya	12	Hollanda
2	Belçika	13	Norveç
3	Danimarka	14	Polonya
4	Finlandiya	15	Portekiz
5	Fransa	16	Slovakya
6	Almanya	17	İspanya
7	Yunanistan	18	İsveç
8	Macaristan	19	İsviçre
9	İrlanda	20	Birleşik Krallık
10	İtalya	21	Amerika Birleşik Devletleri
11	Lüksemburg		

Tablo 2’de modele dahil edilen 21 OECD ülkesine yer verilmiştir. Modelde \mathbf{i} ; kesit boyutunu ve \mathbf{t} ; zaman boyutunu göstermektedir. Denklemi tahmin edebilmek için öncelikle değişkenlere ait özet istatistiklere yer verilmiş ardından korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Özet İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
LogKH	567	1.660253	.0691357	1.384759	1.812208
LogN	567	7.156573	.5922541	5.611325	8.520999
LogY	567	4.538136	.2710249	3.750389	5.050835

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

	LogKH	LogN	LogY
LogKH	1.0000		
LogN	0.0101	1.0000	
LogY	-0.2280	-0.2363	1.0000

Tablo 4’de korelasyon analizi sonuçlarına göre, nüfus ile kamu harcamaları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca gelir ile kamu harcamaları negatif ilişkilidir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla sabit ve rassal etikler tahmincileri kullanılmıştır. Tablo 5 ve 6’da sabit etkiler ve rassal etkiler modellerine ait tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Sabit Etkiler Model Tahmincisi

Bağımlı Değişken: Kamu Harcamaları				
Yöntem: Panel En Küçük Kareler (Sabit Etkiler)				
Bağımsız Değişken	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
logN	.5237563	.0645629	8.11	0.000***
logY	-.2651757	.0248749	-10.66	0.000***
F-statistic			62.28	
Prob(F-statistic)			0.0000	
***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.				

Sabit Etkiler Modeli tahmin sonuçları Tablo 5’de sunulmaktadır. Buna göre, nüfus katsayısı pozitif ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Öte yandan gelir katsayısının ise negatif ve istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum nüfusun ve gelirin kamu harcamalarını güçlü bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Nüfus %1 arttıkça kamu harcamaları %0,52 artmaktadır. Kişi başına gelir ise kamu harcamalarını %0,26 negatif etkilemektedir.

Tablo 6. Rassal Etkiler Model Tahmincisi

Bağımlı Değişken: Kamu Harcamaları				
Yöntem: Panel En Küçük Kareler (Rassal Etkiler)				
Bağımsız Değişken	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
logN	.0409534	.0225872	1.81	0.070*
logY	-.1522518	.0211689	-7.19	0.000***
F-statistic		53.22		
Prob(F-statistic)		0.0000		

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Rassal Etkiler Modeline ait tahmin sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır. Buna göre, nüfus katsayısı pozitif ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Öte yandan gelir katsayısının ise negatif ve istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum nüfusun ve gelirin kamu harcamalarını güçlü bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Nüfus %1 arttıkça kamu harcamaları %0,04 artmaktadır. Kişi başına gelirdeki %1’lik artış ise kamu harcamalarını %0,15 değerinde negatif etkilemektedir. Her iki ekonometrik modelin tahmin sonuçları, ekonomik büyümedeki artışın kamu harcamalarını negatif ve anlamlı olarak etkilediğini; nüfustaki artışın ise kamu harcamalarını pozitif ve anlamlı etkilediğini göstermiştir.

Ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla sabit ve rassal etkiler modeli yapılmıştır. Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler tahmincilerini karşılaştırarak en uygun modeli belirlemek ve seçmek için Hausman testi yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle; Hausman testi, sabit etkiler modelinin rassal etkiler modeline göre daha tercih edilebilir olup olmadığını kontrol etmeyi amaçlayan ekonometrik bir yöntemdir.

Tablo 7. Hausman Test

Hausman Test			
Test Summary	Chi-Square Statistic	Chi-Square d.f	Prob.
Cross-section random	75.17	2	0.0000

***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Hausman Testi sonuçları Tablo 7’de sunulmaktadır. Buna göre, test olasılığını gösteren prob değerinin 0,05’den az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum sabit etkiler modeli tahmincilerinin çalışmamız için daha güvenilir sonuçlar verdiğini göstermektedir. Sonuç olarak Hausman testi bulguları, çalışmayı rassal etkiler modeli yerine sabit etkiler modelinin kullanılmasına yönlendirmektedir. Bu bağlamda nüfusta meydana gelen %1’lik bir artış kamu harcamalarını %0,52 oranında artırmaktadır. Bunun yanı sıra kişi başına gelirden yaşanan %1 oranındaki bir artış ise kamu harcamalarını %0,26 oranında azaltmaktadır.

4.SONUÇ

Devletler geçmişten günümüze ekonomik büyüme, temel alt yapı hizmetleri, refahın artırılması gibi birçok faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetleri yerine getirmek için kamu harcamalarına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1960’lı yıllardan itibaren popülerlik kazanmıştır. Ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerinde etkili

olup olmadığı konusu literatürde ele alınan önemli konular arasında yer almaktadır.

Günümüzde devletler ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmek üzere maliye politikası araçlarını sıklıkla kullanmak durumunda kalabilmektedir. Özellikle durgunluk ve ekonomik kriz dönemlerinde ekonomik faaliyetleri canlandırabilmek için kamu harcamaları aracılığıyla bir çarpan etkisi yaratılmak istenmektedir. Buna karşılık genişleme dönemlerinde ise kamu harcamalarının aynı yoğunlukla kullanılmasına gerek kalmamaktadır. Çünkü piyasa mekanizması kamu müdahalesine çok fazla gerek kalmadan makro dengeleri belli ölçüde tesis edebilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma temel olarak ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerinde bir etki meydana getirip getirmediği sorusuna cevap aramaktadır. Bu bağlamda da 21 OECD ülkesi için 1995-2021 dönemine ait yıllık veriler doğrultusunda panel sabit etkiler ve panel rassal etkiler modelleri kullanılarak test etmektedir. Elde edilen bulgular nüfustaki artışın kamu harcamalarını pozitif yönde etkilemesine rağmen; kişi başına gelirdeki artışın kamu harcamalarını negatif şekilde etkilediğini göstermiştir. Wagner Kanunu'nu desteklemeyen bu sonuç, Abdiyeva and Çetintaş (2017) ve Bayrakdar et al. (2015) tarafından yapılan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamışlardır.

Etik Kurul Kararı

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdiyeva, R., & Çetintaş, H. (2017). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Kırgızistan Örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 19-34.
- Al-Shaboti, M. M. H., & Adıgüzel, U. (2021). Yemen'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1989-2019 Dönemi. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 9(2), 197-215.
- Bayrak, M., & Esen, Ö. (2015). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Sürecindeki Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Uygulama. *Bilig, Bahar*(73), 231-248.
- Bayrakdar, S., Demez, S., & Yapar, M. (2015). Testing The Validity of Wagner's Law: 1998-2004, The Case of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 493-500.
- Gökmenoğlu, M., & Yavuz, İ. S. (2022). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılgan Beşli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 1094-1118.

- Holcombe, R. G., & Williams, D. W. (2008). The Impact of Population Density on Municipal Government Expenditures. *Public Finance Review*, 36(3), 359-373.
- İdikut Özpençe, A. (2017). Türkiye’de 1980 Sonrası Kamu Harcamaları, Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(28), 31-41.
- Jermstittiparsert, K., Saengchai, S., Boonrattanakittibhumi, C., & Chankoson, T. (2019). The Impact of Government Expenditures, Gross Capital Formation, Trade, and Portfolio Investment on the Economic Growth of Asean Economies. *Journal of Security & Sustainability Issues*, 9(2).
- Juliansyah, H., Faisal, M., Rahmah, M., Khairisma, K., Terfiadi, S. Y., Abbas, T., & Zulfahmi, Z. (2022). The Effect of Inflation, Investment, Government Expenditure and Poverty On Economic Growth in Indonesia. *International Journal of Economic, Business, Accounting, Agriculture Management and Sharia Administration (IJEBA)*, 2(6), 1169-1182.
- Kharel, K. R., & Adhikari, D. B. (2021). Economic Impact of Government Expenditure on Economic Growth of Nepal. *Interdisciplinary Journal of Management and Social Sciences*, 2(2), 50-58.
- Muhammad, F., Xu, T., & Karim, R. (2015). Impact of Expenditure on Economic Growth in Pakistan. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5(2), 231-236.
- Muharrem, Ş., & Uysal, D. (2023). Makroekonomik Değişkenlerin Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Wagner Yasası Geçerliliği. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(2), 430-447. <https://doi.org/10.24988/ije.1172275>
- Nguyen, M.-L. T., & Bui, N. T. (2022). Government Expenditure and Economic Growth: Does the Role of Corruption Control Matter? *Heliyon*, 8(10).

- Olaoye, O. O., Eluwole, O. O., Ayesha, A., & Afolabi, O. O. (2020). Government Spending and Economic Growth in ECOWAS: An Asymmetric Analysis. *The Journal of Economic Asymmetries*, 22, e00180.
- Poku, K., Opoku, E., & Agyeiwaa Ennin, P. (2022). The Influence of Government Expenditure on Economic Growth in Ghana: An Ardl Approach. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2160036.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In the historical process, states have played a crucial role in the realization of socio-economic activities and have formulated policies for the stable growth of their economies. States make expenditures to meet societal needs, intervene in social and economic life to enhance the welfare level, and are obligated to make current and investment expenditures within the scope of fiscal policy to perform public services. The size of public expenditures and the intervention of the state in the economy are among the most important topics of debate. In recent years, in both developed and developing countries, public expenditures constitute a significant portion of the national income, necessitating research on the expenditure-growth relationship.

Throughout history, there have been different views on whether economic activities should be carried out through a free-market economy or through state interventions in the form of public expenditures. Classical economists advocated for minimal state intervention in the economy. However, the global spread of the financial crisis known as the Great Depression in 1929 and subsequent crises have repeatedly brought up the necessity of state intervention in the economy, giving rise to new economic policies. Keynes' policies, focusing on fiscal policies to revive the economy, were implemented after the crisis. During this period, public expenditures became a crucial tool for exiting the crisis. Keynesian policies dominated until 1970, after which oil crises led to the emergence of new economic perspectives. The transition to liberal policies in the 1980s marked a change in the economic structure of states. However, despite the acceleration of the implementation of liberal policies in many countries, the share of the public sector in the economy increased. Today,

states influence social, political, and economic life through public expenditures, and economic growth is directly proportional to the correct and effective use of these expenditures.

With the increasing importance of economic growth in recent years, debates on the direction of the relationship between economic growth and public expenditures have intensified. The relationship between public expenditures and economic growth is evaluated within the framework of Wagner's Law and Keynesian hypothesis. According to Wagner's Law, as the economy grows, the demand for public services increases, leading to an increase in public expenditures. This view suggests a causal relationship from economic growth to public expenditures. According to the Keynesian hypothesis, public expenditures influence economic growth, and therefore, the direction of causality is from public expenditures to economic growth. Various countries, regardless of their level of development, use these expenditures effectively, especially during economic downturns, to generate income through the multiplier mechanism and reduce income inequality. However, there are significant debates, both theoretically and practically, about the magnitude and direction of the effects of public expenditures.

States have been engaged in various activities such as economic growth, basic infrastructure services, and increasing welfare from the past to the present. To fulfill these activities, they need public expenditures. Therefore, the relationship between public expenditures and economic growth has gained popularity since the 1960s. The question of whether economic growth affects public expenditures is among the important topics discussed in the literature. Today, states may need to frequently use fiscal policy tools to intervene in economic and social life. Especially during periods of recession and economic crises, public expenditures are used to create a multiplier effect to revitalize economic activities. In contrast, during expansion periods, there may not be a need to use public expenditures with the same intensity because the market mechanism can establish macro balances to some extent without much government intervention. Therefore, this study primarily aims to investigate whether economic growth has an effect on public expenditures.

Method

The econometric findings related to these variables can vary depending on the period, countries, and analysis methods. Many studies on the relationship between economic growth and public expenditures are based on econometric models. Some studies focus on data from a single country, while others include country groups in the model. In this context, the aim of the study is to evaluate

the impact of economic growth on public expenditures using data from 21 selected OECD countries (Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Slovakia, Spain, Sweden, Switzerland, the United Kingdom, and the United States) for the period 1995-2021. To achieve this goal, the study first conducts a literature review on the relationship between the two variables. Then, the characteristics of the data for economic growth and public expenditures are examined, and correlation analysis is performed. Subsequently, fixed effects and random effects models are applied.

Findings (Results), Conclusion and Discussion

According to the results of the correlation analysis, there is a positive relationship between population and public expenditures, while income is negatively correlated with public expenditures. Fixed and random effects estimators are used to reveal the relationship between these variables. Both estimators yield similar results. According to the fixed effects model estimator, as the population increases by 1%, public expenditures increase by 0.52%. According to the random effects model estimator, a 1% increase in population leads to a 0.04% increase in public expenditures. According to the fixed effects model estimator, per capita income negatively affects public expenditures by 0.26%. According to the random effects model estimator, a 1% increase in per capita income negatively affects public expenditures by 0.15%. The results of both econometric models indicate that economic growth and an increase in per capita income negatively and significantly affect public expenditures, while an increase in population has a positive and significant effect. This suggests that population and income strongly influence public expenditures.

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl : 17 Sayı : 46 Nisan 2024

Yayın Geliş Tarihi: 05.01.2024 Yayına Kabul Tarihi: 14.04.2024

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1415438>

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Citation: Bilget Güçlüer, S. & Erkan, S. (2024). Etnografik Bir Sahra Araştırmasının İzinde Türkiye’de Şaman Müziğinin Kullanımları: Tarih ve Günümüz. *Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 605-639.

ETNOGRAFİK BİR SAHA ARAŞTIRMASININ İZİNDE TÜRKİYE’DE ŞAMAN MÜZİĞİNİN KULLANIMLARI: TARİH VE GÜNÜMÜZ*

*Sultan BİLGET GÜÇLÜER** Serdar ERKAN****

Öz

Geleneksel müzik türleri küreselleşme, dijitalleşme, teknolojik gelişmeler gibi pek çok unsurla birlikte dünyada fark edilmiş ve farklı geleneklere, kültürlere daha fazla ilgi uyandırmıştır. Yeniden keşfedilen geleneksel müzik türlerinin farklı öğeleri alternatif müzik camiasında yeni bir akım olarak kullanılarak popülerlik kazanmış ve geniş kitlelere ulaşmıştır. Şaman müziği, şamanik müzik, Orta Asya müziği, Tuva müziği, gırtlak müziği gibi pek çok adlandırması bulunan ve dünyada birçok örneğine rastlanan bu müzik türünün meraklısı olan herkes tarafından denendiği ya da var olan müzikal yapılarına entegre ederek yeni oluşumlarla sunduğu birden çok ekol karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada öncelikle post-

*Bu makale, Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzikoloji Anabilim Dalı, Müzikbilimleri Doktora Programı çerçevesinde Doç. Dr. Serdar ERKAN danışmanlığında hazırlanan “Türkiye’de Neo-Şamanik Ritüeller ve Müzik” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir. Araştırma için Adiyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından 13.10.2022 tarihli ve 326 karar sayısı ile Etik kurul izni alınmıştır.

** Öğr. Gör., Adiyaman Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü
sbilgetgucluer@adiyaman.edu.tr, Adiyaman/Türkiye

*** Doç. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Müzikoloji Bölümü serdarkerkan@mgu.edu.tr, Ankara/Türkiye

modern çağda şaman müziği pratiklerinin canlanması; küresel anlamda ilgi ve meraka yol açması; popülerleşmesi anlaşılmaya çalışılmıştır. Henüz sayıları az olsa da akademik çalışmaların bu tarihçe ile ilgili aktardığı bilgilerin yanı sıra Türkiye’de Neo-Şamanizm akımı çerçevesinde çeşitli uygulamalar gerçekleştiren kişilerle yapılan görüşme verileri ışığında Türkiye’de “şaman müziği”nin ne zaman, nasıl canlanmaya başladığı ve ne şekilde tezahür ettiği ele alınacaktır. Bu açıdan çalışma, saha görüşmeleri yapılan kaynak kişilerin ağzından Türkiye’de şaman müziği tarihinin ve uygulamaya yönelik olarak nasıl ilgi toplamaya başladığının hikâyesidir.

Anahtar Kelimeler: *Şaman Müziği, Şamanik Müzik, Orta Asya Müziği, Tuva Müziği, Gırtlak Müziği.*

USAGE OF SHAMAN MUSIC IN TURKEY FOLLOWING AN ETHNOGRAPHIC FIELD RESEARCH: TODAY AND HISTORY

Abstract

Traditional music genres have gained more attention to different traditions and cultures around the world due to globalization, digitalization, and technological advancements. The alternative music scene has popularized different elements of rediscovered traditional music genres, reaching wider audiences. There are multiple schools of thought for those interested in this type of music, which has many names such as shamanic music, Central Asian music, Tuvan music, and throat singing, and is found in many examples around the world. This study aims to understand the revival of shamanic music practices in the post-modern era, its global interest and popularity. The focus will be on the history of shamanic music, as well as the emergence and manifestation of Shamanic Music in Turkey, based on interviews with individuals who practice it within the neo-Shamanism movement. The study will explore when and how Shamanic Music began to revive in Turkey and how it has manifested. From this perspective, the study tells the story of the history of shamanic music in Turkey and how it began to attract attention, as recounted by the individuals who were interviewed during fieldwork.

Keywords: *Shamanic Music, Central Asian Music, Tuvan Music, Throat Singing.*

1. GİRİŞ

Türkiye’de Şamanizm araştırmalarının Cumhuriyetin kurulmasını takip eden öncül ve ardıl dönemlerde başta Turancılık olmak üzere çeşitli ideolojik amaçlarla başladığını ve zamanla edebiyat, halk edebiyatı, edebiyat tarihi, halk bilimi, halk edebiyatı, halk inançları, plastik sanatlar ve güzel sanatlar alanında gerçekleştirilen çalışmalar aracılığıyla devam ettirildiği görülmektedir. Şamanizm ve bu inanç pratiğine ait ifade biçimlerinin, Anadolu’da halk edebiyatına, halk inançlarına ve dolayısıyla bu ifade biçimlerinin içinde barındığı geçiş ritleri başta olmak üzere çeşitli ifade alanlarında varlığını devam ettirdiği, bu alanda yapılan çalışmaların başlıca varsayımlarını teşkil etmektedir. Bu çalışmanın konusu, Şamanizm’in dünya ya da Türk kültürünü ilgilendirecek şekilde Orta Asya ve civarındaki tarihini ya da bu alanda yapılan çalışmaların tarihini ele almak değildir. Çalışma, 19. yüzyılda dünyada Şamanizm’e yönelen antropolojik ve etnografik ilginin izinde ve 20. yüzyılda ses kayıt teknolojilerinin sağladığı imkânlar ile içinde bulunduğumuz yüzyılın iletişim hızı çerçevesinde bir dünya müziği haline gelen şaman müziklerinin Türkiye’de günümüzdeki görünümünü müzikolojik perspektifte ele almak; bu amacını gerçekleştirirken de alanın ilgililerinin ağzından bir anlatı oluşturmaktadır. Böylece çalışma, şaman müziği ilgililerinin ağzından Türkiye’de yeni bir uyanış hareketi olarak kullanılan Şamanizm’in müzikal çerçevesinin nasıl oluştuğunun hikâyesi olarak görülebilir. Bu çalışmada kullanılan alan verileri, 2018 yılından bu yana yürütülen “Türkiye’de Neo-Şamanik Ritüeller ve Müzik” başlıklı doktora tez çalışması çerçevesinde Türkiye’de faaliyet gösteren “yedi” kişiyle yapılan görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışmanın çerçevesini, böylece, bu verilerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Araştırmacının bu çalışmadaki rolü, şaman müziğine ilgili görüşmeciler tarafından aktarılan bu verilerin anlatı çatısını oluşturmak, bu çatıyı literatürdeki verilerle karşılaştırmak ve hâlihazırda Türkiye’de henüz ilgi görmeye başlayan bu konuya icracılar tarafından

oluşturulan bir anlatı kazandırmak olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Türkiye'deki şaman müziği uygulayıcıların şaman müziğinin dünya genelinde ilgi toplamasını sağlayan çalışmalara yaptıkları atıflar ve sonrasında Türkiye'de şaman müziğine artan ilgiye yönelik görüşleri ile diğer bahisleri ele alınacaktır.

2. YÖNTEM

Araştırmada, oluşum aşamasında anlama ve yorumlamaya odaklanan nitel bir yaklaşım kullanılmıştır. Nitel araştırma hakkında sağlanan bilgiler çalışmanın yönünü ve bakış açısını etkilemiştir. Yeniden yapılandırılan bilgilerin bu doğrultuda zenginleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu perspektifle Türkiye'de şaman müziğinin günümüzde varlığını sürdüren kullanımları, birincil kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğrudan aktarılmasıyla ele alınmaktadır.

2.1. Evren ve Örneklem

Yapılan araştırmanın evreni, Türkiye özelinde şaman müziği icracıları olarak sınırlandırılmıştır. Örneklem ise müziklerinde şamanik unsurları kullanan yedi icracıdan oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Teknikleri ve Veri Analizi

Çalışmada veri toplama teknikleri olarak gözlem, yarı yapılandırılmış görüşme ve doküman analizi (literatür taraması) kullanılırken; veri analizi için betimsel analiz kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Dünyada Şaman Müziğine Yönelen İlgi

Müzisyen ve Türkoloji araştırmacısı Ali Efe, Şamanizm konusunda müzikal anlamda ilk dikkat çeken yerin Tuva olduğunu belirtmektedir. Efe ilk olarak

Rusların ve sonrasında Amerikalıların yaptıkları çalışmaların bu dikkati oluşturmada etkili olduğunu ifade ederken; Amerikalı etnomüzikolog Theodore Levin’in çalışmalarının Tuva müziğinin dünyada tanınır hale gelmesine sebep olduğunu dile getirmektedir. Efe, öncelikle bu müzik türünün Tuva halk müziği ekseniyle duyulduğunu sonrasında Altay Türklerinin de müziklerinin duyulmaya başladığını belirtmektedir. Türkiye’de Batı üzerinden öğrenilen bu müzik türünün Tuva müzikleri nezdinde bir yayılımla ortaya çıkmaya başladığı vurgulanmaktadır:

“Sovyetler Birliğine geç katılması başta olmak üzere pek çok nedenden dolayı bölgede ayrışan Tuva Türkleri, müzikal anlamda da önce Ruslar ve daha sonra Amerikalılar tarafından ilgilenilmişlerdir. Theodore Levin ilk olarak bu bölgeye gelip Tuva müziğini dünyaya duyuran bilim insanıdır. Bunu başka bilim ve sanat adamları izlemiştir. Velhasıl kelam dünyada ilk olarak bu yöredeki müziklerden Tuva halk müziği dünya çapında ilgi görmeye başlamıştır. Bu rüzgârdan Altay Türkleri de büyük oranda nasiplenmişlerdir. Türkiye’de bu müzik ilk duyulduğu zamanlarda elbette Batı üzerinden duyulmaya başlandı. Bu nedenle ilk dikkat çeken yine Tuva olmuştur.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022).

Efe’nin bahsettiği bu çalışma, Theodore Levin’in, Eduard Alekseyev ve Zoya Kyrgys ile birlikte 1987- 1988’de topladıkları “yirmi küsur saatlik” saha kayıtlarının gözden geçirilerek “Tuva: Voices from the Center of Asia” Tuva: Asya’nın Merkezinden Sesler adıyla piyasaya sürülen otuz sekiz dakikalık kısımdır. Bu kayıdın, 1990 yılında Tuva müziğinin Batı’da yayınlanan ilk ticari kaydı olduğu belirtilmektedir. 1991’in sonunda Sovyetler Birliği’nin dağılmasının, 1980’lerin sonundaki Perestroyka döneminde (yeniden yapılanma) ortaya çıkmaya başlayan serbest kültür piyasasını canlandığı ifade edilmektedir.

Tuva'da ise eski Sovyet Kültür Bakanlığı, Tuva'nın "ulusal" müziğini yayma maksatlı iki profesyonel müzik ve dans gruplarını desteklemiş; Levin'in "kültürel dinazorlar" tabiriyle ifade ettiği "Ayan" ve "Sayan" grupları yeni serbest piyasada yer edinmişlerdir. Daha sonra iyi müzisyenlerin kendi gruplarını kurdukları; bunların ilkinin Güneybatı Tuva'daki Xandagaity'den virtüöz bir Höömeyci ve vokalist olan Gennadi Tumat tarafından (folklorist Zoya Kyrgys'in yardımıyla) kurulan Tuva Ensemble olduğu anlaşılmaktadır (Levin, 2011: 19-20).

Dünyada Tuva müziğine yönelen dikkatlerin öncelikle gırtlak müziğine ilgi gösterdikleri ve bunun ancak baskıcı rejimin ortadan kalmasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Gırtlak müziği, kayıcılık ve destan anlatıcılığı yapan Akdeniz Erbaş, 90'ların sonuna atfen Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Batılı toplumların Sibiry ve Tuva bölgelerine giderek gırtlak müziklerine ilgisinden söz etmektedir. Özellikle Sovyet devlet adamı Josef Stalin'in ölümüyle (1953), Sovyetlerin dışarı açıldığını; böylece Amerika ve Avrupa'nın Tuva müzikleri nezdinde gırtlak müziğini keşfederek yayılmasını sağladıklarını ifade etmektedir. Bunun ilk adımı olarak Richard Feynman'ın gırtlak müziğine hayran olmasıyla başlayan serüven örnek gösterilmektedir. Erbaş'ın bu husus üzerine ifadesi şu şekildedir:

"Sovyetler yıkıldıktan sonra bu özellikle Tuva'dan bazı müzisyenler Amerika'ya falan gidiyor konsere. Buna ön ayak olan kişilerden biri de Richard Feynman, ünlü bir bilim adamı. Bayağı dünyayı gezmiş bir fizikçi. Özellikle Sibiry bölgesinde, Tuva bölgesinde geziyor ve bu gırtlak müziğine bu vokal tekniğine hayran oluyor. Özellikle Stalin öldükten sonra, öyle bir döneme girdikten sonra Sovyet daha dışarı açılmaya başlıyor. Bununla birlikte özellikle Amerika ve Avrupa bu müziği keşfediyor. Onlar üzerinden de biz keşfediyoruz." (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

Tuva Cumhuriyeti, Feynman’ın ilk olarak pul koleksiyonculuğuna olan ilgisi nedeniyle dikkatini çekmiş ve daha sonra Ralph Leighton ile araştırmalarında Tuvalıların iki sesle şarkı söyleme geleneklerini keşfederek Tuva’ya gitme kararı vermişlerdir. Fakat Feynman, Sibiryaya bölgesine, Tuva’ya gidemeden hastalığı sebebiyle vefat etmiştir (“Tuva, Feynman, Zappa and Beefheart; A Story About a Web”, t.y.). Leighton, Tuva ziyaretini “Tuva or Bust!” isimli kitapta ele alırken; “Feynman’ın ölümünden sonra, 1991-1999 yılları arasında “Höömey” müziği, Tuva tarihi ve Tuva geleneksel kültürü üzerine İngilizce ilk müzik koleksiyonunu ve kitap yayını yapmıştır.” (Leighton, akt. Kulmanova, 2019: 31).

Levin, Tuva hakkında, şamanların toplumsal yaşamdan tasfiye edildiğini ve Tuva halk müziğinin bir politika aracına dönüştürüldüğünü belirterek yeni bestelenmiş şarkıların Avrupa bel canto tarzında söylendiğini vurgulamaktadır. Ancak A. N. Aksenov gibi Sovyet etnografların (örn. 1964’te yayınlanan “Tuva Halk Müziği” antolojisi), 1950’lerde toplanan Tuva halk şarkılarının transkripsiyonlarını sunarak eskiden var olan zenginliğin bir kısmının pasif bir biçimde korunmasına yardımcı olduklarını belirtmektedir. Bu çabalara rağmen Tuva müziği icra etme geleneğinin sosyal hayatta artık marjinalleştiğini de eklemektedir (Levin, 2011: 24). 1992’de önce Höömey dörtlüsü Kuŋgurtug adıyla kurulan fakat daha sonra adını Hün Hürtü (Huun-Huur-Tu) olarak değiştiren Tuvalı müzik grubunun 1993 yılında gerçekleştirdikleri ilk albümleri bu aşamada önemli görülebilir (Arçın, 2021: 11). Müziklerinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak gırtlak müziği ön plana çıkarken; bu grubun igil, khomus, doshpuluur, tungur (şaman davulu) gibi (Huun-Huur-Tu, 2009) şaman ritüellere eşlik eden enstrümanları kullanmaları da dikkat çekmiştir. Kulmanova (2019: 36), 90’ların sonunda Tuva gırtlak şarkılarının, modern bir evrim geçirdiğini belirtirken adı geçen grubun bu müzik türünü “Batılılaştırması” (modernleşirmesi) sonucu gırtlak şarkılarının yeniden keşfedildiğini ileri sürmektedir. Levin, Tuva müziğinin artık yeni bir döneme girdiğini; Tuva’nın

etnografik olarak yeniden düzenlenmiş müziğinin plak dükkânlarında ticari başarılar elde ettiğini ve aynı zamanda Tuvalı toplulukların prestijli konser salonlarında sahne alarak Batının önde gelen sanatçılarıyla iş birliği yaptığını eklemektedir (Levin, 2011: 22). Bu iş birliklerine örnek olarak Amerikalı blues müzisyeni Paul Pena'nın Tuva'nın önemli Höömeycisi olan Kongar-ool Ondar ile buluşması ifade edilmektedir. Erbaş, Kongar-ool Ondar'ın gırtlak müziği türlerinden Kargıraayı çok iyi icra ettiğini, Amerika'da tanındığını belirtmekte ve ayrıca Genghis Blues (1999) isimli belgeselden söz etmektedir:

“Ondan sonra oradan mesela Kongar-ool Ondar diye çok büyük bir üstat var, o gidiyor Amerika'daki talk showlara falan çıkıyor. Ondan sonra bunların yaptıkları şey var. Genghis Blues diye, yaptıkları bir belgesel çalışması var, işte Paul Pena ile birlikte. Bluescu abimiz Paul Pena ile birlikte böyle bir çalışma yapıyorlar. O da Kargıraa tekniğini çok iyi çözmüş bir abimiz. Onlar da “Ben ilk defa radyoda dinledim ve âşık oldum bu müziğe” falan diyordu, Paul Pena bahsediyordu.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

Arıkoğlu'nun aktarımıyla tarihler perspektifinde de yapılan bu önemli çalışmanın detayları şu şekildedir:

“Amerikalı caz müzik sanatçısı Paul Pena, 1984 yılında başlayan Tuva gırtlak müziğine olan ilgisiyle 1993 yılında San Fransisko'da Tuva sanatçısı Kongar-ool Ondar'la konser verir. Kongar-ool'un davetiyle 1995 yılında Tuva'ya gelerek II. Uluslararası Höömey festivalinde Kargıraa söyler. Söylediği şarkı izleyiciler tarafından birinci seçilir. Pena'nın bu yolculuğuyla ilgili çekilen “Genghis Blues” belgesel dalında Nobel'e aday gösterilir” (Arıkoğlu, t.y.: 3).

Belgeselde gözleri görmeyen Pena’nın Tuva’ya yolculuğu ele alınmaktadır. “Tuva or Bust” (1991) kitabı ve “Genghis Blues” (1999) adlı belgeselin bu müzik türünün yayılmasında ve geniş kitlelere duyurulmasında önemli etkileri bulunduğu verilen cevaplardan da anlaşılmaktadır. Müzisyen Savaş Çağman Coşkun, ilki 1996 yılında yayınlanan ve 2000 yılında yeni eserler eklenerek yeniden piyasaya sürülen, Pena ve Kongar-ool Ondar’ın Genghis Blues film müzikleri albümünden söz etmektedir. Müzisyen, bu müzik tarzını ilkin bu şekilde tanıdıklarını hatta önce Tibet ve Lab müziği içerisinde bulunan gırtlak müziğine benzettiğini fakat Orta Asya gırtlak şarkıcılığının çok farklı olduğunu belirtmektedir. Daha sonra gruplarında bu müzik tarzına yer verdiklerini de eklemektedir:

“Höömey’i bizim ilk duyuşumuz, ismini Paul Pena diye hatırladığım bir blues şarkıcısı “Genghis Blues” diye bir albüm yaptı. O adam Moğolistan’a ve Tuva’ya gitti. Orada yerel sanatçılarla, bugün Hün Hürtü’nün elemanlarından olan bir sanatçıyla albüm yaptı. Ve bu albüm inanılmaz ses getirdi. Zaten bunu Peter Gabriel’in şirketi bastı. Ondan sonra biz tanıdık. Höömey’i bizim ilk tanımamız Peter Gabriel’in şirketi üzerinden “Aa bu neymiş ya, böyle bir şey varmış. Hiç haberimiz bile yoktu.” Ben ilk dinlediğimde Tibet müziği biliyordum ve Lab müziği denilen, Epir bölgesi ve Güney Arnavutluk’a ait bir söyleme şekli vardır, oradaki tekniklere benzediğini... O da bir tür gırtlak şarkıcılığı ama Orta Asya’daki gibi değil. Sadece kaldırılmış gırtlakta bir “noise”, yani bir tür “distortion” yaratıyorsunuz. O bana çok ilginç gelmişti. Ama ben belirli tekniklerini yapabiliyorum. Mesela Höömey falan yapamıyorum. Başka türlü, mikrofonun olanaklarını kullanarak bir taklit, yarı bir Höömey yaparak böyle bir şeyler yapabiliyorum ama

benim grupta Orçun Baştürk Kargıraa yapıyordu. Sarp Keskiner de yapıyordu.” (S. Ç. Coşkun, görüşme, 9 Şubat, 2022).

Akdeniz Erbaş ayrıca Jérôme Cler isimli bir araştırmacıdan söz etmektedir. Bu araştırmacının “daha biz bilmeden” yorumuyla vurguladığı üzere Türkiye’ye gelerek (1992) Hayri Dev’i keşfettiğini; bununla birlikte 1997 yılı ve civarında Özbekistan’a ve Kazakistan’a giderek arşiv kayıtları oluşturduğunu ifade etmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla 90’larda Orta Asya ve Sibirya bölgelerinde müzik kayıtlarının alındığı ve 90’lardan sonra yabancı araştırmacıların, Batıların oluşturduğu kayıtlar sayesinde bu müzik türünün duyulup öğrenildiğini, Türkiye’de de bu şekilde bilgi edinildiğini belirtmektedir:

“Ya bizde de mesela şey vardır. Jérôme Cler diye bir tane Fransız var, geliyor biz bilmeden mesela Hayri Dev’i keşfediyor. Hayri Dev’i alıyor Fransa’ya götürüyor falan. 3 telli sazını çalıyor Hayri Dev orda. Onun dışında Talip Özkan ile tanışıyor işte onun kayıtlarını falan alıyor. Gidiyor şeyde Özbekistan’da dutar sanatçıları ile Kazakistan’da dombıra sanatçılarıyla tanışıyor. Bunu çok erken bir dönemde 1997 yılında falan yapıyor Jérôme Cler. Hani böyle insanlar var, bu insanların çevresinde gelişen arşiv kayıtlarından falan biz öğreniyoruz bu müziği. Sovyetler’in dağılmasıyla birlikte doksanlarda oraya gidip oradan müzik kayıtları alan insanlar var. Onlar sayesinde büyük ihtimalle doksanlardan sonra bu müzikler bilinmeye başlanıyor. Oraya giden Batıların çektiği kayıtlardan, yani bu çok önemli. Biz oraya giden Batılardan biliyoruz bu kayıtları.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

3.2. Türkiye’de Şaman Müziği

Türkiye’de Orta Asya müzikleri tabiriyle ele alınan yapının köklerinin 1960 sonuna dayandığı ve 1970’lerde ise Anadolu-Pop türü içerisinde birkaç örneğin yer aldığı ifade edilmektedir. Bu örneği “Dönüşüm” isimli grubun verdiği ve grubun en önemli avantajının TÛMATA’nın kurucusu Tatar kökenli Rahmi Oruç Güvenç’in grupta yer alması olarak görülmektedir. Güvenç, Orta Asya menşeli enstrümanları icra ederken; Dönüşüm grubuyla “Seyid Osman” isimli Tatar türküsüne de plaklarında yer vermiştir (Küpçük, t.y.). Orta Asya müziğine yönelik önemli adımların 1980 sonrası Türkiye’de gerçekleştiği vurgulanırken; Türk milliyetçiliği fikriyatına yaslanan bazı dergilerin sesli yayınlara da yer verdiği belirtilmektedir. Türkiye’ye üniversite okumak için gelen Türkistanlı Mehmet Sabir Karger’in kasetleri bu sesli yayınlar arasında yer alırken; Karger’in 1984 yılında Türkistan folklorunu tanıtmak ve Orta Asya kültürüne ait müzik aletlerini sunmak amaçlı yaptığı serginin Türkiye’de sonraki dönemlerde gerçekleşen bu müzik türü üzerine gelişmeler için milat olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır (Küpçük, t.y.). Karger bu sergiyi şu şekilde açıklamaktadır: “1984 yılında Ankara Kızılay Meydan’ında Yapı ve Kredi Bankasının galeri salonunda üzerine üç yıl çalıştığım ve topladığım “Türkistan Milli Kıyafetleri, El Sanatları ve Müzik Aletleri” isimindeki sergiyi ilk defa ben açmış oldum.” Karger ayrıca 1982 yılından itibaren Türkistan müziğini ve folklorunu TRT’de tanıttığını; özellikle 1984 yılında her hafta yayınlanan Mehmet Özbek, Adem Gürses ve İsmail Güngör’ün yaptığı programda ele aldığını vurgulamaktadır (Karger, 2021: 17-18). Daha sonra Karger’in Türkistan müziğini konu alan konferansı ve Türk Ocakları’nın ilk olarak düzenlediği “Türk Dünyası Musıki Şöleni” gibi oluşumların Orta Asya müziğinin tanınmasında ve şekillenmesinde önemli katkı sağladığı ileri sürülmektedir. 1991 yılında İrfan Gürdal, Cem Gürdal ve Ali Özaydın öncülüğünde Türk Dünyası müziklerinin tanıtımı ve kurumsallaştırılması nezdinde İpekyolu Türk Müziği Topluluğu’nun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu grup Türk Dünyası müzikleri

icrasında öncül olarak değerlendirilirken; bu müziklerin çalınacağı enstrümanlara ulaşımın imkansızlığı sebebiyle enstrüman fotoğrafları referans alınarak Türkiye’de ilk yapımları yine bu grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye yapımı bir çalışma olarak önemli görülen Türk dünyasının farklı coğrafyalarından seçilmiş eserlerin yer aldığı “Mecnun Tal” isimli albüm de Orta Asya müziklerinin tanıtımı için önemli bir adım olarak nitelendirilmektedir (Küpçük, t.y.).

İrfan Gürdal, 1999 yılında kuruluşunda etkili olduğu Türk Dünyası Müzik Topluluğu’na sanat yönetmeni olarak atandığını; 2015 yılında ise kendi isteğiyle bu pozisyondan ayrılıp topluluk faaliyetlerine sanatçı olarak devam ettiğini ifade etmektedir (İlerigiden, 2021: 81). Bu topluluk Türkçe konuşan tüm bölgelerin geleneksel müzikleri üzerine çalışmalar yürütmektedir. Topluluk içerisinde Anadolu çalgıları yanında dombra, dutar, kıl kopuz, rübab, tar, garmon, gıcek, morinhur, santur, bızançi, cetigen, sıbızgı, şankopuz, çeng gibi Orta Asya Türklerinin çalgılarına yer verilirken; enstrüman üretimlerinin de topluluk içerisinde bulunan çalgı yapım atölyelerinde gerçekleştiği belirtilmektedir (guzelsanatlar.ktb.gov.tr, 2023).

Bunların yanında görüşmecilerin vermiş olduğu cevapların da yukarıda ele alınan bilgilerle benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Efe, Türkiye’de TİKA ve Rahmi Oruç Güvenç’in oluşturduğu Türk Müziği Araştırma ve Tanıtma Topluluğu’nun 80 öncesine dayanan kökenine işaret ederek Orta Asya müziğinin farklı içeriklerle ortaya çıkmaya başladığını belirtmektedir. TİKA hakkında ise İrfan Gürdal[†] şefliğinde Türk dünyası müziklerinden oluşan konser ve kayıtların

[†] Gürdal, 1987 yılında Kültür Bakanlığı Devlet Türk Halk Müziği Korosuna katılmış, ardından 1991 yılında İpekyolu Türk Müziği topluluğunu kurmuştur. Anadolu dışında yaşayan Türklerin geleneksel müzikleri ve çalgı aletleri konularında birçok araştırma yapmıştır (Oturaklı, 2020).

varlığından söz etmektedir. Fakat bu oluşumlar içerisinde ilk başta gırtlak müziğinin yer alıp almadığını bilmediğini de eklemektedir:

“Türkiye’de TİKA ve TÛMATA “Orta Asya Türk Müziği ve Türk Tasavvuf Müziğini çalıp söyleyen bir müzik topluluğu” nezdinde 80 öncesine dahi dayanan bir köken ile birlikte Orta Asya Müziği belli oranda icat edilmeye başlanmıştır. TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) bünyesinde İrfan Gürdal önderliğinde Türk Dünyası Müzikleri Topluluğu repertuarını Türk dünyasından alan konserler ve kayıtlar yapıyordu. Ancak bu toplulukların o dönemlerde gırtlak müziği yapıp yapmadıklarını bilmiyorum.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022).

Coşkun da Efe gibi benzer bir yanıt vermektedir. Fakat TÛMATA’nın daha çok tasavvuf üzerinden ilerlediğini belirtmektedir. Birkaç tane olarak belirttiği Türk dünyası topluluklarının ise daha çok derlenmiş halk müzikleri üzerinden bir repertuara sahip olduklarını ifade etmektedir:

“Türkiye’de TÛMATA bir şeyler yapıyordu. TÛMATA’da çok fazla bir tasavvuf göndermesi var. Birkaç tane de Türk dünyası topluluğu diye bir şey yapıldı. Türk dünyası topluluğu genelde Kazak, Kırgız ve aslında Sovyet Pop müziği gibi olan yani derlenmiş halk müzikleri üzerinden olan repertuarı söyledi. Bir kere gördüm ben.” (S. Ç. Coşkun, görüşme, 9 Şubat, 2022).

Erbaş Melih Kibar’ın, Okay Temiz’in, Arif Sağ’ın, Barış Manço’nun albümlerinde Avusturya Macaristan yapımı büyük demir ağız kopuzu kullandıklarını belirtmektedir. Fakat o süreçte ağız kopuzunun Avrupa çalgısı olarak bilindiğini ifade ederken; aslında Türk coğrafyalarında kullanılan en eski çalgılardan biri olduğunu vurgulamaktadır:

“Gördüğüm kadarıyla mesela bu şeyde Hababam Sınıfı (1975) müziğinde işte, Melih Kibar’ın meşhur bestesinde ağız kopuzu kullanılıyor. Onun dışında Okay Temiz’in kullandığını biliyoruz çok eski zamanlarda ağız kopuzu. Arif Sağ’ın kaydında var mesela. Arif Sağ kaydında kullanıyor, Barış Manço kaydında kullanıyor ağız kopuzunu. Ama dediklerine göre aktardıklarına göre bu ağız kopuzunu Avrupa çalgısı olarak biliyorlar. Macaristan’dan gelen bu Avusturya Macaristan yapımı o büyük demir ağız kopuzlarını edinmişler çünkü o zamanlar. Ama sonradan görüyoruz ki aslında hani bu baya Türk coğrafyalarında çok kullanılan bizim en eski çalgılarımızdan biri. Böyle bir noktası var.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

Orta Asya müziklerine meraklı Ömer Okulu, bu müzik tarzının Türkiye’de çok eskiye dayandığını belirtirken; Orta Asya’dan Türkiye’ye gelen kayçılardan (destan anlatıcısı) olduğunu -Barış Manço’nun programına Bolot Bairyshev’in katılımını aktararak- örnelemektedir:

“Bu müzik tarzı Türkiye’de çok eski dönemlere dayanıyor. Eskiden beri Orta Asya’dan gelip konser veren kayçılar var. Yani Barış Manço’nun sunduğu programlarda şeyi görebiliyoruz mesela. Adamın adı neydi ya?... Unuttum, hah Bolot Bairyshev. Bolot Bairyshev gibi sanatçılar geliyordu. TRT 1’de veya işte herhangi bir kanalda çıkarak Türk halkına Altaylardan, Tanrı Dağlarından esenlik getiriyordu. Bu şekilde Türkiye’de yayıldı.” (Ö. Okulu, görüşme, 9 Şubat, 2021).

1993 yılında Barış Manço’nun TRT 1’de yayınlanan “4 X 21 Doludizgin” isimli talk show’unda (www.barismancomix.com, 2023) Altay Türkü Bolot Bairyshev’in konuk edildiğini ve ayrıca Bairyshev’e eşlik eden iki kişinin olduğu

görülmektedir. YouTube üzerinden paylaşılan performansın içeriğine değinilecek olduğunda ilk dikkat çeken unsurun program esnasında şaman ritüelinin gösteri şeklinde sunumu ve sunum esnasında yine aynı kişilerin ateş etrafında ritüel canlandırma sahnesinin bulunduğu video içeriklerinin ara ara paylaşılmasıdır. Manço, bu sunum esnasında Şamanizm hakkında bilgiler vermektedir. Daha sonra Bairyshev farklı kostümler giyerek tek başına hem gırtlak vokalini hem de bölgesel müziklerini kayıttan sergilemektedir. Ayrıca ağız kopuzunun da tanıtımı yapılarak canlı icrası görülmektedir (www.youtube.com, 2017). Bairyshev’in Şamanizm öğelerini rock-trans türü ile birleştirerek oluşturduğu bir müzik türünün bulunduğu belirtilmektedir (www.izlesene.com, 2015). Türkiye’de bu müzik türünün duyulmasında program nezdinde Bairyshev’in performansı önemli ve dikkat çekici olarak ifade edilebilir. Ayrıca İrfan Gürdal’ın dört yıl boyunca TRT’de “Gönül Bağı” isimli müzik programıyla Türk dünyasının her yöresinden müzik icracılarına yer verdiği görülmektedir (İlerigiden, 2021: 81). Bu programı Erbaş şu şekilde aktarmaktadır:

“Mesela şey vardı, beni çok etkileyen insanlardan biri de İrfan Gürdal’dır. İrfan Hoca hani şey yapmaz boğaz teknikleriyle ilgilenmez ama hakikaten özellikle çalım konusunda çalım teknikleri konusunda çok ileri seviyedir. TRT’de yaptığı şey vardı, “Gönül Bağı” diye bir programları vardı. Orada mesela neredeyse Türk devletlerinin hepsinden şey gelmişti. Altaylardan, Karaçay Türklerinden, Kazaklardan, Kırgızlardan sanatçılar çağırıp onları orkestrayla beraber icra ettirilen çok güzel bir arşiv oluşturmuşlardı. Ama şu an onun arşivi şeyde yok, internette yok. Hani TRT’de bunu yapmaları çok iyiydi. Gerçekten farkındalık oluşturdu. O yüzden hani İrfan Gürdal’ı da ayrı bir beğenirim.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

Daha sonra Erbaş, Efe gibi Türkiye’de gırtlak müziğine dair çalışmaların olduğuna rastlamadığını ancak Türkiye’de 2000-2010 yılları arasında insanların bu müziği keşfettiklerini belirtmektedir. Erbaş şuurlu olarak Türkiye’de bu müziği ilk yapan kişinin kendisi olabileceğini ifade ederken; bu müziği deneme aşamalarını da paylaşmaktadır:

“Fakat benim gördüğüm bir üretim yok yani gırtlak müziğine dair. 2000’lerin başında birkaç şeyden gördüm. Orçun Baştürk gibi eski böyle müzikle alakadar olan insanlardan gördüm. Daha böyle saykodelik[‡] müzik, işte saykodelik elektronik müzik yapan insanlar da böyle denemeler görüyorum 2000’lerin başında. Yani büyük ihtimalle o Sovyetlerden sonra, dağıldıktan sonra plaklar elimize geliyor. Kasetler elimize geliyor. Bu sayede bu müziği öğreniyoruz. Ama asıl patlama 2008, 2009, 2010 o yıllarda böyle. YouTube 2005’te falan kuruldu baya bir dönem yasak gitti 2008 – 2009 gibi baya bir kullanım oranı arttı. O dönemlerde insanlar hani bu müzikleri keşfedip birbirlerine yaymaya başladılar. Ondan sonra da herhalde bu müziği ilk yapan insanlardan biri benim şey olarak, şuurlu bir şekilde diyeyim. Dışarıdan duyup da belki yani tekniği deneyip “Aa ben de ses çıkarıyorum.” diyenler olabilir. Devam ettirenler olabilir. Ama hani ben hatırlıyorum baya lise döneminde işte metal dinlerken, bir yandan da dombıra öğrenmeye çalışıp hani bunu bir yandan da şeyini araştırıp, tarihini, kültürünü araştırıp bunu bir şekilde başarmaya çalışıyordum. Şimdi de benim

[‡]Saykodelik/Psikodelik müzik, LSD ve meskalin gibi görsel veya işitsel halüsinasyonlar, sinestezi ve bilişsel algı bozukluğuna yol açan uyuşturucuların etkisi altında yapılan müzik türüdür (Kaya, 2017). Bu müzik geniş bir ses paletine, yani en tiz ve en pes notaların arasındaki mesafenin arttırıldığı bir armoni yapısına sahiptir (Sayiner, t.y.: 3).

sosyal medyada zaten yapmak istediğim şey de bu.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

Efe ise Türkiye’de gırtlak müziğini “özgün ve gerçek anlamda” vurgusuyla kullanan iki gruptan söz ederken; gırtlak müziği ve Orta Asya çalgılarını kullanan ilk albümleri örneklemektedir:

“Gırtlak müziğini özgün ve gerçek anlamda kullanmaya gayret gösteren gruplar Savaş Çağman’ın “Saska” grubu ve Tolga Ayıklar’ın “Kam Ata” grubu. Saska’nın “Sokkur Saska” (2001) ve Kam Ata’nın “Tengri Teg” (2016) albümleri Türkiye’de gırtlak müziğini ve Orta Asya çalgılarını kullanan ilk albümlerdendir.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022)

Coşkun da kurduğu grubun Türkiye’de şaman veyahut şamanik müziğin tanınmasında önemli bir rolü olduğunu vurgulamaktadır. Grubun bu müzik türünü Ülkücülükle ya da aşırı sağ ile bağdaştırmayarak; bir kültür yansıması formunda işleyerek ele aldıkları görülmektedir:

“Orada bizim çok rolümüz var. Saska’nın çok fazla rolü var. Biz 2001’de ilk albümümüz olan “Sokur Saska”yı yaptık, 2017’de falan dağıldık. 18-19 yıllık bir grup Saska. Saska’dan önce ne sahnede ne konserde bunu görmedik. Daha sonradan ne tür bir görev yaptığımın ben çok farkına varmamıştım. Türkiye’de sanki biz ilkiz gibi orada, benim bildiğim kadarıyla. Tabi 80’lerden önce kim ne yaptı, çok bilmiyoruz. Ben ilkiz demeyi bu kadar yekten ve kolay bir şekilde demiyorum ama benim bildiğim kadarıyla biz bu cümleyi ilk kez bu şekilde kuran grubuz. Biz çok arkasından gittiğimiz bir şey yaptık ve bunu ilk kez Türkiye’de Ülkücülükle bağdaştırmayarak, aşırı sağ ile bağdaştırmayarak çok sivil bir

alanda yaptık. Yani bu bir kültür, bizim atalar kültürü. Bir de böyle kardeş halklar var, onların da böyle bir edebiyatı var, şeklinde. Vardır ülkücü olup ya da sağcı olup müzikleri yapan insanlar olabilir ama bu denli politika dışında “Bu bir kültür müziğidir.” diyerek yapan ve bunu yaparken de kendi kişisel beğenilerinden, kendi dünya ya da sanat görüşünden de bir şeyleri buna katarak yapan başka grup olmadı. İnanılmaz bir ilgi çekti. Bir de benim çizimlerim ilgi çekti. Bu çocuk şaman çizimlerim. Benim ürettiğim sanatsal kısım da çok ilgi çekti, albüm kapağı olarak. O da yazıldı çizildi. Ama bunun üzerinden, bunu dinleyerek, çok garip bir kemik kitlemiz vardı. Gittiğimiz her yerde konsere gelirler onlar mesela. Evlenmişler, çocukları olmuş... Mesela benim “Süyemen, tez ayt!” diye bir bestem var mesela. Çocuklar o şarkıyı çok sever. “Tingil mingil tayaklı, seksen sekiz ayaklı...” diye bir çocuk şarkısı. Ona çocuklar bayılır mesela. Beş yaşında bir çocuğun onu bana söylediğini gördüm yani. Ben şarkı söylerken benimle birlikte söyledi. Bunlar çok güzel şeyler. Belli bir “influence” yarattı Saska o noktada. Yani bu işin başka bir boyutu da var cümlesini kurdurtabildi.” (S. Ç. Coşkun, görüşme, 9 Şubat, 2022).

Coşkun, Türkiye’de öncü bir çalışma gerçekleştirdiklerini ifade ederek ilk albümlerinden etkilenen birçok kişinin olduğunu örneklerle aktarmaktadır:

“Albüm üzerinden ben yaklaşık bir 5-6 sene, yayınlanmasından çok sonraları “Sizin sayenizde ben Türkoloji okudum.” Özellikle Kam Ata diye bir topluluk var. Onun elemanları bize her zaman bu konuda hakkımızı teslim eder. “Sizde görünce bu bizi çok fazla canlandırdı. Biz death metal yapıyorduk, rock müzik yapıyorduk ama bambaşka bir dünya açtı gözümüzde.” diye. Kam Ata daha

çok karanlık tarafından bir iş yapıyor ama... New-wave ile birleştiren ve şaman kültüründen de kaynaklanan bir iş yapıyor. Şu anda bizimkine yakın devam eden Kam Ata var benim bildiğim. Başka birkaç grup gördüm. Sözlerimi süslemek istemiyorum da çok “pespaye” şeyler gördüm. Hiç bu geleneği anlamamış, abuk subuk, fan club işiyle...” (S. Ç. Coşkun, görüşme, 9 Şubat, 2022).

Ayıklar da Türkiye’de şaman müziğinin ortaya çıkışı ve insanların bakış açıları üzerine örnekler vererek açıklama yapmaktadır:

“Benim çevremde çok eş zamanlı ortaya çıktı. Ben vardım, Ali Efe vardı ve Savaş Çağman belli overtone singingler yapıyordu. Başka da kimseyi bilmiyordum aslında o dönemde. Ben böyle Bağdat Caddesi’nde Kargıraa ve Sıgıt yaparak gezerken insanlar korkuyorlardı haliyle. Kendi bölümümde bile insanlar, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyan, geleceğin Türkolog adayları bile “Bu ne ya?” falan diyorlardı. Şu anda evet bunlar daha çok insan tarafından yapılıyor ama bu süreç 10 yıl var yani. Ben 2009’da ve 2008’de ilk kendi çapımda öğrenmeye çalışırken Hün Hürtü, Altan Urag, Yat-Kha dinleyerek öğrenmeye çalışırken bu vokali, insanların çoğunluğu için bu hiçbir şey ifade etmiyordu. Tabi ki müzisyenler için ilginç ve özel bir teknikti ama onun dışındaki tanıdığım insanlar için, uzak çevrem için saçma, anlamsız, hatta komik bir ses öbeğiydi.” (A. T. Ayıklar, görüşme, 29 Temmuz, 2022).

Coşkun ayrıca Gökhan Kırdar’ın müziklerini de ele almaktadır:

“Gökhan Kırdar’ı çok beğeniyorum ben. Çok popüler olan bu Kurtlar Vadisi’ne yaptığı müzik üzerinden. New-wave olarak

görüyorum onun müzik tarzını. Daha çağdaş bir müzik olarak görüyorum. O şaman “influence”ını çok fazla görüyorum tabi ki. İşlerini de çok beğeniyorum.” (S. Ç. Coşkun, görüşme, 9 Şubat, 2022).

Efe ise Kırdar’ın çalışmalarına daha kapsamlı bir açıklama getirmektedir. Film ve dizi müziklerinde, güncel eserlerinde Orta Asya esntrümanlarını kullandığını ve ayrıca “Tüür Yağmur Duası” projesinin şamanik müzik açılımıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir:

“Öte yandan Gökhan Kırdar’ın bu konuda ortaya koyduğu eserleri asla atlamamak gerekir. Kırdar’ın TRT’deki Dede Korkut dizisine yaptığı film müziğinde Orta Asya çalgıları vardır. Aynı zamanda Gökhan Kırdar “Tüür Yağmur Duası” projesinde çok güzel işler ortaya koymuştur. Şamanik müzik şeklinde yapılmış en güzel işlerden biridir bana göre ve çok leziz bir çalışmadır. Aynı zamanda Kırdar güncel çalışmalarında da Orta Asya esntrümanlarını kullanmıştır. Elektronik müzik albümlerinde topşur sesini ve kam davulu seslerini duyuyoruz. 2003’te patlama yapan Kurtlar Vadisi dizisinin Cendere müziği de topşur ile çalınmıştır.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022).

Kaynak kişilerin ifadelerinden hareketle, şaman müziği nezdinde Türkiye için önemli olduğu düşünülen Kırdar’ın yapmış olduğu çalışmalara ve çalışmalarında kullandığı Şamanizm bağlantılarına ayrıca yer verildiğinde ortaya çıkan veriler şu şekildedir: Kırdar 2004 yılında Lüksemburg’da “Self Project” kapsamında şaman davulu anlamına gelen “Tüür” başlıklı müzik terapi projesiyle tasarımcı olarak yer almış; 2005 yılında Türkiye’de Tüür-Yağmur Duası adıyla bu proje albüm olarak yayınlanmıştır. Proje M.Ö. 10000’e kadar dayanan Orta Asya müzik terapi bilgisi ve çalgılarının elektronik ve rock müzikle sentezlendiği ilk çalışma olarak

Etnografik Bir Saha Araştırmasının İzinde Türkiye’de Şaman Müziğinin Kullanımları: Tarih ve Günümüz

nitelendirilmektedir (gokhankirdar.info, 2023). Bu albümü “Kökleri Asya’ya kadar uzanan etnik enstrümanları elektronik, rock ve senfonik enstrümanlarla harmanlayarak müziğin iyileştiren bilgisini albüm formatında sunmuştum.” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca 2017 yılında haberlere yansıyan çeşitli hastalıkların tedavisi için geliştirilmiş fakat corona virüse karşı bağışıklık sistemini güçlendirme odaklı gündeme gelen SkyGen projesinin, “frekans meditasyon eseri” olarak belirtilen frekansla iyileşme temelli bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır (Gökhan Kırdar'dan iyileştiren şarkılar, 2020). Kırdar, SkyGen projesini, “Tüür-Yağmur Duası” ile tohumları atılan müzikle iyileşme çalışmalarımın hasadı gibi düşünebilirsiniz.” şeklinde ele almaktadır (Kırdar, 2017). Kırdar, Habertürk’e verdiği röportajda yeni dönem projelerinde Şamanizm’den etkilendiğini ve 21. yüzyıl anlayışıyla sentezlenmiş bir müzik anlayışı benimsediğini ifade etmektedir:

“Çok uzun zamandır Şamanizm ve Orta Asya’daki inanışlarla ilgili araştırmalar yapıyorum. O dönemdeki müzik, inanışlar, olgular ve günlük hayatlarıyla ilgili... Şimdi yapmamız gereken 21. yüzyıl endüstrisi ve elektronik bilgisini o dönemin doğayla barışık olan bilgeliğiyle buluşturmak.” (Gökhan Kırdar ışığa müzikle uçacak, 2010).

Kırdar’ın takribi 2004 yılından itibaren yaptığı projelerde Şamanizm’in felsefesinden yola çıkarak Orta Asya müziklerini ve enstrümanlarını kullanırken; Şamanizm etkisinin Kırdar’ın kostümlerine de yansıdığı görülmektedir. Kırdar’ın yaptığı projeler Şamanizm nezdinde yapılan müzik türünün Türkiye’de elektronik ve rock müzik senteziyle gerçekleştiği ilk çalışma olarak ele alınması da önemlidir. Kırdar, her ne kadar film, dizi, reklam müziklerine yönelik çalışmalarında bu müzik türünü kullansa da yine bu çalışmaların müzik terapi, frekansla tedavi olarak değerlendirilmesi farklı bir boyutu ortaya çıkarmaktadır.

Diğer yandan şaman müziklerinin ve şaman ritüel ortamlarının film, dizi gibi platformlarda yer alması, Türkiye’de geniş bir kitlenin bu müzik türünden haberdar olmasında önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Polat, 2006 yapımı “Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü?” filminde kullanılan gırtlak vokalinden örnek vermektedir. Haluk Bilginer’in özel olarak öğrenip icra ettiği bu vokalin Türkiye’de dikkat çektiğini ve daha çok dinlenerek yaygınlaştığını belirtmektedir (M. F. Polat, görüşme, 1 Ocak, 2022). Filmde ayrıca Karagöz’ün annesi Kam Ana olarak ifade edilirken; film müziklerinde “Gök Baba Toprak Ana” ve “Kam Ana” isimli eserlerin yer alması şamanik öğelerin film içerisinde kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır (Nomer, 2020).

Efe, 2007 yapımı Cengiz Han (Mongol) filminin savaş sahnesinde yer alan Arslanbek Sultanbekov’un Dombra şarkısını örnek göstermektedir. Orta Asya müziklerinin kamuoyu nezdinde ilgi çekmesinde en büyük etkenin Dombra şarkısı olduğunu ifade ederken bu sahnenin klip olarak yayınlanması ve sonrasında internetin de yaygınlaşmaya başlamasıyla Orta Asya müziklerine ilginin artarak “network” oluşturulduğunu ele almaktadır. Orta Asya ve Sibirya Müziği ile ilgilenen cemiyet olarak belirtilen bu topluluklar eskiden daha dar ve entelektüel bir yapıdayken bugün “halk” ve gençlik nezdinde YouTube-Instagram trendine dönüşmüş halde bu müzik türünün tüketildiği anlaşılmaktadır (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022). Yıldız da 10 yıllık süreçte hükümetin sürdürdüğü projelerin, Türk dünyası mefhumunun, milliyetçi bakış açısının ve dizilerin etkisiyle şaman ya da şamanik müziklerin Türkiye’de yayıldığını ve dikkat çektiğini belirtmektedir:

“Herhalde yeni işte. Bir 10 yıldır diziler, Türk dünyası, hükümetimiz, Türklük, ülkemiz, diziler; işte Diriliş: Ertuğrul’da şaman davulu vuruyordu. Annem bile gördü yani. Bir kere şey dedi: “Oğlum aynı seni gördüm. Biri orada dönüyordu ateşin

üstünde. Bam bam davuluna vuruyordu.” falan. Ondan sonra yaptığımız işler değer kazanmaya başladı. Bizim de işimize yaradı. Bize serseri diyorlardı, dağınık diyorlardı. Şimdi “Bey” olduk. “Fuat Bey, yaptığınız işler...” falan değer kazandı çünkü manâ ihtiyacı arttı.” (F. Yıldız, görüşme, 4 Ocak, 2022).

Efe de Türkiye’de yapılan dizi, film içeriklerinin şaman müziği ve Şamanizm’le bağlantılı nasıl bir kullanım alanı olduğunu şu şekilde aktarmaktadır:

“Türkiye’de gelinen konjonktürde artık Osmanlı dizileri ve dahası Orta Asya ve İslam Öncesi Türk Tarihi dizi ve filmleri çekilmeye başlandı. Buralarda bu tür etkiler görüyorum. Bu daha çok dombra çalgısının kullanıldığı esintiler. Hakkıyla gırtlak müziği kullanılan bir şey bir tek 2013 yılında Suat Yalaz’ın Karaoğlan çizgi romanını filmleştirdiklerinde bizzat Altai Kai şarkılarının kullanıldığını gördüm. O zamanki soundtrack seçimi biraz da yükselen trendi önceden yakalama çabasıydı ancak film çok kötü olduğu için müzikler de pek ses getirmedi. Öte yandan Alper Çağlar’ın Göktürkler üçlemesi projesinde Yaşru ve Kam Ata’nın icra ettiği şarkılar tercih edildi. Bunun değerli olduğunu ve Orta Asya ve gırtlak müziği için Türkiye’deki önemli mihenk taşı niteliğinde olabileceğini düşünüyorum.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022).

Ayıklar da sinema ve televizyon yapımlarında bu müzik türüne yer verildiğini fakat çoğunlukla müziklerin yapılmış eserler olmadığı, “sample” olduğunu yani önceden hazırlanmış bir ses kaydından parçalar alınarak yeniden kullanıldığını eklemektedir. Bu şekilde gırtlak müziğinin ya da gırtlak vokal tekniklerinin kullanılmaya başlandığını ele almaktadır. Yine yukarıda bahsi geçen Alper

Çağlar'ın Göktürk filmi için Ayıklar önderliğinde oluşturulan Kam Ata grubunun yaptığı çalışmaları örneklemektedir. Fakat Ayıklar, yapılan çalışmaların “sanatın içerisinde olmayan kişiler tarafından” vurgusuyla sanatsal bir yaklaşımla ele alınmadığını hatta kendi kültürü dahi olsa oryantalist bir bakış açısıyla ele alındığını belirtmektedir (A. T. Ayıklar, görüşme, 29 Temmuz, 2022). Erbaş da Moğolistan'dan veya Sibirya'dan alınan sample kayıtlarının Türkiye'de dizi sektöründe kullanıldığını belirtmektedir: “Türkiye'de de şey var, özellikle Diriliş tarzı. Daha böyle eski yüzyıllarda geçen şeylerde de görüyoruz bu müziklerin özellikle sample kayıtlarını. Hani dışarıdan alınan Moğolistan'dan veya Sibirya'dan alınan sample kayıtlarını görüyoruz.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021). Polat da Kazak müzik gruplarının Türk dizi müziklerini yaptıklarını belirterek ideolojik yöne dikkat çekmektedir: “Mesela Uyanış: Büyük Selçuklu'da (2020) Kazak grup var Hassak. Müziklerini bu grup yapıyor. Sonra bir parça var, Turan Etno-Folk Ensemble diye. Türk Kanı diye bir parça var. Bunlar dizilerde kullanıldı. Tabi birçok etkenler var ama dediğim gibi ideolojik yapı daha çok öne çıkıyor.” (M. F. Polat, görüşme, 1 Ocak, 2022). Uyanış: Büyük Selçuklu dizi müziklerinde Kırdar'ın da hazırladığı besteler yer alırken Kazakistan ve Kırgızistan'daki usta müzisyenlerden destek alarak; dombra, kıl kıyak, kopuz, sızızgı gibi Orta Asya enstrümanlarını icra eden müzisyenlerle çalıştığı ve Orta Asya'yla Anadolu ezgilerini harmanladığı yönünde haberler de karşımıza çıkmaktadır (“Uyanış: Büyük Selçuklu”nun müziklerini Gökhan Kırdar yapacak, 2020). Okulu da dizilerden ve dizi müziklerinden bu müzik türünün yaygınlaştığını ve dikkat çektiğini belirtmektedir:

“Yani böyle tarihi dizilerin yoğunlaştığı ve artık Bizans olsun ya da Yunan tarihi yerine bozkır kültürünü işleyen, Türk tarihini işleyen - her ne kadar yanlış anlatılsa da- dikkat çekici bir unsur olarak kabul edebiliriz. Bunları izleyerek gaza gelen Türk gençliği ya da

orta kısım bu tip müziklere ilgisini artırıyor.” (Ö. Okulu, görüşme, 9 Şubat, 2021).

Dizi, film gibi platformlarda kullanılan müziklerin yanında Erbaş, Türkiye’de YouTube’nun, belli forum sitelerinin bu müziğin duyulmasında etkili olduğunu ifade ederken milliyetçi bir bakış açısının da önemini aktarmaktadır:

“İşte YouTube’un iyice yaygınlaşıp özellikle belirli forum sitelerinde falan da böyle “Aa bu Türklerin müziğiymiş.” işte bilmem ne, böyle bu müziklerin Altai Kai’nin ya da acemi bazı kayıtların, sadece throat singing yazan bazı kayıtlar var mesela. Acemice çekilmiş. Onlar üzerinden de buna vakıf oluyoruz.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

Polat, son üç senede bu müzik türünün dinlenmeye başladığını söyleyerek Altai Kai’nin eserlerinin Altaylardan ziyade Türkiye’de daha çok dinlendiği sonucunu paylaşmaktadır. Bunu da ideolojik uyanışa bağlayarak açıklarken farklı müzik tarzını deneyimlemek isteyen kişilerin de ilgisini çektiğini belirtmektedir (M. F. Polat, görüşme, 1 Ocak, 2022). Coşkun, bu müzik türünün kullanım alanlarına da değinerek son dönemlerde değiştiğini ve çevrim içi video paylaşım platformlarına kaydığını eklemektedir: “Konserler oluyor, albümler oluyor. Şimdi festivaller falan da kalmadı maalesef. Sahnelenen proje olayı çok azaldı. Sanki insanlar biraz YouTube’a kaydı gibi bir durum var.” (S. Ç. Coşkun, görüşme, 9 Şubat, 2022).

3.3. Türkiye’de Kullanılan Şaman Müziği Unsurlarının Bölgesel Dağılımı

Şaman müziği her ne kadar dünya genelinde varlığını sürdüren, bölge ve kültür farklılıklarına göre değişkenlik gösteren ve geleneğe göre şekillenen özgün bir yapıya sahip olsa da Türkiye’de belli bir coğrafya özelinde popülerliğin olduğu

ifade edilebilir. Bu nedenle görüşme yapılan icracılara “Türkiye’de özellikle şamanik müzikler bağlamında belli bir bölgeye ağırlık verildiğini düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiş ve bu doğrultuda verilen bazı cevaplar ele alınmıştır. Efe öncelikle bölgesel olarak bu müzik türünün konumlanmasını ele almakta ve açıklamaktadır:

“Orta Asya Müziği denildiği zaman aslında Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Doğu Türkistan ve tüm Sibiry Türklerinin müziği anlaşılmalı. Gırtlak müziğine ağırlık veren Sibiry Türk müziği ise Tuva, Altay, Hakas ve Saha Türklerini kapsamakta. Saha Türkleri Kuzey Sibiry Türklüğünü; Tuva, Altay, Hakas Türkleri de Güney Sibiry Türklüğünü teşkil etmektedir.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022).

Polat bu müzik türünün ana merkezinin Güney Sibiry; Altay, Tuva, Hakasya tarafları (M. F. Polat, görüşme, 1 Ocak, 2022) olarak yanıtlarken Efe de,

“Gırtlak müziği ve şaman müziği gibi müzikal esintilerin Türkiye’de ve dünyada ağırlıklı olarak Güney Sibiry Türk Müziği kısmı ilgi görmektedir. Bu ilginin odak noktası ise ilk sırada Tuva, ikinci sırada Altay Türkleridir. Hakaslar kültürel, dil hayatı ve nüfus yoğunluğu anlamında kendi memleketlerinde azınlıkta kalan bir Türk topluluğu olduklarından dolayı kendi müziklerini ve kültürlerini pek fazla pazarlayamamışlardır.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022).

şeklinde ele almaktadır. Erbaş ise sosyal medyada en kolay yoldan ulaşabilen grupların özellikle Sibiry bölgesinde olmasından dolayı meşhur ve popüler olduğunu söylerken; Sibiry’da, özellikle Tuva ve Altay bölgesinin ağırlıklı olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

Erbaş (2021), müziğin dinamikleri üzerinden bu durumu farklı bir perspektiften ele almakta ve Sibiryâ, Moğolistan müzik hayranlığını bu ekseninde değerlendirmektedir:

“Çok ritmik bir müzik olduğu için hakikaten, yani zaten dombra çaldığınız zaman atlar koşturmaya başlıyor. Ritmik, enerjik bir müzik. Yavaş çaldığınızda bile o şeyi duyabiliyorsunuz, o ritmi hissedebiliyorsunuz. Böyle olduğu için galiba özellikle Sibiryâ ve Moğolistan ekseninde bir müzik hayranlığı var. İnsanların aç olduğu ezgiler diyeyim daha böyle Sibiryâ ve Moğolistan odaklı.”

Efe, Türkiye’de Batıların araştırmaları ve çalışmaları doğrultusunda tanınan gırtlak müziği veya şaman müziği şeklinde belirtilen müzikal türün, Türkiye’de canlanması ve ön plana çıkması hususunda örnekler vermektedir:

“Tuva ilk zamanlarda konunun Türkiye’deki ilgilileri açısından çok daha ön planda olsa da Altay Türklerinin halk şarkıları son düzlükte Tuva ile başa baş hale gelmiş, belki de bir adım öne dahi geçmiştir Türkiye özelinde. Bunun nedeninin de Altay Türklerinin halk şarkılarının Tuva’ya nazaran bir nebze daha bize benzemesi ve ülkemizdeki en yaygın Orta Asya enstrümanının Kazak dombrası olmasına binaen dombra ile topşurun gerek ses gerek teknik anlamda daha uyumlu olması olduğunu düşünüyorum.” (A. Efe, görüşme, 14 Ağustos, 2022).

Erbaş da Efe’nin söylemini desteklemektedir: “Türkiye’de yani benim de mesela en çok dinlenen yorumlarım daha çok şey. Altay tarafındaki türküler öyle diyebilirim.” (A. Erbaş, görüşme, 13 Aralık, 2021).

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Türkiye’de bu müzik türünün Batılı araştırmacılar ve gezginler tarafından elde edilen verilerden yola çıkılarak öğrenildiği genel bir kanıdır. Yine şaman müzikleri denilince daha çok Orta Asya müziklerinin ön planda olduğu anlaşılırken; dünya çapında ilginin “Tuva halk müziği” nezdinde başladığı ifade edilebilir. Avrupa ve Amerika’da Tuva müziği olarak belirtilen gırtlak ezgisinin oldukça merak uyandırdığı; bunun üzerine birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de “Orta Asya müzikleri” olarak ifade edilen müzik türünün 1960’ların sonuna dayandırıldığı ve 1970’lerde Anadolu-Pop türü içerisinde birkaç örneğine rastlanıldığı görülmektedir. Türkiye’de 1970 sonrası süreçte Avrupa enstrümanı olarak bilinen “demir ağız kopuzu”nun farklı tarz müzikal yapılar da kullanıldığı, film müziklerinde yer aldığı verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. 1976 yılında Güvenç tarafından oluşturulan TÛMATA’nın daha çok tasavvuf odaklı olduğu belirtilerek Orta Asya müziklerinin tanıtımında önemli bir role sahip olduğu ifade edilebilir. 1980 sonrası bu müzik türü daha çok milliyetçi bir perspektiften ele alınmış ve Türk Ocakları’nın objektifinden çeşitli faaliyetler içerisinde sunulmuştur. 1991 yılında TİKA bünyesinde Türk dünyası müziklerinin tanıtımı için müzik topluluğu oluşturulmuş ve burada kaynak kişilerin cevaplarından hareketle daha çok Kazak, Kırgız ve Sovyet pop müziği gibi derlenmiş halk ezgileri üzerinden bir repertuara yer verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca yine bu topluluk nezdinde Orta Asya enstrümanlarının Türkiye’de ilk yapımının da gerçekleştiği anlaşılmakta ve bu dönemde Türk yapımı Orta Asya müziklerini ele alan albüm çalışmalarının da varlığı görülmektedir. 1993 yılında Barış Manço’nun programı içerisinde Şamanizm hakkında bilgiler verilmesi, gırtlak müziğinin ve ağız kopuzunun icra edilmesi de Türkiye’de şamanik müzik türünün duyulmasında önemli bir adım olarak ifade edilebilir.

Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra bu müzik türünün denemelerinin varlığı dikkat çekmektedir. 2000’lerin başında saykodelik elektronik müzik yapan kişilerin gırtlak müziğini denediği belirtilirken diğer yandan Saska grubunun bu müzik tarzını Türkiye’de ilk olarak sahneler, konserlere taşıdığı ifade edilmektedir. Türkiye’de yine özgün anlamda gırtlak müziğini ve Orta Asya çalgılarını kullanan diğer grubun ise Kam Ata olduğu görülmektedir. 2000’li yılların başı itibariyle Kırdar’ın, Şamanizm’den etkilenecek projelerini bu eksenle ortaya çıkartmaya başladığı anlaşılmaktadır. 2006 yılı itibariyle şamanik müzikler ve öğeler filmlerde işlenirken 2010 yılı sonrası Osmanlı, Orta Asya ve İslam Öncesi Türk Tarihini ele alan film, dizi ya da belgesel film müziklerinde, çeşitli TV programlarında Orta Asya müzik ve enstrümanlarına, vokalizasyon tekniklerine sıkça yer verilmeye başlanmıştır. Bunların yanında Moğolistan, Sibiry gibi bölgelerden şamanik müzik ve gırtlak vokal teknikleri nezdinde alınan sample kayıtların çeşitli platformlarda sıklıkla kullanıldığı da anlaşılmaktadır. 2008-2010 yılları arasında çevrim içi paylaşım platformlarının kullanımının yaygınlaşmasıyla Türkiye’de şamanik müziklerin duyulmaya başladığı ve ilgililerin daha çok veriye, videoya ve ses kaydına ulaşarak gırtlak müziği denemeleri yaptıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu müzik türünün son 10 yılda fark edilmeye başlanıp Türkiye’de yaygınlaştığı da belirtilmektedir. Bununla birlikte Orta Asya’da, Avrupa’da ve Amerika’da pek çok sanatçının bu müziği farklı türlerle sentezleyerek albümler çıkarmaları ya da amatör kayıtlarını paylaşmalarıyla özellikle sanatla uğraşan kesimin dikkatini çektiği görülmektedir. Gırtlak müziği ve şaman müziği üzerine genel bir söylemin olduğu; bu müzik türünün Türkiye’de ve dünyada Güney Sibiry Türk müziği eksenli ele alındığı anlaşılmaktadır. İlk sırada Tuva, ikinci sırada Altay Türklerinin müzikleri görülürken Hakasların demografik yapıları sebebiyle kendi kültürlerini çok fazla ön plana çıkaramadıkları eklenmektedir. Şaman müziği, şamanik müzik, Orta Asya müziği ya da gırtlak müziği olarak ifade edebileceğimiz türün günümüzde

pek çok alana girdiği ve farklı amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Öncelikle müzik endüstrisi penceresinden bakıldığında yeni dönem müzik projelerinde birçok müzisyenin bu müzik tarzını modern müzikal araçlarla bir arada kullanarak uyarladığı ya da sentezlediği ifade edilebilir. Bu durum farklı bir deneyim sunmak, etki yaratmak ya da ideolojik vurgu maksatlı olabileceği gibi kültürel unsuru ortaya çıkartma ihtiyacından da kaynaklı olabilir. Diğer yandan bu müzik türünün (doğal sesler, Orta Asya enstrümanları, vokalizasyon teknikleri gibi) özellikle belgesel filmler, film ve dizi gibi görsel medya içeriklerinde sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Sinema ve televizyon yapımlarının bazılarında şaman müziği, filmin sahne içeriğine uyum sağlarken; içeriğin bu müzik türüyle bağımsız olduğu programlarda da tercih edildiği görüşme cevaplarında yer almaktadır. Ayrıca şamanik müziğin tekrarlayan ritmi, içerisinde barındırdığı doğal sesler gibi rahatlatıcı, derinleşmeye ve odaklanmaya yardımcı etkisi olduğu düşüncesiyle farklı meditatif türlerin (yoga, meditasyon, ses terapisi, reiki, diğer enerji çalışmaları gibi) içeriklerinde şamanik meditasyon müziği gibi isimlerle adlandırılıp kullanıldığı; şifa ve terapi çalışmalarında da sıklıkla başvurulduğu ifade edilebilir. Alternatif ve spiritüel festivaller içerisinde, konser ve müzik etkinliklerinde de şamanik müziğin canlı performanslarına yer verildiği görülmektedir. Bu müzik türünün günümüzde popüler hale gelmesinde ve yaygınlaşmasında şamanik unsurların modern müzik formlarıyla ve dijital teknolojilerle sentezlenmiş halde (ritmik yapısı, özellikle rock ve metal müzik içerisine yerleştirilmesi vd.) sunumunun önemli etkisi görülürken; internetin aktif kullanımı, bu müzik türünün icra edildiği ya da öğretildiği atölye ve etkinlikler, kültürel faaliyetler ve festivaller gibi diğer etkenler de sıralanabilir. Geleneksel olanın çeşitli formlara uyarlanması ve harmanlanması bir bakıma olumlu bir dönüşüm olarak nitelendirilse de diğer yandan kültür için tehlikeli bir husus olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olup/olmadığı ile ilgili durumlarını beyan edeceklerdir.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alıp/almadıklarını beyan edeceklerdir.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç olup/olmadığını beyan edecektir.

KAYNAKÇA

Arçın, S. M. (2022). Tuva müzik grubu “Hün Hürtü”nün şarkı sözleri üzerine anlambilimsel bir çözümleme. F. Korkmaz (Ed.), 9. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi* bildiriler kitabı içinde (ss. 81-96).

Arıkoğlu, E. (t.y). Kültürel miras olarak Tuva müziği. 07 Temmuz 2023 tarihinde https://www.academia.edu/8306593/Tuva_M%C3%BCzi%C4%9Fi_veri_tabanından_alınmıştır.

Barış Manço ve Altay Türkü Kaman Bolot Barisev. (2015, Eylül 14). 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.izlesene.com/video/bolot-bairyshev-ft-dobun-duaraan-altai/8825485> veri tabanından alınmıştır.

Gökhan Kırdar Işığa Müzikle Uçacak. (2010, Temmuz 18). Haberturk. 06 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.haberturk.com/magazin/ozel-roportajlar/haber/533586-gokhan-kirdar-isiga-muzikle-ucacak> veri tabanından alınmıştır.

- Gökhan Kırdar. (t.y.). 06 Temmuz 2023 tarihinde <https://gokhankirdar.info/biyografi/> veri tabanından alınmıştır.
- Gökhan Kırdar'dan İyileştiren Şarkılar. (2020, Mart 25). Der.gy. 06 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.dergy.com/gokhan-kirdardan-iyilestiren-sarkilar/> veri tabanından alınmıştır.
- Huun-Huur-Tu. (2009, Nisan 3). 06 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.last.fm/tr/music/Huun-Huur-Tu/+wiki> veri tabanından alınmıştır.
- İlerigiden, M. A. (2021). Her popülerleşmeye yozlaşma diyemeyiz. *Ötüken, Türkçü-Turancı Yayın (Türk Müziği Özel Sayısı). 2 (191)*, 81-82.
- İzgi M. K. (2017, Nisan 3). Barış Manço ve Altay Türkü Kaman Bolot Barisev. 06 Temmuz 2023 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=VDpmhrfUp_k veri tabanından alınmıştır.
- Jerome Cler. (t.y.). 05 Temmuz 2023 tarihinde <http://www.habitat.org.tr/kultursanat/578-jerome-cler-sorbonne.html#:~:text=M%C3%BCziksever%20ortaokul%20%C3%B6%C4%9Fretmeni%20Jerome%20Cler,in%20kay%C4%B1tlar%C4%B1ndan%20%C3%BC%C3%A7%20CD%20yay%C4%B1mlad%C4%B1> veri tabanından alınmıştır.
- Karger, M. S. (2021). Türkistan coğrafyasında Türk müziği. *Ötüken, Türkçü-Turancı Yayın (Türk Müziği Özel Sayısı). 2 (191)*, 17-20.
- Kaya, S. (2017). Psikedelik müzik. 06 Temmuz 2023 tarihinde <https://sinirbilim.org/psikedelik-muzik/> veri tabanından alınmıştır.
- Kırdar, G. (Temmuz 18, 2017). "Gökhan Kırdar Skygen Müzik ile mucizeye imza atıyor!" Dilek Köroğlu. *Önce Vatan*. 05 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.oncevatan.com.tr/gokhan-kirdar-skygen-muzik-ile-mucizeye-imza-atiyor> veri tabanından alınmıştır.

Etnografik Bir Saha Araştırmasının İzinde Türkiye’de Şaman Müziğinin Kullanımları: Tarih ve Günümüz

Küpçük, S. (t.y.). Türk dünyası müzikleri ve İrfan Gürdal. 06 Ocak 2008 tarihinde

<https://www.dunyabizim.com/muzik/turk-dunyasi-muzikleri-ve-irfan-gurdal-h32329.html> veri tabanından alınmıştır.

Levin, T. (2011). *Where rivers and mountains sing - sound, music, and nomadism in Tuva and beyond*. Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press.

Nomer, K. (2020). Hacivat Karagöz neden öldürüldü film müzikleri üzerinden bir inceleme. 06 Ocak 2008 tarihinde <https://mozartcultures.com/hacivat-karagoz-neden-olduruldu-film-muzikleri-uzerinden-bir-inceleme/> veri tabanından alınmıştır.

Oturaklı, A. (2020). İrfan Gürdal: Türk dünyasının insanları, müzik sayesinde birbirlerini hatırlayacak. 03 Eylül 2023 tarihinde <https://www.gzt.com/skyroad/irfan-gurdal-turk-dunyasinin-insanlari-muzik-sayesinde-birbirlerini-hatirlayacak-3546963> veri tabanından alınmıştır.

Sayiner, T. (t.y.). Psikedelik /saykodelik rock (psychedelic rock) hakkında. 24 Eylül 2023 tarihinde https://www.academia.edu/44504313/Psikedelik_Saykodelik_Rock_Psychedelic_rock_Hakk%C4%B1nda veri tabanından alınmıştır.

Tarihçe. (t.y.). 03 Eylül 2023 tarihinde <https://guzelsanatlar.ktb.gov.tr/TR-2319/tarihce.html> veri tabanından alınmıştır.

Tuva, Feynman, Zappa and Beefheart; A Story About a Web. (t.y.). 01 Temmuz 2023 tarihinde <http://www.fotuva.org/newsletters/wheel.html> veri tabanından alınmıştır.

“Uyanış: Büyük Selçuklu”nun Müziklerini Gökhan Kırdar Yapacak. (2020, Ekim 1). Der.gy. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.dergy.com/uyanis-buyuk-selcuklunun-muziklerini-gokhan-kirdar-yapacak/> veri tabanından alınmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Traditional music genres have gained more attention from different traditions and cultures around the world due to globalization, digitalization, and technological advancements. Various elements of rediscovered traditional music genres have gained popularity and reached wider audiences in the alternative music scene. The aim of this study is to understand the anthropological and ethnographic interest in Shamanism that emerged in the 19th century and continued into the 20th century. The aim of this study is to examine the current state of shamanic music in Turkey from a musicological perspective by tracing the possibilities provided by sound recording technologies in the 20th century. In achieving this goal, a narrative is also created from the perspective of those in the field. Therefore, this study can be seen as a narrative of how the musical framework of Shamanism, which is used as a new awakening movement in Turkey, is formed from the mouths of shaman music enthusiasts. The field data used in this study was obtained through interviews with '7' individuals who are active in neo-Shamanism in Turkey. It is possible to say that the data forms the framework of the study. The role of the researcher in this study is to create the narrative structure of the data conveyed by the interviewees interested in shamanic music, to compare this structure with the data in the literature, and to give a narrative created by practitioners in Turkey, which has just begun to attract attention, a narrative structure. Based on academic studies and interviews with practitioners of neo-Shamanism in Turkey, this text will discuss the revival of 'Shaman Music' in Turkey and its manifestation. From this perspective, the study tells the story of the history of shamanic music in Turkey and how it began to attract attention, as told by the individuals who were interviewed. Firstly, the references made by shamanic music practitioners in Turkey to the works that have contributed to the global interest in shamanic music will be discussed. Following this, their views on the increasing interest in shamanic music in Turkey and other related topics will be examined. The usage areas of shamanic music in Turkey and their current state are discussed in the following sections.

Method

A qualitative approach was used in the study, focusing on understanding and interpretation during the formation phase. The information provided about qualitative research influenced the direction and perspective of the study. It was aimed to enrich the restructured information in this direction. In this direction, the current uses of shaman music in Turkey are discussed by directly transferring information obtained from primary sources.

Findings (Results)

obtained by Western researchers and travellers. While shamanic music is mostly associated with Central Asian music, it can be said that interest worldwide began with 'Tuvan folk music'. Research has been conducted on the throat singing, also known as Tuvan music in Europe and America, due to its intriguing nature. It is understood that this music genre is approached in Turkey and around the world with a focus on South Siberian Turkic music. The genre, which can be referred to as shamanic music, Central Asian music, or throat singing, has entered many fields today and is used for various purposes. When looking at the music industry, it can be said that in new era music projects, many musicians adapt or synthesize this music style with modern musical tools. This can be done to provide a different experience, create an impact, or for ideological emphasis, as well as to bring out a cultural element. On the other hand, it is often preferred to use this music genre, which includes natural sounds, Central Asian instruments, and vocalization techniques, in visual media contents such as documentary films, movies, and TV series.

Conclusion and Discussion

It can be stated that shamanic meditation music is often referred to and used in healing and therapy practices, as well as in content such as meditation, sound therapy, reiki, and other energy work. Shamanic music performances are also featured in alternative and spiritual festivals, concerts, and music events. The synthesis of shamanic music with modern musical forms and digital technologies, particularly its rhythmic structure and incorporation into rock and metal music, can be seen as significant in the popularisation and widespread dissemination of this genre. Of course, the active use of the internet, workshops and events dedicated to the performance and teaching of this music, as well as cultural activities and festivals, also play a role. Although adapting and blending traditional forms can be considered a positive transformation, it is also noted that it can be a dangerous issue for culture.

ESKİŞEHİR’DE FAALİYET GÖSTEREN ÇİBÖREK RESTORANLARINA YÖNELİK ÇEVİRİMİÇİ TÜKETİCİ ŞİKAYETLERİNİN İNCELENMESİ

Yusuf ÇUHADAR*

Öz

Günümüzde bireyler restoranları yalnızca yemek ihtiyacı giderici bir ihtiyaç unsuru olarak görmekten ziyade çibörek gibi farklı kültürlere has yiyecek içecekleri deneyimleme fırsatı sunulan işletmeler olarak değerlendirmektedirler. İnternet teknolojisi özellikle son senelerde tüketicilere satın almak istedikleri bir ürün hakkında bilgi vermenin yanı sıra ürün hakkında çevrimiçi yorumlar sayesinde bilgi sahibi olabilir hale gelmiştir. İnsanlar gitmek istedikleri yiyecek içecek işletmenin hizmet kalitesinden sunulan yemeklerin lezzetine kadar neredeyse bütün bilgileri çevrimiçi hizmet veren platformlardan almaktadır. Tripadvisor adlı site internet ortamında çevrimiçi hizmet veren dünyanın en büyük sitelerinden biridir. Bu bağlamda Araştırmanın amacı Eskişehir’de faaliyet gösteren çibörek restoranlarına yönelik Tripadvisor sitesinde yayınlanan tüketici şikâyetlerinin incelenmesidir. Bu şikâyetler ile ilgili kategorilerin belirlenmesi ve konusu olan işletmeler için çözüm önerilerinin sunulması önem arz etmektedir. Bu araştırmada doküman incelemesi nitel veri toplama tekniklerinden birisi olarak tercih kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Tripadvisor sitesinde ortalama, kötü ve berbat gibi sınıflandırmada bulunan tüketicilerin Eskişehir’de faaliyet gösteren çibörek restoranlarına yönelik yapmış oldukları Türkçe yorumlar oluşturmuştur. 05.05.2023 – 25.06.2023 tarihleri aralığında toplam 509 yorum incelenmiştir. İncelenen bu yorumlara içerik analizi ve betimsel analiz yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda şikâyet unsurları 8 ana

* Dr. Öğr. Üyesi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Osmaneli Meslek Yüksekokulu, yusuf.cuhadar@bilecik.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1765-9675, Bilecik/Türkiye.

tema altında 28 alt temaya ayrılmıştır. En fazla şikâyet unsuru yiyecek-içecek alt temasına gelirken en az şikâyet unsuru ise menü alt temasına gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çibörek, E-Şikâyet, Restoran, İçerik Analizi, Eskişehir.

INVESTIGATION OF ONLINE CONSUMER COMPLAINTS AGAINST ÇİBÖREK RESTAURANTS OPERATING IN ESKİŞEHİR WITH CONTENT ANALYSIS

Abstract

Today, individuals consider restaurants as businesses that offer the opportunity to experience food and beverages unique to different cultures, such as çibörek, rather than seeing them only as an element of need that meets their food needs. Internet technology, especially in recent years, has become informative about a product they want to buy, as well as providing information about the product through online comments. People get almost all the information from the food and beverage they want to go to, from the service quality of the business to the taste of the food offered, from online service platforms. Tripadvisor is one of the world's largest online sites. In this context, the aim of the research is to examine the consumer complaints published on the Tripadvisor site regarding çibörek restaurants operating in Eskişehir. It is important to determine the categories related to these complaints and to offer solutions for the businesses that are the subject of these complaints. In this study, document analysis was used as one of the qualitative data collection techniques. The sample of the study consisted of the Turkish comments made by the consumers who classified as average, bad and terrible on the Tripadvisor site for the çibörek restaurants operating in Eskişehir. Between 05.05.2023 – 25.06.2023, a total of 509 comments were reviewed. Content analysis and descriptive analysis were performed on these comments. As a result of the analysis, the complaint elements were divided into 28 sub-themes under 8 main themes. While the highest number of complaints came to the food and beverage sub-theme, the least complaint element came to the menu sub-theme.

Keywords: Çibörek, E-Complaint, Restaurant, Content Analysis, Eskişehir.

1. GİRİŞ

Ticari girişim olarak kurulması planlanan ya da kurulan her bir işletmenin birincil amacı karı maksimize etmektir (Çam, 2014). Bu bağlamda yiyecek içecek işletmeleri de aynı amaç doğrultusunda şekillenmiştir. Bu amacı gerçekleştirerek işletmenin gelecek kuşaklara aktarılması yani işletme faaliyetlerinin sürekliliği de sağlanmış olacaktır. İşletme faaliyetlerinin sürekliliği ve karlılığı tüketici isteklerinin bilinmesi ile tüketici memnuniyetinin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Tüketici memnuniyetini sağlama yollarının başında tüketici şikâyetlerinin ne olduğunun belirlenmesi gelmektedir. Bu bağlamda sözü geçen şikâyetlerin bertaraf edilmesine odaklanılmalıdır.

Şikâyet kavramsal olarak, memnun olunmayan bir olaya istinaden meydana gelen duygusal ve bilişsel bir refleks olarak anlatılmaktadır (Dalgıç vd., 2016). Bu kapsamda kavramsal olarak şikâyet tüketici memnuniyeti açısından önem arz eden bir konu olarak algılanmaktadır. Su ve Bowen (2001) tüketici şikâyetlerinin temel işlevini; işletmelerdeki sorunları belirleyip düzeltilmesi ile mutlu hissetmeyen tüketiciyi mutlu olmasına yardımcı olmak ve tüketicinin sadakatini kazanma olduğunu belirtmişlerdir.

Gün geçtikçe teknolojinin gelişmesiyle beraber bireylerin olumlu ve olumsuz düşüncelerini kolaylıkla paylaştıkları çevrimiçi platformlar meydana getirilmiştir (Pollach, 2006:1). Tripadvisor sitesi birçok birey için kayda değer öneme sahip olan çevrimiçi platformlardan birisidir (Keates, 2007, s.1). Tüketim faaliyetinde bulunacak bireyler satın alma öncesi Tripadvisor sitesinde bulunan çevrimiçi yorumları okuyarak bu duruma göre tüketim tercihlerini gerçekleştirmektedir. (Aydın, 2016, s.14). Tripadvisor ve buna benzer platformlar üzerinden yapılan tüketici şikâyetleri geniş bir kitleye ulaşmada etkin bir role sahiptir (Beneke vd., 2015:68). Birçok sebepten dolayı tüketiciler şikâyetlerini bu tür çevrimiçi

platformlar aracılığıyla tüketim faaliyetinde bulunacak kişilere iletebilmektedir. Bu sebeplerden bazıları işletmelerden öç alma duygusu olabilir. Bir başka sebep ise diğer tüketim faaliyetinde bulunacak bireyleri işletmede oluşan bu şikâyet unsuru konulardan bahsederek, benzer olumsuz deneyimleri yaşamalarını engellemek olduğu düşünülmektedir (Sparks & Browning, 2010, s.801).

Yılın her mevsimi özellikle bireysel turların yoğun olarak yapıldığı Eskişehir lokasyonunu tercih eden ziyaretçilerin destinasyondan olumlu bir şekilde, yani memnun olarak ayrılması için yiyecek içecek işletmelerinin tüketici şikayetlerini göz önünde bulundurarak kalite odaklı çalışmaları gerekmektedir. Bu durumun anlam ve mahiyetinden yola çıkarak bu araştırma Eskişehir’de çibörek üretimi üzerine çalışan yiyecek içecek işletmelerine dair Tripadvisor platformunda var olan çevrimiçi şikâyet temalı yorumların incelenmesidir.

2. YÖNTEM

Eskişehir’de faaliyet gösteren Çibörek Restoranlarına yönelik Tripadvisor platformunda yapılan tüketici şikâyetlerinin incelenmesi, şikâyetlere konu olan kategorilerin belirlenmesi ve restoranlar için çözüm önerilerinin geliştirilmesi gayesiyle gerçekleştirilen bu çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden birisi olan doküman incelemesi tercih edilmiştir. Çevrimiçi turist tecrübeleriyle ilgili dataların toplanmasında, www.tripadvisor.com sitesinden faydalanılmıştır. Tripadvisor platformunda yapılan yorumlar, akademik çalışmalarda sıklıkla kullanılan ve çok sayıdaki turizm araştırmacısı tarafından güvenilir veri kaynağı olarak kabul edilen donelerdir (Ayeh, Au & Law, 2013; Stoleriu, O. M., vd, 2019). Potansiyel tüketiciler tarafından da bakıldığında Tripadvisor yorum platformu gibi siteler genel olarak güvenilir bir kaynak olarak görülmektedir (Nicoli & Papadopoulou, 2017; Pantelidis, 2010).

Çalışmanın kapsamını; Eskişehir destinasyonunda faaliyette bulunan, www.tripadvisor.com web sitesinde yer alan çibörek üzerine yiyecek işletmeleri için yapılan olumsuz yorumlar oluşturmaktadır. Araştırmanın sınırlılıkları ise Tripadvisor sitesindeki Türkçe yorumların ele alınmasıdır. Dilsel geçerlilik açısından diğer dillerde yapılan yorumlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Tripadvisor'da yiyecek ve içecek işletmelerine ait yapılan yorumlardan sadece 3 (ortalama), 2 (zayıf) ve 1 (berbat) puan alanların kullanılması ve Tripadvisor sitesinin dinamik bir yapıya sahip olması ve her an yeni bir yorumun eklenmesi durumunun olmasından dolayı 01.05.2023 tarihine kadar yapılan yorumlar dikkate alınmıştır.

Çalışmadaki veriler çibörek restoranları hakkında ziyaretçiler tarafından Tripadvisor 'da 30.03.2013- 01.05.2023 tarihleri arasında yapılmış olan 509 çevrimiçi Türkçe yorumdan oluşmaktadır. Bu yorumlar araştırmanın analiz aşamasında kullanılmıştır. Toplamda sözü geçen ürün nezdinde üretim yapan üç restoran, Tripadvisor platformunda on tane şikâyetin üzerinde yorum aldığından dolayı ele alınmıştır. İçerik analizi sürecinde yorumlarda en çok tekrar eden sözcükler belirlenmiş, kelime bulutu çıkarılmış, bununla ilgili model geliştirilmiş ve kategoriler oluşturulmuştur. Analiz aşamasında Maxqda 2022 yazılımından yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, basit frekans analizi ve bu analizlere dayalı betimsel yorumlar ekseninde şekillendirilmiş, sonuçlara ilişkin çıkarım ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Şikâyet konusu olan bu yorumlar içerik analizine tabi tutulmak için numara verilip önce Word programına aktarılmış ardından da tek tek incelenmek üzere Maxqda programına alınmıştır. Bu aktarılan veri dizini incelenmiş ve konu bağlamında sınıflandırılarak kodlamaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma, Pentaledis'in (2010) yaptığı araştırmadaki uyguladığı kodlamadan esinlenerek sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma; yiyecek-içeceklerle ilgili şikâyetler, çalışanlarla

ilgili şikâyetler, fiyatla ilgili şikâyetler, fiziki yapıyla ilgili şikâyetler, servisle ilgili şikâyetler, Atmosferle ilgili ilgili şikâyetler, menüyle ilgili şikâyetler ve temizlikle ilgili şikâyetlerden oluşmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu çalışmada şikâyetler 8 ana tema altında 28 alt temaya ayrılmıştır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Tüketici Şikâyetleri

Türk Dil Kurumu (TDK), şikâyeti, “*hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı, sızlanma, sızıltı, yakınma (II), yakıntı*” olarak tanımlamaktadır. Şikâyet; tanımdan da yola çıkıldığında ekseriyetle bir durum karşısında memnun olunmadığı ve bunun sonucunda şikâyetin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Şikâyet; tüketicinin bir mal veya hizmeti satın almadan sonra yaşamış olduğu memnun olmama durumunun dönütü ya da tüketim eğiliminde bulunan kişilerin beklentileri doğrultusunda hareket edilmemesi sonucunda meydana gelen bir olgu olarak betimlenmiştir (Bell vd., 2004; Kevoe-Feldman, 2018). Aslında şikâyet olgusunun başlangıcı tüketicide satın alma sonrasında oluşan memnuniyetsizlik algısı olduğu varsayılır (Lapre ve Tsiriktsis, 2006). Bu bağlamda incelendiğinde bireylerin deneyimde buldukları hizmet ya da ürün ile ilgili memnun olmama durumları sonucunda meydana gelen şikâyetler işletme açısından kayda değer bir önem arz eder (Hirschman, 1970).

Günümüz şartlarında bilim, teknoloji ve buluşların hızla gelişmesiyle birlikte özellikle iletişim araçlarındaki kayda değer gelişmeler bireylerin bilgiye ulaşmasını kolay hale getirmiştir. Günden güne internet teknolojisinin yaygınlık göstermesiyle kişiler arasında var olan iletişim de eskiye, yani geleneksellikten uzağa başkalaşım göstererek dijital platformlara taşınmıştır (Çuhadar, 2021). Eski yöntemlerle kıyaslandığında internet teknolojisi, bilgi aktarımının hızlı ve çok daha ucuz olduğu bir yoldur (Lee, Park ve Han, 2008). Bu bağlamda internet

daha fazla tercih edilmektedir. Gün geçtikçe bilgi edinmek maksadıyla daha fazla miktarda tüketici yorum sitelerini, internet tabanlı tartışma forumlarını, sosyal ağları ve blogları kullanmaktadır (Güzel, 2017:535).

İnternet ortamında, tüketicilerin yiyecek içecek faaliyetinde bulunduğu restoranlara yönelik yapmış olduğu çevrimiçi değerlendirmeleri ve puanlamaları çok önemli bir hal almıştır. Tüketicilerin bu tutumları hem mevcut ya da potansiyel müşteriler hem de işletmeciler bakımından bir referans noktası olarak görülmektedir (Pantelidis, 2010; Bertan, 2016, Agüero-Torales, vd., 2019). Daha öncesinde o restoranda hizmet alımı yapanların, aldıkları hizmetlerden, tükettikleri yiyecek içecekler; ürün-fiyat-değer karşılaştırmalarına ilişkin görüşlerinden, işletmenin atmosferine kadar, öncesinde o yiyecek içecek işletmelerine hiç gitmemiş bireylerin yapacakları tercihleri olumsuz veya olumlu olarak etkileyebilmekte, daha önce orayı deneyimlemiş bireylerin ise tekrar gidişleri üzerinde etkili olabilmektedir (Doğan vd., 2016; Dixit vd., 2019).

Tüketici şikayetleri, satış sonunda memnuniyet sağlama noktasında özellikle yiyecek içecek işletmelerine bir sürü fırsat sağlamaktadır. Bunlar; işletme nezdinde geri bildirim sağlama, hizmetler ve sistemin sunum sürecinde hata ve yanlışlık gibi olguların belirginleşmesi, tüketici memnuniyeti sağlama ve iyileştirmelere olanak tanıma gibi sıralanabilir (Zemke ve Anderson, 2007). Mevcut şikayetlerin çözülmesi hem şikâyette bulunan bireyin memnun olmasına hem de genel anlamda müşteri memnuniyetinin gerçekleştirilmesine sebep olmaktadır (Tosun & Söyük, 2019).

3.2. Çibörek

Tarihte Kırım savaşı sonrası Anadolu'nun birçok yerine göç hareketleri başlamış ve Rusların Kafkasları temizleme operasyonu sonrasında bu göç olayı iyice

artarak devam etmiştir (Demirel, 2005: 319). Anadolu’da bazı bölgeler, ulaşım kolaylığı başta olmak üzere, uygun boş arazilerin bulunması, toprakların ekim-dikime uygun ve verimli olması, göçmenlerin tercihleri gibi nedenlerden ötürü adeta göçmen konuşlandırma merkezleri olmuştur. O tarihlerde Eskişehir ili ve civarı, Anadolu’da en fazla göçmen iskân edilen yerlerden biriydi (Uğurlu ve Ençevik, 2011). Ortalama 1930 yıllarının sonlarından itibaren Romanya, Kırım, Bulgaristan ve Kafkasya’dan gelen yüksek miktarda göç hareketlerinin Eskişehir iline gelmesiyle demografik yapı devasa oranda başkalaşım göstermiştir. Özellikle Kırım’da başlayan 1860 yılında büyük göç dalgasının etkileri Eskişehir’de hissedilmiş ve bu göç sonucunda sekiz-on adet Tatar köyü kurulmuştur. Sonraki yıllarda yine diğer sayılan yerlerden gelen göçmenlerle birlikte şehir hem genişlemiş hem de kalabalıklaşmıştır (Önder ve Kırılı, 2005).

Aslında incelendiğinde Eskişehir ilinde modern tarım uygulamalarının ilklerini Kırım Tatarları yapmıştır. Tarımsal faaliyetlerde nispeten başarılıdırlar. Eskişehirliiler Tatarlardan önceleri o zamana değin hiç kullanmadığı birçok tarım aleti ve tekniğini öğrenmişlerdir. Bunlara ek olarak tatarlar, göçe maruz kaldıkları coğrafyadan getirdikleri kendilerine has dil, giyim-kuşam, yiyecek içecek kültürleri ve eğlence alışkanlıkları gibi bazı gelenek ve görenekleri beraberinde getirmişlerdir. Bu beraberinde getirdikleri kültürleri sürdürülebilir kılmaları Eskişehir’in sosyal yaşamını ve kültürel olgusunu değiştirmeye başlamıştır (Dündar Arıkan, 2017). Eskişehir’in kültürel yapısının şekillenmesinde zamanında bu bölgeye yerleştirilen Kırım Tatarlarının geçmişten günümüze değin kendi kültürlerini sürdürmeye devam etmiş olmaları ve yerli halkla etkileşim içinde olmaları rol oynamıştır (Şahin, 2011). Çiböreğin Anadolu’da gözlemlenmeye başlaması Kırım Tatarlarının göçüyle başlamıştır denilebilir.

Tatar mutfağı genellikle Et ve hamur işi üstüne kurulmuştur ve çibörek de bu mutfağın önemli bir parçasıdır. Gün geçtikçe çibörek Eskişehir halkının başlı

başına gastronomik ürünü olma niteliğindedir. Kiliç ve Kiliç (2018)' e göre gastronomi turizmi bağlamında bir yöreye has gastronomik değerlerin olması çok önemli bir unsurdur. Çibörek kızgın yağda kızartılan, ince açılmış yufka içine soğan, kıyma ve baharat karışımının konulduğu geleneksel bir Kırım Tatar yemeğidir. Çiböreğin halk arasında ismi üzerinde çeşitli söylemler vardır. Bunlar: “Çirbörek”, “Çuberek”, “çuberek”, “çiberek”, “çibörek” şeklinde isimlendirilmektedir (Özden, 2014: 34). Divanü Lügat-it Türk'e (1072-1074) göre “çir”, yağ anlamına gelmektedir. Çirbörek zaman içerisinde Türkçedeki ünsüz düşmesine maruz kalıp çibörek olarak atfedilmiştir. Aynı bağlamda yine zaman geçtikçe ünsüz değişimi olmuş ç ve ş harfleri birbirleri yerine kullanılmıştır. Ek olarak Tatar ya da Kıpçak Türkçesinde “çı”, “şı” lezzetli anlamında kullanılmaktadır. Börek kelimesi ise yine aynı lehçede “içerisine et doldurulmuş hamur parçaları” anlamına gelir. Bu kapsamda çibörek, “kızgın yağda pişirilen bir börek cinsi” ve/veya “lezzetli börek” manasına gelmektedir (Holat vd, 2012).

Çiböreğin coğrafi işaret başvurusunu 19.04.2010 tarihinde Eskişehir Ticaret Odası yapmış ve 17.03.2012 tarihinde coğrafi işaret Resmi Gazetede 28236 sayısıyla ilan edilmiştir. 19.04.2010 tarihinden geçerli olmak kaydıyla 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname'nin 12. Maddesi gereğince “Eskişehir Çiğböreği (Çibörek)” adıyla mahreç işaretli coğrafi işaret olarak tescil edilmiştir. Coğrafi işaret olarak Mahreç işaretli tescillenen çiböreğin tescil belgesinde çibörek, “su, un ve tuzdan meydana gelen küçük parçalar (topaklar) halinde hamurun dinlendirilip açıldıktan sonra “su, kıyma, tuz, soğan ve karabiber ile hazırlanan iç dolgusunun konularak kızgın yağda kızartılması ile oluşturulan bir börek çeşidi” şeklinde tanımlanmaktadır (www.turkpatent.gov.tr). Çibörek incelendiğinde yemekten daha fazla anlam ifade ettiği Eskişehir mutfak kültüründen anlaşılmaktadır. Destinasyonun gastronomik kimliğinin oluşmasına da et ve hamur işine dayanan çibörek önemli katkı sağlamaktadır (Çevik ve Yıldırım Saçılık, 2018).

3.3. İlgili Çalışmalar

Restoran şikayetleri üzerine literatür incelendiğinde, çeşitli başlıklarla farklı araştırmacılar tarafından hem ulusal hem de uluslararası alanda birçok kez ele alındığı anlaşılmaktadır. Tüketici şikayetleriyle ilintili bu bağlamda ki yazınlar değerlendirildiğinde araştırma yapanların iki temel konu üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu konular; tüketicilerin şikâyet edimlerinin sınıflandırılması ve tüketici şikâyet davranışına sebep olan unsurlardır. Tablo 1’de de ayrıntılı bir biçimde görüldüğü üzere yiyecek içecek işletmelerine yönelik tüketici şikayetleri ile alakalı olarak alan yazında yer alan çalışmalarda tüketicilerin genel olarak fiyat, yiyecek-içecek, otopark, iş gören sorunları, menü, hijyen-sanitasyon, ambiyans, servis vb. gibi konu başlıklarında şikayetlerinin bulunduğu anlaşılmıştır.

Çalışmadaki veriler çibörek restoranları hakkında ziyaretçiler tarafından Tripadvisor ’da 30.03.2013- 01.05.2023 tarihleri arasında yapılmış olan 509 çevrimiçi Türkçe yorumdan oluşmaktadır. Bu yorumlar araştırmanın analiz aşamasında kullanılmıştır. Bununla ilgili içerik analizi sürecinde yorumlarda en çok tekrar eden sözcükler belirlenmiş, kelime bulutu çıkarılmış, bununla ilgili model geliştirilmiş ve kategoriler oluşturulmuştur. Analiz aşamasında Maxqda 2022 yazılımından yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, basit frekans analizi ve bu analizlere dayalı betimsel yorumlar ekseninde şekillendirilmiş, sonuçlara ilişkin çıkarım ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tablo 1. Alan Yazında Restoran İşletmeleri Üzerine Yapılan Şikâyetler

Araştırmacılar	Araştırma Sonuçları
Su & Bowen (2001)	Senelik haneye giren gelir 50.000 \$ ve bunun üzerinde olan tüketicilerin tercih etmiş olduğu restoranlarda gerçekleştirilen çalışma bulgularına göre yemeğin pişme durumu, yetersiz-yavaş servis ve iş görenlerin kaba davranış sergilemesi en çok yaşanan sorunlardandır.

Kitapçı (2008)	Sivas şehrinde faaliyette bulunan restoranlar nezdinde gerçekleştirmiş olduğu araştırmada tüketicilerin öncelikle hizmet kalitesine ilişkin problemlerden mustarip oldukları belirlenmiştir.
Pantelidis (2010)	Londra'da faaliyette olan restoranlara yönelik, bir konuğun bir restorani değerlendirmesinde en belirgin olan faktörleri belirlemek amacıyla yapılan çalışmasında tüketicilerin servis, yiyecek, fiyat, ambiyans, dekor ve menüye önem verdiklerini belirlemiştir.
Albayrak (2013)	İstanbul ilinde bulunan birinci sınıf restoranlara yönelik şikâyetleri inceleyen araştırmacı en fazla şikâyet unsuru olan konuların yiyeceklerin lezzetsizliği, menüde yer alan ürünlerin olmayışı, yiyeceklerin geç ve soğuk gelmesi son olarak da fiyatların yüksek oluşu üzerinedir.
Özaslan & Uygur (2014)	Araştırmaya katılanların 1 sene içinde tüketimde buldukları restoranlarda en fazla maruz kaldıkları problemlerin servisin yavaşlığı, yetersiz servis düzeni, hizmet fiyat dengesizliği, hijyen-sanitasyon sorunları olduğunu belirtmişlerdir.
Lei & Law (2015)	Restoran işletmelerine yapılan tüketici şikâyetlerine yönelik bu çalışmada Macau bölgesi ele alınmıştır. Tripadvisor platformunda ilgili yapılan şikâyetler içerik analiziyle incelenmiş ve sonuç olarak bu bölgedeki restoranların çok pahalı oluşu en önemli şikâyet unsuru olmuştur.
Kim, W.G., Li, J.J., & Brymer, R.A., (2016)	Tüketim eyleminde bulunan müşterilerin yazdıkları yorumları 5 kategoride değerlendirmeye almışlar. Bunlar; hizmet, yemek, fiyat, genel tüketici değerlendirmesi ve atmosferdir.
Taştan, H., & Kızılçık, O. (2017)	Kahramanmaraş ilinde faaliyet gösteren restoranlara yönelik şikâyetler yeme-içmeyle, fiyatla, çalışanlarla, fiziki yapıyla, atmosferle, servisle, temizlikle ve menüyle ilgili şikâyetler olmak üzere ayrılmıştır. Şikâyet unsurları içinde en fazla olan yiyeceklerin lezzetsizliğidir.
Şahin vd., (2018)	Çeşme ilçesine bağlı bir mahalle konumunda olan Alaçatı da faaliyette bulunan yiyecek içecek işletmelerine yönelik çalışmada en fazla şikâyetlerin hizmet fiyat uyumsuzluğu ve menü kartlarında herhangi bir fiyat ibaresinin yer almadığıdır.
Yaşar, Z. (2019)	Kastamonu'da hizmette bulunan yöresel yeme-içme faaliyeti veren restoranlara yönelik müşteri şikâyetleri servis, yiyecek-içecek, fiyat, personel, hizmet ve menüyle alakalı olmak üzere sıralanmıştır.
Perçin & Yiğit (2020)	Birinci sınıf restoran işletmelerine yönelik şikâyetler üzerine Kapadokya'da gerçekleştirilen bu araştırmada; tüketicilerin yiyecek-içecek, fiyat, personel, servis, menü ve hizmet alanı gibi konulardan şikâyetçi oldukları ortaya çıkmıştır.
Kızılçık, O., & Akyürek, S. (2021).	Yeşil restoranlara yönelik müşteri şikâyetlerinin incelendiği bu çalışmada kalifiyesiz iş gören istihdamı, yüksek

	fiyatlandırma, şefin işletmede olmaması, yüksek beklentilerin karşılanamaması ve rezervasyon ile ilgili sorunların olduğu dile getirilmiştir.
Gençer, K., Keşkekçi, D. (2022).	İstanbul ilinde bulunan Uzakdoğu restoranlarına yönelik müşteri şikayetlerinin incelendiği bu çalışmada araştırmacı en fazla şikâyet unsurlarının; ödeme sorunu, gıda kalitesi, fiyat, hijyen ve gıda tadı sorunları ile ilgili olduğu görülmüştür.

Tablo1 deki hemen hemen bütün çalışmalarda şikâyet unsurlarının yiyecek içecek işletmeleri bağlamında çok önemi olduğu üstünde durularak defalarca vurgulanmıştır. Buna ek olarak yanlış yapıldığı düşünülen uygulamaların kısa zamanda revize edilerek tüketici memnuniyetini sağlama konusunda önemli olduğu belirtilmiştir. Yine bu kapsamda tüketici sürekliliğinin sağlanması açısından şikayetleri kale alıp kısa sürede düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir. Tüketici şikâyetleri, işletmeler açısından bir dezavantaj veya başarısızlık olgusu olarak algılanmamalıdır. Şikâyetle beraber meydana gelen hatalar düzeltilirse, şikâyetlerin işletmeler açısından avantaja çevrilmesi olağandır. Tüketici şikâyetleriyle etkili bir yöntemle ilgilenildiği ve tüketici sorunları ivedilikle çözüldüğü takdirde, tüketicilerin işletmenin nezdinde kötü reklam yapmasının önüne geçilecek ve tüketicilerin elde tutulma oranında büyük artışlar olacaktır (Güreş, 2004).

4.BULGULAR

Tablo 2 de araştırma bağlamında incelenen Eskişehir’deki çibörek üretip sunan restoranların Tripadvisor sitesi üzerindeki çibörek ile alakalı olumsuz yorumda bulunan kişilerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Tablo 2 incelemeye alındığında 268’i erkek (%52,65), 139’u kadın (%27,30) ve 102’si (%20,05) ile cinsiyeti belirli olmayan yorum yapan kişilerden oluşmaktadır (bu demografik malumat yorumda bulunan bireylerin Tripadvisor platformunda kullanmış oldukları profil resimleri ve mahlaslarına göre tefsir edilmiştir).

Tripadvisor sitesine üye olmak için kayıt esnasında kişisel bilgileri verme mecburiyeti yoktur. Hali hazırdaki bu durum kişilerin tercihine bırakıldığı için olduğu düşünülmektedir. Yorumda bulunan bireylerin profillerine bakıldığında ele geçirilen bulgular ışığında en çok yorumda bulunan 129 kişinin (%25,34) İstanbul'da yaşamını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Sırasıyla diğer bireyler ise; Eskişehir 73 kişi (%14,34), Ankara 53 kişi (%10,41), İzmir 16 kişi (%3,14), Bursa 14 kişi (%2,75) ve Antalya 11 kişi (%2,16), İzmit 7 kişi (%1,37), Trabzon 5 kişi (%0,98), Tekirdağ 5 kişi (%0,98) ile gelmektedir. Bu bilgiler ışığında yorumda bulunan kişilerin birçoğu büyük şehirlerden bu destinasyona geldiği ya da oralarda yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Yorumda Bulunan Bireylerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişken	Grup	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
Cinsiyet	Kadın	139	27.30	27.30
	Erkek	268	52.65	79.95
	Belirtilmemiş	102	20.05	100
	Toplam	509	100	100
Yaşadığı Şehir	İstanbul	129	25.34	25.34
	Eskişehir	73	14.34	39,68
	Ankara	53	10.41	50,09
	İzmir	16	3.14	53,23
	Bursa	14	2.75	55,98
	Antalya	11	2.16	58,14
	İzmit	7	1.37	59,51
	Trabzon	5	0.98	60.49
	Tekirdağ	5	0.98	61.47
	Diğer	53	10.41	71.88
	Belirtilmemiş	143	28.12	100
	Toplam	509	100	100
Tripadvisor Katılım Düzeyi	1.Seviye	72	14.14	14.14
	2.Seviye	70	13.75	27.89
	3.Seviye	102	20.05	47.94
	4.Seviye	100	19.64	67.58
	5.Seviye	63	12.37	79.95
	6.Seviye	102	20.05	100
	Toplam	509	100	100

Eskişehir çibörek işletmelerini Mart 2013 ile Mart 2023 arasında tercih etmiş olan kişilerin bu restoranlara yönelik olumsuz paylaşımlarını içeren 509 Türkçe yorum yazılmıştır. Kayda geçen müşteri deneyimleri sonrası Eskişehir çibörek restoranları hakkında yapılan genel değerlendirme sonuçlarına Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3: Çibörek Restoranları ile Alakalı Tripadvisor Değerlendirmelerinin Dağılımı

<i>Değerlendirme Ölçütleri</i>	<i>Sıklık</i>	<i>Yüzde</i>
<i>Ortalama</i>	<i>277</i>	<i>54,42</i>
<i>Kötü</i>	<i>111</i>	<i>21.81</i>
<i>Berbat</i>	<i>121</i>	<i>23.77</i>
<i>Toplam</i>	<i>509</i>	<i>100</i>

Tripadvisor sitesinde tüketicilerin yazdıkları çevrimiçi yorumlardan “mükemmel ve çok iyi” olarak kategorize yapılan yorumlar olumlu olarak ele alınmıştır. Bir başka kategorize edilen “ortalama, kötü ve berbat” yorumlar ise olumsuz yorumlar olarak ele alınmıştır. Olumlu yorumlar değerlendirmeye alınmamıştır. Ortalama yorumunda bulunanlar 277 kişi (%54,42), kötü yorumunda bulunanlar 111 yorumcu (%21,82) ve berbat yorumunda bulunanlar 121 yorumcu da (%23,77) olarak tespit edilmiştir.

En çok tekrar eden sözcüklerin belirlenmesinde çevrimiçi yorumların tamamı içerik analizine tabi tutulmuştur. Sözcük bulutu oluşturulmak maksadıyla bu aşamada MAXQDA 2022 programından faydalanılmıştır. Şekil 1’de sunulan sözcük bulutu incelendiğinde; Çiğbörek, Eskişehir, lezzetsiz, yağlı, mekân, pahalı, kalabalık gibi baskın kelimeler dikkat uyandırmaktadır. Sözcük bulutu yapılırken “bir, ama, için, lakin, ile, ve” gibi kapsamın dışında olan kelimeler analizden hariç tutulmuştur.

Şekil 1.Çevrimiçi Yorumlardan Elde Edilen Sözcük Bulutu

İçerik analizinde yorumlarda yer alan olumsuz kavramlara göre kodlama yöntemi kullanılarak sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırma Tablo 1'deki alan yazında belirtilen çalışmalardan esinlenerek ve içerik analiziyle değerlendirerek yeni bir sınıflandırmaya göre kategorize edilmiştir. Şikâyetler 8 ana tema altında 28 alt temaya ayrılmıştır. Bu sınıflandırma; yiyecek-içeceklerle ilgili şikâyetler, çalışanlarla ilgili şikâyetler, fiyatla ilgili şikâyetler, fiziki yapıyla ilgili şikâyetler, servisle ilgili şikâyetler, atmosferle ilgili ilgili şikâyetler, menüyle ilgili şikâyetler ve temizlikle ilgili şikâyetlerdir. Şekil 2'de yorumların ana ve alt kategori dağılımları Tek-Vaka modeli kullanılarak ayrıntılı olarak verilmiştir.

Şekil 2. Eskişehir’deki Çibörek Restoranlarını Tercih Eden Tüketicilerin Görüşlerinin Dağılımını Gösteren Tek-Vaka Modeli

Tek-Vaka modeli kullanılarak alt temaların kodlanma sıklığı tespit edilmiştir ve sonrasında tüketicilerin alt temalara ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Eskişehir çibörek işletmelerini tercih etmiş olan kişilerin bu restoranlara yönelik olumsuz değerlendirmelerini içeren görüşlerinin dağılımını gösteren Ana ve Alt kategori dağılımları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Restoranlarla İlgili Tüketici Şikâyetlerinin Ana ve Alt Kategori Dağılımları

Ana Kategori	Alt Kategori	Şikâyet Sayısı	Yüzde %	Kategori Toplam	Genel Oran
Yiyecek-İçecek İlgili Şikâyetler	Yemeklerin üretim sorunu	139	48		
	Yemeklerin lezzetsizliği	66	22		
	Yemeklerin kalitesizliği	28	10		
	Yemeklerin sıradanlığı	25	9		
	Porsiyon küçüklüğü	13	5		
	Yemeklerde hijyen sorunu	11	4		
	Mezelerin yetersizliği	6	2		
	Toplam	288		288	%42
Fiziki Yapıyla İlgili Şikâyetler	Mekânın dar olması	59	68		
	Mekânın salaş olması	11	13		
	Mekânın sıradan olması	11	13		
	Mekânda tuvaletin olmaması	2	2		
	Park yeri sıkıntısı	2	2		
	Lavabonun küçüklüğü	2	2		
	Toplam	87		87	%13
Servisle İlgili Şikâyetler	Servisin yavaşlığı	56	74		
	Servisin kötü olması	15	20		
	Serviste malzeme eksikliği	5	6		
	Toplam	76		76	%11
Çalışanlarla İlgili Şikâyetler	Çalışanların saygısızlığı	27	36		
	Çalışanların niteliksizliği	27	36		
	Çalışanların ilgisizliği	13	17		
	Çalışanların yetersiz sayıda oluşu	8	11		
	Toplam	75		75	%11
Fiyatla İlgili Şikâyetler	Fiyatların yüksekliği	49	88		
	Ekstra ücret alınması	4	7		
	Fiyat tutarsızlığı	3	5		
	Toplam	56		56	%8
Atmosferle İlgili Şikâyetler	Ortamın kalabalık olması	36	64		
	Restoranın havasız oluşu	20	36		
	Toplam	56		56	%8
Temizlikle İlgili Şikâyetler	Restoranın hijyenik olmayışı	25	100		
	Toplam	25		25	%4
Menüyle İlgili Şikâyetler	Menüde sıcak içeceğin olmaması	20	95		
	Menünün olmaması	1	5		
	Toplam	21		21	%3

Tablo 4’te çibörek ile ilgili görüşlerin görülebileceği; yiyecek-ıçecek ile ilgili şikâyetler, fiziki yapıyla ilgili şikâyetler, servisle ilgili şikâyetler, çalışanlarla ilgili şikâyetler, fiyatla ilgili şikâyetler, atmosferle ilgili şikâyetler, temizlikle ilgili şikâyetler ve menüyle ilgili şikâyetler ana kategori ve alt kategoriye ilişkin açıklamalar ve katılımcı görüşleri aşağıda değerlendirilmiştir. Tablo 4’te oluşturulmuş olan alt kategorilerin tüketici deneyimlerine etkilerini açıkça ortaya çıkarmak maksadıyla, doğrudan alıntı yapma yöntemiyle bazı ziyaretçi yorumları kodlanarak aktarılmıştır. Tüketici yorumlarına T1 ile T509 arasında kodlandırma yapılarak metne aktarılmıştır.

Yiyecek-ıçecek ile İlgili Şikâyetler

Şekil 2’ye göre, müşteriler en fazla yiyecek ve ıçeceklerle ilgili konularda şikâyette bulunmuşlardır (n=288; toplam şikâyetin %42’sini oluşturmaktadır). Bu kategori, “yemeklerin üretim sorunu”, “yemeklerin lezzetsizliği”, “yemeklerin kalitesizliği”, “yemeklerin sıradanlığı”, “porsiyon küçüklüğü”, “yemeklerde hijyen sorunu”, “mezelerin yetersizliği” gibi maddelerden oluşmaktadır. Tüketiciler tarafından yiyecek-ıçecek ile alakalı şikâyetlerden birinci sırada yemeklerin üretim sorunu (n=139; yiyecek-ıçeceklerle ilgili kategorinin %48’i) konusundadır. İkinci sıradaki şikâyet unsuru yemeklerin lezzetsizliği (n=66; yiyecek-ıçeceklerle ilgili kategorinin %22’si) olmuştur. Sırasıyla diğer şikâyet unsurları ise; yemeklerin kalitesizliği (n=28; yiyecek-ıçeceklerle ilgili kategorinin %10’unu oluşturmaktadır), yemeklerin sıradanlığı (n=25; yiyecek-ıçeceklerle ilgili kategorinin %9’ünü oluşturmaktadır), porsiyon küçüklüğü (n=13; yiyecek-ıçeceklerle ilgili kategorinin % 5’ini oluşturmaktadır), yemeklerdeki hijyen sorunu (n=11; yiyecek-ıçeceklerle ilgili kategorinin % 4’ünü oluşturmaktadır) ve son olarak mezelerin yetersizliği (n=6; yiyecek-ıçeceklerle ilgili kategorinin % 2’si) konusunda olarak belirlenmiştir. Yiyecek-ıçeceklerle ilgili şikâyet içeren

tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Kıymalı çi böreğin içinde pembe renkli kıymayla alakası olmayan pişmemiş bir et vardı. Ailem yemedi bende çok aç olduğum için pembe pişmemiş kıymadan başka her şeye benzeyen şeyi çıkarıp hamurunu yedim. Ayrıca tabağa geldiğinde içinden pişmemiş sıradan etin suyu akıp midenizi bulandırıyor.” (T4)

“Açıkçası hayal kırıklığına uğradım, lezzet olarak evde yediğim çiğ börekten daha iyi değil hatta daha kötüydü.” (T317)

“Son iki gelişimde çiğ böreklerin kalitesinin ve içindeki malzemenin azaldığı dikkatimi çekti.” (T43)

“Lezzetinde ve sunumunda benzerleriyle bir fark göremediğimiz sıradan bir çi börek gibi geldi bizlere.” (T347)

“Porsiyon ebatı çok ufak, diğer çi börek dükkanlarında 3 adet yarım porsiyon bana yeterken 5 adet tam porsiyon yetmedi.” (T445)

“Beklentiyle gittim ama böreğin içinden saç çıktı. Üstelik sadece benim böreğimden de değil.” (T79)

“Yanında ne meze ve ne sos ikramı var.” (T44)

Fiziki Yapıyla İlgili Şikâyetler

Tüketicilerin yiyecek ve içeceklerle ilgili konulardaki şikâyetlerinden sonra en fazla şikâyet fiziki yapıyla ilgili gelmektedir (n=87; toplam şikâyetin %13'ünü oluşturmaktadır). Bu kategoride tüketicilerin en fazla şikâyet ettikleri konu mekânın dar olmasıdır (n=59; fiziki yapıyla ilgili kategorinin %68'ini oluşturmaktadır). Sırasıyla diğer şikâyet konuları “mekânın salaş olması (n=11;

%13”, “mekânın sıradan olması (n=11; %13)”, “mekânda tuvaletin olmaması (n=2; %2)”, “park yeri sıkıntısı (n=2; %2)”, “lavabonun küçüklüğü (n=2; %2)” gibi maddelerden oluşmaktadır. Fiziki yapıyla ilgili tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Oturma alanı oldukça sıkışık. Masa sığdırabilmek için dip dibe oturmak zorunda kalıyorsunuz.” (T260)

“...diğerleri gibi sıradan bir yer.” (T339)

“Mekân sokak arası salaş tabureli bir mekân.” (T182)

“...işletmede Wc yok. Bu da anlaşılır değil.” (T202)

“Ailemle zor bela otopark bularak gittik.” (T113)

“Onca kalabalığa ufacak lavaboda el yıkatmak manidar.” (T84)

Servisle İlgili Şikâyetler

Tüketicilerin Eskişehir’deki çibörek üretimi yapan restoranlarla ilgili diğer önemli bir şikâyet konusu da yapılan servislerden memnuniyetsiz olmalarıdır (n=76; toplam şikâyetin %11’ini oluşturmaktadır). Bu kategori, “servisin yavaşlığı (n=56; %74)”, “servisin kötü olması (n=15; %20)” ve “serviste malzeme eksikliği (n=5; %6)” gibi maddelerden oluşmaktadır. Servisle ilgili tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“...epey bekledikten sonra porsiyonda 5 adet çi börek ve ayran geldi.” (T98)

“Servise gelirse, ben evimde yemek yemiyorum ki çatal bıçakları Amerikan servisin üzerine koyayım. Bunların peçete üzerine konulması gerekir ama

maalesef böyle değil...özetle müşteri memnuniyetini düşünmeyen, servisi özensiz bir yer olarak tecrübe ettik.” (T379)

“Masada tuz, pul biber, karabiber eksikti, fiyatına göre en azından turşu ikram edilebilirdi fakat oda yoktu” (T17)

“Bir yandan çi börek bekliyoruz. 6 masa varsa 4'ü bekliyor, bir türlü börek gelmiyor. Bir de öğreniyoruz ki müşteriler beklerken dışarıdan gelen 20-30 siparişi yetiştiriyorlar. Acil ya. İnsanlar beklesin umurlarında değil.” (T126)

Çalışanlarla İlgili Şikayetler

Tüketicilerin servisle ilgili şikâyetlerinden sonra en fazla şikâyet çalışanlarla ilgili gelmektedir (n=75; toplam şikâyetin %11'ünü oluşturmaktadır). Bu kategoride tüketicilerin en fazla şikâyet ettikleri konu çalışanların saygısızlığı konusundadır (n=27; çalışanlarla ilgili kategorinin %36'ini oluşturmaktadır). Sırasıyla diğer şikâyet konuları “çalışanların niteliksizliği (n=27; %36)”, “çalışanların ilgisizliği (n=13; %17)” ve “çalışanların yetersiz sayıda oluşu (n=8; %11)” gibi maddelerden oluşmaktadır. Çalışanlarla ilgili tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Ben bizi zorla karşılayan kadını görünce anladım. Siparişimizi alan kadın işini zorla yapıyor konuşurken bize bakmıyor adeta beni uğraştırmayın dercesine kısa ve laubali cevaplar veriyor. Çoğunlukla bizi azarladı da diyebilirim.” (T154)

“Garsonlar birbirleri ile kavga ediyor hiçbir şey istediğimiz gibi gelmiyordu. En sonunda dayanamayıp mekân sahibine gittim (Yetişemiyoruz bahanesini üretmesi gereken son kişidir kendisi) o da sudan serin elimizden gelen bu dedi ve işine baktı.” (T374)

“...elemanlar gayet ilgisiz ve bıkkın. Acele bir şekilde ilk boşalan kirli masaya oturtuluyorsun.” (T149)

“Bir usta bir garson ile işleri çevirmeye çalıştıkları için kasada da masada da beklemek zorunda kalıyorsunuz.” (T141)

“İnsanlar beklesin umurlarında değil. Bir adam içecekleri koli kutularıyla buzdolabına yerleştiriyor. Kasada kimse yok. Bir şekilde böreğini yiyebilmiş olanlar hesap ödemek için bekliyor, bir kısım müşteride niye hala gelmedi bu çi börekler diye soracak bir kişi bulmak için kasada bekliyor. Sonunda kasaya gelen bir kadın müşterilerle ağız dalaşı yapıyor” (T126)

Fiyatla İlgili Şikâyetler

Tüketicilerin Eskişehir’deki çibörek üretimi yapan restoranlarla ilgili diğer önemli bir şikâyet konusu da fiyatlarla alakalı memnuniyetsiz olmalarıdır (n=56; toplam şikâyetin %8’ini oluşturmaktadır). Bu kategori, “fiyatların yüksekliği (n=56; fiyatla ilgili kategorinin %74)”, “ekstra ücret alınması (n=4; %7)” ve “fiyat tutarsızlığı (n=3; %5)” gibi maddelerden oluşmaktadır. Fiyatlarla ilgili tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Fiyatlar diğer birçok yere göre pahalı.” (T382)

“Ayrıca en çok şaşırdığım ve hüsrana uğradığım da, çi börekten sonra getirdikleri çaydan da para almaları!” (T127)

“Eşim yarım porsiyon yedi ben tam porsiyon yedim kasada ödeme yaparken eşime de tam porsiyon diye yazmışlar oradan da bir kazık kullanılmaya çalışıldık ama tabi ben bildiğim için başıma gelecekleri hesabını yaptım bana vermesi gereken parayı ona söylediğimde ise bana sürat yaptın neredesin benim paramı

bana vermeyecekti sırtını falan döndü bana kesinlikle gitmeyin arkadaşlar böyle yerler kesinlikle kapatılma ve denetlenmeli.” (T154)

“Yan masa hesap öderken sipariş verilmeden masaya getirilen çayın ikram olmadığı ve ücretinin ödenmesi ile ilgili sıkıntı oldu.” (T480)

Atmosferle İlgili Şikâyetler

Tüketicilerin fiyatla ilgili şikâyetlerinden sonra en fazla şikâyet atmosferle ilgili gelmektedir (n=56; toplam şikâyetin %8’ini oluşturmaktadır). Bu kategoride tüketicilerin en fazla şikâyet ettikleri konu ortamın kalabalık olması konusundadır (n=36; çalışanlarla ilgili kategorinin %64’ünü oluşturmaktadır). Bu kategoride “restoranın havasız oluşu (n=20; %36)” konusudur. Atmosferle ilgili tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Çi börek için sıraya girmek zorundasınız, özellikle hafta sonları epey kalabalık oluyor.” (T157)

“Eğer mekânın içinde oturacaksanız yağ kokusunu solumak sorunda kalıyorsunuz, üstünüzden de kolay kolay çıkmıyor.” (T159)

“İnsanların tıkiş tıkiş oturmak zorunda kalması...” (T346)

“Havalandırma çok kötü, çıktığınızda üstünüz başınız yağ kokuyor.” (T364)

Temizlikle İlgili Şikâyetler

Tüketicilerin Eskişehir’deki çibörek üretimi yapan restoranlarla ilgili diğere önemli bir şikâyet konusu da temizlikle alakalı memnuniyetsiz olmalarıdır (n=25; toplam şikâyetin %4’ünü oluşturmaktadır). Bu kategoride; “restoranın hijyenik olmayışı; (n=25; temizlikle ilgili kategorinin %100’ünü oluşturmaktadır). Temizlikle ilgili

tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“Servis tabaklarını önümüze koyunca yıkanmamış olduğunu fark ettik kuvvetle muhtemel servis tabaklarını yıkamadan tekrar masalara dağıtıyorlar servis tabağını değiştirmelerini istedim ama tabakta gelmedi ümidimi kestim.” (T469)

“Masa ve etrafları pek temiz değildi.” (T47)

“...tuvalet kapısında bir kuyruk pislik o biçim.” (T126)

“...hijyene önem verilmiyor her yer yağ yapış yapış” (T359)

Menüyle İlgili Şikâyetler

Tüketicilerin temizlikle ilgili şikâyetlerinden sonra en fazla şikâyet menüyle ilgili gelmektedir (n=21; toplam şikâyetin %3’ini oluşturmaktadır). Bu kategoride tüketicilerin en fazla şikâyet ettikleri konu menüde sıcak içeceğin olmaması konusundadır (n=20; çalışanlarla ilgili kategorinin %95’ini oluşturmaktadır). Bu kategoride “menünün olmaması (n=1; %5)” konusudur. Menüyle ilgili tüketicilerin Tripadvisor sitesine yapmış oldukları çevrimiçi yorumlardan bazıları şu şekildedir:

“En önemlisi çay yok. Çaysız çiğ börek mi olur?” (T151)

“Soğuk havada içecek olarak soğuk meşrubat servisi olması çok saçma. Sıcaklık çay servisi olması lazım.” (T212)

“Sabah sabah bir çay bile yok. Ayrıncola içmeye zorlanıyorsunuz. Dışardan çay isterseniz ise yaklaşım, YASAK hemşerim. Börek ile çay içmeyi düşünüyorsanız başka yeri tercih ediniz bir de canınız sıkılmasın.” (T342)

“...bir fiyat listesi yok.” (T5)

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmeler için son derece önemli bir konu varsa o da tüketici şikayetlerinin doğru bir şekilde analiz edilmesi ve ona göre hareket edilmesidir. Bilindiği üzere teknolojinin gelişmesiyle satın alma davranışı değişmiştir. Yine aynı nedenle tüketiciler tarafından çeşitli platformlarda satın alınan ürün ya da hizmetten elde edilen deneyimler çevrimiçi paylaşılmaktadır. Diğer potansiyel tüketiciler işletmeye gidip herhangi bir deneyim yaşamadan önce işletme ile ilgili tüketicilerin bu paylaşımları sonucu işletme hakkında bilgi sahibi olabilmektedir (Çuhadar, 2024). Bu bağlamda da potansiyel tüketicinin satın alma kararları olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Bu sebepten dolayı da işletmelerin bazı platformlarda yapılan söz konusu şikayetleri kulak ardı etmemesi gerekmektedir. Bu kapsamda da yapılan yorumların doğru şekilde analiz edilmesi ve doğacak sorunlara çözüm üretilmesi müşteri memnuniyetini ve işletme kalitesini arttıracığı düşünülmektedir.

Eskişehir’de faaliyet gösteren Çibörek Restoranlarına yönelik Tripadvisor’ da yapılan müşteri şikâyetlerinin incelenmesi, şikâyetlere konu olan temaların belirlenmesi ve restoranlar için çözüm önerilerinin geliştirilmesi amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada TripAdvisor web sitesinde Eskişehir’de Çibörek hizmeti sunan restoran şikâyetlerine yönelik bir model oluşturulmuştur. Modele göre kullanıcıların sıklıkla şikâyet ettiği konulardan 8 ana tema ve 28 alt tema belirlenmiştir. Yiyecek-içeceklerle ilgili şikâyetler, çalışanlarla ilgili şikâyetler, fiyatla ilgili şikâyetler, fiziki yapıyla ilgili şikâyetler, servisle ilgili şikâyetler, atmosferle ilgili şikâyetler, menüyle ilgili şikâyetler ve temizlikle ilgili şikâyetler kategorize edilmiştir.

Yapılan çalışmaya göre restoranlarla ilgili tüketici şikâyetlerinin en başında yiyecek içecek ile ilgili şikâyetler gelmektedir bu kategori içinde ise önem sırasına göre “yemeklerin üretim sorunu, yemeklerin lezzetsizliği, yemeklerin kalitesizliği, yemeklerin sıradanlığı, porsiyon küçüklüğü, yemeklerde hijyen sorunu ve mezelerin yetersizliği gibi maddelerden oluşmaktadır. Restoranlarla ilgili tüketici şikâyetlerinin ikinci en önemli noktası fiziki yapıyla ilgili yapılanlardır. Bu kategoride tüketicilerin konular “mekânın dar olması, mekânın satış olması, mekânın sıradan olması, mekânda tuvaletin olmaması, park yeri sıkıntısı ve lavabonun küçüklüğü gibi maddelerden oluşmaktadır. Akabinde ise servisle ilgili şikâyetler gelmektedir. Bunlarda sırasıyla “servisin yavaşlığı, servisin kötü olması ve serviste malzeme eksikliği” konularıdır. Restoranlarla ilgili tüketici şikâyetlerinin bir başkası çalışanlarla ilgili şikâyetlerdir. Bu şikâyetler sırasıyla; “çalışanların saygısızlığı, çalışanların niteliksizliği, çalışanların ilgisizliği ve çalışanların yetersiz sayıda oluşu” dur. Bir başka şikâyet unsuru fiyatla ilgili şikâyetlerdir ki onlarda sırasıyla “fiyatların yüksekliği, ekstra ücret alınması ve fiyat tutarsızlığı” gibi konulardadır. Bunlara ek olarak “ortamın kalabalık olması ve restoranın havasız oluşu” atmosferle ilgili şikâyetler kapsamında. Temizlikle ilgili şikâyetler kapsamında ise restoranın hijyenik olmayışı durumu. Son olarak ise menüyle ilgili şikâyetlerde “menüde sıcak içeceğin olmaması ve menünün olmaması durumudur.

Şikâyet unsuru aslında işletmeler açısından hayati öneme sahiptir. Tüketici memnuniyeti ve sürekliliğinin sağlanması bağlamında yanlış yapılan uygulamaların kısa sürede düzeltilmesi gerektiği düşünülmektedir. İşletmeler açısından incelendiğinde tüketici şikâyetleri, dezavantaj bir durum veya başarısızlık öyküsü olarak algılanmamalıdır. Şikâyet ile meydana gelen olumsuz durumlar bertaraf edilirse, şikâyet unsuru durumların işletmeler açısından fırsata dönüşmesi olağandır. Tüketici şikâyeti etkin bir biçimde bertaraf edilip, sorun olan unsurun çözüme kavuştuğu taktirde, tüketicinin işletme aleyhinde

kötü tanıtım yapmasının önüne geçilmiş olacaktır. Ayrıca tüketicinin başka işletmeleri tercih etme oranı düşmüş olacaktır. Araştırma bağlamında ele geçirilen bulgular nezdinde, restoranlara yönelik bazı öneriler sunulabilir. Bunlar;

- Çevrimiçi tüketici şikayetlerine işletmelerin hiçbirinin geri dönüş sağlayamadığını farz alarak, işletmeler kendi bünyesinde online bir sistem kurup şikayetleri takip edebilir. Özellikle bu iş için bir çalışan görevlendirilip şikayetlerin kaale alındığını gösteren kısa mesajla geri bildirim uygulaması yapılabilir. Bu bağlamda şikayetlerin anlaşıldığı, önemsendiği ve tekrarlamamak kaidesiyle düzeltilmek için değerlendirmeye alındığı konusunda tüketiciye subliminal mesaj verilmiş olunur. Bu durumda da işletme tüketicisine değer vermiş olur olumsuz imajdan bir nebze kurtulmuş olur.
- Birçok tüketicinin çiböreklerin çok yağlı ve lezzetsiz olduğu bu da kaliteyi düşürdüğü konusunda hem fikirdir. Bu kapsamda hamur hazırlık aşamasında biraz sirke konursa hamur hem yağ çekmez hem de çok çıtır olur bu durumda da lezzet ve kalite artar.
- Yiyeceklerin sıradanlığını engellemek maksadıyla geleneksel tarif ve pişirme tekniklerinin oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca çiböreğin yanında ufak atıştırmalık mezelerin verilmesi hem göze hitap eder hem mideye. Bu bağlamda yemekler sıradanlaşmaktan uzaklaşmış olur.
- Yemeklerde hijyen ve sanitasyon tüketiciler için çok önemli bir konudur ki işletmenin sürdürülebilir kalması için eğer ki böyle bir sorun varsa ivedilikle çözülmesi gerekir. Buna istinaden özellikle üretim kısmında çalışan kişiler kişisel hijyenine çok dikkat etmelidir, bone ve eldiven kullanmadan üretim yapmamalıdır.

- Ev dışında yiyecek ve içecek tüketimini tercih eden insanların bu deneyim için ayırdıkları para ve bu para karşılığında aldığı porsiyon miktarları önem taşımaktadır. Müşteri memnuniyeti sağlanması için porsiyonlar standart ve doyurucu olmalıdır.
- Mekânın dar ve salaş olması durumunda misafir beklentisi düşer. Çünkü dar bir ortamda yemek yeme kalitesi azalır etrafındaki masalarda tüketim gerçekleştiren kişilerin konuşmaları dahi duyulur hal alır, buda müşteri memnuniyetsizliğine yol açar. Ayrıca mekân sıradanlaşmış olur. Bu bağlamda yiyecek-içecek işletmecileri aynı anda daha fazla müşteri ağırlaya bilme ve daha fazla kar sağlama arzusu yerine müşteri memnuniyetine odaklanarak daha az kişi ağırlayıp sürdürülebilir olmalıdır.
- Yiyecek içecek işletmelerine daha kuruluş aşamasında iyi bir planlama yapıp gerekli fiziksel alanın tasarlanması yapılmalıdır. Buna istinaden; mutfak alanı, depolama, teslim alma, hazırlık, bulaşık yıkama, pişirme, çöp toplama alanı, tuvaletler, lavabo vb. alanlar olmazsa olmazdır ve iyi tasarlanmalıdır.
- Servisin yavaş olması ve kötü sunum göz önüne alındığında özellikle servisi hızlandırmak için yoğun saatlerde işçilik maliyetlerini de düşünerek part-time eleman çalıştırılması uygundur. Üç tane üniversitenin bulunduğu öğrenci şehrinde özellikle bu durumu karşılamak çok kolay olacağı düşünülmektedir. Yine kötü sunumu bertaraf etmek için üniversitelerin yiyecek içecek bölümleriyle irtibata geçilip tabaklamada yaratıcı teknikler eğitimi aldırılı bilinir.
- Yiyecek içecek işletmesinde iş görenlerin tüketicilere karşı ilgisiz olmaları, kaba davranmaları göz önüne alındığında, iş görenlerin

buldukları konumda eğitimli ve bu işte çalışmaya hevesli kişilerden seçilmesine dikkat edilmelidir. Gerekli görüldüğünde miting düzenleyip hataları en aza indirmeye çalışılmalıdır.

- Fiyat ve algılanan değer tüketicinin tekrar aynı işletmeyi seçmesi ya da iyi anlamda başka kişilere işletmeyi tanıtması açısından çok önemlidir. Ürün fiyatlamasında etkili bir pazar analizi yapıp rekabet koşullarını ve tüketici satın alma gücünü dengeleyerek fiyatlama yapılmalıdır.
- Tüketici memnuniyetini artırmak isteniyorsa etkin bir havalandırma sistemi kurulmalıdır. Basık, boğuk, kötü bir havanın olduğu yerde müşteri yiyecek tüketmek istemez ve memnuniyetsizlik olur.
- Yiyecek içecek işletmeleri gıda üretimi yapıp müşterilere aynı mekânda sunum yaptığı için hijyen ve sanitasyona diğer işletmelere kıyasla daha fazla dikkat etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda işletmenin her noktasında ve kullanılan malzemelerde (tabak, bıçak, çatal, masa örtüsü, bardak vb.) temizliğe gerekli önem gösterilmelidir. İş görenlere hijyen ve temizlik konusunda gereken eğitimler belli aralıklarla verilmelidir. İşletmelerin yoğun olduğu saatlerde özellikle masa ve lavabo temizliği daha sık yapılmalıdır.
- Genellikle kısıtlı ürün çıkaran işletmelerde yaşanan sorun menü kartının olmamasıdır. Az ürün çıksa bile tüketicinin hangi ürünü ne kadara alabileceği ya da hangi ürünleri ötekilere kıyasla tercih edeceğini menü kartlarından öğrendiği için işletmede menü kartlarının olmaması duru kabul edilemezdir.
- Değişen tüketici tercihleri ve beklentileri analiz edilerek yenilikçi hizmet anlayışıyla şeffaf hizmet sunulmaya çalışılmalıdır.

Eskişehir’de Faaliyet Gösteren Çibörek Restoranlarına Yönelik Çevrimiçi Tüketici Şikayetlerinin İncelenmesi

Bu çalışmada sınırlılık olarak; Eskişehir ile sınırlı olması, sadece Türkçe yorumların dahil edilmesi, şikâyete konu olan durumların yalnızca tüketicilerin perspektifinden alınabilmiş olması ve çevrimiçi platform olarak yalnızca TripAdvisor web sitesinin kullanılması olarak sayılabilir. Bu sınırlılıkları da dikkate alarak, gelecekte yapılabilecek çalışmalar için şu öneriler verilebilir:

- Bu konu üzerinde başka illerde çalışma yapıp kıyaslama yapılabilir.
- Tüketici şikayetleri işletme perspektifinden ele alınarak sebepleri ve çözüm önerileri geliştirilebilir.
- Ela alınan konu, farklı çevrimiçi platformlar üzerinden araştırma yapıp, sonuçlar karşılaştırılabilir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur

KAYNAKÇA

- Agüero-Torales, M. M., Cobo, M.J., Herrera-Viedma, E. And Lopez-Herrera, A.G. (2019) A Cloud Based Tool For Sentiment Analysis İn Reviews About Restaurants On Tripadvisor. *Procedia Computer Science*, 162, 392-399
- Albayrak, A. (2013). Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikâyetleri ve Şikâyete İlişkin Davranışlar. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 2(9), 24-51.
- Aydın, B. (2016). Sosyal Medya’da Restoran İmajı: Tripadvisor Örneği. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1(1), 13-30.
- Ayeh, J. K., Au, N., Ve Law, R., (2013). “Do We Believe İn Tripadvisor?: Examining Credibility Perceptions And Online Travelers’ Attitude Toward Using User-Generated Content”, *Journal Of Travel Research*. 52(4), 437–452.
- Bell, J. B., Menguc, B. Ve Stefani, S. L. (2004), When Customers Dissappoint: A Model Of Relational Internal Marketing And Customer Complaints, *Academy Of Marketing Science*, 32(2), 112-126.
- Beneke, J., Mill, J., Naidoo, K., & Wickham, B. (2015). The İmpact Of Willingness To Engage İn Negative Electronic Word-Of-Mouth On Brand Attitude: A Study Of Airline Passengers İn South Africa. *Journal Of Business And Retail Management Research*, 9 (2), 68-84.
- Bertan, S. (2016). Michelin Yıldızlı Restoran İşletmelerinin Değerlendirilmesi. *Journal Of Human Sciences*, 13(2), 3221-3230.
- Çam, M. (2009). Konaklama İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrolünün Önemi ve Akdeniz Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Bir Anket Çalışması/Importance of the Food and Beverage Cost Control in the Lodging Companies and Qestionnaire-Based Study on the Lodging Co.

Eskişehir’de Faaliyet Gösteren Çibörek Restoranlarına Yönelik Çevrimiçi Tüketici Şikayetlerinin İncelenmesi

Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11), 501-522.

Çevik, S. Ve Yıldırım Saçılık, M. (2018). Gastronomik Kimliğin Oluşmasında Kültürlerarası Etkileşimin Rolü: Eskişehir Örneği. *II. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi*, 07/11/2018-11/11/2018. Türkiye: Şanlıurfa.

Çuhadar, Y. (2021). İznik’i Ziyaret Eden Turistlerin Kültürel Deneyimleri Üzerine Bir Araştırma, *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*. 3(5): 38-53.

Çuhadar, Y. (2024). Eskişehir Lületaş Müzesi Ziyaretçilerinin Deneyimlerinin İncelenmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 154-175.

Dalgıç, A., Güler, O. Ve Birdir, K. (2016). Tripadvisor. Com’da Yer Alan Restoran Şikayetlerinin Analizi: Mersin ve Hatay’da Yöresel Yiyecek Sunan Müşterilere Yönelik Bir Araştırma. *Journal Of Tourism & Gastronomi Studies*, 4 (Özel Sayı 1), 153-173.

Demirel, M. (2005). Kırım Savaşı’ndan Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 28, 311-319.

Dixit, S., Badgaiyan, A.J. And Khare, A. (2019) An İntegrated Model For Predicting Consumer's İntention To Write Online Reviews. *Journal Of Retailing And Consumer Services*, 46: 112–120.

Doğan, S., Yücel Güngör, M. Ve Tanrısevdi, A. (2016) Çevrimiçi Tüketici Yorumlarının İçerik Analizi Yoluyla İncelenmesi: Kuşadası’ndaki Yiyecek ve İçecek İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma, *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 9: 1-22.

- Dündar Arıkan, A. (2017). Eskişehir'deki Yiyecek İçecek İşletmelerinin Menülerinde Eskişehir Mutfağının Yeri. *Journal Of Human Sciences*, 14, 2061-2077.
- Gençer, K., Keşkekçi, D. (2022). Yiyecek İçecek İşletmelerine Yönelik Çevrimiçi Şikâyetlerin Değerlendirilmesi: İstanbul'da Yer Alan Uzak Doğu Restoranları Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (3), 2470-2469.
- Güreş, N. (2004). Müşteri Kayıplarıyla İlgilenilmesinin İşletme Açısından Önemi. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, (2004- 2), 54-573.
- Güzel, S. Ö. (2017). Birinci Sınıf Restoran İşletmelerindeki Fiziksel Çevre Unsurlarının Müşteri Yorumları Açısından Değerlendirilmesi: Tripadvisor Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(62), 534-542.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice And Loyalty: Responses To Decline In Firms, Organizations And States*, Cambridge: Harvard University Press.
- Holat, Z. B., Kozan, H. İ., Sarıçoban, C. Ve Yılmaz, M. T. (2012). Kırım'dan Eskişehir'e Geleneksel Lezzet: Çibörek. *III. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu* (10-12 Mayıs 2012, Konya),341-342.
- <https://ci.turkpatent.gov.tr/files/geographicalsigns/2a60186f-c5e8-4cc1-933a-e5d597009ed2.pdf> [Erişim Tarihi: 20.05.2023].
- Kaşgarlı M., *Divanü Lügat-it Türk*, TDK Yayınları, (Çeviren:B. Atalay), Cilt. I, Ankara, 1985, s.323.
- Keates, N. (2007). Deconstructing Tripadvisor. *Wall Street Journal*, 1(4), 1-6.
- Kevoe-Feldman, H. (2018). The Interactional Work Of Suppressing Complaints In Customer Service Encounters, *Journal Of Pragmatics*, 123, 102-112.

- Kızılıçık, O., & Akyürek, S. (2021). Yeşil Restoranlarda Hizmet Alan Müşterilerin Memnuniyet ve Şikâyetlerinin İncelenmesi: Akdeniz Ülkelerinden Örnekler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46-1), 1415-1431.
- Kiliç O ve Kiliç U (2018). Yöresel Gastronomik Değerlerin Ürüne Dönüşme Düzeyi: Antalya İl Merkezi Restoran Menüleri Üzerine Bir İnceleme. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 394- 410.
- Kim, W.G., Li, J.J., & Brymer, R.A. (2016). The Impact Of Social Media Reviews On Restaurant Performance: The Moderating Role Of Excellence Certificate. *International Journal Of Hospitality Management*, 55, 41-51.
- Kitapçı, O. (2008). Restoran Hizmetlerinde Müşteri Şikâyet Davranışları: Sivas İlinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 111-120.
- Lapre, M. A. Ve Tsikriktsis, N. (2006). Organizational Learning Curves For Customer Dissatisfaction: Heterogeneity Across Airlines. *Management Science*, 52 (3), 352-366
- Lee, J., Park, D. H., And Han, I. (2008). The Effect Of Negative Online Consumer Reviews On Product Attitude: An Information Processing View. *Electronic Commerce Research And Applications*, 7(3), 340- 353
- Lei, S., & Law, R. (2015). Content Analysis Of Tripadvisor Reviews On Restaurants: A Case Study Of Macau. *Journal Of Tourism*, 16(1), 17-28.
- Nicoli, N., Papadopoulou, E., (2017). “Tripadvisor And Reputation: A Case Study Of The Hotel Industry İn Cyprus”, *Euromed Journal Of Business*, 12 (3), 316-334.

- Önder, S. Ve Kırılı, E. (2005). Osmanlı Döneminde Eskişehir'e Göçler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 129-144.
- Özaslan, Y., & Uygur, S. (2014). Negatif Ağızdan Ağıza İletişim (Wom) ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim (E-Wom): Yiyecek-İçecek İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28, 69-88.
- Özden, H. (2014). Kırım Türklerinin Meşhur Yemeği: Çibörek. *Bizim Ahıska*, 34, 34-35.
- Pantelidis, I.S. (2010). Electronic Meal Experience: A Content Analysis Of Online Restaurant Comments, *Cornell Hospitality Q*, 51(4): 483-491
- Perçin, N. Ş., & Yiğit, S. (2020). Tripadvisor'da Yer Alan Yiyecek ve İçecek İşletmeleri Hakkındaki E-Şikâyetlerin Değerlendirilmesi: Kapadokya Bölgesi Örneği. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 8(4), 2985-3001.
- Pollach, I. (2006). Electronic Word Of Mouth: A Genre Analysis Of Product Reviews On Consumer Opinion Web Sites. *Proceedings Of The 39th Hawaii International Conference On System Sciences*, 10
- Sparks, B. A., & Browning, V. (2010). Complaining In Cyberspace: The Motives And Forms Of Hotel Guests' Complaints Online. *Journal Of Hospitality Marketing & Management*, 19(7), 797-818.
- Su, W., & Bowen, J.T. (2001). Restaurant Customer Complaint Behavior. *Journal Of Restaurant & Foodservice Marketing*, 4(2), 35-65.
- Stoleriu, O. M., Brochado, A., Rusu, A., Lupu, C. (2019). "Analyses Of Visitors' Experiences In A Natural World Heritage Site Based On Tripadvisor Reviews", *Visitor Studies*. 22 (2), 192-212

Şahin, C. (2011). *XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Yaşayan Tatarlar*.

Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Şahin, S., Girgin, G. K., Kazoğlu, İ. H., & Nur, G. (2018). Gastronomi Turistlerinin E-Şikâyet Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Alaçatı. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 6(1), 68-82.

Tosun, N., & Söyük, S. (2019). Şikâyet Yönetimi Perspektifinden Müşteri Memnuniyeti ve Davranışsal Niyet Üzerine Kavramsal Bir Model Önerisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 1873-1887.

Uğurlu, K. Ve Ençevik, Z. (2011). *Eskişehir Şehrengizi Muhacirler ve Manavlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Yaşar, Z. (2019). Kastamonu’da Yöresel Yiyecek İçecek Hizmeti Sunan Restoranlara İlişkin Tüketici Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi: Tripadvisor Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 241-250.

Zemke, R. Ve Anderson, K. (2007). *Delivering Knock Your Socks Off Service*: New York: American Marketing Association Publication.

EXTENDED ABSTRACT

With the development of science and technology, various inventions have occurred that will shape the history of humanity. Internet, which is one of these inventions, and the new inventions that develop with it, appear as a set of activities that facilitate human life. The Internet, which is called the network of networks, and the World Wide Web, which is expressed as its perceived face, are one of these new technological developments. Web 1.0, which developed over time, left its place to Web 2.0. Many industries and people have been affected by the development of Web 2.0 and what it brings. Today, people have started to create content in the internet community using Web 2.0 technology

and share these content from certain platforms through various applications. This situation has taken the interaction and communication to a different dimension in the internet world, which is an unlimited resource for people.

With such positive developments and improvements in technology, smart phones and social networks have started to be preferred frequently. With the use of social networking sites by large masses, it has become essential for businesses to use these channels effectively in order to determine their marketing strategies. Before receiving food and beverage services, consumers conduct research through such social sharing channels. Platforms created in the virtual environment have also been effective in communication with the consumer. Positive and negative thoughts about the product or service purchased in these channels also affect the decisions of other consumers.

Consumers can convey their experiences, evaluations and even ideas to other users through various online platforms. It is very important in the context of these types of communication that it plays an important role on large audiences. In addition, being inexpensive and simple in terms of accessibility has been the reason why it is frequently preferred. The Tripadvisor site is one of the most important online sites for most consumers. People who use the Tripadvisor site decide on the purchase action by entering this site before purchasing and reading the consumer comments about the goods or services they will buy. Consumer complaints made on these platforms affect the customer in the purchase action.

In order for the visitors who prefer the Eskişehir location, where individual tours participate intensively in all seasons of the year, to go from the destination in a positive way, that is, satisfied, food and beverage businesses should work with a focus on quality, taking into account consumer complaints. Based on the meaning and nature of this situation, this research is to determine why the online complaints-themed comments on the Tripadvisor platform about the food and beverage businesses working on the production of çibörek in Eskişehir originate in order to offer solutions for businesses.

Document analysis, which is one of the qualitative data collection techniques, was preferred in this research, which was carried out with the aim of examining consumer complaints made on the Tripadvisor platform for Çibörek Restaurants operating in Eskişehir, determining the categories subject to complaints and developing solution proposals for restaurants. The website www.tripadvisor.com was used to collect data on online tourist experiences. Comments made on the Tripadvisor platform are data that are frequently used in academic research and are accepted as reliable data sources by many

tourism researchers. Sites such as the Tripadvisor review platform are generally seen as a reliable source when viewed by potential consumers.

The data in the study were used in the analysis phase of the 509 online Turkish comments made by visitors about çibörek restaurants between the dates 30.03.2013 - 11.03.2023 on Tripadvisor. In the content analysis process, the most repetitive words in the comments were determined and a word cloud was created. When this word cloud is examined; Dominant words such as Çiğbörek, Eskişehir, tasteless, greasy, place, expensive, crowded attract attention. Afterwards, it was classified using the coding method according to the negative concepts in the comments in the content analysis. The classification made was inspired by the studies mentioned in the literature and evaluated with content analysis and categorized according to a new classification. Complaints are divided into 28 sub-themes under 8 main themes. This classification includes complaints about food and beverage, complaints about employees, complaints about price, complaints about physical structure, complaints about service, complaints about atmosphere, complaints about the menu, and complaints about cleanliness. At the same time, the main and sub-category distributions of the comments in this context are given in detail using the Single-Case model. Afterwards, in order to clearly reveal the effects of the sub-categories created on the consumer experience, some visitor comments were coded using the method of direct quotation. Consumer comments were coded between T1 and T509 and transferred to the text.

According to the study, complaints about food and beverages are at the top of the consumer complaints about restaurants. The second most important point of consumer complaints about restaurants is those made about the physical structure. In this category, the subjects of consumers consist of items such as “the place is narrow, the place is shabby, the place is ordinary, there is no toilet in the place, there is a shortage of parking space and the sink is small. Then there are the complaints about the service. These are respectively “slowness of service, poor service and lack of material in service”. Another consumer complaint about restaurants is Employee Complaints. These complaints are as follows; It is “disrespect of employees, unqualified employees, indifference of employees and insufficient number of employees”. Another complaint element is the Complaints Regarding the Price, which in turn deals with issues such as “high prices, extra fees and price inconsistency”. In addition to these, “the crowded environment and the stuffy atmosphere of the restaurant” are within the scope of the complaints about the atmosphere. Within the scope of the complaints about cleaning, the unhygienic situation of the restaurant. Finally, the complaints about the menu are “there is no hot drink on the menu and there is no menu.